AZ

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVE

1970 1971

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVE

1970—1971

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1970—1971

BUDAPEST, 1973

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

BATA IMRE
FERENCZY ENDRÉNÉ
HARASZTHY GYULA
SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ
WINDISCH ÉVA

FELELŐS SZERKESZTŐ

NÉMETH MÁRIA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ

JUHÁSZ LÁSZLÓNÉ

TARTALOMJEGYZÉK
СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS – INHALT
TABLE DES MATIÈRES

Haraszthy Gyula: Dezsényi Béla 1907–1972 7
D. Szemző Piroska: Dezsényi Béla irodalmi munkássága 11
Haraszthy Gyula: Gombocz István 1921–1973 25
Gombocz Istvánné: Gombocz István irodalmi munkássága 29

I. Az OSZK 1970–1971-ben

Somkuti Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár 1970–1971. évi működése 39
Деятельность Государственной Библиотеки имени Сечени в 1970–1971 гг. 70
The Activities of the National Széchényi Library in 1970–1971 73
Papp István: A Könyvtártudományi és Módszertani Központ tevékenysége. 1970–1971 77
Деятельность Центра Библиотековедения и методической работы в 1970–1971 гг. 83
The Activities of the Centre for Library Science and Methodology 84

II. Nemzetközi könyvtári élet

Gombocz István: Az IFLA Nemzetközi Kiadványcsere Bizottságának 40 éves működése 89
Forty Years of the IFLA Committee on the International Exchange of Publications 104

III. Az OSZK gyűjteményeiből és történetéből

Berlász Jenő: Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa 109
Werdegang und Schicksal der Bibliothek von Miklós Jankovich 171
Somkuti Gabriella: Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye 175
Die ungarische Bibliothek von Ferenc Széchényi 198
Pukánszkyné Kádár Jolán: Az Országos Széchényi Könyvtár „Régi Magyar Könyvtár" gyűjteménye a két világháború között (1919–1939) 201
Die Sammlung alter ungarischer Denkwerke in der Széchényi-Nationalbibliothek 215
Soltész Zoltánné: A Régi Nyomtatványok Tára állományának gyarapodása. 1961–1970 217
Neuerwerbungen der Abteilung der alten Drucke zwischen 1961–1970 228
Fazakas József: Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez. Az Országos Széchényi Könyvtárban levő, bibliográfiailag még le nem írt régi magyar nyomtatványok. (7. közlemény.) 231
Ergänzungen zur „Alten Ungarischen Bibliothek" von Károly Szabó. Band I–III. Bibliographisch noch nicht beschreibene alte ungarische Drucke in der Széchényi Nationalbibliothek. (7. Folge.) 241

Illyés Katalin: Adatok a hírlaptári állomány kialakulásának történetéhez 1884-től 1914-ig 243
History of Development of the Periodicals-Section in the Hungarian National Library (1884—1914) 268
Farkas László: Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig. 1867—1918 271
Statuten für die Organisation, Geschäftsordnung und den Leserdienst von dem ungarisch-österreichischen Ausgleichsgesetz bis zum Ende des ersten Weltkrieges. 1867—1918. 296

IV. Könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok

Borsa Gedeon: Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége 301
Die buchbinderische Tätigkeit von Joannes Manlius 320
Fallenbüchl Zoltán: Grassalkovics Antal aforizmái 323
Die „Langweiligen und krankhaften Gedanken" des Ungarischen Hofkammerpräsidenten Anton Grafen v. Grassalkovics 344
Indali György: Kultsár István és özvegye előfizetési felhívásai a Hazai és Külföldi Tudósítások tárgyában 347
Abonnementsaufrufe von István Kultsár und seiner Witwe betreffend der Zeitung „Hazai és Külföldi Tudósítások" 354
Batári Gyula: Bugát Pál folyóirata, az Orvosi Tár. 1831—1848 357
Die Zeitschrift „Orvosi Tár" (Ärztliches Magazin) von Pál Bugát. 1831—1848 370
Miklóssy János: A „halálveszélyes apathia" ellen. (Vajda János 1863-as lapkísérlete.) 371
Gegen die „tödlich-gefährliche Apathie". (Der Zeitschriftversuch von János Vajda aus dem Jahre 1863.) 384
Bata Imre: A Válasz sorsának alakulása 1934 után 385
Das Schiksal der Zeitschrift Válasz ab 1934 395
Kozocsa Sándor: Három költő emberközelből 397
Trois poètes vus de près 404
Jeszenszky Géza: Magyarország az I. világháború előtti negyedszázad angol nyelvű kiadványaiban 405
The Image of Hungary in the English-Language Publications of the Pre-War Years, 1890—1914 431
Markovits Györgyi: Emigráns magyar lapok Dél-Amerikában a második világháború éveiben 433
Journeaux hongrois parus en Amérique du Sud pendant la deuxième guerre mondiale 443

DEZSÉNYI BÉLA
1907—1972

Halkan, csendesen járt közöttünk, szerénységénél csak tudása volt nagyobb. 40 éven át élt és dolgozott a Nemzeti Könyvtárért; a Hírlaptár vezetője, a könyvtár főosztályvezetője, Évkönyvünk szerkesztője volt, egyik irányítója annak a tudományos munkának, mely az Országos Széchényi Könyvtárnak valódi megbecsülést, rangot adott.

Az Árpád-gimnázium eminens tanulója Óbudáról indult pályájára. S oda tért vissza az óbudai temetőbe az a kitűnő ember, az a tudós, aki a közbenső csaknem félévszázad alatt beírta nevét a magyar tudomány- és könyvtörténet lapjaira.

Merre vezetett útja? Érettségi után az egyetem Bölcsészettudományi Karának francia—német szakos hallgatója lett, a nagyhírű Eötvös-Kollégium tagja. Az indulás *indítás* is volt; az európahírű intézmény a francia—latinos műveltség elkötelezettjévé tette, szellemi horizontja széles távlatokat kapott. Ez egyúttal igazi demokratává is formálta, világnézetében és magatartásában egyaránt. Franciás irodalmi műveltsége Goethe és Schiller életművének átélésével egészült ki. Így utazott a fiatal tudós világot látni: a budapesti egyetem után Genf egyeteme és könyvtárai fogadták be. S később, már a Nemzeti Könyvtár munkatársaként dübörgött alatta a rajnai híd: Franciaország, Hollandia és Belgium könyvtárait és tudományos intézményeit látogatta meg. A szerény, fiatal tudós egyike lett legszélesebb látókörű könyvtártudósainknak.

Genf és Párizs, Amszterdam és Brüsszel tudást és élményt adhatott, de nem pótolhatta a hazát, a magyar élet légkörét, a hazai művelődésért való állhatatos

küzdelmet. *Ezt* az otthon, ezen belül Nemzeti Könyvtárunk adhatta meg számára. 1935-ben az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársa lett. Tehetsége, tudása, szenvedélyes könyvszeretete, műveltsége emelte egyre magasabbra: már 1943-ban a Hírlaptár vezetésével bízták meg, majd a felszabadulás után a Nemzeti Könyvtár főosztályvezetője, az Európa-szerte ismert tárak és különgyűjtemények egyik kitűnő irányítója, végül a könyvtár tudományos munkáinak összefogója, szervezője, az Intézet Vezetői Tanácsának tagja.

Életének főműve a hírlapokkal, a magyar időszaki sajtóval való tudományos, bibliográfiai és gyakorlati törődés volt. Már fiatal könyvtári tudósként felismerte, hogy a hírlap tartalma *történelmi forrásanyag*. „Olyan a hírlap — írja 1943-ban —, mint egy napló, amelyet nem egy ember, hanem *az egész közösség* vezet." Élete célját kimondta az őt annyira jellemző diszkrét pátosszal: hírlapokat gyűjteni azért érdemes, hogy a közösség *önmagát*, a sorsát irányító erőket megismerje belőlük. Sőt: újságot, hírlapot előbb és többet olvas az ember, mint könyvet: politikai, közéleti, történelmi, kulturális, gazdasági ismereteinek elsőrangú forrása a hírlap . . . Ahol pedig magyarul értenek, írnak és beszélnek, szerte a nagyvilágban, mindenütt a hírlap és a folyóirat jelenik meg elsőként és utoljára. Íme a haza és a nagyvilág, az ismeret és a tudomány, az anyag és a forrás ilyen szintézisben jelenik meg Dezsényi Béla életművében és tanításában!

Mint tudós, Svájcban Erasmus szellemi útját kutatta; kedves gondolata volt neki is — mint késői, de igazi humanistának —, hogy a tudomány és az irodalom határai sokszor összeolvadnak. Csak a közös keresés ösztöne működik s a cél *a kérdések felvetése és a feleletek keresése.*

És drága barátunk a feladatok és feleletek szenvedélyes keresőjévé vált! Ő a magyar hírlap- és sajtótörténet kiváló tudósa, aki a *forradalmi korszakok* sajtótörténetének elemzőjeként ma még szinte nem is eléggé áttekinthető, de tudománytörténeti szempontból igen jelentős érdemeket szerzett. Széles filológiai apparátussal végzett kutatómunkája nemcsak kiadványokban látott napvilágot, de oktatóként, előadóként is emlékezetes munkát vállalt. Mint egyetemi magántanár, majd c. egyetemi docens ott állt azok első sorában, akik a könyv- és sajtótörténet egyetemi és főiskolai oktatásában úttörő munkát végeztek. A fiatal újságírók egész nemzedékét oktatta, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének előadássorozata keretében a magyar és európai sajtó történetének problémáit ő elemezte legjobban, legmélyebben. Kiváló oktató és előadó volt. Tanítványai becsülték, élvezték szellemes, okos előadásait, ma is, sokáig, század és század emlékeznek professzori működésére.

De munkája, ereje legjavát a felszabadulás utáni időkben is az *Országos Széchényi Könyvtár* számára fordította. Akadémiai elfoglaltságai mellett (Magyar Könyvszemle szerkesztése, a Könyvtörténeti Bizottságban folytatott munka) 1946-tól 1964-ig szerkesztette a Magyar Nemzeti Bibliográfia rendszerének egyik alapművét, az általa megindított *Magyar Folyóiratok Repertóriumát*, vezette a Nemzeti Könyvtár Hírlaptárát, s kezdetétől fogva szerkesztője, szellemi irányítója volt a Könyvtár Európa-szerte becsült kiadványának, az Országos Széchényi Könyvtár *Évkönyvének*. Itt jelentek meg kiváló könytártörténeti tanulmányai is. Mindemellett arra is tudott erőt és gondot fordítani, hogy aktív részt vegyen a magyar könyvtári szabványok nemzetközileg értékelt és elismert kidolgozásában. Sokoldalú nyelvtudása, világszintű tájékozottsága minden nehézségen átsegítette, s képessé tette a nehéz könyvtári problémák megoldására. Ezek közé tartozott a

külföldi folyóiratok országos címjegyzékének elvi és gyakorlati megalapozása, a sajtóbibliográfiai munkák megindítása, a könyvtártörténeti kutatások művelése és szervezése a Várpalotába készülő Nemzeti Könyvtár viszonylatában. Munkájában eleget tett annak az Apor Péternek tulajdonított mondásnak, amit nem egyszer Tőle is hallottam: „Mi magyarok mindig tudtuk, mit kellene tennünk, és tettük azt, amit lehet..."

S hogy e sokoldalú, gazdag munka elismeréseképp kormányzatunk több kitüntetésben részesítette? Ez nagyon megérdemelt jutalom és figyelem volt: méltó embert, tudóst díszítettek a kitüntetések, de ezek is külön fényt, rangot kaptak becsült neve által.

Mint emberről, munkatársról mit mondhatok még? Sokat, de ezúttal csak röviden néhány igaz szó következzék:

Kiváló tudós volt — erről szóltunk —, ennél csak embersége, szerénysége volt nagyobb. Senkivel nem éreztette, hogy tudásban, ismeretekben felette áll. Különösen szerette a fiatalokat, egész iskola alakult ki körülötte. Mindenki számára jutott ideje, bölcs tanácsa, kedves szava. Segítőkész, megértő embernek ismertük, de szellemes, okos vitára mindig kész partnernek is. Ez a vitakészsége, eleven, gyors gondolkodása alapos szellemi felkészültségre késztette munkatársait is.

Stílusa szóban és írásban egyaránt elegáns volt, a franciás „clarté" nem divatot, de életformát jelentett számára.

Néha zárkózottnak tűnt; de ha feltárult szelleme és lelke — inkább szűkebb körben éltük át ezt — az emberi melegség, a megértés, a humanista derű és nem egyszer a bölcs önirónia lebegett körülöttünk, akik társaságában lehettünk. Nem volt véletlen, hogy kedvelt auktorai közé tartozott Erasmus!

Dezsényi Béla emlékezetét az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai mindig ébren tartják, szeretettel őrzik.

Benne — ahogy ő Berzsenyi Dánielt nem egyszer idézte — „a szabad nép tett csuda dolgokat!"

Haraszthy Gyula

Dezsényi Béla irodalmi munkássága

1. *Könyvek, önálló művek*

Magyar—svájci szellemi kapcsolatok a szabadságharc idején. Bp. 1938. 67 [1] l. (Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest 37.)

Az első magyar képes hetilap. Bp. 1940. 23, [1] l., 3 t.

Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve. Bp. 1941. 8 l. (Irodalomtörténet füzetei 4.)

A magyar hírlapirodalom első százada. (1705—1805.) Bp. 1941. 66, [2] l. (Magyarország időszaki sajtójának könyvészete 1.)

Nemzeti Újság. 1840—1848. Nyolc év egy konzervatív hírlap életéből. Bp. 1941. 46 l.

Sajtó és könyvészet. Bp. 1942. 34, [2] l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 16.)

A hírlapkönyvtár gyűjtőköre. Bp. 1943. 18 l. (Sajtótudományi könyvtár 4.)

A katolikus sajtó hazai irodalma. Bp. 1943. 10, [2] l. (Bibliográfiai füzetek 3.) (Társszerző: Szemző Piroska.)

Magyarország és Svájc. Bp. 1946. 274 l. (Hazánk és a nagyvilág 6.)

Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban. Bp. 1947. 71 l. (Documenta Danubiana 2.)

A magyar sajtó 250 éve. 1. köt. (Bev. Mihályfi Ernő.) Bp. 1954. 287 l. 24 t. (Társszerző: Nemes György.)

A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954. (Szerk. Dezsényi Béla.) Bp. 1956, Művelt Nép. 159 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 36.) (Társszerzők: Falvy Zoltán, Fejér Judit.)

L'abréviation des titres de périodiques. Bp. 1957, Akad. Kiadó. 5 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 42.)

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) és a tudományos dokumentáció nemzetközi szabványosítása. Bp. 1960. 183—193. l. (Klny. az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958-ból.)

Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köréből a két világháború között. Bp. 1971. 85—158. l. (Klny. az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve: 1968/69-ből.)

Die Anfänge des Zeitungswesens und des Zeitungslesens in Ungarn. Bp. 1972, Akad. Kiadó. 55—81. l. (Klny. az Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae. 1971-ből.)

1929

Une lettre inédite de Kossuth. Gustave Revilliod et la Hongrie. = *Revue des Études Hongroises.* 1929. 117—124. l.

1937

Hírlapváltozatok. = *Magyar Könyvszemle.* 1937. 325—331. l.

1938

Documents relatifs au chargé d'affaires de Kossuth près la Confédération Suisse en 1849. = *South Eastern Affairs.* 8. 1938. 101—104. l.

La guerre de l'indépendance hongroise et la Suisse. = *Nouvelle Revue de Hongrie.* 1938. l. 434—440. l.

1940

Az Erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje. = *Magyar Könyvszemle.* 1940. 274—278. l.

Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben. = *Magyar Könyvszemle.* 1940. 172—175. l.

Két régi újság pöre egy utánnyomás körül. = *Magyar Könyvszemle.* 1940. 278—282. l.

Legrégibb hírlapjaink életrajzához. = *Magyar Könyvszemle.* 1940. 353—361.l.

1941

Frankenburg Adolf soproni nyelvleckéi. = *Irodalomtörténet.* 1941. 68—69. l.

Hírlapjaink példányszáma száz évvel ezelőtt. = *Magyar Könyvszemle.* 1941. 392—395. l.

A magyar lapok példányszáma és közönsége 1805-ig. = *Magyar Könyvszemle.* 1941. 190—192. l.

A Magyar Hivatalos Közlöny százéves terve. = *Magyar Könyvszemle.* 1941. 289—292. l.

1942

Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 423—426. l.

Hová lettek a régi divatlapok műmellékletei? = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 333—334. l.

Souvenirs hongrois dans un musée de Genève. = *Nouvelle Revue de Hongrie.* 1942. 2. 440—446. l.

Ungarn und die Schweiz im Spiegel geistiger Begegnungen. = *Ungarn.* 1942. 161—169. l.

Változat vagy második kiadás? = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 307—309. l.

1943

Decsy Sámuel újságnaptára. = *Magyar Könyvszemle.* 1943. 68—70. l.

Egy felvidéki hírlap két elfelejtett cikkírója. = *Irodalomtörténet.* 1943. 175—177. l.

Hírlapirodalmunk a sajtószabadság jegyében. 1848—49 a magyar sajtóban. = *Az Ország Útja.* 1943. 3. 17—20. l.

Kovacsóczy Mihály kiadatlan levelei. = *Irodalomtörténet.* 1943. 94—98. l.

A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében. = *Magyar Könyvszemle.* 1943. 413—428. l.

Még valami a vidéki kaszinók könyvtárairól. = *Magyar Könyvszemle.* 1943. 297—300. l.

Olvasó-egylet Budán száz év előtt. = *Magyar Könyvszemle.* 1943. 295—297. l.

Pethe Ferenc „Gazdaságot Tzélozó Újságjának" néhány problémája. = *Magyar Könyvszemle.* 1943. 288—291. l.

1944

Huns ou Hongrois dans le Val d'Anniviers? = *Nouvelle Revue de Hongrie.* 1944. 27—31. l.

Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben. = *Magyar Könyvszemle.* 1944. 57—61. l.

1946

Sajtó és irodalom. = *Magyar Könyvszemle.* 1946. 46—69. l.

1948

A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században. = *Magyar Századok.* (Horváth János emlékkönyv.) 1948. 142—163. l.

1949

A magyar hírlapirodalom 1848—49-ben. = *Irodalomtörténet.* 1949. 4. 105—116. l.

1950

A magyar sajtó történetének korszakai. = *Irodalomtörténet.* 1950. 67—68. l. (Társszerzők: Dörnyei Sándor, Ardó Mária.)

1953

Kossuth, a forradalmi publicista. = *Irodalomtörténet.* 1953. 5—63. l.

Megyei könyvtárak hírlap- és folyóiratelőfizetése. = *A Könyvtáros.* 1953. 11. 11—14. l.

A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmaiban. = *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1953. 163—204. l.

1954

Két ismeretlen Bajza-levél Kossuth Lajoshoz. = *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1954. 93—97. l. (Társszerző: Salacz Gábor.)

1956

Hírlapgyűjtés Franciaországban. = *Magyar Könyvszemle.* 1956. 264—265. l.

Tábori nyomdák a szabadságharcban. = *A Könyvtáros.* 1956. 201—203. l.

1957

Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében. = *Magyar Könyvszemle.* 1957. 175—178. l. (Társszerző: Lakatos Éva.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. (Fennállásának 75. évfordulója elé.) = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957.* (1958.) 84—107. l.

A svájci sajtóbibliográfia. = *Magyar Könyvszemle.* 1957. 91. l.

1958

Abreviacion de titulos en las publicaciones periodicas. = *Universidad.* (Santa Fé.) 36. 1958.

Normungstendenzen im ungarischen wissenschaftlichen Zeitschriftenwesen. = *Zentralblatt für Bibliothekswesen.* 1958. 189—204. l.

1959

A nemzeti sajtóbibliográfiák ügye és a szlovák sajtóbibliográfia. = *Magyar Könyvszemle.* 1959. 230—231. l.

Nemzetközi értekezlet a könyvtári és dokumentációs szabványokról. = *A Könyvtáros.* 1959. 4—6. l.

Siebente Plenarsitzung des Ausschusses für Dokumentation der Internationalen Normenorganisation. = *Zentralblatt für Bibliothekswesen.* 1959. 31—32. l.

1960

A francia Nemzeti Könyvtár. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 68. l.

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) és a tudományos dokumentáció nemzetközi szabványosítása. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958.* (1960.) 183—193. l.

La normalisation internationale en matière de documentation. = *Bulletin de l'Unesco à l'Intention des Bibliothèques.* 1960. 49—53. l.

A szovjet sajtó és könyvkiadás 1959-ben. = *A Könyvtáros.* 1960. 327. l. (Társszerző: Nagydiósi Gézáné.)

1961

Háromszázéves a lengyel sajtó. = *Magyar Könyvszemle.* 1961. 342. l. (Társszerző: Kókay György.)

Kossuth publicisztikai munkássága az emigrációban. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1959.* (1961.) 344—359. l.

1965

Az ISO/TC 46 budapesti tanácskozása. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 77—78. l.

Képes mellékletek terjesztése ma és százhúsz éve. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 276—277. l.

A sajtó és cenzúra. — Sajtóviszonyok. — Az 1840-es évek sajtója a forradalom előtt. = *A magyar irodalom története.* 3. köt. Bp. 1965. Akad. Kiadó. 192—195, 376—381, 556—560. l.

A sajtóarchivumok szerepe Németországban. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 80. l.

1966

A Honderű válsága 1847 decemberében. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 152—156. l.

A német sajtó mikrofilm-archivuma. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 94—95. l.

A Rajzolatok kiadási és terjesztési problémái az 1836-os évek végén. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 44—47. l.

1967

A brémai állami könyvtár sajtótörténeti osztálya. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 384. l.

„Gratzer Frauen Journal Oesterreichs und Hungariens Töchtern gewidmet..." (Egy XVIII. századi női folyóirat helye az osztrák és magyar sajtó történetében.) = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1965—1966.* (1967.) 397—407. l.

A könyv nemzetközi ünnepe. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 383. l.

Máday Andor 1877—1958. = *Könyvtáros.* 1967. 722—724. l.

A Magyar Kurir és a cenzúra. 1787—1793. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 12—39. l.

A magyar újságolvasók tájékoztatása a cenzúra kijátszásával 1797-ben. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 364—367. l.

Negyven éve jelenik meg a szovjet cikkbibliográfia. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 209. l.

Az úgynevezett szóbeli történelem és a tudományos tájékoztatás új útjai. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 285—290. l.

1968

Szacsvay Sándor utolsó évei. = *Magyar Könyvszemle.* 1968. 351—357. l.

Tények és irányok a magyar tudományos sajtókutatásban. = *Magyar Tudomány.* 1968. 544—553. l.

1969

A fényszedés fejlődése. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 180—181. l.

Hírlaptár Berlinben. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 121. l.

A magyarországi hírlapkiadás és hírlapterjesztés múltjából. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 382—388. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár és gróf Klebelsberg Kunó tudománypolitikája. Gyűjteményegyetem és Bibliográfiai Központ. = *Országos Széchényi Könyvtár Híradója.* 1969. 88—92. 124—128. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár hatósági funkciói. Hitelesítés. Könyvkivitel ellenőrzése. = *Országos Széchényi Könyvtár Híradója.* 1969. 158—164. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár korai szovjet kapcsolatai. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 277—283. l.

Pulitzerről egy új monográfia alkalmából. = *Magyar Sajtó.* 1969. 374—376. l.

Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a két világháború között. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1967.* (1969). 124—181. l.

A tudományos sajtókutatás helyzetéhez Magyarországon a két világháború között. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 159—162. l.

1970

Ein ungarischer Vorläufer der Gratis-Zeitungen. = *Magyar Könyvszemle.* 1970. 74—79. l.

1971

Bartók és a nemzeti könyvtár zenei gyűjteménye. = *Muzsika.* 1971. 15—17. l.

Egy magyar táblabíró véleménye az egyetemi sajtóoktatásról a 19. század elején. = *Magyar Könyvszemle.* 1971. 51—54. l.

Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikája és állományának fejlődése köréből a két világháború között. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1968/1969.* (1971.) 85—158. l.

A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei. = *Magyar Könyvszemle.* 1971. 206—214. l.

1973

Illustrations d'origine française et allemande dans le premier hebdomadaire illustré en Hongrie. *Armarium.* Bp. 1973, Akad. Kiadó.

Móra Ferenc hivatalos levelezése az Országos Széchényi Könyvtárral az 1920-as években. = *Irodalomtörténet.* 1973. 3.

3. *Megemlékezések, nekrológok*

Horst Kunze. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. l. 65. l.

Aranyossi Pál emlékezete. = *Magyar Könyvszemle.* 1963.148—149. l.

Jacques Kayser. = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 371. l.

Walter Hagemann halálára. = *Magyar Könyvszemle.* 1964. 277—278. l.

Otto Groth. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 92—93. l.

Vécsey Jenő. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 386—387. l.

Trócsányi Zoltán ünneplése. — *Magyar Könyvszemle.* 1966. 387—389. l.

Egy francia könyvtáros emléke. (Jean Porcher.) = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 383. l.

T. P. Sevensma. (1879—1966.) = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 283. l.

Trócsányi Zoltán nyolcvan éves. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* 1965—1966. (1967.) 16—18. l.

Viktor Ivanovics Sunkov. (1900—1967.) = *Magyar Könyvszemle.* 1968. 273. l.

Kőhalmi Béla. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 407—408. l.

Kőhalmi Béla köszöntése. = *Élet és Irodalom.* 1969. 41. 16. l.

4. *Recenziók, könyvkritikák*

1938

Bibliothèques. (Exposition internationale des arts et techniques.) = *Magyar Könyvszemle.* 1938. 328—329. l.

Réz Heinrich: Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918. = *Magyar Könyvszemle.* 1938. 91—92. l.

Rôle et formation du bibliothécaire. = *Magyar Könyvszemle.* 1938. 89—91. l.

1939

Horváth Eugène: The Hungarian Question. = *Magyar Könyvszemle.* 1939. 86—87. l.

Kozocsa Sándor: Bevezetés a bibliográfiába. = *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1939. 81—82. l.

Lehman, E. H.: Einführung in die Zeitschriftenkunde. = *Magyar Könyvszemle.* 1939. 201—204. l.

1940

Kristóf György: Az erdélyi magyar hírlapirodalom története a kiegyezésig. = *Láthatár.* 1940. 204—205. l.

Raichle Walter: Das ungarische Zeitungswesen. = *Magyar Könyvszemle.* 1940. 203—204. l.

1941.

Berey Géza: A magyar újságírás Erdélyben 1919—1939. = *Irodalomtörténet.* 1941. 22. l.

Kristóf György: Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig. — Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig. = *Századok.* 1941. 100—101. l.

Lengyel Imre: Fäsi János Henrik élete és működése hazánkban. = *Századok.* 1941. 319—320. l.

1942

Dányi Károly: Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben. = *Irodalomtörténet.* 1942. 201. l.

Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve. = *Irodalomtörténet.* 1942. 34—36. l.

Menz Gerhard: Der europäische Buchhandel seit dem Wiener Kongress. = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 62—67. l.

Schöne Walter: Die deutsche Zeitung im 17. Jahrhundert in Abbildungen. = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 60—62. l.

Szemző Piroska: A Pester Zeitung. = *Irodalomtörténet.* 1942. 102. l.

1943

Kluge H. F.: Iberoamerikanische Grosszeitungen. = *Magyar Könyvszemle.* 1943. 308—309. l.

1944

Nagy Péter: A francia klasszikus dráma fogadtatása Magyarországon. = *Irodalomtörténet.* 1944. 27—28. l.

Simonffy Aladár: Ibrahim Müteferrika. = *Irodalomtörténet.* 1944. 73. l.

1957—1958

Bibliographie der Schweizer Presse. Basel 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1957. 422—423. l.

Ciuchindel C.: Despre inceputurile presei romînești Courier de Moldavie. București 1957. = *Magyar Könyvszemle.* 1958. 205. l.

Kellner Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Kaposvár 1957. = *Magyar Könyvszemle.* 1958. 95—96. l.

Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1820—1956. Veszprém 1957. = *Magyar Könyvszemle.* 1958. 301—302. l.

1959

Makoldy Sándor: Újabb kutatások eredményei a reformkorszak gyorsíróiról. Borsos Márton, Hajnik Károly és Vasvári Pál. Bp. 1957. = *Magyar Könyvszemle.* 1959. 146—147. l.

Bleton Jean: Local et mobilier des bibliothèques publiques. Paris 1958. = *Magyar Könyvszemle.* 1959. 244—245. l.

Németh Mária, Sz.: A központi folyóirat-címjegyzék kérdései. Bp. 1959. = *Magyar Könyvszemle.* 1959. 318—320. l.

Ukazatel' szokrascsennüh i polnüh nazvanij naucsnoj i tehnicseszkoj literaturü. Moszkva 1957. = *Magyar Könyvszemle.* 1959. 247—248. l.

1960

A Délmagyarország félévszázada. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 472. l.

Emery E.—Smith. H. L.: The press and America. Englewood Cliffs (N. Y.) = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 89. l.

Nagy László: A Tanácsköztársaság Veszprém megyei sajtójának bibliográfiája. Veszprém 1959. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 80. l.

Nagy Leopoldina: A Szegedi Egyetemi Könyvtár külföldi bibliográfiái. Szeged 1959. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 473. l.

Ruszszkaja periodicseszkaja pecsat 1702—1849. Moszkva 1959. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 353—354. l.

Sashegyi Oszkár: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Bp. 1958. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 218—220. l.

Taschenbuch für Bibliothekare und Bibliothekshelfer in allgemeinbildend Bibliotheken. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 355—356. l.

Windisch Éva: Közlöny. (1848—1849.) A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története. = *Századok.* 1960. 694—695. l.

1961

Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke. Kiad. MTA Könyvtára. Bp. 1960. = *Magyar Könyvszemle.* 1961. 342. l.

A Munka Vörös Zászló Érdemrendjével kitüntetett Országos Műszaki Könyvtár folyóiratkatalógusa. 1945—1959. Bp. 1960. = *Magyar Könyvszemle.* 1961. 341—342. l.

Sashegyi Oszkár: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Bp. 1958. = *Publizistik* (Konstanz.) 1961. 185—188. l.

1962

Indeks madjalah ilmiah 1960. (Indonesian scientific periodical index.) Djakarta 1961. = *Magyar Könyvszemle.* 1962. 113—114. l.

Frank Joseph: The beginning of the English newspaper 1620—1660. Cambridge, Massachusetts 1961. = *Magyar Könyvszemle.* 1962. 379—380. l.

Vajda László: Móra Ferenc vezércikkei. Szeged 1961. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47.) = *Magyar Könyvszemle.* 1962. 258—259. l.

Vasszínű égbolt alatt. Szerk. Meggyesi János. Bp. 1962. = *Magyar Könyvszemle.* 1962. 119—120. l.

1963

Lewis John: Printed ephemera. Ipswich 1962. = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 293—295. l.

Morison Stanley: Four centuries of fine printing London. 1960. = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 281—282. l.

Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ. Kurrens periódikus kiadványok jegyzéke. 1961—1962. Bp. 1962. = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 298—299. l.

Paupié Kurt: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848—1959. Bd. l. Wien—Stuttgart 1960. = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 164—165. l.

A váci sajtó története képekben. Vác 1962. = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 276—277. l.

1964

McLean Ruari: Victorian book design and colour printing. London 1963. = *Magyar Könyvszemle.* 1964. 99—100. l.

The typographic book 1450—1935. London 1963. = *Magyar Könyvszemle.* 1964. 281—282. l.

1965

Dovifat Emil: Zeitungslehre. Berlin 1962. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 87. l.

A kegyes olvasóhoz! Összeáll. Kenyeres Ágnes. Bp. 1964. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 196. l.

Knipping Franz: Pressmonopole — Monopolpresse. Leipzig 1963. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 193. l.

Lengyel Géza: Magyar újságmágnások. Bp. 1963. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 193—195. l.

A magyar szakirodalom külföldi referáltsága. Bp. 1964. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 89—90. l.

Markovits Györgyi: Üldözött költészet. Bp. 1964. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 196—197. l.

Van Eeno Romain—Vermeersch Arthur: Bibliographisch repertorie van de Belgische pres 1789—1914. Paris 1962. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 199. l.

Weaver Peter: The technique of litography. London 1964. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 377. l.

1966

Bánó Zsuzsa: Kurrens szakfolyóiratok Vas megye könyvtáraiban. Szombathely 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 109—110. l.

Clair Collin: A history of printing in Britain. London 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 273—274. l.

Denoyer Pierre: La presse moderne. Paris 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 407—408. l.

Gabriel-Robinet L.: La censure. Paris 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 408. l.

Livois René de: Histoire de la presse française. T. 1. Lausanne 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 274—275. l.

MacDougall Curtis D.: The Press and its problems. Dubuque (Iowa.) 1964. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 195—196. l.

Papas William: The press. London 1964. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 196. l.

Paupié Kurt: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte. Bd. 2. Wien—Stuttgart 1966. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 276—278. l.

Perényi József: A történész műhelytitkaiból. Budapest 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 191. l.

Strasser Kurt: Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit. Wien 1962. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 193—194. l.

Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalom köréből. Budapest—Praha 1966. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 96—98. l.

Turner E. S.: The shocking history of advertising. London 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 409—410. l.

1967

Budzislawski H.: Sozialistische Journalistik. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 387—389. l.

A cenzúra árnyékában. (Szerk. Markovits Györgyi, Tóbiás Áron.) Bp. 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 101. l.

Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok. Bp. 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 98—101. l.

Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz. Bp. 1967. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 299—300. l.

Hering Elisabeth: Az írás rejtélye. (Rätsel der Schrift.) Bp. 1966. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 303. l.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a korabeli kapitalista sajtó tükrében. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 386. l.

Die österreichische Nationalbibliothek in der neuen Hofburg. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 214—215. l.

Raune Günther: Im Dienste der Wahrheit. Ein Beitrag zur Presspolitik der sowjetischen Besatzungsmacht 1945—1949. Leipzig 1966. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 106—107. l.

Sailer Anton: Das Plakat. Geschichte, Stil und gezielter Einsatz eines unentbehrlichen Werbemittels. München 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 107—108. l.

Walther Willy: Journalistik und Philosophie. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 215—216. l.

1968

Gaeta Giuliano: Storia del giornalismo. 1—2. köt. Milano 1966. = *Magyar Könyvszemle.* 1968. 293—295. l.

Gombó Pál: Bevezetés a sajtóismeretbe. Bp. 1967. = *Magyar Könyvszemle.* 1968. 289—291. l.

„Hungarica." English books, prints, maps, periodicals etc. relating to Hungary. Collected by Béla Iványi-Grünwald. London 1967. = *Hungarian Survey.* 3. 1968. 119—122. l.

Jókai Mór: Cikkek és beszédek. (1847. jan. 2—1848. márc. 12.) 1. köt. (Összeáll. és sajtó alá rend. Szekeres László.) Bp. 1965. = *Magyar Könyvszemle.* 1968. 118—123. l.

Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966. (Die Geschichte der Hauptstädtischen Ervin Szabó Bibliothek.) = *Zentralblatt für Bibliothekswesen.* 1968. 542—547. l.

Siebert Frederick Seaten: Freedom of the press in England 1476—1776. Urbana 1965. University of Illionis Press. — *Magyar Könyvszemle.* 1968. 127—128. l.

A társadalmi tudományok új módszerrel gyűjtött forrásainak első Magyarországon megjelent gyűjteménye. = *Magyar Könyvszemle.* 1968. 366—388. l.

Uledow A. K.: Die öffentliche Meinung. Eine Studie zum geistigen Leben der sozialistischen Gesellschaft. Berlin 1964. = *Magyar Könyvszemle.* 1968. 227—228. l.

1969

A régi Anglia hétköznapjai. Válogatás a „The Spectator" című egykorú folyóirat anyagából. Bp. 1968. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 91—92. l.

Bihari Mihály: Egy gyorsíró feljegyzései. Bp. 1969. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 423—424. l.

Cockburn Patricia: The Years of the Week. London 1968. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 191. l.

Johannes Tralow. Leben und Werk. Berlin. 1968. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 316. l.

1970

Klutentreten Wilhelm: Die Rheinische Zeitung von 1842—1843. = *Magyar Könyvszemle.* 1970. 155—156. l.

1971

Magyar András: A diósgyőri „Jószerencse" Dal- és Önképzőkör könyvtárának története. Miskolc 1970. = *Magyar Könyvszemle.* 1971. 239—240. l.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok. 1941—1945. (Szerk. és bev. Harsányi János.) Bp. 1969. = *Magyar Könyvszemle.* 1971. 98—99. l.

Tamás Anna: Az Életképek. (1846—1848.) Bp. 1970. (Irodalomtörténeti füzetek 68.) = *Magyar Könyvszemle.* 1971. 235—238. l.

1972

Arens Karlpeter: Manipulation. Kommunikationspsychologische Untersuchung mit Beispielen aus Zeitungen des Springer-Konzerns. Berlin 1971. = *Magyar Könyvszemle.* 1972. 313—314. l.

Ausstellungen der Deutschen Staatsbibliothek. (Bearb. von Friedhilde Krause.) Berlin 1971. = *Magyar Könyvszemle.* 1972. 321. l.

Merill John C.: The elite press Great newspapers of the world. New York—Toronto—London. é. n. = *Magyar Könyvszemle.* 1972. 314—315. l.

Bükyné Horváth Mária: Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományos kutatás szolgálatában. Bp. 1971. = *Magyar Könyvszemle.* 1973. 1. sz.

Obermann Karl: Die ungarische Revolution von 1848/49 und die demokratische Bewegung in Deutschland. Bp. 1971. = *Magyar Könyvszemle.* 1973. 2. sz.

Varga Rózsa: Keressétek, ami összeköt ... Bratislava 1971. = *Magyar Könyvszemle.* 1973. 1. sz.

5. *Egyetemi és tanfolyami jegyzetek*

Hírlapkezelés. 4. éves könyvtárszakosok számára. Bp. 1951, Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem. Jegyzetsoksz. 35 l.

Hírlapok és folyóiratok kezelése. Bp. 1951. 23 l. (Az Országos Könyvtári Központ könyvtárostanfolyama. Előadások 21.)

Sajtótörténet. (Egyetemi jegyzet.) Bp. 1951. VKM 2., Jegyzetsoksz. 22 l.

Sajtótörténet. (1950—51. tanév 2. félév.) Bp. 1951, Tankönyvkiadó., Jegyzetsoksz. 42 l. (Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarának jegyzetei.)

Sajtótörténet, hírlap- és folyóiratkezelés. Bp. 1952, Közokt. Jegyzetell., Soksz. 57 l. (Pedagógiai főiskolák jegyzetei.)

Sajtótörténet, hírlap- és folyóiratkezelés. Bp. 1953 [1954]. (Utánny.) Felsőokt. Jegyzetell., Soksz. 57 l. (Pedagógiai főiskolák jegyzetei.)

Sajtótörténet, hírlap- és folyóiratkezelés. Útmutató. Bp. 1953 [1954], Pedagógiai Főiskola. Utánny. Felsőokt. Jegyzetell., Soksz. 14 l.

Sajtótörténet, hírlap- és folyóiratkezelés. Bp. 1954. Pedagógiai Főiskola. 2. utánny. Felsőokt. Jegyzetell., Soksz. 57 l.

Sajtótörténet, hírlap- és folyóiratkezelés. Bp. 1954, [1955], Pedagógiai Főiskola. Felsőokt. Jegyzetell., Soksz. 65 l.

Az 1848-as forradalom és a szabadságharc sajtójának ismertetése. 1. r. Bp. 1954, Eötvös Loránd Tudományegyetem., Soksz. 24 l.

Periodikák a könyvtárban. Bp. 1954, Országos Széchényi Könyvtár., Soksz. 10 l.

Kossuth Hírlapja. (A szabadságharc sajtójának története.) Bp. 1955, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Kar., Soksz. 50 l.

Egyetemes sajtótörténet. Vázlatos áttekintés. 1—3. r. 1960/61. tanév. Újságíró iskola. [Bp. 1966], Magyar Újságírók Országos Szövetsége. [Utánny.] 19, 26, 28 l.

Kossuth Lajos, mint újságíró, szerkesztő és publicista. 1959/60. tanév. Újságíró iskola. Bp. 1966, Magyar Újságírók Országos Szövetsége. 51 l.

A magyar polgári sajtó története a kiegyezés korától az első világháborúig. (Vázlat.) 1960/61. tanév. Újságíró iskola. Bp. 1966, Magyar Újságírók Országos Szövetsége. 25 l.

A magyar sajtó az ellenforradalomtól a második világháborúig. Vázlatos áttekintés. 1958/59. tanév. Újságíró iskola. Bp. 1966, Magyar Újságírók Országos Szövetsége., Soksz. 19 l.

A magyar sajtó fejlődése a szabadságharcig. 1959/60. tanév. Újságíró iskola. Bp. 1966, Magyar Újságírók Országos Szövetsége. 20 l.

A periodikák kezelése. Dezsényi Béla előadása alapján. Bp. 1956, Országos Széchényi Könyvtár., Soksz. 8 l. (Módszertani útmutató 20.)

A szabadságharc és a kiegyezés korának sajtója. 1965/66. tanév. Újságíró iskola. Bp. 1966, Magyar Újságírók Országos Szövetsége. 17 l.

6. *Lexikonokban, gyűjteményes munkákban a sajtóval kapcsolatos cikkei*

Új magyar lexikon. 1—6. köt. Bp. 1959—1962, Akad. Kiadó.

Magyar irodalmi lexikon. 1—3. köt. Bp. 1963—1965, Akad. Kiadó.

Magyar életrajzi lexikon. 1—2. köt. Bp. 1967—1969, Akad. Kiadó.

Budapest enciklopédia. Bp. 1970, Corvina. 463 l.

Information Hungary. (Szerk. Erdei Ferenc.) Bp. — Oxford 1968. XIV, 1144 l., 2 térk.

Hazánk — Magyarország. (Szerk. Erdei Ferenc.) Bp. 1970, Akad. Kiadó. XIV, 1077 l., 8 t., 2 térk.

A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája. (1705—1945.) (Szerk. József Farkas.) Bp. 1972, Magyar Újságírók Országos Szövetsége. 428 l. (Ebben az 1945 előtt meghirdetett „Az időszaki sajtó magyar és magyar vonatkozású irodalma. A magyar hírlapirodalom történetének forrásai. Összeállítják Szemző Piroska és Dezsényi Béla. — Magyarország időszaki sajtójának könyvészete. 10." című mű gyűjtése.)

7. *Sajtó alatt és kéziratban levő munkái*

A magyar sajtó története 1832—1849-ig. — A könyv öt évszázada Magyarországon. Bp. 1973/74, Akad. Kiadó.

Egyetemes sajtótörténet a francia forradalomig. (Egyetemi tankönyv. 1. r.) Kb. 150 l.

Az egyetemes sajtótörténet és az egyes népek sajtótörténetének forrásai és irodalma. 40 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeinek határkérdései. Tervtanulmány. 40 l.

8. *Az általa szerkesztett folyóiratok, kiadványok*

Magyar Folyóiratok Repertóriuma. Bp. 1946—1960.

Magyar Könyvszemle. Bp. 1954—1973. (1954—1968 h. szerk.; 1973. 1., 2. sz. előkészített szerkesztése.)

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. 1958—1972.

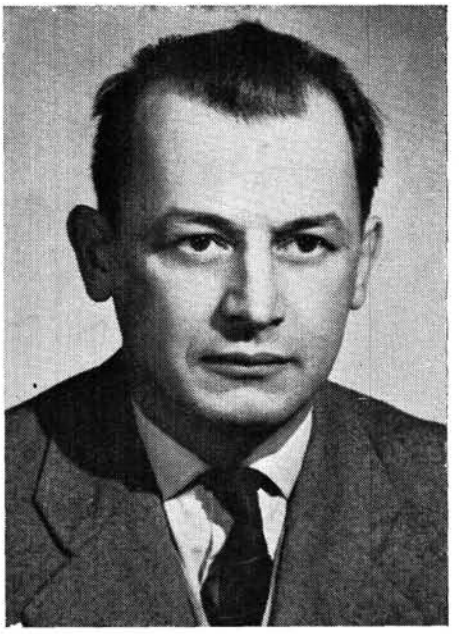
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958—1972.

A sajtó magyarországi irodalmának bibliográfiája. = *Magyar Sajtó.* Bp. 1960—1968. (Féléves összeállításokban.)

A bibliográfiát lezártuk 1973. február 28-án.

Összeállította *D. Szemző* Piroska

GOMBOCZ ISTVÁN
1921—1973

Vannak távozások, amiket szinte lehetetlen tudomásul vennünk; még köztünk él, dolgozik az örökké tevékeny Gombocz István, s máris rá kell döbbennünk, hogy fiatalon, alkotó ereje teljességében, tevékenységének felfelé ívelő szakaszában végső búcsút vesz mindnyájunktól. Halála a hazai rögöt védő katona hősi helytállását idézi: munkahelyén az utolsó pillanatig kitartott, pedig már tudomásul kellett vennie a végső intést. De ő a rá jellemző akaraterővel befejezte soronlevő munkáját, majd csendben távozott, s élete utolsó órájában tekintetével még egyszer átfogta az otthont, a kedves budai tájat.

Ki is volt a mi szeretett barátunk és munkatársunk? Honnan jött és mit végzett, mit alkotott?

Már családi hagyományai, az otthoni légkör szinte predesztinálták arra, hogy a magyar művelődés ügyének kiemelkedő, alkotó munkása legyen. Édesapja Gombocz Endre, a botanika egyetemi tanára, a magyar flóra, föld, táj, tudománytörténet nagynevű kutatója volt, nagybátyja pedig, Gombocz Zoltán, a világhírű nyelvészprofesszor, az Eötvös Kollégium egykori kiváló igazgatója. Gombocz István a jogi tanulmányokat választotta, 1940—1944 között a budapesti Tudományegyetem hallgatója volt. Diplomatának készült, disszertációjának témáját a nemzetközi jog köréből merítette. Előbb államtudományi doktorátust szerzett, majd 1947-ben „Sub auspiciis Rei Publicae" avatják a jogtudományok doktorává. Már diákkorában behatóan foglalkozott a nyelvekkel, s a háborús években is járt Ausztriában, Csehszlovákiában — Svájcban pedig nyári egyetemet végzett. Minden arra vallott, hogy egy kivételes képességű és műveltségű fiatalember lép arra a területre, ahol népét és hazáját a legjob-

ban és leghívebben tudja szolgálni. 1947-ben a Külügyminisztérium munkatársa lett, majd féléves hollandiai ösztöndíjat kapott. 1949-ben a bukaresti magyar követség attaséjaként dolgozott, 1950/51-ben pedig a Külügyminisztérium jogi és konzuli, illetve nemzetközi jogi osztályára nyert beosztást. Innen került át 1951 végén az Országos Levéltárba, majd a következő év elején intézményünkhöz, az Országos Széchényi Könyvtárba.

Az, hogy pályát változtatott, tulajdonképpen csak látszat volt. Gombocz István csakhamar a Nemzeti Könyvtár ún. Nemzetközi Kapcsolatok Osztályára került, melynek rövidesen — 1957-től — vezetője lett. Már az ő munkájának látható eredményeképp nyilvánították az osztályt Nemzetközi Csereszolgálattá, s ennek kapcsán országos csereközponttá. Így, ebben a keretben vált e kiváló jogász a magyar művelődésügy, a hazai és nemzetközi könyvtári élet egyik vezető diplomatájává.

Gombocz István rendkívül sokat tett az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatainak fejlesztése érdekében. Munkája eredményeképp a könyvtár immár 60 ország 450 intézményével áll cserekapcsolatban, s 120 magyar könyvtár számára továbbítja a külföldi könyveket és folyóiratokat. Különösen sokat fáradozott azon, hogy a külföldi hungarikumokat begyűjtse a Nemzeti Könyvtár számára, s ugyanakkor a világ minden tájára eljuttassa a magyar tudomány és irodalom termékeit. Személyében a nagy műveltségű, széles horizontra látó könyvtáros a haza és a nagyvilág tudománypolitikai, művelődéspolitikai szolgálatát úgy hozta szintézisbe, hogy igazi humanistaként mindig azt kutatta, ami összeköt, nem pedig azt, ami elválaszt.

Így lett ragyogó értelmében és fáradhatatlan tevékenysége nyomán a kiadványok cseréje a népeket és művelődéseket összekötő híd, s ő maga ennek az emberhez és tudóshoz méltó szép szolgálatnak igazi nagykövete.

De így vált nemzetközileg is a magyar könyvtárügy egyik legismertebb és legelismertebb reprezentánsává. Kezdettől fogva aktívan vett részt a Magyar Könyvtárosok Egyesületének munkájában; s mint elnökségi tag, az IFLA-val — a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségével — kapcsolatos ügyek felelőse lett. Nemzetközi tekintélye olyan nagy volt, hogy az IFLA Kiadványcsere Bizottsága előbb a titkári funkció ellátásával bízta meg három évre, majd három évig elnöke volt ennek a testületnek. E megbizatását 1972-ben, a budapesti IFLA-konferencián újabb három évre hosszabbították meg.

De nemcsak az IFLA, hanem az UNESCO is igénybe vette munkáját, szolgálatát. A Magyar UNESCO Bizottság egyik legaktívabb tagjaként dolgozott az UNESCO nemes céljainak érdekében; azok közé tartozott, akiket e világszervezet legjobb hazai munkatársaiként tart majd nyilván a művelődésügy és tudománypolitika története. Mindeme érdemeiért kormányzatunk a „Szocialista kultúráért" kitüntetésben részesítette.

Az elmúlt két évtizedben Gombocz István számos ország, többek között Anglia, Ausztria, Bulgária, Jugoszlávia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság, a Német Szövetségi Köztársaság és a Szovjetunió könyvtáraiba, nemzeti csereközpontjaiba és tudományos intézeteibe látogatott el. Szavát, érveit Európában, de kontinensünkön túl is értették, értékelték.

De ha magánemberként szabadságra utazott: akkor is kutatta az együttműködés, a kapcsolatok teremtésének minden lehetőségét. Bármerre járt is, a

könyvtárak látogatása, a tudósok, írók, szerkesztők, könyvtárosok felkeresése útiprogramjába tartozott.

Tudományos munkássága, értekezései, cikkei, bibliográfiái, kritikái — számuk több mint százhúsz — mind a nemzetközi összefogás nagy ügyének szolgálatában íródtak és kerültek publikálásra. A belső témakör az Országos Széchényi Könyvtár cseréjének ügye, annak minden nemzetközi problémája; a következő a szomszédos szocialista országok hungarika kérdéseinek vizsgálata; majd egy újabb kör: Európa és e haza kapcsolata; végül a számára is kitáruló „nagyvilág", a fejlődő, haladó népek és országok még tágabb közössége.

Pontossága, filológiai hitelessége szinte közmondásszerű volt. Évkönyvünk számára készült, ma már posthumus tanulmányát: az IFLA Nemzetközi Kiadványcsere Bizottságának negyven éves működését ismertető összefoglalását is a megbízható adatfeltárás, a tiszta értelem, a minden elfogultságtól mentes gondolkodás jellemzi.

Hazafiság és nagyvilágiság, műveltség, jogi ismeretek, lenyűgöző nyelvtudás, a valóságot figyelő okos magatartás, a jog feltétlen tisztelete, az emberi kapcsolatokba vetett hite voltak azok a fényes csillagok, amik útján irányították. És mi kellett még ehhez? Szorgalom, kitartás, akaraterő, olyan szervezőképesség, amivel kevesen rendelkeznek. És becsület, szerénység, jóság. Mindaz, ami benne, Gombocz Istvánban testet öltött.

És ezek után milyen módon emlékezünk róla mint munkatársról, vezetőről? Szolgálatkész volt, segítő szándékú. Példamutató a türelemben, a humanista megértésben. A közösség — amit maga körül formált — erre az igazi emberségre emlékezik vissza legmelegebb szívvel, értő értelemmel.

S amikor jó barátunkra, feledhetetlen munkatársunkra, Gombocz Istvánra emlékezünk, legméltóbban Illyés Gyula szavaival vehetünk tőle búcsút: „Ilyesmi a mi dolgunk is. Ápolni, továbbfejleszteni az egészséges, szabad közösséget, amelyben a magyar nyelv kerengeti az embervédő eszméket, nemcsak annak a tizenötmillió embernek, akiket a tüzetes statisztikák magyar anyanyelvűnek rubrikáznak: mindenkinek, aki — bármely nép fiaként — magyarul is ért . . . A patrióta jogot véd (voltaképp nem is a maga népéét, hanem az Emberét, az Emberiségét)."

Ilyen értelemben volt Gombocz István a nemzetközi kapcsolatok gondolatának harcosa, szolgálója. Szíve fiatalon szűnt meg dobogni, de eszményei, eszméi tovább élnek. Ez az ő öröksége: ezt hagyta az ittmaradottakra, a későbbi generációkra.

Haraszthy Gyula

Gombocz István irodalmi munkássága

1. *Önálló kiadványok*

A Briand-Kellogg Paktum, mint az úgynevezett „új" nemzetközi jognak elhibázott kísérlete a háború kiküszöbölésére. Doktori értekezés a nemzetközi jog köréből. Bp. 1944.

A hágai Nemzetközi Bíróság megalakulása, jogi alapjai és eddigi működése. (Jelentés a hollandiai ösztöndíj-útról.) (Bp. 1950.) 63 l.

The National Exchange Centre of Hungary. Paris 1958, UNESCO. 7 l. (Exchange of publications circular 6.)

Az UNESCO bibliográfiai munkája. Bp. 1958. 62 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 1.)

Központi csereszolgálatok. 194—226. lev. (Klny.: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958* [1959]-ból.)

Coordination des activités nationales d'échange. — Coordination of national exchange activities. — Koordinacija knigoobmena v razlusnuk sztranah. Conference on the International Exchange of Publications in Europe. Budapest, 13—19 September 1960. [Bp.—Paris] 1960, UNESCO. 8. l. (Working paper 3.) (Társszerző: Kovács Máté.)

A magyar folyóiratok válogatott jegyzéke. Liste sélectionnée des périodiques hongrois. 1960. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1960. 34 l. (Társszerzők: Szekeres Margit, Szigethy Jolán.)

A magyar könyvtárügy nemzetközi kapcsolatainak távlati terve. Az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvtárpolitikai Szakbizottságának megbízásából. Bp. 1960. 14 l. (Kézirat.)

Az Országos Széchényi Könyvtár 1959. évi beszámolója. Bp. 1960, OSZK. 59 l., 22 t. (Megjelent *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1959.* [1961.]-ben is.)

A magyar könyvtárak nemzetközi kiadványcseréje. Bp. 1963, KMK soksz. 70 l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványai 16.)

UNESCO-kiadványok. 1946—1972. Válogatott bibliográfia. (Kiad. a) Magyar UNESCO Bizottság. Bp. 1964—1972. 10 db.

A magyar könyvtárügy nemzetközi kapcsolatai. Bp. 1966, OKDT soksz. 20 l.

Magyarország és az UNESCO. Sajtóbibliográfia. 1946—1970. (Kiad. a) Magyar UNESCO Bizottság. Bp. 1968, 1972, 152, 217 l.

L'aspect économique des échanges internationaux de publications. Rapport préliminaire par — —. Paris 1969, Soksz. 23 l.

Economic aspects of the international exchange of publications. Preliminary report by — —. Copenhagen 1969, Soksz. 43 l.

L'aspect économique des échanges internationaux de publications. (La Haye 1970), Soksz. 23 l. (Fédération Internationale des Associations de Bibliothécaires. Commission des Échanges de Publications. Conseil Général. Moscou, 1970.)

Economic aspects of the international exchange of publications. (The Hague 1970), Soksz. 23 l. (International Federation of Library Associations. Committee on the Exchange of Publications. General Counsil. Moscow, 1970.)

Magyarország az UNESCO kiadványaiban. 1946—1968. Bibliográfiai összeállítás. (Kiad. a) Magyar UNESCO Bizottság. Bp. 1970. 138 l.

A Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA—FIAB). Bp. 1972, OSZK KMK. 124 l.

2. *Tanulmányok, cikkek*

1956

Le développement des bibliothèques en Hongrie. = *Bulletin de l'UNESCO à l'Intention des Bibliothèques.* 1956. 2—3. 34—35. l.

A nemzetközi kapcsolatok és az Országos Széchényi Könyvtár. = *A Könyvtáros.* 1956. 7. 484—486. l.

1957

Nemzetközi bibliográfiai konferencia Varsóban. = *A Könyvtáros.* 1957. 7. 502—504. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai. 1953—1966. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957* (1958). 307—323. l.; 1959 (1961). 84—92. l.; *1961—1962* (1963). 108—121. l.; *1966* (1967). 55—76. l. (Részletezés az évek szerinti bontásban.)

Sub-Committee for librarianship and bibliography. = *Bibliographical Newsletter.* 1957. 4. 78—80. l.

Subcomité para la profesión de bibliotecario y la bibliografia. = *Noticias Bibliograficas.* 1957. 4. 70—71. l.

Le Sous-Comité de bibliothéconomie et de bibliographie. = *Nouvelles Bibliographiques.* 1957. 4. 76—78. l.

Az UNESCO könyvtári munkája. = *Magyar Könyvszemle.* 1957. 3. 209—222. l.

1958

Lengyel tudományos könyvtárakban. = *Külföldi tanulmányutak.* Bp. 1958, Országos Könyvtárügyi Tanács. 36—40. l. (Könyvtárosok tapasztalatcseréje 1.) (Társszerzők: Waldapfel Eszter, Bélley Pál.)

A magyar Könyvtárosegyesület és a külföldi kapcsolatok. = *A Könyvtáros.* 1958. 9. 615—652. l.

Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia. (Varsó, 1957. szeptember 19—22.) = *Külföldi tanulmányutak.* Bp. 1958, Országos Könyvtárügyi Tanács. 88—94. l. (Könyvtárosok tapasztalatcseréje 1.) (Társszerzők: Waldapfel Eszter, Bélley Pál.)

Az UNESCO dokumentációs munkája. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója.* 1958. 3. 2—13. l. (Bibliogr. 12—13. l.)

A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia. (1957. szeptember 19—22.) = *Magyar Könyvszemle.* 1958. 1. 75—79. l. (Társszerzők: Bélley Pál, Waldapfel Eszter.)

1959

Az egyiptomi könyvtárügy. = *A Könyvtáros.* 1959. 3. 185—186. l.

Japán könyvtárügyéről. = *A Könyvtáros.* 1959. 6. 414—416. l.

Központi csereszolgálatok. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958.* (1959.) 194—226. l.

Törökország könyvtárügye. = *A Könyvtáros.* 1959. 7. 511—512. l.

1960

Ein anleitendes Organ für technische Bibliotheken in Ungarn. = *Zentralblatt für Bibliothekswesen.* 1960. 2. 119—121. l.

India könyvtárügye. = *A Könyvtáros.* 1960. 10. 735—737. l.

A Kínai Népköztársaság könyvtárügye. = *A Könyvtáros.* 1960. 9. 661—662. l.

A nemzetközi kiadványcsere új hazai szabályozása. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 3. 332—334. l. (Társszerző: Beck Oszkár.)

A nemzetközi kiadványcsere európai konferenciája. = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 464—466. l.

A nemzetközi kiadványcsere Magyarországon. = *UNESCO Tájékoztató.* 1960. 1. 9—11. l.

Les problèmes actuels de l'échange international de publications en Hongrie. = *UNESCO Tájékoztató.* 1960. 1. 12—15. l.

1961

Europäische Konferenz über Internationalen Schriftentausch in Budapest. = *Zentralblatt für Bibliothekswesen.* 1961. 4. 161—163. l.

Német konferencia a könyvtártudomány tárgyáról és feladatairól. = *Magyar Könyvszemle.* 1961. 3. 332—333. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1959—1962. évi beszámolója. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1959* (1961). 11—70. l.; *1960* (1962). 11—31. l.; *1961—1962* (1963). 9—24. l. (Részletezés az évek szerinti bontásban.)

Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai 1958-ban és 1959-ben. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1959.* (1961.) 84—92. l.

Új bibliográfiai és dokumentációs szerv az UNESCO-ban. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója.* 1961. 1. 56—60. l.

1962

Az általános iskolai könyvtár és szolgáltatásai. = *Magyar Könyvszemle.* 1962. 2—3. 234. l.

A Deutsche Staatsbibliothek csereosztályának munkája. = *Külföldi tanulmányutak. 1961.* Bp. 1962, Országos Könyvtárügyi Tanács. 81—95. l.

A magyar könyvtárügy az UNESCO kiadványaiban. = *Könyvtári Figyelő.* 1962. 3. 109—111. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1960-ban. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1960.* (1962.) 11—31. l.

1963

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1961—62-ben. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1961—1962.* (1963.) 9—24. l.

Az UNESCO 1963/64. évi tudományos programja. = *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról.* 3. 1963. 4—5. 388—393. l.

1964

ISO Konferencia Budapesten. = *OSZK Híradó.* 1964. 9. 253—256. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai 1960—1962-ben. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1961—1962.* (1963.) 108—121. l.

(Száz) 100 éves a Matica slovenska. = *Magyar Könyvszemle.* 1964. 1. 90—92. l.

A tudományos dokumentáció új fejleményei az UNESCO-ban. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás.* 1964. 8. 635—650. l.

1965

A csereközpontok feladatai. Felszólalás az 1965. évi prágai konferencián. = *Mezsdunarodnoe szovescsanije po voproszu o szotzudni csesztvie muzsdu bibliotekami v oblaszti komplehtovanija fondov zarnbezsuj literaturü.* Praga 1965. 59—63. l.

Membership in international library organizations. = *Hungarian Library Directory.* Vol. 2. Bp. 1965, KMK. 143—158. l.

Tagságunk nemzetközi könyvtári szervezetekben. = *Magyar Minerva.* 2. köt. Bp. 1965, KMK. 141—153. l.

Az UNESCO 1965—66. évi tudományos programja. = *Tudományszervezési Tájékoztató.* 1965. 3—4. 351—362. l.

1966

Hungary. (Bibliográfiai helyzetkép.) = *Bibliography, Documentation, Terminology.* 1966. 1. 7—10. l.

Hungary. (Bibliográfiai helyzetkép.) = *Bibliography, Documentation, Terminology.* 1966. 5. 164—165. l.

UNESCO egyezmények a nemzetközi kiadványcsere szabályozására. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1963—1964.* (1966.) 34—54. l.

1967

Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai. 1963—1966. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1965—1966.* (1967.) 55—76. l.

Az UNESCO 1967—1968. évi programja. = *Tudományszervezési Tájékoztató.* 1967. 3—4. 379—391. l.

1968

Az IFLA frankfurti konferenciája. = *OSZK Híradó.* 1968. 9—10. 123—125. l.

A lengyel könyvtárosok egyesületének varsói konferenciája. = *OSZK Híradó.* 1968. 3—4. 43—45. l.

A lengyel könyvtárosok jubileumi kongresszusa. = *Könyvtáros.* 1968. 7. 396—397. l.

1969

Az IFLA 1968. évi konferenciája. = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 1. 70—75. l.

Summary of the debate. Meeting of experts on the development of cultural centres. Budapest, 16—20 July 1968. = *Department of adult education, Ministry of Culture and Hungarian National Commission for UNESCO.* Bp. 1969. 101—123. l.

1970

Az IFLA 1969. évi konferenciája. = *Magyar Könyvszemle.* 1970. 1—2. 134—138. l.

Az IFLA 1960. évi moszkvai közgyűlése. = *Könyvtári Figyelő.* 1970. 4. 348—352. l.

Az IFLA koppenhágai ülése. = *Könyvtári Figyelő.* 1970. 1. 66—67. l.

Az IFLA moszkvai közgyűlésén. Moszkva, 1970. augusztus 31—szeptember 4. = *OSZK Híradó.* 1970. 7—8. 136—138. l.

Nemzetközi csere. = 3. Országos Könyvtárügyi Konferencia. Országos központi szolgáltatások. Az 1970. október 8—9-i ágazati ülés anyaga. (Bp. 1970), Soksz. 11—15. l.

UNESCO. = *Nemzetközi szervezetek anyagaiból.* 1970. 12. 27—36. l. (Műszaki-gazdasági információ.)

1971

Les aspects économiques des échanges internationaux. = *Bulletin de l'UNESCO à l'Intention des Bibliothèques.* 1971. 5. 284—299. l.

Economic aspects of the international exchange of publications. = *UNESCO Bulletin for Libraries.* 1971. 5. 267—281. l.

Az IFLA 1971. évi közgyűlése. = *Könyvtári Figyelő.* 1971. 4. 305—312. l.

Az IFLA 36. közgyűlése. = *Magyar Könyvszemle.* 1971. 2—3. 214—219. l.

A központi szolgáltatások tízéves fejlesztési terve. = *OSZK Híradó.* 1971. 7—8. 97—99. l.

Nemzetközi csere. Könyvtártudományi tanulmányok 1970. = *A 3. Országos Könyvtárügyi konferencia teljes dokumentumanyaga.* Szerk. Kovács Máté, Rácz Aranka. Bp. 1971, NPI. 342—346. l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványa 28.)

A nemzetközi kiadványcsere gazdasági vonatkozásai. Előzetes jelentés. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1968—1969.* (1971.) 247—266. l.

A nemzetközi könyvév. = *Könyvtáros.* 1971. 7. 379—381. l.

Az UNESCO nevelés- és oktatásügyi kiadványai. = *Magyar Pedagógia.* 1971. 4. 477—495. l.

1972

Európai konferencia a nemzetközi kiadványcseréről. Bécs, 1972. április 23—29. = *Könyvtári Figyelő.* 1972. 5. 528—534. l.

European Conference on the International Exchange of Publications. Vienna, April 1972. = *IFLA General Council Meeting.* Budapest, 1972. 3 l.

Evaluation of UNESCO's exchange conventions. Working paper. = *IFLA General Council Meeting.* Budapest, 1972. 5 l.

Inquiry into the execution and results of UNESCO's exchange conventions 14 years after their adoption. = *Study on the inter-library loan and the international exchange of publications.* The Hague 1972. 70—81. lev.

Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége. = *Magyar Hírlap.* 1972. szept. 2.

A nemzetközi kiadványcsere európai konferenciája. Bécs, 1972. április 23—29. = *OSZK Híradó.* 1972. 5—6. 97—101. l.

Report on the activities of the Committee on the exchange of publications 1969—1972. = *IFLA Committee on the Exchange of Publications. General Council.* Budapest, 1972. 4 l.

Ukrajnai, kárpátaljai cserekapcsolataink elmélyítése. = *Könyvtári Figyelő.* 1972. 4. 437—439. l.

1973

European Conference on the International Exchange of Publications. Vienna, 1972. = *UNESCO Bulletin for Libraries.* 1973. 1. 54—55. l.

3. *Recenziók, könyvkritikák*

1957

Handbook on the international exchange of publications. 2. ed. Paris 1956, UNESCO. 507 l. = *Magyar Könyvszemle.* 1957. 2. 195—196. l.

1958

Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1945—1951. Összeáll. Nagy Lajos. Bp. 1958, Közgazd. és Jogi Kiadó. 243 l. = *A Könyvtáros.* 1958. 6. 431—432. l.

1960

Exchange of ideas: East and West meet the challenge. Final report of the seminar on the international exchange of publications in the Indo-Pacific Area. 4—11 November 1957 Tokyo. Tokyo 1958, National Library. 297 l. = *Zentralblatt für Bibliothekswesen.* 1960. 3. 213—217. l. és = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 4. 477—478. l.

1961

Index Translationum. Vol. 12. Paris 1961, UNESCO. 737 l. = *Magyar Könyvszemle.* 1961. 4. 530. l.

Rózsa György: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban. — Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO. Bp. 1960. 19 l. (A Magyar Tudományos Akadémia könyvtári kiadványai 20.) = *Magyar Könyvszemle.* 1961. 1. 125—126. l.

1962

Aus der Arbeit der Deutschen Staatsbibliothek. Dokumente und Berichte. Leipzig 1961. Harrasowitz. 134 l. (81. Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen.) = *Magyar Könyvszemle.* 1962. 2—3. 253—254. l.

Bibliography, Documentation, Terminology. = *Magyar Könyvszemle.* 1962. 2—3. 233—234. l.

1963

Collison, R. L.: Bibliographical services throughout the world 1950—1959. Paris 1961, UNESCO. = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 3. 283—284. l.

Deutsche Bücherei 1912—1962. Festschrift zum fünfzigjährigen Bestehen der Deutschen Nationalbibliothek. Leipzig 1962. 400 l. = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 3. 297—298. l.

1964

Bibliography of proceedings of international meetings held in 1957. Brussels 1963, Union of International Associations. = *Magyar Könyvszemle.* 1964. 2. 198. l.

Takács József—Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászi munka segítője. Bp. 1963, Országgyűlési Könyvtár. 70 l. = *Magyar Könyvszemle.*1964. 2. 163. l.

1965

Könyvtári és dokumentációs érdekű új UNESCO-kiadványok. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 2. 198—199. l.

Vleeschauwer, H. J.: Survey of library history. Pretoria 1963. — History of the Western library 1. History of the library in antiquity. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 1. 86. l.

World guide to science information and documentation services. Guide mondial des centres de documentation et d'information scientifiques. Paris 1965, UNESCO. 211 l. = *Magyar Könyvszemle.* 1965. 4. 374—375. l.

1966

World press. Newspapers and news agencies. Paris 1964, UNESCO. 158 l. = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 1. 101. l.

1967

UNESCO handbook of international exchanges. 2. Paris 1967, UNESCO. 1102 l. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 4. 390—391. l.

World Index of Scientific Translations. = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 4. 385. l.

1968

Index Translationum. Vol. 19. = *Magyar Könyvszemle.* 1968. 3. 284—285. l.

1971

Statistical yearbook. Annuaire statistique. Paris 1969, UNESCO. 666 l. = *Magyar Könyvszemle.* 1971. 4. 393—394. l.

Conférence sur les Échanges Internationaux de Publications en Europe. — Conference on the International Exchange of Publications in Europe. — Konferencija po Mezsdunaronomu Knigoobmenu v Europe. Budapest, 13—19 September 1960. Red. — —. Bp. 1962, OSZK KMK. 257 l.

Hungarian library directory. [Könyvtári Minerva.] 1—. General ed.: Lili Faragó [Lászlóné]. [Intr.] Máté Kovács. Transl. — —. Ed.: O[rszágos] Sz[échényi] K[önyvtár], Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1965—.

Nagy Lajos: Bibliography of Hungarian legal literature 1945—1965. Prefatory articles written by István Kovács, Gyula Eörsi etc. [Intr.] Imre Szabó. Transl. — —, K[atalin] Veredy, M[iklós] Zehery. Bp. 1966, Akad. Kiadó. 315 l.

Az UNESCO. (Qu'est-ce que l'UNESCO?) (Hivatása, felépítése, pénzforrásai . . . funkciója stb. Ford. — —. Bp. 1967, Tankönyvkiadó. 123 l.

Nemzetközi szakértői értekezlet a művelődési központok fejlődéséről. Budapest, 1968. július 16—20. Szerk. Kovács Máté. Közrem. — —. [Kiad. a] Művelődésügyi Minisztérium; Magyar UNESCO Bizottság. 143 l.

Study on the inter-library loan and the international exchange of publications. Final report of the European Conference on the International Exchange of Publications. Vienna, 24—29 April 1972. (Compil. Maria J. Schiltman, — —, Anthony Thompson.) The Hague 1972, IFLA. 205 lev.

Összeállította: *Gombocz* Istvánné

I.

AZ OSZK 1970—1971-BEN

Az Országos Széchényi Könyvtár 1970—1971. évi működése

Könyvtárunk életében az 1963—1969 közötti időszak a vári új épületre való felkészülés jegyében telt el. Ennek érdekében nem egy területen visszafogtuk a fejlesztést (pl. a különgyűjteményeknél), sőt egyes esetekben — így a Könyvelosztónál — korlátoztuk, illetve csökkentettük az osztály tevékenységét. 1970-ben azonban világossá vált, hogy a nemzeti könyvtár a vári épületben legfeljebb az évtized vége felé kezdheti el működését. Ez a realitás új helyzetet teremtett. Többé már nem halaszthattuk a felköltözés utáni időszakra azoknak a tevékenységeknek kibontakoztatását, melyek iránt a társadalmi igény egyre sürgetőbben jelentkezik. Gondolunk itt elsősorban a bibliográfiai és dokumentációs, valamint az országos központi szolgáltatásokra. Bármennyire is nehéz a feladat, az adott mostoha helyviszonyok között meg kellett kísérelnünk a továbblépést ezeken a területeken. Az 1970-nel kezdődő évtized célkitűzése, hogy az adott lehetőségek keretei között a kényszerűen elodázott feladatokból napirendre tűzzük a legsürgetőbbeket, ugyanakkor zökkenő nélkül továbbvigyük a meglevő munkákat és természetesen az átköltözésre való felkészülést is folytassuk. E sokrétű, bonyolult feladat határozza meg további munkánkat s a megvalósulás aránya a szándékaink és lehetőségeink közötti állandó harc kimenetelétől függ. Ebben a küzdelemben számítunk államunk támogatására és társadalmunk áldozatkészségére, melyek nélkül a nemzeti könyvtár nem képes hivatását betölteni.

I. A KÖNYVTÁR GYŰJTEMÉNYEI

Állománygyarapítás

A könyvtár gyűjteményei 1970—71-ben 72 148 kötet könyvvel, 9865 évfolyam időszaki kiadvánnyal, 206 210 db egyéb dokumentummal, összesen tehát 288 223 db könyvtári egységgel gyarapodtak. E számok magukba foglalják a kötelespéldányként beérkező teljes hazai nyomtatványtermés archiválís és használati példányainak sorozatát, a külföldi magyar és magyar vonatkozású irodalmat, valamint a könyvtár gyűjtőkörébe tartozó egyéb külföldi kiadványokat.

Célul tűztük ki, hogy a hazai nyomtatványok köréből kiszűrjük a szekundér jelentőségű kisnyomtatványokat. A szigorúbb válogatás eredménye, hogy míg 1969-ben 74 063, 1970-ben már csak 63 108, 1971-ben pedig 58 175 db kisnyom-

tatványt iktattunk állományunkba. A kötelespéldányként beérkező könyvek mennyisége évek óta 27—28 000, míg az 1965—1967-es évek átlaga 31 000. A hazai időszaki kiadványok — kötelespéldányként beérkező — mennyisége 1970-ben átmenetileg visszaesett, de 1971-ben jelentősen megnőtt.

A vásárlás útján történő beszerzéseket — különösen a külföldi könyvek vételét — erősen befolyásolták az emelkedő könyvárak. 1971-ben az előző évhez viszonyítva átlag 20 százalékkal drágábban tudtuk a külföldi műveket beszerezni. (Ebben az évben könyvtárunknak egy külföldi mű átlagosan 830 forintjába került!) Ez magyarázza, hogy a külföldről vásárolt könyvek száma erősen lecsökkent (1969: 3827, 1970: 2949, 1971: 3274). Bár a gyarapításra fordítható pénzügyi eszközök minden eddiginél nagyobbak voltak, az egyre emelkedő külföldi árakkal így is nehéz volt lépést tartanunk. (Beszerzésre fordított összeg: 1970-ben 3,41, 1971-ben 3,97 millió forint.) A felemelt hitelkeretek első ízben adtak lehetőséget arra, hogy a külföldi antikvár piacon és aukciókon nagyobb összegű vásárlásokra is vállakozzunk. Így sikerült 1970-ben külföldi aukción megvásárolni négy eredeti Liszt-kéziratot. A külföldi könyvpiac figyelésére eddig kiépített kapcsolatainkat nagy külföldi antikvár cégekkel tovább bővítettük, aminek eredményeképpen antikvár jegyzékek és ajánlatok egész sorát kapjuk rendszeresen. Az ÁKV hazai könyvaukciói is hozzásegítettek bennünket régi és ritka művek beszerzéséhez.

A szomszédos szocialista országokban megjelenő magyar nyelvű műveket és magyar vonatkozású irodalmat kb. 3/4 részben a nemzetközi kiadványcsere útján sikerült biztosítanunk. Nagy jelentősége van ezen a téren a szocialista országokkal fennálló, ún. kultúregyezményes cserének.

Beszerzéseink közül kiemelkednek a National Union Catalog folyamatosan beérkező kötetei, valamint a Library of Congress (Washington) és a Bibliothèque Nationale (Párizs) katalógus-kötetei. Ritka hungarikumok Born Ignác, Hevenesi Gábor és Pulszky Ferenc művei. Érdekesség Vámbéry Ármin utazásainak modern perzsa és az *Ember tragédiája* új örmény fordítása. A modern hungarika irodalmat gazdagították Ady New York-i, József Attila moszkvai, Petőfi milánói, Madách koppenhágai kiadásai, hogy csak a legkiemelkedőbb példák egyikét-másikát említsük.

Az ősnyomtatvány-gyűjtemény egyetlen új művel gyarapodott: Johannes de Turrecremata *De efficacia aquae benedictae* című tractatusának római Plannck-kiadásával (Reichling 353), amelyből eddig nem volt példány hazai könyvtárainkban.

A Régi Magyar Könyvek gyűjteménye 7 művel gyarapodott, közülük kiemelkedik Erdőbényei Deák János sárospataki főiskolai tanár *Janua* című szótárának egy eddig ismeretlen 17. századi kiadása (RMK I. 1573/b) és a Manlius-nyomda unikumként ismert 1592-ben Németlövőn közreadott 1593-ra szóló *Kalendárium*a (RMK I. 265a). Alig néhány példányban fennmaradt hadtörténeti emlék a II. Rákóczi Ferenc által jóváhagyott katonai szabályokat közreadó *Hadi regulák vagy articulus*ok. (Nagyszombat, 1706. RMK I. 1718).

A *magyar vonatkozású* régi nyomtatványok között jelentősebb II. Rudolf császár 1593. július 5-én kibocsátott német nyelvű rendelete, amely a török seregek feletti 1593. évi sziszeki győzelmet jelenti be. Ugyanezen év győzelmes hadjáratáról számol be a Leonhard Heussler nürnbergi nyomdásznál megjelent röpirat, címlapján magyar helységek fametszetes látképével. Külföldön vásároltuk azokat a stockholmi, berlini és marseille-i röpiratokat, amelyek az 1686 és 1716 közötti

időszak felszabadító hadjáratának eseményeiről tudósítanak. Magyar várak, városok látképeinek sorozata miatt becses kötet a Gaspar BOUTTATS rézmetsző kiadásában 1688-ban Antwerpenben megjelent *Description exacte des royaumes de Hongrie et Dalmatie.* Ritka eset, hogy ilyen fontos és gazdagon illusztrált magyar vonatkozású mű sem könyvtárunk régi állományában, sem APPONYI Sándor Hungarica-gyűjteményében nem volt meg.

A Kézirattár kiemelkedő beszerzése két nagyterjedelmű, nemcsak irodalmi értéke, hanem általában történeti forrásértéke következtében is jelentős hagyaték: BÖLÖNI György és felesége, valamint SZABÓ Pál hagyatéka. További hagyatékok: TÓTH Béla író, újságíró levelezése, DIVÉKY Adorjánnak a lengyel—magyar kapcsolatok történetírójának tudományos hagyatéka; KRUDY Gyula levelezése és egyéb kéziratai, a filológus RÉVAY József és KELETI Artur hagyatéka. Utóbbi a festő GULÁCSY Lajos ismeretlen levelezését és irodalmi műveit is magában foglalja.

A kódexek száma egy 1500 körüli VERGILIUS kódex-szel gyarapodott. Említésreméltó egy I. ISTVÁN legenda töredéke a 14. századból.

Az egyedi beszerzések közül értékesebbek BÁTHORI István egy levele WESSELÉNYI Ferenchez, PETŐFI István néhány levele, GARIBALDI sajátkezű sorai egy magyar emigránshoz, KOSSUTH Lajos hét levele TOULMIN-SMITH angol publicistához, ADY csucsai életéről beszámoló CSINSZKA-levelek, MÓRA Ferenc hatvan levele.

A zenei kéziratok LISZT Ferenc, WEINER Leó és VECSEY Ferenc autográfjaival gyarapodtak. Egy szerencsés vétel 16—17. századi nagyértékű zenei kézirategyüttesünket, az ún. Bártfai Gyűjteményt egészítette ki.

A színháztörténeti anyag NÉMETH Antal hagyatékából származó dokumentumokkal, a Nemzeti Színház irattári anyagának további részletével és eredeti díszlet- és jelmeztervekkel egészült ki. (CSELÉNYI József, MÁRK Tivadar, JÁNOSKUTI Márta, GOMBÁR Judit stb. művei.) Jelentős volt az első világháborút megelőző korszak színlap-szaporulata is.

A Térképtárnak GÖNCZY Pál ma már ritkaságszámba menő falitérképműveiből sikerült megszereznie egy példányt (*A magyar szent korona országainak fali abrosza* . . . Pest, 1871. 189×158 cm).

Az időszaki kiadványok közül megemlítjük SCHILLER ritkaságnak számító *Die Horen* c. folyóiratát és a *Szovremennik* (1836—1846) reprint kiadását. A magyar anyagból értékesek az 1919-es lapok, a két háború közti időszak emigrációs sajtójából beszerzett szórványszámok, *Az Ember* c. New York-i politikai hetilap (1942—1943), *Kossuth Hírlapja* (1848) és egy világháborús újság (*Tábori Újság* 1914—1915). Mikrofilmen szereztük meg a *Times* hiányzó évfolyamait (1785—1891, 1903—1908, 1942—1946).

A véletlennek köszönhetjük az 1971-es év egyik legjelentősebb gyarapodását: egy közelmúltban vásárolt, magyarországi provenienciájú ősnyomtatvány restaurálásakor a kötéstáblából került elő egy Zsigmond-korabeli, többszólamú kottákkal beírt töredék. A több lap terjedelmű, valószínűleg a Felvidékről származó kotta zenei jelentősége páratlan: a magyarországi többszólamú éneklés korai bizonyítékát szolgáltatja. Ugyanakkor mint nyelvemlék is felbecsülhetetlen értékű: egy négysoros magyar verset, az Ó-magyar Mária siralom után korban második legrégebbi magyar lírai emlékünket tartalmazza. E felfedezés tudományos jelentőségét azóta számos publikáció, akadémiai ülés tárgyalta, s a nagyközönség körében a tömegkommunikációs eszközök (sajtó, rádió, televízió) ismertették.

Katalógusok

A folyamatos feldolgozó munkával párhuzamosan végeztük az alapkatalógusok rekonstrukciós munkálatait. A szolgálati betűrendes katalógus 1963-ban megkezdett nagyarányú rekonstrukciója most már befejezéséhez közeledik. Az olvasói betűrendes katalógus részleges rekonstrukciója — a szolgálati katalógus eredményeinek átvezetése és a prominens szerzők kiemelése révén — ugyancsak a megvalósulás útján van, és előreláthatólag 1973-ra befejeződik. Az olvasói katalógus információs értéke ezzel jelentősen megnövekszik: korszerű, egységesen alkalmazott rendszavak, a prominens magyar szerzők kiemelése, az azonos nevű szerzők és életművük elkülönítése könnyítik meg az eligazodást a közel kétmillió cédulát tartalmazó katalógusban. Reméljük, hogy ezzel sikerül a minimumra csökkenteni a különböző címleírási gyakorlatokat tükröző, közel négy évtizede épülő katalógus használatából eredő nehézségeket, félreértéseket.

A szakkatalógus rekonstrukciója, illetve gyorsított revíziója — elsősorban munkaerő nehézségek miatt — vontatottabban haladt. Nem történt előbbrelépés az időszaki kiadványok katalógusa — most már egyre halaszthatatlanabbá váló — rekonstrukciója terén sem.

A különgyűjtemények feltáró munkája során a Kézirattárban jelentkeztek megoldásra váró problémák. Az újabbkori kéziratok nagyobb tömegű beszerzésével és a szükséges létszám nélkül a tár hagyományos módszerű feldolgozó munkája nem tudott lépést tartani, így a fel nem tárt kézirattári egységek száma már a 70 000-et is meghaladta. Mivel sem a restancia felszámolása, sem a további gyarapodással való lépéstartás nem volt remélhető a hagyományos módszerekkel, rá kellett térni a feldolgozó munkában az egyszerűbb (levéltári jellegű) módszerek alkalmazására. Különösen vonatkozik ez az együttőrzött, nagytömegű hagyatékokra, az ún. fondokra. Ezek a modern 20. századi kéziratok nem is kívánják meg a feltárásnak azt a mélységét, amit a korábbi századok kéziratai. E módszer bevezetésével remélhető, hogy a restanciát az elkövetkező években sikerül felszámolni.

Bibliográfiák

A hazai irodalmi termés bibliográfiai feltárását a magyar nemzeti bibliográfia keretében folyamatosan végeztük. A kurrens bibliográfiai szolgáltatás továbbfejlesztését egyszerre két síkon is megindítottuk: folytattuk a hagyományos módszerekkel történő feltárás dokumentumfajták szerinti differenciálását, kibővítését, s előkészületi munkák folytak a nemzeti bibliográfia gépi úton történő előállítása érdekében.

A plakátok és metszetek, valamint a tankönyvek és jegyzetek külön kiadványokban való közzététele után 1970-től a negyedévenként megjelenő *Magyar Zeneművek Bibliográfiája* megindításával a zeneműveket és hanglemezeket különítettük el a könyvek bibliográfiájától. 1971-ben a *Magyar Folyóiratok Repertóriumá*nak reformját hajtottuk végre. Ennek során rátértünk a folyóiratcikkek kooperációs feldolgozására. Ettől az évtől kezdve a Széchényi Könyvtár a feldolgozásra kerülő mintegy 400 folyóiratból csak 200-at dolgozott fel, a többi folyóirat feldolgozását négy kooperációs partner vállalta. (Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, az Országos Orvostudományi Könyvtár

és Dokumentációs Központ, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum és a szombathelyi Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár.) A megosztott katalogizálás jól bevált: a feldolgozásra kerülő folyóiratok körét tovább lehetett bővíteni s a címleírás eddigi féléves lemaradása jelentősen csökkent.

Gépesítési törekvéseinket az általános fejlődés által parancsolt szükségszerűségek befolyásolják. Az állandóan növekvő irodalmi termés egyfelől, a gyors és megfelelő szintű feltárás igénye másfelől napjainkban világjelenség. Az információáradattal első fokon mindenütt a nemzeti könyvtárak kell, hogy megbirkózzanak. A hagyományos eszközök ma már erre elégtelenek, köztudott, hogy a könyvtári feldolgozó munka nem képes lépést tartani a gyorsan növekvő információ-terméssel, egyre nagyobb a lemaradása, különösen a kumulációk késnek. Az időtényező növekvő szerepe, az élet felgyorsult üteme ezt a késedelmet nem engedheti meg. Ezért kénytelenek a nemzeti könyvtárak mindenütt a gépesítés útjára lépni, és a nemzeti bibliográfiákat — minden további szakirányú bibliográfiai feltárás alapját — előbb vagy utóbb gépesített formában közreadni.

Könyvtárunk idejében felismerve ezt a tendenciát, már 1969-ben, a megfelelő tájékozódások után hozzáfogott a gépesítés elméleti előkészítéséhez. Alapkutatással ekkor már szerencsére nem kellett foglalkoznunk, a már működő külföldi rendszerek szolgálhattak kiindulópontul. A Deutsche Nationalbibliographie gépesített előállítását Frankfurt am Main-ben DR. SEBESTYÉN Géza helyettes főigazgató nézte meg, hazahozva annak gépi dokumentációját. Még ugyanebben az évben — 1969-ben — megismertük a washingtoni Library of Congress gépi adatfeldolgozó rendszerét, illetve ennek továbbfejlesztett változatát, az ún. MARC II. rendszert (MARC = Machine Readable Cataloging, azaz géppel olvasható katalogizálás), és rendszeresen igyekeztünk tájékozódni a megfelelő szovjet kísérletekről. A MARC-rendszer, éppen mert a helyi sajátosságokat figyelembe véve alkalmazható és a feldolgozásnál többféle számítógép is használható, a hazai adaptálásra minden más rendszernél alkalmasabbnak tűnt. Nem véletlen, hogy ezt a rendszert fogadták el az angol és olasz nemzeti bibliográfia gépesítése alapjául, ezt vette alapul a szovjet gyakorlat, s azóta még további országok vették át. Ma már a MARC II. rendszer közel áll ahhoz, hogy nemzetközi szabvánnyá váljék és a bibliográfiai információ-cserében nemzetközi méretekben is kifejtse hatását.

Első feladat a külföldi rendszerek megismerése, tanulmányozása volt. 1969/70-ben szűkebb munkacsoport szerezte meg a legfontosabb alapismereteket. A KMK által 1970/71-ben szervezett gépesítési szaktanfolyamot is több munkatársunk végezte el. A könyvtáron belül létrehoztuk a Gépesítési Bizottságot, mely a könyvtári munka valamennyi területét átfogó gépesítési törekvésekkel foglalkozott, míg a nemzeti bibliográfia gépesítésével kapcsolatos felkészülés kezdettől fogva elsősorban a Bibliográfiai Osztály feladata volt. Az egész számítógépesítési munka a főigazgatóhelyettes irányítása alá került.

Az elméleti előkészítés 1970/71-ben új, kísérleti szakaszába lépett. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* 1. számú MARC II. kísérletének eredményeképpen 1971 elején megjelent két, gépi úton előállított MNB-füzet és harmadikként e kettő kumulációja. A kísérlet anyagát a feldolgozó munka egyszerűsített modelljeként az MNB egy számának megfelelő, különböző alaptípusokból összeállított anyag szolgáltatta. A gépi előállítást a szegedi József Attila Tudományegyetem Kibernetikai Laboratóriumában, MINSZK 22 típusú számítógépen végezték. A kísérlet tanulságai alapul szolgálnak a további munkához, az egyszerűbb címleírási alap-

típusok után ki kell dolgozni a bonyolultabb feladatok programját is. A katalogizálási gyakorlatban ez számos, elméleti tisztázást igénylő probléma megoldását jelenti. A munkába a Katalogizáló Osztály is intenzíven bekapcsolódott. Mivel a régi hazai címleírási szabvány jelenleg revízió alatt áll, s az elkövetkező években új szabvány kerül kidolgozásra, azt is biztosítani kell, hogy az új szabvány előírásai összhangban legyenek a gépesítés követelményeivel. Ezt a nagyarányú szellemi befektetést egyetlen, a gépesítés útjára lépő ország sem kerülheti el; ezért dolgoznak a Széchényi Könyvtár szakemberei párhuzamosan az országos és a szűkebb, nemzeti könyvtári feladatok megoldásán. A gépesítés világszerte a központosítás irányába hat, nem vitás tehát, hogy a nemzeti könyvtárak központi szerepe a gépesítés elterjedése után még jobban megerősödik.

Különleges fontossága van a *külföldi hungarica* kérdéskörének. Az 1970 decemberében lezajlott III. Országos Könyvtárügyi Konferencia elé terjesztett, a bibliográfiai munka soronlevő feladatait tárgyaló összeállítás a következőket állapította meg: „Minden fejlett könyvtárüggyel és nemzeti bibliográfiai szolgálattal rendelkező ország arra törekszik, hogy mindenkori államhatárain kívül, de nemzeti nyelvén megjelent, továbbá a vele kapcsolatos (idegen nyelvű) legfontosabb dokumentumokat is feltárja, esetleg különféle bibliográfiai kiadványokban publikálja. Nálunk ennek a fontos műfajnak igen tiszteletreméltó hagyományai vannak, azonban az utóbbi évtizedeinkben a hazai kiadványokkal kapcsolatos primér kötelezettségeink mellett a hungarika-problémákkal nem tudtunk a kérdés súlyának megfelelően foglalkozni. Itt az ideje, hogy támaszkodva elsősorban a Nemzeti Könyvtárra, de az országos szakkönyvtárakra is, kiépítsük a hungarikumokra vonatkozó korszerű nyilvántartásainkat."

A kérdés fontosságát felismerve, hozzáláttunk ahhoz, hogy a határainkon túl megjelent magyar és magyar vonatkozású irodalmat ne csak a gyűjteményre épülő katalógusokban, hanem bibliográfiai kiadványokban is feltárjuk. A nemzeti tudományok (magyar történettudomány, nyelvtudomány stb.) művelésének fontosságát hangsúlyozó tudománypolitikai irányelvek is arra köteleznek bennünket, hogy e tudományterületek művelőinek mindazt rendelkezésre bocsássuk, amit e téren — bárhol a világon — alkottak. 1971-ben megindítottuk a *Hungarica. Külföldi Folyóiratszemle* c. negyedévenként megjelenő kiadványunkat, mely a külföldi folyóiratokban megjelenő magyar vonatkozású cikkeket tárja fel. Az anyaggyűjtést mintegy harminc könyvtárosból és bibliográfusból álló munkaközösség végzi, mely több mint félezer külföldi folyóirat állandó figyelésével szűri ki a magyar vonatkozású, tudományos érdekű közleményeket. Következő feladatként a külföldi magyar nyelvű folyóiratok válogatott cikkeit bibliografizáló, ugyancsak negyedévenként megjelenő repertórium kiadását határoztuk el. Ennek 1971-ben egy próbaszámát adtuk ki, rendszeres megjelenése 1972-től esedékes.

A könyvek tekintetében a külföldön egy tömbben nagyobb számban együtt élő magyarság szellemi termékeinek retrospektív számbavételére is megindítottuk az adatgyűjtést. Ezen a téren komoly adósságaink vannak, mégis a legsürgetőbbnek a legújabb, az 1960—1970 között megjelent monográfiák feldolgozása látszott. A Bibliográfiai Osztály Hungarika munka-állomása egyszerre több ország viszonylatában kezdte meg a bibliográfiai adatgyűjtést (Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia).

A *Magyar Könyvészet* összefoglaló köteteiből megjelent az 1968. és az 1969. évi kötet. A felszabadulás utáni első tizenöt év nyomtatványainak retrospektív

bibliográfiája a Zeneművek kötetének megjelenésével teljessé vált. Ezzel befejeződött a könyvtár felszabadulás utáni legnagyobbszabású bibliográfiai vállalkozása. Tovább folynak a két háború közötti korszak könyvészetének munkálatai, és hozzákezdtek az 1960 utáni időszak tízéves ciklusbibliográfiájának összeállításához. Ugyancsak a Magyar Könyvészet sorozatában látott napvilágot a *Tankönyvek 1967—1968. A Magyarországon megjelent tankönyvek, egyetemi és főiskolai jegyzetek szakosított jegyzéke* c. kötet és a *Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke 1965—1966.* kötete.

A régebbi korok irodalmi termését összefoglaló bibliográfiai munkálatokban az 1971-es esztendőt joggal nevezhetjük korfordulónak. Ebben az évben hagyta el a nyomdát a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* első kötete (1473—1600), mely a hazai nyomtatványok első korszakának feltárását tudományos igénnyel és a legkorszerűbb bibliográfiai eszközökkel végezte el. Az akadémiai támogatással készült, 896 tételt és tízféle mutatót tartalmazó kötet nemzeti kultúránk megbízható irodalmi és történelmi segédeszköze; teljessége, sokoldalúsága a hasonló jellegű külföldi kiadványok között is kiemelkedő helyet biztosít számára. Ugyanebben az évben jelent meg a *Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860 c. művének* 1—4. *kötetéhez* c. mű, mely a Petrik-féle bibliográfia ötödik köteteként az 1712—1800 közötti korszak magyar könyvészetét 7660 új címmel egészítette ki. E pótkötet, mely hosszú évek munkaközösségi tevékenységének eredménye, a hazai irodalomtörténeti és történettudományi kutatók őszinte elismerését váltotta ki, és jelentősen hozzájárult a 18. század hazai kultúrtörténetének megismeréséhez.

Használat

Olvasószolgálat, tájékoztatás

Könyvtárunkat 1970-ben 60 433, 1971-ben 62 998 olvasó kereste fel és 447 073, illetve 520 687 könyvtári egységet használt.

Az olvasóforgalom 1964 óta csökkenő tendenciája megállt, de a látogatások száma továbbra is alatta maradt az 1960-as évek átlagának. Ezzel szemben a használt egységek száma erős emelkedést mutat, s jóval meghaladja az előző korszak átlagát. Ez azt jelenti, hogy egy olvasó több dokumentumot használt, ami a kutatások intenzitásának növekedését jelzi.

A látogatások számának csökkenése olvasótermeink túlzsúfoltságával, általában olvasószolgálatunk mostoha helyviszonyaival függ össze. A várbeli új könyvtári épület hiányát raktári gondjainkon kívül az olvasószolgálatban érezzük a legnyomasztóbbnak. Szolgáltatásainknak a kellő színvonalra való emelését a jelenlegi elhelyezés úgyszólván lehetetlenné teszi. Egyre több állományrész kerül át más épületben elhelyezett raktárakba, ahonnan csak napok múlva, szállítási nehézségekkel küzdve tudjuk olvasóinkat kiszolgálni.

A Központi Olvasó- és Tájékoztató Szolgálat rendszeresen készített irodalomkutatásokat, írásbeli tájékoztatásokat bel- és külföldi intézmények, valamint magánszemélyek részére (1970: 228, 1971: 300). Ezek közül a kiemelkedőbbek: a Bocskai-szabadságharc bibliográfiája, a szabadkőművesség története, nemzetiségi kérdés 1848 idején, magyarországi lengyel menekültek a második világháborúban, a balatoni hajózás története, magyar—ukrán kapcsolatok, Kárpátalja

irodalma, cseh szerzők műveinek magyar fogadtatása, magyar szépirodalmi művek angol fordításai, latin-amerikai írók magyar fordításban, Németh László műveinek idegen nyelvű fordításai, Brecht-, Lessing-, Kemal Atatürk-, Gaál Gábor- és Haraszthy Ágoston-bibliográfia stb. A különgyűjtemények közül a legtöbb írásbeli tájékoztatást a Zeneműtár és a Kézirattár adták (1970: 167, 1971: 179).

Különleges feladata könyvtárunknak az állományunkban levő dokumentumokból igazolások és hiteles másolatok kiadása. Leggyakoribbak a nyugdíj megállapításához szükséges munkaviszonyigazolásokkal kapcsolatos kérések. A nálunk őrzött színlapok alapján számos színész részére állítottunk ki működési igazolást.

Az utóbbi években egyre növekszik a más intézmények által rendezett kiállítások előkészítésében való részvételünk. Ez részben bibliográfiák összeállítását, kiállítási anyagok válogatását, részben saját anyagunk kiállítási célokra való átkölcsönzését jelenti. (Pl. Lengyel—magyar kapcsolatok 1000 éve c. Krakkóban, illetve Budapesten, A magyar művészet 1000 éve c., a moszkvai Puskin Múzeumban és a leningrádi Ermitázsban bemutatott kiállítások, a székesfehérvári jubileumi I. István kiállítás, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Comenius kiállítása, Lackner Kristóf emlékkiállítás Sopronban, Révai Miklós és Dosztojevszkij emlékkiállítások a Petőfi Irodalmi Múzeumban, Gyöngyösi István kiállítás Füleken, Csehszlovákia stb.)

A könyvtár saját rendezésében bemutatott kiállítások közül kiemelkedik a Régi Magyar Exlibrisek (1521—1900) kiállítása, amelyre az Exlibris-gyűjtők és Kisgrafika Barátok Nemzetközi Egyesületének Budapesten tartott XIII. kongresszusa alkalmából került sor. Első ízben nyílt lehetőségünk arra, hogy értékes régi exlibriseinket méltó környezetben, a Nemzeti Múzeum kupolatermében, nemzetközi szakértő közönségnek mutathattuk be. Egyéb kiállításaink: az Országos Széchényi Könyvtár 25 éve, Széchényi Ferenc, Eötvös József és Babits Mihály emlékkiállítások. Kisebb, megemlékező jellegű kiállítást szenteltünk Pálóczi Horváth Ádámnak, Bod Péternek, Veres Pálnénak és Halász Gábornak. Ezen kívül rendszeresen bemutattuk a kiemelkedő hazai és külföldi új szerzeményeket.

1971 tavaszán egységesítettük az olvasószolgálatot: az eddig külön szervezeti egységben működő folyóirat és hírlap-olvasószolgálatot egyesítettük a könyvek olvasószolgálatával. Az átszervezéssel járó nehézségek leküzdése, az egységes gyakorlat kialakítása, a belső átépítési munkák lebonyolítása az olvasószolgálat folyamatos fenntartása mellett komoly erőfeszítést igényeltek.

Raktári helyzet, állományvédelem, reprográfia

Könyvtárunk raktári helyzete minden évben tovább romlik. Az új gyarapodás elhelyezését csak a régi állomány állandó mozgatásával, költöztetésével, újabb állományrészek beládázásával tudjuk megoldani. 1970-ben 198 láda könyv, folyóirat, hírlap és kisnyomtatvány vált hosszú időre hozzáférhetetlenné. 1971-ben 33 láda könyv került a Kiscelli úti ideiglenes raktárba, 433 láda hírlap és folyóirat pedig a keszthelyi Festetics kastélyba, illetve — ideiglenesen — a Nemzeti Múzeum pincéjébe. Ugyancsak ládába került több mint 2000 mikrofilmtekercs. 1971-től a ládázás már olyan anyagrészekre is kiterjedt, melyeknek csak egyetlen példányával rendelkezünk. A férőhely hiány már a katalógusokat is fenyegeti,

egyes esetekben — pl. a szakkatalógusnál és a központi katalógusoknál — az új cédulagyarapodás elhelyezésére nincs lehetőség.

A vári építkezés elhúzódása miatt újabb raktárépület megszerzése vált szükségessé. 1970-ben a Rosenberg-házaspár utca 6. sz. alatti ház egy részét megvásároltuk s a következő évben hozzákezdtünk az épületrész átalakításához, amely azonban előreláthatólag csak 1972/73-ban lesz beköltözhető.

Könyvtárunk kiemelt, országos jelentőségű feladata a magyar hírlapok megmentése a pusztuló hírlapállomány restaurálása és mikrofilmezése útján. Az 1969-től rendelkezésre bocsátott anyagi eszközök lehetővé tették a munka nagyarányú kibontakoztatását. 1970-ben könyvtárunk V. főosztályaként létrejött az Állományvédelmi és Reprográfiai Főosztály, mely magába foglalja a Mikrofilmtárat, a Könyv- és Hírlapkötészetet, a Restauráló Laboratóriumot, a Sokszorosító Üzemet és a Kiadványtárat. E szervezeti változással, létszámemeléssel, új gépek munkába állításával most már megkezdhettük a korszerű technológiával és nagyüzemi módszerekkel dolgozó állományvédelmi egység kialakítását.

A magyar hírlapok mikrofilmezése 1970/71-ben már futószalag-szerűen megszervezve, zökkenők nélkül történt. Mindez megmutatkozott a termelési eredményekben is: 1970-ben 1 580 865, 1971-ben 2 753 533 hírlapoldalról készült negatív mikrofilm. Az ezekről készített pozitív olvasófilmek több mint 4 millió hírlap-lapot tettek ki. A mikrofilmre vett hírlapok között olyan fontos újságok vannak, mint a *Pesti Napló* (1850—1939), *Budapest* (1877—1922), *Friss Újság* (1896—1919, 1922—1944, 1947—1951), *8 órai Újság* (1915—1944), *Dunántúl* (1911—1944), *Vasvármegye* (1889—1943), *Abaúj-Kassai Közlöny* (1873—1914), *Székely Nemzet* (1882—1906), *Besztercebánya és Vidéke* (1889—1916) stb. A történeti kutatás e fontos forrásai a mikrofilmezés által más könyvtárak, intézmények számára is beszerezhetővé válnak. A hírlapok anyagának megmentése mellett akciónk legfontosabb eredményének éppen ezt tekintjük. A filmek rongálódásának megakadályozása és az iránt uk várható nagyobb igény kielégítése érdekében 1971-ben beszereztünk egy Ozakop mikrofilmmásoló gépet.

A hírlapok mikrofilmezése mellett folytattuk különgyűjteményi dokumentumaink fényképezését is; a két év alatt mintegy 102 000 mikrofilmkocka készült el.

A köttetés terén sikerült — részben külső kötészetek útján végeztetett munkával — nagyobb eredményeket elérni. 1970-ben 20 782, 1971-ben 27 996 darabot köttettünk. A raktárakban folyó helyi állománymegóvás keretében közel 4000 kötet javítását végezték el, a hírlapok restaurálása során 116 000 hírlap-lapot javítottak és konzerváltak.

A Restauráló Laboratórium a különgyűjteményi dokumentumok — kéziratok, kódexek, régi nyomtatványok, színlapok, térképek — restaurálása terén ért el szép eredményeket. Többek között egy 16. századból származó és már menthetetlennek látszó, részben szétporladt, unikum-jellegű zenei kéziratot sikerült az Országos Levéltár segítségével konzerválniok. Restaurátoraink 1971-ben a nemzetközi szakmai közvélemény előtt is bemutatkoztak. Az Internationale Arbeitsgemeinschaft der Archiv-, Bibliotheks- und Graphiksrestauratoren (IADA) 2. nemzetközi konferenciáját 1971-ben Bécsben és Budapesten tartotta, a bécsi Österreichische Nationalbibliothek és a Magyar Országos Levéltár rendezésében. Ebből az alkalomból a Kézirattár és a Régi Nyomtatványok Tára helyiségeiben az elmúlt évek restaurátori munkájának kiemelkedő darabjait állítottuk ki.

A gondosan válogatott, a restaurálási eljárást a sérült dokumentumok eredeti fényképével is illusztrált kiállítás a szakemberek előtt őszinte sikert aratott.

A reprográfia területén 1971 hozta meg a régvárt fejlődést: egy Rank-Xerox 914-es másológép és két OCE-típusú gyorsmásoló került a könyvtár birtokába. Az egyik gyorsmásoló a könyvtárközi kölcsönzés igényeit elégíti ki, a másik feladata a központi olvasószolgálatnál jelentkező olvasói igények helyi és gyors kielégítése. A Rank-Xerox nagyobb volumenű állománykiegészítő és állományvédelemmel kapcsolatos feladatokat is ellát majd. Kapacitása külső felek részére történő ún. szerződéses munkák vállalását is lehetővé teszi. A legújabb rendeletek ugyanis módot nyújtanak a költségvetési szervként működő állami intézményeknek arra, hogy szolgáltatásaikat megrendelésre végzett bérmunkával bővítsék. Az ily módon elért nyereség egy része az intézmény fejlesztési céljait szolgálja. Könyvtárunkban a gyorsmásolás, a sokszorosítás és a mikrofilmezés azok a területek, ahol ilyen munkák végzésére elsősorban lehetőség nyílik.

1971 őszén került sor a folyóiratok és hírlapok raktárának a könyvraktárakkal való szervezeti egyesítésére. Az ily módon jelentősen kibővült Raktári Osztály most már a különgyűjteményeken kívül a teljes törzsállományt magában foglalja. A várba való költözésig az állomány további nagyarányú költöztetéseknek, állandó átrendezéseknek van kitéve: ezek egységes és összehangolt végrehajtása tették szükségessé a közös vezetés alá vonást.

Az V. Főosztály keretében 1971 folyamán újjászerveződött a Kiadványtár is. Megtörtént a könyvtár kiadványainak pontos, darabszám és érték szerinti leltározása, és megteremtették a kurrens, naprakész nyilvántartást. A Kiadványtár raktárában a további évek előrelátható igényeinek megfelelően meghatározott példányszámot tartalékoltak, míg a fennmaradó példányok — elegendő raktári férőhely híján — ládázásra kerültek. Kiadványaink terjesztője továbbra is az Állami Könyvterjesztő Vállalat.

Műemlékkönyvtárak

A zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtár 1968-ban megkezdett felújítási munkálatai befejeződtek, 1970. március 23-án sor került a könyvtár ünnepélyes megnyitására. A látogatóforgalom ezt követően igen élénk volt: 1970-ben 22 000, 1971-ben 27 000 fő tekintette meg a könyvtárat.

A keszthelyi Festetics-kastély általános felújítása a terveknek megfelelően folyt. A két év alatt befektetett összeg meghaladta a 23 millió forintot. Ennek következtében a Helikon Könyvtár továbbra is zárva volt, s a könyvtári munka a gyűjtemény biztonságos megőrzésére, az ideiglenes tároló helyeken az elengedhetetlen könyvhigiéniai követelmények betartására és az építkezéssel együttjáró szervező munkára korlátozódott.

A gyöngyösi Bajza József Műemlékkönyvtárban az állomány újraleltározását befejezték, és hozzáláttak a szerzői betűrendes katalógus felállításához. A munkát a nyári időszakban az OSZK munkatársai végezték. A látogatóforgalom itt is emelkedett: 1970-ben mintegy 1500, 1971-ben közel 5000 fő volt.

II. A KÖNYVTÁR KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSAI

Gyűjteményeink fejlesztése, gondozása mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap könyvtárunk munkájában az országos központi szolgáltatások szervezése és ellátása. Ennek a feladatkörnek 1970-ben külön hangsúlyt adott az a körülmény, hogy a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia kiemelten foglalkozott vele. A konferencián elfogadott ajánlásokból idézünk: „A könyvtári és tájékoztatási rendszer hatékony működése érdekében megkülönböztetett gondot kell fordítani a központi szolgáltatásoknak — a nemzeti könyvtár és az országos szakkönyvtárak kooperációjára alapozott — kibontakoztatására." A konferencia elé terjesztett és elfogadást nyert tézisek alapján dolgoztuk ki 1971-ben a központi szolgáltatások tízéves fejlesztési tervét. E fejlesztési terv azt a két alapvető megállapítást tartotta szem előtt, hogy a jelen helyzetben egyre nagyobb szerepet játszik az intézmények együttműködése, a szolgáltatások egymásra épülő, egymást kiegészítő rendszere, másrészt szolgáltatásainkat az ellátandó területek reális szükségleteihez kell szabnunk, egyidejűleg felébresztve és felismertetve a társadalommal a szükségleteket és igényeket.

Központi szolgáltatásaink a hazai könyvtárak *állománygyarapításához* a Kötelespéldány Szolgálat, a Könyvelosztó és a Nemzetközi Csereszolgálat útján járulnak hozzá.

Kötelespéldány Szolgálat

A Kötelespéldány Szolgálat 1970-ben 906 799, 1971-ben 910 774 beszolgáltatott nyomtatvány szétosztását végezte el. A két év alatt beérkezett kötelespéldányokból a Széchényi Könyvtár részesedése 324 459 db volt, más könyvtárak 955 550 darabot kaptak, a Könyvelosztónak átadott fölöspéldányok száma 537 564 db volt. A hazai könyvtáraknak juttatott mennyiségből a könyvek 168 760 kötetet tett ki. Közzétettük a kötelespéldány-szolgáltatás 1969. évi adatait tartalmazó füzetet *(A magyarországi könyvkiadók, nyomdák és sokszorosítók jegyzéke és kötelespéldány-szolgáltatásuk az 1969. évben).*

Könyvelosztó

A Könyvelosztó 1970-ben 24 371, 1971-ben 18 995 db fölöspéldányt vett át közvetlenül a könyvtáraktól. Megfelelő tároló helyiségek hiányában a közvetlen átvételt kénytelenek vagyunk korlátozni, és a fölöspéldányok újraelosztását lehetőleg a könyvek átvétele nélkül, a könyvtárak fölöspéldányjegyzékeinek köröztetésével megoldani. A fölöspéldány-raktárba — tartalék alapként — 15 852 kötet került.

A hasznosított könyvtári egységek száma 1970-ben 48 691, 1971-ben 300 693 volt. Ebből a hazai könyvtáraknak (részben fölöspéldányokból, részben a kötelespéldány maradékából) 261 263 db jutott.

A Könyvelosztó 1971-ben elkészítette a jelenleg birtokában levő, mintegy 1 300 000 darabot kitevő raktári állománya selejtezésének, előrendezésének és folyamatos feldolgozásának tervét 1975-ig bezárólag. Eddig az időpontig kb. fél milliónyi könyvtári egység feldolgozását és szétosztását végzik el.

Nemzetközi Csereszolgálat

A Nemzetközi Csereszolgálat elosztó tevékenysége eredményeként 20 hazai könyvtár jutott rendszeresen külföldi könyvekhez, további 100 könyvtár pedig folyóiratokhoz. A szétosztott könyvek száma mintegy 32 000 volt. Bár a gyarapítással kapcsolatos három szolgálatunk közül mennyiségileg ez a legkisebb, értéke viszont kiemelkedő, hiszen a tudományos kutatás számára alapvető, a világ minden részéről beérkező friss anyagot juttatja el az egyes könyvtárakhoz.

1971-ben 61 ország 551 intézményével álltunk rendszeres cserekapcsolatban. 1970/71-ben a kiküldés 31 775 könyv és 7901 évfolyam periodikum volt, az átvétel 35 733 könyv és 5154 folyóirat-évfolyam. E nagyforgalmú cserére a Kötelespéldány Szolgálattól juttatott példányokon kívül évi közel 300 000 forintos keret állt rendelkezésre vásárlásra.

A csereforgalom szerződésszerű rendezésében komoly előrehaladást jelentett a berlini Deutsche Staatsbibliothekkal 1970 szeptemberében aláírt megállapodás. A turócszentmártoni (Martini) Matica Slovenskaval kötött könyvtári egyezményben is több pont érinti a kiadványcsere kérdését.

Könyvtárunk cseretevékenységére vonatkozólag a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia azt az elvi állásfoglalást tette magáévá, hogy a nemzeti könyvtár kiadványcseréje kifelé kultúrpolitikai célokat kövessen: „... mindent el kell követnie, hogy hazánkat reprezentáló irodalom a külföldi intézményekben széleskörűen rendelkezésre álljon." Ennek érdekében egyre inkább törekszünk az ún. reprezentatív-cserére, amely azonban a viszonzás tekintetében partnereink részéről is bizonyos válogató tevékenységet kívánna. A kölcsönös csereforgalomnak ez a minőségi megközelítése azonban két oldalról is akadályokba ütközik: nyugati viszonylatban az elszámolásos, értékarányos csere az uralkodó forma s gyakran elzárkóznak a könyvkereskedésekben történő vásárlásoktól, szocialista viszonylatban pedig a darabszámos egyenlegre törekszenek, a minőségi szempontok mellőzésével.

Központi szolgáltatásaink másik területe a hazai könyvtárakban található *külföldi irodalomról nyújtott információk* köre és az ezekre épülő kiadványok.

Központi Katalógusok

A Könyvek Központi Katalógusába 1970-ben 135 000, 1971-ben 134 000 cédulát osztottak be. 1970-ben elkészült a Központi Katalógus új szerkesztési szabályzata, aminek alapján hozzákezdtek az 1945 utáni katalógus átszerkesztéséhez. Az adott tájékoztatások száma évente kb. 11 000 volt.

A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusában a könyvtárak bejelentései alapján mintegy 142 000 új adatot regisztráltak. Megjelent a *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban* c. lelőhelyjegyzék 1971-es kötete, mely 14 010 külföldi folyóirat hazai lelőhelyeiről adott tájékoztatást. Sikeresen lezajlott a jegyzék gépi úton történő előállítására végzett első kísérlet.

A retrospektív lelőhelyjegyzék állományának kiegészítését, valamint a kiadványba felvehető intézmények körének megállapítását végezték 1970/71-ben a *Külföldi tudományos és műszaki folyóiratok a magyar könyvtárakban* c. kiadvány előkészítő munkájaként. A kiadásra váró katalógus ma mintegy 50 000 címet tartalmaz.

A folyóiratok lelőhelyeiről adott tájékoztatások száma 1970-ben 16 000, 1971-ben 13 000 volt.

A *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke* évi 24 számban folyamatosan közölte a hazai könyvtárakba beérkezett új külföldi művek címleírásait és lelőhelyeit.

Könyvtárközi Kölcsönzés

A Könyvtárközi Kölcsönzés szolgálatához 1970-ben 20 400, 1971-ben 21 420 kérés érkezett be. Ezek egy része bibliográfiai ellenőrzés és lelőhelymegállapítás után közvetlen elintézésre az illetékes belföldi könyvtárakhoz került. A fennmaradó kérések — a két év alatt 25 855 — mintegy 88 százalékát sikerült kielégíteni.

Külföldön kb. 36 ország könyvtárával álltunk kölcsönzési kapcsolatban. A legtöbb könyvet és mikrofilmet az NSZK-ból, a Szovjetunióból, Svédországból, Angliából, Franciaországból és az NDK-ból kaptuk. A nemzetközi forgalomban tovább csökkent az eredeti dokumentumok átkölcsönzése: a mikrofilmen kielégített kérések aránya viszont egyre emelkedik. (1970-ben 45,5, 1971-ben 53,5 százalék.) Az ügyek gyors intézésében nagy segítséget jelentett az 1971-ben beszerzett gyorsmásoló, továbbá a telex fokozott használata.

A külföldről befutó kérések alig egyharmadát teszik ki a hazai igényeknek. Ez a tény is arra utal, hogy a külföldi szakirodalom megszerzésében erősen rá vagyunk utalva a gazdagabb könyvtári állománnyal rendelkező országokra.

III. A KÖNYVTÁR VEZETÉSE, GAZDÁLKODÁSA, NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI

A könyvtár szervezetében 1970-ben bekövetkezett legfontosabb változás az *Állományvédelmi és Reprográfiai Főosztálynak* V. főosztályként való megalakulása volt, Óvári Sándor főosztályvezető irányítása alatt. Az új főosztály feladata a könyvtár állományának védelmével, valamint a reprográfia körébe eső szolgálattal kapcsolatos teendők ellátása. Tagozódása: Mikrofilmtár, Könyvkötészet, Hírlapkötészet, Restauráló Laboratórium, Sokszorosító üzem, Kiadványtár.

1971-ben hajtottuk végre az eddig különgyűjteményként kezelt *Hírlaptár* funkciók szerinti decentralizálását. Ennek során leválasztottuk az olvasószolgálati és a raktári részleget, és egyesítettük a könyvek olvasószolgálatával, illetve raktárával. Az átszervezés célja az egynemű munkák összevonása és ezáltal a racionálisabb munkaszervezet kialakítása volt. Az átszervezés után 1971. október 1-én megalakult Hírlapfeldolgozó Osztály már tiszta profilú szervezeti egység: feladata a folyóiratok és hírlapok feldolgozása, a hazai periodikumok cím szerinti bibliografizálása, valamint a hírlapok és folyóiratok állományvédelmi előkészítése.

Dr. Dezsényi Béla és dr. Keresztury Dezső főosztályvezetők 1971-ben történt nyugalomba vonulása — miután a főosztályvezetői állások nem kerültek betöltésre — szintén bizonyos szervezeti változtatásokkal járt együtt. A III. főosztály vezetésére dr. Haraszthy Gyula, a II. főosztály vezetője kapott egyidejűleg megbízást. A *Bibliográfiai Osztályt* viszont növekvő jelentőségére való tekintettel kiemelték a II. főosztály szervezeti keretéből és közvetlenül a fő-

igazgatóhelyettes irányítása alá helyezték. Dezsényi Béla távozása után gazdátlanná vált munkaterületek — tudományos ügyek intézése, kutatómunka és továbbképzés irányítása stb. — gondozására október 1-től *tudományos titkári* állást szerveztünk. A tudományos titkár feladatkörébe kerültek az előbbieken kívül a könyvtár kiadványainak szerkesztésével, szellemi előkészítésével járó feladatok, azonkívül részvétel az intézet nemzetközi kapcsolatainak ápolásában is.

1971 március—májusában a *Zárolt Kiadványok Tárában* belső felülvizsgálat folyt le. Ennek eredményeképpen a könyvtár vezetősége számos, a tár belső munkáját, valamint más osztályokkal való kapcsolatait érintő határozatot hozott. A tár feletti közvetlen felügyeletet 1971. nov. 15-től újra a főigazgató vette át. Az osztály munkájának figyelemmel kísérésével, különös tekintettel a felülvizsgálat nyomán hozott határozatok végrehajtásának ellenőrzésével a főigazgató az Igazgatási Osztály vezetőjét és a tudományos titkárt bízta meg.

1970-ben több osztály vezetésében történt személyi változás. Dr. Munkácsi Piroska nyugalomba vonulása után a Kisnyomtatványtár vezetője július 1-től dr. Wittek Lászlóné lett, dr. Csapodi Csabáné nyugalomba vonulása után a Kézirattár vezetését november 1-től V. dr. Windisch Éva vette át. Óvári Sándornak főosztályvezetői kinevezése következtében utóda a Raktári Osztály vezetésében Milhoffer Alajos. Kovács Dezső áthelyezése, majd nyugdíjba menetele után a Mikrofilmtár vezetője Horváth Viktor, az Igazgatási Osztály vezetője lett. Az Igazgatási Osztály vezetőjévé 1970 októberében Somkuti Gabriellát nevezték ki. A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusának osztályvezetője dr. Szilvássy Zoltánné lett 1970. jún. 15-től.

Az 1971 októberében megalakult Hírlapfeldolgozó Osztály vezetőjévé Pálvölgyi Endrét nevezték ki, ugyanakkor a Hírlaptár volt vezetője, dr. Németh Mária osztályvezető a tudományos titkári munkakör ellátására kapott megbízást.

A könyvtár *Vezetői Tanácsa* a beszámolási időszakban az egész intézményt érintő kérdések tárgyalásakor ült össze (éves terv, illetve beszámoló). A vezetés egységének biztosítása és hatékonyabbá tétele, az ügyek gyorsabb intézése érdekében a ritkábban ülésező Vezetői Tanácsot a főigazgató elnökletével tartott főosztályvezetői értekezletek egészítették ki. Bevezettük ezenkívül az ún. „szakmai-értekezletek" gyakorlatát, amikor egy-egy átfogóbb szakmai kérdés megvitatása a főosztályvezetői értekezlet keretében, de ugyanakkor könyvtárunk számos meghívott szakértője részvételével zajlik le. (A szakmai értekezletek témái voltak: a szakreferatura, a hungarika-kérdés, a segédkönyvtárak helyzete.)

Az intézet személyi állományát illetőleg komoly nehézségeink voltak. A kedvezőtlen munkakörülmények és a rossz bérhelyzet nagyarányú fluktuációt és számos helyen a megfelelő színvonalú munkaerők hiányát idézte elő. Az állandó, az időszaki és a részfoglalkozású alkalmazottak együttes munkaerővándorlása 1970-ben elérte a 15 százalékos kilépési szintet. Az eltávozottak helyére gyakran hosszú hónapokig nem sikerült kellő szaktudású dolgozót találni, egyre többször kényszerültünk megalkuvásra, színvonalbeli engedményre, vagy fiatal kezdő munkaerők alkalmazására olyan munkakörökben, amelyek nagyobb begyakorlottságot kívánnának. A hosszú ideig betöltetlen állások 1971-ben évi átlagban 9 főt jelentettek, a gyakran cserélődő dolgozók betanítása további munkaidőkiesést eredményezett. A könyvtár bérszínvonalának nagymértékű lemaradása a közszolgálat egyéb területeihez, de más könyvtárakhoz viszonyítva is ezekben az

években tovább nőtt. A helyzet sürgős megváltoztatása könyvtárunk egyik legfontosabb feladatává vált.

Mivel a könyvtári *továbbképzés* ügye országosan megoldatlan, de a nemzeti könyvtár speciális jellegéből következően is, a továbbképzést saját kereteinken belül végeztük. E feladatkör ellátását 1970-től többé már nem szakszervezeti, hanem intézeti szinten szerveztük meg. A továbbképzés alapját három szakkör alkotta: a külföldi könyvtári szakfolyóiratokat referáló kör, a muzeális-történeti szakkör és a tájékoztató-bibliográfiai szakkör. Sikeres és hasznos vállalkozás volt a könyvtárosi szakképesítéssel nem rendelkező, valamint a Széchényi Könyvtárban még csak rövidebb idő óta dolgozó munkatársak részére szervezett OSZK-ismereti tanfolyam. Ez a továbbképzési forma részben előadásokkal, részben helyszíni látogatásokkal törekedett a könyvtár szervezetéről, munkájáról és feladatairól áttekintést adni.

1970-ben 57, 1971-ben 52 dolgozó kapott tudományos munka végzésére heti 8, illetve 4 óra *kutatóidőt*. A kutatási témák kétharmada könyvtártudományi tárgyú volt. Közülük továbbra is kiemelt kutatásként szerepeltek a könyvtárunk történetével foglalkozó kutatások. E tudományos munkák eredménye többnyire szakfolyóiratokban és könyvtárunk évkönyvében megjelent tanulmányokban mutatkozik, de jelentkezik a rokon intézmények bibliográfiai tevékenységében, kritikai kiadásokban, sőt önálló könyvek formájában is.

A könyvtárban folyó szakmai munka irányítására, illetve koordinálására több — osztályok feletti — *szakmai bizottság működött*. Különösen kiemelkedett az 1970-ben életrehívott Hungarika-Koordinációs Bizottság, mely DR. HARASZTHY Gyula vezetésével a hungarika-dokumentáció terén szükséges koordinációs feladatokat látta el. A *Segédkönyvtári Bizottság* DR. PAJKOSSY György irányításával az intézet segédkönyvtárainak koordinált fejlesztését biztosította. A Gépesítési Bizottságot 1971-ben *Gépesítésfejlesztési Bizottsággá* szervezték át. AZ ÓVÁRI Sándor főosztályvezető vezetésével működő bizottság feladata a könyvtár gépesítési szükségleteinek meghatározása évenként és távlatilag, figyelemmel kísérve a könyvtár birtokában levő gépek működését, valamint az anyagellátás és karbantartás problémáit.

Gépi felszerelésünket több jelentős vásárlással sikerült korszerűsíteni. A Bibliográfiai Osztály munkáját nagyban segítették az elhasználódott Vary-Typer írógépek helyett beállított IBM-szedőírógépek, a katalóguscédulák előállításának minőségi javulását eredményezte az Adréma-üzemnek új gépekkel való ellátása. Beszereztünk korszerű másoló- és sokszorosító gépeket (Apeco, Pyloris, OCÉ-másológépek, a már említett Rank-Xerox 914-es másolóberendezés, Romayor, Multilith-sokszorosítók), két lyukszalag-írógépet, számoló- és villanyírógépeket. Új gépekkel gyarapodott Mikrofilmtárunk is (Kiton előhívó, Depue felvevőgép, Ozakop-mikrofilm-másoló, Durst-nagyítógép, mikrofilm leolvasók).

*

Nemzetközi kapcsolataink tovább fejlődtek, elsősorban a szocialista országok társintézményeivel. A kelet-berlini Deutsche Staatsbibliothekkal 1970-ben a kiadványcsere-tevékenységet a kölcsönös kívánalmak figyelembevételével szabályozó új megállapodást kötöttünk. Szélesebb körű, a kapcsolatok változatos formáit felölelő egyezményt írtunk alá a csehszlovákiai Matica Slovenskával

ugyanebben az évben. 1971-ben került sor a moszkvai Lenin Könyvtár és a Széchényi Könyvtár közötti együttműködési megállapodás megkötésére. Ennek értelmében a két könyvtár az 1971—75-ös időszakban előmozdítja közös munkák szervezését a közös problémák megoldására, részt vesz közös kiadványok készítésében és rendszeressé teszi szakemberek és belső szakmai információk kölcsönös cseréjét. A szorosabb együttműködés eredménye volt az 1971. július 6—7-én Budapesten lezajlott szovjet—magyar könyvtárügyi szeminárium, melyen a moszkvai Lenin Könyvtár képviselői tartottak nagy érdeklődéssel kísért előadásokat. Könyvtárunk és a Matica Slovenska közös kiadásában készült el *Az Országos Széchényi Könyvtár 1800 előtti cseh és szlovák nyomtatványai* c. bibliográfia. A szlovák és magyar szakemberek tudományos munkájaként létrejött művet a két szomszéd nép kulturális együttműködésének kiemelkedő dokumentumaként értékeljük.

Évről évre nagyobb jelentősége van a külfölddel folytatott *mikrofilmcserének*, mely lehetővé teszi állományi hiányaink pótlását. Ez elsősorban a szomszédos államok magyar és magyar vonatkozású anyagánál jelentős. A kölcsönös érdekek találkozása — a szomszéd államok érdeklődése a csak nálunk található, rájuk vonatkozó régi irodalom iránt — előnyös kétoldalú egyezményekre és együttműködésre vezetett. Jelenleg négy intézménnyel állunk közvetlen csereviszonyban: *Matica Slovenska* (Martin), *Matica Srpska* (Novi Sad), *Szerb Nemzeti Könyvtár* (Belgrád), és *Lenin Könyvtár* (Moszkva). Az egyezmények keretében 1970-ben és 1971-ben összesen 56 971 negatív mikrofilmkockát küldtünk és 134 935 mikrofilmkockát kaptunk.

A könyvtár munkatársai 1970-ben 30, 1971-ben 24 alkalommal utaztak külföldre hivatalosan (Szocialista országokba 20, illetve 17, nyugati tőkés államokba 10, illetve 7 esetben.) Az utazások egy része a szocialista országokkal kötött kulturális munkatervek keretében, más része a művelődésügyi minisztérium vagy más szervek (MTA, Kulturális Kapcsolatok Intézete stb.) által biztosított keretben történt. 1970-ben létesítettünk először közvetlen intézményközi személycserét a saját, illetve a vendéglátó intézmény költségére. Elsőként a Matica Slovenskaval jött létre ilyen személycsere, majd 1971-ben más csehszlovákiai, jugoszláviai és NDK-beli könyvtárakkal. Ennek megfelelően a fogadások száma is nőtt: 1970-ben 11, 1971-ben 16 könyvtárost fogadtunk, valamennyit szocialista országból. (1971-ben a fogadónapok száma 147 volt, tehát egy vendég átlagosan 9 napot töltött Magyarországon.) A kiutazások kisebb része egyéni meghívásra, a hazai hivatalos szervek támogatásával valósult meg.

1970-ben hivatalosan voltak külföldön:

a) Kulturális csereegyezmény, illetve intézményközi egyezmény keretében Csehszlovákiában DR. BIRKÁS Endre osztályvezető, Jugoszláviában FÜGEDI Péterné osztályvezető és KARSAY Orsolya könyvtáros, Lengyelországban SOLTÉSZ Zoltánné osztályvezető, az NDK-ban JESZENSZKY Géza és NÉRAY Judit könyvtárosok, Romániában HÁMORI Béla főosztályvezető, a Szovjetunióban ÓVÁRI Sándor főosztályvezető.

b) Ösztöndíjas tanulmányúton Ausztriában DR. BERLÁSZ Jenő tudományos főmunkatárs, DR. CSAPODI Csabáné osztályvezető, Franciaországban MARKOVITS Györgyi osztályvezető, Olaszországban DR. PAJKOSSY György főosztályvezető, az NDK-ban — nyugatnémet ösztöndíjjal — DR. VÍZKELETY András h. osztályvezető.

c) Nemzetközi kongresszusokon képviselték könyvtárunkat: DR. JÓBORÚ Magda főigazgató és DR. GOMBOCZ István osztályvezető (Moszkva, IFLA-közgyűlés); DR. SEBESTYÉN Géza h. főigazgató (Madrid, FID/CCC ülése); DR. PETHES Iván tudományos főmunkatárs és VAVRINECZ Veronika tudományos munkatárs (Lipcse, AIBM kongresszus); DR. CSAPODI Csabáné osztályvezető (Velence, Nemzetközi Történész Kongresszus); DR. KERESZTURY Dezső főosztályvezető (Freiburg NSZK, Nemzetközi Lenau Társaság közgyűlése).

d) Külföldi kiállításokkal kapcsolatos kiutazások: DR. FALLENBÜCHL Zoltán tudományos főmunkatárs, DR. NÉMETH Mária osztályvezető, ÓVÁRI Sándor főosztályvezető, DR. VÍZKELETY András helyettes osztályvezető, DR. WIX Györgyné helyettes osztályvezető (Krakkó, Lengyel—magyar történeti kapcsolatok ezer éve c. kiállítás); DR. KECSKEMÉTI István osztályvezető és PÁRKAI Istvánné könyvtáros (Bécs, az OSZK Zeneműtára gyűjteményéből a 18. századi osztrák zeneszerzők kéziratainak bemutatása).

e) Meghívásra történt kiutazások: Jugoszláviába DÁNIEL György tudományos főmunkatárs, DR. FAJCSEK Magda osztályvezető, DR. KEMÉNY G. Gábor tudományos főmunkatárs.

1971-ben hivatalosan voltak külföldön:

a) Kulturális csereegyezmény, illetve intézményközi egyezmény keretében Csehszlovákiában KOMJÁTHY Miklósné helyettes osztályvezető, KOSTYÁL István, SOMKUTI Gabriella és SZILVÁSSY Zoltánné osztályvezetők, SZŰCS Jenőné csoportvezető, Jugoszláviában SALAMON Józsefné tudományos főmunkatárs, Lengyelországban DR. BERLÁSZ Jenő tudományos főmunkatárs, az NDK-ban KOVÁCS Ilona és VÍZKELETY András helyettes osztályvezetők, a Szovjetunióban DR. GOMBOCZ István osztályvezető.

b) Ösztöndíjas tanulmányúton Olaszországban KASTALY Beatrix restaurátor, Romániában V. DR. BUSA Margit, tudományos munkatárs.

c) Nemzetközi kongresszusokon képviselték könyvtárunkat: DR. GOMBOCZ István osztályvezető, (Liverpool, IFLA-közgyűlés); DR. SEBESTYÉN Géza h. főigazgató (Varsó, ill. Hága, FID/CCC ülése; Párizs, UNISIST konferencia); DR. PETHES Iván tudományos főmunkatárs (Sankt Gallen, AIBM-konferencia, Moszkva, CIM-konferencia, az AIBM képviseletében); CZ. KOZOCSA Ildikó, a Restauráló Laboratórium vezetője és ÓVÁRI Sándor főosztályvezető (Poznan, restaurálási konferencia); CZ. KOZOCSA Ildikó (Bécs, IADA-konferencia).

d) Meghívásra történt kiutazások: DR. KEMÉNY G. Gábor tudományos főmunkatárs Csehszlovákiába és Jugoszláviába.

e) Egyéb kiutazások: KELEMEN Miklós fényképész (Wiesbaden, gépi berendezés kezelésének megtanulása).

1970—71-ben könyvtárunkat 585 külföldi kutató és 163 külföldi látogató kereste fel. A csoportos látogatások során 315 külföldit fogadtunk.

*

Gazdálkodásunk a rendelkezésre álló anyagi eszközök mértékében továbbra is biztosította a könyvtár rendeltetésszerű működését. 1970-ben könyvtárunk költségvetése — a Könyvtártudományi és Módszertani Központtal együtt — 32 millió volt s további 19,6 milliót fordítottunk a keszthelyi Festetics kastély felújítására és az új raktárépület megszerzésére. 1971-ben a költségvetési elő-

irányzat 32,1 millió forintról évközi módosításokkal 46,9 millióra emelkedett, ebből a keszthelyi kastélyra 11,3 milliót fordítottunk.

1970-ben befejeződött a zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtár felújítása. A keszthelyi Helikon Könyvtár és a Festetics-kastély generálfelújítása — kb. évi 12 milliós kerettel — tovább folytatódott. A Rosenberg hp. utcai új épület helyiségeinek átalakítását is megkezdték, 1971-ben 2,5 millió forintot fordítottunk erre a célra. Elkészült a Pollack Mihály-téri épület tetőszerkezet felújítása és a Beloiannisz utcai helyiségek pinceraktárainak rendbehozatala. A Múzeum u. 3. sz. épületben az életveszély elhárítására igen jelentős karbantartások folytak. Mindezeken felül számos könyvtári osztály belső felújítását végezték el.

A 201/1971. (MK. 5) MM—PM sz. utasítás könyvtárunk részére is engedélyezte az ún. szerződéses munkák vállalását, amit ebben az évben — egyelőre szerény keretek között — meg is indítottunk. E szolgáltató tevékenységből származó nyereség egy része fejlesztési célokat szolgál.

A várbeli új épület építése ebben az időszakban is igen vontatottan haladt. Ez a körülmény ma már nemcsak kulturális, hanem gazdasági veszteséget is jelent. Az újabb és újabb pótépületek, raktári férőhelyek megszerzése, átalakításuk és felszerelésük, a szétszórtan elhelyezett helyiségek üzemben tartása jelentős anyagi ráfordítást igényel. Ugyanakkor a könyvtár fejlesztési lehetőségeinek végső határához ért el: a korszerű könyvtári szolgáltatások kibontakoztatásának semmi lehetősége nincs és a zsúfoltság a munka jelenlegi színvonalának fenntartását is komolyan veszélyezteti. Pedig gondunk nem egy könyvtáré, hanem mint a magyar írásbeliség nemzeti archívuma és központi szolgáltatásaink révén általános tájékoztatási centrum, országos szerepet töltünk be — amit ezen a téren ma nem tudunk elvégezni, azt később bepótolni egyre nehezebb, ha nem éppen lehetetlen. Az 1970. évi III. Országos Könyvtárügyi Konferencia tézisei között a nemzeti könyvtár kérdése határozott hangon kapott helyet: „Alapvető művelődéspolitikai érdek, hogy a Várban folyó rekonstrukció keretében a könyvtár kiemelt elbírálást kapjon és a vontatottan folyó építkezések a legsürgősebben befejeződjenek."

Könyvtárunk vezetősége mindent megtett, hogy az építkezések ütemének meggyorsítását elérje. Javasoltuk többek között az építkezés több szakaszban történő megvalósításának, illetve a szakaszos átvételnek a lehetőségét. Ezen a téren erőfeszítéseink eredményesnek bizonyultak, és úgy látszik, hogy a két raktártorony — ahol 1971-ben már a vasállványzat beszerelését is megkezdték — a közeli években legalább részben betelepíthető lesz.

Könyvtárunk dolgozói közül többen részesültek kitüntetésben. A Munka Érdemrend arany fokozatát 1970-ben DR. KERESZTURY Dezső főosztályvezető, ezüst fokozatát HORVÁTH Viktor osztályvezető, bronz fokozatát KOVÁCS József, a zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtár vezetője kapta. MENCSIK Pál kiemelt szakmunkást KISZ-érdeméremmel tüntették ki.

A Szocialista Kultúráért kitüntetést 1970-ben DR. FARAGÓ Lászlóné osztályvezető, GALAMB Györgyné tudományos főmunkatárs, DR. GORDON Miklósné főkönyvtáros, DR. HERNÁDY Dénes osztályvezető, DR. MUNKÁCSI Piroska osztályvezető, DR. SOLTÉSZ Zoltánné osztályvezető, SZABADOS László tudományos munkatárs (KMK), TAMÁS Péter osztályvezető, DR. TARR Lászlóné tudományos munkatárs (KMK), TOMITS Ottilia főkönyvtáros, UROSEVICS Danilo tudományos munkatárs (KMK), DR. VÍZKELETY András tudományos főmunkatárs kapták

meg. Ugyanebben a kitüntetésben részesült 1971 folyamán DR. BERLÁSZ Jenő tudományos főmunkatárs, DR. FAZAKAS József tudományos főmunkatárs, FARAGÓ Lászlóné főkönyvtáros, DR. KECSKEMÉTI István osztályvezető, DR. KEMÉNY G. Gábor tudományos főmunkatárs, KONDOR Imréné tudományos munkatárs, PAP Zoltán tudományos főmunkatárs, DR. RÓNA-TAS András osztályvezető, SZABAD Györgyné csoportvezető, SZABÓ Sándor tudományos munkatárs (KMK), TŐKÉS Lászlóné osztályvezető.

A Kiváló Dolgozó kitüntető jelvényben részesültek 1970-ben CZ. KOZOCSA Ildikó, a Restauráló Laboratórium vezetője, KOVÁCS Árpádné előadó, KULIN Gábor kisegítő, MÜLLER Jánosné, a Könyvkötészet és Sokszorosító vezetője, NAGY Sándorné étkezdei dolgozó, PRIM József kiemelt szakmunkás, DR. SZALAY Andorné szakmunkás, TATAI András raktári csoportvezető, TIBOLYA Istvánné könyvtáros, VÉN Tiborné előadó; 1971 folyamán pedig BARTON András raktárvezető, DEBULAY Imréné kiemelt szakmunkás, HORVÁTH István kisegítő, MIRKI György raktárvezető, ROTHMEISEL Károly kiemelt szakmunkás, SEFCSIK Gyuláné raktáros, VENTURA Eduárdné könyvtáros.

Miniszteri dícsérő oklevelet kaptak 1970-ben BÍBOR Jenőné könyvtáros, DEMÉNY Ottóné főkönyvtáros, DR. DUBOIS Sarolta főkönyvtáros, KISZELY Olivér tudományos főmunkatárs, KONCZ Béláné könyvtáros, KOVÁCS Ilona csoportvezető, KOVÁCS Istvánné főkönyvtáros, NEMES E. Klára osztályvezetőhelyettes, POLYÁNSZKY Zoltánné könyvtáros, TISZA Kálmánné könyvtáros, DR. TORNYA Alice főkönyvtáros, ZILAHY Tamásné csoportvezető, ZSEMBERI Anna könyvtáros; 1971 folyamán BACZONI Tamásné főkönyvtáros, BÓKAY Béláné könyvtáros, CSÁKVÁRI Elekné könyvtáros, CZÉKLI Béla könyvtáros, DÁRDAI Miklósné tudományos munkatárs, DELI Györgyné főkönyvtáros, HAJDU Lajosné könyvtáros, KOMJÁTHY Miklósné osztályvezetőhelyettes, MIKULÁSIK Vera könyvtáros, PRÁGAI Pálné könyvtáros, RÁDONYI Nándorné előadó, SZABÓ Ervin csoportvezető, SZŰCS Jenőné csoportvezető, TISZA Kálmánné könyvtáros, TÖLGYESI Lászlóné könyvtáros.

(Összeállította: Somkuti Gabriella)

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR DOLGOZÓI

*1970. és 1971. december 31-én**

A) KÖNYVTÁR

7001 Főigazgató

Dr. Jóború Magda
a neveléstudomány kandidátusa

7002 Főigazgatóhelyettes

Dr. Sebestyén Géza

7003 Főosztályvezetők

Dr. Dezsényi Béla 1971/nyugd.
az irodalomtudományok kandidátusa, c. egyetemi docens
Hámori Béla
Dr. Haraszthy Gyula
Dr. Keresztury Dezső 1971/nyugd.
Óvári Sándor
Dr. Pajkossy György

7005 Osztályvezetők

Dr. Birkás Endre
Dr. Fajcsek Magda
Dr. Faragó Lászlóné
Fügedi Péterné
Dr. Gombocz István
Horváth Viktor
Dr. Kecskeméti István
Kostyál István
Kovács Dezső
Kovács József
Milhoffer Alajos
Nagyné Rácz Aranka[1]
Dr. Nemes Erzsébet Klára
Dr. Németh Mária
Pálvölgyi Endre 1971
Dr. Róna Tas András 1971/áth.
a nyelvészeti tudományok kandidátusa
Dr. Soltész Zoltánné
Somkuti Gabriella
Szilvássy Zoltánné
Tőkés Lászlóné
Dr. Wittek Lászlóné
V. dr. Windisch Éva

7006 Osztályvezetőhelyettesek

Dr. Berczeliné dr. Monori Erzsébet 1971/7005
Dr. Farkas László
Dr. Ferenczy Endréné
Gyulai Árpád
Dr. Komjáthy Miklósné
Komlós Imréné
Dr. Medrey Zoltán 1971/elhúnyt
Nagyné dr. Létay Ida
Rakos József
Dr. Takács Menyhért
Tamás Péter 1971/7005
Dr. Vizkelety András
Dr. Wix Györgyné

* Az 1971. évi változásokat a név után 1971 és a változás jellegének (kulcsszám, áthelyezés, eltávozott, nyugdíjazás stb.) megnevezésével tüntettük fel. Az új alkalmazásoknál csak az 1971 szerepel.

[1] Az OKDT titkáraként az MM-ben teljesít szolgálatot.

7021 Könyvtári csoportvezetők

Botka Ferencné 1971
V. dr. Busa Margit 1971/7022
Csillag Lászlóné
Futala Tiborné 1971
Kovács Ilona
Mártyán Gyuláné
Miklóssy Jánosné
Nagydiósi Gézáné
Dr. Pálinkás Sándorné
Petrovay Istvánné
Schneller Károly
Dr. Szabad Györgyné
Szabó Ervin
Szűcs Jenőné
Dr. Ürögdy Györgyné
Dr. Zilahy Tamásné

7022 Tudományos főmunkatársak

Dr. Bata Imre
Dr. Bélley Pál
Dr. Berlász Jenő
Dr. Bikich Györgyné 1971/7006
Dr. Borsa Gedeon
Dr. Borsos Józsefné
Dániel György
Dr. Fallenbüchl Zoltán
Dr. Fazakas József
Galamb Györgyné
Dr. Kelecsényi Gábor
Dr. Kemény G. Gábor
az irodalomtudományok kandidátusa
Kiszely Olivér
Lengyel Istvánné
Markovits Györgyi 1971/7005
Mikó Lajosné 1971
Dr. Pethes Iván
Salamon Józsefné 1971
Dr. Spira Györgyné
Dr. Vekerdi József
a nyelvészeti tudományok kandidátusa

7023 Tudományos munkatársak

Batári Gyula
Froemel Károlyné
Krudy Zsuzsa 1971/nyugd.
Miklóssy János
Pap Zoltán
Dr. Ruzsiczky Éva
Dr. Szabó János
Dr. Szigethy Jolán
Vavrinecz Veronika
Zágonyi Ilona 1971/7021

7024 Főkönyvtárosok

Ambrus Jánosné
Baczoni Tamásné
Balogh György
Dr. Burián Ignácné
Darabos Pálné
Dárdai Miklósné 1971/7023
Deli Györgyné
Demény Ottóné
Dr. Dubois Sarolta
Dr. Faragó Lászlóné
Dr. Gordon Miklósné
Hajóssy Jánosné
Dr. Hegedűs Károly 1971/7006
Hoffer Rezsőné
Horváthné Izsó Lívia
Indali György
Juhász Lászlóné 1971
Dr. Kindlovits Kálmán
Kiss Jenőné
Kovács Istvánné
Kronstein Gábor 1971/áth.
Linczényi Adorjánné
Dr. Losonci Andrásné
Majtényi Árpádné
Pálvölgyi Endréné
Papp Ferencné
Dr. Ráduly Márta
Dr. Retkes Csabáné
Szász Andrásné
Szentgyörgyi Ferencné 1971/áth.
Szíj Rezső 1971/elt.
Dr. Tomcsányi Tamás
Tomits Ottilia
Dr. Tornya Alice
Dr. Tóth Lajos 1971/7006
Dr. I. Tóth Zoltánné 1971/áth.
Tőkéssy Ilona 1971/nyugd.

7025 Könyvtáros I.

Appel Károlyné
Avar Antalné
Bánáti Istvánné
Dr. Beck Ivánné
Békési István 1971
Belohorszky Mária
Dr. Bene Sándorné
Beniczky György
Béri Gézáné 1971/7024
Bétsch Elemérné
Dr. Bíbor Jenőné 1971/7024
Birck Oszkárné
Bókay Béláné
Dr. Borsányi Ferenc 1971
Bútor Vera
Deáki Imréné 1971/7025
Dérer Miklós
Divényi Pálné
Döller Márta 1971
Dömötör Lajosné
Ecsedy Judit 1971
Fallier Erika 1971/áth.
Fodor Andrea 1971
Gajtkó Éva
Gál Ágnes
Gáli József
Gazdag Miklósné
Gelléri Péterné 1971/elt.
Hernádi Lászlóné
Horváth Tiborné
Illyés Katalin 1971/7024
Dr. Jeszenszky Géza 1971/7022
Karakas Péterné
Karsay Orsolya
Kis Elemérné
Dr. Koroknai Ákosné
Malek Magdolna
Dr. Maróth Miklósné
Muzslai Lászlóné
Nagy Ildikó
Nagy Imréné 1971/elt.
Nagy Magdolna
Nagy Zoltán 1971
Nemeshanyi Hubáné
Németh Borbála 1971
Néray Judit
Orosz Júlia 1971
Palotás Endréné
Papp András
Párkai Istvánné
Dr. Patay Lászlóné
Dr. Pergel Ferenc
Pinkola Lászlóné 1971
Pintér Márta 1971/7024, áth. KMK
Plihál Katalin 1971
Polyánszky Zoltánné 1971/áth.
Pozsony Endréné
Prepeliczay Györgyné 1971
Rakovszky Miklósné 1971/elt.
Sándor Erzsébet
Dr. Simoncsics Péter 1971/áth.
Susánszky Zoltánné
Stella Györgyi 1971
Szabó Borbála 1971
Székely Ágnes
Szinyákovics Györgyné
Szőts Endréné 1971
Tasi József 1971/áth.
Teszári Judit
Tolnai Lászlóné
Tölgyesi Lászlóné
Dr. Vág Ottóné
Vajda Kornél 1971
Varga Ildikó 1971
Velich Sándorné
Vizsolyi Gyuláné
Wojtilla Gyuláné
Wolf Magdolna
Zsigmondy Árpádné

7026 Könyvtáros II.

Ács Lászlóné
Alberti Júlia
Alkonyi István 1971/7025
Balogh Judit
Belencsik Lajos
Búzás János
Csajkovits Józsefné
Csákvári Elekné
Csanádi Imréné
Czékli Béla
Dobai Miklósné

Farnady Lívia
Fenyősy Antónia
Dr. Finánczy Ernőné 1971/7025
Fülep Katalin
Gál Julianna
Győrfi Erzsébet
Hajdu Hajnalka
Hajdu Lajosné
Horváth Katalin 1971/áth.
Kaibinger Károlyné
Kertész Judit 1971/7025
Kocsy Lászlóné
Komornik Zoltánné
Kricsfalussy Lászlóné 1971
Kudelka Genovéva 1971/7025
Láng Tiborné
Maillot Györgyné 1971/elt.
Miklauzic Istvánné
Mikulásik Vera
Misley Judit
Mészáros Györgyi
Nagy Péter 1971/áth. KMK
Németh Károlyné
Oláh Béláné 1971
Pál Ágnes 1971
Dr. Pál Albertné 1971
Pásztor Rezsőné
Rónai István
Sajtós Endre
Samariay-Leölkes Katalin
Szamos Erzsébet
Szántó Hedvig 1971/elt.
Széchényi Tibor
Tibolya Istvánné
Tisza Kálmánné
Dr. Tóth Lajosné
Tóth Levente
Turán Frigyesné
Vásárhelyi Judit 1971/elt.
Vona Katalin

7027 Könyvtáros III.

Dr. Nagy Endréné
Ventura Eduárdné 1971/7026

7030 Könyvrestaurátor II.

Földényi Jánosné 1971/7026
Szalai Zoltánné
Szénási Lászlóné
Dr. Zimnic Jánosné

7402 Gazdasági igazgató I.

Soltész András

7403 Gazdasági igazgató II.

Bolgár Pálné

7404 Gazdasági osztályvezető

Dr. Hernády Dénes
Sebestyén Gáborné

7421 Csoportvezetők

Radics Lajos
Rakovszky Istvánné

7422 Főelőadó I.

Jávor Péterné 1971/7421
Kádár Tiborné 1971/áth.
Mészáros Pálné

7423 Főelőadó II.

Jenik Győzőné
Kiss Györgyné
Dr. Lakatos Lászlóné
Pintér Antalné
Pócsi Árpádné

7424 Előadók

Kovács B. Istvánné
Kozák György 1971
Márton Mihály 1971/nyugd.
Dr. Molnár Istvánné
Nádai Gyuláné
Nemere Zoltánné
Orbán Ákosné
Dr. Rádonyi Nándorné
Vén Tiborné

7426 Műszaki ügyintéző II.

Balassa Jenőné 1971
Bordács Attila
Czettler Antalné
Kelemen N. Miklós 1971/7425
Müller Jánosné

7441 Adm. ügyv. alkalmazott I.

Sík Éva

7461 Könyvtári raktárvezetők

Barton András
Gidófalvy Kristóf
Ispánki Ferenc 1971/7026
Kádár László
Karczagi Alajosné
Mirki György
Nagy Károly
Nagy Zsigmond
Németh János
Németh Lajos
Szilvássy Istvánné
Tatai András

7462 Könyvtári raktárosok

Barsin József
Dr. Bartók György
Hegyi Andrásné
Jónás Mária
Kaszás István
Kurecz Antalné
Morai György
Sefcsik Gyuláné 1971/7461
Sinkó Pálné
Száraz György 1971
Szilágyi József
Szuchovszky Zoltán
Timár Péter
Tiszai István
Vas Sándor

7462 Könyvtári segédrestaurátor

Krizka Györgyné
Dr. Szabados Györgyné 1971/7030
Szondi Béláné

7468 Kiemelt termelő szakmunkás

Berecz Lajos 1971/elt.
Fodor Béla 1971
Mayer János
Mencsik Pál 1971/7426
Prim József
Rothmeisel Károly
Sándor István

7469 Szakmunkások

Balázs Ferencné 1971
Berényi Júlia
Bittó Ilona
Czigler Mária
Dr. Debulay Imréné 1971/7468
Demjén Andrásné 1971/elt.
Fodor Vincéné
Geröly Józsefné
Gyenge Sándorné 1971
Horváth Miklósné 1971
Hörömpöly Andrásné
Juhász Eszter
Kastaly Beatrix 1971/7029
Kaszás Ottóné
Kerekes Piroska
Klenczner Lászlóné
Kresalek Béla 1971/7468
Légrádi András 1971
Mirki Erzsébet
Molnár Csabáné 1971
Mürschberger Ferencné
Németh Jánosné
Neppel Ferencné
Rauznitz Endréné
Reczetár Kálmán
Ritzl Antalné
Samkó Ferencné
Schlachtoczky Ilona 1971
Selmeczi Ferencné
Szabó Istvánné
Dr. Szalay Andorné 1971/7468
Szecsei Gáborné 1971
Szendi Emma
Zséli Lászlóné

7471 Kisegítő I.

Györei László
Koncz András 1971
Monos Béla 1971
Monostory Jenő 1971/7426

7472 Kisegítő II.

Ács Ferenc 1971
Berey Béla
Drapos Lídia 1971/elt.

Gajai Jánosné
Horváth István
Korber Károlyné 1971/7027
Kuczmog Lajosné
Kulin Gábor
Nyúl Elemér
Szabó Ödönné 1971/áth.

7473 Kisegítő III.

Boda Józsefné 1971/7472
Fordán Lajosné 1971/7472
Mirki Györgyné 1971/7472
Nagy Sándor
Szőke Józsefné 1971/7462

7474 Kisegítő IV.

Boros Lajosné 1971/7472
Burján Istvánné 1971/7472
Chapó Márkné 1971/7472
Domanyik Mihályné 1971/7472
Hajdu Sándorné 1971/7472
Hidas Istvánné 1971/7472
Husi Kálmánné 1971/7472
Nyírfalvy Lajosné 1971/7472
Szép Sándorné 1971/7472

7475 Portás, házfelügyelő

Hajós Csabáné
Molnár János
Piller Antalné 1971/7472

Gépkocsivezetők

Fehér István 1971/7424
Gyurján János
Halmai Tibor 1971
Szűcs István 1971
Vörös János 1971/áth.

B) KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

Igazgató II.

Papp István

7003 Főosztályvezető

Sallai István

7005 Osztályvezetők

Bereczky László
Gerő Zsoltné
Horváth Tibor
Iszlai Zoltán
Szente Ferenc
Vadász Ferencné

7022 Tudományos főmunkatársak

Bereczky Lászlóné
Dr. Horváth Magda
Katsányi Sándor 1971
Szilágyi Tibor
Dr. Tarr Lászlóné
Dr. Vargha Balázs

7023 Tudományos munkatársak

Fodor András
Fogarassy Miklós
Káldi György 1971
Kamarás István
Kondor Imréné
Körtés Júlia
Dr. Kövendy Dénes
Nyakó István
Pelejtei Tibor 1971/7021
Sárdy Péter
Szabó Sándor
Dr. Urbán László
Urošević Danilo 1971/7022

7024 Főkönyvtárosok

Benkő Attiláné
Csoboth Attila
Kende Ferike
Könyves Tóth Lilla 1971/áth.
Nagy Attila
Pintér Márta 1971

Somogyi Anna 1971/áth.
Szaniszló Mihályné
Zsembery Anna 1971/áth.

7025 Könyvtáros I.

Búza Domonkos 1971
Cholnoky Győző
Farkas Lászlóné 1971
Koncz Béláné
Markos Béláné
Sebő Ferenc 1971
Sonnevend Péter

7026 Könyvtáros II.

Deutsch Béláné
Görgey Györgyné
Hölgyesi Györgyi 1971
Jordán Katalin
Kausay Tiborné
Melegh Antalné
Mojtó Katalin
Nagy Péter 1971
Pongor Márta
Prágai Pálné

7422 Főelőadó II.

Czinner Tiborné

7441 Adm. ügyv. alkalmazott I.

Duffek Károlyné
Kovács Árpádné
Moór Istvánné

TÁBLÁZATOK

1. táblázat

A könyvtár állománya

	Állomány 1969. dec. 31.	1970. évi gyarapodás	1971. évi gyarapodás	Állomány 1971. dec. 31.
Könyv (kötet)	1 906 421	36 222	35 926	1 977 427
Időszaki kiadvány (évfolyam)	200 895	4 416	5 449	209 624
Kézirat (darab)	432 206	10 884	17 539	460 029
Zenemű (darab)	85 981	2 796	4 107	92 884
Térkép (darab)	126 579	2 879	5 249	134 707
Kisnyomtatvány (darab)	2 345 262	66 363	61 233	1 974 112
Egyéb dokumentum	238 324	3 946	3 452	245 722
Dia- és mikrofilm (címleírási egység)	51 205	26 707[1]	1 055[2]	78 967
Összesen	5 386 873	154 213	134 010	5 173 472[3]

Megjegyzések:

Könyvtárunk „nagyállományaként" ismert könyvraktárában, így az állományi adatokban is, a könyvek, brossúrák, jegyzetek, különlenyomatok egy egységben vannak és *könyvek* címen szerepelnek.
A gyarapodás adataiban sem a műemlékkönyvtárak, sem a Könyvtártudományi és Módszertani Központ szakkönyvtárának adatai nem szerepelnek.
A dia- és mikrofilmeknél 1963-tól számolási egységül a művek (címleírási egységek) szolgálnak.

[1] Ebből 25 879 színlap pozitív mikrofilmje. A táblázatban címleírási egységként megadott mikrofilmek kockaszáma: 1 242 282 negatív és 1 110 473 pozitív mikrofilm kocka.
[2] A címleírási egységként megadott mikrofilmek kockaszáma: 1 746 101 negatív és 2 043 399 pozitív mikrofilmkocka.
[3] Gyakorlatunkban a kötelespéldányként beérkezett csoportos feldolgozású dokumentumok és a kisnyomtatványok utólagosan kerülnek selejtezésre, miután nem kerültek feldolgozásra. Ebből következően a fogyaték mennyisége statisztikai kimutatásainkban nagy. Ehhez járul még 1970—1971-ben a Kisnyomtatványtárban egy nagyobb arányú visszamenőleges selejtezés, mely másodpéldányokra terjedt ki. A teljes fogyaték minden dokumentumra kiterjedően 1970-ben 251 350, 1971-ben 250 274 db volt, mely az 1971. dec. 31-i állomány megállapítását megelőzően levonásba került.

2. táblázat

Az 1970. és 1971. évi gyarapodás a beszerzés módja szerint

Dokumentum	Vétel		Ajándék		Csere		Kötelespéldány		Saját előáll.		Összesen	
	1970	1971	1970	1971	1970	1971	1970	1971	1970	1971	1970	1971
Könyv (kötet)	2 949	3 274	2581	1558	3012	2686	27 489	27 976	191	432	36 222	35 926
Időszaki kiadvány (évfolyam)	1 291	1 257	371	226	632	748	2 122	3 218	—	—	4 416	5 449
Kézirat (darab)	8 652	16 344	2231	863	—	16	—	—	1	316	10 884	17 539
Zenemű (darab)	548	681	226	1739	164	112	1 836	1 560	22	15	2 796	4 107
Térkép (darab)	16	20	1038	3145	3	7	1 822	2 077	—	—	2 879	5 249
Kisnyomtatvány (darab)	1 483	3 004	2678	484	66	254	62 134	57 491	2	—	66 363	61 233
Hanglemez, hangszalag (darab)	66	63	9	3	1	—	273	192	—	—	349	258
Kép, metszet (darab)	2 462	1 007	17	709	15	—	1 102	1 378	1	11	3 597	3 105
Egyéb dokumentum (darab)	—	—	—	87	—	—	—	—	—	2	—	89
Oktató diafilm (cl. egység)	—	—	—	—	—	—	194	69	—	—	194	69
Mikrofilm/negatív (cl. egység)	49	10	17	126	22	16	—	—	311	441	399	593
Mikrofilm/pozitív (cl. egység)	12	2	—	6	5	4	—	—	26 197	381	26 114	393
Összesen	17 528	25 662	9168	8946	3920	3843	96 972	93 961	26 625	1598	154 213	134 010

3. táblázat

A gyűjtemények használata

Olvasótermek forgalma	Használók száma		Használt egys. száma		Kölcsönzött egys. száma	
	1970	1971	1970	1971	1970	1971
Beiratkozott olvasók	10 431	11 811				
Napi jeggyel olvasók	1 125	134				
Központi olvasótermek						
könyvek	32 688	37 460	126 422	166 084	4127	4365
időszaki kiadványok	21 875	19 760	65 950	62 673	105	85
Különgyűjtemények						
Kézirattár	1 488	1 420	25 943	24 968		
Régi Nyomtatványok Tára	915	819	4 556	3 669		
Kisnyomtatványtár	185	126	102 550	123 288		
Mikrofilmtár	312	—	471	—	74	59
Színháztörténeti Tár	664	612	95 728	120 071		
Térképtár	110	71	5 327	4 453		
Zeneműtár	1 225	1 597	8 482	10 458		
Zárolt Kiadványok Tára	1 283	1 133	12 115	5 023		
Összesen:	60 745	62 998	447 544	520 687	4306	4509

Helybenolvasók megoszlása olvasói kategóriák szerint

		Központi olvasótermek		Különgyűjteményi olvasótermek	Mindösszesen szám/százalék
		könyvek	időszaki kiadványok		
Kutató	1970	7 801	*	6182	
	1971	8 392	8 740	5778	22 910/36,4
Egyetemi hallgató	1970	16 092	*	—	
	1971	18 081	5 030	—	23 111/36,7
Egyéb olvasó	1970	8 795	*	—	
	1971	10 987	5 990	—	16 977/26,9
Összesen	1970	32 688	21 875	6182	60 745
	1971	37 460	19 760	5778	62 998

* Nincs különválasztott adat.

4. táblázat

A könyvtár kiadványai

1970 folyamán jelentek meg:

a) *Önálló kiadványok, nyomdai előállításban:*

1. *Magyar könyvészet 1945—1960. A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke.* Egyetemi nyomda. 361 l.
A/4 méretben, 45,1 (A/5) ív, 1000 pédány

b) *Önálló kiadványok, házi sokszorosításban:*

2. *Magyar könyvészet. 1968. A Magyarországon megjelent könyvek, zeneművek, térképek és hanglemezek címjegyzéke.* VIII, 1091 l.
A/4 méretben, 137,5 (A/5) ív, 1100 példány

3. *Magyar könyvészet. (Tankönyvek.) 1967—1968. A Magyarországon megjelent tankönyvek, egyetemi és főiskolai jegyzetek szakosított jegyzéke.* XXI, 278 l.
A/4 méret, 37,3 (A/5) ív, 850 példány

4. *Magyar könyvészet. A Magyarországon megjelent grafikai plakátok és metszetek címjegyzéke.* 1965—1966. XVII, 309 l., 9 t.
B/5 méret, 27,1 (A/5) ív, 500 példány

5. *Régi magyar exlibrisek. 1521—1900.* Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. Leíró katalógus. 46 l., 1 mell.
B/5 méret, 4,5 (A/5) ív, 610 példány

c) *Időszaki kiadványok, házi sokszorosításban:*

6. *Magyar Nemzeti Bibliográfia.* Bibliographia Hungarica. 1—24 szám+Útmutató-melléklet. 1104, LV l.
A/4 méretben, 144,8 (A/5) ív, 1100 példány

7. *Magyar Zeneművek Bibliográfiája.* A Magyar Nemzet Bibliográfia melléklete. 1—4 szám. 106 l.
A/4 méretben, 13,2 (A/5) ív, 1100 példány

8. *Magyar Folyóiratok Repertóriuma.* Repertorium Bibliographicum. Periodicorum Hungaricorum. 1—24 szám. 1592, LV l.
A/4 mérétbén. 205,8 (A/5) ív, 1050 példány

9. *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke. Filozófia. Társadalomtudományok. Művészet. Nyelvészet. Irodalom.* 1—12 szám. 2182 l.
A/4 méretbén, 272,7 (A/5) ív, 300 példány

10. Ua. *Természettudományok. Orvostudományok. Műszaki tudományok.* 1—12 szám.
A/4 méretben, 267,7 (A/5) ív, 550 pédány

11. *O*[rszágos] *Sz*[échényi] *K*[önyvtári] *Híradó.* 1—12 szám 6 füzetben. 198 l.
A/4 méretben, 24,7 (A/5) ív, 400 példány

1971 folyamán megjelent kiadványok:

a) *Önálló kiadványok, nyomdai előállításban:*

1. *Régi magyarországi nyomtatványok.* Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. 1473—1600. [Összeáll.] (Borsa Gedeon, Hervay Ferenc stb.) Akadémiai Kiadó 928 l., 42 t.
B/5 méretben, 88,5 (A/5) ív
A Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár gondozásában

2. *Petrik Géza: Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae. 1712—1860. 5. Pótlások — — c. művének 1—4. kötetéhez. Az 1712—1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok.* Egyetemi nyomda. 561 l.
B/5 méretben, 49 (A/5) ív, 1500 példány
E kiadványunk a Kultúra Külkereskedelmi Vállalattal közös vállalkozásban készült.
3. *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1968—1969.* Egyetemi nyomda. 435 l.
B/5 méretben, 38,15 (A/5) ív, 600 példány

b) *Önálló kiadványok, házi sokszorosításban:*

4. *Magyar könyvészet 1969. A Magyarországon nyomtatott könyvek, zeneművek, térképek és hanglemezek szakosított címjegyzéke.* XI, 1073 l.
A/4 méretben, 135,75 (A/5) ív, 1150 példány
5. *Borsa Gedeon—Käfer István: Az Országos Széchényi Könyvtár régi cseh és szlovák nyelvű nyomtatványainak katalógusa 1800-ig.* Katalóg starých českých a slovenských tlačí . . . Catalogus librorum veterum usque ad annum 1800 in lingua Bohemica et Slavica impressorum quae in Bibliotheca Nationali Hungariae . . . asservantur. 406 l.
B/5 méretben, 36,4 (A/5) ív, 900 példány
E kiaványunk a martini Matica Slovenskával közös vállalkozásban készült.
6. *A magyarországi könyvkiadók, nyomdák és sokszorosítók jegyzéke és kötelespéldányszolgáltatásuk az 1969. évben.* Összeáll. Tóth Lajos. 54 l.
A/5 méretben, 3 (A/5) ív, 350 példány
7. *Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban.* Lelőhelyjegyzék. 1971. 664, LXX l.
B/5 méretben, 64,5 (A/5) ív, 1000 példány

c) *Időszaki kiadványok, házi sokszorosításban:*

8. *Magyar Nemzeti Bibliográfia.* Bibliographia Hungarica. 1—24 szám.+Útmutatómelléklet. 1148, LX l.
A/4 méretben, 150 (A/5) ív, 1100 példány
9. *Magyar Zeneművek Bibliográfiája.* A Magyar Nemzeti Bibliográfia melléklete. 1—4. szám+az 1970. évi betűrendes mutató. 96+32 l.
A/4 méretben, 12 (A/5) ív, 1100 példány
10. *Magyar Folyóiratok Repertóriuma.* Repertórium Bibliographicum Periodicorum Hungaricorum. 1—24 szám. 1833, LV l.
A/4 méretben, 235,4 (A/5) ív, 1050 példány
11. *Hungarica Külföldi Folyóiratszemle.* A Magyar Folyóiratok Repertóriuma melléklete. 1—4. szám. 210 l.
A/4 méretben, 26,25 (A/5) ív, 1050 példány
12. *Hungarica. Külföldi Magyar Nyelvű Folyóiratok.* A Magyar Folyóiratok Repertóriuma melléklete. Próbaszám. 50 l.
A/4 méretben, 6,25 (A/5) ív, 100 példány
13. *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke. Filozófia. Társadalomtudományok. Művészet. Nyelvészet. Irodalom.* 1—12 szám, 2224 l.
A/4 méretben, 278 (A/5) ív, 300 példány
14. Ua. *Természettudományok. Orvostudományok. Műszaki tudományok. Agrártudományok.* 1—12 szám. 2219 l.
A/4 méretben, 277,38 (A/5) ív, 550 példány
15. *O*[rszágos] *Sz*[échényi] *K*[önyvtári] *Híradó.* 1—12 szám 6 füzetben. 186 l.
A/4 méretben, 23,25 (A/5) ív, 400 példány

Деятельность государственной библиотеки имени Сечени в 1970—1971 гг.

В жизни нашей библиотеки период между 1963—1969 годами, самую большую роль играли подготовительные работы, связанные с переселением библиотеки в новое здание в Будайскую крепость. Так как в здании в Будайской крепости Национальная библиотека свою деятельность может начать в крайнем случае только в конце настоящего десятилетия, мы не могли отсрочить на период после переселения библиотеки в новое здание, развертывание тех работ в связи с которыми все более настоятельно проявляется общественная потребность. В первую очередь имеем ввиду библиографические и документационные, а также центральные государственные услуги. Сколько бы ни большая задача, мы должны были попробовать в этих областях и в данных суровых условиях, шагнуть вперед. Целевая установка первых годов десятилетия 1970 года была, чтобы в рамках данных возможностей, из проявляющихся новых задач, поставили на повестку дня самые настоятельные задачи, но в тоже время плавно продолжали текущие работы, а естественно продолжали и подготовительные работы, связанные с переселением библиотеки.

I. Собрания библиотеки. Комплектование фондов

В 1970—1971 гг. фонд Национальной библиотеки увеличился на 72 148 томов книг, на 9865 томов годовых комплектов периодических изданий, на 206 210 остальных документов, т. е. фонд в этих годах увеличился 288 223 библиотечными единицами. На комплектования путем покупки — особенно на покупку заграничных книг — значительно повлияло то положение, что цена книг во все большой степени повышается; это вызвало 20 процентов перерасходований, привело к снижению количества комплектования и вопреки тому, что ассигнования на комплектование уже априори забеспечили большие суммы. В тоже время повышения лимита кредитов дали возможность и на то, что мы могли на заграничном антикварном рынке и на аукциях использовать большие материальные средства на покупку редкостей (например таким образом приобрели 4 штук оригинальных рукописей Ференца Листа).

Собрания Отдела рукописей, Отдела старых печатанных книг, Отдела старых венгерских книг, обогатились очень ценными документами. Благодаря случайности, можно считать самым значительным приобретением 1971 года, один фрагмент, который обнаружили на крышке переплета при реставрации недавно купленной инкунабулы. Фрагмент содержит полифонные ноты, происходящие с эпохи венгерского короля и немецко-римского императора Жигмонда (1361—1437). Кроме музыкально-исторической ценности является и как венгерский письменный памятник, неоценимым сокровищем, так как содержит четерехстрочный стих на венгерском языке и является вторым самым древним венгерским лирическим памятником.

Каталоги

Библиотека параллельно с текущей обработкой, провела реконструкционные работы, связанные с основными каталогами (служебного и читательского алфавитного каталогов, систематического каталога). Нужно выдвинуть то, что реконструкция и модернизация каталогов, в первую очередь служит повышению их информационной ценности.

При обработке специальных собраний обнаружили ожидающие решения проблемы особенно в Отделе рукописей (введение упрощенной обработки фондов 20 столетия).

Библиографии

Библиографическую обработку венгерской литературной продукции библиотека систематически осуществляет в системе национальной библиографии. Дальнейшее развитие текущей библиографической услуги одновременно началось в двух направлениях: с одной стороны библиотека продолжала, традиционными методами, дифференциацию, расширенную обработку разных типов документов, а с другой стороны, проводила подготовительные работы в интересах механизированной обработки национальных библиографий.

Стоит за то сказать несколько слов о последнем. Так как на этой области не было нужно заниматься основными исследованиями, перед нами стала только одна цель — познакомиться с зарубежными системами. Заместитель главдиректора д-р Геза Шебештьен, на месте (в Франкфурте на Майн), изучал механизированную обработку *Немецкой национальной библиографии*; в томже самом году (в 1969), мы познакомились с механизированной системой обработки данных Библиотеки Конгресса, с так называемой системой MARC II, но в тоже время мы систематически информировались по соответствующим советским экспериментам. Теоретическая подготовка в 1970—1971 гг. поступила в новый экспериментальный этап. На основании результатов эксперимента MARC II, в начале 1971 года, машинной обработкой опубликовали два экспериментальных выпуска *Венгерской национальной библиографии* и потом как третий выпуск — кумуляцию упомянутых двух выпусков.

В этих годах пришла очередь и на регулирование вопросов заграничной «Хунгарики». После разных теоретических, организационных, практических исследований, в 1971 году библиотека приступила к изданию квартального издания *Хунгарика. Заграничный журнальный обзор* (Hungarica. Külföldi Folyóiratszemle). Издание призвано раскрыть опубликованные в заграничной печати материалы касающихся по содержанию Венгрии. Библиографический отдел, при содействии организованной для принципиональной поддержки этой работы специального комитета, приступил к редактированию хунгарика библиографий.

Работы в 1971 году в области библиографической обработки венгерской литературной продукции старинных времен, мы вправе можем считать эпохальным поворотом. В этом году, при поддержке Венгерской Академии наук, вышел из печати первый том *Старые венгерские печатанные издания* (Régi Magyarországi Nyomtatványok), который раскрытие первой эпохи отечественной печатенной продукции осуществляет самыми современными средствами. Также в 1971 году вышла из печати одна другая важная историческая библиография — «Дополнения к 1—4 томам произведения Геза Петрик: *Библиография Венгрии 1712—1860 гг.* (Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860 c. művének 1—4. kötetéhez), которая является пятым томом известной библиографии Петрика и Венгерскую Библиографию в периоде между 1712—1800 годами дополняет с 7666 новыми описаниями.

Пользование библиотеки. Обслуживание читателей, справочно-библиографическая работа

Начавшаяся в 1969 году снижающаяся тенденция читательского оборота и посещений уже прекратились, даже число пользованных библиотечных единиц сильно повысилось, и в среднем намного перевышает предыдущий период. (Само собой большее повышение читательского оборота можно ожидать только в новом здании, в настоящих условиях этот оборот может быть сравнительно скромным) .

Читательская и справочно-библиографическая услуга систематически составляла литературные обзоры (исследования), письменные информации для отечественных и заграничных учреждений, исследователей. Из специальных фондов наибольшее число письменных справок выдал Отдел рукописей и Музыкальный отдел.

Состояние хранения, охрана фонда, репрография

Размещение новых поступлений библиотека могла решить только при помощи постоянного перемещения старого фонда, их переселением в подсобные хранилища. Это состояние можно измениться только после построения хранилищ нового здания.

Центральной, государственного значения выдвинутой задачей нашей библиотеки, является забеспечение сохранности венгерских газет. Это осуществляется при помощи реставрации и микрофильмирования разрушившихся фондов газет. С 1969 года представленные материальные средства дали возможность на большее развертывание этой работы. Кроме микрофильмирования газет, библиотека продолжает микрофильмирование документов, находящихся в специальных фондах библиотеки.

В области реставрации, в первую очередь, большие результаты имеются в области сохранности специальных собраний.

В области репрографической работы, ожидаемое развитие достигли в 1971-ом году, когда оказалась возможность на эксплоатацию целого ряда современных машин.

Библиотеки-памятники

В 1968-ом году начатые реставрационные работы Библиотеки-памятника имени Антала Регули в г. Зирц, закончились. В марте 1970 г. было торжественное открытие реставрированной библиотеки. Библиотека Хеликон в г. Кестхей, из-за возобновления палаты Фештетича, была закрыта, но внутренюю библиотечную работу продолжали.

II. Центральные услуги библиотеки

В работе Национальной библиотеки, попри развития, хранения собраний, все большое значение приобретает организация и обеспечение центральных услуг. Эти услуги охарактеризируем в нижеследующем:

— *Служба обязательного экземпляра* в 1971 году выполнила распределение более чем 910 000 сданных печатанных изданий;

— *Служба по распределению дублетов* продолжала распределение дублетных изданий венгерских библиотек (в 1970 году получили и распределили 24 371 томов, а в 1971 году 18 995 томов);

— *Деятельность международного обмена* становится все более расширенным: в 1971 году Отдел поддерживал непосредственные связи с 551 учреждениями 61 стран. В отечественных отношениях 20 библиотекам отправлял систематически зарубежные книги, 100 библиотекам периодические издания;

— в *Центральный каталог книг* в 1971 году зачислили 134 000 каталожных карточек новых заявлений. В центральном каталоге периодических изданий зарегистрированно 142 000 новых данных;

— *Сводный каталог иностранных книг*, поступивших в библиотеки Венгрии, выходит ежемесячно в двух сериях (естественные науки и общественные науки) (в год 24 номера), систематически публикует описание и местонахождение иностранных книг, поступивших в библиотеки Венгрии.

— в *Отдел междубиблиотечного абонемента* в 1971 году поступило более чем 21 000 запросов.

III. Управление, администрация, международные связи библиотеки

В организационной структуре библиотеки очень существенным является сформирование в 1970 году Главотдела охраны фонда и репрографии.

В 1971 году библиотека Отдел периодических изданий, который до тех пор работал, как самостоятельный отдел, разделила по функциям.

Для специального руководства, для координации работы отделов библиотеки, действовали несколько специальных комиссий (под руководством д-р Дьюлы Харасти в 1970 году создана Координационная комиссия Хунгарика, под руководством д-р Дьёрдья Пайкоши Комиссия справочной библиотеки, под руководством Шандора Овари Комиссия по развитию библиотечной механизации).

В трактованном нами периоде, международные связи библиотеки в значительной мере расширились. С многими социалистическими странами библиотека заключила междубиблиотечные, научные соглашения. Особенно нужно подчеркнуть заключенное в 1971 году соглашение по сотрудничеству между Государственной библиотекой СССР имени В. И. Ленина и Государственной библиотекой имени Сечени. Результатом этого более тесного сотрудничества является, организованный в 1971 году в Будапеште советско-венгерский семинар по библиотечному делу.

Обнаруживается определенный рост в области заграничного обмена микрофильмами, особенно в отношении соседных стран.

Повысилось и число научных командировок: сотрудники библиотеки в 1970 году 30 раза, в 1971 году 24 раза перебывали оффициально за рубежом. На самых значительных международных конференциях представителями библиотеки были главный директор библиотеки д-р Магда Йобору, заместитель главдиректора д-р Геза Шебештьен и заведующий отделом д-р Иштван Гомбоц.

Наше учреждение в 1970-ом и 1971-ом годах посетили 585 заграничных исследователей и 163 остальных иностранных посетителей. Более чем сто насчитывают групповые посещения.

The Activities of the National Széchényi Library in 1970—1971

Between 1963 and 1969 all work in the Library was subordinated to the preparations for the occupation of the new building in the Vár (Castle Hill) district. But as it became evident that this long-waited event can take place at best only at the end of the present decade, the further development of the activities most urgently needed by society — such as the bibliographical and documentational services and the central coordinative tasks—could no longer be postponed until after moving. Despite the present grave problems caused by inadequate accomodation the Library had to try to go ahead with new concepts and solutions in these important fields. One of the basic aims of the new decade was to deal with the most urgent new tasks together with carrying on the traditional duties and continuing the preparations for the new building.

I. The Holdings of the Library

Acquisitons

In 1970–1971 the holdings of the Library increased with 72,148 books, 9,865 volumes of periodicals and 206,210 other documents, all together with 288,223 units. Acquisition by means of buying —mostly from abroad—was greatly influenced by the rising book-prices: in spite of a 20 percent increase in expenditure the quantity of acquisitions fell. At the same time credit limits were raised so that the Library could carry out purchasings of a higher order on the foreign second-hand book market and in auctions (e. g. the buying of four autograph Liszt-manuscripts).

There were valuable additions to the Manuscript Collection, to the Collection of Ancient Books and to the Old Hungarian Library, too. One of the most important new acquisitions resulted from accident: in the course of restoring a recently bought incunable of Hungarian provencience a fragment was found in the cover containing polyphonic notes from the time of Sigismund, King of Hungary and Holy Roman Emperor (1361–1437). In addition to its importance for music history it is also a peerless language-relic: its four Hungarian verse lines represent the second oldest example of Hungarian lyrics.

Catalogues

Parallel with the regular processing work the reconstruction of the basic catalogues (the readers's alphabetic catalogue, the staff catalogue and the subject catalogue) was carried on. Their revision and modernization aims mainly at increasing their information value.

In processing the material of the special collections the greatest problems arose in the Manuscript Collection owing to the large number of 20th century documents. Simplified processing was introduced for these fonds.

Bibliographies

The Library systematically processed the literary product of Hungary through the system of the Hungarian National Bibliography. The expansion of this current bibliographical service was started on two lines: on the one hand the traditional method of differentiation according to the types of the documents was continued and extended, and on the other preparations have been started for the production of the national bibliography by machine.

This last question deserves a few more words. As the basic research has already been done by other countri es, our first aim was to study the foreign systems. Dr. Géza Sebestyén, the Deputy Director General studied the mechanized *Deutsche Nationalbibliographie* in Frankfurt am Main, and in the same year (1969) we got acquainted with the electronic data processing system of the Library of Congress and with its new MARC II version, while following the respective Soviet experiments, too. On the basis of these theoretical preparations in 1970–1971 a new, experimental phase was entered. Adapting the MARC II system two experimental booklets of the *Hungarian National Bibliography* were published at the beginning of 1971, to be followed by a third one, the cumulation of the first two.

It was also during these years that the question of the foreign "hungarica" works was settled. After theoretical, organizational and practical preparations the Library launched its quarterly *Hungarica. Külföldi Folyóiratszemle* (Hungarica. Review of Foreign Periodicals), which strives to collect the articles relating to Hungary appearing in foreign periodicals. The editing of other hungarica bibliographies was also started by the Bibliographical Department, supported by theoretical advice from a special committee.

The year 1971 was a turning pont in the bibliographical work concerned with the literary products of Hungary in old times, when the first volume of *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (Old Prints of Hungary) covering the years 1473–1600 was published with the support of the Hungarian Academy of Sciences. This scholarly publication uses the most up-to-date bibliographical methods to cover the first period of printing in Hungary and thus replaces its 19th century predecessor. Another important historical bibliography appearing also in 1971 was the extension to the four volumes of Géza PETRIK's *Magyarország bibliográfiája 1712–1860*. As volume 5 it adds 7,660 new titles to the bibliography of the years 1712–1800.

Use and Users
Reference Service

The declining trend of attendance noticeable since 1964 stopped and the number of units used showed a marked rise greatly surpassing the average of the earlier period. Naturally, a greater rise in the number of readers is conceivable only in the new building, at present there are obvious limits.

The Reference Service has regularly provided bibliographical information and written answers to institutions and researchers both home and abroad. Among the special collections the greatest number of written information was provided by the Manuscript Department and the Music Collection.

Storage, conservation and reprography

The new acquisitions of the Library could be put on the stacks only by the constant removing of the older material which was transferred to stopgap stacks located at various parts of the capital. This unhappy situation will change only after the completion of the stacks of the new building.

One of the major, nationally most important tasks of the Library is the saving of the old newspapers and periodicals from decay by way of restoring and microfilming them. The financial resources of this work were greatly increased in 1969 and the result has been considerable. Beside microfilming the newpapers many documents of the special collections are also being photographed.

The best results of restoration work were achieved in the field of conserving the special collections.

1971 brought about the long awaited changes in reprographic work with the installation of several up-to-date machines.

Historic libraries

The restoration of the Antal Reguly Library at Zirc, started in 1968, was finished and it was ceremonially opened in March 1970. The Helikon Library at Keszthely was closed owing to reconstruction work in the Festetics castle, but library work did not stop.

II. The central coordinative services of the Library

In addition to constant development and improvement in the work connected with the actual holdings the Library paid increasing attention to the organization and performance of the central coordinative services as well. They include

the *Distribution of Deposit Copies:* in 1971 this service distributed more than 910,000 publications delivered to it;

the *Book Distribution Service* continued to reallot the duplicate copies of the Hungarian libraries: it received and distributed 24,371 volumes in 1970 and 18,995 ones in 1971;

the *International Exchange Service* maintained regular contact with 551 institutions from 61 countries in 1971. It provided 20 Hungarian libraries with foreign books and 100 libraries with periodicals;

the *Union Catalogues* added 134,000 cards of books to the registrations, while 142,000 new data were entered in the union catalogue of periodicals. The National List of Foreign Publications in Hungarian Libraries regularly published the title entries and locations of the new acquisitions of the Hungarian libraries in 24 numbers annually;

the *Inter-Library Loan Service* handled more than 21,000 requests in 1971.

III. Library direction, management and international relations

There was an important organizational change in the Library in 1970 when the Division for Conservation and Reprography was established.

In 1971 the former Collection of Periodicals was decentralized and divided according to functions.

Several supra-departmental committees gave guidance and coordination in order to help specialist work in the Library. In 1970 the Hungarica Coordination Committee was set up under the direction of Dr. Gyula HARASZTHY, the Reference Library Committee headed by Dr. György PAJKOSSY and the Mechanisation Committee led by Sándor ÓVÁRI.

Our international contacts showed considerable development during the period discussed. Library and scientific agreement were concluded with a number of socialist countries. The agreement of cooperation concluded in 1971 with the Lenin Library in Moscow is of special importance. One of the results of this closer collaboration was the Soviet–Hungarian library seminar held in Budapest in 1971.

The exchange of microfilms with foreign countries showed a considerable upward trend, especially with the neighbouring countries.

The number of *study tours* also increased: representatives of the Library made 30 official trips in 1970 and 24 in 1971. The most important international congresses were attended by Director General Dr. Magda JÓBORÚ, Deputy Director General Dr. Géza SEBESTYÉN, and Head of Department Dr. István GOMBOCZ.

In 1970 and 1971 585 foreign researchers and 163 other interested persons visited the Library. Several hundred people were shown round the Library in groups.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ tevékenysége 1970—1971

A beszámoló időszakában az 1970 decemberében rendezett III. Országos Könyvtárügyi Konferencia határozta meg alapjaiban a Könyvtártudományi és Módszertani Központ tevékenységét. Az 1970-es év az előkészület éve volt, amikor is egy sor tanulmánnyal, vizsgálattal, vitával járultunk hozzá mi is a konferencia téziseinek megalapozásához és megérleléséhez. A korábbi kezdeményezéseink és vállalkozásaink is mind a konferencia koncepciójának gyűjtőlencséjébe illeszkedve nyertek fokozott jelentőséget. Az 1971-es évvel pedig a KMK-ban is megkezdődött az a munka, amelynek célja a konferencia állásfoglalásainak, ajánlásainak realizálása.

A KMK, mint az országos könyvtárpolitika egyik szakmai bázisa, kutató és fejlesztő tevékenységét a legfontosabb feladatokra igyekezett koncentrálni. A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia egyik előkészítő anyagaként készült el az *Alapelvek és követelmények a közművelődési könyvtárak távlati tervezéséhez* című kiadvány, amely a hosszabb idő óta formálódó korszerű közművelődési könyvtári koncepciót és az ellátás normatíváit fogalmazta meg. Bár csak 1972-ben jelent meg az erre a dokumentumra alapozott művelődésügyi miniszteri hivatalos állásfoglalás, mégis már 1971-ben megkezdték egyes megyei könyvtárak 10—15 éves távra szóló hálózatfejlesztési terveik kidolgozását. E munkálatokhoz a KMK intenzív segítséget nyújtott. Jórészt ennek a közös tervező munkának köszönhető, hogy megerősödtek a KMK-t a fenntartó szervekhez fűző kapcsolatok. Rendszeres tájékoztatásukra 1970-ben szabadlapos szolgáltatás indult, amely a könyvtárpolitika aktuális kérdéseivel foglalkozik. Ugyancsak az orientálást szolgálta a tanácsi könyvtárak működését a statisztikai adatok alapján elemző füzet, amely a III. ötéves terv időszakát dolgozta fel. Második és harmadik alkalommal jelent meg a könyvtári ellátás adatait településenként bemutató kiadványunk; az 1971-es füzet már a szakszervezeti könyvtárakra is kiterjedt. A Művelődésügyi Minisztérium nógrádi, veszprémi, baranyai, győri és pécsi szakfelügyeleti vizsgálataihoz — amelyekben mi is részt vettünk — fentiek jó segédleteknek bizonyultak.

A korábban kidolgozott gépesítési irányelvek alapján szorgalmaztuk az országos gépesítési terv kidolgozását. Ebből a KMK-ra eső feladatok sorában felmértük a hazai könyvtárak gépesítettségi helyzetét (kiadványban tettük közzé és konferenciát rendeztünk róla), az elektronikus számítógépek könyvtári alkalmazásáról másfél éves továbbképző tanfolyamot szerveztünk, másodszor rendez-

tük meg rövidebb, a kézi lyukkártyákról szóló tanfolyamunkat, s több kiadványt jelentettünk meg, illetve készítettünk elő a gépesítés különféle területeiről. A gépesítési törekvésekhez szorosan kapcsolódott a könyvtári munkaszervezés kérdéseinek gondozása. Kis füzetet jelentettünk meg a könyvtári munkaszervezés alapfogalmairól, módszereiről. Közzé tettük 15 nagykönyvtár munkanormáit; e kiadványt elsősorban igazgatási-szervezési segédletnek tekintjük. Elkészítettük egy egyetemi és egy megyei könyvtár munkaerőmérlegét, s összeállítottuk a kisebb vállalati szakkönyvtárak műveletkataszterét.

Az állománygyarapítási kooperációban a KMK-ra az ösztönző, javaslattevő, a közös tapasztalatokat feldolgozó szerep esik. Többé-kevésbé rendszeres kapcsolatban álltunk az egyes kooperációs körökkel. Szorgalmaztuk a műszaki körök megalakulását; az OKDT elé terjesztettük a kooperáció helyzetét, s a fejlesztési irányokra vonatkozó javaslatokat; tanulmánygyűjteményt publikáltunk a hazai tapasztalatokról. Egyre inkább megerősödött az a fejlődési tendencia, amely a szűkebb állománygyarapítási kooperáció felől a tágabb értelemben vett, a könyvtári munkák és szolgáltatások egészét átölelő szakterületi kooperáció felé mutat. Ebben a felfogásban indultak a társadalomtudományi információs rendszer kialakítását célzó munkálatok, amelyekben tevékenyen részt vettünk.

Erősödött a KMK-n belül folytatott kutatási tevékenység, de a kutatásszervezést illetően lényeges előrehaladást nem tudtunk felmutatni. Ebben a vonatkozásban a kutatások regisztrálására korlátozódtunk továbbra is; a jövőt illetően azonban biztatónak látszik az a kutatásszervezési elképzelés és országos kutatási terv, amelyet az OKDT 1971-ben vitatott meg, s amelynek kidolgozásában közreműködtünk. Ezen az alapon a KMK aktívabb szerepet játszhat a kutatások szervezésében, egyes központi témák gondozásában. Saját kutatásainkat elsősorban az olvasás- és könyvtárszociológia területén folytattuk. Megkezdtük egy nagyobb szabású, a könyvtár pedagógiai lehetőségeit és határait kutató vállalkozás előkészítését. Indultak olyan vizsgálódások, kísérletek is, amelyek az irodalmi ízlésszint fejleszthetőségére, a szépirodalmi művek befogadására, a lektűrolvasásra vonatkoznak. Feldolgoztuk a vidéki értelmiségnek a könyvtárakhoz fűződő kapcsolatait. A Népművelési Intézettel közösen három járási székhelyen megvizsgáltuk a könyvtárnak és a művelődési otthonnak a lakosság művelődésében betöltött szerepét. Az Országos Pedagógiai Könyvtárral együtt hozzákezdtünk a pedagógusok olvasási, tájékozódási, könyvtárhasználati szokásainak feltárásához. Kutatásaink másik irányát jelentik a szakirodalmi ellátottsági vizsgálatok. Lezártuk az állam- és jogtudomány, a szociológia és a lélektan terén folytatott munkálatokat, s az építésügy és a geológia terén az adatgyűjtés fázisát fejeztük be. Osztályozáselméleti kutatásunk keretében a magyar folyóiratcikkek címeinek logikai és nyelvtani elemzéséből kiindulva kívánunk tárgyszóalkotási következtetésekhez, illetve a szókapcsolatok általánosítható összefüggéseihez jutni.

Jellemző volt a tárgyalt időszakra a szakszervezeti könyvtárügy problémáinak intenzív jelentkezése. A Szakszervezetek Országos Tanácsa felkérésére javaslatot dolgoztunk ki a szakszervezeti könyvtárpolitika koncepciójára, majd ennek alapján kimunkáltuk a szakszervezeti könyvtárak követelményrendszerét és fejlesztési irányelveit. Ez utóbbi 1971-ben jelent meg a SZOT Elnökségének ajánlásaként. Ehhez az alapvető dokumentumhoz csatlakoztatva tették közzé a szakszervezeti könyvtárak állományalakításával foglalkozó irányelveket is, és megkezdődtek az új szervezeti és működési szabályzat munkálatai. A SZOT

illetékes osztálya kezdeményezésére indult néhány olyan vállalkozásunk, amelyek hatása túlmutat a szakszervezeti könyvtárügy határain. Ilyen például a kórházi betegek könyvtári ellátásának régóta aktuális, de máig meg nem oldott problémája: javaslatot dolgoztunk ki az ellátás szervezeti kereteire és működési-fenntartási normatíváira. A szakszervezeti hírlapolvasók módszertani útmutatójának és mintegy 800 tételes ajánló jegyzékének kézirata elkészült; ezt a segédletet a tanácsi közművelődési könyvtárak periodikarészlegei is haszonnal forgathatják majd. *Az olvasó munkásért* című módszertani kiadványt, amely elsősorban a munkásközösségek, a szocialista brigádok, a munkásszállások lakóinak olvasási kultúrájával foglalkozik, szélesebb körben is alkalmazni lehet.

A könyvtári szolgálat hatékonyságának növelése érdekében igen változatos tevékenységet fejtettünk ki. Minden módon igyekeztünk támogatni azokat a mozgalmakat, amelyek célja az olvasási kultúra elterjesztése és színvonalának emelése. Közreműködtünk az „Olvasó népért" mozgalomban, nagy részt vállaltunk az orosz és a szovjet irodalmat népszerűsítő „Kell a jó könyv" elnevezésű mozgalom előkészítésében, megszervezésében, s kísérletképpen „Kultúránk mérföldkövei" néven, egyelőre csak néhány könyvtárban, olyan olvasómozgalmat indítottunk meg, amelynek lényege, hogy egy 20—30 tagból álló együttes vállalkozik 8—10 közös megállapodással kijelölt mű el- vagy újraolvasására, megvitatására. Felszabadulásunk 25. és Lenin születésének 100. évfordulójára útmutatókat, különféle segédleteket bocsátottunk a könyvtárak rendelkezésére. 1971 második felében bekapcsolódtunk a Nemzetközi Könyvév hazai előkészületeibe: összegyűjtöttük a könyvtárak terveit, egyeztettük őket, s megjelentettük a nemzetközi könyvévi bulletin magyar verziójának első számát. Elkészítettünk és szétosztottunk néhány propagandaanyagot (plakát, prospektus, röplap), s szorgalmaztuk az egyes könyvtárak által készített propagandaanyagok szélesebb körben való hasznosítását. A könyvtárak propagandistái számára hat foglalkozásból álló reprográfiai tanfolyamot indítottunk.

Az egyes olvasói rétegek ellátásának javítása, illetve a speciális igények kielégítése volt az alábbi munkálatok célja. Hosszú szünet után, az érdekeltek sürgetésére indítottuk 1970-ben gyerekkönyvtárosi továbbképző tanfolyamunkat, amelynek záróvizsgái 1972 elején lesznek. A szakosító tanfolyam jegyzetei egyúttal módszertani útmutatókként is használhatók. Megkezdtük a gyerekkönyvtári állományok elemzését, mind tartalmi, mind formai szempontból. Közreműködtünk a megyei gyerekkönyvtáros napok szervezésében. Új munkaterületként jelentkezett az ifjúsági korosztály sajátos szükségleteinek tanulmányozása, s az ennek megfelelő könyvtári szolgálat kibontakoztatása. Első lépésként felmértük a nemzetközi tapasztalatokat, majd megkezdtük a hazai gyakorlat támogatását. Megjelentettük útmutatónkat a hátrányos helyzetű fiatalok könyvtári ellátásáról, egy másik füzetünk pedig a könyvtáraknak a pályaválasztási tanácsadásban betölthető szerepéről szól. Miskolcon a kísérleti ifjúsági könyvtár szervezésében működtünk közre. Lektorálásra készen áll a fiatalok könyvtárhasználati kalauzának kézirata. Nagy erőfeszítéseket tettünk nemzetiségeink könyvtári ellátása fejlesztése érdekében. Felmértük olvasási kultúrájuk helyzetét, tájegységenként konferenciákat szerveztünk az érdekelt könyvtárosok részvételével, a Művelődésügyi Minisztérium által rendelkezésre bocsátott összegből könyveket vásároltunk a nemzetiségi könyvtárak számára. Megjelentettük a tervszerű állományfejlesztés érdekében a német törzsanyagjegyzéket, s nyomdakész állapotban van a román

jegyzék kézirata is. Hozzákezdtünk a főiskolai könyvtárak problémakörének vizsgálatához: felmértük adottságaikat, működési körülményeiket. A következő években nagy figyelmet kívánunk fordítani könyvtárügyünk e fontosságban növekvő, de viszonylag elmaradt könyvtártípusára. A helyismereti gyűjtemények aktuális kérdéseiről konferenciát rendeztünk, amelynek egyik legfőbb eredményének a nemzeti könyvtár és a megyei könyvtárak e területen való együttműködésének szorosabbra fonódását látjuk. Számos esetben konzultáltunk e gyűjtemények gondozóival, részt vettünk az e témával foglalkozó országos tanácskozásokon. Kidolgoztuk egy helyismereti kézikönyv tervezetét, s megindítottuk munkálatait. Áttörést sikerült elérni a zenei szolgáltatásokat illetően. A Művelődésügyi Minisztérium anyagi támogatásával 11 helyen hoztunk létre zenei gyűjteményt. A könyvtárosok felkészítése érdekében 1970-ben Egervárott, 1971-ben Szombathelyen rendeztünk egyhetes tanfolyamot, majd a Magyar Könyvtárosok Egyesülete zenei szekciójának közreműködésével másfél éves továbbképző tanfolyamot készítettünk elő számukra. Három útmutatót jelentettünk meg e témakörben, s az OKDT elé vittük e szolgáltatás helyzetét feltáró és fejlesztési irányait kijelölő anyagunkat. Megkeztük egy diszkográfia összeállítását, amely állománygyarapítási segédletül kíván szolgálni. Végül megemlítjük, hogy a zalaegerszegi Megyei Könyvtár vállalkozását támogatva szabványgyűjtemény felállításához nyújtottunk segítséget.

Igen nagy erőket kötöttek le folyamatos szolgáltatásaink, amelyek tulajdonképpen alapozó jellegűek, nemcsak a KMK, de jónéhány könyvtár számára is. A könyvtárosképző szaktanfolyam esti és levelező tagozatán 1970-ben 242, 1971-ben 293 hallgatót oktattunk. A mi tanfolyamainkon 20, illetve 57 hallgató végzett, az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ, valamint az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ tanfolyamain pedig további 92, illetve 57 hallgató. A szaktanfolyamot végzettek hátrányos helyzetbe kerülnek a tanítóképző intézetek oklevelével rendelkezőkkel szemben, noha szakmai felkészültségük eléri ugyanazt a színvonalat. E visszás helyzet felszámolására javaslatokat dolgoztunk ki és terjesztettünk elő. Az *Új Könyvek* c. félhavonta megjelenő állománygyarapítási tanácsadó folyóiratunk zökkenőmentesen látta el feladatát. A szerkesztői munka ellenőrzése érdekében nagyszabású vizsgálódásokat folytattunk, amelybe külső szakembereket is bevontunk. A következő lépés a használóktól bekért vélemények feldolgozása lesz. A folyóirat első öt évfolyamáról betűrendes, szakrendi és tárgyszavas indexet készítettünk; a tárgyszóindex 1971-ben már nyomdába került. Az *Eseménynaptár* c. negyedévenként megjelenő propaganda és kiállítási segédlet jól töltötte be feladatát. 1970-ben új rovatot nyitottunk benne, sajtószemle címmel, amit 1971-ben önálló, szabadlapos kiadványként jelentettünk meg. E két év folyamán szilárdítottuk meg az 1969-ben újjászervezett szakirodalmi tájékoztatási rendszerünket. A *Gyorstájékoztató a Magyar Könyvtártudományi Irodalomról*, a *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom* és a *Könyvtári Figyelő* megállapodott szerkesztési elvek szerint, rendszeresen jelent meg. Kiegészítésképpen egy-egy témáról, fontosabb monográfiákról dokumentációs füzeteket adtunk ki. A könyvtári munka legkülönfélébb területein álltunk a hozzánk forduló könyvtárak, könyvtárosok rendelkezésére tanáccsal, konzultációval. Különösen a könyvtárépítési és berendezési tanácsadó szolgálatunk érdemel említést. Ennek keretében dolgoztuk ki a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központja és néhány kerületi, kerületközi könyvtá-

rának a tervezési programját, hasonlóképpen az új kecskeméti megyei könyvtárét, nem szólva számos kisebb könyvtáréról. Részt vettünk a szegedi könyvtárépítési pályázat zsűrijében is. A könyvtárépítési tapasztalatok rendszeres feldolgozása érdekében 1971 második felében sorra jártuk új vagy átalakított könyvtárainkat; megállapításainkat kiadványban tervezzük közzétenni.

Nemzetközi kapcsolataink örvendetesen alakultak, erősödött, folyamatosabbá vált az együttműködés külföldi partnereinkkel, különösen a szocialista országok viszonylatában. Több nemzetközi konferencián vettünk részt, ilyen témákban mint pl. olvasáskutatás, kölcsönzésgépesítés, gyerekkönyvtárügy stb. Munkatársaink számos cikket publikáltak külföldi szakfolyóiratokban. Külön említést érdemel a szocialista országok könyvtári központjainak 1970-ben Berlinben tartott konferenciája, ahol öt referátummal szerepeltünk; a szocialista országok könyvtárépítési és berendezési konferenciája, amelyet mi szerveztünk, s végül, de nem utolsó sorban az 1971. évi budapesti szovjet—magyar könyvtárügyi szeminárium, amelynek előkészítésében és lebonyolításában nagy részt vállaltunk. IFLA-kapcsolataink is előnyösen alakultak: a Moszkvában rendezett közgyűlésen három referátummal szerepeltünk, s közreműködtünk a közművelődési könyvtári ellátás normatíváit kidolgozó munkabizottságban, valamint a statisztikai munkabizottságban. Megkezdtük előkészületeinket az 1972-es, Budapesten sorra kerülő közgyűlésre, s elkészítettük a Magyar Könyvtárosok Egyesületével együttműködve a magyar könyvtárügyet angol, német és orosz nyelven bemutató kiadvány kéziratát. Ide tartozik az is, hogy a külföldi könyvtárosok tájékoztatására, s a magyar könyvtárügy eredményeinek megismertetésére előkészítettük egy angol nyelvű referáló lap megindulását; a lap a magyar könyvtári és dokumentációs szakirodalom javát, évente mintegy 100—120 tételt fog bő ismertetésekkel közölni.

Befejezésül egyetlen megyjegyzés. A beszámoló nem utalhatott minden esetben arra, hogy a KMK feladatait számos könyvtár, számos külső munkatárs bevonásával oldotta meg. Véleményünk szerint ez a helyes munkamódszer, ezt az utat kívánjuk a jövőben is követni, csakis így töltheti be a KMK a magyar könyvtárügyben ráháramló feladatkört. Ezért ezt az alkalmat is megragadjuk, hogy a KMK minden dolgozója nevében köszönetet mondjunk a könyvtáraknak és könyvtárosoknak ügyszeretetükért, segítségükért, együttműködési készségükért, amellyel a közös ügyet szolgálták.

(Összeállította: Papp István)

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai

1970 folyamán jelentek meg:

a) *Önálló kiadványok:*

1. *Állománygyarapítás a szakszervezeti könyvtárakban (1966—1968).* 47 l.
2. *Domokos Miklósné: Számítógépek alkalmazása a tájékoztatásban.* 84 l. (Könyvtárgépesítési füzetek. 9.)
3. *Fogarassy Miklós: Szakirodalmi forrásismeret. Irodalomtudomány.* 96 l. (A könyvtárosképzés füzetei.)
4. *Gráfné Forrai Magdolna: Gyakorlati tanácsok a közművelődési fonotékák számára.* 16 l. (Módszertani levél a fonotékák számára. 1.)
5. *Gyűjtőköri konferencia. Budapest, 1969.* Előadások, hozzászólások. 122 l.
6. *Héthy Zoltán: Helyismereti tevékenység a könyvtárakban.* (Bibliográfia.) 56 l.

7. *Horváth Tibor: Általános szervezési ismeretek könyvtárosok számára.* 87 l. (Könyvtárgépesítési füzetek. 10.)
8. *Horváth Tibor: Szervezési ismeretek a számítógépek tájékoztatási alkalmazásához.* 1—2. 135 l.
9. *Kamarás István—Polónyi Péter: Értelmiség, olvasás, könyvtár.* (Kutatási jelentés a vidéki értelmiség körében végzett vizsgálatról.) + (Vizsgálat a könyvtárak felől.) 88, 24 l.
10. *Könyvtári törzsanyagjegyzék és olvasási tanácsadó a német irodalom köréből.* VIII, 236 l.
11. *Könyvtári törzsanyagjegyzék és olvasási tanácsadó a szlovák irodalom köréből.* VIII, 224 l.
12. *Molnár Imre: Peremlyukkártyás tájékoztató rendszerek szervezési problémái.* 64 l. (Könyvtárgépesítési füzetek. 7.)
13. *Nagy Attila: Az érdeklődés vizsgálatának és felkeltésének kérdései.* [2] 66 l.
14. *Pethes Iván: A fonotéka. Hangstúdiók szervezése, működtetése a könyvtárakban.* 79 l. + 1 mell.
15. *Sárdy Péter: Matematikai bevezetés a számítógépek tájékoztatási alkalmazásához.* [2], 70 l.
16. *Sárdy Péter: A tudományos és szakkönyvtárak 1968. évi statisztikai adatainak elemzése.* 70 l.
17. *Szakirodalmi ellátottság és tájékoztatás a lélektan területén.* (Sárdy Péter: A lélektan szakirodalmi ellátottságának vizsgálata. + Bánlaky Éva: A lélektani szakirodalmi tájékoztatás helyzete és feladatai Magyarországon.) 82 l.
18. *A szakirodalmi tájékoztatás gépesítése Magyarországon.* (Orosz Gábor: A magyar tájékoztatásgépesítési törekvések és eredmények. + A szakirodalmi tájékoztatás gépesítésének a helyzete a magyar könyvtárakban.) 88 l. (Könyvtárgépesítési füzetek. 8.)
19. *A szakirodalmi tájékoztatás gépesítésének helyzete a magyar könyvtárakban.* 34 l.
20. *Varga Dénes: Bevezetés a számítógépek nem rutinjellegű programozásába.* 1. *Objektumok, relációk, műveletek.* 117 l. 2. *Gépreszabott programozó nyelvek.* 108 l.
21. *Varga Tibor: Elektronikus számítógépek szerkezeti felépítése és általános ismertetése.* [3], 37 l.

b) *Időszaki kiadványok:*

22. *Eseménynaptár.* Módszertani útmutatás, ajánló bibliográfia és kiállítási segédanyag a negyedév fontosabb évfordulóihoz. 1—4. sz. + Felszabadulási különszám.
23. *Gyorstájékoztató a Magyar Könyvtártudományi Irodalomról.* 1—4. szám + mutató.
24. *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom.* Referáló lap. 1—4. szám.
25. *Könyvtári Figyelő.* 1—4. szám.
26. *Új Könyvek.* Könyvtárak állománygyarapítási tanácsadója. 1—25. szám + mutató.

1971. folyamán jelentek meg:

a) *Önálló kiadványok:*

1. *Bartha Andrásné—Futala Tibor—Könyves-Tóth Lilla: A közművelődési könyvtárak feladatai a művelődési hátránnyal induló gyermekek és fiatalok segítésében.* 48 l.
2. *Csoportos foglalkozás a gyermekkönyvtárakban.* (Tanulmánygyűjtemény.) 155 l.
3. *Farkas László: Néhány újabb könyvtári törvény összehasonlító vizsgálata.* 40 l.
4. *Grexa Gyula: A közművelődési könyvtárak fonotékáinak feladata a zenei ismeretterjesztésben.* 48 l. (Módszertani levél fonotékák számára. 2.)
5. *A gyűjtőköri együttműködés kérdései.* 1. *Tanulmányok.* 1971. 60 l.
6. *Kamarás István: Az olvasó munkásért.* (Függelék: Nagy Attila: A munkásközösségek vizsgálata szociálpszichológiai szempontból.) 71 l.
7. *Könyves-Tóth Lilla: A közművelődési könyvtárak feladatai a fiatalok pályaválasztásának segítésében. A pályaválasztás irodalma.* 24 l.
8. *Makay Árpád: Számítógépek könyvtári és dokumentációs alkalmazása.* 49 l.
9. *Munkateljesítmény-normák a tudományos és szakkönyvtárakban.* (Bereczky László: A munkanormák és kidolgozásuk néhány módszere. + Cholnoky Győző: A magyar tudományos és szakkönyvtárak munkateljesítmény normativái.) 117 l. + 3 mell.

10. *Pétervári László Béla: Korszerű másoló eljárások és készülékek.* 1. 192 l. (Könyvtárgépesítési füzetek. 11.)
11. *Rácz Aranka: A gyermekek könyvtári ellátásának fejlődése. Nemzetközi történeti áttekintés.* 85 l.
12. *Urosevics Daniló: A nemzetiségek anyanyelvi olvasási kultúrájának fejlesztése.* 34 l.

b) *Időszakos kiadványok*

13. *Események — Évfordulók.* 1971. 97 l.
14. *Eseménynaptár.* Módszertani útmutatás. Ajánló bibliográfia és kiállítási segédanyag a negyedév fontosabb évfordulóihoz. 1—4. szám.
15. *Gyorstájékoztató a Magyar Könyvtártudományi Irodalomról.* 1—4. szám + mutató.
16. *Könyvtár és Művelődés.* Könyvtárügyi információk vezetőknek. 1—6. szám.
17. *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom.* Referáló lap. 1—4. szám.
18. *Könyvtári Figyelő.* 1—4. szám.
19. *A Magyar Könyvtárak 1971. évi Bibliográfiai Tervei.* 59 l.
20. *Új Könyvek.* Könyvtárak állománygyarapítási tanácsadója. 1—24. szám. + mutató.

Деятельность Центра библиотековедения и методической работы в 1970—1971 гг.

В основном, в упомянутом периоде, деятельность Центра библиотековедения и методической работы определила, организованная в декабре 1970 г. Общегосударственная конференция по библиотечному делу. 1970-ый год был на основании этого, годом подготовки конференции, т. е. периодом исследований, составления докладов, тезисов, организации дискуссий. Из предварительных работ особенно значительным является издание, в котором сформулированы основные принципы и требования перспективного планирования массовых библиотек. Центр библиотековедения и методической работы в составлении, разработке этой работы, оказал интенсивную помощь.

Потом, в 1971 году началась та работа, целью которой была, реализация точки зрений и предложений Конференции.

На основании упомянутого выше издания, областные библиотеки приступили к составлению перспективных планов. К выполнению этой работы Центр библиотековедения и методической работы оказал интенсивную помощь.

На основании разработанных уже раньше директив по механизации, Центр ускорял разработку государственного плана по библиотечной механизации. В интересах этого, провел измерения, устраивал курсы и опубликовал информационные материалы.

В области кооперации по профилю комплектования, роль Центра заключается в том, что Центр поддерживает, составляет предложения, обрабатывает приобретенные уже совместные опыты. Государственному библиотечному и документационному совету составил, разработал предложение о состоянии кооперации в области профиля комплектования, опубликовал сборник статей, занимающихся отечественными опытами в этой области и сделал свои предложения на дальнейшее развитие этой деятельности. Принимал активное участие в работах, намеренных на сформирование научно-информационной системы в области общественных наук.

В области научных исследований Центр библиотековедения и методической работы смог в значительной мере шагнуть вперед. Но разработанные перспективные планы предоставляют базу для того, чтобы в ближайшем будущем и в этой области смог сыграть более значительную роль. В то время, во все большом темпе, в области библиотечной социологии и социологии чтения продолжал свои запланированные исследования. Проводились исследования в области развития литературного вкуса, в области чтения легкого чтива, исследовали связей провинциональной интеллигенции и библиотек, совместно с Государственной педагогической библиотекой и музеем, начали исследование читательских навыков и навыков пользования библиотекой педагогов. Параллельно с этим, проводили анализ оснащенности специальной литературой. На некоторых областях (например в области государство и юридические науки, социология) уже имеются и некоторые результаты.

В названном периоде, Центр библиотековедения и методической работы разработал предложения библиотечно-политической концепции профсоюзных библиотек и на основании этих предложений разработал систему требований к профсоюзным библиотекам и директивы для развития этих библиотек. Директивы в 1971 году, как рекомендации, Председательство Государственного совета профсоюзов, опубликовало.

В интересах повышения эффективности библиотечной деятельности, Центр развертывал свою деятельность и на многих других областях. Поддерживал все те движения, цель которых является — расширение и повышение читательской культуры. Помагал в организации, в популяризации этих движений. В второй половине 1971 года Центр включился в работу, связанную с подготовкой программы и мероприятий в Международном году книги. Собрал и составил программа отечественных библиотек, опубликовал венгерский вариант первого номера Бюллетеня Международного года книги.

Много сделал Центр в интересах улучшения библиотечного обслуживания некоторых слоев читателей. В настоящее время все свои усилия сосредоточает на удовлетворение запросов детских и юношеских читателей. Но сделал большие усилия и в интересах развития библиотечного обслуживания, живущих в Венгрии национальностей. В Центре началось исследование проблем библиотек высших учебных заведений; занимались с актуальными проблемами краеведческих собраний, состоянием музыкальных собраний, а также с многочисленными другими темами.

Центр библиотековедения и методической работы принимает участие в сформировании окончательных форм подготовки библиотекарей; на устраиваемых Центром курсах, подготовили многочисленных библиотекарей.

Деятельность библиотек, культурных и научных учреждений страны Центр поддерживал ряда изадниями. Систематически публикует аннотированную рекомендательную библиографию *Новые книги* (Új Könyvek), которая оказывает непосредственную помощь библиотекам в руководстве комплектования, квартально издает *Календарь событий* (Eseménynaptár), который содержит материалы для выставок и методические материалы для библиотечной пропаганды. В течении этих двух лет укрепились и реорганизованные в 1969-ом году специальные информационные периодические издания Центра: *Экспресс-информация венгерской библиотечной литературы* (Gyorstájékoztató a Magyar Könyvtártudományi Irodalomról), *Специальная литература по библиотековедению и документации* (Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom. Referáló Lap), реферативный журнал иностранной библиотечной и документационной литературы. Журнал *Библиотечный обзор* (Könyvtári Figyelő), в котором публикуются оригинальные статьи и документационные материалы.

Благоприятно сложились международные связи Центра, сотрудничество с заграничными партнерами — особенно в отношении социалистических стран, — укрепилось и стало более беспрерывным. Это продвинули заграничные командироваки сотрудников Центра, их участие на конференциях (например: международная конференция заведующих библиотечных методических центров социалистических стран в Берлине, в 1971 году советско-венгерский семинар в Будапеште, московская сессия ИФЛА и т. д.). В рамках подготовки будапештской сесси ИФЛА, Центр в сотрудничестве с Венгерским обществом библиотекарей, подготовил рукопись издания, которое на трёх языках излагает настоящее состояние венгерского библиотечного дела.

Центр библиотековедения и методической работы, в упомянутом периоде, выполнял очень разнообразную деятельность. Но мы должны сказать, что Центр свои задачи успешно мог решить только в тесном сотрудничестве с библиотеками страны, с вовлечением в работу внешних сотрудников.

The Activities of the Centre for Library Science and Methodology

The work of the Centre during the period covered was focused on the 3rd National Library Conference held in December 1970. The year 1970 was taken up by the preparations: it was spent with investigations, discussions and drawing up reports. The study formulating the basic principles and needs for long-term planning in public libraries stands out among the preparatory works.

The realization of the proposals and decisions of the conference was started in 1971.

Making use of the study mentioned above the county libraries began preparing their long-term plans, here they received intensive help from the Centre.

On the basis of the guiding principles for mechanization, worked out earlier, the Centre urged the elaboration of a national plan for mechanization, and in order to facilitate it, it carried out surveys, organized courses, and published informative works.

Within the system of cooperation of acquisitions the Centre was ready to give stimulus, to make proposals and to process the common experiences: it submitted a report on the state of cooperation to the National Council for Libraries and Documentation, published a collection of articles on the Hungarian experiences, and drew up proposals for further progress. The Centre also took an active part in the efforts aiming at working out an information system for the social sciences.

In the field of organizing research the Centre did not make much advance, but the plans launched hold out the hope that in the future it will play a greater role in this field, too. Its own researches, however, were going on with promising results, especially in the fields of the sociology of reading and library sociology. They have carried out investigations on the possibility of developing the standard of literary taste, on reading habits, on the relationship of the country intelligentsia and the libraries, and together with the National Pedagogical Library the examination of the reading and library using habits of the teachers has been started. Parallel with that the studies on the supply of special literature have been continued, reaching the stage of conclusions in some fields, e. g. law and political science, sociology, etc.

It was during this period that the Centre worked out its proposal for a conception of library policy for the trade unions. This was followed by drawing up the requirements for trade union libraries and the guiding principles of their development. This latter was endorsed in 1971 by the Presidium of the Hungarian Trade Union Council and published as its recommendation.

There were other efforts, too, to increase the efficiency of library services. With its organizing and publicity experiences the Centre supported various campaigns aiming at the spreading of reading culture and raising its standards. In the second half of 1971 it became involved in the preparations for the International Book Year: it collected and coordinated the plans of the Hungarian libraries and published the first number of the Hungarian version of the International Book Year Bulletin.

The Centre was also active in improving the book supply of the various strata of the reading public, concentrating on meeting the needs of children and young readers. Another important concern was the improvement of library services among the non-Hungarian nationalities of Hungary. The examination of the problems of the academic and high-school libraries was also started. Attention was paid to the questions of local collections, to the position of music collections as well as to many other subjects.

The Centre contributed to the decisions on the forms of the training of librarians and held its own courses in librarianship.

Many of its publications render help to the libraries, the educative and scientific institutions of the country. The fortnightly *Új Könyvek* (Latest Books) gives regular advice for acquisitions, while the *Eseménynaptár* (Calendar of Events) helps library propaganda and the arranging of exhibitions. The information system of the field of librarianship was reorganized in 1969; the last two years saw the consolidation of the periodical publications: *Gyorstájékoztató a Magyar Könyvtártudományi Irodalomról* (Express Information on Hungarian Publications on Library Science), *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom* (Abstracting Journal on Library Science and Documentation), and *Könyvtári Figyelő* (Library Review).

The international relations of the Centre also progressed well and cooperation with foreign partners — especially with those in socialist countries — strengthened and consolidated. This was facilitated by the foreign visits of the members of the staff, and by attending conferences, e. g. the Berlin conference of the library centres of the socialist countries in 1970, the Soviet-Hungarian library seminar held in 1971 in Budapest, the IFLA general meeting in Moscow, etc. Preparing for the 1972 Budapest meeting of IFLA the Centre — in collaboration with the Association of Hungarian Librarians — completed the manuscript of a publication describing Hungarian library affairs in three languages.

As it can be seen, the work of the Centre for Library Science and Methodology was of a varied character. It could fulfill its duties only by making use of the cooperative help of other libraries and by seeking the collaboration of experts from outside.

II.

NEMZETKÖZI KÖNYVTÁRI ÉLET

Az IFLA nemzetközi kiadványcsere bizottságának 40 éves működése

GOMBOCZ ISTVÁN

Az IFLA kezdettől fogva nagy figyelmet szentelt a nemzetközi kiadványcsere ügyének. Már 1930-ban megalakult az első munkacsoport, amely azután 1933-ban szilárdabb formát öltött. Így tehát 1973-ban az IFLA kiadványcserével kapcsolatos tevékenységének 40 éves múltjára tekinthetünk vissza. Korábban csak egy tanulmány foglalkozott a Bizottság munkájával, éspedig az 1947-től 1963-ig terjedő időszakkal.[1]

AZ 1930-TÓL 1950-IG TERJEDŐ IDŐSZAK

Az 1927-ben Edinburghban megalakuló Comité international des bibliothèques első hat albizottsága között a kiadványcsere csoportja még nem szerepelt. 1928-ban Rómában felmerült egy International Exchange Service felállításának gondolata, de az 1929-es római és firenzei—velencei Könyvtárosi Világkongresszuson nem ezt, hanem az egyetemi disszertációk cseréjének megszervezését tűzték ki célként. Ettől az időtől fogva 25 éven át ez a kiadványkategória maradt a nemzetközi kiadványcsere érdeklődésének előterében.

Bővebben az 1930. évi *stockholmi* közgyűlésen foglalkoztak a kiadványcsere ügyével. Érdekes módon az itt elfogadott határozat nemcsak az egyetemi disszertációkról szólt, hanem felkérte a Nemzetek Szövetsége mellett működő Institut International de la Coopération Intellectuelle-t, hogy indítson akciót az 1886. évi brüsszeli egyezmények pótlására, szorgalmazza a központi csereirodák szervezését stb.

Ekkor alakult meg az első Albizottság 5 taggal[2] Jan EMLERnek, a pozsonyi Egyetemi Könyvtár igazgatójának vezetésével.

A következő évben T. P. SEVENSMA az IFLA Főtitkára *Cheltenhamban* jelentette, hogy a stockholmi kezdeményezés nyomán több ország nemzeti összefoglalókat küldött be a kiadványcsere helyzetéről. EMLER csak 1932-ben, *Bernben* tudott ezekről szintézist készíteni, aminek az volt a lényege, hogy túl sok olyan disszertáció is eljut az egyetemi könyvtárakhoz, amelyekre nincs is szükségük.

1. DARGENT, J.: *FIAB-Commission des échanges de publications depuis 1947.* = *Libri.* 1964, 81—85. l.
2. *Actes* ... Vol. II. 3e session, Stockholm, 1930. Uppsala, 1930. 14—15. l.

Ezért tisztázni kellene, hogy mely könyvtárak törekednek a teljességre és melyek óhajtanak csak bizonyos szakokat gyűjteni. EMLER már akkor kimondta, hogy minden országnak ki kellene bocsátania a disszertációk jegyzékét és országonként lehetőleg egy szerv vállalja magára ezek szétosztását.[3]

Az 1933. évi *avignoni* ülésen alakult meg határozottabb keretek között az Egyetemi Disszertációk Cseréjének Albizottsága (Sub-Committee on Exchange of University Theses — Sous-Commission des échanges de thèses universitaires). Jan EMLERT megerősítették elnöki megbizatásában és tagként megválasztották a következőket: L. FICK (Németország), G. GRAPE (Svédország), H. LEMAITRE (Franciaország), J. S. THEISSEN (Hollandia) és SEVENSMA IFLA-Főtitkár, aki hivatalból tagja volt minden albizottságnak.[4]

A *madridi* közgyűlés alkalmából (1934) az Albizottságot a francia—német kétoldalú államközi egyezmény (1925) foglalkoztatta.[5] Ebben a két állam 6—6 példányos disszertáció-cserét, továbbá bizonyos hivatalos kiadványok cseréjét rögzítette — ami jó példának tűnt arra, hogy miként lehet a sokszor túl bőven áramló disszertációcserét a helyes korlátok között tartani.

A *Madridban és Barcelonában* megrendezett II. Könyvtárosi Világkongresszuson (1935) M. BEAULIEUX (Franciaország) néhány új javaslatot is nyújtott be: 1. a kapott disszertációkat szabad legyen más egyetemi kiadványokkal is viszonozni, 2. a kongresszus kérje fel a kormányokat a központi csereirodák támogatására, hogy azok képesek legyenek a külföldi irodalom egyszerűbb és gyorsabb beszerzésére, jegyzékek terjesztésére, beleértve a kevésbé elterjedt nyelvek irodalmát is.

1936-ban Varsóban nem foglalkoztak a csere ügyével, 1937-ben *Párizsban* pedig csak annyiban, hogy EMLER javaslatára kimondták: minthogy a disszertációk kötelező kinyomtatását nem minden ország írja elő (Druckzwang), ezért kötelezni kell ezeket, hogy térítsék meg a kapott anyag szállítási költségeit és viszonozzák a disszertációkat más tudományos kiadványokkal. Ez a gondolat már előrevetíti azt a folyamatot, melynek során a kiadványcserével foglalkozó IFLA munkacsoport később majd kiterjeszti működésének körét.

Az 1938. évi *brüsszeli* ülésen L. ABB (Németország) keveselte a sok német disszertáció ellenében beérkező anyagot, J. GUINARD (Franciaország) pedig szorgalmazta, hogy minél több ország bocsásson ki jegyzékeket a cserére rendelkezésére álló kiadványairól.

A háború előtt az IFLA utoljára 1939-ben *Hágában* jött össze, ahol EMLER lemondott az Albizottság vezetéséről és átadta helyét J. GUINARDnak. Az új elnök-jegyző — ahogy annakidején az albizottságok egyetlen tisztségviselőit hívták — bővebb áttekintés közzétételével kezdte meg működését.[6] Ebben először olvashatunk néhány elvi megyjegyzést is a csere céljairól, hasznáról. Javaslatai szerint a Nemzetek Szövetségének kulturális szerve adja ki a cserében részt-

3. EMLER, J.: *Échange de thèses universitaires.* = *Actes* . . . Vol. IV. 5e session, Berne, 1932. La Haye, 1932, 65. l.
4. *Actes* . . . Vol. V. 6e session, Chicago—Avignon, 1933. La Haye, 1934, 60 l.
5. LEMAITRE, H.: *L'accord franco-allemand du 15 juillet 1925.* = *Actes* . . . Vol. VI. 7e session, Madrid, 1934, La Haye, 1934. 59—61. l.
6. GUINARD, J.: *Sous-commission des échanges de thèses. Propositions du représentant de la France.* = *Actes* . . . Vol. XI. 12e session, La Haye—Amsterdam, 1939. La Haye, 1940, 67—69. l.

vevő intézmények nemzetközi címtárát; a disszertációk cseréjéből kapcsolják ki a viszonzást nem nyújtó könyvtárakat; fokozzák az Albizottság hatáskörét és általában a működését. A jelentést követő vitában először merült fel az a nézet, hogy az Albizottság ne csak a disszertációk, hanem általában az egyetemi kiadványok cseréjével is foglalkozzék — de ne törődjön az egyéb tudományos kiadványok cseréjével.

A háború után az IFLA először *Oslóban* tartott közgyűlést, ahol T. KLEBERG, az uppsalai Egyetemi Könyvtár igazgatója adott széleskörű helyzetképet a cseréről:[7] a háború szétzilálta a kapcsolatokat, sokfelé megszűnt a „Druckzwang", sok disszertáció folyóiratokban és sorozatokban jelent meg, másutt elkezdték a mikrofilmezést — ilyen körülmények között nehéznek látszott a csereforgalom újabb megszervezése. Ezen az ülésen J. GUINARD is beszámolt a franciaországi disszertációk cseréjének megszervezéséről.[8] Az Albizottság szervezetileg ismét megszilárdult, világos programot dolgozott ki: 1. Az Albizottság mindenféle tudományos anyaggal foglalkozzék, és ne csak az egyetemi kiadványokkal, 2. az egyes országok vizsgálják meg, hogy mely egyetemeik milyen disszertációkra tartanak igényt (hogy ne gyűjtsön mindenki mindent), 3. a cserélő intézmények címtárát szükséges összeállítani, ez ügyben az UNESCO-hoz kell fordulni.

Az 1948. évi *londoni* ülésen K. SCHWARBER bázeli könyvtárigazgató azt az új gondolatot vetette fel, hogy az UNESCO könyvtári közlönye rendszeresen közölje a csereközpontok jegyzékét és felvetették azt is, hogy országonként egy-egy egyetemi könyvtár vállalja el a központi csere-szerv szerepét. Az 1949. évi bázeli konferencián az Albizottság nem tartott ülést.

A. KESSEN ELNÖKSÉGÉNEK IDŐSZAKA

A. KESSEN a leideni egyetemi könyvtár igazgatója 1950-től 1958-ig vezette az IFLA kiadványcsere ügyeit. Ez a kitűnő könyvtáros nagy lelkesedéssel és energiával dolgozott, neve az IFLÁn belül összeforrott a kiadványcserével, aktivitásáról nem egyszer az Elnökség is elismerőleg emlékezett meg.

Bemutatkozása az 1950. évi *londoni* ülésen történt.[9] Beszámolóját méltán nevezhetjük a cserebizottság első átgondolt és alapos programjának is. A bevezető széttekint a világban és megállapítja: a második világháború előtt se a kormányközi kétoldalú egyezmények, se a multilaterális egyezmények nem váltották be a reményeket. A háború után Németország eltörölte a „Druckzwang"-ot, pedig azelőtt csupán Németországban évente kb. 8000 disszertáció jelent meg. A francia helyzet is rendezetlen. Ugyanakkor L. KIPP (Egyesült Államok) szerint a nemzetközi kiadványcsere a kultúrpolitika eszközévé is válhat. Az Albizottságra is jelentős szerep vár a nemzetközi csere fejlesztése terén, amit elsősorban az egyes országokon belüli fejlesztés eszközeivel és nem általános szabályozásokkal kell megoldani.

KESSEN ismét a disszertációk cseréjére központosította figyelmét, a háború

7. KLEBERG, T.: *Report of the Sub-Committee on the exchange of university publications.* = *Actes* . . . Vol. XII. 13e session, Oslo, 1947. La Haye, 1947. 121—123. l.
8. GUINARD, J.: *Résumé du rapport sur les échanges universitaires internationaux.* = *Actes* . . . Vol. XII. 13e session, Oslo, 1947. La Haye, 1947. 124—126. l.
9. KESSEN, A.: *Sub-Committee on exchange of University publications.* = *Actes* . . . Vol. XV. 16e session, Londres, 1950. La Haye, 1951, 62—64. l.

előtti kiterjesztő javaslatok tehát egyelőre ismét háttérbe szorultak. Ezt a felfogást tükrözték a Londonban elfogadott határozatok is, melyek több éven át megszabták az Albizottság működését, így érdemes őket idézni:

1. minden országban állítsák össze a nyomtatott, írógépen írt, vagy mikrofilmre vett egyetemi disszertációk és egyéb publikációk bibliográfiáit;

2. mindenütt készítsék el a ki nem adott disszertációk tömörítvényeit;

3. a csereanyag jó elosztása érdekében az egyes országok egyetemi könyvtárai létesítsenek koordináló együttműködést.

A londoni ülés után KESSEN élénk levelezéssel elkezdte a fenti határozatokra vonatkozó helyzetképek begyűjtését azoktól az országoktól, melyektől válaszokat remélhetett. Már ez az akció is annak a jele volt, hogy az Albizottság a háború előtti rögtönzéseket és ötletszerű javaslatokat abbahagyva komolyabb gondot kezdett fordítani az egyszer elhatározott tennivalók végrehajtására. Ettől az időtől fogva tehát szervezettebb és a programhoz jobban igazodó bizottsági munkáról beszélhetünk.

A begyűjtött nemzeti jelentések összefoglalóját KESSEN 1951-ben *Rómában* nyújtotta be.[10] Ebből kiderül, hogy a skandináv országok és Hollandia eleget tettek a londoni követelményeknek. Németországban még alig változott a helyzet. A párizsi Sorbonne elkezdte a francia disszertációk központi szétosztását. A jelentést vita követte, amelyben a nyelvi nehézségekre terelődött a szó. Így a londoni követelményekhez egy újat csatoltak: a nem világnyelveken kibocsátott disszertációkat mindenütt lássák el angol, német vagy francia összefoglalókkal.

A londoni ülés után KESSEN újult erővel folytatta az adatgyűjtést. A legfontosabb helyekre eljuttatta a nyelvi határozatot, megismételte a korábbi kívánalmakat és új országokra (Ausztria, Törökország, Egyiptom) is kiterjesztette az adatgyűjtést. Különösen nagy figyelmet fordított arra, hogy befolyásával előmozdítsa a német disszertációk kötelező kinyomtatásának legalább részleges megindítását.

Akciója széleskörű visszhangot váltott ki, ami a *Koppenhágában* (1952) benyújtott jelentéséből derült ki.[11] Ebben már 15 ország cserehelyzetéről adott részletesebb áttekintést, most már figyelemmel az idegen nyelvű tömörítvények ügyére is. Kívülről jövő kezdeményezésnek tett eleget az Albizottság akkor, amikor csatlakozott a 18. Nemzetközi Dokumentációs Kongresszus határozataihoz és előtérbe állította az akadémiai jelentések cseréjét. Ennek logikus folyományaként az Albizottság most már véglegesen elhatározta, hogy illetékességi körét kibővíti és nevét ennek megfelelően megváltoztatja: „Az egyetemi és más tudományos kiadványok cseréjének albizottsága" lett a neve (Sub-Committee on the exchange of university and other scientific publications — Sous-Commission des échanges de publications universitaires et scientifiques). Az erre vonatkozó vitában egyesek mégis felvetették azt az aggályt, hogy nem hatol-e be ezzel az Albizottság a tudományos egyesületek szférájába?

KESSEN 1953-ban ért működésének tetőpontjára, amikor az IFLA *Bécsben*

10. KESSEN, A.: *Sous-Commission des échanges de publications universitaires.* = *Actes* ... Vol. XVI. 17e session, Rome, 1951. La Haye, 1952. 78—82. l.

11. KESSEN, A.: *Rapport de la Sous-Commission des échanges de publications universitaires.* = *Actes* ... Vol. XVII. 18e session, Copenhague, 1952. La Haye, 1952. 81—86. l.

tartotta a közgyűlését. Már a tavasz folyamán intenzív levelezéssel biztatta az IFLA tagegyesületeit és rajtuk keresztül a könyvtárakat a nemzetközi kiadványcsere élénkítésére és különösen a Londonban lefektetett főbb irányelvek követésére. Új vonásként ismételten hivatkozott a francia példára: e szerint a disszertációk kinyomatásához az állam is nyújthat segítséget.

A jelentés öt év fejlődését foglalta magában, tehát a legújabb fejleményeken kívül visszatekintést is nyújtott. Talán ez volt eddig a leghosszabb szöveg, ami az IFLA Évkönyveiben a kiadványcsere tárgyában valaha is napvilágot látott.[12] Mindjárt az elején kiderült, hogy az Albizottságból Bizottság lett, mert időközben az IFLÁ-t is átszervezték: a Könyvtárak Nemzetközi Bizottsága helyébe a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségének Tanácsa (Conseil de la FIAB) lépett. A bevezető rész kiemelte, hogy a Bizottságnak nem csupán regisztrálnia, hanem befolyásolnia is kell a fejlődést. Ami az általános helyzetet illeti: a csere kiheverte a háború viszontagságait. Kiderült, hogy az államközi egyezmények nem váltak be, és nem volt szükség arra sem, hogy a csereközpontok munkakörét a továbbítószolgálaton túl is kifejlesszék. A csereanyag viszont bővült, disszertációk ellenében mást is lehet adni. Új vonás a csere kultúrpolitikai szerepe, amit a Bizottság viszont nem kívánt magáévá tenni — bár ugyanakkor kétségtelen, hogy a csere jelentősége erősen megnövekedett.

A Bizottság fő törekvése ebben az időszakban a disszertációk cseréjének háború utáni helyreállítására irányult. A kinyomatás kötelező a skandináv országokban és Hollandiában. Részben a Bizottság biztatására Németország a „Druckzwang" újbóli bevezetésére, illetőleg a fotoprint eljárás elfogadására készül. A könyvtárak számára kötelezően átadott 150 példány is a nemzetközi csere élénkítését szolgálja. Franciaországban a Service des Échanges Universitaires újjászervezte az állami támogatással kiadott belföldi disszertációk külföldi szétosztását és a külföldről érkezők hazai terjesztését.

A disszertációk rendszeres jegyzékbe foglalása sok országban megtörtént. Az Egyesült Államok kiadja a „Dissertations Abstracts" című periodikumot, amelynek alapján bármely amerikai disszertációról lehet mikrofilmet rendelni az University Microfilms vállalatnál Ann Arborban.

Ami a Bizottságnak a nyelvi tömörítvényekre vonatkozó kívánságát illeti, a skandináv országokban ezt nemcsak betartják, hanem a disszertációk többségét a maguk egészében már világnyelveken jelentetik meg. Japán is igen pozitíven reagált a Bizottság ezirányú felhívására. Némi előrehaladás történt a koordinálás terén, így pl. a holland egyetemek között, vagy Németországban a Deutsche Forschungsgemeinschaft működése, Franciaországban a sorbonni elosztóközpont munkája nyomán stb.

Kessen nagy beszámolóját nem követte olyan vita, amilyent megérdemelt volna. E helyett az UNESCO növekvő befolyását lehetett megfigyelni és ennek jegyében születtek meg a bécsi határozatok is: a Bizottság értesült az UNESCO azon tervéről, hogy a Cserekézikönyvet új kiadásban kívánja megjelentetni és ehhez teljes támogatást ígért. Ezen kívül felszólította az IFLA tagegyesületeit, hogy adjanak pontos válaszokat az UNESCO új kérdőívére, amellyel a csereegyezmények felújításának akcióját indította el.

12. Kessen, A.: *Committee on the exchange of university and other scientific publications.* = *Actes* ... Vol. XVIII. 19e session, Vienne, 1953. La Haye, 1953, 94—101. l.

Az új nézetek hatására KESSEN 1954 tavaszán körkérdéssel fordult az érdekelt könyvtárakhoz. Ebben a hivatalos és más tudományos kiadványok cseréje felől érdeklődött. Betegsége miatt 1954-ben *Zágrábban* J. DARGENT, a brüsszeli csereközpont vezetője képviselte, aki be is adott egy jelentést, de ez főleg a jugoszláv könyvtárak kiadványcserével kapcsolatos munkájával foglalkozott.[13]

1955 tavaszán KESSEN először fordult a Szovjetunióhoz: ismertette a Bizottság eddigi ajánlásait és különös nyomatékkal kérte, hogy a szovjet tudományos folyóiratok cikkeit lássák el angol vagy francia rezümékkel. Erre a kérésére 1955 végén a leningrádi Tudományos Akadémiától igen pozitív választ kapott.

Bár az *1955. évi brüsszeli könyvtároskongresszuson* a Bizottság külön ülést nem tartott, ezt az évet mégis fordulópontnak tekinthetjük, mert ekkor tért át a Bizottság végleg az egyetemi disszertációk szűkebb köréből a többi kiadványkategória tágabb területeire. S. HONORÉ asszony, a párizsi nemzeti könyvtár nemzetközi csereközpontjának vezetője itt nyújtotta be azt a fontos tanulmányát, amely először foglalta össze a hivatalos kiadványokkal kapcsolatos problematikát.[14] J. DARGENT viszont egy elemző tanulmányt tett közzé, amely hosszú idő után először foglalkozott a csere alapvető feladataival, hivatásával, céljaival, kultúrpolitikai jelentőségével, fajtáival, a lebonyolítás módjaival.[15]

A brüsszeli kongresszus nem is hagyta figyelmen kívül a kiadványcsere ügyét: már a határozatok legelején kimondta, hogy az UNESCO helyes lépést tett akkor, amikor S. HONORÉ kezdeményezésére a hivatalos kiadványcsere újjászervezése érdekében napirendre tűzte az 1886-os brüsszeli egyezmények újabb konvencióval való pótlását. Ezen kívül a kongresszus felhívta a résztvevő országok figyelmét arra is, hogy a csereanyag mozgatása, szállítása terén minél kedvezőbb postai, vámügyi stb. előírásokat alkalmazzanak. Mindebből az látható, hogy az UNESCO által kezdeményezett központosítottabb szervezés gondolata nyomult előtérbe, szemben azzal a hagyományos, KESSEN által is képviselt vonallal, amely szerint a cserélők közvetlen kapcsolatait semmiféle szabályozással nem helyes megzavarni.

KESSEN a jelek szerint habozva követte az új irányt. Az IFLA megbízásából részt vett az UNESCO 1956. évi párizsi szakértői értekezletén, ahol az új egyezmény vitájában igyekezett tompítani a csatlakozó államokra háruló kötelezettségeket. Ahogy erről ő maga a Libri-ben beszámolt[16], javaslatára fakultatívvá alakították azt a pontot, amely eredetileg kötelezően a csereközpontokra kívánta volna bízni a hivatalos kiadványok lebonyolítását (shall helyett should). Indokolásul kifejtette, hogy sok államban a tudományos kiadványok egyre növekvő része is állami támogatás segítségével jelenik meg, márpedig ha ezeket is hivatalosaknak tekintve cseréjüket a központokra bízzuk, akkor ez aligha történhet meg a tudományos intézetek önállóságának sérelme nélkül.

13. DARGENT, J.: *Commission des échanges de publications universitaires et scientifiques.* = *Actes . . .* Vol. XIX. 20e session, Zagreb, 1954. La Haye, 1955. 104—106. l.
14. HONORÉ, S.: *L'échange des publications officielles et administratives et les relations avec les organisations internationales, gouvernementales et non-gouvernementales.* = *Congrès international des bibliothèques et des centres de documentation. Bruxelles, 11—18 septembre 1955.* La Haye, 1955, Nijhoff, 97—101. l.
15. DARGENT, J. L.: *Les échanges.* op. cité. 118—126. l.
16. KESSEN, A.: *International exchange of publications. Unesco Meeting in Paris.* = *Libri.* 1956. 76—80. l.

Az 1956. évi *müncheni* ülésen beterjesztett rövid elnöki jelentés jól összegezte a Bizottság legfontosabb eredményeit: Nyugat-Németország 16 egyeteme közül 10 újból bevezette a „Druckzwang"-ot, Franciaország megszervezte a disszertációk szétosztását, igen sok ország rendszeres bibliográfiákat ad ki. A Szovjetunió 20 legfontosabb tudományos folyóirata rendszeresen közöl angol, francia, német összefoglalókat, sőt Japánban is tért hódít ez a követelmény — a skandináv és Benelux államokban pedig természetessé vált. Mégis, a müncheni határozatok már az új szervezeti kérdésekkel is foglalkoztak: 1. a csereközpontok kapjanak nagyobb hatáskört, 2. meg kell vizsgálni, hogy milyen kiadványok tekintendők hivatalosaknak és ezek közül melyek cseréjét érdemes szorgalmazni, 3. a csereközpontok tudományszakok szerint vizsgálják meg országuk kapcsolatait a külfölddel, hogy így mind a szaktudományok, mind a földrajzi kiterjedés megoszlása szempontjából áttekintést nyerhessenek.

A *párizsi* ülésen (1957) a Bizottság pontról-pontra végighaladt az UNESCO által készített új egyezmény első tervezetén és néhány módosítást javasolt. Itt hangzott el először a később annyiszor ismételt kívánság: ahol még nem készült bibliográfia a hivatalos kiadványokról, ott azt létre kell hozni. *Madridban* (1958) már inkább passzív volt a Bizottság szerepe, tudomásul vette az új egyezmények tervezeteit és a tagállamok számára azok megszavazását ajánlotta.

AZ 1959-TŐL 1969-IG TERJEDŐ IDŐSZAK

Az 1959. évi *varsói* bizottsági ülésen A. KESSEN utóda, J. DARGENT elnökölt, rövid beszámolóját az Évkönyv közölte is.[17] Ebből értesült a Bizottság arról, hogy készül az új egyezmények létrejöttéről szóló tanulmány, amely azután meg is jelent.[18] Az ülést főleg az UNESCO azon levelének szentelték, mellyel az 1960 őszére Budapestre összehívott szakértői értekezlethez kért szakmai programjavaslatokat. DARGENT ki is dolgozott egy 13 pontból álló tematikát, mely szerint a tervezett konferencia foglalkozzék a csere céljával, hasznával, hivatásával, a koordinálással, a csereközpontok feladatkörével, a centralizálás vagy decentralizálás kérdésével, a regionális duplumcsereközpontok szükségességének vizsgálatával, a hivatalos kiadványcsere jobb megszervezésével, az UNESCO új egyezményeivel, az UNESCO Cserekézikönyvével stb. A témáknak e felsorolása is mutatja, hogy DARGENT milyen széles skálát látott maga előtt. Javaslatai kétségtelenül nyomot hagytak a budapesti értekezlet napirendjén.

A varsói ülésen hozott határozatok egyébként csupán felkérték a kormányokat, hogy ratifikálják az időközben Párizsban aláírt két új többoldalú egyezményt és örömmel üdvözölték a budapesti konferencia tervét. A Parlamenti Könyvtárak Szekciójával közösen hozott határozat támogatta a szekció adatgyűjtő munkáját.

A *lundi—malmői* (1960) ülésen megismételték az egyezmények ratifikálására és a budapesti értekezleten való részvételre vonatkozó felszólítást, de annyiban

17. DARGENT, J.: *Commission des échanges de publications.* = *Actes* ... Vol. XXIV. 25e session, Varsovie, 1959. La Haye, 1960. 85—86. l.
18. DARGENT, J.: *Les nouvelles conventions internationales d'échange.* Bruxelles, 1960. Commission Belge de Bibliographie 271. l. (Bibliographia Belgica, 51.)

újat is mondtak, hogy felvetették a regionális duplumcsere központok megszervezésének tanulmányozását.

Ezekben az években a kiadványcsere területén az 1960 őszén Budapesten megrendezett szakértői értekezlet volt a legfontosabb esemény, ez viszont az IFLA keretein kívül zajlott le. Maga DARGENT elnök nem is tudott részt venni az értekezleten, az új témakörben mégis beküldött egy referátumot. Ebben javaslatokat adott a legalkalmasabbnak vélt formaszövegekre, amelyek a rutinlevelezésnél nap mint nap előadódnak.[19] S. HONORÉ is beküldött egy kitűnő értekezést, ebben a hivatalos kiadványok fogalmát, gyűjtési, feldolgozási, szétosztási problémáit tárgyalta és ő maga is részt vett az értekezleten.[20]

Edinburghban (1961) J. DARGENT jelentést adott közre a korábban hozott határozatok végrehajtásáról.[21] E szerint az UNESCO egyezményeinek ratifikálása megindult, de eddig csak 7 állam csatlakozott hozzá. A budapesti értekezlet rámutatott a duplumcsereközpontok létesítésének szükségességére és a bibliográfiák szerepének fontosságára. A lundi felhívásra nem sok válasz érkezett. Csupán a nyugatnémet Arbeitsgemeinschaft der Parlaments- und Behördenbibliotheken ígérte meg, hogy tanulmányozni fogja a nemzetközi fölöspéldánycsere regionális, illetve központi megszervezésének kérdését. Maguk a határozatok ismét az egyezmények ratifikálását sürgették és újból szorgalmazták, hogy a hivatalos bibliográfiákról mindenütt jelenjék meg periodikus és analitikus jegyzék, vagy legalább a már létező különféle kurrens bibliográfiákban jelöljék meg a cserére rendelkezésre álló hivatalos anyagot.

Bernben (1962) folytatódott a hivatalos anyaggal kapcsolatos akció. Az ekkor elfogadott ajánlások részletes tanácsokat adtak arra nézve, hogy a hivatalos kiadványok bibliográfiái milyen alcsoportokra, fejezetekre tagolódjanak. Újból elhangzott a felhívás a ratifikálásra. Ezen kívül a Bizottság kérte az IFLÁ-t, hogy bocsássa ki a folyamatban levő könyvtártudományi tanulmányok jegyzékét. (Nem világos, hogy ez a kívánság hogyan függött össze a nemzetközi kiadványcserével.)

Az 1963-as év mind az IFLA, mind a Nemzetközi Kiadványcsere Bizottság számára fontos volt. J. DARGENT már az év elején körkérdésben tudakozódott az előző évek két főtémájának helyzetét illetően: miként halad az UNESCO új egyezményeinek ratifikálása és hol, milyen módon bocsátanak ki bibliográfiákat a hivatalos kiadványokról? Harmadik kérdésként az időnként megrendezendő szakértői találkozók szükségessége felől érdeklődött. A felmérés eredményeiről a szófiai Évkönyv számolt be.[22] Ennek értelmében folytatódott ugyan az egyezményekhez való csatlakozás, de további biztatásra még szükség volt. Lehetséges, hogy az egyezmények gyakorlati megvalósítása az egyidejűleg kötött kétoldalú egyezményektől függött. Összesen csak mintegy 15 állam adott ki jegyzékeket a hivatalos anyagáról, a többiek a kurrens bibliográfiákban elszórtan regisztrálták

19. DARGENT, J.: *Normalisation des formulaires d'échange et statistiques.* = *Conférence sur les échanges internationaux de publications en Europe. Budapest, 13—19 sept. 1960.* Budapest, 1962. 203—215. l.
20. HONORÉ, S.: *Problèmes particuliers aux échanges de publications officielles.* Op. cité. 143—160. l.
21. DARGENT, J.: *Commission des échanges de publications. Compte rendu des réunions.* = *Actes* ... Vol. XXVI. 27e session, Edimbourg, 1961. La Haye, 1962, 92—93. l.
22. DARGENT, J.: *Commentaires des centres d'échanges sur les Conventions 1958 et les bibliographies de publications officielles.* = *Actes* ... Vol. XXVIII. 29e session, Sofia, 1963, La Haye, 1964, 88—94. l.

az idetartozó kiadványokat, anélkül, hogy bármilyen jelet alkalmaztak volna. Ami pedig az ismétlődő találkozókat illeti: a válaszok többsége pozitív volt.

A szófiai ülésre készülve dolgozta ki J. DARGENT az IFLA Hosszútávú Tervébe *(Long Term Program)* beillesztendő javaslatait is: *a)* nemzeti síkon a központok szerezzenek tájékoztatást országuk egész cseréjéről, bocsássák ki a hivatalos kiadványok jegyzékeit, állítsák össze és terjesszék a nemzeti csereanyag jegyzékeit, tartsák nyilván országuk fontos hatóságainak, könyvtárainak, intézményeinek, tudományos társaságainak címeit és ezek kiadványait; *b)* nemzetközi síkon elő kellene készíteni a nemzetközi kiadványcsere történetének megírását, tanulmányozni kellene a különféle csereközpontokat és a koordinálás egyes módszereit, elemezni kellene, hogy milyen szerepe van a cserének az ország külföldi megismertetésében és a saját ország kulturális, tudományos fejlesztésében.

Mindebből azonban a *Long Term Program* szerkesztősége csak egy-két pontot vett fel, főleg a csere szerepének értékeléséről.

Ugyancsak 1963 tavaszán történt, hogy a hivatalos kiadványcsere szakértői Saarbrückenben külön értekezletre jöttek össze. Magán a *szófiai* IFLA-konferencián a Bizottság már ennek az irányzatnak megfelelően két ülést tartott, az egyiken a hivatalos, a másikon a tudományos kiadványok cseréjét tárgyalták. Az első ülés határozatai szerint részletesebben meg kell vizsgálni, hogy az új konvenciók alkalmazása mennyiben függ össze az egyidejűleg kötendő kétoldalú államközi egyezményekkel. Itt hangsúlyozták a csereközpontok feladatkörének további tanulmányozását is, sőt az is felmerült, hogy maguk a csereközpontok az IFLÁ-n belül ne képezzenek-e önálló szekciót? A tudományos kiadványokkal foglalkozó második ülésen kimondották, hogy *a)* a cserében felhasznált kiadványokat lehetőleg mindig el kell látni világnyelven írt összefoglalókkal, *b)* az UNESCO könyvtári közlönye adjon több helyet a csereajánlatok számára. Kifejezetten csehszlovák kívánságra a határozatok közé felvették azt is, hogy *a)* az UNESCO támogassa a csereközpontokat, *b)* a kormányok adjanak több pénzügyi segítséget a tudományos és műszaki kiadványok cseréjéhez, *c)* a csereközpontok dolgozzák ki a nemzetközi kiadványcsere legjobb gyakorlati munkamódszereit.

Az 1964. évi *római* ülés rövid volt, az elnök nem is volt jelen. Új, a korábbiaknál realisztikusabb és gyakorlatibb javaslat hangzott el S. HONORÉ részéről, arra nézve, hogy a csereküldeményekhez egységes, szabványosított kísérőívet vezessenek be. A. POPESCU-BRADICENI asszony (Románia) azt kérte, hogy a Bizottság tűzze napirendre az egyes országokon belüli koordinációs módszerek tanulmányozását. M. RAZUMOVSKY asszony (Ausztria) panaszolta, hogy az UNESCO cserekézikönyve igen gyorsan elavul. Ennek megfelelően az egyetlen római határozat arra kérte az UNESCOt, hogy a Kézikönyv második részét újra adja ki, mégpedig cserélhető, befűzhető lapokon.

A római ülést még az is nevezetessé tette, hogy a saarbrückeni kezdeményezés folytatásaként itt alakult meg a Hivatalos Kiadványok Cseréjének Albizottsága (Sous-Commission des échanges de publications officielles — Sub-Committee on the Exchange of Official Publications), amivel a Bizottság kettévált. Az Albizottság elnökévé M. ZEHRER nyugat-berlini könyvtárigazgatót, titkárává pedig R. EJLERSENT, a dániai csereközpont vezetőjét választották. S. HONORÉ javaslatára az Albizottság azzal a kéréssel fordult az UNESCOhoz, hogy adjon támogatást olyan kiadványhoz, amely tájékoztatást adna a különböző csereközpontokban rendelkezésre álló hivatalos és nemhivatalos kiadványokról.

A következő évben Helsinkiben az elnök ismét olyan beszámolót terjesztett elő, amely némi történeti visszapillantás után elvi kérdéseket is érintett.[23] Az IFLA ekkor először tűzött ki ún. főtémát, ehhez a Bizottság is csatlakozott, amennyiben az említett tanulmány vázolta a nyelvek különbözősége folytán keletkezett nehézségeket: amíg azonos kultúrkörbe tartozó országok állnak kapcsolatban, addig a nyelvi korlát alig merül fel. A „kis" országokkal folyó csere során nemcsak az a zavaró, hogy a „nagy" országokban a kevéssé elterjedt nyelveket nem értik, hanem az is, hogy a „nagy" országok nyelvei a kisebb országoknak csak az elitjéhez jutnak el. Újabban mindez még nagyobb hangsúlyt kap azáltal, hogy fokozódik az érdeklődés a fejlődő országokkal folytatandó csere iránt. Érdekes megoldás lenne annak a XIX. századi gyakorlatnak a felújítása, ha a fejlődő országok a kapott irodalomért cserében nem könyveket, hanem pl. néprajzi tárgyakat, vagy egyéb kulturális objektumokat adnának.

A határozatok ezeket az elméleti kérdéseket nem érintették, hanem kimondták, hogy a már Rómában javasolt Honoré-féle kísérőjegyzék szabványát hozzászólás végett körözni fogják, felkérik a csereközpontokat a koordinálás kérdésének tanulmányozására és javasolták az UNESCOnak, hogy a Cserekézikönyv legközelebbi kiadásában milyen részletesebb adatokat közöljön a cserére felajánlott anyag típusairól, periodicitásáról stb.

Az IFLA 1963-ban elfogadott új Alapszabályai értelmében minden szekciónak és bizottságnak elnököt és titkárt kellett választania. A Cserebizottság megerősítve az eddigi elnököt, S. Honorét kérte fel a titkári feladatra és kimondotta, hogy ugyanezt a javaslatot fogják továbbítani Gombocz Istvánhoz (Magyarország) is.

A hivatalos kiadványok cseréjének Albizottságához C. C. Reining (Egyesült Államok) tanulmányt adott be a Library of Congress és az afrikai államok közötti hivatalos cseréről. E javaslat következménye lett az Albizottság afrikai akciója és ekkor határozta el az Albizottság azt is, hogy egy általános kérdőívvel felméri a hivatalos kiadványok cseréjének helyzetét az egész világon.

Az 1966. évi *hágai* ülésre nem készült központi jelentés. Alig érkeztek hozzászólások a koordinálásra vonatkozó korábbi felszólításra, ezért a Bizottság újból kérte a tagegyesületeket, hogy foglalkozzanak ezzel a témával. A hágai Évkönyv közölte S. Honoré tervezetét a szabványosított kísérőívre.[24] A végleges forma kidolgozását a következő ülésre halasztották. Új akcióba is belefogott a Bizottság: elhatározták, hogy vizsgálat tárgyává teszik a nemzetközi kiadványcsere gazdasági vonatkozásait. Itt Hágában hangzott el először az a kívánság, hogy az UNESCO Egyezmények megkötésének 10. évfordulóján a csere szakértői ismét tartsanak olyan szakértői értekezletet, amilyen annakidején Budapesten zajlott le nagy sikerrel. Hágában egyébként tisztújítás is történt: J. Dargent lemondott, helyette S. Honoré lett az új elnök. Gombocz István megkezdte titkári működését, rajta kívül titkárnak választották még M. Schiltman asszonyt, a hágai csereközpont vezetőjét is.

Az Albizottság elhatározta, hogy egy belga dokumentációs központra bízza az afrikai hivatalos anyag központi katalógusának felállítását. Angol kezdemé-

23. Dargent, J.: *Le rôle des échanges internationaux de publications dans la coopération internationale.* = *Actes* ... 31e session, Helsinki, 1965, La Haye, 1965. 114—118. l.

24. Honoré, S.: *Projet de bordereau d'envoi de livres pour les échanges — Draft of a dispatch note for book exchanges.* = *Actes* ... 32e session, La Haye, 1966. 99—100. l.

nyezésre felszólították a hivatalos anyag nyilvántartásainak központjait, hogy minden sorozat megszűnéséről, újak indulásáról, címek változásáról stb. haladéktalanul értesítsék partnereiket.

1957-ben *Toronto*-ban a Bizottság megvizsgálta a csere gazdaságosságáról végzendő felmérés kérdőív-tervezetét és azt két részre bontotta: úgy határozott, hogy az egyik kérdőívet a csereközpontokhoz, a másikat a cserélő intézményekhez küldi ki. A szabványosított kísérőív végleges elfogadását elhalasztották. Az Albizottság J. Wood (Egyesült Államok) referátumát hallgatta meg a latin-amerikai államokkal folyó cseréről és kérte, hogy egyik képviselője vehessen részt a nairobi-i bibliográfiai értekezleten. Támogatást kértek a kérdőív-akció eredményeinek publikálásához is. Mindkét bizottság közösen megismételte a hágai kérést a szakértői értekezlet összehívására.

A S. Honoré által javasolt egységesített kísérőívet véglegesen 1968-ban *Frankfurtban* fogadták el. J. Lethève (Franciaország) megbízást kapott, hogy a szabványosításra tegyen új javaslatokat, különösen a sokféleképpen történő könyvkérések egységesítése érdekében. Az Albizottság az önálló bizottsági státusért folyamodott, mindkét szerv pedig most már harmadszor sürgette a szakértői értekezlet összehívását.

A *koppenhágai* IFLA konferencián (1969) Gombocz István benyújtotta a nemzetközi kiadványcsere gazdasági vonatkozásairól készített ideiglenes beszámolóját. A Bizottság ezt elfogadta, de minthogy sok ország a felmérésből még hiányzott, megbízta a szerzőt az akció folytatására. J. Lethève ugyancsak bemutatta első változatban a kérőformula egységesítésére vonatkozó tervét, ő is megbízást kapott a munka folytatására. M. Schiltmant felkérték arra, hogy állítsa össze a kiadványcsere szakértőinek nemzetközi jegyzékét. Minthogy Honoré asszonyt a katalogizálási kérdések egyre jobban lekötötték, és újabb három évre nem vállalta az elnöki megbizatást, ezért Gombocz Istvánt javasolta új elnöknek, akit meg is választottak. M. Schiltman ettől fogva már egyedüli titkárként működött.

Az Albizottság csatlakozott a Bizottság negyedik sürgetéséhez, amellyel az UNESCOt a speciális értekezlet összehívására kérték. Ezen kívül saját hatáskörbe vette vissza az Albizottság az afrikai hivatalos kiadványok központi katalógusának ügyét. Az IFLA vezetősége elfogadta a korábbi kérést és így az Albizottság önállósult, azzal az indokolással, hogy ezentúl nemcsak a hivatalos kiadványok cseréjével, hanem azok minden egyéb kérdésével is fog foglalkozni.

AZ UTÓBBI ÉVEK MUNKÁJA

Az 1969 óta eltelt időszak túl közel van ahhoz, hogy részletesebben tárgyalhatnók. Csupán a teljesség kedvéért említem a fontosabb fejleményeket.

A Bizottság két-két ülést tartott az IFLA moszkvai, liverpooli és budapesti konferenciái alkalmából. A nemzetközi kiadványcsere gazdasági vonatkozásairól szóló végleges jelentést[25] és a kérő-cédulák végleges szabványát[26] megvitatták,

25. Gombocz, I.: *Economic aspects of the international exchange of publications* = Unesco Bulletin for Libraries. 1971. 267–281. l.
26. Lethève, J.: *Project for standard book-exchange forms.* = *Unesco Bulletin for Libraries.* 1971, 282–283. l.

mindkettőt azóta az UNESCO publikálta. M. SCHILTMAN elkészítette a szakértők ideiglenes jegyzékét. B. P. KANEVSKY, a Lenin Könyvtár Gyarapítási és Csereosztályának vezetője elkezdte az 1961-től 1970-ig terjedő időszak cseréről szóló irodalmának bibliográfiai adatgyűjtését, hogy ezzel folytassa J. DARGENT nagy munkáját, aki már 1962-ben kiadta két kötetben a nemzetközi kiadványcsere bibliográfiáját a kezdetektől 1960-ig.[27] A Hivatalos Kiadványok Bizottsága közzétette az afrikai anyag felmérésének első eredményeit[28] és összefoglalta egy kötetben a hivatalos kiadványokról általában érdeklődő kérdőívakció beküldött válaszait[29]. Ezt az akciót egyébként B. P. KANEVSKY az UNESCO könyvtári közlönyében részletesebben elemezte[30].

Mégis, a legfontosabb esemény a *Nemzetközi Kiadványcsere Európai Konferenciája* volt, amelyet 1972 tavaszán Bécsben tartottak meg. A pénzügyi támogatásról az UNESCO, az IFLA Elnöksége és az Osztrák Kormány gondoskodott, a tartalmi megszervezést és előkészítést pedig a Bizottság végezte. A 40 résztvevő vitái az előre megküldött kötetre alapozódtak, amely 18 referátumot tartalmazott. A megvitatott témák közé a következők tartoztak: A kiadványcsere és a kölcsönzés viszonya (C. HURY, M. SCHILTMAN, DR. URQHART[31]) az UNESCO két Egyezményének kiértékelése (DR. GOMBOCZ), a nemzetközi kiadványcsere szerepe (Z. JABLONSKY), a csereközpontok újabb adatai (V. POPOV). Külön figyelmet szentelt az értekezlet az Afrikával és Latin-Amerikával folyó csere fejlesztési lehetőségeinek (R. A. CHRISTOPHERS, J. LETHÈVE, Fr. VANWIJNGAERDEN, N. EINHORN, K. H. PARK). Hangsúlyt kaptak az ún. gyakorlati kérdések is, mint a gyűjtőládás továbbítási mód költségei (DR. P. GENZEL), a csere-elszámolás különféle módjai (M. RAZUMOVSKY), valamint a további szabványosítási munka (J. LETHÈVE). Itt kezdődött el az UNESCO Cserekézikönyvéről szóló újabb vita is (DR. OERTEL), amely az I. rész újból való kiadását határozta el.

EREDMÉNYEK ÉS TANULSÁGOK

1. *Gondoskodás a csereanyagról*

A Bizottság már kezdettől fogva egyik legfontosabb célként azt tűzte ki, hogy a nemzetközi kiadványcsere két alapvető feltétele mindig biztosítva legyen: *a)* a könyvtárak, intézmények, tudományos egyesületek rendelkezzenek elegendő

27. DARGENT, J. L.: *Echanges internationaux de publications. Bibliographie. 1817—1960 I—II.* Bruxelles, 1962. Commission Belge de Bibliographie. 518. l. (Bibliographia Belgica, 68.
28. *Catalogue of African official publications available in European libraries as of 1st May 1971. Compiled by the Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlin, 1971.* IFLA-Committee for Official Publications. 251. l.
29. *Questionnaire-Sammlung der IFLA-Kommission für Amtsdruckschriften.* Berlin, 1971. Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz.
30. KANEVSKY, B. P.: *The international exchange of publications and the free flow of books.* = Unesco Bulletin for Libraries 1971, 141—149. l.
31. SCHILTMAN, M.: *Study on the interlibrary loan and the international exchange of publications being the Final report of the European Conference on the International Exchange of Publications. Vienna, 1972 April 24—29.* The Hague, July 1972. IFLA, 205 l.

csereanyaggal, *b)* a világot folyamatosan tájékoztatni kell a rendelkezésre álló csereanyagról.

Ami a csereanyag típusait illeti, a Bizottság az első 25 év során főleg az *egyetemi disszertációkkal* volt elfoglalva. A háború előtti elszórt és tervszerűtlen javaslatok inkább a disszertációk túl bőséges mozgását akarták ésszerű mederbe terelni és már akkor felvetették, hogy a disszertációkat más tudományos kiadványokkal is lehet viszonozni.

A háború után annyiból változott lényegesen a helyzet, hogy a németországi, franciaországi stb. intézkedések következtében, melyekkel a disszertációk kötelező kinyomtatását eltörölték, elapadt a kiadványcsere fő forrása, ezért a Bizottságnak főleg a megszakadt kapcsolatok helyreállításával, továbbá azzal kellett foglalkoznia, hogy egyáltalában elegendő csereanyag álljon rendelkezésre.

A. Kessennek, a Bizottság akkori elnökének kétségtelen érdeme, hogy széleskörű anyaggyűjtéssel több éven át részletes helyzetismertető jelentéseket állított össze a háború utáni helyzetről és különösen fontos volt az, hogy befolyást tudott gyakorolni a németországi „Druckzwang" újbóli és részleges bevezetésére.

A Bizottság csak habozva és csak lépésről lépésre ment át *más kiadványtípusok* területére. 1955-től fogva igen nagy figyelmet fordítottak a *hivatalos kiadványokra,* ami oda vezetett, hogy 1964-ben külön Albizottságot létesítettek e kategória gondozására, amely később teljesen önállósult. Sajnos, a Bizottság a duplumokat, helyesebben a fölöspéldányokat csak alkalmilag vonta be érdeklődési körébe, eredményeket ezen a téren nem igen tudott felmutatni. A *kereskedelmi kiadványok*nak a nemzetközi cserébe való beillesztését fokozatosan elfogadta ugyan a Bizottság, de e témával bővebben nem foglalkozott; minden bizonnyal e téren még sok nehézséggel kell majd megküzdeni.

Ami a második alapfeltételt illeti, vagyis azt, hogy a csereanyagról megfelelő folyamatossággal és teljességgel kell a világot tájékoztatni, e tekintetben a Bizottság nem eredménytelenül tett közzé újabb és újabb felszólításokat. Már a kezdettől fogva szorgalmazta a Bizottság a különféle *bibliográfiák és jegyzékek* kibocsátását. Eleinte a disszertációk, később a hivatalos kiadványok rendszeres jegyzékbefoglalását követelte a Bizottság, éspedig ismételten, számos alkalommal. Az első felszólítást még J. Emler tette meg 1932-ben, őt nemsokára Guinard követte. A. Kessen későbbi szisztematikusabb ösztönzései valószínűleg eredményesen befolyásolták az illetékes könyvtárak és intézmények elhatározásait bibliográfiák és jegyzékek megjelentetésére. Ugyanez mondható a hivatalos kiadványokat közlő bibliográfiákról is, bár itt a felszólítások gyakorisága mintha nem lett volna arányban az eredményekkel.

Sok figyelmet fordított a Bizottság a valamennyi többi csereanyagra vonatkozó információ eszközeire is. Már 1930-ban megkeresték ez ügyben a Nemzetek Szövetsége mellett működő kulturális intézményt, amit azután 1939-ben újra megismételtek. Talán nem becsüljük túl a Bizottság befolyását, ha feltesszük, hogy ismételt sürgetései az UNESCO-féle Cserekézikönyv ügyében nem maradtak hatástalanok, különösen talán ami a Cserekézikönyv formáját, belső elrendezését illeti. Itt említhetjük meg a Bizottság legújabb tervét, amellyel e Kézikönyv második részét újból ki kívánja adatni. Valószínűleg szerepe volt a Bizottságnak abban is, hogy az UNESCO már két évtizede rendszeresen közli a csereközpontok címeit könyvtári közlönyében.

Ami a nyelvi korlátok leküzdését illeti, megemlíthetjük itt azt a pozitív

visszhangot, amellyel a Szovjetunió és Japán válaszolt KESSEN felkéréseire. J. DARGENT is foglalkozott a nyelvi kérdéssel, és egyszer külön határozat szorgalmazta az idegen nyelvű rezüméket, mégis e téren eddigi eredményeinkkel nem lehetünk elégedettek.

2. *A nemzetközi csere megszervezése*

A Bizottság a kezdeti korszakban — néhány alkalmi kezdeményezéstől eltekintve — kevés figyelmet szentelt a *két- és többoldalú* egyezmények kérdésének. Az volt az általános felfogás, hogy a közvetlen kapcsolatok sokkal eredményesebbek, semmiféle egységesítésre, általános szabályokra nincs szükség.

A. KESSEN sem fogadta bizalommal azokat az olasz és francia javaslatokat, hogy az elavult 1886-os brüsszeli egyezményeket cseréljék fel modernebbekkel. Főleg S. HONORÉnak kezdeményezésére ez a gondolat mégis fokozatosan tért nyert a Bizottságban, eleinte főleg azzal a céllal, hogy a hivatalos kiadványok cseréjét ezáltal jobban szervezzék meg. 1955-től kezdve azután a Bizottság teljes erővel támogatta az UNESCO munkáját, amellyel az új egyezményeket előkészítette. J. DARGENT egész könyvet szánt az egyezményekkel kapcsolatos tárgyalásoknak. Az 1972. évi bécsi szakértői értekezlet megkezdte az UNESCO egyezményeinek kiértékelését. Végeredményben azonban a Bizottság szerepe ezeknek az egyezményeknek a létrejöttében — néhány általa javasolt módosítástól eltekintve — inkább passzív volt. Így például a Bizottság többször felvetette, de soha alaposan ki nem dolgozta azt, hogy miként függnek össze a kétoldalú államközi egyezmények a többoldalúak hatásos alkalmazásával.

Hasonló volt a helyzet a *csereközpontokkal* is. Hosszú időn át a Bizottság nem volt meggyőződve arról, hogy ezekre egyáltalában szükség van, illetőleg csak a brüsszeli egyezményekből folyó továbbítási szerepet szánta nekik. (Néhány kezdeményezés mégis felmerült már a Bizottság működésének elején is, főleg a disszertációk cseréjének jobb megszervezését várták a központok esetleges megerősítésétől.) A helyzet azonban lényegében csak 1956 után változott meg, amikor belga, csehszlovák, francia, olasz stb. ösztönzésre sokkal bővebb szerepkör kezdett kialakulni. Különösen J. DARGENT vázolta átfogóan a központok munkakörét a Hosszútávú Program előkészítése idején. Ugyancsak a Bizottságban merült fel az is, hogy regionális alapon, vagy nemzeti síkon meg kellene szervezni a fölöspéldányok nagy elosztó szerveit. (Az A. ALLARDYCE által vezetett londoni és az R. EJLERSEN által vezetett koppenhágai központ jó példák arra, hogy milyen hatásosan meg lehet szervezni ezt a munkát.)

A Bizottság többször napirendre tűzte a különféle csereközpontok összehasonlító tanulmányozását, de valamilyen igazán átfogó elemzés nem jött létre, illetőleg G. BUSSE asszony foglalkozott a kérdéssel, de a Bizottságon kívül.

Sajnos a *koordinálásra* vonatkozó kívánság alig talált meghallgatásra. Az első időkben a Bizottság azt szorgalmazta, hogy az egyes országok egyetemi könyvtárai a disszertációk gyűjtésében lépjenek egymással egyességre. A. KESSEN némi eredményekre hivatkozhatott saját hazájában. Münchenben, 1956-ban az egyik fontos határozat felkérte a tagállamokat, hogy mind az egyes tudományágak, mind a földrajzi megoszlás tekintetében vizsgálják meg a külfölddel folytatott cserekapcsolataik megoszlását. Sajnos nincs nyoma annak, hogy ezt a kezdeményezést többen követték volna. (Magyarországon történt ilyen kísérlet.)

Később, Helsinkiben újból napirendre tűzték a kérdést, J. DARGENT el is kezdte az adatgyűjtést, de az akció később elakadt.

Itt említhetjük azt is, hogy az egyes csereközpontok alig tekintették át országuk kiadványcseréjét központi nyilvántartások segítségével, bár ez a gondolat is szerepelt DARGENT szófiai tervei között. Ebből adódott, hogy a Bizottság tulajdonképpen nem tűzte soha napirendre az UNESCOnak adandó nemzeti cserestatisztikák témáját, bár ezt előírja mindkét új egyezmény. (Néhány ország mégis ad időnként statisztikai képet a nemzetközi cseréről, ha nem használja is az 1960-ban Budapesten ajánlott formulát.)

A gyakorlati csere *technikai kérdéseiben* a Bizottság több eredményre hivatkozhat. Eltekintve a budapesti konferenciától, ahol már egy-egy referátum foglalkozott a csere útjában álló bürokratikus akadályokkal és a bevezetésre ajánlott formalevelekkel, először egy csehszlovák javaslat vetette fel a gyakorlati tennivalók szükségességét Szófiában. S. HONORÉ elkészítette a cserekiildemények egységesített kísérőívét, amely ha nem terjedt is el eléggé, mégis a Bizottság gyakorlati eredményei között említendő. Ugyanazt mondhatjuk J. LETHÈVE munkájáról, aki a kérőformula szabványára tett javaslatot, bár ma még ez is nehezen terjed. Számos más munkamenet vár a jövőben szabványosításra: egyszerű cseremegállapodások típusai, ajánlatok, reklamálások stb. Különösen hiányzik a duplumcserejegyzékek egységes összeállítási módszere. Ez a kérdés már a bécsi értekezlet napirendjére került, de egyelőre nem igen haladt előre.

A gazdaságosság vonatkozásainak kidolgozása két irányban haladt tovább: a Bizottság lefektetett bizonyos elveket, amelyek alapján a különféle kiadványkategóriák elszámolhatók, illetőleg egyensúlyba állíthatók. Ez nem jelenti azt, hogy ezen a téren nem lehetne szilárdabb és egységesebben alkalmazott módszerekre törekedni.

Egyre több gondot okoz a kiadványok tömegének fokozódó mennyisége az egész világon, nem kevésbé az a kellemetlen körülmény, hogy a kereskedelmi forgalomban szereplő anyag árai is folytonosan emelkednek.

Ami a *szállítás és továbbítás* kérdéseit illeti, a Bizottság eddigi eredményeivel nem lehetünk megelégedve. Több és erélyesebb akcióra lett volna szükség a világszerte alkalmazott tarifák, vámok stb. mérséklése érdekében, összhangban az UNESCO egyezményeivel. Még mindig sokfelé találkozunk korlátozó intézkedésekkel, behozatali, kiviteli formaságokkal stb.

Viszont eredményesnek tekinthetjük azt a munkát, amellyel a Bizottság a továbbítószolgálatok, illetőleg a gyűjtőládás szállítási mód költségeit tette részletes vizsgálat tárgyává. A közvetítve zajló csereforgalom késedelmességét most tűzték napirendre.

Legújabban felmerült a kölcsönzés és a csere viszonyának fontos kérdése, valamint az, hogy mikor mennyire használják a csereforgalomban a mikroformákat, esetleg a távközlés eszközeit stb.

3. *A csere elmélete és története*

J. DARGENT javaslatot tett a csere történetének megírására a Long Term Program idején, de erre eddig nem került sor. Ugyanakkor vetette fel azokat a részletes vizsgálatokat is, amelyek a csere kultúrpolitikai, tudományos, kulturális, gazdasági szerepét elemezték volna. Legújabban B. P. KANEVSKY tett további

javaslatokat az UNESCO könyvtári közlönyében, például az UNISIST és a kiadványcsere összefüggéseire vonatkozóan.

A Bizottság Bécsben különösen részletesen foglalkozott a fejlett és a fejlődő országok közötti kiadványcsere bővítésével; ezen a téren még akad bőven teendő.

Végül említsük meg, hogy J. DARGENT elkészítette a már említett kétkötetes bibliográfiát a nemzetközi csere szakirodalmáról. A közeljövő feladata ennek a munkának a folytatása és közzététele kiadvány formájában, azzal a további javaslattal, hogy egy helyen, valószínűleg Brüsszelben, gyűjteni kellene a kiadványcseréről bárhol megjelenő publikációk adatait.

Forty Years of the IFLA Committee on the International Exchange of Publications

I. GOMBOCZ

The author, who was Head of the International Exchange Service of the National Széchényi Library and Chairman of the IFLA Committee on the International Exchange of Publications, died on 10th April 1973 with tragic suddenness. His last article describes the forty year history of the Committee on International Exchange. This writing —like his whole activity— expresses his belief in the great ideals of intellectual-cultural contacts between the peoples and nations of the world.

He could not complete his study by writing its English resumé; it was the sad task of the editors to try to summarize its contents.

*

The author starts by pointing out how great attention has been paid by IFLA to the cause of the international exchange of publications. The first working group was formed in 1930 but it became consolidated only in 1933, that is why we are celebrating its 40th anniversary now.

At first he surveys the events of the period 1930–1950. International exchange was discussed in details first at the *Stockholm* general meeting in 1930. The first sub-committee was formed then under the chairmanship of Jan EMLER, the Director of the University Library in Pozsony (Bratislava). The "Sub-Committee on Exchange of University Theses" was more firmly established at the 1933 meeting held at *Avignon*, where Jan EMLER was confirmed in his post. At the 1934 *Madrid* general meeting, too, the focus was on the exchange of dissertations. When the IInd World Congress of Librarians was held in 1935 in *Madrid* and *Barcelona* M. BEAULIEUX (France) submitted several important new proposals, including a call for government support for the central exchange centres. In 1937 in *Paris* and in 1938 in *Brussels* once more the problems of the exchange of dissertations was one of the central topics. In 1939 IFLA had a meeting in *The Hague*, where J. GUINARD (France) was elected Chairman of the Sub-Committee. He came forward with important, comprehensive proposals: the cultural organ of the League of Nations should publish the list of all the institutions participating in the exchange programme; the authority of the Sub-Committee should be extended. It was at this meeting that the point was raised in the discussion: the Sub-Committee should not restrict itself to the questions of the exchange of dissertations and university publications but should deal with the exchange of other scientific and scholarly publications as well. New proposals were made after the war at the *Oslo* (1947) and *London* (1948) meeting by T. KLEBERG and J. GUINARD, and K. SCHWARBER respectively.

The second part of the article discusses the period when A. KESSEN was the Chairman (1950–1958). The author states that KESSEN's name in IFLA has become inseparable from international exchange and his account read at the 1950 *London* meeting was an impressive synthesis and programme. He spared no effort to collect every information relating to exchange and paid special attention to the question of foreign-language abstracts and to the exchange of the publications of the various academies, as well as promoting the exchange

of official pulications and dissertations. It was during his term —in connection with the reorganization of IFLA— that the Sub-Committee was transformed into a Committee. KESSEN emphasized, that the Committee should do more than simply registrating, it should influence further development. The year 1955 represented an important step forward: the Committee finally abandoned the narrow scope of university dissertations and assumed responsibility for all kinds of publications. (Cf. the report of Madame S. HONORÉ on official publications and J. DARGENT's authoritative study on the role and cultural-political significance of exchange.) From the middle of the 1950s, on the initiative of UNESCO, the concept of a more centralized organization began to gain ground, but KESSEN was reluctant to embrace it whole-heartedly.

The next chapter deals with the activities of the period 1959–1969. At the 1959 *Warsaw* committee-meeting already KESSEN's successor, J. DARGENT took the chair. The next stages were the meetings of the experts in *Malmö* (1960) and in *Budapest* in the same year. The necessity of establishing centres for the exchange of duplicate copies and the importance of the role of bibliographies was pointed out on these occasions. For the 1963 *Sofia* meeting J. DARGENT worked out her proposals to be integrated into the *Long Term Program* of IFLA. The editors of the *Long Term Program* took up only one or two items from the many proposals, mainly on the evaluation of the role of exchange. The 1964 *Rome* meeting brought a change in organization: the Committee was divided and the Sub-Committee on the Exchange of Official Publications was formed. There were personal changes at the 1966 meeting held in *The Hague:* S. HONORÉ was elected Chairman and I. GOMBOCZ became Secretary together with Madame M. SCHILTMAN. At the IFLA Conference of *Copenhagen* (1969) I. GOMBOCZ submitted an interim report on the economic aspects of the international exchange of publications. There were other changes, too: I. GOMBOCZ was elected Chairman to succeed Madame HONORÉ, and the Sub-Committee on Official Publications was transformed into a Committee, once more taking into its hand the cause of the Union Catalogue of African official publications.

The work of the last years (1969–1973) are naturally not discussed in details, the author only refers to the achievements of the conferences held in *Moscow*, *Liverpool* and *Budapest*. Finally he surveys the results and draws the conclusions, specifically mentioning

- the provisions for obtaining material for exchange,
- the questions of organizing international exchange,
- the theory and history of exchange and the problems connected with it.

III.

AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEIBŐL ÉS TÖRTÉNETÉBŐL

Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa

BERLÁSZ JENŐ

JANKOVICH Miklós műkincseinek és könyvtári gyűjteményeinek a Nemzeti Múzeum és tékája, a Széchényi Országos Könyvtár számára való megvásárlása 1832-ben korszakos jelentőségű esemény volt. E könyvtári gyarapodást a kortársak és sokáig az utódok is — okkal — úgy tekintették, mint a nemzeti könyvgyűjtemény második megalapítását. Elhalványulva bár, még századfordulónk nemzedéke is őrizte ezt a tudatot.[1] Ám azóta — meg kell vallanunk — a feledés köde csaknem teljesen eltakarta előlünk a JANKOVICH-gyűjteményekkel kapcsolatos legfontosabb tényeket is, úgyhogy nemegyszer zavarba jövünk, ha idevágó kérdésekkel kerülünk szembe. Ez a visszás helyzet azért állhatott elő, mert közel másfél évszázad alatt senki sem akadt intézetünkben, aki a JANKOVICH-gyűjtemények történetének felkutatására és bemutatására indíttatva érezte volna magát. Annak a folyamatban levő széleskörű kutatómunkának a keretében, amely könyvtárunk részletes történetének megírására irányul, most végre sor kerülhet e súlyos tartozás lerovására is. Időszerűvé tette különben e tanulmányunkat egy dátum is, nevezetesen: 1972. január 2-án volt Jankovich születésének kétszázadik évfordulója.

Jelen értekezésünk megírásában csaknem teljesen kiadatlan kútfőkre támaszkodtunk. A vonatkozó irodalmi anyag ugyanis annyira gyér, hogy még egy vázlat elkészítésére is nehezen futná belőle. A felhasznált forrásokról az alábbi tájékoztatást adhatjuk.

1. JANKOVICH Miklós magán- és nyilvános életére vonatkozólag kiváltképpen két gyűjteményből merítettünk:

   a) JANKOVICH saját személyi iratainak és levelezésének 1959 óta könyvtárunkban őrzött fondjából, valamint

   b) a JANKOVICH-család levéltárának az Országos Levéltárban elhelyezett állagából.[2]

1. Ld. FEJÉRPATAKY László értékelését *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára* 1802—1902. Bp. 1902 c. kiadványban 6. l.
2. E részben a JANKOVICH-család ma élő jeles tagjának, a műgyűjtő szépunokájának, ugyancsak JANKOVICH Miklósnak (szül. 1904) családtörténeti adatgyűjteményét használtam. Szíves készségéért ezúton fejezem ki köszönetemet.

2. A JANKOVICH-féle könyv- és kéziratgyűjtemény kialakulásának és állományának feltárásához az említetteken kívül főképpen az 1832-ben megvásárolt és a Széchényi Országos Könyvtárba a gyűjteményekkel együtt bekerült kéziratos katalógusok szolgáltak alapul.

3. A JANKOVICH-gyűjteményeknek a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve a Széchényi Országos Könyvtár számára történt megszerzését pedig

a) részben könyvtárunk igazgatóságának ügyviteli iratai,

b) részben az Országos Levéltárban őrzött nádori levéltár *(Archivum Palatinale)* iratai alapján tisztáztuk.

Ami a feldolgozást illeti, először JANKOVICH kulturális hivatásának kibontakozását, aztán gyűjteményeinek kialakulását, végül a gyűjtemények sorsát kívánjuk bemutatni.

I. EGY RENDKÍVÜLI HIVATÁS ÉBREDÉSE

1. *Középnemességünk viszonya a tudományossághoz*

Társadalmi szerepét tekintve JANKOVICH Miklós különös jelenség volt Napóleon-kori és reformkori táblabíró-nemességünk körében. Rendkívülisége életprogramjának, élethivatásának sajátszerű kulturális irányában és tartalmában nyilvánult meg. Vérbeli *literary gentleman* volt: könyv- és kéziratgyűjtő, bibliofil és bibliográfus, szépművészeti és iparművészeti gyűjtő, régész és történetkutató, irodalom- és tudományszervező, játékszíni mecénás és még sok egyéb. Ez a beállítottság inkább egy arisztokratához illett, mint egy középnemeshez. Nem úgy értendő ez, mintha középnemességünk általában híjával lett volna a magasabb műveltségnek, a szellemi érdeklődésnek és aktivitásnak. Hiszen tudott dolog, hogy közéletünknek ez a vezetőrétege a reformáció és ellenreformáció idejétől kezdve fokozatosan teljes egészében intellektualizálódott: hordozója lett egy sajátos késő-humanista retorikus-jogi műveltségnek.[3] A felvilágosodás óta pedig BESSENYEIvel az élen soraiból kerültek ki az anyanyelvűség nevében végbement kultúraújítás legsúlyosabb szavú támogatói. KAZINCZYnak az egész országra kiterjedő levelezése kitűnő tanúságtétel arról, hogy a 19. század elején mennyire tipikus volt a könyvolvasó, tollforgató, írói babérokra vágyó középnemes alakja. Azt is tudjuk, hogy a jómódú, polgárosodó nemesség körében megjelent a BERZEVICZY Gergely-szerű közíró is: a gazdasági-társadalmi-politikai korszerűsödés előharcosa. Ám volt egy területe szellemi életünknek, amelyen középnemességünk nemigen volt hajlandó szerepet vállalni, ti. a tudományos tevékenység. A természeti és társadalmi valóságra irányuló kutató érdeklődés és feltárás mint életfeladat, életcél alig gyakorolt vonzóerőt a táblabírákra. Vajmi ritka eset volt az olyan birtokos nemes, aki hivatást érzett valamiféle tudós búvárkodásra. Ha imittamott felbukkant is egy-egy efféle különc, általában az sem tudott a dilettantizmus fokán felülemelkedni. Még a sajátszerűen nemesi jellegű és érdekű hazai történelemmel és régészettel való kutató-gyűjtő foglalkozás iránt sem mutatkozott meg e rétegben komoly készség; SZIRMAY Antal, FEJÉRVÁRY Gábor és

3. A nemesség intellektualizálódásáról HAJNAL István: *Az osztálytársadalom.* = *Magyar Művelődéstörténet.* Szerk. DOMANOVSKY Sándor. V. köt. 163—200. l.

Károly, vagy MARCZIBÁNYI István esete kivétel számba ment. A 18—19. század fordulóján úgy látszott, hogy az elmúlóban levő feudális világ szétszórtan lappangó és a jozefinus idők óta erősen pusztuló kultúrakincsének összegyűjtését és megmentését legfeljebb egyes művelt, nagyvagyonú és hazafias érzésű arisztokratáktól, vagy főpapoktól lehet remélni.

Tudjuk, nem egészen így történt. Bár az indítást és az alapvetést TELEKI Sámuel, SZÉCHÉNYI Ferenc, BATTHYÁNY Ignác és BATTHYÁNY József személyében csakugyan mágnások és főpapok végezték el,[4] az a tudós polihisztor-gyűjtő, aki

4. Erről bővebben sajtó alatt levő, *Tizennyolcadik századi könyvtári kultúránk* c. tanulmányomban szólok.

mindenkinél nagyobb részt vállalt, nagyobb érdemet szerzett a szóban forgó feladat végrehajtása körül, aki a gyűjtőtevékenységet a szellemi és anyagi kultúra minden területére kiterjesztette, — váratlanul a középnemesség soraiból került ki. Csaknem másfélszáz év távlatából ma már teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy legfőként JANKOVICH Miklósnak, az ő rajongó lelkesedésének, páratlan áldozatkészségének és kiváló hozzáértésének köszönhető, hogy Nemzeti Múzeumunk és ezen belül Széchényi Országos Könyvtárunk alig egy emberöltővel az alapítás után kezdeti szerény állapotából hirtelen kibontakozhatott s valóban méltó, országos reprezentánsa lett ezredéves anyagi és szellemi kultúránknak. Olyan nagytömegű, változatos összetételű és felmérhetetlen értékű szellemi és műkincs (középkori kódex, nyomdászati ritkaság, az antiktól a neoklasszicizmusig terjedő képző- és iparművészeti tárgy, köztük sok világhírű darab) került JANKOVICH gyűjteményével a nemzet birtokába, amely messze meghaladta a Széchényi-féle alapítvány kereteit és becsét, s egyáltalában felülmúlt mindent, amit az alapítványok és ajándékok összessége mindmáig jelent intézményeink számára.[5]

2. *A Jankovich-család anyagi és szellemi felemelkedése*

Ami JANKOVICH elhivatottságának konkrét kibontakozását illeti, az nyilván nem a véletlen műve volt, hanem a vele született hajlamon túl különleges családi és különféle külső kulturális hatásoknak az eredménye.

A családtörténet adataiból — bármennyire gyérek is azok — több olyan tényt lehet kielemezni, amely hozzásegít JANKOVICH szellemi habitusának megértéséhez.

A JESZENICEI JANKOVICHOK nem tartoztak a honfoglaló eredettel dicsekvő törzsökös középnemességhez, nevük bizonysága szerint idegen eredetűek voltak, s különben is csak a 18. század közepe táján emelkedtek fel a módos birtokos nemesek közé. Eredetileg a horvát végekről, a török elől menekült szegény szabadok, afféle hétszilvafásak lehettek, akik a Felvidéken, egy Trencsén megyei kis faluban, Jeszenicén találtak új otthont maguknak.[6] Nemesi jogállásuk sem volt régi keletű. Armálisukat 1686-ban, Budavár visszafoglalása évében nyerték, úgylehet, éppen a felszabadító háborúban szerzett érdemeikért. Voltaképpen tehát olyan familiáról van szó, amely önerejével küzdötte fel magát a szegénységből, az ismeretlenségből a jómódba, a rangos, tekintélyes nemesség szintjére. Az efféle társadalmi-vagyoni felemelkedés a kései feudális időkben nem csupán szerencse dolga volt. Feltörni rendszerint csak azok a családok tudtak, amelyek nemzedékeken át az átlagost meghaladó katonai erényekkel, vagy az új időkben különös jelentőséget és társadalmi megbecsülést nyert intellektuális készültséggel rendelkeztek. A JANKOVICHOK úgy látszik mindkét lehetőséggel élve igyekeztek boldogulni. Családfájukat szem előtt tartva, az egymást követő nemzedékek pályáját a következőkben vázolhatjuk.

5. JANKOVICH nagyszerű régészeti és műkincseinek ismertetésével máig is adós a Magyar Nemzeti Múzeum. Ennek a rendkívüli jelentőségű gyűjteménynek csupán egy részéről, a szépművészeti alkotásokról készült szakszerű, bár korántsem kimerítő feldolgozás. ENTZ Géza: *Jankovich Miklós a műgyűjtő.* = *Archaeologiai Értesítő. LII.* 167—279. l.
6. NAGY Iván: *Magyarország családai.* V. köt. Pest 1859. 302—308. l.

Neszéri Jankovich Miklós (†1672 körül)
Nádasdy országbíró causarum directora
felesége: Hávor Magdolna

|

I. Jankovich Miklós (†1715)
katona a felszabadító háborúban,
armális-szerző
felesége: Rajczy Zsuzsanna

|

II. Jankovich Miklós (1694—1763)
az esztergomi érsekség causarum directora,
majd septemvir
felesége: Szunyogh Krisztina

|

III. Jankovich Miklós (1723—1797)
cs. alezredes, majd jászkun kapitány,
végül kir. táblai ülnök
felesége: Beniczky Angelika

|

IV. Jankovich Miklós (1772—1846)
polihisztor, könyv- és műgyűjtő
1. felesége: Rudnyánszky Antónia
2. felesége: Hauch Rozina

Figyelemreméltó, hogy már az első ismert ős, a bizonytalan nemességű Neszéri Jankovich Miklós, már mint előkelő értelmiségi állású egyén jelenik meg a színen. 1670 körül ügyigazgatói azaz ügyészi *(causarum director)* minőségben működött a vértanúságot szenvedett gróf Nádasdy Ferenc országbíró szolgálatában. Olyan tény ez, amely a családnak az eruditio eszközeivel való sikeres előhaladása mellett tanúskodik. A megszerzett társadalmi tekintély formai elismerését, a nemesi diplomát azonban úgy látszik, még ekkor is könnyebb volt a hagyományos úton, kard által biztosítani. Az ügyigazgató Jankovich Miklósnak Hávor Magdolnával, valószínűleg nemes nővel kötött házasságából származó fiai (Miklós és András) voltak az 1686-i armális megszerzői.[7]

A felemelkedés harmadik lépcsőfokán, a vagyonszerzésben jellemzően megint csak az intellektuális munka játszotta a főszerepet. Az ősfán I. Miklósként szereplő nemességszerző fia, II. Miklós (1694—1763) szintén mint causarum director csinált fényes karriert. Az esztergomi érsekség pöreit folytatva, módot talált arra is, hogy feleségének, a szintén Jeszenicén otthonos előkelő Szúnyogh-család sarjának jogán számottevő neoaquistica-jószágok birtokába jusson, s ezeket vásárolt fekvőségekkel is gyarapítsa. Pest-, Nógrád-, Komárom-, Nyitra- és Pozsony megyében örök-, vagy zálogjogon a részbirtokoknak (portioknak) egész sorát szerezte meg, s ezzel családját egyszeriben a bene possesionatus rétegbe

7. Az első ősről és nejéről, Hávor Magdolnáról geneológiai irodalmunk nem tud. Róluk a műgyűjtő Jankovich Miklósnak 1811. évi kamarási folyamodványából szereztünk tudomást. L. Országos Levéltár (az alábbiakban OL), Jankovich-lt., P. 1284. és 45 nr. 51., valamint P. 1286., raksz. 1.

emelte. Meggazdagodását tüneményes társadalmi emelkedés kísérte: valószínűleg kimagasló jogászi tudásának köszönhette, hogy tagja lett az ország legfelsőbb bíróságának, a hétszemélyes táblának, s mint ilyen, újabb érdemeiért elnyerte az aranysarkantyús vitézi rangot.[8]

A következő nemzedék képviselője, III. Miklós (1723—1797), a mi JANKOVICH Miklósunk atyja már a rangos megyei családok előnyös helyzetéből folytatta a vagyonszerzést. Vele a család végleg elszakadt az ősi fészektől, Jeszenicétől, és az ország perifériájáról központi területre költözött. Neki köszönheti a család, hogy néhány évtized leforgása alatt szinte főúri uradalmakkal vetekedő sokezer hold terjedelmű puszták birtokosa lett. Pörös eljárás útján örökjogon került JANKOVICH-kézbe Fejér megyében Rácalmás, Szentiván és Kulcs, zálogjogon ugyanott Alap, Sismánd és Körtvélyes, valamint Pest megyében Vadas és Szenttamás, végül házasságkötésével a Nógrád megyei Berzence és három városi lakóház Pesten. Ez a III. JANKOVICH Miklós többé már nem volt ráutalva az értelmiségi munkára, de azért a jogi képzettségnek bizonyára ő sem volt híjával. Nemcsak a jászkun-kerületben viselt kapitányi (alispáni) tiszte, hanem a királyi táblán elnyert ülnöksége is erre vall. Katonaélete, az osztrák örökösödési és a hétéves háborúban való részvétele és ennek során befutott karrierje nyilván nem jelentéktelen, de mégis csak mellékes mozzanat volt életében. A jelek szerint ővele tűnt fel a családban az amateur mű- és könyvgyűjtő nemes típusa. Számos adat vall arra, hogy ő vetette meg alapját a később oly nagy hírre emelkedett családi könyvtárnak azzal, hogy a jezsuita kollégiumok, majd a többi szerzetesházak feloszlatásakor ritka könyveket, kéziratokat és egyéb tudományos rekvizitumokat szerzett meg. Társadalmi elhelyezkedésére különben jellemző a költő ORCZY Lőrinccel, egykori ezredtársával fennállt tartós barátsága, valamint az előkelő, kulturált BENICZKY-családból történt házasodása és Pesten való megtelepedése.[9]

IV. JANKOVICH Miklós a nagyhírűvé vált polihisztor tehát egy fokozatosan kibontakozott családi gazdagságba és kultúrkörnyezetbe született bele. A napvilágot 1772. január 2-én,[10] valószínűleg abban a pesti házban látta meg, amely egykor a mai Kossuth Lajos utca és Petőfi Sándor utca keleti sarkán állt, s amely nagyanyja, SZUNYOGH Krisztina hozományából lett JANKOVICH-rezidenciává. Gyermekkorát is telenként minden bizonnyal itt töltötte, vagy Székesfehérvárt, ahol szintén volt háza a családnak; nyaranta pedig Rácalmáson, a még ma is fennálló árkádos kúriában.[11] Feltehetőleg e családi lakóhelyek mindegyike olyan választékos ízléssel volt berendezve, annyi műtárggyal díszítve, annyi művelődési eszközzel ellátva, hogy a gyermekben korán felébredhetett az ilyen irányú érdeklődés. E hatások erejét nyilván fokozták még a rokoni kuriákban és kastélyokban szerzett benyomások is.

8. Ez a II. JANKOVICH Miklós az érsekprímási szék üresedésének idején kormányzója volt a prímási birtokoknak. (Legifjabb JANKOVICH Miklós adatközlése.)
9. Ua.
10. Irodalmunkban Constant von WURZBACH *(Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs.* X. Theil. Wien 1863. 76—78. l.), illetve SZINNYEI József nyomán *(Magyar írók élete és munkái.* V. köt. Bp. 1897. 380. h.) mindenfelé 1773 szerepel JANKOVICH születési éveként. Ez téves! Hitelesnek az általunk jelzett időpont tekintendő. Így van ez feljegyezve JANKOVICH feleségének, RUDNYÁNSZKY Antóniának (1782—1814) a család által ma is őrzött eredeti imakönyvében.
11. Legifj. JANKOVICH Miklós (szül. 1904) közlései.

3. *Jankovich Miklós iskolázása és tudós mentorai*

A II. JÓZSEF korában új életre ébredő Pest és Buda városa is nyilván jelentős hatást gyakorolt JANKOVICH szellemi alakulására. Az itt élés, az itt tartózkodás magában véve is elég lett volna ahhoz, hogy JANKOVICHot messze fölébe emelje a vidékhez kötődött nemesifjaknak. De mennyit jelentett ezenfelül még a híres pesti piarista gimnáziumban való iskolázás! Ez az iskola lényegesen többet nyújtott tanítványainak, mint az átlag provinciális gimnáziumok. Itt ugyanis nem érték be a klasszikus és gyakorlati latin nyelvoktatással, hanem különös súlyt fektettek még a korszerű philosophia recentior ismertetésére, úgyszintén a neohumanizmus programját alkotó történeti és régiségtani ismeretek oktatására, s nem utolsó sorban a magyar nyelv használatára meg a hazaszeretet felkeltésére.[12] Valóban, az az oktatás, az a nevelés, amelyet az 1780-as évek közepén JANKOVICH a pesti piaristáknál és megelőzőleg az ugyancsak piarista vezetés alatt álló váci Teréziánumban kapott, elhatározó befolyással volt egész személyiségének, szellemének, közösségi magatartásának és életprogramjának kialakulására. A pozsonyi kir. akadémián 1791-ben befejezett történeti-jogi tanulmányai már inkább csak kiteljesítették a pesti gimnáziumban szerzett sokoldalú kultúráját.[13]

A családi kör és az iskola lelket, szellemet formáló nevelését és oktatását természetesen egyéb külső hatások is kísérték és követték: olyanok, amelyek illusztris személyek, jeles kultúremberek részéről érték az ifjú JANKOVICHot.

Életpályájának méltatója, TOLDY Ferenc ezek közül legkivált CORNIDES Dániel professzor (1732—1787) befolyását tartotta döntő jelentőségűnek.[14] Nem tudjuk biztosan, hogy e kiváló felvilágosult történettudósunk milyen kapcsolatban állt JANKOVICHcsal. Egyetemi oktatója nem lehetetett, mert CORNIDES 1784-ben lett a pesti egyetem tanára, illetőleg az Egyetemi Könyvtár őre, s működése három év múltán — korai váratlan halála következtében — már véget is ért.[15] JANKOVICH ebben az időben még csak 12—15 éves gimnazista volt. Több mint valószínű, hogy a szerény jövedelmű professzor mint preceptor foglalkozott a fiatal JANKOVICHcsal; a gazdag előkelő család megengedhette magának, hogy ilyen kiváló tudóst fogadjon fia mellé oktatóul. De bármi természetű lett légyen is a kapcsolat közöttük, feltehetőleg JANKOVICH CORNIDEStől tanulta korszerű történeti műveltségét és a magyar történelemnek forrásokon keresztül való megismerését. Emellett nagyszerű élményt jelenthetett számára CORNIDES tudós műhelyének, különösen 2000 kötetnyi, csupa magyar történeti tárgyú könyvet, kéziratot felölelő tékájának megismerése is. Nyilván itt és ekkor találkozott

12. BALANYI György—LAKATOS Zoltán (szerk.): *Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány háromszázéves jubileumára.* Bp. (1943.) 54., 83., 102., 119—120. l.
13. JANKOVICH pesti és pozsonyi iskolázásának dokumentumait l. Országos Széchényi Könyvtár (a következőkben OSZK) kézirattár, Fond 16/2. — A váci iskolázásról HOCHMEISTER Mártonnak Nagyszebenben, 1824. dec. 22-én kelt, JANKOVICHhoz intézett levele tesz említést. Uo. a jelzett fondban foglalt levelek között.
14. *Gyászbeszéd Jankovich Miklós felett. Tartatott az akadémiában április.* 20. 1846. = *Toldy Ferenc összegyűjtött munkái.* V. köt. Pest 1872. 161. l.
15. SZINNYEI, i. m. II. köt. Bp. 1893. 113—115. h.

először a *bibliotheca Hungarica* fogalmával s innen eredt érdeklődése a nemzeti könyvkultúra történeti emlékei iránt.[16]

Vonatkozó irodalmunk CORNIDESen kívül nem tesz említést több olyan személyről, akinek hasonló elhatározó befolyása lehetett az ifjú JANKOVICH tudományos érdeklődésének, terveinek, törekvéseinek kialakulására. Pedig nyilván voltak még ilyenek! Ezek közé tartozott KOVACHICH Márton György (1744—1821), szintén pesti egyetemi könyvtárőr. Ez a — CORNIDEShez hasonlóan — felvilágosult szellemű jeles tudós (a rendszeres történeti forráskutatás úttörője, a tudományos jogtörténetírás megalapítója, a nyilvános nemzeti könyvtár gondolatának első propagátora és egy szervezett történetkutató intézet és forrásgyűjtemény életrehívója[17]) az 1790-es években kimutathatólag szoros kapcsolatban állt JANKOVICHcsal, vele nagy igényű közös tudományos vállalkozásba kezdett: egy teljességre törekvő magyar nemzeti bibliográfia *(Bibliotheca Hungarica universalis)* összeállításába.[18] KOVACHICH ekkor már javakorabeli, közel 50 éves férfi volt, háta mögött gazdag tudományos eredményekkel, JANKOVICH pedig 20 év körüli, jóformán ismeretlen fiatalember. Nyilvánvaló tehát, hogy kettejük viszonyában KOVACHICH játszotta a mentor szerepét. Bár kooperációjuk a jelek szerint nem sokáig tarthatott, mégis Jankovichra minden bizonnyal erőteljes ösztönző és fejlesztő hatást gyakorolt. Hozzájárulhatott a hungarika-könyvgyűjtés iránt CORNIDES által felkeltett érdeklődése megszilárdulásához, de ezentúl a könyvismeret és a bibliográfia mélyebb értelmének és módszeres gyakorlásának elsajátításához is.

Fel kell tételeznünk, hogy ugyanebben a környezetben, az Egyetemi Könyvtár falai közt még egyéb jelentős hatások is érték JANKOVICHOT. A Bibliotheca élén ui. ekkoriban egymást követően két jeles ex-jezsuita tudós állt: a nyolcvanas években PRAY György (1723—1801), bontakozó kritikai történetírásunk vezető reprezentánsa, a kilencvenes években pedig SCHÖNVISNER István (1738—1818), régészeti tudományunk megalapítója, mindkettő professzor. Ez idő szerint nincs tudomásunk arról, hogy az ifjú JANKOVICH e két nagytekintélyű tudóssal közelebbi személyes nexusban lett volna, de — mint a könyvtár gyakori vendége — mindenesetre ismerhette őket, s ami fontosabb: olvashatta egynémely alapvetően fontos munkájukat, PRAYnak *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis* (Budae 1780), valamint SCHÖNVISNERnek *De ruderibus . . . et nonnullis aliis monumentis in solo Budensi* (Budae 1778) és *Notitia Hungaricae rei numariae* (Budae 1801) című kiadványát. E két újszerű kutatási tárgykör nyilván magára vonta JANKOVICH figyelmét és alkalmas lehetett arra, hogy kiszélesítse, illetőleg elmélyítse akkoriban kialakuló tudományos horizontját s befolyásolja gyűjtői tevékenységét. PRAY a ritka könyv fogalmának és jelentőségének konkrét tisztázásával kitűnő segítséget nyújthatott neki a könyvek világában való szakszerű eligazodáshoz, — SCHÖNVISNER pedig történelmi érdek-

16. CORNIDES könyvtáráról a testvére által összeállított katalógus tájékoztat: *Clarissimi Danielis Cornides . . . professoris . . . bibliotheca Hungarica sive catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungariae adnexarum provinciarum gentiumque finitimarum tam typis publice editorum, quam manu exaratorum.* Pestini 1792.
17. V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György a forráskutató.* Bp. 1969.
18. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 9. — Ugyanerről KROMPECHER Bertalan: *Jankovich Miklós irodalmi törekvései.* Bp. 1931. 8. l.

lődését és gyűjtését a kéziratok és nyomtatott könyvek körén túl kiterjesztette a tárgyi műemlékekre is.

Tovább is lehetne még nyomozni a pesti Egyetemi Könyvtár olvasótermében a 18. század végén dolgozó tudósoknak JANKOVICHcsal való kapcsolata után, megkísérelve kimutatni rá gyakorolt tudományos és eszmei hatásukat. Sőt kutatni lehetne az után is, hogy az 1790—91. évi nagy nemzeti ébredés idején Pest-Budán összesereglett szellemi kiválóságok közül kivel került JANKOVICH olyan baráti viszonyba, amely kulturális érdeklődésének alakulására esetleg befolyást gyakorolt. Ámde minderre itt és most nem vállalkozhatunk. Ez külön feladat, amely egyszer majd a fölöttébb gazdag JANKOVICH-levelezés gondos áttanulmányozásával lesz elvégezhető. Legfeljebb egy mozzanatra kell még mint alapos feltevésre utalnunk: RÉVAI Miklósnak közvetlen vagy közvetett, ti. HORVÁT Istvánon keresztül érvényesült befolyására. Biztos tudomásunk van róla, hogy JANKOVICHot, a piaristák neveltjét, a tudós piarista professzor megtisztelte barátságával, Jankovich pedig RÉVAI tüzes nemzeti érzéstől áthatott szellemének és nyelvtörténeti kutatási propagandájának lelkes híve lett.[19] Határozottan kifejeződött ez hungarikum-gyűjtésének a magyar nyelvemlékek felkutatására irányuló elsőrendű programpontjában, egyszersmind egész gyűjtő céljának a CORNIDES—KOVACHICH-féle hideg racionalista tudományosság irányából a romantikus nemzeti rajongás felé való orientálódásában.

Tárgyunk első fejezetéhez nincs több mondanivalónk. Úgy véljük, fenti miliő-vizsgálatunk a maga töredékes mivoltában is alkalmas arra, hogy érzékeltesse: hogyan, s miért fordult JANKOVICH Miklósnak, ennek a hivatali-politikai pályára predesztinált gazdag nemesifjúnak érdeklődése tudományos és művészeti irányba, közelebbről a nemzeti könyv- és műgyűjtés felé.

II. AZ ELSŐ GYŰJTEMÉNY (1790—1832)

1. *Jankovich válaszúton*

A 18. század végén a felsőfokú jogi tanulmányokat rendszerint még húszéves koruk előtt befejezték a fiatalok. JANKOVICH is 1791-ben, 19 éves korában hagyta el a pozsonyi kir. akadémiát. Évszázados társadalmi szokás szerint a rangos családok sarjai ilyenkor tiszteletbeli jegyzői hivatalt vállaltak a vármegyénél. Nem volt kivétel ez alól az ifjú JANKOVICH sem. Némi késedelemmel bár, 1793-ban Fejér megye szolgálatába lépett. Az adminisztratív pálya azonban aligha gyakorolt rá nagy vonzóerőt: négy évi gyakornokoskodás után, édesapja halálakor (1797) úgy látszik könnyűszerrel búcsút vett a megyeházától.[20] Egyidejűleg elhagyta Székesfehérvárt, visszavonult Rácalmásra, a család egyik vidéki kúriájába és testvéröccsével, JANKOVICH Józseffel (a későbbi Fehér megyei alispánnal) megosztozva kézbe vette az örökölt birtokok vezetését.[21] A következő évben

19. KROMPECHER, i. m. 9—10. l.
20. OL Nádasdladányi Nádasdy-lt., P. 507., Levelezések nr. 982. fol. 52/b. DALOS Péter levele gróf NÁDASDY Ferenc főispánhoz.
21. OL Jankovich-lt. P. 1284., raksz. 11., nr. 247.
volt 1798. dec. 16-án. Bejegyzés RUDNYÁNSZKY Antóniának a család által őrzött imakönyvében.

(1798) megnősült, feleségül vette egy hasonlóképpen előkelő és módos család leányát, RUDNYÁNSZKY Antóniát.[22] Az 1800-as évek elején több gyermeke született.[23] Ugyanez idő tájt (1801-ben) történt, hogy a családi birtokok végleges rendezése kapcsán a Fejér megyei Rácalmásról a Pest megyei Vadas pusztára költözött, s itt rendezte be vidéki rezidenciáját.[24] Ekkor vette fel a VADASI előnevet, elhanyagolva a régi, immár jelentőségét vesztett JESZENICEI prédikátumot. Életét itt majd egy évtizedig túlnyomórészt gazdálkodással töltötte: igazgatott, pereskedett és — kihasználva a napóleoni idők piaci konjunktúráját — nagybani terménykereskedést folytatott, amelynek hasznát újabb birtokvásárlásokba fektette.[25] Gazdagságára jellemző, hogy csupán öröklött birtokrészének tiszta jövedelme is meghaladta az évi 15 000 ezüst forintot.[26] Feltehető, hogy az új szerzemények hozama sem maradt el sokkal ettől az összegtől. Ez a szinte főúri jómód nemcsak a pesti rezidencia fenntartására,[27] a rendszeres fővárosi telelésre és bécsi kirándulásokra nyújtott könnyű lehetőséget, hanem különleges kulturális passziók messzemenő kielégítésére is. Mégis 1808-ban még egyszer megkísérelte JANKOVICH, hogy hivatali karriert csináljon: kinevezést kért és nyert a budai kir. kamara tisztviselői karába, és mint titkár, két éven át tevékenykedett a kincstári ügyek adminisztrációjában.[28] 1810-ben azonban végérvényesen belátta, hogy a közigazgatási pálya nem neki való; állásáról most már nyilván azzal a szándékkal mondott le, hogy ezentúl minden idejét és energiáját a kultúra szolgálatának szenteli. Feltehetőleg ugyanekkor (esetleg már előbb) mentesítette magát a jószágkormányzás gondjaitól is, gazdatisztekre bízva birtokainak kezelését.

1810/11-ben, amikor e fordulat végbement, JANKOVICH már csaknem 40 éves volt. A háborús gazdasági konjunktúra a vége felé közelgett és küszöbön állt a devalvációs korszak; az óvatosak abbahagyták a spekulációt és beérték javaik élvezetével. JANKOVICH Miklós is felismerhette az idők változásának jelét. Ez lehetett a materiális háttere annak, hogy olyan hirtelen szakított minden érdekszerű gyakorlati tevékenységgel és teljesen átengedte magát ifjú éveiben kitűzött ideális életprogramjának: a hazafias célzatú kultúrkincs-gyűjtésnek és a tudós-irodalmi nemzetszolgálatnak.

Szó sincs persze arról, hogy JANKOVICH csak ekkoriban, 1810 körül, és csupán külső, gazdasági körülmények kényszere folytán látott volna hozzá CORNIDES, KOVACHICH és RÉVAI által inspirált nemzeti-tudományos gyűjtőprogramjának megvalósításához. Ellenkezőleg: megállapítható, hogy ilyen irányú tevékenységét már 20 éves kora körül megkezdte és azóta is szüntelenül, egyre fokozódó céltudatossággal, hozzáértéssel és szenvedélyességgel folytatta. 1810 körül már olyan, országszerte ismert teljesítmény állt mögötte, amely önmagában is elegendő ok lett volna a kulturális életformába való teljes átlépésre. Az volt ui. a helyzet, hogy JANKOVICH immár két évtizedre visszatekintő erőfeszítésének eredményét

22. NAGY Iván, i. m. IX. köt. Pest 1862. 812., 816. l. Az esküvő Ezgeden (Pozsony m.) volt.
23. Bejegyzések RUDNYÁNSZKY Antónia imakönyvében, továbbá: OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 3., nr. 185.
24. OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 3., nr. 168. és 177.
25. Uo. nr. 168.
26. Uo. nr. 177.
27. Uo.
28. OL Jankovich-lt., P. 1284., raksz. 1., nr. 50.

maga sem volt képes többé áttekinteni s mégkevésbé szakszerűen felmérni. Elérkezett a legfőbb ideje annak, hogy összegyűlt könyv- és műkincseit számba vegye, rendszerezze, katalogizálja és esetleg irodalmilag is kiaknázza. A nagyszerű gyűjtemény, amelyet — a gazdálkodás gondjai közepette — mintegy félkézzel is össze tudott hordani, most már nem volt ugyanígy kezelhető; gondozása feltétlenül egész embert követelt. Ezt be kellett látnia JANKOVICHnak, ha nem akarta, hogy tömérdek fáradozásának és ráfordított költségének gyümölcse mint holt érték ismeretlen maradjon a haza és a külföld nyilvánossága előtt. Ezt pedig semmiképpen sem akarhatta, hiszen gyűjtőmunkáját egyfelől kultúramentő missziónak érezte, vele a nemzeti öntudatosulást kívánta előmozdítani, másfelől manifesztációnak is szánta a nagyvilág, konkréten a germán és szláv tudományosság egykorú fölényes képviselői számára, akik kétségbevonták, hogy a magyarság a középkor óta részese volt Európa kulturális fejlődésének.[29]

2. *„A magyar hajdankor emlékeinek" összegyűjtése*

Vizsgáljuk meg, miben állt JANKOVICH korai gyűjtőtevékenysége és mit eredményezett az első 20—25 esztendőben.

Bevezetőnkben utaltunk volt rá, hogy már JANKOVICH édesapja, a jászkun kapitány is könyvbarát és könyvgyűjtő volt: jogi, történelmi és klasszikus irodalmi művekből álló tékáját a JÓZSEF császár által feloszlatott kolostorok elkótyavetyélt könyveiből is gyarapította és fehérvári, vagy pest-belvárosi házában állította fel. A fiú később, amikor már országos hírű könyvmúzeum birtokosa volt, megvallotta, hogy az alap, amelyből kiindult, ez a kisded (összesen 103 műből álló) atyai hagyaték volt.[30] De ezen túlmenő szerepe is volt az apának: az ő megértő, áldozatkész támogatása segítségével indult el JANKOVICH az önálló könyvgyűjtés útján. Neki köszönhette, hogy már nagykorúvá válása előtt, amikor saját jövedelme és jogképessége még nem volt, nagyarányú könyvvásárlásokba bocsátkozhatott.

a) Az első jelentős szerzeményi akcióra 1793 tavaszán került sor. Ehhez a jelek szerint tudós mentora, KOVACHICH Márton György segítette hozzá JANKOVICHOT, nyilván 1792-ben együttesen megkezdett nagy nemzeti bibliográfiai vállalkozásuk kapcsán.[31] A budai egyetem egykori diplomatika-professzorának és az Egyetemi Könyvtár őrének, az ex-jezsuita WAGNER Károlynak elárvult könyvtáráról volt szó. WAGNER nyugalomba helyezése (1784) óta szülővárosában, a Sáros megyei Kisszebenben élt csendes visszavonultságban egészen 1790 elején bekövetkezett haláláig. Tékája, amelyet egyetemi kartársa, CORNIDES Dániel és rendtársa, SCHÖNVISNER István segítségével gyűjtött össze, 624 történettudományi munkát ölel fel mintegy 800 kötetben. Összetételét tekintve a gyűjtemény történészi szakkönyvtár volt, amely híven reprezentálta Magyarország történetének mind forráskiadványait, mind historiográfiáját; függelékképpen tartalmazta

29. OSZK kézirattár, Fond 16/1. és 16/11. — JANKOVICHOT is ugyanazok az eszmék vezérelték, mint HORVÁT Istvánt. Vö. VASS Bertalan: *Horvát István életrajza.* Bp. 1895. 230—250., 264., 284—286., 340., 351., 361. l.

30. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 7., Fond 16/23. — OL Jankovich-lt., P. 1284., raksz. 1., nr. 45., TOLDY, i. m. 161. l. tévesen tulajdonítja a kolostori vásárlásokat az ifjú JANKOVICHnak, hiszen ő az abolíciók idején még csak gimnazista volt; a kolostori könyvek megszerzése az apa nevéhez fűződik.

31. OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 3., nr. 184.

még a 17—18. századi külföldi történettudomány standard munkáit is. A kiadványok zömükben 18. századiak voltak, tehát általában recens jellegűek, s jobbára latin és német, kisebb részben francia és magyar nyelvűek.[32] A kerekded gyűjteményt az örökösök lehetőleg teljes egészében kívánták értékesíteni. KOVACHICH, ismerve JANKOVICH gyűjtési szándékát, közvetített közte és az örökösök között. A vételár 1500 ezüstforintra rúgott, s részletekben került kifizetésre.[33]

Ezzel a szerzeménnyel JANKOVICHnak sikerült megtennie az első jelentős lépést a tervezett *Universalis Bibliotheca Hungarica* létrehozása felé. Csaknem egyidőben történt ez SZÉCHÉNYI Ferenc azonos célú vállalkozásának elindulásával. A két gyűjtő egy ideig valószínűleg mitsem tudott egymás szándékáról; de nyilván nem véletlen volt, hogy egyszerre ketten — sőt tudjuk: többen is — indíttatva érezték magukat efféle nagyszabású akcióra. A törekvés mozgatója kétségtelenül a hazai társadalmi környezetben 1770 óta végbement változás volt: az értelmiség szerepének és arányának a közösségi életben végbement gyors megnövekedése és vele a könyvkultúra nagyarányú előretörése; célja pedig a közműveltség szintjének emelése, az ismeretszerzésnek és ismeretterjesztésnek nemzeti irányba terelése. Vagyis tulajdonképpen itt is ugyanaz a társadalmi igény fejeződött ki, mint az akadémia-eszmében: az intellektuális felszereltség megszerzése és korszerűvé tétele, más szóval a nemzeti célok felé fordult új világi értelmiség aktív szellemi tevékenységének, kutató energiájának és problémamegoldó képességének előmozdítása.[34]

b) A fiatal JANKOVICH gyűjtőkedvét az első siker úgy látszik tetemesen felfokozta. Valószínűleg széleskörű tájékozódást folytatott további jeles gyűjtemények megszerezhetősége iránt. Két év múlva, 1795 őszén sikerült is egy újabb eladó könyvtárra találnia. KAZAY Sámuel (1711—1798) gyógyszerész, Debrecen város gyógyszertárának provizora kínálta vételre érem- és műtárgy-gyűjteménynyel egybekötött bibliotékáját. KAZAY a protestáns Kelet-Magyarországon kitűnő bibliofil és műgyűjtő hírében állt, közeli jóbarátja volt WESZPRÉMI Istvánnak, a *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* jeles szerzőjének.[35] Gyűjteménye — amelyet jórészt Németországban és Itáliában vásárolt — polgári viszonylatban szinte páratlan értéket képviselt; hozzá fogható inkább csak főpapi, vagy arisztokrata kastélyokban fordulhatott elő, de ott sem mindenütt. Tékája jelentőségét elsősorban nem számszerű gazdagságának köszönhette, bár e tekintetben is kiemelkedő volt, hiszen több mint 1800 műre terjedő állományával[36]

32. HÖLVÉNYI György: *Wagner Károly könyvtára.* = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei.* III. 1966. 147—158. l.
33. A könyvtár katalógusát l. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 6. — A vásárlás lebonyolításáról: OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 4., nr. nélkül, 349. fol.
34. Erről BERLÁSZ Jenő: *Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt? Az értelmiség jelentőségének felismerése.* = *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1968—1969. Bp. 1971. 71—97. l.
35. Életéről ZOLTAI Lajos: *Újabb adalékok a könyv-, régiség-, éremgyűjtő debreceni patikárius nemes Kazay Sámuel élettörténetéhez.* = *Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője* 1931. 211—224. l. Ua.: *A debreceni kollégium éremtárának keletkezése és a Kazay-féle gyűjtemény.* = *Numizmatikai Közlemények* 1915. 137—143. l. GRÜNN Albert: *Kazay Sámuel éremgyűjteménye.* = *Numizmatikai Közlemények* 1903. 5—7. l. Néhány újabb adat: OSZK kézirattár, Fond 16/30.
36. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 11. *Catalogus bibliothecae Samuelis Kazzay de Ztrecze apothecarii.* L. még BÜKY Béla: *A Jankovich Miklós-féle katalógusgyűjtemény . . .* Székesfehérvár 1966. 6. l.

fülmúlta KOLLÁR Ádám híres bécsi gyűjteményét, és megközelítette CORNIDES-nek id. gr. TELEKI László által megvásárolt pesti könyvtárát. Ami pedig belső értékét illeti, e tekintetben túlszárnyalt minden más egykorú hazai tudós magángyűjteményt. Jellegére nézve egyetemes európai könyvtár volt, latin, görög, héber, német, olasz, francia és magyar nyelvű tudományos és irodalmi művekkel, a könyvnyomtatás addig eltelt évszázadainak legjelesebb termékeivel, sőt számos középkori kódexszel. A gyűjtő által sajátkezűleg összeírt katalógus szerint állományában 4 db 13. századi, 2 db 14. századi és 24 db 15. századi eredetű, jobbára liturgikus kódex fordult elő, továbbá 159 ősnyomtatvány, többszáz antikva és nagyszámú egyéb könyvritkaság; szerves részét alkotta a gyűjteménynek két földgömb, két éggömb és számos atlasz.[37] S még ez nem volt minden! A téka — humanista hagyomány szerint — gazdag műgyűjteménnyel, valóságos kis múzeummal volt egybekötve, amely több mint másfélezer történelmi becsű görög-római és magyar numizmát *(numophylacium)*, másfélszáz gemmát és amulettet *(gemmophylacium)*, ásatásokból előkerült feliratokat, szobrokat, táblaképeket, fegyvereket és egyéb műtárgyakat *(cymeliotheka)* ölelt fel. A teljes könyv- és műgyűjtemény értékét 12 500 ezüstforintra becsülték.[38] A tulajdonos azonban el volt adósodva, s kényszerhelyzetében JANKOVICHnak 2500 ezüst forintért kész volt átengedni a párját ritkító sokrétű gyűjteményt. 1795 októberében meg is kötötték az adásvételi szerződést, ámde az ügylet lebonyolítása súlyos akadályokba ütközött. A következő év tavaszán a debreceni református kollégium KAZAYnak 1015 forintnyi adóssága fejében bíróilag lefoglaltatta, sőt birtokba is vette az egész gyűjteményt.[39] De JANKOVICH részéről is nehézségek merültek fel; édesapja valószínűleg nem volt hajlandó a nagykorúságát még el nem ért fiú szerződését megerősíteni. Így aztán a huzavonában a kollégium lett nyertes: a collectio Kazayana — ha nem is teljességében — végérvényesen nála maradt. Egy részét később egyezkedés útján — úgy látszik — mégis sikerült JANKOVICHnak megszereznie. Erre nyilván az adott módot, hogy a kollégium követelésének összege felét sem érte el annak a summának, amelyet JANKOVICH fizetett volna KAZAY-nak.[40]

A Kazay-könyvtár nagybecsű külföldi kódex- és könyvkincsei s egyéb muzeális gyűjteményei minden bizonnyal nagy élményt jelentettek JANKOVICH számára. Alighanem ennek a hatásnak tulajdonítható, hogy a hungarikum-gyűjtés eredeti nemzeti tudományos célkitűzése ettől fogva megszűnt számára kizárólagos lenni; melléje szorosan felzárkózott egy széleskörű rara-gyűjtés, vagyis egy nemzetközi jellegű könyvtörténeti, könyvművészeti célkitűzés, sőt — tudjuk — egy teljesen kötetlen tárgyi régiséggyűjtési muzeális program is. Az ifjú JANKOVICH érdeklődési körének ez a kitágulása sejteni engedte, hogy itt olyan kezdetekről van szó, amelyek messze felül fognak múlni minden más hasonló egyéni vállalkozást. Erre vallott az is, hogy JANKOVICH, amikor atyja halála (1797) után önállósult, kincseivel Székesfehérvárról hamarosan felköltözött Pestre, a Hatvani-utcai családi házba, hogy itt az ország kulturális középpontjában a legkedvezőbb körülmények között fejleszthesse tovább gyűjteményeit.[41]

37. OSZK kézirattár, Fond 16/30.
38. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 11.
39. OSZK kézirattár, Fond 16/30.
40. Uo. és GÁBRIEL Asztrik: *A debreceni könyvtár középkori kéziratai.* = *Magyar Könyvszemle* 1942. 358—359. l.
41. OL Jakovich-lt., P. 1284., raksz. 11., nr. 247.

c) Gyarapító tevékenysége ezekben az években mind nagyobb méreteket öltött. A századfordulóig továbbra is elsősorban tudós-jellegű magánkönyvtárak után fürkészett. Elsőrangú vásárlási területe még jóideig a Felvidék volt. Az itteni lehetőségeket valószínűleg még 1793-i Sáros megyei útja alkalmával felmérte, és — a jelek szerint — messzemenőleg ki is aknázta. E vidék ui. — kívül esvén a török hódoltságon — többé-kevésbé fenntartotta a középkori Magyarország szellemi és művészeti örökségét, itt tehát sikerrel lehetett kódexekre, könyvritkaságokra és egyéb régiségekre bukkanni. Megkönnyítette a kutatást az is, hogy a 18. század korábbi évtizedeiben némely tudós evangélikus lelkészek és tanárok, úgyszintén amatőrök, már rengeteg hányódó, lappangó értéket összeszedtek és magángyűjteményükben őrizgettek.[42] JANKOVICH tehát figyelmét elsősorban ezeknek, az őt megelőző gyűjtőknek tékáira fordította.

1799-ben történt, hogy özv. FEJÉRVÁRY Károlyné szül. SEMSEY Polixéna felajánlotta JANKOVICHnak néhány évvel korábban elhúnyt férje gazdag könyv-, kézirat- és oklevélgyűjteményét.[43] FEJÉRVÁRY Károly (1743—1794) komlóskeresztesi (Sáros megyei) földbirtokos egyike volt azoknak a ritka nemes uraknak, akik a megyei közügyek helyett a történelem tanulmányozásának szentelték életüket, és — nyilván tudós tanáraik hatására — a nemzeti múlt írott és nyomtatott forrásainak gyűjtésével foglalatoskodtak.[44] Hátrahagyott tékája 1070 tételnyi nyomtatott könyvet, valamint 126 kötegre terjedő oklevél-, irat- és levélanyagot *(collectio diplomatica)* ölelt fel, különös tekintettel Sáros megye és a felvidéki evangélikusok történetére. A könyvek, iratok és levelek nagyrészt 17—18. századbeliek voltak, az oklevelek azonban zömmel középkoriak, 13—15. századiak.[45] Ezt a merőben hungarika jellegű gyűjteményt szakértő becsüsök 3400 ezüstforintra értékelték, JANKOVICH azonban csupán 1580 forintra. Hosszú alkudozás után végre is 1800 tavaszán az özvegy és fia, FEJÉRVÁRY Gábor — hitelezőktől szorongatva — kénytelenek voltak 2810 forintért átengedni a hagyatékot.[46]

d) Ugyanez időtájban Eperjesen alkalma nyílt JANKOVICHnak még egy, bár jóval kisebb terjedelmű részletvásárlásra. Itt élt még ekkoriban a Felvidék egyik legnevesebb 18. századi könyv- és kéziratgyűjtőjének, DOBAI SZÉKELY Sámuelnek (1704—1779) az özvegye.[47] DOBAI SZÉKELY szepességi származású kisnemes volt, filozófiát és jogot végzett, majd egy darabig tanárkodott, de élete javát katonáskodással töltötte. Az osztrák örökösödési háborúban bebarangolta Közép-Európát, majd Itáliát is, mindenütt kitűnő figyelmet szentelve a kulturális intézményeknek, a tudomány képviselőinek és a könyveknek. Altdorfban tudós ismereteivel annyira feltűnt, hogy az ottani akadémia tagjává választotta. Amikor 1753-ban mint kapitány megvált a katonai szolgálattól és Eperjesen a magánéletbe vonult vissza,[48] ritka könyvekből álló gyűjteménye már meg volt alapozva.

42. Erről sajtó alatt levő tanulmányomban: *Tizennyolcadik századi könyvtári kultúránk.*
43. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 35. l. a vonatkozó levelezést: az özvegy, SEMSEY Polixena. a fiú, FEJÉRVÁRY Gábor és az elhúnyt hitelezőinek képviselője, Josef GANTZAUG között.
44. SZINNYEI, i. m. III. köt. Bp. 1894. 279. h.
45. *Catalogus bibliothecae et manuscriptorum Caroli Fejérvári de Keresztes.* OSZK kézirattár, Fol. Lat. 35.
46. Uo.
47. OSZK kézirattár, Fond 16/23.
48. MELZER, Jakob: *Biographien berühmter Zipser.* Kaschau (1833). 169. l. SZINNYEI, i. m. XII. köt. Bp. 1909. 603—604. h.

Latin, német és magyar nyelvű kiadványokon kívül jelentős számban szerepeltek tékájában francia és olasz, s kis részben szláv nyelvű munkák is. Tartalmukra nézve a könyvek jobbára történelmi, egyháztörténelmi, földrajzi, és politikai tárgyúak voltak, jórészben hungarikumok.[49] Az utóbbiak közül a kapitány sokat atyjától, DOBAI SZÉKELY Andrástól, Szepes megye egykori nótáriusától örökölt, részben kéz alatt vásárolt; ilyen volt többek között SARTORI Dániel besztercebányai evangélikus lelkésznek mintegy 700 kötetnyi tékája, amely magába foglalta az eperjesi kollégium híres professzorának, MATTHEIDÉSZ Sámuelnek (†1729) hagyatékát is.[50] A gyűjtemény számszerű gazdagságáról sajnos nincs teljes kimutatásunk; kötetszáma alighanem 500 és 1000 között lehetett. A könyveknél nagyobb történelmi értéket képviselhetett SZÉKELY Sámuel kézirat-, irat- és oklevélgyűjteménye, ám ennek jelentőségére csak egyes fennmaradt darabok alapján következtethetünk. A gyűjtemény nagy részét ui. az özvegy már az 1780-as években eladogatta; vásárolt belőle KLIMÓ György pécsi püspök, FEJÉRVÁRY Károly, bizonyos BÁNÓ Imre, s még nyilván mások is.[51] JANKOVICH számára a kilencvenes évek végén már nem sok érdekes darab maradhatott; nem is lehet tudni, hogy numizmákon kívül mit és mennyit vásárolt.

e) Több, a JANKOVICH-hagyatékban ránkmaradt katalógus amellett tanúskodik, hogy a századforduló körül és a következő másfél évtizedben még más felvidéki magángyűjteményekből való részleges vásárlásra is sor került. Ezek közé tartozott HAMBACHER Sámuelnek (1720—1780) a XIII. szepesi város főorvosának 1800-ban kiárusított hungarika-gyűjteménye;[52] BENCZUR József (1728—1784) pozsonyi, illetőleg késmárki líceumi tanárnak és jeles jogtörténésznek hátrahagyott, zömmel bizonyára hazai történettudományi könyvtára;[53] LAUTSEK Márton (1772—1802) szakolcai evangélikus lelkésznek 400-nál több könyvet (közöttük számos szlavikát) s mintegy 60 kéziratot tartalmazó protestáns egyházi egyháztörténeti tárgyú hagyatéka;[54] BR. ORCZY László (1750—1807) főispánnak, a költő fiának Kassán elárverezett tékája;[55] TERTINA Mihálynak (1750—1808), a hányatott életű miskolci gimnáziumi tanárnak,[56] Hosszú István (1755—1808) losonci evangélikus lelkésznek,[57] úgyszintén KAZINCZY Ferencnek 1809-ben szükségből áruba bocsátott első könyvtára,[58] valamint KUZMÁNYI Sámuel

49. *Samuelis Székely de Doba bibliothecae librorum rariorum cathalogus.* OSZK kézirattár. Fol. Lat. 3. és 5.
50. BÜKY, i. m. 7. l.
51. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 2. Továbbá VARJÚ Elemér: *Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból.* = *Magyar Könyvszemle.* 1907. 193—206. l. HORVÁTH Margit: *Klimó püspök könyvtáralapítása.* (Pécs) 1932. SZINNYEI, i. m. VI. köt. Bp. 1899. 558—559. h.
52. BÜKY, i. m. 6., 13. l. és OSZK kézirattár, Fond 16/23.
53. Tanúsítja pl. BÉL Mátyás *Notitia Hungariae novae historico-geographica* c. nagy munkájának BENCZUR birtokában volt, saját kezű névbeírással ellátott példánya. Jelzete az OSZK-ban 501,949/5. Hasonló tanúság: BENCZUR kéziratai, amelyek JANKOVICH hagyatékával kerültek az Országos Széchényi Könyvtárba; kézirattári jelzetük: Fol. Lat. 333., 474. Quart. Lat. 202., 248., 259., 288., 289., 291., 293—295., 320., 388., 625., 627., 670. és Oct. Lat. 67., 156. és Oct. Slav. 33.
54. OSZK kézirattár, Fol. Lat 17.
55. Legifjabb JANKOVICH Miklós kéziratos család- és gyűjteménytörténeti feljegyzése. SZINNYEI, i. m. IX. köt. Bp. 1903. 1343—1344. h.
56. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 20.
57. Uo. Fol. Lat. 19.
58. *Kazinczy Ferenc levelezése.* Közzéteszi VÁCZY János, HARSÁNYI István stb. XXIII. köt., 165—166., 175—176., 178—179. l.

(†1810?) rimaszombati református lelkésznek,[59] LEHOCZKY András (1741—1813) nagyszombati kerületi táblai ülnöknek és genealógus írónak,[60] végül SEMSEY András (1784—1814) septemvirnek és giralti földbirtokosnak[61] könyvgyűjteménye.

Jankovichnak e korai időszakban végzett magángyűjteményi vásárlásai persze nem szorítkoztak csupán a Felvidékre. Figyelme kiterjedt más országrészekben, más városokban kínálkozó alkalmakra is, elsősorban természetesen a fővárosiakra. 1801 és 1810 között Pesten három nagyobb arányú szerzeményezéséről van tudomásunk. A legjelentősebb ezek közül RIBAY György (1754—1812) szlovák származású tudós evangélikus lelkésznek nagybecsű, bizonyára sokszáz kötetből álló szlavika (elsősorban bohemika) gyűjteménye volt, amelyet igen nagy összegért, 1800 ezüst forintért másodkézből, RUTTKAI DANKÓ Gábortól szerzett meg.[62] Ezt megelőzőleg, 1801-ben egy BOBICS János nevű pesti ügyvéd hagyatékából,[63] jóval később, 1810-ben pedig egy mágnásnak, KEGLEVICH György grófnak dobra került könyvtárából vett többszáz kötetre valót.[64] E két utóbb említett gyűjtemény jobbára 18. századi anyagot tartalmazott: BOBICSÉ hazai tudományos műveket, illetőleg jogi kéziratokat, KEGLEVICHÉ külföldi felvilágosult és szabadkőműves irodalmat. Ezeket a szerzeményeket megelőzte egy, vagy több, KOVACHICH Márton Györgytől való kéziratvásárlás az 1790-es évek végén; ennek révén kerültek a Jankovich-gyűjteménybe VERANCSICS Antal autographumai.[65] Bizonyára nem volt jelentéktelen az a soproni vétel sem, amelynek kapcsán VIETORISZ Jonathán gimnáziumi igazgató (†1802) tékájából mintegy 400 ezüst forint értékű, tehát bizonyára számottevő belső becsű könyv és kézirat került a birtokába.[66]

Végül utalni kell bizonyos alkalmi csereügyletekre is, amelyeket JANKOVICH egyes főúri gyűjtőkkel, így pl. gróf VICZAY Mihállyal (1756—1831) és úgylehet gróf ILLÉSHÁZY Istvánnal (1762—1838) bonyolított le.[67]

3. *Kísérlet egy közép-európai könyvgyűjtemény kialakítására*

Ezek a hazai magánkönyvtári vásárlások — amelyekhez különleges függelékként járult a budai kir. kamarai levéltárnak 1799—1800-ban kiselejtezett iratanyagából történt többrendbeli vétel — zömmel a *Bibliotheca Hungarica Universalis* eredeti tervét vitték gyors ütemben a valósulás felé. Lehetetlen azonban észre nem venni, hogy JANKOVICH gyűjtőtevékenysége már a századforduló előtt túllépte ennek a programnak határait. Bármekkora lelkesedéssel, hazafiúi buz-

59. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 18.
60. BÜKY, i. m. 6. l.
61. BÜKY, i. m. 9—11. l.
62. OSZK kézirattár, Fond 16/34. A vétel 1807-ben történt Pesten. Vö. HAVRÁN Dániel: *Ribay könyvtára.* = *Magyar Könyvszemle.* 1902. 352—361. l. Továbbá BORSA Gedeon—KÄFER István: *Catalogus librorum veterum usque ad annum* 1800 *in lingua Bohemica et Slovaca impressorum quod in Bibliotheca Nationali Hungariae de Francisco Széchényi nominata asservantur.* Bp. 1970.
63. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 8. és 16.
64. Uo. Fol. Lat. 15.
65. *Verancsics Antal összes munkái.* II. köt. Pest 1857. V—XV. l. = *Monumenta Hungariae Historica.* II. oszt. 3. köt.
66. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 22.
67. OSZK kézirattár, Fond 16/19., 16/56—60. Továbbá: KROMPECHER, i. m. 9. l. BERLÁSZ Jenő: *Über die Vorbesitzer des Ransanus-Kodex.* = *Magyar Könyvszemle.* 1969. 97—107. l.

galommal és áldozatkészséggel dolgozott is a szentnek érzett ügyért: az elmúlt századok során senki által össze nem gyűjtött s éppen ezért feledésbe merült, szétszórodott hazai kulturális termékek, könyv- és kódexkincsek, oklevelek, hivatalos iratok és magánlevelek felkutatásán és megszerzésén, — nem tudott ellenállni annak a vonzásnak sem, amelyet a tágabb közép-európai művelődéstörténet írott emlékei, a hazaiaknál művészibb kivitelű középkori kéziratok és újabbkori tipográfiai remekművek gyakoroltak rá. De ebbe az irányba terelte szűkebb politikai-történeti érdeklődése, a magyarság és a szomszéd népek történetének összefüggéseire irányuló figyelme is. A germán és szláv történeti, könyvtörténeti emlékekkel való kapcsolata nyilván az Egyetemi Könyvtárban kezdődött, de igazában csak akkor mélyült el, amikor a KAZAY-tékával, illetőleg a RIBAY gyűjteménnyel ilyenekre maga is szert tett. Bizonyos, hogy e réven fejlődött ki benne a bibliofil érzék és szenvedély. A régi és szép könyv szerelme egyre inkább hatalmába kerítette ugyanannyira, hogy semmiféle áldozatot nem sajnálva, gyűjtőtevékenységét a hungarikumok mellett kiterjesztette a német és szláv kultúrterületek régi és ritka könyveire és kéziratairа is.

Ennek az utóbbi programnak megvalósítását azonban hazai magánkönyvtárakból való vásárlással csak korlátozottan lehetett előrevinni. Igaz, hogy a 16. század külföldi nyomdatermékei közül régi főúri tékákból idehaza is kerültek elő különleges értéket jelentő könyvritkaságok, mégis e tekintetben igazi nagyszerű eredményeket csak külföldi vásárlások hozhattak. Így szorult rá idővel JANKOVICH hivatásos hazai és idegen könyvkereskedő cégek támogatására.

Ami a hazai könyvkereskedelmet illeti, e téren a 18—19. század fordulóján még meglehetősen kezdetlegesek voltak a viszonyok. Szakértő könyvárusok (bibliopolák) ekkoriban még csak egy-két helyen működtek: elsősorban Pesten és Pozsonyban. A fővárosban EGGENBERGER József játszott vezető szerepet; boltja mindennapi találkozóhelye, valóságos kaszinója volt a magas értelmiségnek.[68] Mellette a KILIÁN testvérek, valamint WEIGAND Mihály cége is ügyes közvetítő szerepet játszott az idegen könyvpiacok és Pest-Buda író- és olvasóközönsége között. Valamivel később feltűnt LEYRER József cége is. JANKOVICH a kilencvenes évek első felétől (1794-től) kezdve állandó megrendelő volt e cégeknél; de kapcsolatot tartott fenn a régi típusú könyvkereskedőkkel is, így MOSSÓCZI INSTITORIS Gáborral és IVANICH Zsigmonddal. Pozsonyban úgy látszik, inkább csak alkalmi vásárlásokat végzett.[69]

Külföldi viszonylatban természetesen elsősorban Bécs jött számba mindenféle komolyabb könyv- és kéziratbeszerzés tekintetében. A császárvárosban ekkoriban már egész sora működött a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező könyvkereskedőknek. JANKOVICH a *Wiener Zeitung* könyvjegyzékéből, valamint a jénai *Allgemeine Litteratur-Zeitung*ból — amelynek úgy látszik előfizetője volt — ismerte e cégeket,[70] és tisztában volt vele, hogy gyűjtőmunkájában hol, milyen természetű segítséget nyerhet. Értesüléseink szerint nagy tételekben vásárolt a VANZETTI & BERNARDINI, valamint GAMORRA & COMP. cégnél.[71] Különös figyelmet

68. Idevágólag l. *Mindennapi. Horvát István pest-budai naplója* 1805—1809. Bp. 1967 67—68., 345. l.
69. Uo. 21. l. — OSZK kézirattár, Fond 16/23., 27., 28., 29. és 34., valamint Quart. Lat. 3871, Továbbá: OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 3., nr. 168.
70. OSZK kézirattár, Quart. Lat. 3870.
71. Uo. Fond 16/34.

tanúsított az alkalomszerű nagyobb könyvaukciók iránt. Az árverési katalógusokból jóelőre tételszerűen értesülhetett arról, hogy egy-egy kalapács alá kerülő híres gyűjtemény milyen ritkaságokat, esetleg hungarikumokat tartalmaz. Így már a kilencvenes években alkalma volt bekapcsolódni a bécsi BLUMAUER-könyvtár licitációjába, úgyszintén egy lembergi tékáéba.[72] Határozott jelei vannak annak is, hogy kapcsolatait már ekkoriban kiterjesztette Bécsen túli könyvpiacokra, Lipcsére, Augsburgra, Nürnbergre és más német városokra is. Tudomásunk van például arról, hogy sok becses darabot, kivált reformáció-kori emlékeket vásárolt 1804-ben, Helmstedtben J. B. CARPCOV professzor elárverezett könyv- és kézirattárából.[73] Hasonlóképpen nagyszámú és kiváló értéket (középkori kódexeket és 16. századi kéziratokat) szerzett 1812-ben az EBNER-ESCHENBACH-féle gyűjteményből.[74] Közép-európai vásárlókörének széles körű kialakítására azonban tulajdonképpen csak az 1815 utáni időkben került sor.

Íme, ezek azok a főbb tények, amelyekből JANKOVICHnak kezdeti, kb. 1790 és 1817 között végbement gyűjtőtevékenysége kirajzolódik.

4. *A téka rendezése és első ismertetése*

A pesti JANKOVICH-házakban (a Hatvani utcában és a Kerepesi úton) e negyedszázad folyamán összegyűlt, a tízezret jóval meghaladó kötetszámú, igen sokrétű és jeles kincsekben bővelkedő tékát számba venni, korszerű tudományos szempontok szerint elrendezni és az író-tudós világ előtt szakszerűen ismertetni nem csekély feladatot jelentett. Alig kétséges, hogy ez a munka — ha voltak is előzményei — csak 1810 után került a komoly megvalósulás állapotába. Végrehajtása minden bizonnyal évekig tartott, úgylehet 1815—1817-ig elhúzódott. Az utóbbi esztendőben történt ugyanis a gyűjtemény első széles körű és beható ismertetésének közzététele.

Ez a publikáció eseményszámba ment, éppen úgy, mint közlő orgánumának, a *Tudományos Gyűjtemény*nek, az első korszerű hazai kulturális folyóiratnak a megjelenése. Ezt a régóta várt periodikumot a fővárosban tömörült új, romantikus szellemű értelmiség hívta életre a hazai műveltség nemzeti irányú fejlődésének előmozdítására.[75] A lap mindjárt legelső számai egyikében sort kerített a JANKOVICH-gyűjtemények bemutatására. A terjedelmes közleményt — JANKOVICH közvetlen információi alapján — maga a szerkesztő, FEJÉR György (1766—1851) professzor, történettudós, az Egyetemi Könyvtár későbbi őre írta. Eltekintve a régészeti és művészeti gyűjteményektől, csupán a tékáról szóló ismertetés is több mint 20 lapra terjedt.[76]

Rendkívüli meglepetést okozhatott az ország művelt közönsége körében

72. Uo. Fond 16/23.
73. FEJÉR György: *T. Vadassi Jankowics Miklós gyűjteményeiről.* = *Tudományos Gyűjtemény.* 1817. XI. köt. 5. l. A CARPZOV-család tudós tagjairól ADELUNG, Johann Christoph: *Fortsetzung und Ergänzungen zu Chr. Gottlieb Jöchers allgemeinen Gelehrten-Lexico.* II. Bd. Leipzig 1787. 133—135. h.
74. OSZK kézirattár, QUART. Lat. 3870. — RAMMERUS, G. Chr.: *Catalogus bibliothecae Hieronymi Ebner-Eschenbach.* Nürnberg 1812. Vö. VIZKELETY András: *Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Bd. I. Széchényi Nationalbibliothek.* Bp. 1969. 6. l.
75. KROMPECHER, i. m. 25—41. l.
76. FEJÉR, i. h. 3—25. l.

JANKOVICH gyűjteményeinek feltáruló nagyszerűsége. Különös érdeklődést kelthetett a hungarika-gyűjtemény. Igaz, hogy ekkoriban már másfél évtized óta fennállt a SZÉCHÉNYI Ferenc által alapított Országos Könyvtár és a belőle kinőtt Nemzeti Múzeum, mégis a szakértők számára bizonyára világossá vált, hogy itt a múzeumi állományt felülmúló méretekről és értékekről van szó. De kitűnt az is, hogy JANKOVICH gyűjteménye európai érdekű állományában is rendkívüli jelentőségű: számos vonatkozásban felér a nemzetközi művelődés sok évszázados szellemi örökségét őrző pesti Egyetemi Könyvtárhoz.

5. *A külföldi könyvállomány 1817 körül*

Az ismertetés keretében először a Kerepesi úti házban tárolt külföldi könyv állomány *(bibliotheca extranea)* került bemutatásra. Ez nyolc gyűjtőköri osztályra tagozódott. Közülük hat a közös európai humán tudományosságot, illetőleg könyvkultúrát képviselte, kettő pedig — elkülönülten — Közép-Európa sajátszerű germán és szláv irodalmi-történeti műveltségét. E nem magyar könyvállomány összetevői konkréten a következő rendbe sorakoztak.

Nemzetközi érdekű gyűjteményi csoportok					
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Görög—latin auctorok	*Régészet és muzeológia*	*Historia literaria és bibliográfia*	*Egyháztörténelem*	*Egyetemes történelem és földrajz*	*Ősnyomtatványok és egyéb nyomdászati ritkaságok*

Nemzeti gyűjtemények	
VII.	VIII.
Szláv könyvtár	*Német könyvtár*

Az osztályozásnak ez a módja meglehetősen eltért a régi könyvtárak hagyományos tudománytörténeti szkémájától: a hittudomány, jogtudomány, orvostudomány, filozófia és filológia szerinti felosztástól, s ehhez képest nem is volt teljes. Ebből arra lehet következtetni, hogy a gyűjtemény nem kívánta az egyetemes tudományosságot képviselni, hanem csak annak egyes humán jellegű ágait. S csakugyan ez volt a helyzet. Hiányzott a struktúrából a régi tékáknál jobbára függelékként szereplő *kéziratok (manuscripta)* osztálya is; e helyett viszont külön csoportként szerepeltek az *ősnyomtatványok*. Ám e tény korántsem jelentette a kéziratok hiányát, mert — miként látni fogjuk — ezek a nyomtatott könyvekkel együttesen voltak beosztva az egyes szakosztályokba. A könyvgyűjtésben jártas érdeklődők ezt más példák alapján meg is sejthették, hiszen a kor divatja szerint a tudományos bibliotéka sok esetben múzeum is volt, amely a *nyomtatott könyvek*en és kéziratos *kódexek*en kívül a legkülönfélébb nyomdatermékeket *(kisnyomtatványokat, röplapokat)*, sőt mindenfajta egyéb írott emlékeket (*oklevelek*et, *köz- és magániratok*at, *levelek*et), grafikus ábrázolásokat (*metszetek*et, *térképek*et), sőt numizmatikai gyűjteményt is magába foglalhatott.

Azt azonban, hogy e nyolc tudományos kategória címkéje alatt konkréten mi minden rejlik, miféle szellemi termékek mekkora mennyiségben vannak jelen, a FEJÉR-féle ismertetésnek csak fáradságos, beható áttanulmányozása alapján lehetett megtudni. Recenzensünk ugyanis nem nyújtott semmiféle táblázatos kimutatást (miként fentebb mi tettük), amelynek alapján könnyen lehetett volna minőségileg is, számszerűleg is áttekinteni a JANKOVICH-téka gazdag állományát, hanem információit hosszadalmas, bonyolult fogalmazású szövegben igyekezett feltárni, nem mindig kielégítő módon, nem hiánytalanul. A megragadható lényeg a következőkben foglalható össze.

A görög-római auktorok csoportját *(bibliotheca auctorum classicorum tam Graecorum tam Latinorum)* JANKOVICH nem hiába helyezte tékájának előterébe. Nagyszerű kollekció volt, önmagában is alkalmas arra, hogy kifejezze a gyűjtő igényes bibliofil programját, könyvkultúráját. Nem érte be azzal, hogy viszonylag könnyűszerrel megvásárolható kiadványokat hordjon össze — ez csak mellékes cél volt — főtörekvése régi és ritka művek megszerzésére irányult. S ez olyannyira sikerült neki, hogy messze meghaladott minden korábbi és egykorú hazai vállalkozást, vitathatatlanul nemzetközi szintre emelkedett. A klasszikus szövegeket ugyanis a legjobb és ritka kiadások *(editiones optimae et rarae)* száz és száz kötetén kívül, nem kevesebb mint 30 középkori hártyakódexben és mintegy 80 editio princepsben bírta. S ami szintén nem érdektelen, ezek az első kiadások jórészben ősnyomtatványok voltak — felül az incunabulumok (a VI. osztály) állományán.[77]

Az archeológiai és muzeológiai gyűjtemény *(bibliotheca antiquaria cum museis antiquitatum)* — e tudományágak fiatalabb kora miatt — medieváliákat nem tartalmazhatott, annál inkább rézmetszetekkel díszített művészi értékű tipográfiai remekműveket, a „thezauruszok" műfajából; s ennyiben ugyancsak alkalmas volt a JANKOVICH-téka színvonalának kifejezésére.[78]

A modern tudományosság körébe tartozott az „irodalomtörténet" és a bibliográfia *(bibliotheca historiae literariae universalis omnium nationum et gentium)* is. Ezért a velük kapcsolatos gyűjtemények (enciklopédiák, tudományos társulati közlemények, folyóiratok) inkább csak gyakorlati jelentőségűek voltak, könyvészeti és könyvtártani felszerelést alkottak, de mint ilyenek is becsesek, különös tekintettel a hazai tékáknak e nemű anyagban való szegénységére.[79]

Az egyháztörténet *(bibliotheca historiae religionis Christianae omniumque eiusdem sectarum)* területe (IV. oszt.) magától értetődően ismét bő lehetőséget nyújtott régiségek és ritkaságok gyűjtésére. Bár idevágó számadatokkal nem rendelkezünk, tudjuk, hogy ebbe a kategóriába is több középkori kódex tartozott, közöttük egy rendkívül becses darab is: egy 12. századi görög evangeliarium.[80]

Az egyetemes történelem és földrajz *(bibliotheca historica omnium gentium)* osztálya szintén csodálatraméltóan gazdag volt kéziratokban. FEJÉR kimutatása szerint ez a gyűjtemény mintegy 500 manuscriptumot ölelt fel. Nyilvánvaló,

77. Uo. 5—6. l. A szóban forgó latin kódexek leginkább kielemezhetők JANKOVICHnak saját összeállítású kéziratos katalógusaiból: OSZK kézirattár, Fol. Lat. 37.
78. FEJÉR, i. h. 6—7. l.
79. Uo. 7. l.
80. Uo. A CARPZOV-könyvtárból származó görög evangeliariumot ma is őrzi kézirattárunk (Cod. Graec. 1.). Leírása KUBINYI Mária: *Libri manuscripti Graeci in bibliothecis Budapestiensibus asservati.* Bp. 1956. 28—30. l.

hogy ezeknek zöme újabbkori (16—17. századi) eredetű volt, de elhihető, hogy a középkori pergamenkódexek száma is közel járt a 100-hoz, s közöttük nem egy igen korai (11.? századi) is előfordult.[81]

Nagyszerű méreteket öltött az 1500-dik esztendő előtt nyomtatott könyvek *(bibliotheca incunabulorum typographicorum)* és a velük egy osztályba sorolt könyvritkaságok *(rarissima)* gyűjteménye is. Jóllehet — mint láttuk — némely szakosztályok (I., IV., V.) maguk is tartalmazhattak és tartalmaztak is ősnyomtatványokat, a szakokba nem sorolt latin nyelvű incunabulumok száma így is mintegy 300 kötetre rúgott.[82]

Nagyszámú s rendkívüli értékű kéziratos és nyomtatott mű fordult elő a nemzeti jellegű különgyűjteményekben is: a szláv és német gyűjteményben.

Az előbbi *(bibliotheca librorum Slavico idiomate)* cseh, szlovák, lengyel, horvát, szerb és orosz nyelven írt, kiváltképp vallásos és történeti munkákat tartalmazott. Zömét bohemikák és polonikák alkották; egyedül e két nemzet történeti forrásainak száma megközelítette a 800 kötetet. Különös értéket képviselt egy csaknem teljes cseh bibliagyűjtemény és egy 14—15. századi, eredeti oklevelekből álló cseh diplomatarium. A különféle szláv nyelvű, jobbára 15. századi kódexek száma elérte a 70-et; de kisebb számban voltak régebbiek is.[83]

Még gazdagabb, még becsesebb volt a német gyűjtemény *(bibliotheca librorum Germanico idiomate)*. A német nyelvű ősnyomtatványok és 16. századi antikvák együttesen közel 800 kötetet számláltak. A kéziratok kötetszáma pedig meghaladta a 200-at, közöttük mintegy 50 középkori hártyakódexszel.[84] Mint különösen nevezetes darabok kiemelkedtek a kéziratok sorából: egy 13. századbeli *Schwabenspiegel* és egy 14. századi *Sachsenspiegel*, továbbá *Bécs város 15. századi jogkönyve*, néhány *ausztriai*, illetőleg *német krónika*, néhány 14. századi *Minnelied*, az *Oswald-epos*nak egy 14. századi prózai változata, több, pergamentre írt színezett *breviárium*, egy PARACELSUSnak tulajdonított kézirat[85] és mintegy 80 *reformációs kisnyomtatvány*. Ezt a becses könyvtári állományt gazdag 14—16. századi oklevél- és levelestár egészítette ki. Különös érték gyanánt vált ki ennek keretéből Martin LUTHER eredeti végrendelete, valamint számos autográf levél LUTHERtől és MELANCHTONtól.[86]

Összegezve erről a nyolc tagozatú külföldi állományú tékáról fentebb elmondottakat, meg kell állapítanunk, hogy ez valóban kitűnő értékű bibliofil gyűjte-

81. FEJÉR, i. h. 7—8. l.
82. Uo. 8. l. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában levő JANKOVICH eredetű ősnyomtatványokat feltünteti HORVÁTH Ignác: *A Magyar Nemzeti Múzeum ősnyomtatványai*. Bp. 1895.
83. FEJÉR, i. h. 9. l.
84. Uo. E középkori kódexek zöme a Széchényi Könyvtár állományában ma is megvan. l. VIZKELETY, i. m. Cod. Germ. 2., 5., 6., 10., 11., 13—14., 15—18., 20., 25., 27., 30—31., 33., 36., 38., 40—41., 43., 46., 48., 52., 56—58., 63—65. és 67—68. jelzet alatt.
85. Ezek közül a Schwabenspiegel Cod. Germ. 30., a *Wiener Stadtrecht* Cod. Germ. 27., a *Chronik von Österreich* Cod. Germ. 26., az *Österreichische Annalen* Cod. Germ. 27., egy bajor krónika Cod. Germ 12., az *Oswald-eposz* prózai átírása Cod. Germ., 31., a tévesen PARACELSUSNAK tulajdonított kódex Cod. Germ. 36. jelzet alatt található az OSZK gyűjteményében. Vö. VIZKELETY i. m. L. még ugyanőtőle *Der Budapester Oswald.* = *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*. 86 (1964), S. 107—188.
86. LUTHER végrendelete és levelei, valamint MELANCHTON levelei és a reformációs kis nyomtatványok a CARPZOV-könyvtárból valók. Az előbbieket JANKOVICH végrendeleg a pesti magyar evangélikus egyháznak hagyományozta.

mény volt: középkori kódexek, nyomdászati régiségek és ritkaságok, díszművek, bibliakiadások, történelmi becsű kisnyomtatványok, diplomatáriumok, különleges értékű újabbkori manuscriptumok és missilisek kincsestára. Talán túlzás nélkül állítható, hogy mint magánkönyvtár, közép-európai viszonylatban is az elsőrendűek közé tartozott.

A teljes *külföldi gyűjtemény kötetszámáról* közvetlen információval nem rendelkezünk. A FEJÉR-féle ismertetés ugyanis a nyomtatott könyvek összesített statisztikáját elmulasztotta közölni; megközelítő számadatokkal csak egyes, a legkimagaslóbb gyűjteményrészek esetében (az I., VI., VII., VIII. osztálynál) szolgált. Ezekre támaszkodva azonban — úgy véljük — lehetséges hozzávetőlegesen következtetnünk az egészre. Hogyha ti. a legrégibb és legritkább állomány, az ősnyomtatványoké és rarissimáké elérte a 300 kötetet, a cseh és német, jobbára 16. századi ritkaságok száma pedig 800—800 kötetet tett ki, feltételezhető, hogy a ritkaság-kategórián általában kívülálló 17—18. századi állomány ennek többszörösére, óvatos becslés szerint is mintegy háromszorosára-négyszeresére tehető, azaz 6000—8000 kötetre, a teljes könyvgyűjtemény tehát mintegy 8000—10 000 kötetre. Ha középkori kódexeket az I., IV., V., VII. és VIII. osztályon kívül nem tételezünk fel, akkor ezeknek a száma — feltéve, hogy a kódex fogalma szorosan volt értelmezve — 250 körül mozgott. A középkori oklevelek, az újkori köziratok és magánlevelek mennyiségét felmérni nem lehet; mindenesetre itt is ezres, sőt tízezres számadatokkal kell kalkulálni.

6. *A Bibliotheca Hungarica állománya 1817 körül*

Bármennyire becses és gazdag volt is ez a külföldi téka, JANKOVICH gyűjtői programjában mindenesetre csak másodrendű szerepet játszott. Tudjuk, hogy érdeklődésének előterében kezdettől fogva a hazai szellemi alkotások gyűjtése állt: nemzeti bibliográfiai vállalkozásával párhuzamosan, életcéljául tűzte ki egy lehetőség szerint teljes *bibliotheca Hungarica* létrehívását. Ezzel történelmi küldetést kívánt teljesíteni; meg akarta menteni nyolc évszázad hazai írói termésének azokat az emlékeit, amelyek a török invázió pusztításai, a jozefinizmus kártevései után még megmaradtak, s mindezt főleg azért, hogy a művelt Európához való tartozásunk önmagunk és a nagyvilág előtt demonstrálható legyen.[87]

Gyűjtőgondja ezért ebben a vonatkozásban, ha lehet, méginkább elmélyült, mint a nemzetközi emlékek esetében. Gyűjtési körébe természetesen itt is bevonta a nyomtatott és kézzel írt szövegeknek minden fajtáját, sőt hajlandó volt a sokszorosított grafikai alkotások fajait (térképeket, metszeteket) is ide számítani. Feladatait azonban jóval tágabban értelmezte, mint a másik két idegen nemzeti gyűjteményrész, ti. a szláv és a német téka esetében. Amíg amazoknál pusztán a nyelvet tekintette meghatározó kritériumnak, itt jóval messzebb ment: a hungarikum fogalmát nyomdászati és tartalmi szempontoktól is függővé tette. Ehhez képest gyűjtőtevékenységét öt irányban folytatta és ugyanennyi tagozatban alakította ki gyűjteményét is.

A *nyomtatványok (könyvek és röpiratok)* területén gyűjtött minden olyan sajtóterméket,

87. l. a 29. jegyzetben foglaltakat.

I. amelyet magyar nyelven nyomtattak ki,
II. amely idegen nyelvű ugyan, de magyarországi nyomdában készült, különös tekintettel az 1473—1599-ig terjedő korszakra,
III. amelyet magyar (magyarországi) szerző idegen nyelven írt és amely külföldön jelent meg,
IV. amelyet külföldi szerző írt Magyarországról,
V. amelyet külföldi szerző (kivált történetíró) idegen országról írt, de amelyben szó van Magyarországról is.[88]

A *hungarikum*nak ez a megfogalmazása tulajdonképpen nem volt merőben eredeti, hiszen lényegében Széchényi Ferenc gyűjtése is e szerint igazodott,[89] mégis a tipográfiai régiségek gyűjtésének előtérbe állításával és a külföldi magyar vonatkozások legszélesebb körű figyelembevételével bizonyos fejlődést mutat. S ami még fontosabb: a célkitűzéseknek ez a súlypontozása nem volt csupán elvi jelentőségű, határozott kifejezést nyert a gyűjtési gyakorlatban is, az összegyűjtött könyvállomány minden osztályában.

Az I. szekcióban — amely az 1790 óta készülő bibliográfia kereteivel esett egybe — olyan mértékű régi magyar (RM I.) gyűjtemény volt kialakulóban, amely — a felemlített példák tanúsága szerint — már ekkori állományával is mind mennyiségileg, mind minőségileg felülmúlta a Széchényi-téka megfelelő részlegét.[90]

Megelőzhette a Jankovich-téka a Széchényi Országos Könyvtárt a II. gyűjteménycsoport (RM II.) vonalán is. E részben a hazai nyomdai tevékenység 16. századi számos emlékén kívül magáénak mondhatta tipográfiánk legbecsesebb kincsét: az első magyarországi nyomtatott könyvet, a Hess András-féle *Budai Krónikát* is.[91]

Jóval gazdagabb lehetett régiségekben és ritkaságokban Jankovich gyűjteményének III. (RM III.) szekciója is Széchényiénél. Itt Fejér György ismertetése 375 humanizmus-kori kiadványt emleget, kiemelve a *Constitutiones incliti regni Ungariae* 1488-i lipcsei editióját, Thuróczy János *Chronica Hungarorum*ának augsburgi és brünni kiadását, Janus Pannonius elégiáit, Temesvári Pelbártnak számos kiadásban megjelent prédikáció-gyűjteményeit, Michael de Hungaria *Sermones*ét s még néhány raritást.[92]

Leginkább azonban nyilván külföldi magyar tárgyú és magyar vonatkozású nyomdatermékek tekintetében (IV. és V. szekció) szárnyalta túl Jankovich gyűjteménye az országét. Bár számadatok ebből az időből idevágólag nem állnak rendelkezésre, egy későbbi statisztikából visszakövetkeztetve, mindenesetre sokezer kötetnyi állományt kell e részben feltételezni. Kimagasló értéket természetesen itt is a régiségek és ritkaságok jelentettek, így néhány, itáliai nyomdákban készült hazai rendeltetésű missale, valamint egyes korai antikvák,

88. Fejér, i. h. 13—14. l.
89. *Catalogus bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi.* Pars 1—2. et Index. Supplementum II. et Index. Sopron—Pest—Poson 1799—1807.
90. Fejér, i. h. 16. l.
91. A *Budai Krónika* példányát Jankovich Fejérváry Károly gyűjteményéből vásárolta 90 ezüst forintért. L. OSZK kézirattár, Fond 16/23.
92. Fejér, i. h. 16—17. l. Vö. Szabó Károly—Hellebrant Árpád: *Régi Magyar Könyvtár.* III. köt. Bp. 1896. 2., 4. l. Sajó Géza—Soltész Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Bp. 1970. Vol. I. 680. l.

pl. TAURINUS *Stauromachiája*, BONFINI, CELTES Konrád és más Mátyás-kori idegen humanisták kiadványai.[93]

Ennek, a ciméliákban olyannyira gazdag, de számszerűleg sajnos ki nem fejezett hungarika nyomtatványtárnak méltó kiegészítését alkotta egyfelől az írott emlékek sokrétű gyűjteménye: a *manuscriptumok, akták, oklevelek, levelek* s más irományfajták együttese, másfelől egy széleskörű metszetgyűjtemény. FEJÉR György közlései alapján erről a főcsoportról a következő minőségi és mennyiségi áttekintést nyújthatjuk.

Kéziratok és levelek				Oklevelek és iratok		Metszetek	
	közelebbi megnevezés	kötet	téka	közelebbi megnevezés	téka	közelebbi megnevezés	darab
1.	*Középkori latin nyelvű pergamenkódexek*	20	—	*Eredei középkori oklevelek*	kb. 30—40	*Térképek*	többszáz
2.	*Középkori magyar nyelvemlékek*	7	—	*Eredeti újkori köziratok*	5	*Vár- és városképek*	kb. 600
3.	*Újkori kéziratos művek*	kb. 100	—	*Újkori uralkodók stb. eredeti iratai*	kb. 300	*Arcképek*	?
4.	*Humanista emlékkönyvek*	?	—	*Oklevélmásolatok*	kb. 360		
5.	*Újkori írói (tudós) levelezések*	—	15	*Köziratok másolatai*	kb. 80		
6.	*Nemzeti kéziratos énekgyűjtemények*	—	2	*Magániratok másolatai*	kb. 30		

Hogy ezek a csoportok is mennyi páratlan *(unicalis)* történelmi, irodalom- és művelődéstörténeti emléket öleltek fel, azt a FEJÉR-féle ismertetés ismét néhány jellemző példával igyekezett megvilágítani.

A 20 középkori latin nyelvű, de magyar vonatkozású kódex közül a következőket emelte ki, mint különösen becseseket:

a) a franciaországi 13. századi eredetű, de a 14. században egy pozsonyi possessorhoz került ún. *Gemmingeni bibliát*,

b) az ugyancsak franciaországi provenienciájú, szintén 13. századi ún. *Sambucus—Mossóczy-bibliát*,

c) néhány hazai használatra készült 14. századi *missalet*,

d) egy itáliai 14. századi, de a 16. század elején már valamely budai tékába tartozó *Livius-kódexet*,

e) egy 15. századi hiteles Corvin-kódexet: Curtius RUFUSnak *De Gestis Alexandri Magni* című művét,

93. FEJÉR, i. h. 17—18. l.

f) Galeottus Martius: *De dictis et factis regis Matthiae* című, 15. századi vélt Corvin-kódexet, végül

g) egy 15. századi székesfehérvári prépostnak *psalteriumát*.[94]

A magyar nyelvemlékek csoportjában mint legjelentékenyebbet a *Margit-legendát*, *Szent Elek* és *Remete Szent Pál életét*, valamint *Szent Krisztina életét* említette fel, továbbá egy *babonás lóorvoslási* szöveget és még három, ma már ismeretlen kódexet.[95]

Az újkori kéziratos művek szerzőinek sorából Timon Sámuel, Bél Mátyás, Benczur József, Vietorisz Jonathán, Wagner Károly és Fejérváry Károly írásaira hivatkozott; ezek nyilván mint a megvásárolt tékák járulékos részei kerültek a gyűjteménybe.[96]

Az újkori tudós korrespondenciák jelentőségét Dobai Székely Sámuel, Benczur József, Cornides Dániel, Pray György, Kollár Ádám és Koller József leveleire való utalással érzékeltette.[97]

Végül a nemzeti dalok gyűjteményét műfajainak felsorolásával *(cantus heroici, morales, ludicri, erotici)* igyekezett jellemezni.[98]

Az oklevelek és iratok kategóriájában felhalmozott sok-sokezer lapnyi, jobbára köztörténelmi jelentőségű dokumentumokról hasonlóképpen szűkszavúan nyilatkozott Fejér ismertetője. 1. Az oklevelekre *(diplomata originalia)* nézve lényegeset csak annyit jegyez meg, hogy azok részint hártyára, részint papirosra írottak, s közülük a legkorábbi 1167-ből való (és Sebenico városára vonatkozik).[99] 2. Az újkori köziratok *(acta publica)* osztályáról azt írja, hogy az elsősorban az ország törvényeit és szerződéseit tartalmazza 1440—1720-ig terjedőleg; de mellesleg protocollumokat, stylionariumokat, epistolariumokat s hasonló kancelláriai segédleteket is felölel. 3. Az uralkodók és államférfiak iratai című csoport összetevői közül Miksa és Rudolf császár, továbbá Verancsics Antal és Fausztusz, Illésházy István nádor és Homonnai Drugeth Bálint eredeti irományait említi jellemző példák gyanánt.[100]

A tékának csak esetleges összetevőjét alkotó, inkább művészeti jellegű *metszetgyűjtemény* hasonlóképpen gazdag anyagot ölelt fel, akárcsak az oklevelek és iratok tára, — Fejér szerint többezer darabot. A benne kialakított tárgyi csoportok közül legnagyobb tudományos jelentőségük kétségtelenül a térképeknek volt; többszáz lapra menő állományukban a 15—16. századi külföldi és a Honterusszal jelentkező hazai kartográfia zsengéi is előfordultak. A zömöt persze 18. századi és még újabb nyomtatott vagy kéziratos, Magyarországról, Magyar-

94. Uo. 18—19. l. Az OSZK kézirattárának állományában kimutatható az a), b), d), e), f) és részben a c) tétel is Cod. Lat. 96., 100., 87., 160., 301., ill. 92. jelzet alatt. Jankovich, illetve Fejér magyar vonatkozásúnak tüntette fel Aurelius Brandolinus humanistának *Christiana Paradoxa* c. 1514-ben elkészült kódexét is, azt állítván, hogy az Beatrix királynénak lett szánva. Ám a kódexben ennek semmi nyoma sincs.

95. Fejér, i. h. 22—23. l. Ezek az OSZK kézirattárában MNY 3., 12., 15. és 30. jelzet alatt fordulnak elő.

96. Fejér, i. h. 21. l., l. még az 53. jegyzetet is.

97. Fejér, i. h. 22. l.

98. Uo. 23. l. Megtalálható az OSZK kézirattárában Quart. Hung. 173. és 175. jelzet alatt. Vö. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. Bp. 1927. 137—140. l. Pogány Péter: *Folklór és irodalom kölcsönhatása stb.* I. köt. Bp. 1959. 117. l.

99. Fejér, i. h. 25. l.

100. Uo. 20—21. l.

ország egyes részeiről (a vármegyékről) és Közép-Európáról készült lapok alkották.[101]

Kettős, tudományos és művészeti érdekűek voltak a *vár- és városábrázolások*, úgyszintén a *portrék* is. Az utóbbiak több alcsoportba voltak osztályozva aszerint, hogy uralkodókat, főrangú személyeket, hadvezéreket, egyházi embereket, tudósokat, polgárokat, jeles nőket, vagy éppen népi alakokat ábrázoltak.[102]

Íme, ezek azok az információk, amelyeket JANKOVICH Miklós nagyszerű könyvtári gyűjteményéről FEJÉR György 1817-ben az ország művelt közönsége elé tárt. Bár a mai tudományos igényeket e tájékoztatás — hiányosságai, pontatlanságai s olykor zavaros előadása miatt — távolról sem elégíti ki, nem férhet hozzá kétség, hogy a maga idejében jelentős társadalmi küldetést teljesített; nemcsak azzal, hogy országos viszonylatban felhívta a közfigyelmet erre a jóformán ismeretlen szellemi-művészeti kincsestárra, hanem azzal is, hogy széles körben vágyat keltett mindennek a nemzet számára való megszerzése iránt.

7. *A könyvtári gyűjtemények fejlesztése* 1817—1830-ig

Tévedés volna azt gondolni, hogy JANKOVICH Miklós gyűjteményeinek 1817 körüli állapota fejlődésbeli tetőpontot jelez. Korántsem! Bármily sok régi és ritka kincs halmozódott is fel ezideig tékájában (és különböző muzeális táraiban), s bármekkora méreteket öltött is a szűkebb, vagy tágabb értelemben recensnek tekinthető könyvállomány, JANKOVICH gyarapító igyekezete — hátrahagyott iratainak tanúsága szerint — nem csökkent. S akármennyire lekötötte is idejét és munkaerejét a hatalmasan felgyülemlett, két lakóház számos helyiségét megtöltő könyvek, kéziratok s egyéb dolgok rendben- és nyilvántartása, nem gondolt a gyűjtőmunka lezárására, de még csak átmeneti szüneteltetésére sem. Sőt, számos jel vall arra, hogy szerzeményezése egyre szélesebb körű, egyre tudatosabb és szenvedélyesebb lett, noha életének körülményei a továbbiakban mind kedvezőtlenebbül alakultak.

a) *Válságok sodrában*

Már a tízes évek közepén elkezdődött a családi és anyagi gondok, bonyodalmak, megpróbáltatások időszaka. 1814-ben meghalt a felesége, három gyermeket hagyva maga után.[103] Egy polgári származású nővel, HAUCH Rozinával kötött házassága tartós békétlenséget idézett elő a családban. A serdülő fiúk, Miklós (szül. 1801) és Lőrinc (szül. 1808) mostohaanyjukat nem respektálták, állandó keserűséget okozva ezzel apjuknak.[104] Tetézte a bajokat, hogy az idősebb fiú, Miklós — bár gondos nevelésben részesült — felnőve könnyelmű, tékozló, garázda életmódot folytatott és több mint egy évtizeden át adósságokkal és egyéb botrányokkal árnyat vetett köztiszteletben álló apjának nevére.[105] Sajnálatosképpen

101. Uo. 31—32. l.
102. Uo. 32. l.
103. OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 3., nr. 185.
104. Uo. és P. 1285., raksz. 3., nr. 189.
105. Uo. P. 1284., raksz. 1., nr. 100.; P. 1285., raksz. 3., nr. 188., 201—202.; raksz. 5., nr. nélkül, továbbá P. 1285., raksz. 6., nr. 7.

a dolgok odáig fajultak, hogy 1830-ban JANKOVICH indíttatva érezte magát fiának kitagadására.[106] Végül is a kínos események hosszú sorának a fiú hirtelen halála (1831) vetett véget.[107]

Egyidejűleg e családi megpróbáltatásokhoz rohamosan növekvő anyagi gondok is járultak. Keletkezésük több okra vezethető vissza. Ilyen volt elsősorban a családi földbirtok örökléséből kirekesztett leánytestvéreknek tetemes összeget kitevő pénzbeli kielégítése.[108] De nyomós oknak tekinthetők az évtizedeken át állandóan tartó nagyösszegű gyűjteményi (kiváltképp a képző- és ötvösművészeti tárgyakra fordított) kiadások is, amelyek a húszas évek mezőgazdasági krízise idején a középnemesi gazdaság csökkenő hozamából csak terhes magánkölcsönök felvételével voltak fedezhetők, s idővel nagyarányú, több mint 50 000 ezüstforintnyi adóssághoz vezettek. Harmadsoron belejátszott az eladósodásba a botrányos életű ifjú JANKOVICH Miklós mértéktelen adósságcsinálása, amely végösszegében megközelítette a 150 000 forintot.[109]

Szerencsére ez az anyagi válság csak fokozatosan, másfél évtized során fejlődött ki, s ennélfogva jóideig nem hatott bénítólag JANKOVICH kulturális tevékenységére. Ellenkezőleg, bármily különösnek tűnik is, a tudós táblabíró gyűjtői buzgalma éppen ezekben a gondterhelt években érte el tetőfokát, sőt ugyanekkor került sor nagyarányú irodalmi munkásságára és társadalmi szereplésére is.

b) *Jankovich irodalmi és társadalmi tevékenysége*

Mint író a húszas évek előtt JANKOVICH aránylag keveset és meglehetősen szűk területen dolgozott. 1812-ben megjelent két munkája közül egyikben a görög-római auktoroknak századok folyamán készült magyar fordításait tárta fel bibliográfiai kutatások alapján, a másikban — mint HORVÁTH István és mások — magyar nyelvű etimológiai kísérletekbe bocsátkozott. Ezekkel az írásaival tárgyilag is, formailag is a nyelvmozgalom ügyét kívánta szolgálni. Egyfelől évszázados példákat mutatott fel irodalmi nyelvünk régiségének bizonyságául, másfelől: azzal, hogy magyarul írt, anyanyelvünknek aktuális tudományos használhatóságát kívánta demonstrálni.[110] Később, a *Tudományos Gyűjtemény* megindulása után, amikor bő lehetőség kínálkozott kisebb-nagyobb tanulmányok közzétételére, irodalmi tevékenysége hirtelen megélénkült és egyre szélesebb területekre terjeszkedett ki, valóságos polihisztoriai jelleget öltött. A gyűjteményeiben felhalmozott nagybecsű kéziratos, nyomtatott, vagy tárgyi emlékekre támaszkodva negyvennél több tanulmányt, értekezést, könyvismertetést, vitacikket jelentetett meg különféle művelődéstörténeti, diplomatikai, numizmatikai, filológiai, tudománytörténeti és régészeti részletkérdésekről.[111] Szorgalmas feldolgozó munkájának legkiemelkedőbb eredménye egy nagyszabású bibliográfiai

106. Uo. P. 1285., raksz. 4., nr. 3—5.; raksz. 5., nr. 37.; raksz. 6., nr. 31., 37.
107. Uo. P. 1285., raksz. 3., nr. 188.
108. OSZK kézirattár, Fond 16/6.
109. JANKOVICH saját tartozásáról: OSZK kézirattár, Fond 16/7., végrendelet XXII. pont. Fiának adósságáról OL Jankovich lt., P. 1285., raksz. 6., nr. 4. A fiú adósságainak nagyobbik része az apát nem terhelte, mert ez már a kitagadás előtt hivatalosan kinyilvánította, hogy nem vállal kezességet fia ügyleteiért.
110. KROMPECHER, i. m. 43—45. l.
111. Uo. 47—50. l. SZINNYEI, i. m. V. köt. 383—386. h. és OSZK kézirattár, Fond 16/15.

munka lett: az 1533—1830-ig kinyomtatott magyar nyelvű szellemi termékeknek katasztere. Ez volt az a *Közönséges Magyar Könyvtár (Universalis Bibliotheca Hungarica)*, amelynek alapvetését még az 1790-es években KOVACHICH Márton György támogatása mellett végezte el s amelyen 40 éven át fáradhatatlanul dolgozott. A hat kéziratos kötetre terjedő, mintegy 30 000 könyvészeti tételt regisztráló munka 1832-ben már sajtókész állapotban volt.[112] A szerző egy lelkes hangú röpiratban, amelyet a bécsi *Magyar Kurir* is közzétett, tájékoztatta a művelt közönséget a régóta várt bibliográfia tartalmáról, előfizetésre szólítva fel az érdeklődőket.[113]

A megvalósulás útján volt más két nagyszabású munkája is: a magyar nyelvemlékeknek egy gyűjteményes kötete és egy hazai oklevéltár is, ezek azonban nem jutottak a sajtókész állapotig.[114] Bármivel foglalkozott is JANKOVICH, eszmei célja mindenkor változatlan maradt: szüntelenül a nemzet nyelvi-történeti öntudatát törekedett nevelni, illetőleg nemzeti kultúránk történetiségét iparkodott bizonyítani.

Ugyanezek a törekvések késztették JANKOVICHOT a reformkori művelődési mozgalmakban való részvételre is. Már 1820 előtt egyik vezető személyisége volt a pesti szellemi életnek; részint mint mecénás, részint mint szellemi tanácsadó bekapcsolódott mindenféle vállalkozásba, amely akár játékszíni, akár irodalmi-tudományos szervezkedés érdekében indult.[115] Nem volt véletlen, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* védőpajzsa alatt létrejött írói egyesülés őt választotta elnökévé.[116] S az is magától értetődött, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, amikor 1831-ben megalakult, JANKOVICHOT az elsők között tüntette ki tiszteletbeli tagsággal. Erre nemcsak irodalmi munkásságával szerzett jogcímet, hanem a tudós társaság életrehívásáért végzett propagandatevékenységével és az alapításban való anyagi részvételével is.[117]

Ám mindez a sokoldalú lelkes kötelezettségvállalás, s az egész széleskörű irodalmi működés ma, másfél évszázad távlatából már eltörpül a gyűjtői tevékenységhez és érdemhez képest. Sőt, ha helyesen látunk, úgy tűnik, már az egykorú köztudat is inkább mint nagy hagyománymentőt tartotta nyilván és tisztelte JANKOVICHOT. Nem csoda, hiszen e kitűnő férfiú érdeklődésének, idejének és tetterejének legnagyobb részét mégis csak a gyűjtőmunkának, gyűjteménye lehető kiteljesítésének szentelte. Ebbeli fáradozásainak 1817 utáni mozzanatai, amelyeket az alábbiakban kívánunk bemutatni, kétségtelen bizonyságot szolgáltatnak erre.

112. Kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában: Bibliogr. 2-r. 32. jelzet alatt. A kiadásra vonatkozólag az Akadémiával 1845-ben kötött eredeti szerződést l. OSZK kézirattár, Fond 16/15. Irodalom: KROMPECHER, i. m. 55—57. l.
113. *Magyar Kurir* 1832. szept. 25-i szám. Röpirat formájában: OSZK kézirattár, Fond 16/16.
114. KROMPECHER, i. m. 53—54. l.
115. A játékszín előmozdítására 1810-ben 1000, a nemzeti nyelv terjesztésére és az irodalom támogatására 1828-ban 2000 forintnyi alapítványt tett. OSZK kézirattár, Fond 16/3., 16/65—80.
116. KROMPECHER, i. m. 30. l.
117. OSZK kézirattár, Fol. Hung. 3005. és KROMPECHER, i. m. 45—46. l.

c) *A hungarika-gyűjtemény gyarapítása*

JANKOVICH 1817 utáni gyűjteményfejlesztési programjának elsőrendű feladata továbbra is a hungarikum-kutatás és -vásárlás maradt. Így kívánta ezt a többször említett nemzeti bibliográfia ügye is. Evégből meg nem szűnt széleskörű levelezést folytatni,[118] sőt ügynökökkel is kooperálni, hogy országos viszonylatban kifürkéssze, hol, kiknek a birtokában vannak olyan régi és ritka hazai nyomdatermékek, vagy kéziratok, amelyek az ő gyűjteményében még nem fordulnak elő. Tékájának ilyennemű anyagban való gazdagsága miatt azonban ezekben az időkben már inkább csak kisebb tételekben vásárolt; egész gyűjteményeket csak kivételesen, többnyire olyankor szerzett meg, hogyha a tulajdonos elhalálozása kapcsán kényszereladásra került sor, s ha a hagyatékban sok jeles érték mutatkozott. Sajnos, nem tudjuk hiánytalanul regisztrálni azoknak a magánkönyvtáraknak a sorát, amelyekből 1817 és 1830 között gyűjteményét gyarapította. De a hagyatékában fennmaradt könyvlajstromokból és jegyzetekből mindenesetre megállapítható, hogy egészben, vagy jórészben birtokába került KLANICZA Márton (1740—1810) Gömör megyei szlovák evangélikus lelkésznek,[119] PÉCHY Antal († 1829) Sáros megyei róm. kat. főesperesnek,[120] STIPSICH Ferdinánd (1754—1820) pesti orvosprofesszornak,[121] PETÉNYI (PETYÁN) Gábor († 1822 körül) szlovák evangélikus lelkésznek[122] és SENNOVITZ Mátyás (1763—1823) eperjesi igazgató tanárnak a tékája.[123] Megjegyzendő, hogy e gyűjteményeknek egyike sem volt kizárólag hungarika jellegű, mindegyikben bőven előfordultak német, francia, szlovák és cseh nyelvű és tárgyú könyvek is.

d) *A külföldi gyűjtemények gyarapítása*

A magyar könyvtár gyarapítása mellett JANKOVICH továbbra is kitűnő figyelmet fordított a nemzetközi jelentőségű kódexekből, ősnyomtatványokból, antikvákból és egyéb ritkaságokból álló könyvtörténeti-tudománytörténeti gyűjteménye fejlesztésére is. Megállapítható, hogy a külföld híres könyvkereskedőivel már korábban is fennállt kapcsolatait 1817 után jelentékenyen kiterjesztette. Legközvetlenebb összeköttetést természetesen a bécsi kiadóvállalatokkal és antikváriumokkal tartott. Egy sajátkezűleg készített feljegyzése szerint Bécsben nem kevesebb mint 30 cégnek volt üzletfele, közöttük a kitűnő ARTARIÁnak, KUPITSCHnak, GRÄFFER & SINGERnek,[124] DEGENnek, HEUBNERnek, FÖRSTERnek, GEROLDnak, KAULFUSSnak és másoknak. De nem hagyta figyelmen kívül Ausztria vidéki városait sem; tudomásunk van róla, hogy például Klagenfurtban is volt

118. L. OSZK kézirattár, a 16. Fond-ban foglalt, s még csaknem teljesen feltáratlan óriási levélgyűjteményt.
119. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 21.
120. Uo. Fond 16/44.
121. Uo. Fol. Lat. 40.
122. Uo. Fond 16/45.
123. BÜKY, i. m. 6. l.
124. OSZK kézirattár, Quart. Lat. 3870.
125. Névszerint P. A. BUDIK. l. OSZK kézirattár, Fond 16, Jankovich-levelezés. Vö. VIZKELETY András: *Milstätter Handschriften der Ungarischen Nationalbibliothek Széchényi*. Sonderdruck aus Carinthia I, Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten. 157 (1967).

könyvkereskedő megbízottja.[125] Bécshez hasonlóan, szoros és állandó jellegű összeköttetésben állt a legjelentékenyebb német birodalmi könyvpiacokkal is, főképpen Lipcsével és Nürnberggel, de Augsburggal, Regensburggal és Breslauval is. Előfizette a *Leipziger Messekatalog*ot és megbízott cégek által közvetve továbbra is résztvett egyes nagy alkalmi könyvárveréseken.[126] Így 1818-ban újból vásárolt az EBNER-ESCHENBACH-féle gyűjtemény második és harmadik nürnbergi aukcióján, 1819-ben bekapcsolódott a REISACH-könyvtár regensburgi kiárusításába,[127] és egyidejűleg 1819/20-ban jeles kódexkincseket szerzett a SPOHN-tékának lipcsei árverésén.[128]

E kiterjedt külföldi vásárlási hálózat mellett, nem hanyagolta el a hazai üzleti kapcsolatokat sem. Igaz, középkori kódexkincsek felbukkanására belföldön nem igen lehetett számítani, de 16—17. századi jelentős külföldi és hazai nyomdatermékek még sokfelé előkerülhettek. Érdemes volt tehát figyelőszolgálattal megbízni mind a pesti cégeket (EGGENBERGERT, MÜLLERT, BURIÁN Pált, KILIÁNT és WEINGANDOT), mind a pozsonyiakat (Philipp KORNT és LANDEST).[129]

e) *A téka állapota 1830 körül*

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy e szóban forgó, 1817 utáni, mintegy másfél évtizedre terjedő gyűjtési időszaknak újabb kitűnő eredményekhez kellett vezetnie. Hiszen ekkorára JANKOVICH már nemcsak a gyűjtőmunka gyakorlati vonatkozásainak volt fölényes ismerője, hanem a bibliofilia és a bibliográfia nemzetközi szakirodalmának is. Bizonyság rá tékájának idevágó gazdag állománya. Nevét ekkoriban már nemcsak idehaza, de a szomszédos országokban is szaktekintélyként tartották számon. E tekintetben sokat köszönhetett annak a recenziónak, amelyet gyűjteményeiről báró MEDNYÁNSZKY Alajos a HORMAYR-féle *Taschenbuch* 1821. évi kötetében német nyelven közölt.[130] *Bibliotheca Germanica*-jának híre a német tudományosság köreiben olyan élénk visszhangot keltett, hogy két tudós egyesület is tiszteleti tagsággal tüntette ki: 1819-ben a majnafrankfurti történelmi társulat *(Gesellschaft für Deutschlands älteste Geschichte)*, 1825-ben pedig a hallei régészeti társaság *(Thüringisch-Sächsischer Verein für Erforschung des vaterländischen Altertumes und Erhaltung seiner Denkmale)*.[131] De hogy gyűjteménye konkréten mennyi és miféle nemzetközi jelentőségű értéket tartalmazott, az Németországban csak a harmincas évek végén vált közismertté. Gusztáv HÄNEL lipcsei professzor a *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik*

126. OSZK kézirattár, Fond 16/53. és Quart. Lat. 3870.
127. Uo. Quart. Lat. 3870. A REISACH-gyűjtemény árverési katalógusa: *Erster Katalog einer auserlesenen Büchersammlung* ... Regensburg 1819. Vö. VIZKELETY, *Beschreibendes Verzeichnis*. 10. l.
128. BARTONIEK Emma (recensuit): *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke. XII. Codices manuscripti Latini. I. Codices Latini medii aevi.* Budapestini 1940. L. a 46., 142., 146., 175., 255., 285. és 290. sz. tételeket. F. A. G. SPOHNról a *Nouvelle biographie générale.* Publiée par M. M. FIRMIN—DIDOT ... Tome 44. Paris 1866. 349. h.
129. OSZK kézirattár, Quart. Lat. 3870.
130. *Wissenschaftliche Sammlung des Herrn Niklas von Jankowits zu Pesth. = Taschenbuch für die vaterländische Geschichte.* Hrsg. von Freiherr (Josef) von HORMAYR—Freiherr (Alojz) von MEDNYÁNSZKY. II. 1821. 329—349. l.
131. OSZK kézirattár, Fond 16/4. és Fol. Hung. 3400/I. f. 92. Egy 1841. évi folyamodványában JANKOVICH megemlíti friburgi tudományos társulati tagságát is.

című tudós társasági évkönyvben tételről tételre ismertette JANKOVICH kódexgyűjteményét.[132] Mi, kései utódok is legalaposabban ebből a katalógusból nyerhetünk hiteles képet a tékának 1830-ig felgyülemlett elsőrangú kéziratos állományáról. Igaz, JANKOVICH maga is erőfeszítéseket tett, hogy kódex- és oklevélkincseit szakszerűen leírja, ám az általa összeállított s részben sajátkezűleg írt, vagy autográf jegyzetekkel ellátott testes fóliánsok kevésbé áttekinthetők, mint a HÄNEL-féle nyomtatott katalógus.[133]

Ami gyűjteményének nyomtatott régi és ritka könyvállományát illeti, erről sajnos megközelítőleg sem tudunk olyan tiszta fogalmat alkotni, mint kódexeiről. A bibliotéka ugyanis ekkorig már olyan méreteket öltött, hogy szó sem lehetett többé a tíz- és tízezer kötetet felölelő nyomtatott anyag valamennyi szakcsoportjának tételes regisztrálásáról. Történtek ugyan erre irányuló kísérletek is, de sikertelenül. Tulajdonképpen még azt sem lehetett elérni, hogy egy pontos statisztika készüljön a téka könyvállományáról. A gyűjtemény zöme ui. nem volt úgy rendbeszedve, hogy gondos kötetszámlálást lehetett volna végrehajtani. Áttekintően felállítva úgy látszik csak a Hatvani-utcai házban őrzött *magyar könyvtár* és *cimeliotheca* volt, míg a Kerepesi úti házban felhalmozott nem hazai eredetű „*külső könyvtár*" recens tömege túlnyomórészt garmadába rakva feküdt.

f) *Jankovich 1830. évi gyűjteményi ismertetője*

A vázolt körülményekből kifolyólag tehát JANKOVICH könyvtárának 1830. évi állapotáról — a középkori kódexgyűjteményt kivéve — megint csupán körvonalakban és korlátolt pontosságú (becslési) számadatokkal lehet tájékoztatást adni. Ámde alábbi információnk azért mégis hitelt érdemlő, mert ha egész világosan és pontosan nem is fejezi ki a valóságot, megközelíti azt. Informátorunk ui. maga JANKOVICH Miklós. Közvetlenül tőle ered az a közel egy nyomdai ív terjedelmű ismertetés, amely a *Tudományos Gyűjtemény* 1830. évi VIII. kötetében (és különnyomatban is) *Magyar hajdankor emlékei* . . . címen jelent meg, s alapot ad a téka teljes áttekintésére.[134] Ha ennek a cikknek az adatszolgáltatását összevetjük a FEJÉR György-féle 1817. évi ismertetéssel, határozottan kifejezésre jut az a fejlődés, amely a bibliotéka állományában azóta végbement.

Ami a könyvtár szerkezetét, gyűjteménycsoportjait illeti, e tekintetben úgy tűnik, mintha két szembetűnő változás történt volna a másfél évtized előtti állapothoz képest.

g) *Kimutatás a külföldi állományról*

A nemzetközi vonatkozású gyűjtemények régi I—VI. kategóriáját változatlanul megtaláljuk, de ezek mellett új összetevőként további két szakcsoportot is megállapíthatunk: a bölcselet és jogtudomány, valamint a széptudomány és szépirodalom kategóriáját. Ez a bővülés magától értetődőnek tekinthető, nemcsak

132. HÄNEL, Gusztáv: *Ungedruckte Handschriften-Kataloge. I. Elenchus manuscriptorum Nicolai sen. Jankowich.* = *Neue Jahrbücher für Philologie und Pedagogik oder Kritische Bibliothek für das Schul- und Unterrichtswesen.* 1839. S. 591—640.

133. OSZK kézirattár, Fol. Lat. 37., 38., 39. és Quart. Lat. 2683.

134. *Magyar hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának mély tisztelettel ajánlya W(adasi) J(ankovich) M(iklós).* Pest 1830. A *Tudományos Gyűjtemény*ben VIII. köt. 114—123. l.

azért, mivel a szóban forgó szakágak a humanizmus kora óta az európai könyvtermésnek igen jelentékeny hányadát alkották, hanem azért is, mivel tudjuk, hogy a JANKOVICH által megvásárolt tékákban is tekintélyes összetevőkként szerepeltek. Hogy az 1817. évi osztályok sorában még nem fordultak elő, az csak azzal magyarázható, hogy az állomány rendszerezése akkor még nem volt befejezett.

Ami meglepő, az nem ebben a tényben, hanem abban van, hogy a nemzeti gyűjtemények száma háromról kettőre csökkent, hogy a német nyelvű gyűjtemény mellett a szláv nyelvű nincs felemlítve. Mindjárt meg kell azonban jegyeznünk, hogy az állománynak ilyen értelmű csökkenése valóban nem következett be. A szóban forgó ismertetésből ez a szekció valószínűleg tévedésből maradt ki. Két más, megközelítőleg ugyanebből az időből, 1825-ből és 1832-ből eredő, ugyancsak JANKOVICH által összeállított kimutatásból[135] ugyanis világosan kitűnik, hogy a *szláv téka (bibliotheca librorum variis linguae Slavicae dialectis editorum)* mintegy 1000 volumennel igenis megvolt, sőt rajta és a *német nyelvű gyűjteményen (bibliotheca scriptorum lingua Germanica editorum)* kívül, ekkorig még egy harmadik nemzeti gyűjtemény is kialakulóban volt, ti. a *francia irodalomé (bibliotheca scriptorum Gallicorum)*.[136] Végül értesülhetünk arról is, hogy mindezeken felül 80 kötettel még egy *keleti gyűjtemény (bibliotheca scriptorum orientalium, Judaicorum, Arabicorum, Persicorum, Syriacorum)* alapja is meg volt vetve.[137]

Ezeknek a korrekcióknak figyelembevételével a gyűjteményi struktúra táblázatos kimutatásban a következőképpen vázolható fel.

Nemzetközi érdekű gyűjteményi csoportok			
I.	II.	III.	IV.
Görög-latin auctorok első és ritka kiadásai	*Régészet és muzeológia*	*Historia literaria és bibliográfia*	*Egyháztörténelem*
V.	VI.	VII.	VIII.
Egyetemes történelem és földrajz	*Ősnyomtatványok és nyomdászati ritkaságok*	*Bölcselet és jogtudomány*	*Széptudomány és szépirodalom*
Nemzeti különgyűjtemények			
IX.	X.	XI.	XII.
Német gyűjtemény	*Szláv gyűjtemény*	*Francia gyűjtemény*	*Keleti gyűjtemény*

135. Az 1825-i kimutatás: OL Regnicolaris lt., Ladula XX. nr. 16. Fasc. D., Nr. 3., 12. sz. melléklet: Diaeta anni 1825—1827. — Az 1832-i kimutatás, amelyet a Nemzeti Múzeumnak JANKOVICHcsal kötött, 1832. nov. 10-én kelt szerződése tartalmaz, másolatban Megtalálható: OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye.
136. OL Regnicolaris lt., fentebb idézett irata.
137. Uo.

Ezzel a gyűjtőköri tágulással természetesen jelentékeny mennyiségi növekedésnek is kellett járnia. De — ismerve az újabb szerzemények általános jellegét — a gyűjtemény korábbi (I—VI. és VIII.) tagozataiban is tetemes gyarapodást kell feltételezni. S hogy csakugyan így is történt, azt JANKOVICH szóban forgó *Tudományos Gyűjtemény*beli közleményében konkrét számadatokkal igazolja. Valószínű ugyan, hogy ezek a számok becslés útján és nem tényleges kötetszámlálással alakultak ki, mégis nincs okunk a valóságot megközelítően kifejező voltukban kételkedni. JANKOVICH ui. vételi szerződései és könyvkereskedői számlái alapján szerzeményeinek kötetszámáról könnyen készíthetett korlátolt pontosságú összesített kimutatást. Idevágó statisztikája a külföldi gyűjtemény egyes osztályainak nyomtatott kötetszámáról a következőket közli.[138]

Osztály	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII	IX.	X.	XI.	XII.	Együtt
Kötetszám	1200	1600	2500	3500	7000	1000	600	1000	1200	1000	?	80	16,180

Ez a 16 180-as kötetszám a szláv és a francia gyűjtemény hiányzó adataival talán túlzás nélkül 17 500-ra emelhető fel, hiszen csak a szláv téka már 1817-ben 800 kötetre ment. Ha e részben csupán 25 százalékos gyarapodással számolunk (a német tékának 50 százalékos volt a növekedése), akkor is állományát 1000 kötet körül kell feltételezni. A francia tékára 400 kötetet számlálni pedig bizonyára nem túlzott.

Ha végül figyelembe vesszük, hogy a külföldi téka 1817. évi nyomtatott könyvállományát 8000—10 000 kötetre becsültük, akkor ehhez képest másfél évtized folyamán mintegy 75—118 százalékos gyarapodást állapíthatunk meg.

A *középkori kódexállomány*ról JANKOVICH meglehetősen hiányos és homályos információval szolgál. Megjegyzi, hogy tékájában közel 200 olyan pergamenkódex található, amely klasszikus latin és görög szerzők műveit tartalmazza, s hogy ezenfelül vannak még középkori szerzőktől eredő latin, német, szláv, francia és oláh nyelvű kódexei is.[139] Ami közlésében a „klasszikus" jelzőt illeti, azt nyilván tévesnek kell tartanunk. Ha figyelembe vesszük ugyanis, hogy FEJÉR és MEDNYÁNSZKY egy évtizeddel korábban az antik szerzőktől eredő kódexek számát egybehangzóan csupán 30-ra tette, s ezek mellett mintegy 100 középkori kéziratos művet regisztrált, akkor nyilvánvaló, hogy az 1830. évi 200 kötetnyi állományba az utóbbiakat is bele kell érteni. Mert semmiképpen sem lehet azt feltenni, hogy 1817—1820-tól 1830-ig 170 darabbal gyarapodott volna a klasszikus autoroktól származó kódexállomány. Valószínűnek az tartható, hogy e tíz év alatt a 130 kötetnyi teljes *latin nyelvű kódexgyűjtemény* 70 darab, ugyancsak vegyes, antik és középkori írásművet felölelő kézirattal lett gazdagabb. Következtetésünk helyességét BARTONIEK Emma autentikus kódexkatalógusával igazolhatjuk. Ebből is az tűnik ki, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött JANKOVICH-eredetű 1830. évi latin nyelvű kódexgyűjtemény teljes egészében teszi ki a 200-as kötetszámot.[140]

138. *Magyar hajdankor*, 7—8. l. Vö. WURZBACH, i. m. X. Bd. 78. l. Itt 13 600 kötetről történik említés.
139. *Magyar hajdankor* 9. l.
140. BARTONIEK, i. m. Bizonyságomat az egyes kódexek possessor-adatainak számbavételével, illetve összesítésével nyertem.

A téka e részének rendkívüli értékéről beszédesen tanúskodik a gyűjtemény időrendi (szekuláris) osztályozása. Ezt nyújtja alábbi, ugyancsak Bartoniek adataira támaszkodó táblázatunk.[141]

IX.	XI.	XII.	XII–XIII.	XIII.	XIII–XIV.	XIV.	XIV–XV.	XV.	Együttvéve
századbeli kódexek száma									
2	2	10	2	12	8	27	4	134	201

Ami a kódexállománynak *egyéb idegen nyelvű*, kiegészítő csoportjait illeti, tudjuk, hogy 1817—1820 körül az ismertetők mintegy 50 német nyelvű és mintegy 70 szláv nyelvű középkori kéziratot mutattak ki. Hogy a szóban forgó tíz év alatt e gyűjteményrészek gyarapodtak-e, s ha igen, milyen mértékben, arról Jankovich 1830-ban nem adott tájékoztatást.[142]

A külföldi téka egyéb járulékos összetevőiről szóló, különösen a szláv és a keleti gyűjteményhez tartozó manuscriptumokról az 1817-i információkat kiegészítő világos értesülésekkel sajnos nem rendelkezünk. Ezek az alkotórészek azonban az ismertetett gyűjteményi főcsoportokhoz képest nem voltak jelentősek.

h) *Kimutatás a hungarika-állományról*

Rátérve Jankovich 1830. évi ismertetésének a főgyűjteményt, ti. a hungarika tékát bemutató fejezetére, mindjárt meg kell mondanunk, hogy itt olyasféle részletező, példákkal megvilágított minőségi bemutatást, mint Fejér Györgyé

141. Ezek az összesített adatok a következő tételek eredményei: IX. századi eredetű a Cod. Lat. 3. és 316., XI. századi a Cod. Lat. 2. és 5., XII. századi a Cod. Lat. 8., 10., 11., 15., 16., 21., 22., 23., 24. és 54., XII—XIII. századi a Cod. Lat. 18. és 51., XIII. századi a Cod. Lat. 12., 19., 30., 32., 35., 39., 42., 45., 56., 86., 88. és 96., XIII—XIV. századi a Cod. Lat. 41., 46., 53., 57., 58., 59., 73. és 108., XIV. századi a Cod. Lat. 31., 33., 34., 44., 55., 62., 63., 65., 69., 70., 71., 74., 76., 77., 79., 80., 81., 82., 85., 87., 92., 97., 101., 102., 103., 104. és 107., XIV—XV. századi a Cod. Lat., 61., 84., 99. és 106., XV. századi a Cod. Lat. 36., 49., 75., 90., 98., 105., 110., 111., 112., 114., 115., 116., 117., 118., 119., 120., 122., 123., 124., 127., 130., 133., 134., 135., 136., 137., 138., 139., 140., 141., 142., 145., 146., 149., 153., 154., 155., 157., 158., 159., 160., 161., 162., 163., 164., 165., 166., 168., 169., 170., 171., 173., 175., 176., 177., 180., 182., 183., 186., 189., 190., 191., 193., 195., 198., 201., 204., 206., 207., 212., 213., 217., 221., 224., 225., 228., 229., 230., 231., 232., 233., 235., 236., 237., 239., 242., 245., 246., 247., 248., 249., 251., 253., 254., 255., 256., 257., 258., 260., 261., 262., 263., 264., 265., 272., 273., 274., 275., 276., 277., 278., 280., 282., 283., 284., 285., 286., 287., 289., 290., 292., 301., 309., 314., 320., 322., 323., 325., 328. és 339. jelzetű kódex. Fenti táblázattal a Hänel-jegyzék alapján készíthető statisztika nem vág egybe. Az utóbbi szerint az összes latin és német kódexek a XV. századig bezárólag csak 154 tételt tesznek ki. Az eltérés okát Bartoniek és Hänel katalógusának tételenkénti egyeztetésével lehetne tisztázni.

142. Vizkelety, *Beschreibendes Verzeichnis* c. katalógusa szerint a Jankovich-gyűjtemény német nyelvű kódexeinek 1830-i állománya (beleértve a XV. századiakat is) teljességében 59-re tehető. A szláv nyelvű kódexekről mindmáig nincs tudományos értékű hiteles katalógusunk; Mátray Gábornak múlt századi kézírásos repertóriumai nem tekinthetők ilyeneknek.

volt, nem kapunk. Az előzmények után ez bizonyára nem látszott többé szükségesnek. Viszont annál becsesebb statisztikai adatszolgáltatásban részesülünk. Ezt a tényt igen szerencsésnek kell tartani, mivel az 1817-i tájékoztató e tekintetben majdnem teljes bizonytalanságban hagyott bennünket. De nemcsak ezért, hanem amiatt is, mivel e számadatok alkalmasak arra, hogy kiküszöböljék azokat az ellentmondásokat, amelyek e gyűjtemény nagyságát illetően az irodalomban előfordulnak. [143]

Az ismertető először azt hangsúlyozza, hogy a *magyar könyvtár* szerkezetileg két alapvető csoportra tagolódik:

I. *magyar nyelven írt könyvek*re, *II. idegen nyelven írt hungarikumok*ra (amelyek lehetnek akár magyar szerzők művei, akár idegeneknek Magyarországról írt művei).

Úgy látszik tehát, hogy a hungarika-gyűjtés már ismert ötféle vezérlő szempontja a téka felállításában nem játszott szerepet. Ilyen messzemenő részletes elkülönítés a kezelési gyakorlatban nyilván fölöslegesnek tűnt. Ehhez képest katalógus is csak kétféle volt: egy a magyar nyelvű művek és egy az idegen nyelvű hungarikumok számára.

Mennyiségileg e két alapvető csoport így oszlott meg:

I. magyar nyelvű nyomtatvány volt kb. 12 000 szám,
II. idegen nyelvű nyomtatvány volt kb. 50 000 szám.

Mindennemű hungarikum együtt kb. 62 000 szám.

Figyelemre méltó, hogy az ismertető itt kötetek helyett következetesen „számokról" beszél, ami alatt modern nyelven bibliográfiai egységeket kell érteni. Hogy miért teszi ezt, az kiderül idevágó kiegészítő információjából, amely szerint az egész hungarika-gyűjtemény igen nagy mennyiségben tartalmazott ún. „kisded munkácskákat", azaz mai szóhasználat szerint *kisnyomtatványok*at. Ezek mintegy 200 vastag folio, quarto és octavo nagyságú tékát töltöttek meg, tehát tulajdonképpen csak ugyanannyi kötetként lettek volna elszámolhatók. Hogyha viszont minden egyes tékára 100—100 egy- vagy kétleveles kisnyomtatványt számolunk, akkor ez már 20 000 számot (egységet) tesz ki. Így válik érthetővé és elfogadhatóvá az állománynak 62 000-nyi szokatlanul magas darabszáma.[144] Az, hogy a valóságos könyvek kötetszáma mennyi volt, nem tűnik ki a tájékoztatásból.[145]

A *magyar különgyűjtemények*ről a szóban forgó JANKOVICH-cikk sajnos még hiányosabb és zavarosabb eligazítást ad. Közérthetően fel sem sorolja az idetartozó gyűjteményi osztályokat — mint a FEJÉR-féle 1817-i ismertetés tette —, hanem beéri azzal, hogy néhány, nem a legszerencsésebben kiválasztott példára utal. Mint különleges értékű gyűjteményt kiemeli a *fa- és rézmetszetek*et, illetőleg a részben hozzájuk tartozó eredeti dúcokat. A metszetekről azt mondja, hogy azok mintegy 60 tékára valót tesznek ki, a dúcok pedig kb. 100 db-ot.[146] A metszetek

143. *Magyar hajdankor*. 8. l., KROMPECHER, i. m. 23. l. és WURZBACH, i. m. X. Bd. 78. l.
144. WURZBACH (i. m. X. Bd. 78. l.) 63 000 darab hungarikumról szól; ezek közül szerinte 50 000 db idegen nyelvű volt, 12 000 pedig magyar nyelvű. JANKOVICH kisnyomtatványai, amelyek e nemű gyűjteményünk legértékesebb részét alkotják, sajnos máig sincsenek katalogizálva.
145. De kitűnhetik a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában őrzött *Bibliographia Hungarica*ból. L. a 112. jegyzetet!
146. *Magyar hajdankor* 9. l.

konkrét számára ennélfogva csak következtetni lehet. Hogyha ti. egy-egy tékára csak 40—50 lapot számítunk is, akkor is a metszetgyűjtemény darabszáma legalább 2400—3000-re tehető. Összhangban áll ez a becslés az 1817. évi ismertetéssel is, amely szintén „többezer" darabból állónak mondja a metszettárt.

Az ismertetésből a többi különgyűjteményről nem lehet világos fogalmat alkotni. Ezért eligazításért ismét a fentebbiekben (a külföldi téka struktúrájának ismertetésénél) már használt 1832. évi kisegítő forráshoz kell folyamodnunk.[147] Ez a *hazai kéziratos emlékek*nek további hat csoportját sorolja fel, mégpedig:

a) a *középkori kódexek*ét (a 15. század végéig terjedőleg),
b) a 16. századi *autográf kéziratok*ét,
c) a 17. századi *autográf kéziratok*ét,
d) a 18. századi *autográf kéziratok*ét,
e) a 18. századi *másolati kéziratok*ét, végül
f) az *oklevelek*ét (a 13. század kezdetétől a 18. század végéig bezárólag).

Mennyiségi adatokat sajnos ez a forrás is csak egy esetben közöl, ti. az *f)* csoportra, az *oklevelek*re nézve; azt mondja, hogy ezek másfajta eredeti iratokkal együtt mintegy 6000 darabot tesznek ki. Ugyanezeknek a számát a *Magyar hajdankor* csak 4000-re becsüli.[148]

E második forrásban az *a)—e)* jel alatt felsorolt öt csoportra nézve azt kell megjegyeznünk, hogy *autográf kéziratok (manuscripta autographa)* sommás kifejezése mögött konkréten a legkülönfélébb kézzel írt emlékek húzódnak meg: nemcsak a szó valódi értelmében vett kéziratok, azaz irodalmi és tudományos írásművek *(opera)* és kisebb terjedelmű feljegyzések *(analecta)*, hanem magánlevelek *(epistolae)*, különféle köz- és magániratok *(acta publica et privata)* és más speciális írásos emlékek, pl. *emlékalbumok, énekeskönyvek* stb. Mindezt világosan szemlélteti a Fejér-féle 1817-i adatok alapján összeállított, s a maga helyén bemutatott táblázatunk.

Ennyi az, amit a páratlan gazdagságú és értékű Jankovich-könyvtárnak 1830 körüli állapotáról meg lehet tudni. Sajnálatos, hogy a *Magyar hajdankor* több és alaposabb információval nem szolgált. Emiatt talán bírálattal is kellene illetni a szerzőt. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy ez az ismertetés tulajdonképpen nem tudományos célra volt szánva, nem a hazai tudós körök számára készült, hanem kiváltképpen gyakorlati célra, ti. a törvényhatóságok és a törvényhozás tájékoztatására, akkor tartózkodnunk kell a kritikai megjegyzésektől.

Ehelyett inkább vissza kell térni Jankovich életkörülményeinek 1830 körüli alakulására, pontosabban azokra az eseményekre, amelyek ennek a dúsgazdag táblabírónak ismertetett anyagi válságából következtek, s amelyek végül is könyvtárának és valamennyi muzeális gyűjteményének eladásához vezettek.

8. *A gyűjtemények eladása a Nemzeti Múzeumnak*

A fennmaradt családi levelek tanúsága szerint Jankovich József, Miklós öccse volt az, aki 1822-ben először pendítette meg a gyűjtemények eladásának gondolatát. E véleménynyilvánítás mögött már akkor is az anyagi gondok álltak, de egyszersmind a Miklós családjában, apa és fiai között kialakult, komoly

147. Az 1832. nov. 10-i adás-vételi szerződésben. L. a 135. jegyzetet.
148. Uo.

aggodalmakat keltő ellentétek is. Nincs kire hagyni a töménytelen drágaságot — fejtegette JANKOVICH József —, hiszen a fiúk méltatlanok rá; helyesebb lenne tehát mindent áruba bocsátani, a visszanyert pénzből kiegyenlíteni a tartozásokat és ismét szilárd alapokra helyezni a gazdálkodást.[149] Valószínű, hogy Miklós megütközött ezen a testvéri tanácson, és határozottan elutasította azt. Később azonban, amint családi és pénzügyi viszonyai egyre gondterhesebbé váltak, maga is fontolóra vette ezt a megoldási lehetőséget.

a) *Folyamodás József nádorhoz*

Ez az idő úgy látszik, már 1824-ben elkövetkezett. Ennek az évnek az őszén történt ui., hogy JÓZSEF nádor a feleségével együtt látogatást tett a Hatvani utcai Jankovich-házban és hosszú órákat szentelt a híres gyűjtemények megtekintésének. Sejteni lehetett, hogy ez a látogatás a nádor részéről nem egészen magánérdekű volt, s alkalmasint a kezdeményezés sem tőle indult ki. Magasabb pesti körökben pedig már azt is tudták, hogy JANKOVICH valamennyi gyűjteményét vételre ajánlotta fel a Nemzeti Múzeumnak, és a nádor mint a Múzeum praesese és patrónusa, ebben az ügyben járt JANKOVICHnál. Az értesülés eljutott a pesti sajtóhoz is; a *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztője nyíltan megírta, menynyire hőn óhajtja a társadalom a JANKOVICH-féle tudományos és művészeti kincsek megszerzését.[150]

Hogy e hír csakugyan igaz volt, az már a következő esztendőben kiderült. JANKOVICH ui. 1825. január 7-én a szóban forgó ügyben terjedelmes beadványt intézett a nádorhoz, kérve őt, hogy felajánlását hivatalos úton terjessze a legközelebb összeülő országgyűlés elé. Folyamodványában előadta, hogy negyven évi fáradozásának eredményéről van szó, egy olyan irodalmi-tudományos, illetve művészeti-régészeti gyűjteményről, amely a maga nemében páratlan a hazában. Majd részletesen, négy főcsoportra tagolva felsorolta múzeumának valamennyi osztályát. Első helyen a régiséggyűjteményt *(collectio antiquitatum archaeologica)*, másodsorban a képtárt *(collectio iconographica)*, harmadszor a kézirattárt *(collectio manuscriptorum)* és végül a szoros értelemben vett könyvtárt *(bibliotheca)*.[151]

b) *A kézirat-, irat- és oklevélgyűjtemény*

A kéziratgyűjtemény ez alkalommal mint a könyvtár mellett fennálló külön gyűjteményi test került bemutatásra. S ennélfogva határozottabb körvonalakban rajzolódott ki, mint akár az 1817. évi, akár az 1830-i ismertetésben. Eszerint a kézirattár hét rétegből tevődött össze:

1. Magyarországot, Erdélyt, Horvátországot és Dalmáciát illető, a 12. századtól kezdődő *eredeti oklevelek*ből, valamint kéziratban fennmaradt *törvényszövegek*ből, *államszerződések*ből és *egyéb köziratok*ból *(diplomates Hungariam etc. respicientes)*,

2. német, cseh és egyéb, 13—17. századi *oklevelek*ből *(diplomates Germanica, Slavica* etc.),

149. OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 3., nr. 188., f. 100.
150. *Hazai és Külföldi Tudósítások*. 1824. szept. 15. (22.) sz. 171—172. l.
151. L. még a 135. jegyzetet. *Declaratio Nicolai Jankovich quoad collectiones suas quibus sub conditionibus Museo Nationali Hungarico addicendas.*

3. klasszikus görög, latin és középkori szerzők műveit tartalmazó *kódexek*ből *(codices Graeci et Latini)* a 8. századtól kezdődőleg,

4. *keleti*, azaz héber, arab, török stb. *kéziratok*ból *(codices orientales)*,

5. *német, szláv (szerb)* és *román kódexek*ből (*codices Germanici, Slavici* etc.),

6. Magyarország történetére és kultúrájára vonatkozó latin, magyar, német, horvát, szerb és román nyelvű *kódexek*ből és *kéziratok*ból az 1700-dik évig terjedőleg, közöttük két *Corvin*-kódexszel *(codices ad rem litterariam et historiam Hungariae spectantes)*,

7. Magyarország politikai, gazdasági, katonai, és művelődési viszonyaira vonatkozó *újabbkori kéziratok*ból az 1700. évtől kezdődőleg *(manuscripta recentioris aevi rem Hungaricam ... concernentia)*, és

8. Németország, Lengyelország, Itália és egyéb, Magyarországgal szomszédos országok történetét tárgyaló latin, német, szláv stb. nyelvű kéziratokból *(manuscripta historiam Germaniae etc. illustrantia)*.[152]

*

A nyomtatott könyvek gyűjteménye lényegileg ugyanabban a szerkezetben jelenik meg, mint amit az 1830-i állapotok ismertetésénél rajzban is felvázoltunk; a beadványnak e részével azért nem foglalkozunk.

c) *Szerződési feltételek*

A bemutatás után JANKOVICH behatóan ismertette gyűjteményének sokféle értékét *(valor internis, affectionis, raritatis, archeologicus, technologicus et literarius)* majd megjelölte azt a pénzértéket is, amellyel becslése szerint az felér, s amelyért hajlandó azt a Nemzeti Múzeumnak átengedni. Eszerint a régiségtár és kézirattár együttes értéke 80 000, a képtáré és könyvtáré pedig együtt 40 000, valamennyi gyűjteményé tehát összesen 120 000 ezüstforintra tehető. Végül három pontban közölte az adásvételi szerződésre vonatkozó elgondolását.[153] Kijelentette

1. hogy a 120 000 forintos eladási árnak egyharmad részét, 40 000 forintot a nemzet és a haza iránt érzett szeretetből és hálából örökre elengedi,

2. hogy a gyűjtemény átadásakor a szóban forgó 120 000 forintból nem többet, csak egyharmad részt, azaz 40 000 forintnyi összeget kíván egy összegben felvenni,

3. hogy az utolsó harmadrészt kitevő 40 000 forintot felvenni nem kívánja, hanem csupán az utána járó törvényes kamatokat kéri negyedévenként saját kezéhez, halála után pedig örököseinek kifizetni.[154]

JÓZSEF nádor JANKOVICH szóban forgó ajánlatát véleménynyilvánítás végett hamarosan megküldte HORVÁT Istvánnak, a Széchényi Országos Könyvtár őrének, s minden bizonnyal HALICZKY Antalnak, a Nemzeti Múzeum ügyvezető igazgatójának is. HORVÁT — lenyűgözve a kínálkozó gyarapítási lehetőség nagyszerűségétől — késedelem nélkül válaszolt; kijelentette, nincs kétsége aziránt, hogy JANKOVICH ajánlata rendkívül kedvező, s gyűjteményeinek megszerzése az Országos Könyvtárra nézve óriási jelentőségű lenne.[155]

152. Uo.
153. Uo.
154. Uo.
155. OSZK Igazgatósági irattár, 1825. évi 11. sz. irat. (A következőkben így: 1825/11.)

d) *A vétel ügye az országgyűlés előtt*

A nádor — minthogy maga is meg volt győződve a gyűjtemények roppant értékéről és a felajánlás kedvező voltáról — JANKOVICH folyamodványát szabályszerűen előterjesztette az 1825. szeptember 15-én összeült országgyűlésnek.[156] Ez az emlékezetes diéta azonban, amely FERENC király csaknem másfél évtizedes autokratikus kormányzása után főképpen a közjogi gravamenekkel, illetőleg a rendi jogok megerősítésével törődött,[157] annak ellenére, hogy csaknem két esztendőn át együtt ült, nem foglalkozott érdemben az üggyel; elintézését „boldogabb időkre" halasztotta. Kétségtelen, hogy e határozatban a törvényhozásnak a művelődésügy iránti indolenciája mutatkozott meg. Pedig a reformkor szelleme — SZÉCHENYI István Akadémia-alapításával — éppen ezen a gyűlésen lépett színre, olyan példát nyújtva a hazafiúi áldozatkészségre és cselekvésre, amely követés nélkül nem maradhatott. Nem kétséges, hogy JÓZSEF nádor maga is messzemenőleg exponálta magát ebben az ügyben. Joggal érezhette tehát a rendek közönyös magatartását személyes kudarcának. Éppen ezért nem is tért napirendre a történtek felett. Elhatározott szándéka volt, hogy az ügyet felszínen tartja és gondos politikai előkészítés után idővel újra előveszi.

Ez az idő 1830-ban érkezett el. Ekkor történt, hogy JANKOVICH Miklós fentebb már tüzetesen bemutatott gyűjteményi ismertetőjét, a *Magyar hajdankor emlékeit* egy, Pest vármegyéhez intézett felajánlás kíséretében mint röpiratot is megjelenttette és széles körben elterjesztette.[158] Ez az akció bizonyára JÓZSEF nádor tudtával és szándéka szerint történt. A nádor ui. mint Pest megye főispánja, abban a helyzetben volt, hogy okvetlen megnyerhette a megye támogatását a JANKOVICH-ügynek. Erre annál könnyebben számíthatott, mivel ez a megye volt már a század eleje óta a nemzeti ébredés mozgalmának zászlóvivője.[159] További elgondolása pedig az volt, hogy Pest megyét a kedvező határozat meghozatala után az ország többi megyéjének mozgósítására is felhasználja. Úgy vélte, ha a megyék többségét sikerül idejekorán, még a legközelebbi országgyűlés előtt az ügy mellé állítani, — a diétán sem elutasítástól, sem elodázástól nem kell többé tartania.

S csakugyan minden úgy történt, ahogy a nádor eltervezte. 1830 nyarán Pest megye meghozta a kívánt határozatot,[160] majd körlevélben felszólította az ország valamennyi megyéjét példájának követésére.[161] A megyék többsége csakugyan felsorakozott az ügy mellé: ígéretet tett, hogy a következő diéta alkalmával utasítani fogja követeit a JANKOVICH-gyűjtemény megvétele melletti szavazásra.[162] Nem sokáig kellett várni. Az országgyűlés már ugyanez év szeptemberében

156. L. a 135. jegyzetben idézett Regnicolaris levéltári iratcsomóban.
157. HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből* 1823—1848-ig. 2. kiad. Pest 1868. I. köt. 137—191. l.
158. *Magyar hajdankor* 3—6. l.
159. GALGÓCZY Károly: *Pest, Pilis és Solt ... megye monographiája*. Bp. 1876. 119—120. l.
160. Uo. 148. l.
161. OSZK kézirattár, Fol. Hung. 3400/I. ff. 11—12.
162. Uo. ff. 13—14. és 15—18.

összeült és — annak ellenére, hogy ülésezése mindössze négy hónapig tartott — foglalkozott a kérdéssel, felhatalmazva a palatinust az ügyben való eljárásra.[163]

JANKOVICH, értesülve e kedvező fordulatról, 1831 áprilisában új írásbeli nyilatkozatot tett a nádornak eladási feltételeiről. Deklarációja lényegileg azonos volt az 1825. évivel, ámde most már — tekintettel gyűjteményeinek újabb gyarapodására — az eladási árat 120 000 helyett 150 000 ezüstforintban szabta meg.[164] JÓZSEF nádor válasza azonban — nem tudható mi okból — hónapokig késett. Ez a késlekedés a felajánlót annyira elkeserítette, hogy ősszel, amikor az országban fellépett kolerajárvány a fővárosra is átterjedt és általános pánikhangulatot keltett, már-már arra az elhatározásra jutott, hogy visszavonja felajánlását és gyűjteményeit részletekben értékesíti: a magyar érdekűeket idehaza, egyes intézményeknek, illetve magángyűjtőknek kínálja fel, a nemzetközi érdekűeket pedig németországi, párizsi és londoni antikvárius cégeknek. Szándéka annyira komoly volt, hogy szeptember 10-én Kecskeméten kelt végrendeletében örököseit is erre a megoldásra kötelezte.[165]

Szerencsére a dolgok másként alakultak; a kiárusításra nem kerülhetett sor. A nádor ti. a következő évben módot talált JANKOVICH ügyének elintézésére. 1832. szeptember 28-án hivatalos iratban értesítette a felajánlót, hogy feltételeit elfogadja és a szerződést megköti.[166]

e) *A szerződés*

A nádor ugyanekkor megbízást adott HORVÁT Istvánnak, a Nemzeti Múzeumhoz kapcsolt Széchényi Országos Könyvtár őrének, hogy nevében a szerződést JANKOVICHcsal együtt megszövegezze és aláírja.

Négy-öt hétig tartott, amíg megbízásának HORVÁT eleget tehetett. Mert nem csupán a kontraktus megfogalmazásáról volt szó, hanem meggyőződést is kellett szerezni arról, hogy a gyűjteményeknek 1825 óta történt gyarapodása valóban olyan mértékű és értékű-e, miként azt JANKOVICH állította. Erre való hivatkozással történt ui. az eladási ár felemelése. Csak ennek megtörténte után, november 10-én — a közalapítványi ügyek igazgatójának, NAGY Istvánnak bevonásával — került sor az adásvételi szerződés tényleges megkötésére.[167]

A latin nyelven megfogalmazott szerződés kilenc pontban rögzítette a nagyjelentőségű ügylet feltételeit. Az első hét pont JANKOVICH nyilatkozatait és kívánságait tartalmazza.

1. Kijelenti az eladó, hogy teljes és csorbítatlan régiségi és irodalmi gyűjteményét *(collectio antiquaria et litteraria)* 150 000 ezüstforintért örök időkre átengedi a Magyar Nemzeti Múzeum intézetének, úgy azonban, hogy ebből az összegből a szülőhaza iránti fiúi kegyeletből önkéntes ajándék címén 50 000 ezüstforintot a múzeumi pénzalapnak felajánl, vagyis ténylegesen csak 100 000 ezüstforintot kér kifizetni.

163. OL Regnicolaris lt., Ladula XX., nr. 17., Fasc. C., Nr. 42. Diaeta anni 1830.
164. OL Regnicolaris lt., Archivum Palatinale archiducis Josephi. Acta Musei (rövidítése a következőkben: Nádori lt.) an. 1832. nr. 1480.
165. OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 4., nr. 4., f. 15.
166. OSZK kézirattár, Fol. Hung. 3400/I. ff. 36—37.
167. A szerződés eredeti példánya OSZK kézirattár, Fol. Hung 3400/I. ff. 19—23. A tervezetek: OL Nádori lt., an. 1832., nr. 1678.

2. Tudomásul veszi, hogy a szerződés csak az országgyűlés jóváhagyása után válik jogérvényessé. Egyben az országos rendek tájékoztatására húsz tételben felsorolja gyűjteményének fő osztályait. (Jegyzéke, ha formailag nem is, lényegileg — néhány eltérést leszámítva — megegyezik az 1825. évi felajánlási lajstrommal.)

3. Megállapítja, hogy Luther Márton eredeti végrendelete, amelyet korábban a pesti magyar nyelvű ág. hitv. evangélikus egyháznak ajándékul kötött le, úgyszintén néhány drágművű kegytárgy, amelyet a pesti helvét hitv. reformált egyháznak, illetőleg a rácalmási róm. kat. egyháznak kötelezően odaígért, nem tartozik a múzeumnak átengedett gyűjteményekhez.

4. Kívánja, hogy gyűjteményének tévedésmentes átadása és átvétele érdekében mindennemű tárgyak tételes összeírására nádori bizottság neveztessék ki, a drágaságok értékelésére pedig — szükség esetén — szakértő becsűsök alkalmaztassanak. Kijelenti továbbá, hogy mindaddig, amíg a szerződés országgyűlési jóváhagyást nem nyer, az egész gyűjtemény tulajdonjogát magának tartja fenn; abban az esetben pedig, ha a jóváhagyás a legközelebbi diétán nem következnék be, szabadságában fog állni a szerződéstől visszalépni.

5. Leszögezi, hogy a gyűjteményeiben, ti. az érmek, könyvek, kéziratok, metszetek kategóriájában előforduló másodpéldányok — megállapodás szerint — nem kerülnek a múzeum birtokába, hanem továbbra is saját tulajdonában maradnak. Egyben ígéretet tesz arra, hogy hátralevő élete folyamán esetleg még szerzendő új gyűjteményeinek elsőrendű örökösévé a Nemzeti Múzeumot fogja kijelölni, s erre vérszerinti örököseit is kötelezetteknek nyilvánítja.

6. Kéri, hogy átadandó dolgait névbélyegzőjével megjelölhesse, illetőleg, hogy szabadságában álljon — mindenkor a nádor előzetes engedélyével — volt gyűjteményi tárgyait tudományos publikáció formájában ismertetni.

7. Kijelenti, hogy abban az esetben, ha a legközelebbi országgyűlésen a szerződés megerősítése nem következnék be, eladott gyűjteményeit a múzeumtól visszaveszi, és kötelezi magát a szerződés aláírásakor előlegként felvett 16 000 ezüstforint összegnek és az utána járó 5%-os kamatnak készpénzben való visszafizetésére.

A szerződés utolsó két pontja a közalapítványi ügyek igazgatójának, Nagy Istvánnak és a Nemzeti Múzeum őrének, Horvát Istvánnak nevében szól.

8. Nevezettek kinyilvánítják, hogy Jankovich Miklós említett gyűjteményeit a felsorolt feltételek mellett nemcsak elfogadják, hanem a vállalt fizetési kötelezettség biztosítékaként különleges zálogként lekötik a teljes múzeumi pénzalapot.

9. Ígérik és fogadják, hogy a szerződés aláírása után a ténylegesen kifizetendő 100 000 forintnyi érték számlájára a múzeumi pénzalapból azonnal készpénzben 16 000 ezüstforint foglalót szolgáltatnak ki Jankovichnak; továbbá, hogy a szerződés jóváhagyását követő első évben ezt az összeget 20 000 ezüstforintra egészítik ki, majd a rákövetkező évben újabb 20 000 ezüstforintot folyósítanak a jóváhagyás keltétől számított törvényes kamatokkal együtt. Ami pedig a fennmaradó 60 000 ezüstforintot illeti, arról a Múzeum hat darab, egyenként 10 000 ezüstforint értékű és 6% kamatozású kötvényt fog kiadni, biztosítva az eladót, hogy ezek közül minden évben egyet-egyet készpénzre válthat a múzeumi pénzalapból.

f) *A gyűjtemények összeírási problémái*

A mindkét részről annyira óhajtott döntő lépés ezzel megtörtént. S valóban, volt okuk örvendeni a feleknek. A Nemzeti Múzeum és a keretébe tartozó Széchényi Országos Könyvtár számára ti. olyan nagyszerű gyarapodást jelentett ez a szerzemény, amely messze felülmúlta az idáig kialakult gyűjteményi állományok kereteit és becsét, s túlzás nélkül állítható, hogy az egész intézménynek valóságos reneszánszát jelentette. De Jankovich számára is életbevágó jelentőségű volt az ügylet: szinte mentőöv, amely megakadályozta azt, hogy az adósságok tengerében elmerüljön. Ámde mindkét fél tudatában volt annak is, hogy a várva várt állapotbeli megújulás ténylegesen még jó darabig késni fog. Mert nem lehetett tudni, mikor fog az országgyűlés összeülni, s mikor fog sor kerülni a ratifikációra, ha egyáltalában sor fog kerülni rá. De, ha a megerősítés hamarosan bekövetkezett volna is, akkor sem lehetett volna azonnal végrehajtani a szerződést, mert az

átadás-átvétel útját gátként torlaszolta el a gyűjtemény darabszám szerint való összeírásának JANKOVICH által kikötött feltétele. Óriási feladatot jelentett ez abban a korban a Múzeum számára, amelynek személyzete alig négy-öt tisztviselőre terjedt; ezeknek a munkaerejéből az intézmény üzemeltetésére is alig futotta. De pénzerőben is oly szegény volt a Múzeum, hogy nem telt volna belőle ideiglenesen felfogadott összeírók alkalmazására. Ilyenekről azonban egyébként is nehezen lehetett volna szó, mivel a nagyértékű gyűjteményi kincsek kezelését csak esküt tett felelős személyekre lehetett rábízni.

S csakugyan, e balsejtelmek alaposaknak bizonyultak. Ami az összeírást illeti, ennek megindításáról JÓZSEF nádor azáltal kívánt gondoskodni, hogy késedelem nélkül kinevezett egy hivatalos bizottságot az átvétel gyakorlati lebonyolítására. E bizottság, amelyben HORVÁT István, NAGY István közalapítványi igazgató, FÁY András író és VESZERLE József egyetemi tanár foglalt helyet, már november 16-án átvette a Hatvani utcai és a Kerepesi úti JANKOVICH-ház gyűjteményi szobáinak kulcsait, egyben egy napidíjas írnok kinevezését és irodai költségek kiutalását kérte a nádortól.[168] A delegátusok eszerint mint tiszteletbeli megbízottak nem gondoltak arra, hogy az összeírást maguk bonyolítsák le; ezt alkalmazottal kívánták elvégeztetni. Számításukban azonban csalódtak. JANKOVICH ti. nem volt hajlandó a bizottságon kívüli személyt gyűjteményeihez bocsátani. Hasonlóképpen a nádor is személyes munkát várt tőlük. Kényszerűségből elvállalták tehát a feladatot. Először hosszú megbeszéléseket folytattak arról, hogyan, mi módon lehetne és kellene a leltárt elkészíteni. Végül is HORVÁT István javaslatára abban állapodtak meg, hogy akribiás, „örök időkre szóló" összeírást kell készíteni.[169] Ezzel az igényességgel láttak hozzá a munkához. Elsőnek az oklevél- és aktagyűjtemény leírását vették programba. Minden egyes darabról gondos regesztát készítettek. Ez a munkamódszer azonban megbukott. Kiderült, hogy ekképpen egy évtized alatt sem lehet a feladatot elvégezni. Kénytelenek voltak egyszerűbb eljárást bevezetni. Ámde így is 1833 nyaráig csak a gyűjtemény 13 000 darabnyi archiválisanyagát sikerült számbavenni.[170] Hol voltak még a kéziratok, hol a könyvek tízezrei és az egész régészeti anyag? Megnehezítette az előhaladást az is, hogy a bizottsági tagok — FÁY Andrást kivéve — állásukkal járó elfoglaltságuk miatt csak bizonyos napokon és néhány órára tudtak az összeírással foglalkozni. Olyankor pedig, ha JANKOVICH nem tartózkodott odahaza (olykor hetekre, hónapokra vidékre távozott), egyáltalában nem lehetett munkálkodni.[171]

JÓZSEF nádor érthetőleg megdöbbent e lassú előhaladáson és 1834 februárjában jelentést, illetőleg javaslatot kért a bizottságtól arra, miként lehetne az átvétel ügyét legrövidebb idő alatt lebonyolítani.[172] 1835 júniusában HORVÁT István a bizottság nevében jelentette a nádornak, hogy az összeírással egybekötött

168. Az átvételi bizottság kinevezését l. OL Nádori lt., an. 1832. nr. 1678. A kulcsok átvételéről uo. nr. 1774., valamint OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 127. JÓZSEF nádor 1832. nov. 24-én kelt levele NAGY István közalapítványi igazgatóhoz.
169. OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 138. HORVÁT István jelentése JÓZSEF nádorhoz, 1835. jún. 22.
170. Uo.
171. Uo.
172. Uo. 133. JÓZSEF nádor levele HORVÁT Istvánhoz, 1834. febr. 3.

átvételi mód, amely JANKOVICH kívánsága szerint került alkalmazásra, reménytelen. Ehelyett azt ajánlotta, hogy az átadás-átvétel összeírás nélkül, tömegesen (in globo) lepecsételt ládákban hajtassék végre. Ezt a megoldást azonban JANKOVICH nem fogadta el, csupán abba volt hajlandó beleegyezni, hogy egy napidíjas írnok legyen megbízva az összeírással, olyasvalaki, aki kötelezettséget vállal a munkának néhány hónapon belül való lebonyolítására. Ilyenként ajánlotta a nádornak IVANICH Zsigmond antikvárius könyvkereskedőt. A két álláspont összeegyeztethetetlennek bizonyult, következésképp az ügy holtpontra került.[173] Innen csak 1836 tavaszán tudott elmozdulni, amikor negyedfélévi várakozás után megtörtént az adásvételi szerződés országgyűlési ratifikációja.

g) *Az adásvétel jogerőre emelkedése*

Ez, a mindkét fél számára olyannyira fontos aktus azon a nevezetes diétán ment végbe, amely 1832 decemberétől 1836 májusáig ülésezett és — mint ismeretes — elindította az ország avult feudális társadalmi-gazdasági rendjének polgári szellemű átalakítását.[174] Ettől a gyűléstől JÓZSEF nádor mindenképpen elvárta a JANKOVICH-szerződés jóváhagyását, sőt ennél többet is várt tőle: tetemes költségmegajánlást a Nemzeti Múzeum új palotájának felépítésére. S várakozásában nem csalódott. Idevágó javaslatai valóban simán elfogadásra találtak, noha ez esetben nem arról volt szó, — mint minden más korábbi diétális megajánlás alkalmával —, hogy ti. az ország jobbágynépére háruló terheket szavazzanak meg. Ez esetben a nádor — az 1807: 2. tc.-re hivatkozva — azt kívánta, hogy maguk a kiváltságos rendek (az 51 nemesi vármegye, a 35 szabad királyi város, a 16 szepesi város, Fiume és a hajduvárosok) vállalják a szükséges összegek megfizetését. A rendek a Nemzeti Múzeumról szóló 1836. évi 37. törvénycikkben csakugyan magukra vették a JANKOVICH-gyűjtemény szerződésszerű 100 000 forintnyi vételárának terhét, sőt — a nádor kívánságára — további 25 000 forintot biztosítottak a gyűjtemény másod- és harmadpéldányainak megváltására is. Mindezen felül ugyanebben a törvénycikkben még kimondták azt is, hogy e nemzeti múzeumi palota felépítésének költségeit 500 000 forint összegben szintén fedezik.[175]

JANKOVICHnak most már egednie kellett. 1836 márciusában beleegyezett gyűjteményei zömének, a *külföldi könyvtár*nak krudában való, tömeges átadásába, illetőleg a Múzeumban történő utólagos összeírásába. JÓZSEF nádor pedig belátva, hogy segéderő igénybevétele nélkül a számbavételt lebonyolítani nem lehet, hozzájárult egy napidíjas írnok alkalmazásához.[176] Májusban HORVÁT István már arra nézve tett javaslatot, hol lehetne a JANKOVICH-féle tömérdek könyvtári és régészeti anyagot elhelyezni.[177] Mielőtt azonban e kérdés tisztázódott volna, június 17-én és 23-án Pest vármegye két kiküldöttjének, mint törvényes tanúknak

173. OSZK Igazgatósági irattár, a 169. jegyzetben idézett irat, valamint 139. JÓZSEF nádor válasza HORVÁT Istvánnak, 1835. júl. 8.
174. HORVÁTH Mihály, i. m. I. köt. 288—459. l.
175. *Magyar Törvénytár*. Millenniumi emlékkiadás. Szerk. MÁRKUS Dezső. 1836—1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896. 71—72. l.
176. OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye. 139., 142. JÓZSEF nádor levele HORVÁT Istvánhoz, 1836. március 21.
177. Uo. 143. HORVÁT István levele JÓZSEF nádorhoz, 1836, május 2.

jelenlétében, végbement valamennyi gyűjteménynek a Nemzeti Múzeum számára való formális átvétele, s erről 23-án hivatalos jegyzőkönyv készült. Egyidejűleg (június 17-i kelettel) JANKOVICH is kiállította a maga átruházási okmányát, ún. *resignatio*ját.[178] Ezzel csaknem négyévi huzavona után a nagyjelentőségű ügylet jogi tekintetben végérvényes befejezést nyert.

h) *A gyűjtemények tényleges átvétele*

A gyakorlati feladatok megoldása azonban még meglehetősen hosszú időt vett igénybe. Sok bonyodalom volt a régiségi gyűjteménnyel összefüggő és JANKOVICH által korábban elzálogosított ékszerek visszaváltása és tulajdonjogának tisztázása körül. Zavarok támadtak az eladó számára történő szerződésszerű kifizetések tekintetében is. A legnagyobb gondot azonban a roppant tömegű régiség- és könyvtár elhelyezése jelentette. A mai Múzeum-kertben állt régi múzeumépület ugyanis akkoriban már annyira zsúfolva volt, hogy az 1835-ben átvett ILLÉSHÁZY-könyvtárt is csak ládázott állapotban, a folyosókon lehetett tárolni.[179] HORVÁT István ezért valamely más középületben (az egyetemen, a papneveldében, az invalidusok házában, a megyeházán, vagy az ún. Újépületben), esetleg egy kibérelhető tágasabb magánépületben javasolta az elhelyezést mindaddig, amíg a Múzeum új palotája felépül.[180] JÓZSEF nádor azonban biztonsági okokból egyik megoldást sem találta alkalmasnak. Így aztán a gyűjtemények még 1837 nyarán is a JANKOVICH-házak lezárt, lepecsételt szobáiban várták az elszállítást. Az első cselekvő lépésre csak ősszel került sor. Ekkorra ui. a Múzeum egyik tisztviselői lakását sikerült kiüríteni, s így lehetőség nyílt arra, hogy a Jankovich-gyűjteménynek legalább egyik fele gyakorlatilag is átvehető legyen. HORVÁT István tehát augusztus és szeptember hónapban a nádor parancsára becsomagoltatta a Kerepesi úti JANKOVICH-ház három termében tárolt ún. *külső könyvtárt (bibliotheca extera universalis)* és 165 ládában — a tékához tartozó könyvszekrényekkel együtt — beszállíttatta a Múzeumba. A Hatvani utcai palotában álló *magyar könyvtár (bibliotheca Hungarica)* elszállítása azonban most is elodázódott, pedig az épülő Ludoviceum ekkor már olyan állapotban volt, hogy befogadhatta volna a szóban forgó tékát és minden más, még át nem vett gyűjteményt is.[181] Ámde amire a főherceg-nádor önszántából nem tudta elhatározni magát, azt végül is 1838 tavaszán kikényszerítette egy váratlan tragikus esemény, ti. a pesti nagy árvíz.

Március 14-én átszakadtak a Duna gátjai és a folyó vize, amelynek lefutását

178. Uo. 147/a, b. és 148.
179. BERLÁSZ Jenő: *Az Illésházy könyvtár.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1967. 57—97. l.
180. L. a 177. jegyzetet!
181. OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 161. HORVÁT István jelentése JÓZSEF nádorhoz, 1837. jún. 2. — 162. JÓZSEF nádor levele HORVÁT Istvánhoz, 1837, jún. 12. — 166. HORVÁT István levele JÓZSEF nádorhoz, 1837, szept. 20. — Ugyanebben az időben történt, hogy az összeíró bizottságnak 1832-ben delegált illusztris tagjai (FÁY András és VESZERLE József) lemondtak tisztükről, s helyükbe a nádor NEDECZKY Ferenc, SZÉKELY Albert és MARKOS Mihály személyében három Pest megyei táblabírót nevezett ki. Ezek állítólag a Hatvani utcai házban egy darabig még kísérleteztek az összeírással. Vö. MÁTRAY Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai.* Pest 1868. 39. l.

a Csepel-szigetnél jégtorlaszok zárták el, rázúdult Pest városára. A Múzeum-kert is hamarosan víz alá került. HORVÁT Istvánnak és famulusainak néhány katona segítségével emberfeletti erőfeszítés árán sikerült csak a Múzeum könyveit és egyéb kincseit viszonylagos biztonságba helyezni.[182] Ez a gondoskodás azonban nem volt elég. Nem volt szabad megfeledkezni a belvárosi JANKOVICH-ház gyűjteményeiről sem, hiszen már azok is a Múzeumé voltak. HORVÁT és munkatársai tehát 17—19-én a szintén veszélyeztetett Hatvani-utcai házba is kiszálltak és beládázták az ott levő gyűjtemények legbecsesebb részeit (kódexeket, okleveleket, egyéb iratokat és műkincseket) és a vármegyeháza fegyvertárába szállították.[183] A nem elsőrangú állományrészeknek, így a magyar könyvtár zömének elvitelére csak valamivel később, április 2-án került sor; ezt az 52 ládára való anyagot a budai várkerületben, az Országos Levéltár, illetőleg az Országos Pénztár épületében helyezték el.[184] A nagy mentési munkálat azonban még ezzel sem ért véget. Egy, a nyár folyamán tartott építészi vizsgálat ui. a Múzeum-épületet is olyan állapotban levőnek találta, hogy az abban való további megmaradás lehetetlenné vált. Innen is ki kellett költözni. JÓZSEF nádor utasítására HORVÁT István augusztus és szeptember hónapban a Múzeum valamennyi gyűjteményét, ideértve a Széchényi Országos Könyvtárt is, áttelepítette a Ludoviceum Üllői úti új palotájába. Itt nyert elhelyezést a JANKOVICH-féle ún. külső könyvtár, képtár, szobor- és fegyvertár is, s később (1840-ben) ide került a megyeházáról a kódex- és oklevélgyűjtemény is.[185]

A nagy árvíz tehát nemcsak a JANKOVICH-gyűjteményeknek tervszerű gondos átvételét hiúsította meg, hanem magát a Nemzeti Múzeumot és Könyvtárt is üzemképtelenné tette. A Ludoviceumban való elhelyezést ui. JÓZSEF nádor csak átmeneti szállásnak, menedékhelynek tekintette; sem az épületnek a várostól való viszonylag távoli fekvése, sem az ottani belső helyzet nem volt alkalmas a muzeális gyűjtemények kiállítására, illetőleg a könyvtár használatára. Úgy gondolták, hogy az új múzeumpalota, amelynek építése az árvíz után erőteljes ütemben megindult, két-három év alatt elkészül, s a visszaköltözésre és megnyitásra nem kell sokáig várni. Ám az építkezés csaknem egy évtizedig elhúzódott, s így ugyanennyi időre a Múzeum és Könyvtár is csaknem teljes passzivitásra kényszerült. HORVÁT István könyvtárőr a lezárt könyvesládákból csak azokat nyitotta fel, amelyekből egyes kutató tudósok igényeit kielégíthette.

Nem haladhatott előre a JANKOVICH-könyvtár összeírása sem. A legbecsesebb kincsek (kódexek, hungarikumok stb.) — tudjuk — nem is voltak kéznél, ami pedig helyben volt (a külföldi anyag), az ládákba zárva várta a kedvezőbb idők eljövetelét. A ludoviceumi tízéves (1838—1847) kihelyezés idején vajmi kevés történhetett e tekintetben. Az összeírás kiváltképpen ROTKREPF (MÁTRAY)

182. A Múzeum kincseinek megmentéséről BERLÁSZ Jenő: *A Széchényi Könyvtár az 1838-i árvíz idején.* = *OSZK Híradó.* 1968. 161—164. l.
HORVÁT Istvánnak JÓZSEF nádorhoz írt idevágó jelentése, OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 174. 1838. márc. 18.

183. MÁTRAY, i. m. 40. l.

184. OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 180. JÓZSEF nádor—HORVÁT Istvánhoz 1838. márc. 28. és 181. HORVÁT István—JANKOVICHhoz 1838. május 30.

185. OSZK uo. 182—183. JÓZSEF nádor—HORVÁT Istvánhoz 1838. jún. 19. — 188., 190., 194. HORVÁT István—JÓZSEF nádorhoz 1838. szept. 16., okt. 6. és nov. 4 — Vö. MÁTRAY, i. m. 40—41. l.

Gábornak lett volna feladata, akit JÓZSEF nádor 1837 júniusában kimondottan erre a célra alkalmaztatott, aki azonban ebből a nagy programból az adott körülmények között és egyéb feladatokra való igénybevétele miatt, aligha tudott valamit megvalósítani.[186] Később (1846-ban) HORVÁT István halála után MÁTRAY lett a Széchényi Országos Könyvtár őre, de mint ilyen sem került abba a helyzetbe — noha működésének ideje csaknem három évtizedre terjedt, — hogy ezt az eredeti feladatát valaha is elvégezhette volna. Végül is a sok-sok kényszerű halogatás oda vezetett, hogy a kialakuló új világban, ti. az 1867 utáni polgári társadalmi rendben, amikor az új felelős tényezők nem tudták többé felmérni a JANKOVICH-téka különgyűjteményi jelentőségét, ennek nemcsak összeírásáról mondtak le, hanem együtt tartásáról is: összeolvasztották más, idáig szintén szeparáltan őrzött különböző eredetű, művelődéstörténeti jelentőségű egykori magántékákkal: SZÉCHÉNYI Ferencével, ILLÉSHÁZY Istvánéval, HORVÁT Istvánéval és számos mással.[187] S minthogy a könyveknek külön bélyegzővel való megjelölése is elmaradt, egyszer s mindenkorra megszűnt a lehetősége annak, hogy a nagyszerű gyűjtemény állományáról mennyiségi és minőségi tekintetben tiszta fogalmat alkothassunk.

*

JANKOVICH Miklós 1838 után egy ideig bizonyára aggódva figyelte a kezéből kikerült gyűjtemények sorsának alakulását. Igaz, amióta másod- és harmadpéldányairól is lemondott, anyagi érdeke többé nem fűződött az állományok pontos számbavételéhez, összeírásához, de annál komolyabban volt érdekelve erkölcsileg. Nyilván szerette volna muzeális és könyvkincseit mennél előbb a nemzet nyilvánossága elé tárva látni. Mert úgy vélhette, csak akkor fogja országos elismerés formájában méltó jutalmát elnyerni páratlan kultúramentő fáradozásának, ha majd a társadalom széles körei megismerték a pazar kincseket. Minden bizonnyal büszke akart lenni arra, hogy sokkal több és becsesebb irodalmi és régészeti kinccsel gyarapította a Múzeumot, mint maga az alapító SZÉCHÉNYI Ferenc, sőt mint minden eddigi donátor együttvéve. Rendületlenül bízott JÓZSEF nádorban a Múzeum praeses-patrónusában, aki az átvétel ügyét minden akadály ellenére sikerre vitte; s bizalma nőttön nőtt, amint a negyvenes évek elején az Országút menti monumentális múzeumpalota felépülését látta.

III. A MÁSODIK GYŰJTEMÉNY (1833—1846)

1. *Erőfeszítések egy új téka létrehozására*

JANKOVICH felülkerekedő optimizmusa és megújuló életkedve nyomatékosan kifejezésre jutott abban, hogy kincseinek átadása után, sőt a jelek szerint már jóval előbb hozzáfogott egy új, második gyűjtemény létrehozásához. Úgy látszik, nem tudott belenyugodni abba, hogy könyvek és műtárgyak nélkül maradjon, nem tudta feladni nemes szenvedélyét.

186. MÁTRAY, i. m. 37. l. Továbbá: OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok 143. HORVÁT István—JÓZSEF nádorhoz 1836. május 2.

187. BARNA Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeumi Széchényi Országos Könyvtárnak rendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle.* 1876. 127—134., 173—183. l.

E második gyűjtőszakasz kialakulásában feltehetőleg jelentős szerepet játszott 1835. évi külföldi utazása is. Bár eredeti uti célja csak Ischl gyógyfürdőjének felkeresése volt,[188] semmiképpen sem tudta megállni, hogy egészségügyi programját széleskörű kulturális programmá ne tágítsa; hogy útközben meg ne látogassa mindazokat a könyvtárakat és műgyűjteményeket, amelyeknek valaha hírét hallotta. Elbűvölten szemlélte Melk, Lambach, Salzburg és több más nevezetes hely kulturális kincseit, miközben nyilván erőteljes ösztönzéseket nyert gyűjtőtevékenységének folytatására. Élményeit Münchenben tett látogatása tetézte be. Bő alkalma volt itt szakértői szemmel tanulmányozni mind a királyi könyvtárt, mind az egyetemi könyvtárt, mégpedig nemcsak a gyűjtemények anyagát, hanem rendezettségét, feltárásának módjait is.[189] Egyidejűleg végigjárta a város neves mű- és könyvkereskedéseit is, és nem tudott ellenállni a vásárlás csábításainak. Visszautaztában Bécsből kirándult az Adriára is, Triesztbe, s minden bizonnyal itt is kihasználta a kínálkozó vételi lehetőségeket.[190]

Hazatérése után csakugyan fokozott buzgalommal széles körben folytatta a könyv-, kézirat- és műgyűjtést. Pedig házában ekkor még ott volt a szerződésileg elkötelezett, de át nem adott tömérdek kincs, úgyhogy tulajdonképpen férőhelye sem volt új szerzeményeinek elhelyezésére. Adóssági ügyei sem lehettek még rendezve. Hiszen a Múzeum 16 000 forintnyi foglalója e célra távolról sem volt elég, s különben is számolni kellett a visszafizetés eshetőségével. És mégis Jankovich újra fürkészett, újra vásárolt, kivált régi magyar könyvritkaságokat, hazai és szomszédos országbeli kéziratokat, okleveleket, érmeket, pecsétnyomókat és egyéb régiségeket. „Udvari szállítója" ettől az időtől kezdve a rendkívül ügyes, fürge, de nem egészen megbízható Literáti Nemes Sámuel lett. Ez a homályos multú ember — nem igazi művelt antikvárius — egészen 1842-ben bekövetkezett haláláig rengeteg dolgot közvetített hozzá. Literáti — fennmaradt naplójegyzeteinek tanúsága szerint — beutazta az egész országot a nyugati szélektől egészen Erdélyig, sőt ellátogatott Horvátországba és Dalmáciába is, mindenütt főleg kolostorokban és nemesi kúriákban kutatva felvásárolható régiségek után. Amikor egy-egy útjáról visszaérkezett Pestre, Jankovich nyomban hivatta, bemutattatta magának frissen szerzett dolgait, és ha kedvére való darabokat talált, nyomban megvette azokat. 1838 óta ismét volt férőhelye, ha pénze nem is. Literátitól ugyanis leginkább hitelre vásárolt, ami pénzügyi helyzete bizonytalanságára enged következtetni.[191]

Öt-hat év elmúltával, tehát meglepően gyors ütemben ismét ezer és ezer könyvvel, kézirattal és műtárggyal telt meg Jankovich háza. A gyűjtés menetét ekkoriban sajnos nem tudjuk lépésről lépésre nyomon követni, hasonlóképpen nem tudjuk az új téka ritkaságait sem kimutatni, miként az első gyűjteménynél megtehettük; itt meg kell elégednünk a gyűjtemény nagy kategóriáinak bemutatásával, ami azonban önmagában is sokatmondó, mert meggyőz arról, hogy e második gyűjtemény is kiváló értékű volt.

Ezt a bepillantást számunkra egy, Jankovich által 1844 elején készített kimutatás teszi lehetővé, egy kérvénymelléklet, amely József nádort kívánta

188. OSZK kézirattár, Fond 16/5. OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 3., nr. 188., ff. 140—142.
189. OSZK kézirattár, Fond 16/5.
190. Uo.
191. OSZK kézirattár, Fond 16/31., 32., 33.

tájékoztatni a szóban forgó második gyűjtemény tartalmáról.[192] A tájékoztatás célja megint csak felajánlás, illetve eladás volt, úgy mint annak idején 1825-ben. Ekkoriban következett be ui. gyűjtőnk életében a második általános anyagi válság, amely úgy látszik az elsőnél jóval nagyobb méreteket öltött és romlással fenyegette nemcsak őt magát, de családját is. A 70-ik életévén túljáró aggastyán testében betegségtől gyötörve, lelkében fájdalmas csalódásokkal terhelve immár végleges búcsút kívánt mondani félévszázados gyűjtő tevékenységének. A várva-várt erkölcsi elismerést nem kapta meg a közvéleménytől, ellenkezőleg, a közelmúlt években ismételten arról értesülhetett, hogy némelyek megróják őt amiatt, hogy gyűjteményeit nem ajándékként engedte át a Múzeumnak, hanem üzletet csinált velük.[193] De közvetlen a Múzeumtól, kivált Horvát Istvántól is többszörös méltánytalan bánásmódban részesült; Horvát ti. a gyűjteményekkel együtt olyan személyes jellegű tárgyait és iratait is bekebelezte, amelyekhez a szerződés értelmében nem volt joga.[194] Végül betetőzte sérelmeit az a kudarc, amelyet a Múzeum igazgatói állására hirdetett pályázaton szenvedett. 1841-ben abban a tudatban folyamodta meg ezt a magas állást, hogy nálánál nagyobb érdemekkel és hozzáértéssel e téren senki sem rendelkezik, — mégis 1843-ban Kubinyi Ágoston személyében egy szürke, ismeretlen, hozzá képest minden tekintetben jelentéktelen ember került a Múzeum élére.[195] Ez a mellőzés alighanem porig sújtotta. Pedig József nádor nem azért hagyta őt figyelmen kívül, mert érdemtelennek tartotta, hanem nyilván azért, mivel összeférhetetlenséget érzett abban, hogy olyasvalaki legyen a Múzeum vezetője, aki nemrég még tulajdonosi viszonyban volt a gyűjtemények jórészével.

2. *Kísérlet a második gyűjtemény eladására. Jankovich halála*

Ebben a nehéz helyzetben, valószínűleg a fenyegető csődeljárás küszöbén került sor a második gyűjtemény-komplexum felajánlására. 1844. január 24-én kelt az a drámai hangú levél, amelyben Jankovich hivatkozva az 1832. évi szerződésben tett ígéretére, miszerint esetleges újabb gyűjteményeit elsősorban a Nemzeti Múzeumnak fogja felkínálni, — arra kéri a nádort, hogy tegye meg a szükséges lépéseket kollekcióinak a rájuk fordított költségek megtérítése mellett való átvételére.[196]

A folyamodványhoz mellékelt jegyzék [197] három tárgyi kategória keretében sorolja fel a szóban forgó második gyűjtemény tartalmát, nevezetesen archeológiai, kézirati és könyvosztályban. Mellőzve a régészeti emlékek (ékszerek, pénzek, képek, szobrok, fegyverek és használati eszközök) csoportjának ismertetését, az alábbiakban csupán a téka két osztályának összetételét mutatjuk be.

192. „*Lajstroma W. Jankovich Miklós másodszori gyűjteményének, melly felettébb ritka, már csak egyetlen példányban fentartatott és I. archaeológiai arany, ezüst, réz és egyéb hajdani remek művekből, II. kéziratokból, oklevelekből, diplomákból, hajdani írott s rajzolt emlékekből, III. jeles ritka válogatott könyvekből nagy költséggel összve szedetetett* 1833—1844. *esztendőben.*" OL Nádori lt., an. 1844., nr. 296.
193. Idevágólag l. a 14. jegyzetben idézett Toldy-féle gyászbeszédet 164. l.
194. Jankovich óvásait l. OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok 155—156.
195. OSZK kézirattár, Fol. Hung. 3400/I. f. 92. és Mátray, i. m. 44. l.
196. L. a 192. jegyzetben idézett lelőhelyet.
197. Uo.

I. A *„kéziratok" tára* tulajdonképpen kézzel írt különféle dokumentumok gyűjteménye volt, s három rétegből állt:

1. Magyarországot, valamint Horvát—Szlavón—Dalmátországot illető, jobbára középkori (a 12. századtól kezdődő) oklevelekből,

2. külföldi, Magyarországhoz semmiképpen sem kapcsolódó oklevelekből, illetőleg egzotikus (Európán kívüli) írásos emlékekből és

3. Magyarországot, Erdélyt és a többi társországot illető történelmi, földrajzi, politikai tárgyú latin, magyar, német, szlovák, horvát és román nyelvű újabbkori, jobbára 18—19. századi kéziratokból.

II. A *nyomtatott könyvek tára* kiváltképpen régi, ritka és jeles kiadványokat ölel fel s öt csoportra tagolódott:

1. magyar nyelvű régi nyomtatványokra, tekintet nélkül nyomtatási helyükre, mégpedig

a) 1570 előtti „ősnyomtatványokra" („incunabula Hungarica") és

b) 1570 utáni újabb nyomdatermékekre;

2. bármely nyelven, Magyarországon megjelent könyvekre,

3. bármely nyelven, bárhol a 16. század óta kiadott könyvekre, amelyek Magyarországra, vagy a magyarságra vonatkoznak,

4. ugyanilyen magyar vonatkozású ősnyomtatványokra (incunabula extranea Hungariam concernentia), végül

5. mindenféle okkultista (alkimista, kabalisztikus, asztrológiai és hasonló tárgyú), drága rézmetszetekkel illusztrált könyvekre.

Függelékként kívánta csatolni Jankovich ehhez az állományhoz:

1. az 1832. évi szerződés által eladott egyes gyűjteményrészekről saját költségére készült és a Nemzeti Múzeum által annak idején jogtalanul lefoglalt inventáriumokat, amelyek közé tartozott többek között a Magyar könyvtárnak 12 kötetre terjedő jegyzéke is,

2. a mostani, második gyűjtemény leltárkönyveit, végül

3. saját tudományos értekezéseinek kéziratait.

Bármily nagy jelentőségű volt is ez az ajánlat, túl későn történt ahhoz, hogy a nádor az éppen együtt ülő 1843/44. évi országgyűlés elé terjeszthette volna.[198] Ahhoz, hogy az üggyel a törvényhozás előtt foglalkozni lehessen, ismét igen hosszadalmas és tüzetes előkészítésre lett volna szükség. Mindenekelőtt szakvéleményt kellett volna kérni Horvát Istvántól és a Múzeum többi őrétől, ehhez pedig az illetők részéről előbb huzamos helyszíni szemlékre lett volna szükség. Azután újra mozgósítani kellett volna a vármegyéket a javaslat pártolására, amire pedig az 1836. évi hatalmas összegű megajánlások után bizonyára nem sok hajlandóság mutatkozott volna. Így aztán a dolog 1844-ben — bár József nádor érdeklődést mutatott az ajánlat iránt és Jankovichot Pozsonyban, március 7-én kelt levelében részletesebb tájékoztatásra hívta fel[199] — lényeges előmenetelt nem tett. Amikor pedig november közepén véget ért az országgyűlés, nyilvánvalóvá lett, hogy hosszú évekig nem lehet elintézésre számítani.[200]

198. Horváth Mihály, i. m. II. köt. Pest 1868. 378. l.
199. OL Nádori lt., an. 1844. nr. 296.
200. Horváth Mihály, i. m. II. köt. 460. l.

De ha sikerült volna is ekkorig valamiféle elvi határozatot elérni, akkor is késő lett volna. JANKOVICH feje felett ui. már 1844 koraőszén összecsaptak a hullámok. Hitelezői, akiknek együttes tőkekövetelése csaknem 144 000 forintot tett ki, akkora összeget, amely után évente közel 10 000 forintnyi kamat járt, — olyan határozottan léptek fel vele szemben, hogy gondnokság alá helyezése nem volt többé elkerülhető. Szeptember 30-án kénytelen volt összes vagyoni ügyének kezelését NAGY István Pest megyei főjegyzőre, mint zárgondnokra bízni. Ettől kezdve még asztali pénzét is a gondnok utalta ki, úgyhogy szó sem lehetett többé a gyűjtemény-felajánlási akció folytatásáról. Az ügy lekerült a napirendről.[201]

Ez a megalázó állapot — amelyből felesége nagy áldozatkészséggel próbálta kimenteni[202] — felőrölte a tudós táblabíró életerejét. Megújuló családi viszályoktól[203] is elkeseredve 1845/46 fordulóján súlyos betegségbe esett és pár hónap múlva, április 18-án meghalt.[204] Testét már másnap Rácalmásra szállították és az ottani családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.[205]

3. *A Nemzeti Múzeum pöre Jankovich gyűjteményi hagyatékáért*

Néhány nappal JANKOVICH halála után váratlan furcsa dolog történt. Amikor 21-én a gyászoló család tagjai (a megboldogultnak özvegye, HAUCH Róza, ifjabbik fia, JANKOVICH Lőrinc és az elhúnyt idősebb fiú özvegye, szül. br. RUDNYÁNSZKY Flóra) a temetésről Pestre visszaérkeztek, Hatvani-utcai házukban megjelent két hivatalos személy (DEÁK József a közalapítványi igazgatóság ügyésze és ZLINSZKY János Pest vármegye főszolgabírája), és hatósági rendeletre zár alá vette az elhúnytnak egész könyvtárát és régiséggyűjteményét. Az ámuló örökösök megtudhatták, hogy STEINBACH Ferenc kir. tanácsos,[206] a közalapítványok igazgatója — az 1832. november 10-i adásvételi szerződésre hivatkozva — a Nemzeti Múzeum nevében jogigényt jelentett be JANKOVICH Miklós teljes muzeális hagyatékára. Közölték a hivatalos küldöttek azt is, hogy a gyűjteményeket a legrövidebb időn belül összeiratni és átvenni kívánják.[207]

E hivatalos eljárás megindítója a Múzeum pártfogója és elnöke JÓZSEF nádor volt. Ő — a közalapítványi ügyészek szakvéleménye alapján — már JANKOVICH halála előtt, április 10-én utasította HORVÁT Istvánt a Széchényi Országos Könyvtár őrét, hogy a gyűjtő elhúnytakor a közalapítványi igazgatósággal karöltve, késedelem nélkül járjon el a gyűjteményi kincseknek a Múzeum számára leendő biztosítása érdekében. Indokolásképpen utalt az 1832-i szerződés 5. pontjára, amelyben JANKOVICH expressis verbis kötelezte magát, hogy mindennemű későbbi könyv- és régiségi szerzeményét örökségképpen a Múzeumra fogja hagyományozni.[208]

201. OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 4., nr. 13. és raksz. 5., f. 51.
202. OL Nádori lt., an. 1844. nr. 2066. és 2124.
203. Pöre menyével, BR. RUDNYÁNSZKY Flórával OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 5., f. 45.
204. Uo. P. 1285., raksz. 5., f. 6.
205. Uo. P. 1285., raksz. 4., f. 347.
206. OL Nádori lt., an. 1846. nr. 1881.
207. Uo.
208. OSZK Igazgatósági irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 235. és 236.

Való igaz, hogy a szóban forgó szerződési pontot — a kérdés mélyebb átgondolása nélkül — lehetett így értelmezni. Ennek szövege ui. magyarra fordítva a következőképpen szólt: „... mivel a régiségeket a pusztulástól megmenteni akaró velem született buzgalom szerint, továbbra is szándékomban áll hazai dolgokat gyűjteni, ő császári királyi fensége, az ország nádora iránti legmélyebb hódolatom bizonyságául, mindennemű régiségeimnek, amelyek halálomkor még nálam létezni fognak, már most a Nemzeti Múzeumot teszem elsődleges örökösévé, s e tekintetben összes utódaimat és örököseimet már most lekötelezetteknek nyilvánítom."

A közalapítványi ügyészség és ennek hatása alatt a nádor is úgy vélekedett, hogy itt egy félre nem érthető nyilatkozatról van szó, amelynek érvénye vitathatatlan. Pedig, ha nemcsak a szerződés betűit nézték volna, hanem megkísérelték volna JANKOVICH nyilvánvaló szándékát is megérteni, okvetlen rá kellett volna döbbenni tévedésükre. Képtelenség volt ui. feltételezni — amint azt a Múzeum képviselői tették —, hogy az 1832. évi 100 000 forintos eladási árat JANKOVICH úgy tekintette volna, mint amellyel később szerzendő könyv- és műkincsei is meg vannak fizetve. Hiszen semmiképpen sem tudhatta előre, hogy mi mindent mekkora értékben fog majdan megszerezni, sőt arra sem vállalt kötelezettséget, hogy egyáltalán gyűjteni fog; ezt csak mint valószínűséget említette. A szerződésből világosan kitűnik, hogy a 100 000 forint csakis az egyidejűleg felajánlott gyűjtemények ellenértékét jelentette, semmi többet. Hiszen nem voltak ebbe az összegbe beleértve — mint tudjuk — a könyvek, metszetek, érmek és egyéb tárgyak másod- és harmadpéldányai sem, úgyhogy amikor a Múzeum ez utóbbiak átvételére is elhatározta magát, ezeket további 25 000 forinttal megváltani volt kénytelen. Hogyan lehetett volna feltételezni, hogy később szerzett komoly nagy kincsek is már eleve meg voltak fizetve?[209]

Azt sem lehetett elképzelni, hogy JANKOVICH ajándékul kívánta volna második gyűjteményét a Múzeumnak juttatni, hiszen közismert tény volt, hogy kincseit óriási mértékű eladósodása miatt bocsátotta áruba, és ő maga is jól tudta, hogy a Múzeum által részletekben kifizetendő összegből csak üggyel-bajjal fogja hitelezőit kielégíthetni. Semmiképpen sem töltötte el őt 1832 novemberében olyan fokú optimizmus, hogy ajándékozási kötelezettséget vállalhatott volna. A szerződés 5. pontjában nyilvánvalóan csak azt akarta kifejezésre juttatni, hogy, ha netalán újabb gyűjteményekre tesz szert, azokat a Múzeumnak mindenki mással szemben elsőbbségi joga lesz megszerezni.[210]

S hogy csakugyan ez volt a szándéka, az kitűnik a nádorhoz intézett, fentebb ismertetett 1844. január 24-i felajánló leveléből. Itt világosan megmondta, hogy újabb gyűjteményeit fáradságainak méltánylása és költségeinek megtérítése mellett kívánja a Nemzeti Múzeumnak átengedni.[211] Ez ellen a térítéses felajánlás ellen akkor sem JÓZSEF nádor, sem hivatalos tanácsadója, HORVÁT István nem emelt szót, nem hivatkozott a szerződésnek olyan értelmezésére, mely szerint itt semmiféle fizetésről nem lehet szó, mert a Múzeum örököse a gyűjteményeknek. Ez a hallgatás is JANKOVICH igaza mellett szól. Hasonló álláspontra helyezkedett a Múzeummal szemben az elhalt tudós fia és általános örököse, JANKOVICH

209. JANKOVICH Lőrinc levele ZLINSZKY János főszolgabíróhoz, 1846. máj. 30. Lelőhelye, mint a 206. sz. jegyzetben.
210. Uo.
211. L. a 192. jegyzetet.

Lőrinc is. Kijelentette, hogy kész valamennyi gyűjteményt alku, vagy becsérték mellett átadni, ingyen azonban semmiképpen sem, mert ilyen követelést sem törvényesnek, sem igazságosnak el nem ismerhet. Az 1832-i szerződés 5. pontja ui. nem hagyományosnak, *legatárius*nak nevezi a múzeumot, hanem örökösnek, *haeres*nek; az örökösödés pedig a törvények értelmében terhekkel is jár, tehát a JANKOVICH Miklós után fennmaradt 160 000 ezüst forintnyi tetemes terhekből, a gyűjtemények értéke arányában részesednie kellene a Múzeumnak is.[212] Hivatkozott JANKOVICH Lőrinc apjának 1844. január 10-én kelt és április 23-án felbontott végrendeletére is, amelyben az elhúnyt meghagyta, hogy gyűjteményei „legelőször is az ország Museuma számára leendő megvétel végett József nádornak ajánltassanak fel; abban a nem remélt esetben pedig, ha azért illő ár nem ajánltatnék, bocsáttassanak nyilvános árverésre".[213]

Ezt a nézetet azonban a közalapítványi igazgató nem volt hajlandó elfogadni, ezért — miután a vármegye és a Múzeum kiküldöttje, LUCZENBACHER János, majd KISS Bálint több heti munkával összeírta a gyűjteményeket — bírói megintést eszközölt ki az örökösökkel szemben, ennek sikertelensége láttán pedig bírói zár alá tétette a gyűjteményeket, majd az ősz folyamán a királyi kincstár nevében a dunáninneni kerületi tábla előtt megindította a pört.[214]

Tudvalevő, hogy a rendi világban az igazságszolgáltatás ólomlábakon járt; egy-egy polgári per évekig, esetleg évtizedekig is eltartott. Ennek nézett elébe a JANKOVICH-család is. Pedig ez esetben a hosszadalmasan elnyúló bírósági eljárás tönkremenéssel fenyegetett. A roppant adóssági teher után járó kamatok ui. nőttön-nőttek, s egyre nehezebb helyzetet teremtettek. Egy év múltán, 1847 végén tehát JANKOVICH Lőrinc és elhúnyt bátyjának felesége, RUDNYÁNSZKY Flóra kísérletet tett a pör kiküszöbölésére. Közös folyamodványt terjesztettek az 1847/48-i országgyűlés elé, s ebben ügyüknek részletes feltárása alapján azt kérték, hogy a rendek, mint az 1832-i szerződés ratifikálói, nyilvánítsanak véleményt annak 5. pontja tekintetében.[215] Kézenfekvő volt ui., hogy a diéta véleménye perdöntő jelentőségű lenne és feleslegessé tenné a további bírói eljárást. Folyamodványukban nemcsak a fent már szóba került érveket sorolták fel, hanem megemlítették még azt is, hogy a Múzeum 1841-ben 300 ezüst forint értékben több dolgot vásárolt JANKOVICH Miklós második gyűjteményéből, amit kétségtelenül nem tett volna, ha a gyűjteménynek ingyenes öröklésére számított volna. Mellékletként bemutatták a diétának mindazokat a fontos okmányokat is (az 1832. évi szerződést, az 1841-i múzeumi vásárlás iratait, JANKOVICHnak 1844. január 24-i levelét és a nádornak erre adott válaszát, végül az 1844. január 10-i végrendelet vonatkozó részét), amelyek álláspontjukat alátámasztották. Végül készségüket fejezték ki a folyamodók az iránt, hogy fenntartják a Múzeum számára mindazokat a gyűjteményi darabokat, amelyekre szüksége van, viszont a nem igényelt dolgokra nézve a bírói zárlat feloldását kérik.[216]

212. L. a 209. jegyzetet.
213. A végrendelet OL Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 4. nr. nélkül. A vonatkozó rész f. 337. Továbbá NAGY István végrendeleti végrehajtó jelentése JÓZSEF nádorhoz 1846. szept. 16. OL Nádori lt., an. 1846. nr. 416 és 2100.
214. OL Nádori lt., an. 1846. nr. 1881.
215. A kinyomtatott folyamodványt l. OL Nádori lt., an. 1848. nr. 416. és Jankovich-lt., P. 1285., raksz. 6., f. 21.
216. Uo.

Az országgyűlés azonban nem foglalkozott a JANKOVICH-üggyel. Nem maradt rá ideje. Az 1848 márciusi napok forradalmi lázában, a polgári alkotmány létrehozásának történelmi gondjai közepette fontosabb kérdésekre sem lehetett már sort keríteni. Utóbb, a szabadságharc véres eseményeinek időszakában pedig még kebésbé lehetett szó ilyen magánjellegű kérdés megtárgyalásáról. Így történt, hogy a kontroverzia elintézése az abszolutizmus idejére maradt: a rendi igazságszolgáltatási szervek előtt megkezdett pörben végül is a császári bíróságoknak kellett dönteniök.[217]

A Pest megyei császári törvényszék 1851. január 30-án kelt ítélete a királyi jogügyek igazgatóját a JANKOVICH örökösök ellen indított keresetével elutasította és az utóbbiaknak a kérdéses gyűjtemény feletti szabad rendelkezési jogot biztosította.[218] Hogy ez az ítélet már ekkor jogerős volt-e, vagy csak később, fellebbezés folytán vált azzá, nem sikerült megállapítani, de bizonyos, hogy végső fokon a család lett pörnyertes.

4. *A gyűjtemények elárverezése*

A gyűjteményeknek egészben való eladására nem nyílt lehetőség, így hát az örökösök árverésre kényszerültek. Nyomtatott hirdetménnyel adták hírül a főváros közönségének, sőt valószínűleg a vidéknek és a bécsi antikváriusoknak is, ahogy 1852. január 22-én és a rákövetkező napokon Pesten, a Hatvani utcai családi házban teljes egészében kiárusítják JANKOVICH Miklós második gyűjteményét. A német nyelvű hirdetmény[219] kilenc csoportban sorolta fel a dobra kerülő gyűjteményi tárgyakat. Az 1—5. osztály aranyból és ezüstből készült hazai és külföldi eredetű ötvösmunkákat, érmeket tartalmazott a római kortól kezdve az új időkig, köztük számos történelmi jelentőségű darabbal. Régészeti tárgyakat (antik fegyvereket, amuletteket stb.) ölelt fel a 8. osztály is. A könyv- és levéltári anyag a 6., 7. és 9. osztályban foglalt helyet. Tartalmuk a következő volt:

a) kéziratgyűjtemény számos 14—15. századi miniatúrás pergamenkódexszel, közöttük MÁTYÁS király imádságoskönyvével és egy, SAMBUCUS által MOSSÓCZY Zakariásnak ajándékozott pompás bibliával,[220]

b) többszáz kötetnyi *ősnyomtatvány-gyűjtemény,*

c) 1700-nál több darabot számláló latin, olasz, német, magyar és szláv nyelvű *oklevélgyűjtemény;* állítólag ebben is több történelmi jelentőségű tétel szerepelt, így az *Aranybulla* 1384. évi megerősítése, HUNYADI János kormányzónak egy rendelete stb.,

d) végül egy, többezer kötetből álló *téka,* jobbára a hazai történelem forrásait és feldolgozásait felölelő állománnyal.

A pervesztes Nemzeti Múzeummal szemben a JANKOVICH-család igen előzékeny magatartást tanúsított. Korábbi ígérete szerint, módot nyújtott az intézet-

217. OL Jankovich-lt. P. 1285., raksz. 7., nr. 118., f. 55.
218. Uo.
219. Egy példányát legifjabb JANKOVICH Miklós volt szíves rendelkezésemre bocsátani.
220. Ez a kódex tulajdonképpen JANKOVICH első gyűjteményéhez tartozott; már az 1817. évi FEJÉR-féle ismertetés is számbavette. Hogy miként maradt ki az OSZK-nak eladott teljes gyűjteményből, nem állapítható meg. Vö. a 94. jegyzettel.

nek arra, hogy árverésen kívül, azt megelőzően kiválassza és alku szerint megvásárolja magának mindazokat a dolgokat, amelyekre szüksége van. Ám a Múzeum nem volt abban a helyzetben, hogy minden gyűjteménye számára nagyban vásárolhasson. Nem csoda! Nagy protektora, JÓZSEF nádor, aki a korábbi időkben személyi tekintélyével és politikai befolyásával szükség esetén mindig fedezetet tudott teremteni a rendkívüli vásárlásokra is, nem volt többé. Már 1847 elején eltávozott az élők sorából. A Múzeum ügyét azóta nem képviselte hozzá hasonló közéleti személy; szűkös pénzalapjából csak éppenhogy fenntartotta magát. Az abszolút kormány nem zárkózott ugyan el attól, hogy időnként rendkívüli támogatást nyújtson a Múzeumnak, de ez rövidebb időközökben nem ismétlődhetett meg. Minthogy pedig éppen ekkor volt folyamatban HORVÁT István nagyszerű gyűjteményének megvétele,[221] szó sem lehetett egyidejűleg más, hasonló költséges vételi ügyletről. Így történt, hogy a Múzeum részéről alighanem csak a könyvtári osztály (a Széchényi Országos Könyvtár) jelenthetett be igényt a JANKOVICH hagyatékból való vásárlásra, de ez is meglehetősen szűk keretek között.

A könyvtár új vezetője, MÁTRAY Gábor — aki 1846 nyarán lépett az elhúnyt HORVÁT István örökébe[222] — figyelmét főképpen a medievális anyagra irányította, mégpedig elsősorban a diplomatáriumra. Sikerült is neki a gyűjtemény zömét, nem kevesebb, mint 1448 oklevelet, mintegy 6000 forint értékben megvásárolnia.[223] A többi gyűjteményi osztályból azonban csak szerényen, erősen válogatva szerzeményezhetett. Összesen 12 középkori kódex, 9 ősnyomtatvány és 90 tételnyi újkori kötetes kézirat, illetve irat- és levél-téka volt az a kiegészítés, amelyet az első JANKOVICH-gyűjteményhez lehetett csatolni. MÁTRAY Gábor jegyzéke alapján cím szerint és a vételár feltüntetésével is be tudjuk mutatni ezt az anyagot.[224]

A második JANKOVICH-gyűjteményből történt vásárlás teljes összege tehát mintegy 8000 forintot tett ki.[225]

Az árverés lefolyásáról és résztvevőiről nincsen közelebbi értesülésünk. Feltehető azonban, hogy a hazai és külföldi műkereskedők és antikváriusok minden igazi értéket felvásároltak és alkalmasint exportáltak. A hazai kulturális közintézetek közül valószínűleg még csak a Tudományos Akadémia szerepelt az aukción, mintegy 5000 forint értékű, nyilván könyveket és kéziratokat felölelő vásárlással.[226]

221. BERLÁSZ Jenő: *Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963—1964.* 251—264. l.
222. MÁTRAY, i. m. 49. l.
223. OSZK Igazgatósági irattár, 1861/19.
224. Uo. 1852/12. sz.
225. A II. Újkori kéziratok és iratok c. rovatban előforduló tételeknek az OSZK mai állományában való nyomozása érdekes külön feladat lehetne.
226. KROMPECHER, i. m. 23. l.

A mű címe vagy leírása	Vételár		
	aranyban	ezüstben	
		Ft	kr
I. KÖZÉPKORI KÓDEXEK			
1. *Biblia sacra Joannis Sambuci.* Scriptura elegans minutissima, ad Sec. 14-ti initium, picturis elegantibus ornata, in duabus columnis, bene conservata. Quod Joannis Sambuci fuerit, docet autographum eius de Ao. 1575. 20. Martii, quo mediante biblia haec Zachariae Mossóczi donaverat. Externus argenteis fibulis in 12. foliis ornata.	50	—	—
2. *Epistolae Sancti Pauli omnes*, in fol. oblongo. Scriptura elegans sec. 13—14., cum scriptura et monogrammate Henrici II-di imperatoris. Codex hic ab initio ornatus est picturis elegantibus sec. 13—14., a fine vero cruce deaureata et duabus acinacibus decussata. In fine codicis est monogramma Henrici II-di imperatoris.	20	—	—
3. *Codices Veneti* 29. *a)* *b)* Unus codex Bergamensis huc spectans. *c)* Imagines ducum Venetorum cum iconibus et picturis in 4-to minori in 10 tomis	40	—	—
4. *Aristoteles de mundo.* In fol. min. cum initialibus pictis et deauratis, imagineque Sigismundi imp. inter scuta Hung. et Bohemiae ac draconis sedente.	6	—	—
5. *Davidis psalterium*, Belae regis, ut in fine expositum est. Cuiusdam Belae, quaestio est. Cum scriptura elegans et defectus punctorum ad litteram *i* sec. 12-am denotens, videtur Belae II. v. III-tii fuisse.	10	—	—
6. *Ciceronis orationes 18.*, cum insignibus domus Andegavensis et Hungaricis, in pag. 1. depictis. In fol. min. sec. XIV. ineuntis.	20	—	—
7. *Mathiae Corvini liber precatorius* secundum adnotationem Samuelis Nemes Literati. In 12-o maj., cum initialibus pictis et deauratis, bene conservatus, bysso nigro detrito et fibulis argenteis deauratis compactus.	12	—	—
8. *Tabulae geographicae antiquae et delineationes* Budae, Visegradi, Jaurini, etc. in 4-to.	1	—	—
9. *S. Elisabethae vita.* In 8-vo majori.	2	—	—
10. *Calendarium et necrologium Jadrense* sec. XIV.	2	—	—
11. *Missale Latinum cum calendario Hungarico* antiquissimo sec. XV. ad initum. Nonnullis in locis Hungarice adscriptum est, v. g. három Sz. királyok miséje etc., in 4-to min. bene conservatum. Fuisse videtur codex hic in possessorio Balthasaris Batthyány, ut scriptura eius indicio est. Vixit anno 1484. Adsunt ibidem notationes generi etiam eius Francisci Both. — Calendarium hoc Hungaricum est antiquior scriptura, quam missale, et videtur esse circa annum 1400. Continet in se menses (praeter Maium et Junium) ceteros omnes.[227]	60	—	—

227. Ezeket az OSZK-ban ma érvényes jelzetekkel konkordálva: 1. = Cod. Lat. 100., 2. = Cod. Lat. 1., 3. = ?, 4. = Cod. Lat. 64., 5. = Cod. Lat. 15., 6. = Cod. Lat. 147., 7. = Cod. Lat. 205., 8. = ?, 9. = Cod. Lat. 40., 10. = Cod. Lat. 48., 11. = MNY 17., 12. = 25.

A mű címe vagy leírása	Vételár		
	aranyban	ezüstben	
		Ft	kr
12. *Rudberti abbatis opus super Cantico Canticorum.* Codex videtur esse ad finem sec. XIII-ii (rectius XII-mi)... Compactura tamen ob insignia domus Andegavensis videtur esse sec. XIV-ti ab initio. Est in 4-to min. seu 8-vo maiori.[228]			
II. ÚJKORI KÉZIRATOK ÉS IRATOK			
1. Az Isten nevének fejtegetése. Hajdan Ivánka Sámuel tulajdona. (Pergamenre írva.)	—	—	6
2. Lépés Bálint nyitrai püspök kézirata: „Az halandó és ítéletre menendő tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre." In 4-to.	2	—	—
3. Szentek élete úm. Elek és Pál. — „Téged Isten dicsérünk" s több magyar énekek Mátyás király idejéből. Eleje hibázik. In 12-o.	4	—	—
4. Pelbartus de Temesvár: Biga salutis seu sermones de sanctis. Ab initio in papyro, in meditullio pergamena, in fine vero typis impressus in 4-to de anno 1499.	1	—	—
5. Magyar énekeskönyv a XVII. század elejéről.	—	1	—
6. Schildberger: Notationes historicae cum picturis, de tempore Sigismundi imparatoris (?) in 4-to.	1	—	—
7. Bibliographia Hungarica ordine alphabetico in 4-to.	1	—	—
8. Molfenger: Pápista consiliariusból önként reformatus keresztény. In 4-to.		1	—
9. Extractus proventuum episcopatus Agriensis de annis 1548., 49., 50., 54., 55., 58., 59., 63. et 88. Fasciculi 7.		5	—
10. Conventionales aulae familiarium et aliorum servitorum principis Franc. Rákóczi de anno 1668.		1	—
11. Rationes proventuum episcopatus Varadiensis de anno 1580/2.		—	30
12. Rationes provisoratus Munkácsensis anno 1572.		1	—
13. Articuli foederis reipublicae Semproniensis 1604.			30
14. Manuscript von mehreren Begebenheiten in Ödenburg 1670—1704. Vide Csányi: Verzeichniss etl. Begebenh.			30
15. Conventionales officialium principissae Susannae Lórántffy de anno 1652.		5	
16. Máriássy Francisci diarium.			6
17. Extractus statutorum Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae de anno 1636.		2	
18. Ratio super perceptione et erogatione Camerae Scepusiensis. 1578.			30
19. Munkácsi jószág enumerálása. 1682.			15
20. Regestum proventuum Camerae Hungaricae. 1583.		1	
21. Ratio Agriensis. 1589/90.			30

228. Ezt a 12. sz. kódexet az OSZK ingyenesen kapta az örökösöktől kárpótlásul a jegyzék II. Újkori kéziratok c. csoportja 3. és 54. tétele alatt szereplő kéziratokért *(Szent Elek és Szent Pál élete*, illetve *Lándor-Fejérvár megvétele)*, amelyekről kiderült, hogy azok az 1832-ben megvásárolt első JANKOVICH-gyűjtemény tartozékai, s JANKOVICH Miklóshoz kölcsönzés útján kerültek vissza.

A mű címe vagy leírása	Vételár		
	aranyban	ezüstben	
		Ft	kr
22. Transylvaniae acta diaetalia. 1570—1693.		5	
23. Regestrum mercium pro parte Gabr. Bethlen emptorum. 1624.		1	
24. Rákócziana (Többnyire vegyes nyomtatványok és iratok.)		2	30
25. Erdélyi szászoknak törvényei magyarul.			30
26. Relatio Baronis Thomae Makolányi, Jos. Hunyady in Commissione Neoaquistica.		5	
27. Dombrini Joannis Camerae Scepusiensis regestratoris protocollum. 1572/3.		1	
28. Verantii Fausti diplomatarium. 1583.			6
29. Zagrabiensis episcopatus capituli acta 1680—1760.		1	
30. Liber stylorum cancellariae senatorio-ducalis Rákóczianae. 1708.		1	
31. Ratio proventuum Camerae Hungaricae. 1556.			30
32. Vectigal regium pro Hungarica circa 1680.			6
33. 1) 16. századi történetek magyar nyelven másolatban. 2) II. János király árultatása, 16. századbeli eredeti. 3) A török császár ellen való conjuratio, másolat. 4) Felelet Zsibrik György levelére 1585. Másolat. 5) Bornemisza Tamás krónikája. Eredeti. —Conjuratio Mustaphae contra Solinanum. Másolat.		5	
34. Dugonics András: Arany pereczek. Eredeti.			20
35. Cantionale, azaz historiás énekes könyv. Kiadta Heltai Gáspár 1574. Kézirat.		10	
36. Autographa collectanea ad historiam ecclesiasticam et litterariam Augustanae Confessionis.		2	
37. Conscriptio dicalis comitatus Bácsensis. 1522.			4
38. Acta civitatis Fiume, rectius: Collectio tractatuum.		1	
39. Acta Magni Principatus Transylvaniae. 1608—1790.		2	
40. Nádasdy Franc. comitis commercium litterarium.		1	
41. Magyar világi énekek.			6
42. Nemzeti dalok gyűjteménye.			20
43. Magyar énekek.			20
44. Világi énekek.			2
45. Világi énekek.			2
46. Pettend: causa contra parochum de Vezekény. 1368. [Másolat.]		1	
47. Nyomtatott énekek.			5
48. Magyar énekek.			5
49. Pasquillusok. Két kötet.		2	
50. Pasquilli in Michaelem Kereszturi et Steph. Bejthe			20
51. Kovachich: Privilegia locorum regni Hungariae.		10	

A mű címe vagy leírása	Vételár		
	aranyban	ezüstben	
		Ft	kr
52. De ingressu principis Emerici Tökölyi Tyrnaviam.			10
53. Zsigray gróf levelei.			10
54. Manuscripta lingua Hungarica sec. XVI.		20	
55. Orationes Hungaricae sec. XVI. ab initio.		1	
56. Calendarium Scepusiense originale. 1517.		1	
57. Analecta lapidum vetustorum in Dacia ex Martini Schmeizelii Historia principatus Transylvaniae.		2	
58. Zwei alte Odenburger Chroniken.			40
59. Wagner Carolus: Praelati, barones, magnates regni Hungariae e diplomatibus eruti.		5	
60. Bárdossy: De limitibus regni Hungariae.		5	
61. Bárdossy: Jura Coronae Hung. in vicina regna.		5	
62. Bárdossy: De basi juris civilis Hungarici.		5	
63. Bárdossy: Replicae ad praetensiones Galliciae.		5	
64. Bárdossy: Vicissitudines iuris limitanei Hungariae.		5	
65. Fehérváry Caroli bibliothecae catalogus.		5	
66. Patakiensis bibliotheca.		1	
67. Clarissák historiája.			5
68. XVI. századi magyar versek.		2	
69. Pázmány-háznak historiája.			10
70. Memorabilia conventus ordinis S. Pauli Sassini.			20
71. Diplomatarium Lib. Reg. civitatum ordine alphabetico.		10	
72. Balassa Imre naplókönyve. 1679/80.			10
73. 1644-i táborozás rende. Rectius: Gf. Batthyány Ádám naplókönyve.			20
74. Ráday Pál naplóírása.			10
75. Vathay Ferenc munkájához tartozó rajzolatok.			20
76. Illésházy naplókönyve.			20
77. Czombor Márton utazása.			10
78. Sclavoniam concernentia.		2	
79. Croatica et Slavonica.		1	
80. Gamauf: Merkwürdigkeiten von Ödenburg. 29 tomi in 4-to. Es fehlen davon der 10., 12., 14., 16., 21., 23., 26., 28., 31., 33. Band.		20	
81. Hajdani emlékezetes Nagykunságnak, vitézek anyja és táplálójának mostani nagy romlása. 1698. — és egy írott imádságos könyv.			6
82. Trevisoi kehely rajzolata és olasz leírása.			6
83. Acta publica sec. 17.			10

A mű címe vagy leírása	Vételár aranyban	ezüstben Ft	kr
84. Acta publica sec. 18.			10
85. Acta publica sec. 17.			10
86. Acta publica sec. 17.			10
87. Acta publica Hungariae.		2	
88. Acta publica Hungariae.		2	
89. Acta publica Hungariae.		2	
90. Acta publica Hungariae.		2	
III. RÉGI ÉS RITKA NYOMTATVÁNYOK			
1. *Mähn*, Wolfgangus: *Das Leiden Jesu Christi.* Augsburg durch Hansen Schönberger auf Pergamen gedruckt 1515. (Sehr selten.)	25		
2. *Komjáti* Benedek: *Sz. Pál levelei.* Krakó 1533.		10	
3. *Ordinarius* complectens veram notulam, sive rubricam ecclesiae Agriensis de observatione divinorum officiorum et horarum canonicarum. Budae 1513. 8°		6	
4. *24 bayrische Landtafeln durch Appiani.* München, sine anno. (Auf Pergamen.) Fol.		2	
5. *Theuerdank's Historie.* Nürnberg durch Schönberger, 1517. (Auf Pergamen.) Fol.		10	
6. *Guido de Columna: Historia destructionis Trojae.* Argentinae 1489. — Item: Pelbarti de Temesvár: Expositio in psalmos. Hagenau 1504. — Item: Gesta Romanorum per monachum Pelbartum. In 4°.		2	
7. *Güldene Bibel.* Augsburg, absque anno.		2	
8. *Brevarium Strigoniense.* 1484. Cura Theobaldi Feger. In fol.		10	
9. *Guidonis statuta ordinis Carthusiensis.* Basileae, 1510. [Rectius: Reisch Gregorii]			30
10. *Privilegia pontificum* in membrana. 1526.		1	
Összesen	257	223	50
A 257 aranyat 5 Ft 40 kr-jával számolva, kitesz		1456	20
A teljes összeg ezüstforintban		1680	10
E becsértékhez — alku szerint — hozzászámítottak még		336	2
A végösszeg		2016	12

IV. A JANKOVICH-TÉKA SORSA A NEMZETI MÚZEUMI (SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS) KÖNYVTÁRBAN

Amikor a második JANKOVICH-gyűjteménynek felszámolása ilyen módon végbement, a Nemzeti Múzeum és könyvtára, a Széchényi Országos Könyvtár már elfoglalta helyét a *Pollack* Mihály által felépített nagyszerű új Múzeum-palotában. A könyvállomány beköltöztetése 1846 őszén ment végbe, rendezése 1847 tavaszán kezdődött.[229] Azok a gyűjteményi testek, amelyekből az Országos Könyvtár kialakult (SZÉCHÉNYI Ferenc, ILLÉSHÁZY István, JANKOVICH Miklós, HORVÁT István és több más illusztris személy gyűjteményei) ekkoriban még egymástól szigorúan elkülönítve, önálló könyvtári csoportokat alkottak.[230] A könyvtár vezetőjének, MÁTRAY Gábornak még nem volt határozott elképzelése arról, miként lenne leginkább célszerű ezt a gazdag, mintegy 100 000 kötetre rúgó állományt felállítani. Tájékozva volt ugyan a legnevezetesebb közép-európai könyvtárak különböző rendszerezéséről, de nem tudta magát lekötni egyik mellett sem. Különben is ő legfeljebb csak javaslatot tehetett volna e tekintetben, a döntés joga a főhatóságé (a cs. kir. helytartóság illetékes szervéé) volt.[231] Sőt számolni kellett azzal is, hogy tőle függetlenül, felülről fogják meghatározni, miként legyen a könyvtár véglegesen elrendezve. A kérdés azonban — bár több kiküldött hivatalos bizottság foglalkozott vele — az abszolutizmus egész ideje alatt megoldatlan maradt. Ennek következtében a szóban forgó nagy különálló személyi könyvtárak, közöttük a JANKOVICH-féle gyűjtemények is az alkotmányosság helyreállításáig (1867) legnagyobb részükben elkülönítve maradtak.

Eddig az időig ezek a provenienciális alkotórészek csak annyiban lettek megbolygatva, hogy MÁTRAY Gábor 1850-től fogva folyamatosan kiválogatta belőlük a kéziratos anyagot és megkezdte egy egységes gyűjteményi testnek, a kézirati osztálynak kialakítását.[232] Ugyanígy járt el utóbb az ősnyomtatványokkal is. A 16—19. századi könyvállományokat azonban meghagyta eredeti keretük között. Zömében együtt maradt tehát a JANKOVICH-téka is.

Vannak jelei annak, hogy MÁTRAY — az eredeti SZÉCHÉNYI Ferenc-féle gyűjteményt kivéve — a különféle eredeti könyvállományokat is összeolvasztani készült, ámde ezt a tervet úgy kívánta megvalósítani, hogy a repertóriumokban és katalógusokban jelezve lett volna minden egyes könyv eredete. Tehát az egyesített könyvtár keretében is rögzíteni, megörökíteni akarta az egykori nagy gyűjtőkhöz való tartozás tényét.[233]

Ez a szándék azonban nem mehetett teljesedésbe. Az a nagyszabású és — egykori nézet szerint — modern értelmű rendezés, amelyet 1869—1875-ig br. EÖTVÖS József kutuszminiszter rendeletére (MÁTRAY Gábor félreállításával) BARNA Ferdinánd könyvtári segédőr hajtott végre, — teljességgel figyelmen kívül hagyta a proveniencia szempontját. Ebben, a müncheni királyi könyvtár rendszere után

229. OSZK Igazgatósági irattár, 1846/ad 24. és 36—38., 1847/19. Vö. MÁTRAY, i. m. 49—50. l.
230. OSZK Igazgatósági irattár, 1850/12.
231. MÁTRAY, i. m. 61—62. l.
232. OSZK Igazgatósági irattár, 1848/ad 26., 1850/ad 82., 1851/9., 1854/46., és 1855/36.
233. Uo. 1847/9. és 1868/ad 18., illetve 1868 sz. n. statisztika.

igazodó szaktudományos elrendezésben, semmiképpen sem volt fontos az Országos Könyvtár történeti összetevőinek bármiképpen való emlékezetben tartása. Csak a könyvek tartalma volt érdekes, eredete nem. Ez a kegyelettelenség olyannyira eluralkodott, hogy még az alapító Széchényi Ferenc tékájának gyűjteményi különállását sem tartották tiszteletben, annál kevésbé a többiét, ezek között Jankovichét.

Csaknem száz évvel ezelőtt tehát Jankovich Miklós nagyszerű gyűjteményének keretei végképpen elenyésztek. Hiába írta elő az 1832. évi szerződés, hogy a Múzeumi Könyvtárnak átengedett téka mindenegyes darabját a gyűjtő emlékbélyegzőjével kell ellátni, ezzel nem törődött többé senki. A kéziratoktól eltekintve az állomány sokrétű anyaga általában nem lett megjelölve, úgyhogy 1875 után csak névbejegyzés, vagy más esetleges jel alapján lehetett bármely könyvről megállapítani a Jankovich-eredetet.[234]

Ahhoz az eszmei kárhoz, amelyet ilyen módon, az egyesített állományban történt elkeveréssel szenvedett a Jankovich-gyűjtemény, később egyes gyűjteményrészlegek kiemelésével és elidegenítésével, tényleges veszteségek is járultak. Ilyen volt a *kéziratállomány*nak az a megcsonkítása, amelyet 1896-ban — kormányzati utasításra — hajtott végre a Múzeum vezetősége, amikor ti. a müncheni királyi levéltárnak az ott őrzött Hunyadi-levéltár kiszolgáltatása ellenében 232 német nyelvű és vonatkozású, 14—16. századi Jankovich-kéziratot kellett csereanyagként átengedni. Az, hogy ezekért a kódexekért az Országos Levéltár — mint a Hunyadi-levéltár új birtokosa — kárpótlást nyújtott a Múzeumi Könyvtárnak, a dolog lényegén nem változtat.[235]

Ezt megelőzőleg, 1884-ben és a rákövetkező években le kellett mondania a Széchényi Országos Könyvtárnak Jankovich gazdag *metszetgyűjtemény*éről is. Ekkor szervezte meg ui. a kormányzat a Magyar Történelmi Képcsarnok nevű közgyűjteményt, amelynek anyagát a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárából, képtárából és könyvtárából válogatták ki. A Széchényi Országos Könyvtár kénytelen volt több mint 15 000 darabból álló grafikai gyűjteményét az új intézménynek átengedni: a Széchényi-eredetű metszeteket csakúgy, mint a Jankovich-féléket.[236]

Végül századunk harmincas éveiben — megint csak kormányzati intézkedés folytán — a Széchényi Országos Könyvtárnak a Jankovich-gyűjtemény egy harmadik, igen tetemes részletétől is meg kellett válnia. A közgyűjtemények gyűjtőkörének az 1934. évi 8. törvénycikk által elrendelt szabályozása során ui. a Magyar Nemzeti Múzeum keretében, közelebbről a Széchényi Országos Könyvtáron belül kialakult *levéltári gyűjtemény*t — amelynek alapjául a Jankovich-féle oklevelek, iratok és levelek nagyszerű gazdag kollekciója szolgált — teljes egészében át kellett adni az Országos Levéltárnak.[237]

234. L. a 187. jegyzetet. Továbbá OSZK Igazgatósági irattár, 1870/26. A régi müncheni katalógusnak használatból kivont lapjait még őrzi az OSZK, de ez idő szerint hozzáférhetetlenül elraktározva. Ezeken állítólag fel vannak tüntetve a provenienciák. Átnézésükre tehát nem lenne fölösleges egyszer sort keríteni.

235. Borsa Iván: *A Hunyadi-család levéltárának története.* = *Levéltári Közlemények.* 1964. 31—42. l.

236. Fejős Imre: *A Magyar Történelmi Képcsarnok 75 éve.* = *Művészettörténeti Értesítő* 1959. 285—289. l.

237. Bakács István: *A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár 1926—1934 közötti kapcsolatairól.* = *Magyar Könyvszemle.* 1971. 310—323. l.

S ha mindezen felül figyelembe vesszük még a *többespéldányok*nak az 1875-i nagy rendezés után és később, századunk folyamán történt elidegenítését is, akkor hozzávetőlegesen fogalmat alkothatunk a JANKOVICH-féle eredeti könyvtári gyűjtemények megcsonkulásáról.

A dolgoknak ilyenképpen történt alakulása következtében a hajdani JANKOVICH-téka egyes gyűjteményi csoportjainak a maguk egészében való tanulmányozására manapság már alig adódik lehetőség. Leginkább még talán a *kézirattár* az, amelynek állományából — ha nem is hiánytalanul — felszínre lehet hozni a JANKOVICH-kódexek és -manuscriptumok együttesét. Köszönet ezért elsősorban MÁTRAY Gábort illeti, aki a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben sajátkezűleg összeírt repertóriumaiban tételről tételre feltüntetni igyekezett a gyűjteményi eredetet. De elismeréssel tartozunk a possessorok gondos számbavételéért néhai BARTONIEK Emmának és könyvtárunk mai kodikológusának, VÍZKELETY Andrásnak is, mint a középkori latin, illetőleg német nyelvű kódexek katalógusa össze állítóinak.[238]

Megbízhatónak tekinthető eligazítónk van a JANKOVICH-eredetű *ősnyomtatványok*ról is. Az a jegyzék ui., amelyet Országos Könyvtárunk incunabulum-állományáról 1895-ben HORVÁTH Ignác készített szintén gondosan kimutatja, hogy az egyes példányok kiknek a gyűjteményéből kerültek intézetünk birtokába.[239]

Az Országos Széchényi Könyvtárban ma fennálló egyéb különgyűjtemények, így elsősorban a *régi magyar könyvtár* állományából már aligha lehet az egykori JANKOVICH-gyűjtemény nagyságát és összetételét megállapítani. Ebből a gyűjteményből ui. valószínűleg nagyszámmal kerültek ki „duplum venditumok" s így az a statisztika amelyet a mai példány-nyilvántartók nyújtanak, nem fejezi ki az egykori valóságot.[240]

*

A fentebbiekben megkíséreltük feltárni a történelmi idő sodrában elsüllyedő rendi világ egyik legjellegzetesebb kulturális képviselőjének hatalmas arányú gyűjtő tevékenységét és gyűjteményeinek sorsát. Úgy véljük, tanulmányunk nemcsak a hazai könyvtári kultúra alakulására nézve szolgál tanulságokkal, hanem bizonyságot tesz arról is, hogy Nemzeti Könyvtárunk megalapozásában SZÉCHÉNYI Ferenc mellett valóban JANKOVICH Miklós szerezte a legtöbb és legmaradandóbb érdemet.

238. L. a 74. és 77. jegyzetet.
239. HORVÁTH Ignác, i. m.
240. A kéziratos példány-nyilvántartók a Régi és ritka nyomtatványok tárának őrizetében.

Werdegang und Schicksal der Bibliothek von Miklós Jankovich

J. BERLÁSZ

Die Széchényi-Nationalbibliothek entledigt sich mit dem vorliegenden Aufsatz des Verfassers einer alten moralischen Schuld. Die reichhaltigen und vielfältigen Sammlungen Miklós JANKOVICH's bilden ja den bedeutendsten Teil jener Bestände der Nationalbibliothek, die am Anfang des vorigen Jahrhunderts zu den Grundbeständen gerechnet werden konnten. Sie sind wertvoller als der eigentliche Grundstock der Bibliothek, mit dem Graf Ferenc SZÉCHÉNYI 1802 die Institution begründete. Die Széchényischen Bücher- und Handschriftenbestände waren nämlich dem damaligen Verhältnissen nach im allgemeinen rezenten Charakters, sie umfaßten zumeist den im 18. Jh. entstandenen Teil unserer geistigen Produktion, von den früheren einheimischen Drucksachen, geschweige von Kodizes ungarischer Provenienz, enthielten sie nur wenige Stücke. Diese große Lücke wurde im Jahre 1832 durch die Erwerbung der JANKOVICH'schen Sammlungen gefüllt. Durch diesen Kauf erwarb sich die Nationalbibliothek solche Mengen altungarischer Bücherschätze, die sie sich durch eigene Sammeltätigkeit kaum je aneignen gekonnt hätte. Die Bibliothek versäumte damals jedoch, diese wertvollen Anschaffungen zu registrieren. Später konnte man — aus technischen Gründen — nicht mehr verzeichnen und ermessen, was sie für die Nationalbibliothek bedeutet haben.

Der Verfasser versuchte nun, nach annähernd anderthalb Jahrhunderten, diese wichtige Frage aufgrund von Archiv- und Aktenforschungen zu klären. Er ist aber z. T. auch weitergegangen, indem er sich nicht nur die quantitative und qualitative Feststellung dieser Sammlungen zum Ziele setzte, sondern im Zusammenhang mit den bisher kaum geklärten Lebensumständen JANKOVICH's auch die Entstehung seiner Bibliothek untersuchte.

Der Aufsatz gliedert sich auf vier Hauptteile. Der erste (I) behandelt die Abstammung und das Erwachen des kulturellen Sendungsbewußtseins JANKOVICH's; der zweite (II) schildert seine erste Sammeltätigkeit zwischen 1790—1832, die Entstehung und die Struktur seiner Sammlungen sowie ihren Verkauf an die Nationalbibliothek. Im dritten Hauptteil (III) werden die Entstehung und die Auflösung einer zweiten Sammlung zwischen 1833—1846 geschildert. Der vierte Teil (IV) gibt schließlich einen Überblick über die Schicksale der in die Nationalbibliothek geratenen Sammlungen.

I. Miklós JANKOVICH entstammte einer zur Zeit der türkischen Invasion im 16—17. Jh. nach Nordungarn eingewanderten Familie kroatischen Ursprungs. Seine zunächst armen und unbekannten Vorfahren gewannen durch Studium, militärische Verdienste und glückliche Heiraten an Bedeutung, erwarben sich in der Nähe von Buda-Pest ausgedehnte Adelsgüter und spielten sowohl in der Provinz als auch in der Hauptstadt eine bedeutende Rolle im gesellschaftlichen Leben. Miklós JANKOVICH wurde 1772 geboren. Seine Schul- und Universitätsausbildung fielen in die Regierungszeit JOSEPH II., in die Zeit der josephinischen Aufklärung. Auf ihn übten die gelehrten Professoren der Budapester Universität, besonders Dániel CORNIDES, aber auch andere hervorragende Literaten, wie Márton György KOVACHICH, der unermüdliche Erforscher altungarischer Rechtsquellen, eine große Wirkung aus. Diese Männer erweckten in ihm das Interesse für alte Bücher, Handschriften, Urkunden und andere historische Schätze.

II. JANKOVICH war noch kein Zwanziger, als er bereits begann, aus wissenschaftlichem Interesse und aus bibliophiler Neigung, Bücher aber auch Münzen und andere Antiquitäten zu sammeln. Seine zunächst ohne ideelle Zielsetzungen begonnene Sammeltätigkeit gewann in den 90er Jahren des 18. Jhs., als das nationale Bewußtsein auf die Wirkung der französischen Revolution auch im ungarischen Adel erwachte, eine patriotisch fundierte Richtung: die Rettung der kulturellen Schätze der ungarischen Vergangenheit. Auch er, wie Graf Ferenc SZÉCHÉNYI, hat sich die Schaffung einer möglichst vollständigen Hungarica-Sammlung zum Ziel gesetzt. Er war zu bedeutenden Opfern bereit, um die Bücher, Manuskripte, den geistigen Nachlaß verstorbener ungarischer Sammler, Gelehrten und Literaten zu erwerben. Um die Wende des 18—19. Jhs. kaufte er eine ganze Reihe berühmter und wertvoller Sammlungen auf, etwa den vollständigen geistigen Nachlaß von K. WAGNER, K. FEJÉRVÁRY, z. T. den von S. KAZAY, die auf verschiedenen Gebieten des Landes lagen. Innerhalb einiger Jahrzehnte entwickelte sich seine „Bibliotheca Hungarica" zu einem Hort hervorragender Bücherschätze. Ihm gelang das, was SZÉCHÉNYI nicht erreichen konnte: das Zusammenbringen einer Anzahl ungarischer Frühdrucke. Außerdem machte er viele mittelalterliche Handschriften ungarischer

Provenienz ausfindig und erwarb sie für seine Bibliothek. Die Bedeutung dieser Bibliothek war auch deshalb so groß, weil JANKOVICH nicht nur Bücher und Kodizes im engen Sinne des Wortes sammelte, sondern auch eine jede andere Drucksache (Kleindrucke, Flugblätter) und ein jedes handschriftliches Dokument (Briefe, Akten, Urkunden), sogar graphische Darstellungen (Karten, Schnitte, Radierungen etc.). Den Begriff „Hungaricum" interpretierte er mustergültig; beschränkte sich nicht nur auf Dokumente, die ungarisch geschrieben wurden, oder in Ungarn entstanden sind, sondern berücksichtigte auch die im Ausland von ungarischen Autoren erschienenen und in Ungarn von ausländischen Autoren gedruckten Werke oder auch Bücher, die sich auf Ungarn bezogen. Bis 1830 vermehrten sich die ungarischen (ungarsprachigen) Drucke — einbegriffen die Kleindrucke — auf ca. 12 000 Einheiten; die Zahl der fremdsprachigen Hungarica war ca. 50 000. Auch die verschiedenen handschriftlichen und graphischen Bestandeseinheiten machten mehrer tausend Stücke aus.

JANKOVICH war eine echte Sammlernatur und ein eifriger Bibliophile. Seinen Sammeleifer konnte daher das Programm einer Hungarica-Sammlung — sollte sie auch so große Ausmaße annehmen — nicht ganz befriedigen. Seine Bildungsreisen nach Wien, die dortigen Bibliotheken und die mit internationalen Beständen gefüllten Magazine der großen Buchhandlungen erweckten in ihm das Interesse für die Kulturdenkmäler der deutschen und slawischen Nachbarvölker. Allmählich erstreckten sich seine Bücherkäufe auch auf das Ausland. Er kam mit berühmten österreichischen und deutschen Buchhandel-Firmen in Kontakt, überprüfte laufend die Verlags- und Antikvarkataloge und versuchte gelegentlich an Buchauktionen teilzunehmen. Er erwarb sich viele wertvolle Materialien an der Auktion der BLUMAUER-Bibliothek zu Wien, der EBNER-ESCHENBACH'schen Sammlung in Nürnberg, der Helmstedter CARPCOV-, der Regensburger REISACH- und der Leipziger SPOHN-Bibliothek. Im zweiten Jahrzehnt des 19. Jhs. besaß JANKOVICH bereits eine besondere „Bibliotheca Germanica" bzw. „Slavica", und auch seine internationale, sich vor allem auf das antike und mittelalterliche Schrifttum, sowie auf die Geschichtswissenschaft und Archeologie erstreckenden Sammlung seltener und wertvoller Bücher nahm immer größere Ausmaße an. Auch auf diesen Gebieten trieb er eine komplexe Sammeltätigkeit, kaufte ein jedes handschriftliches oder gedrucktes Produkt des geistigen Lebens. In ihrem am vollständigsten entwickelten Zustand gliederte sich die Sammlung auf 8 Klassen: 1. Die besten und seltenen Ausgaben der griechischen und römischen Autoren, 2. illustrierte archeologische und museologische Werke, 3. alte und neuere Werke auf dem Gebiet der „Historia Literaria" und der Bibliographie, 4. Veröffentlichungen zur Kirchengeschichte, 5. Bücher der Universalgeschichte und der Geographie, 5. philosophische und juristische Werke, 7. neuere Belletristik, und schließlich, aber nicht in letzter Linie 8. Inkunabeln und andere druckgeschichtliche Raritäten. Diese Bestände umfaßten nach einem Nachweis aus dem Jahre 1817 etwa 8000—10 000 Bände, um 1830 waren es schon 15 000—16 000. In dieser Zahl sind die Inkunabeln mit 300, die mittelalterlichen Handschriften (9—15. Jh.) mit 200 Stücken vertreten. Die letzeren erweckten auch das Interesse zeitgenössischer wissenschaftlicher Kreise. 1839 veröffentlichte Gustav HÄNEL eine fachgemäße, bibliographische Beschreibung der Kodizes in der Leipziger Zeitschrift *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik*. Außer diesen Beständen stellte JANKOVICH eine „Bibliotheca Germanica" auf: 50 mittelalterliche Hss., 800 Bände Rara, 80 Kleindrucke aus der Reformationszeit, unter den Briefen die Schreiben LUTHERS und MELANCHTONS, sowie das Testament des letzteren u. a. m. Um 1830 waren es etwa 1200 Einheiten. Etwa so umfangreich war auch die „Bibliotheca Slavica", in der tschechische und südslawische Kodizes, alte und seltene Drucke (unter ihnen wertvolle Bibelübersetzungen) die besonderen Schätze vertraten. Als „Curiosa" wurden noch diesen Beständen eine kleinere, etwa 80 Bände zählende orientalische Handschriftensammlung angehängt.

Der Sammeleifer JANKOVICH's war keine unfruchtbare Leidenschaft. Er bemühte sich, seine Schätze auch wissenschaftlich auszuwerten. In *Tudományos Gyűjtemény (Wissenschaftliche Sammlung)*, in der polyhistorischen Zeitschrift jener Zeit, veröffentlichte er eine ganze Reihe von kleineren und größeren Aufsätzen und vermehrte mit vielen neuen Kenntnissen die ungarische Kulturgeschichte.

Etwa vier Jahrzehnte lang dauerte ununterbrochen die Sammeltätigkeit JANKOVICH's. Um 1830 geriet jedoch der wohlhabende „literary gentleman" in eine schwere materielle Krise. Den Hauptgrund seiner Verschuldung müssen wir gewiß in den immensen Ausgaben sehen, uzw. nicht so sehr in den Geldern, die er für Bücher und Handschriften, sondern vielmehr für die weit kostspieligeren Kunstsammlungen (Bildergalerie, kunstgewerbliche „Cimeliotheca") ausgab.

Schließlich konnte er sich aus dem bedrückenden Zustand der Unzahlungsfähigkeit

nur so befreien, daß er 1832 seine Bibliothek samt seiner übrigen Sammlungen für 120 000 silberne Gulden dem Ungarischen Nationalmuseum und seiner Bibliothek, der Széchényi-Nationalbibliothek verkaufte.

III. Die kulturhistorisch so bedeutende Sammeltätigkeit JANKOVICH's war jedoch mit diesem Akt nicht abgeschlossen. Auf die Ausübung seiner edlen Leidenschaft konnte er nicht verzichten. Nachdem er seine Schulden beglichen hatte, begann er wieder zu sammeln. Diese zweite Periode, die von 1833 bis 1846 dauerte, kam der Bedeutung der ersten Etappe bei weitem nicht nach. Nicht nur deshalb, weil eben er selbst die einheimischen Quellen hinsichtlich alter und seltener „Hungarica" in den vergangenen Jahrzehnten in solchem Maße ausschöpfte, daß ähnliche Ergebnisse überhaupt nicht mehr erzielt werden konnten, sondern auch deshalb, weil der verarmte Bibliophile solcher materiellen Investitionen wie früher, nicht mehr fähig war. Innerhalb eines Jahrzehntes hat er jedoch wieder eine Bibliothek von mehreren tausend Bänden, anderthalbtausend Urkunden, eine reiche Stich- und Münzensammlung und einen kleinen, etwa ein Dutzend zählenden, jedoch aus wertvollen Stücken bestehenden, mittelalterlichen Handschriftenbestand zusammengebracht. Leider können wir in dieser zweiten Sammlung solche festgesetzte Kategorien, wie bei der ersteren, nicht mehr feststellen. Auch wenn solches geplant wurde, konnte es infolge des zweiten, endgültigen Bankrotts nicht mehr durchgeführt werden. Die Gläubiger stellten den namhaften Bibliophilen unter Kuratel und ließen alle seine Einnahmequellen beschlagnahmen. Körperlich und geistig gebrochen starb JANKOVICH im Frühjahr 1846, im Alter von 74 Jahren.

Auf seinen kulturellen Nachlaß hat das Ungarische Nationalmuseum — aufgrund einer fehlinterpretierten Urkunde — Anspruch erhoben und hat gegen die Erben Klage eingereicht. Nach einem mehrjährigen Prozeß wurde die Klage jedoch zurückgewiesen, und die Familie erhielt freies Verfügungsrecht. Da aber das Museum die zweite Bibliothek JANKOVICH's mit allen ihren Beständen nicht ankaufen wollte — seine materielle Lage hätte es ihm auch nicht erlaubt — ließen die Erben sie an einer öffentlichen Auktion versteigern. Während der im Jahre 1852 zu Pest erfolgten Versteigerung hat sich die Széchényi-Bibliothek aufgrund ihres Vorkaufrechts nur einige Teile der Sammlung erworben: 12 mittelalterliche Kodizes, 10 alte und seltene Drucke, 90 Bände bzw. Bündel neuzeitliche Hss. und 1448 Urkunden. Den weiteren Teil der Sammlung, obwohl nicht den vollständigen Rest, haben Buchhändler und Privatsammler aufgekauft.

IV. Die Széchényi-Nationalbibliothek hat die solcherweise erworbenen JANKOVICH'schen Sammlungen über vier Jahrzehnte lang als „Corpus separatum" aufbewahrt, getrennt sowohl von der ursprünglichen SZÉCHÉNYI-Sammlung als auch von anderen, neueren Bestandteilen. Während der Reorganisation der Bibliothek zwischen 1869—1875 wurde diese Trennung leider aufgehoben: Die „Jankovich-Klasse" wurde mit anderen historischen Sammlungen (SZÉCHÉNYI-, ILLÉSHÁZY-, HORVÁT-Bibliothek) vermengt. Die so entstandene, vereinheitlichte Bibliothek wurde dann nach den Klassen des Münchener Systems geordnet und neu aufgestellt. In diesem System zerfiel die JANKOVICH-Bibliothek auf ihre Bestandteile. Nicht nur die Struktur der vielfachen, komplexen Sammlung verschwand endgültig, sondern auch die Zugehörigkeit der einzelnen Stücke ist zumeist nicht mehr festzustellen. Die JANKOVICH'sche Provenienz ist nämlich bei einer Handschrift oder bei einem Druck nur in dem Falle erkenntlich, wenn darin sein Besitzervermerk oder Stempel aufzufinden ist. Ein Vermerk über die Provenienz wurde nämlich während der Neuordnung der Bibliothek nirgends eingetragen.

Diese Pietätslosigkeit den JANKOVICH'schen Sammlungen gegenüber erwies sich nicht nur in der Zerstörung der ursprünglichen Strukturprinzipien, sondern auch in der Veräußerung einiger Bestandteile. Während des vergangenen Jahrhunderts wurden auf Anordnung der obersten staatlichen Behörden einige Gruppen der Sammlung wiederholt ausgesondert und anderen Institutionen übergeben. Solches Schicksal wurde den Urkunden, der Sektion der öffentlichen und Privatakten, sowie den Stichen zuteil. Es kam auch vor, daß 232 Handschriften der ehemaligen JANKOVICH'schen „Bibliotheca Germanica" aus dem 14—16. Jh. als Tauschobjekte für das Hunyadi-Archiv 1896 dem Königlichen Bayerischen Archiv überlassen wurden.

Die so zerfallenen JANKOVICH'schen Sammlungen wollte der vorliegende Aufsatz in ihren Umrissen — mindestens „pro memoria" — rekonstruieren.

Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye

SOMKUTI GABRIELLA

Áll már Ments-várunk, — már a szép Elmék és
Szabad lelkek közül kiki
Bátor érzéseit Könyv-Tárunk békés
Oltáránál beszélli ki.[1]

SZÉCHÉNYI Ferencet 1802. július 26-án kelt írásban értesítette a budai helytartótanács: a király június 23-án hozzájárult ahhoz, hogy magyar és magyar vonatkozású művekből álló gyűjteményét országos könyvtár alapjául szánva, a nemzetnek adományozhassa. E naptól kezdve válik egy családi magánkönyvtár sorsa országos üggyé, egy kicsiny kör — SZÉCHÉNYI Ferenc és az általa pártfogolt tudósok, literatus emberek — hazafias lelkesedéssel vállalt és nagy szorgalommal végzett munkája egy tágabb közösség, a nemzet megtisztelő kötelességévé.

Az alapítás kedvező történelmi légkörben történt. 1801-ben befejeződött — legalábbis egyelőre — a franciákkal folytatott háború, 1802-ben országgyűlést hívtak össze, s az ehhez kapcsolódó nemzeti felbuzdulás a hazafias tetteknek jó fogadtatást biztosított. Már augusztus végén, illetve szeptember elején megjelentek az első sajtóközlemények, melyek az osztatlan elismerés hangján szóltak SZÉCHÉNYI Ferenc alapítói tettéről.[2] A jó példa ösztönzőleg hatott: az újságok hamarosan már arról adtak hírt, hogy megtörténtek az első adományozások az országos könyvtár javára. A legjobb propagátorai azonban a könyvtárnak a nyomtatott katalógusok voltak, melyeket SZÉCHÉNYI a királyi engedély megérkezése után tiszteletpéldányként több mint félezer bel- és külföldi személynek, illetve intézménynek megküldött.[3] Ezek a katalógusok adnak számot arról a gyűjteményről, amely nemzeti könyvtárunk alapját képezte. A katalógusok tartalmában, szerkezetében, szerkesztési elveiben egyaránt lemérhető: mennyire

1. KOVÁTS József: *A' magyar nemzeti könyvtár alkotójának felséges érdeméről.* [Vers] Sopron, 1808. 8 sztl. l.
2. KÓKAY György: *Nemzeti Könyvtárunk megalapításának visszhangja a korabeli sajtóban.* = *OSZK évkönyv* 1961—62. Bp. 1963. 271—279. l.
3. *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi.* Pars. I—II. Sopronii, 1799. 2 db. — *Index alter libros Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi duobus tomis comprehensos* ... Pesthini, 1800. — *Catalogus Bibliothecae Hungaricae nationalis Széchényianae. Supplementum I.* Posonii, 1803. — *Index alter libros Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-regnicolaris supplemento I. comprehensos* ... Posonii, 1803. — *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-regnicolaris. Supplementum II.* Sopronii, 1807. — *Index alter libros Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-regnicolaris supplemento II. comprehensos* ... Pestini. 1807. — A katalógusok szétosztásával kapcsolatban l. BERLÁSZ Jenő: *Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt?* = *OSZK évkönyv 1968—1969.* Bp. 1971. 55—84. l.

tudatos volt a szándék, amely létrehozta őket, s mennyire helyes volt a felismerés, amely mind a hazai tudományok fejlesztése, mind a nemzeti könyvarchivum jövő fejlődése szempontjából a gyűjtemény katalógusának közzétételét kiemelten fontosnak tartotta.

Mielőtt a katalógusokban rögzített állomány ismertetéséhez hozzákezdenénk, rövid visszapillantást kell vetnünk a gyűjtemény létrejöttére, és annak létrehozójára, Széchényi Ferencre.

I. SZÉCHÉNYI FERENC KÖNYVGYŰJTŐI TEVÉKENYSÉGE

A családi könyvtár gyarapítása

Széchényi Ferenc fiatalon, alig húszévesen vette át — mint a család legidősebb férfitagja — birtokainak kezelését, és ugyanekkor, 1775-ben vállalt hivatalt is. Életének színterét ettől kezdve közéleti szereplése és családi kötelezettségei határozzák meg: a pesti joggyakornok, majd kőszegi táblai ülnök, a helyettes horvát bán, majd zágrábi, később pécsi kerületi királyi biztos megfordul a Dunántúl szinte valamennyi táján, vissza-visszatér sopronhorpácsi, majd cenki kastélyába, s természetesen gyakran ellátogat Bécsbe is. A horpácsi kastélyban volt elhelyezve a családi könyvtár, mely híven a kor szokásaihoz és a család hagyományaihoz, az ifjú Széchényi életében is megkülönböztetett helyet foglalt el. Az 1780-as évek végétől már számos jele van annak, hogy Széchényi Ferenc ezt a gyűjteményt tervszerűen gyarapítani és kiegészíteni törekedett.[4] Gyűjtése ekkor még általános érdeklődésű, a felvilágosult kor emberéhez illően enciklopédikus jellegű. De már korán megmutatkozott vonzódása a magyar múlt írásos emlékei iránt, és ezek gyarapítása az évek során egyre fokozódott. Kitűnő segítőtársra, sőt nyugodtan leírhatjuk: barátra és szellemi inspirátorra talált ezen a téren titkárában, Hajnóczy Józsefben, aki 1779-ben állt Széchényi Ferenc szolgálatába.[5] A már ekkor jeles jogtörténésznek számító Hajnóczy ezzel az állással alkalmat és időt kapott arra, hogy élete nagy céljának megvalósításához — a magyar közjog történetének megírásához — nagyarányú forráskutatásokat folytasson. A felkutatott okleveleket és egyéb iratokat Hajnóczy rendszerint Széchényi könyvtára számára is lemásoltatta. A könyvtár rendezéséhez és katalogizálásához Hajnóczy Széchényi megbízására már 1779-ben hozzáfogott, s a következő év januárjában jelentette, hogy elkészült a szakkatalógus összeállításával.[6] A rendezés során leválasztotta a duplumokat, illetve kiselejtezendőket és jegyzéket állított össze a beszerzendő művekről. Ebben a jegyzékben Hajnóczy hármas jelölést alkalmazott: *a)* Széchényi Ferenc figyelmébe ajánlott művek,

4. Vö. Fraknói Vilmos: *gróf Széchényi Ferenc.* Bp. 1902. — Széchényi Ferenc életére és könyvgyűjtésére l. még Bártfai Szabó László: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története.* 1—2. köt. Bp. 1913. és Kollányi Ferenc: *A magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802—1902. 1. köt. A könyvtár megalapításától gr. Széchényi Ferenc haláláig.* Bp. 1905.
5. Hajnóczy Józsefre vonatkozólag l. Bónis György: *Hajnóczy József.* Bp. 1954. és Hajnóczi R. József: *Hajnóczy József élete.* 1750—1795. Győr, [1894].
6. Hajnóczy József jelentése Széchényi Ferencnek 1780. jan. 26-án. Ism. Kollányi i. m. 10—11. l. és Bártfai Szabó i. m. 324. l.

b) Széchényi Ferenc által elolvasandó művek, *c)* tiltott művek. A beszerzésre javasolt művekről megjegyezte, hogy valamennyit ismerte, vagy kedvező bírálatot olvasott róluk. A jegyzék rendkívül tanulságos lenne számunkra, mivel segítségével Hajnóczynak Széchényi Ferenc olvasmányaira, s ezen keresztül magára Széchényire gyakorolt hatása közvetlenül lemérhető lenne. Sajnos azonban a kéziratnak nem sikerült nyomára bukkanni.[7]

A horpácsi könyvtárnak Hajnóczy által készített szakkatalógusa is csak töredékben maradt ránk, sőt feltehetően e töredék is csak fogalmazványa, előkészítő vagy közbenső irata a végleges jegyzéknek.[8] A meg-megszakadó kézirat a történelem-földrajz és a matematika-fizika-filozófia együttes szakjaiból kb. 210 mű címleírását tartalmazza, külföldit és magyart vegyesen. A magyar és magyar vonatkozású művekből 25 olyat találtunk, amelyek szerepelnek a később kiadott nyomtatott katalógusokban is, bár egyes műveknél csak azok későbbi kiadásai. A 25 mű elsősorban magyar, vagy Magyarországon élt szerző munkája (Bél Mátyás, Bonfini, Farkas Ferenc, Hell Miksa, Horányi Elek, Horváth János, Ivancsics János, Kováts János, Losontzi István, Makó Pál, Maróthi György, Palma Károly), de már találunk köztük igazi hungarikát, azaz külföldön megjelent magyar vonatkozású művet is. Egy hamburgi kiadású, 1756-ban megjelent történeti mű címleírása után az annotáció pontosan, oldalszám szerint közli, hogy hol találhatók benne II. Rákóczi Ferencre vonatkozó adatok.[9] Itt fedezhetjük fel tehát első ízben a Széchényi-gyűjtemény katalogizálásának azt a módszerét, amely a későbbi nyomtatott katalógusoknak oly nagy erénye: a külföldi művek hungarika vonatkozásainak annotációban történő pontos, analitikus feltárását. E módszer elindítása 1779-ben kétségkívül Hajnóczy József érdeme, aki a történész szemszögéből nézve, a kutató tudós szükségleteit szem előtt tartva tárta fel a könyvtári állományt a feldolgozó munka során.

A katalógustöredék nem magyar vonatkozású műveit Széchényi Ferenc ún. soproni könyvtárában látjuk majd viszont, így többek között Biwald, Buffon, Leibnitz, Wolf műveit, a század nagy, összefoglaló történeti munkáit, földrajzi tárgyú műveket, elsősorban útleírásokat. Érdekes, hogy Helvetius *De l'homme* c. könyve (London, 1776.) már ekkor, 1779-ben megvolt Széchényi könyvtárában.

Bár Hajnóczy Széchényi Ferenc szolgálatában a jogi tanácsadó és ügyintéző, később a hivatalos titkár szerepét is betöltötte, a könyvtárral a továbbiakban is sokat foglalkozott. 1784-ben ismét rendezte a könyvtárat, beosztotta és feldolgozta az új gyarapodást s rendezte a levéltárat is.

7. Fraknói id. művében ezt a jegyzéket az OSZK Kézirattárában Fol. Lat. 3675 jelzet alatt őrzött kézirattal azonosítja, ez azonban nem lehet a szóban forgó irattal azonos. Ez egy jóval később készült rövid jegyzék, benne 1791-es kiadású művek is szerepelnek és hiányoznak a Hajnóczy által pontosan leírt jelölések. Maguk a címek is esetlegesen egymás mellé került művek adatai, semmiképpen sem egy ajánló jegyzék címlistája.
8. *Catalogus Bibliothecae Illustrissimi Domini Comitis Francisci Szétsénii utr. S. C. et R. Apost. Maiestatum Camerarii eo quo libri in armariis collocati sunt ordine, compositus anno 1780*me *mense ianuario.* OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 3816. Az eredeti lapszámozás szerint 3—28, 143—169. lapok. A 28. és 143. lap közé 5 levél idegen anyag van bekötve. (Jegyzék Cenkre vitt könyvekről.) A kéziratot 1904-ben vették leltárba, a megjegyzés szerint akkor került elő a limbusból.
9. *Histoire interessante, ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siécle.* Hamburg, 1756. 1—2.

Széchényi és Hajnóczy útja 1786-ban vált el egymástól: Széchényi lelkiismereti válságba került II. József alkotmányellenes intézkedései láttán, s ezért a hivatali élettől való visszavonulást választotta, Hajnóczy a jozefinista vonalat támogatva, vezető megyei pozíciót kapott. Kapcsolatuk azonban továbbra is megmaradt, s különösen II. József halála után, amikor Hajnóczyt megfosztották hivatalától, az egykori könyvtáros gyakori vendége és kutatója volt Széchényi Cenken is kialakulóban levő könyvtárának. Még 1794-ben, letartóztatása előtt néhány hónappal is 10 napot töltött Cenken Széchényi vendégeként.

Széchényi Ferenc politikai visszavonulása után hosszabb külföldi tanulmányútra ment. A Nyugat-Európában és Angliában tett utazás során számos nagyhírű könyvtárat keresett fel (Prága, Drezda, Göttingen, London), s az itt tapasztaltak hatása kétségkívül szerepet játszott későbbi elhatározásában.[10] Nyugati útjáról visszatérve, 1788-ban, szolgálatába fogadta Tibolth Mihályt.[11] Tibolth Széchényi egyik fiának lett nevelője, de ezen kívül legfőbb kötelessége a könyvtárral való foglalkozás volt. Tudjuk, hogy Széchényi külföldi útján jelentős mennyiségű könyvet is vásárolt,[12] nyilván ezek feldolgozása volt Tibolth első feladata. De a könyvtárnak a következő évtizedben való nagyarányú fejlődésére, s a katalógusok elkészítésének igényes munkájára ekkor talán még maga Széchényi Ferenc sem gondolt.

A politikai közélettől önként elkülönülve, Széchényi tevékenysége ebben az időben a kulturális élet területére összpontosult. Közismert a magyar irodalmi és tudományos életben betöltött mecénási szerepe. Az írók és tudósok anyagi és erkölcsi támogatásán túl azonban aktív kezdeményezőként is fellépett: országos mozgalmat kívánt indítani a jó és hasznos külföldi művek magyarra fordítása érdekében. E célból szövetkezett Balatonfüreden Pálóczi Horváth Ádámmal és Péczeli Józseffel, de tervét, mely a tudósok közreműködésén kívül a magyar arisztokrácia áldozatkészségére épített, nem sikerült megvalósítania.[13] A magyar tudós társaság létrehozásán oly sok máshoz hasonlóan ő is fáradozott: pesti házában e célból rendezett „Litterarius Consessus" azonban folytatás nélkül maradt.

Az alkotmányos élet helyreálltával — II. József halála után — Széchényi Ferenc visszatért a politikai közéletbe. Az 1790/91-i országgyűlésen azok közé tartozott, akik nemcsak a nemesi előjogokat kívánták biztosítani, hanem komoly

10. Berlász Jenő: *Emlékezés Széchényi Ferencre halálának 150. évfordulója alkalmából.* = *OSZK Híradó.* 1970. 11—12. sz. 171—174. l.
11. Tibolth Mihály szül. Szombathelyen, 1765-ben, nemes családból. 1788-tól Széchényi legidősebb fiának, Lajosnak nevelője. 1791-ben elkísérte Széchényit olaszországi útjára mint követségi titkár. Végig Széchényi bizalmi embere volt. 1790—1810 között egyik fő feladata a könyvtárral kapcsolatos teendők ellátása volt. Később Széchényi Ferenc birtokainak jószágigazgatója, Sopron és Somogy megyék táblabírája. 1833-ban húnyt el. Nagycenken, a Széchényi család sírboltjának közelében temették el. Vö. *Biographischen Notizen.* = *Zeitschrift von und für Ungern.* 1803. Bd. 3. 121—125. l. és uo. 1804. Bd. 6. 204 l. — Nekrológ: *Honművész,* 1833. 5. sz. ápr. 18. 38. l.
12. Fraknói, i. m. 113. l.
13. Széchényi terve szerint a Társulathoz csatlakozó mágnások kötelezték volna magukat egy magántitkár tartására, akinek kizárólagos feladata német és francia művek magyarra fordítása lett volna. A Társaság tudós tagjai a művek kiválasztásában és kiadásában működtek volna közre. Széchényi e célból vette maga mellé 1790-ben Debreceni Bárány Pétert, akinek fordításában J. L. Ewald népszerű munkája később meg is jelent. (*A köznép megvilágosodásáról.* Bécs, 1791.)

reformokra is törekedtek. E törekvések azonban — mint ismeretes — nem érték el céljukat. SZÉCHÉNYI számára csak hátrány származott belőle: haladó nézeteiért magára vonta az udvar és a klérus haragját.[14] Ilyen előzmények után bizonyára maga is úgy látta, hogy miután sem a politikában, sem a kuturális életben nem sikerült országos jelentőségű eredményeket elérnie, számára csak a mecénási szerep marad: saját birtokaira, vagyonára támaszkodva megvalósítani céljaiból a nemzeti érdekek szolgálatában annyit, amennyit a lehetőségek számára megengedtek. Még elvállalt egy inkább parádés, mint politikailag jelentős diplomáciai kiküldetést Olaszországba, de utána már magánemberként élt és dolgozott tovább birtokain. Nem sokkal ezután következett be HAJNÓCZY tragédiája — Széchényi végleges visszavonulását ezzel az eseménnyel szokták kapcsolatba hozni. Az a SZÉCHÉNYI Ferenc, akit később, évek múlva somogyi főispánnak iktattak be, majd a hétszemélyes tábla tagjai sorába emeltek, már nem volt azonos a régi küzdőszellemű közéleti emberrel. Országszerte aulikus főúrként ismerték, akiről csak később derült ki — nem utolsósorban könyvtáralapítása révén — hogy nem lett hűtlen ifjúkora eszményeihez.

A nemzeti gyűjtemény létrehozása

A század utolsó évtizede tehát az az idő, amikor SZÉCHÉNYI Ferenc aktivitása majdnem kizárólagosan könyvtárával és a hazai tudományos-irodalmi élet anyagi támogatásával kapcsolatos. KOLLÁNYI Ferenc említett művében gazdag tényanyaggal dokumentálja azt a nagyarányú könyvvásárlást, ami ezekben az években mind a bel-, mind a külföldi könyvpiacon folyt. Bécsi, lipcsei, nürnbergi könyvkereskedők és antikváriusok lesznek SZÉCHÉNYI rendszeres szállítói, hazai tudósok, írók végeznek SZÉCHÉNYI megbízásából vásárlásokat, éveken át valósággal átkutatva Magyarország és Erdély egész területét. Eladásra kínált jelentősebb magánkönyvtárak kerülnek teljes egészükben megvételre. A cél ekkor már világos: a magyar és magyar vonatkozású irodalom összegyűjtése. Idetartozónak ítéltek minden Magyarországon kiadott művet, bármilyen nyelven is jelent meg, minden magyar nyelvű művet, bárhol is került kiadásra, valamint minden olyan külföldön megjelent idegen nyelvű munkát, amelynek tartalmában valamilyen magyar vonatkozása volt. BLUMAUER bécsi antikvárius 1795-ben írja SZÉCHÉNYInek, hogy már minden segédeszközzel rendelkezik ahhoz, hogy egy magyar könyvtár kiválasztásához, kritikai gyűjtéséhez segítséget nyújthasson. Ismeretes egy levél, melyet SZÉCHÉNYI Ferenc egy bizalmas embere írt 1799-ben, amelyben az áll, hogy SZÉCHÉNYI magyar könyvtárát négy év alatt gyűjtötte össze.[15] Ez az adat tehát kb. 1795-ben jelölte meg a magyar könyvtár gyűjtésének kezdetét, s bár ez kezdő évnek csak bizonyos megszorításokkal fogadható el (SZÉCHÉNYI magánkönyvtárának korai éveiről a bevezetőben is szóltunk), annyi bizonyos, hogy ezekben az években a gyűjtés rendkívül intenzívvé vált és tudatosan meghatározott területre irányult.

14. Vö. LIPÓT királynak a magyar vezetőrétegről írt jellemzéseit, melyeket fia, SÁNDOR Lipót főherceg számára készített: „Széchényi Ferenc és titkára, Hajnóczy, mindketten nagyon veszedelmesek, főleg az utóbbi tehetséges, nagyon hevesek." = *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790—1795.* Kiad. Mályusz Elemér. Bp. 1926. 443. l.
15. Mindkét levelet KOLLÁNYI idézett művében ismerteti, 14. l.

Ebben a gyűjtőmunkában feltétlenül jelentős része volt TIBOLTH Mihálynak, aki később a katalógusokat is készítette. Szerepe az utókor előtt már meglehetősen feledésbe merült, a kortársak azonban még úgy tartották számon, mint aki „. . . a Széchényi Országos Könyvtár öszveszedésében fő munkás vala.[16]" Életrajzírója is fáradhatatlan buzgalmát és hihetetlen szorgalmát emeli ki, amellyel mindig újabb és újabb könyveket és érmeket kutatott fel s igyekezett azokat SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjteménye számára megszerezni.[17] Talán a nekrológ szavai sem túloznak, amikor azt állítják, hogy a könyvtárral kapcsolatos munkálatokra „. . . éji nyugodalmait hajnalig is feláldozá.[18]" KOLLÁNYI Ferenc is úgy tünteti fel TIBOLTH Mihályt, mint aki a könyvtár létesítése körül „jobbkeze volt" SZÉCHÉNYInek.[19]

A könyvtáralapítás szándéka SZÉCHÉNYI Ferencben csak jóval később érlelődött meg. Egy KOVACHICH Márton Györgynek szóló levelében még 1798-ban is arról írt, hogy magyar könyvgyűjteményének másodpéldányait, illetve azok egy részét egy felállítandó magyar könyvtár részére ajánlja fel.[20] Ekkor tehát SZÉCHÉNYI Ferenc még nem gondolt arra, hogy éppen az ő gyűjteménye szolgáljon egy nyilvános közkönyvtár céljaira. Talán nem belemagyarázás, ha úgy véljük, hogy magának a gyűjteménynek létrejötte, a benne felhalmozott nemzeti értékek súlya, a további gyarapodásért és fejlődésért érzett aggodalom, s nem utolsósorban a szélesebb körű használat elősegítésének vágya együttesen vezették SZÉCHÉNYI Ferencet arra az elhatározásra, hogy amit a maga erejéből megalapozott, a köznek kell átadnia, mert csak így biztosítható a gyűjtemény fennmaradása és fejlesztése. Ebben a tettben a hazafi áldozatkészségét szokták hangsúlyozni és joggal, ezúttal hadd hangsúlyozzuk a felvilágosult államférfi feudális gondolkodáson túllépő józan belátását, mely jobban bízik egy ügy intézményesített, azaz társadalmi formájában, mint az egyén, vagy egy család erejében.

A nemzeti múlt írásos emlékei összegyűjtésének gondolata a magyar közéletben már előbb is hangot kapott, elsősorban RÉVAI Miklós és KOVACHICH Márton György írásaiban. Ismeretes RÉVAI Miklós tervezete 1790-ből egy könyvtárral is rendelkező Tudós Társaságról és KOVACHICH Márton György terve ugyancsak egy társulattal egybekötött nyilvános könyvtárról. „Ez intézeti társulás célja az, hogy mindenekelőtt a kéziratos művek és a magyar vonatkozású, itthon vagy külföldön nyomtatásban már megjelent okleveles és történeti emlékek gyűjteményét hozza létre, könyvtár vagy múzeum elnevezéssel, . . ." írja KOVACHICH Márton György *Institutum diplomatico-historicum* c. 1791-ben megjelent munkájában.[21] A hangsúlyt KOVACHICH Márton György még a történettudományra, s ezen belül is a jogtudományra, pontosabban a közjogra helyezte, kiemelten fontosnak tartva a kéziratok (oklevelek) összegyűjtését, másoltatását is. KOVACHICH egy ilyen könyvtár alapjául saját könyvtárát, elsősorban kéziratgyűjteményét ajánlotta fel. Mikor tapasztalnia kellett, hogy Bécsben tervét nem karolják fel, egyenesen SZÉCHÉNYI Ferenchez fordult, akivel már 1791 óta sze-

16. *Honművész*. 1833. 5. sz. ápr. 18. 38. l.
17. Vö. 11. sz. jegyzettel: *Biographischen Notizen*.
18. *Honművész*, idézett cikk.
19. KOLLÁNYI, i. m. 79. l.
20. 1798. máj. 6. Idézi KOLLÁNYI, 49. l.
21. Idézi V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei*. = *Századok*. 1968. 1—2. sz. 90—144. l.

mélyes kapcsolatban állt. 1796-ban létre is jött közöttük az egyezség, mely szerint Széchényi Ferenc megvásárolta Kovachich teljes gyűjteményét (kéziratokat, okleveleket, ezek másolatait és nyomtatványokat) és kötelezte magát minden, Kovachich által a jövőben beszerzett kézirat átvételére.[22] Az eddig elmondottak alapján világos, hogy Kovachich Széchényire gyakorolt hatása, valamint szerepe a gyűjtemény gyarapításában fontos, de nem kizárólagos. Ezt alátámasztja az a levél is, amit Kovachich Márton György már az egyezség szóbeli megkötése után intézett Széchényihez. (Az egyezség aláírására csak 1797. jan. 1-én került sor.) Ebben a levélben Kovachich nehezményezi, hogy Széchényi miért nem említette neki soha, hogy kitűzött szándéka minden magyar nyelvű mű összegyűjtése, mert ő (Kovachich) e tekintetben is hasznos tanácsokkal tudott volna szolgálni.[23] Kovachich a múltra vonatkozó gyűjtésben mindig csak a történelem- és jogtudományra gondolt, míg viszont Széchényi a *teljes* irodalomra, beleértve a szépirodalmat, a humán- és természettudományokat, sőt a vallási, politikai, gazdasági stb. jellegű, sokszor efemer értékű kisnyomtatványokat is. Mindarra tehát, amit Magyarországon valaha kinyomtattak, vagy amit hazai szerzőktől külföldön kiadtak. Ehhez járult még a külföldi magyar vonatkozású irodalom gyűjtése. (Mindez nemcsak a nyomtatványok, hanem a kéziratok vonatkozásában is.) Ezek az elvek lényegében a nemzeti könyvtár gyűjtőköre mai koncepciójának felelnek meg, gyakorlati megvalósulásának ilyen korai példája figyelemreméltó. Bár Kovachich Márton György a későbbiekben is igyekezett Széchényit a könyvtár fejlesztésének, elhelyezésének, sőt elnevezésének kérdésében is befolyásolni, a kettejük személyi elhidegülése következtében hatása már nem számottevő.[24] Kivétel talán az a levél, amit Kovachich 1800 őszén intézett Széchényi Ferenchez s amelyben a francia hadak közeledése miatt a határszélen, Cenken levő könyvtár biztonsága szempontjából a Budára, vagy Pestre való költöztetést javasolta. Ezt a városnak az ország kulturális életében betöltött centrális szerepe miatt is ajánlotta.[25]

A nemzeti gyűjtemény katalogizálása

A könyvtár újabb, nagyarányú rendezését 1796 nyarán kezdte meg Tibolth Mihály s ennek befejezése után, valószínűleg 1797-ben hozzáfogott a katalógus elkészítéséhez. A munkában segítségére volt Petravich Ignác, Széchényi Pál nevű fiának nevelője, aki később — a gyűjtemény Pestre kerülése után — a könyvtár írnoka lett, valamint Kiblin József udvari káplán, Hajnóczy József egykori bizalmas barátja is. A katalógus kézirata már 1798 tavaszán nyomdakész volt, s a következő évben, 1799-ben meg is jelent az első két kötet. A pótkötetek 1803-ban, illetve 1807-ben követték az elsőket és párhuzamosan jelentek meg a mutatókötetek is.

A katalógus előszavának megírására Széchényi Ferenc Michael Denist, a bécsi udvari könyvtár igazgatóját kérte fel, akinek könyvtártani előadásait mint a bécsi Terezianum hallgatója, annak idején szorgalmasan látogatta. Denis

22. Vö. V. Windisch Éva i. m. 129. l. és Kollányi i. m. 20—21, 26—40, 47—49. l.
23. 1796. aug. 12. A levelet idézi Fraknói, i. m. 221. l. és Kollányi, i. m. 30. l.
24. Részletesen l. V. Windisch, i. m. 137—139. l.
25. Kollányi, i. m. 57—58. l.

előszava Széchényi Ferenc érdemeinek elismerése, jobban mondva magasztalása után a gyűjtés szempontjait elemzi. Különösen kiemeli azt a tényt, hogy a gyűjtést kiterjesztették a kisnyomtatványokra is, jól tudva azt, hogy ezek a kis terjedelmű nyomtatványok kallódnak el a leghamarabb, s válnak idővel könyvészeti ritkaságokká. Denis leszögezi azt a nemzeti könyvtárak gyakorlatában azóta törvénnyé vált elvet, hogy a teljesség érdekében semmit sem szabad feleslegesnek, vagy értéktelennek minősíteni. Végül kiemeli, hogy Széchényi könyvtára a Magyarországra vonatkozó irodalom eddigi legteljesebb gyűjteménye, s a tulajdonos érdeme, hogy a katalógus kinyomtatásával ezt a tudósok és írók közkincsévé tette.

Ugyanebből az időből (1799-ből) származik Széchényi határozott kijelentése: a katalógus kinyomtatásával egy cél lebegett szeme előtt, nevezetesen az, hogy a tudományos világot tájékoztassa gyűjteményéről.[26] Könyvtárának tehát már ekkor széleskörű publicitást szánt, s nagy súlyt helyezett annak használatára.

A cenki hungarika-könyvtár hivatalos átadására és Pestre szállítására 1803 tavaszán került sor. Ekkorra Tibolth Mihály már elkészítette a katalógus első pótkötetét, mely még ugyanebben az évben Pozsonyban meg is jelent. Az előszót Széchényi felkérésére Engel János Keresztély, a neves történész írta. A terjedelmes előszó hosszan sorolja fel az egyes könyvgyűjtő típusokat, a különböző szempontú gyűjtések lehetséges változatait, s a könyvtár-tulajdonosok különféle elgondolásait gyűjteményük jövendő sorsát illetőleg. Mindez természetesen csak előkészület abból a célból, hogy Széchényi Ferenc érdemeit magasztalhassa, tettét minden szempontból példaképül állíthassa.

Széchényi Ferenc a könyvgyűjtést könyvtárának átadása után is lankadatlan buzgalommal folytatta. Elsősorban a külföldi hungarikák beszerzésén fáradozott, a hazai nyomtatványok gyarapodását a nyomdák által beszolgáltatott példányokból, vagy magánszemélyek — főleg a szerzők — ajándékaiból várta.[27] A külföldön vásárolt könyveket Tibolth azonnal katalogizálta, beköttette, s ha egy-egy nagyobb szállítmány összegyűlt, a pesti könyvtárba küldte, Miller Jakab Ferdinánd könyvtárőrhöz. Miller viszont a hozzá érkezett ajándékokat és kötelespéldányokat küldte el Tibolthnak katalógizálás céljából. Ez a kissé bonyolult megoldás sértette a pesti könyvtáros hiúságát, nemkülönben az a tény is, hogy a könyvtár gyarapodásának nagy része továbbra is Széchényitől származott. Az önállósult intézmény nem rendelkezett még azzal a súllyal, hogy a kötelespéldányok beszolgáltatását a nyomdáktól megkövetelhette volna, s így azok csak nagyon kis számban érkeztek a könyvtárba. A Helytartótanácsnak ez ügyben — éppen Széchényi Ferenc folyamodványára — 1804. november 28-án kiadott rendelete se tudott a helyzeten javítani. Ezért írhatta Tibolth Mihály Millernek 1806-ban, hogy a magánadományok elférnek egy ládában, a helytartótanács küldeményei — a kötelespéldányok — pedig egy zsebkendőben.

26. Széchényi Ferenc levele Kovachich Márton Györgyhöz. Kollányi, i. m. 56. l.
27. 1806-ban Széchényi így vallott külföldi könyvbeszerzéseiről: „Gyönyörködve mondhatom az Úrnak, hogy a Nemzeti Könyvtárnak gyarapodására tsak egy két holnap alatt is Német országban sok ritkaságokat, de nagy költségekkel is szereztem; ujjaknak pedig meg szerzésére legnagyobb Reménységem vagyon." Széchényi Ferenc levele Mátyási Józsefhez, 1806. aug. 10. Idézi Sebestyén Gyula: *gróf Széchényi Ferenc levelezése könyvtári ügyekben.* = *Magyar Könyvszemle.* 1891. 187. l.

Ha SZÉCHÉNYI nem vásárolná továbbra is a könyveket, nem volna mivel megtölteni a katalógus pótkötetét.[28] Voltak olyan hazai szerzők, akik továbbra is SZÉCHÉNYI Ferenchez küldték el a nemzet könyvtárába szánt műveiket. SZÉCHÉNYI köszönőleveleiben sohasem felejtette el megemlíteni, hogy a kapott műveket „örökös emlékezetekre" a készülő katalógusba felvéteti.[29]

A második pótlás — ugyancsak TIBOLTH munkája —1807-ben jelent meg, SZERDAHELYI György Alajos egyetemi tanár, váci kanonok előszavával. Az előszó az alapító szokásos magasztalásán kívül különösen arra hívja fel a figyelmet, hogy az országos könyvtár léte és ilyen arányú gyarapítása ösztönzően hatott nemzeti irodalmunk lappangó értékeinek megmentésére, és összegyűjtésére. A könyvtár ügye közügy, a haza minden polgárának buzgalmára és áldozatkészségére szükség van a könyvtár fenntartásához és fejlesztéséhez.

SZÉCHÉNYI könyvvásárlásai és küldeményei a pesti könyvtár részére a továbbiakban sem szakadtak meg, bár különböző bajok (betegsége, gazdasági nehézségek, MILLERrel való nézeteltérések) miatt — különösen 1811 után — érezhető csökkenés állt be. A katalógus harmadik pótkötete is nehezen készült. MILLER nem küldte el az új gyarapodást, máskor meg arról írt SZÉCHÉNYInek, hogy a munkát ő maga vette át, hogy SZÉCHÉNYIt ettől megkímélje.[30] Holott SZÉCHÉNYI Ferenc erőteljesen ragaszkodott ahhoz a jogához, hogy a könyvtárat, míg él, gyarapíthassa és a katalógusokat maga rendezhesse sajtó alá. Világosan kifejti ezt 1812. szeptember 8-án a nádorhoz írt folyamodványában:

„Örömest beszállítottam volna a nemzeti intézetbe ezen alkalommal azon nyomtatványokat és kéziratokat is, a melyeket a katalógus legutolsó pótkötetének megjelenése óta szereztem be nagyobb mennyiségben; miután azonban Millernek sohasem tetszett azon könyvek címeit, a melyeket vagy az egyes szerzők, vagy pedig a helytartótanács küldött be, velem közölni, hogy a királyi kiváltságlevél második pontja értelmében a további pótlékok közreadhatók legyenek, — másodpéldányokra pedig pénzt kiadni és ezeket Pestre szállítani, főleg a mai viszonyok közt, feleslegesnek tartottam. Fenséged is be fogja látni, hogy úgy a könyvek beszerzésében, mint a katalógus további kiadásában önhibámon kívül lettem megakasztva. Nehogy pedig másnak mulasztása még tovább is akadályozzon a magamra vállalt kötelezettség teljesítésében, méltóztassék Millernek kegyesen meghagyni, állítsa össze a II. pótkötet kiadása óta beérkezett könyvek címeit, osztályozza ezeket és küldje el nekem Bécsbe, a hol örömmel fogom ezeket, az általam vásárolt munkákat is hozzáadva, cenzúra alá adni, átnézni és kinyomatni, annál is inkább, mert tapasztalásom szerint ezt itt kisebb költséggel történhetik meg, mint Pesten; ugyanezt az eljárást követvén a kézirat-katalógusnál is, ha a III. pótkötet kiadása iránt Fenségednek intézkedni méltóztatik."[31]

A dolog azonban ennyiben maradt, a katalógus harmadik supplementuma sohasem készült el. Ma már csak a könyvekbe ütött korabeli bélyegzőkből lehetne megállapítani, milyen könyvek származnak SZÉCHÉNYI Ferenctől és melyeket szerzett a könyvtár önállóan, ajándékozás vagy kötelespéldányok révén. A kétféle pecsét („Ex Bibl. Com. F. Széchényi", és „Ex Museo Hungarico"), melyeket ezekben az években használtak, világosan utal erre. Hogy SZÉCHÉNYInek mennyire eleven gondja volt a katalógusok ügye, mutatja ezt végrendelete is: az 1814-es első változat a soproni könyvtár eladásából befolyt összegeket szánja a kiadás

28. KOLLÁNYI, i. m. 139. l.
29. Vö. SEBESTYÉN Gyula i. m. 175—198. l.
30. MILLER levele 1810-ből. Idézi KOLLÁNYI, 202. l.
31. KOLLÁNYI, i. m. 297—298. l.

finanszírozására, az 1820-as végleges szöveg fiainak hagyja meg, hogy a katalógusok kiadását folytassák. (A könyvek katalógusain kívül csak az érmek és a kéziratok katalógusai jelentek meg.)[32]

II. A NEMZETI KÖNYVTÁR ALAP ÁLLOMÁNYA (1799—1807)

A Széchényi Könyvtár kezdeti állományáról mindezideig nem álltak rendelkezésre pontos, számszerű adatok. A bibliográfus KERTBENY Károly még 1880-ban is azt panaszolta, hogy mennyire hiányzik egy ilyen statisztikai kimutatás: „És nem volna késő még napjainkban sem, ha valamely szorgalmas bibliographus a Széchényi féle könyvjegyzékhez egy önálló statisztikai, időrendi, nyelvi stb. pótlékot készítene, . . . még évtizedeken át igen gyakorlati és tudományos szempontból igen hálás munka volna . . .”[33] A könyvtár történetével foglalkozó valamennyi mű egy becsült adatra hivatkozott: a cenki könyvtár Pestre szállításakor 1803 tavaszán az átvevő MILLER a nyomtatványok számát 4115 darabra becsülte.[34] Az átadó TIBOLTH Mihály darabonkénti leltár szerint szerette volna a könyvtárat átadni, MILLER azonban ezt túl hosszadalmasnak találta és időhiányra hivatkozva csak sommás átvételt hajtott végre. Így rögződött meg az irodalomban és a köztudatban, hogy Széchényi Ferenc kb. 4000 kötettel vetette meg az országos könyvtár alapját. Most történt meg először, hogy az állományt legmegbízhatóbban rögzítő katalógusokhoz fordulva, tételenként leszámolva készítettünk statisztikát Széchényi adományáról.[35] Ha csak az 1799-ben megjelent katalógus első két kötetét vesszük tekintetbe, a nyomtatványok száma 7096 db volt. Ebből a könyvszintet el nem erő 30 lap alatti nyomtatványok száma 1894, az egyleveles nyomtatványoké 70. Tehát MILLER legalább 5132 db 30 lap fölötti nyomtatványt vett át. De valószínűleg még ez a szám sem felel meg a valóságnak: a katalógus első supplementuma ugyanis már ekkor elkészült, illetve nyomdában volt. Nincs okunk feltételezni, hogy SZÉCHÉNYI az ebben szereplő műveket is ne adta volna át már ekkor. Ez a kb. 4—5 évi gyűjtés a katalógus első pótkötetében újabb 3234 darabot eredményezett. (A 30 lap fölöttiek száma 1867, 30 lap alatt 1208,

32. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris* Vol. 1—3. Sopron, 1814—1815. *Catalogus numorum . . . Pars 1—2. Tabulae numismaticae, vol. 1. Appendix ad catalogum numorum.* Pest, 1807—1810. — SZÉCHÉNYI halálakor, 1820-ban a térképek és metszetek katalógusa is nyomdakész volt.

33. KERTBENY Károly: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454—1600.* Bp. 1880. CXXII. l.

34. KOLLÁNYI, i. m. 86. l. A nyomtatványokon kívül MILLER egyéb becsült adatai: 730 kézirat, 102 metszet, 2000 címer, 40 téka térkép. A szállításnál a teljes anyag állítólag 111 mázsát nyomott. A *Magyar Minerva* 1900-ban megjelent kötetének adatai szerint SZÉCHÉNYI Ferenc adománya 11 884 nyomtatvány, mintegy 15 000 kötetben, 1152 kézirat, mintegy 2000 kötetben és egy jelentékeny térképgyűjtemény. Ezek az adatok feltehetőleg a 19. század folyamán egy belső könyvtárrendezés alkalmából nyertek megállapítást, amelynek azonban ma már nem található írásbeli nyoma.

35. A statisztikákban megadott számok nem műveket, hanem kötet- illetve darabszámot jelölnek; az egyszerűség kedvéért az időszakos kiadványokat is kötetenként a könyvek közé számolva, ahogy azt a katalógus is teszi. A statisztikák erősen munkaigényes elkészítésében segítségemre volt ILLYÉS Katalin, az OSZK Hírlapfeldolgozó osztályának munkatársa, akinek ezúton is köszönetemet fejezem ki.

egyleveles 159 db volt.) Az 1803 tavaszán átadott nyomtatványok száma tehát kb. 10 330 db lehetett, ebből a könyvnek számító (30 lap fölötti) egységek száma 6999, a 30 lap alatti nyomtatványoké 3102, az egyleveleseké 229. A Széchényi országos könyvtár induló állománya eszerint 7000 kötet könyv és mintegy 3330 db kisnyomtatvány lehetett. (Ehhez járulnak természetesen kéziratok, térképek, metszetek, amikkel itt nem foglalkozunk.) A katalógus második pótlása újabb 3394 db nyomtatványt tartalmazott (2040 db a 30 lap fölöttiek száma, 1240 db a 30 lap alattiaké, 114 db egyleveles nyomtatvány). Mindezt összegezve: a Széchényi Ferenc által kiadott katalógusok 13 724 db nyomtatványról adnak számot, ebből 9039 kötet a könyvek száma, 4342 db a 30 lap alatti kisnyomtatványoké és 343 db az egyleveles nyomtatvány. Széchényi adománya azonban ennél is több: hiszen a katalógus 2. pótkötete 1807-ben jelent meg, s ezután még sokáig folyt a könyvvásárlás és a könyvek Pestre való küldése. Széchényi Ferenc teljes adományát óvatos becsléssel is legalább 15 000 db nyomtatványra tehetjük.

A nyomtatott kötetkatalógusok

A katalógus szerkezeti felépítése kettős: a betűrendes részt szakrendi rész követi, amely több mint egyszerű mutató, mivel az előzőleg betűrendben közölt anyagot erősen rövidített címleírások formájában megismétli. Így maga a szakrendi rész is önállóan használható, legfeljebb a részletesebb címleírást kell a betűrendes részben visszakeresni. A szakbeosztás a 18. században szokásos rendszerezést követi, a francia és német könyvtári és könyvkereskedői katalógusokban használt tudományfelosztás szerint. Közvetlen mintájául M. Denis szakrendszere szolgált.[36] A fő osztályok pontosan megegyeznek Denis ismert rendszerével: 1. Hittudomány, 2. Jogtudomány, 3. Filozófia, 4. Orvostudomány, 5. Matematika, 6. Történettudomány, 7. Filológia. Széchényi csak a sorrenden változtatott: a hittudomány megmaradt az élen, viszont a történettudomány a hatodik helyről a második helyre került, az orvostudomány pedig megelőzte a filozófiát. A fő szakok sorrendje és eredeti latin nyelvű megjelölése Széchényinél tehát így alakult: 1. Theologia, 2. Historia, 3. Jurisprudentia, 4. Medicina, 5. Philosophia, 6. Mathesis, 7. Philologia et Paedagogia. A történelem szakcsoportjának ilyen előtérbe kerülése Széchényi Ferenc erős történeti érdeklődését tükrözi, de ugyanezt sugallta a gyűjtemény jellege is. Az anyagnak közel felét ebbe a szakba osztották, ideértve a földrajzot, útleírásokat és a biográfiai műveket is, többek között az üdvözlő, beiktató, halotti stb. beszédek tömegét, a korabeli hazai irodalom e jellegzetes műfaját. (Érdekes összevetésre ad alkalmat a Teleki-téka korabeli katalógusa: az ugyancsak erős történeti érdeklődésű Teleki Sámuelnél a nyolc főosztályból a történelem hármat foglal le: 1. történelem, 2. egyháztörténet, 3. régészet.) A filozófia szakba a kor szokása szerint beletartozik a fizika, kémia, a „historia naturalis", azaz természetrajz és a mezőgazdaság is, a matematika szakba a technika, a mérnöki tudományok, a filológia szakba a nyelv- és irodalomtudomány, az irodalomtörténet, a szépirodalom, a pedagógia és egyéb rokon területek (könyvkiadás, nyomdászat, cenzúra, tudományos intézmények stb.). A főosztályok további 32 osztályra oszlanak, ezen belül betűrend van.

36. Vö. M. Denis: *Einleitung in die Bücherkunde.* Wien, 1777.

A katalógus első, betűrendes része a szerzők, anonim művek esetében a címrendszó alatt sorolja fel a műveket. Az egységes szerzői betűrend nem ad módot a magyar nyelvű, vagy magyarországi nyomtatványok elkülönítésére az idegen nyelvű, különösen a külföldi megjelenésű idegen nyelvű anyagtól. Kétségtelen, hogy így az anyag kissé összemosódik, a gyűjtemény magyar jellege nem szembeötlő. A szakrendi rész szintén nem tesz különbséget egy-egy tárgykör hazai vagy külföldi szakirodalma között. Mégis túlzásnak érezzük a már említett KERTBENY Károly sommás ítélkezését:

„A legnagyobb baj azonban az, hogy a munkák abc-rendű felsorolásában, mindenféle nyelvű munkák összevissza keverve fordulnak elő, és így az egyes nemzeti irodalmaknak nyelvek szerinti átnézése hiányzik, és éppen úgy hiányzik az Indexekben az egyes nyomtatványok időrendes átnézete; végre a szerzők, fordítók, nyomtatási helyek, és a nyomdászok vagy kiadók teljes névjegyzékét is nélkülözzük. E lényeges hiányok által, melyekhez egy statisztikai kimutatás hiánya is járul, a Széchényi-féle könyvjegyzék egyszerű könyvjegyzék marad, bármilyen pontos is az és nem emelkedik fel a modern értelemben vett tudományos könyvészet magaslatára. De hisz ez természetes. 1799—1807-ig még Denistől sem várhattunk ily irodalom- és kultúrtörténelmi nézetet."[37]

Tehát maga KERTBENY is elismeri, hogy olyan valamit kér számon, aminek megvalósulása — a bibliográfiai módszerek egyre tökéletesebbé válásával — csak sokkal később vált lehetővé.

A magyar vonatkozások kiemelését szolgálja, hogy a magyarra fordított művek fordítói utalót kapnak és utalás történik egy mű más nyelvű fordításaira is. Kevésbé ismert magyar szerzőktől — különösen a külföldre szakadt magyaroknál — egy-egy életrajzi adat is található (foglalkozás, működési hely, intézmény). A korabeli ismertetők is kiemelték a katalógus nagy előnyét, hogy a betűrendes rész igyekszik minden olyan helyen felvenni a művet, ahol azt keresheti.[38] Egy recenzor viszont már akkor is kifogásolta, hogy az üdvözlő és halotti beszédek az ünnepelt, illetve elbúcsúzhatott személy neve alatt találhatók, s a szerzők csak utalót kaptak.[39] A címleírások végén, a megjegyzések között megemlítik a könyv ritka voltát, vagy azt, hogy kinek ajánlották a művet, kik írtak bele üdvözlő verseket stb.

Nagy érdeme a katalógusnak a gyűjteményes munkák analitikus feltárása. A nagy forráskiadványoknál, mint pl. BÉL Mátyás, KOLLÁR Ádám, J. BONGARS, N. REUSNER, I. SCHWANDTNER munkái, az egyes dokumentumok tételenkénti felsorolással szerepelnek. KOVACHICH Márton György *Scriptores rerum hungaricarum* . . . c. művének címleírása a katalógusban négy oldalt foglal el! (Ugyanakkor az itt felsorolt művek a betűrend megfelelő részében is megtalálhatók.) A *Göttingische gelehrte Anzeigen* recenzora külön is kiemelte ezt a tényt.[40] Hasonlóképpen igen nagy jelentőségű a tudományos érdekű folyóiratcikkek analitikus felvétele. Így egy-egy szerző neve alatt nemcsak az önállóan megjelent munkái, hanem egy-egy jelentősebb értekezése is megtalálható. Ez a részletes feltárás azonban nem általános, főleg a katalógus két első kötetében találkozunk

37. KERTBENY, i. m. CXXII. l.
38. *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802. 3. sz. 334—338. l.
39. Uo. 1803. Bd. 4. 174—176. l. A recenzor L. S. névjele a folyóirat szerkesztőjét, SCHEDIUS Lajost sejteti.
40. „Bey vielen grösseren Werken werden die Hauptrubriken besonders aufgezählt, wie bey Schwandtner's Scriptt. rer. Hungar., . . ." = *Göttingische gelehrte Anzeigen*. 1803. ápr. 25. 67. sz. 666. l. KOLLÁNYI könyvében ezt a kritikát nem említi.

vele, később a pótkötetek betűrendes részeiben már csak szórványosan fordul elő, a szakrendi részben viszont még ezután is elég gyakori. A folyóiratbeli cikkek szelekciója erős: a magyar nyelvre, Magyarország népeire, földjére stb. vonatkozó irodalom nyert elsősorban feltárást. Legtöbbet szereplő folyóiratok a *Merkur von Ungarn, Ungarisches Magazin, Siebenbürgische Quartalschrift, Göttingisches Magazin, K. K. privil. Anzeiger,* SCHEDIUS Lajos folyóiratai: a *Literarischer Anzeiger für Ungarn* és a *Zeitschrift von und für Ungern,* A. L. SCHLÖZER folyóirata, a *Staatsanzeigen.* A folyóiratcikkek analitikus felvételét később TELEKI Sámuel könyvtárának katalógusa is alkalmazta: az 1811-ben megjelent harmadik kötetben, mely a Magyarországra vonatkozó irodalmat foglalta össze, sűrűn találkozunk a gyűjteményes munkák, illetve egyes folyóiratok analitikus feldolgozásával. KERTBENY Károly később éppen ezt — az önálló művek közé vegyített hírlapi cikkek jelenlétét — kifogásolta.[41] Véleményünk szerint akkor, amikor egy ilyen nagyságrendű könyvtár nyomtatott katalógusa egy kissé a bibliográfia szerepkörét is hivatva volt betölteni, ezt a bővítést csakis pozitívan lehet értékelni. Így ítélte meg a *Göttingische gelehrte Anzeigen* kritikusa is, aki ellenkezőleg azt kifogásolta, hogy SCHLÖZER folyóirataiból, „. . . die sehr viel Ungarisches enthalten . . .„ kevés felvétel van.[42]

A külföldi művek magyar vonatkozásainak feltárását már HAJNÓCZYval kapcsolatban megemlítettük, itt megerősítve látjuk ezt a gyakorlatot. A *Zeitschrift von und für Ungern* recenzora is kiemeli, hogy a látszólag nem a gyűjteménybe illő munkánál a megjegyzés mindig pontosan, többnyire lapszám (!) szerint közli, hol található a műben valamilyen magyar vonatkozás. Pl. N. REUSNERnek Baselben 1592-ben megjelent útleírás-gyűjteménye, az *Itinerarium totius Orbis* után hétsoros annotáció sorolja fel a Magyarországon tett utazások leírásait. Egy 1559-es krakkói nyomtatványnál közlik, hogy a művet ZÁPOLYA Jánosnak ajánlották.[43] Ezen a téren a katalógus jóval többet nyújt egy szakszerűen csoportosított könyvjegyzéknél: elemző bibliográfiát ad, a művek egy bizonyos szempont szerinti feltárását. TIBOLTH Mihályt itt illeti meg a legnagyobb elismerés, hiszen ilyen igényű katalogizálásnál a puszta címleíráson kívül a nem magyar nyelvű művek legnagyobb részének tüzetes átnézése, átolvasása volt szükséges. A tartalmi feltárás érdekes példája, amikor az annotáció utal a szóban forgó műre írt vitázó válaszra is.[44] TIBOLTH szerkesztői érdemeit — bár nevének ismerete nélkül — a *Göttingische gelehrte Anzeigen* a *Supplementum* kötet ismertetésénél külön kiemelte. A tartalmi feltárás pontosságát, sokrétűségét elsősorban a szakrendi részben méltányolta: „Der Redacteur dieser Cataloge ist immer noch unbekannt; [a katalógusok valóban nem tüntetik fel TIBOLTH nevét, ezt csak a hazai viszonyokkal ismerős kortársak tudták], seine weite Belesenheit, seine Geschicklichkeit im Anordnen, sein hoch verdienstlicher Fleiss, glänzt vorzüglich im Real-Catalog (Index alter); der Mann verdient herausgerufen zu werden.[45]

41. KERBENY, i. m. CXXII. l.
42. *Göttingische gelehrte Anzeigen.* uo.
43. SZÉCHÉNYI katalógus, Tom. 1. Pars. 2. 245. és 113. l.
44. SZÉCHÉNYI katalógus, Tom. 1. Pars. 1. 48. és 77. 1. Egy müncheni, 1741-es kiadvány a bajor uralkodóház trónigényét indokolja a III. KÁROLY halála után megüresedett trónra, s az annotáció utal az elleniratra.
45. *Göttingische gelehrte Anzeigen.* 1804. aug. 27. 137. sz. 1362. l.

A címleírások általában minden lényeges elemet tartalmaznak: közlik a szerző nevét (esetleg foglalkozását, hivatalát is feltüntetve), a címet, esetleges alcímet, a kiadás helyét és évét, formátumot, kötet- vagy lapszámot. A kiadó, illetve nyomdász neve azonban hiányzik, ezt csak a katalógus második supplementumában tüntették fel. A külföldi kritika szerint is „... die Vollständigkeit der Anzeigen ist musterhaft.[46]"

Figyelemreméltó, hogy a terjedelmet is közölték. Ez akkor nem volt magától értetődő: kitűnően szerkesztett katalógusok is általában csak a formátumot jelölték: így pl. TELEKI Sámuel könyvtárának katalógusa is. E tényt a korabeli kritika is rögtön értékelte: kiemelték, hogy a lapszám közlése jó támpontot ad a munka értékelésére, fontos vagy kevésbé fontos voltának megállapítására, a brosúra irodalom elkülönítésére. A bibliográfiai leírások általában pontosak, a kor színvonalának megfelelőek: ritkán akadunk kisebb pontatlanságokra, következetlenségekre. (Pl. nem egységes névformák.)

A katalógusok tartalmukban reprezentálták mindazt, amit a magyar nyelvű írásbeliség nyomtatott művekben a 19. sz. elejéig fel tudott mutatni, pontosabban azt, amit SZÉCHÉNYI Ferenc ebből könyvtára számára meg tudott szerezni. Abban az időben kétségkívül SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjteménye volt e vonatkozásban a legteljesebb, hiszen egyetlen könyvgyűjtő kortársa sem tekintette a magyar könyvek összegyűjtését elsődleges céljának. A kor neves hazai magángyűjtői (TELEKI Sámuel, BATTHYÁNYI Ignác, RÁDAY Gedeon stb.) a magyar könyvek felkutatása mellett azonos súllyal gyűjtötték az enciklopédikus érdekű külföldi irodalmat is. A korabeli kritika ezért ünnepelhette joggal a SZÉCHÉNYI-féle katalógusok megjelenésében azt, hogy azok tulajdonképpen a nemzeti irodalom bibliográfiai összefoglalásának első kísérleteit, CZWITTINGER, BOD Péter, és HORÁNYI Elek munkáját folytatják: egy valóban létező és teljességre törekvő nemzeti gyűjteményt írtak le első kézből, ösztönzést adva ezzel a további kutatásokra és bibliográfiai összefoglalásokra. Ezt hangsúlyozza a *Zeitschrift von und für Ungern* kritikusa is, majd így folytatja:

„Diese Bibliothek wurde auch nicht aus blosser Liebhaberey, oder zur Schau und zum Prunke von dem weisen patriotischen Besitzer derselben gesammelt, sondern zum wirklichen Nutzen für die ganze Nation, zum Gebrauche derjenigen, die selbst unvermögend sich diese Hilfsmittel zu verschaffen dieselben zu ihrer eigenen Belehrung und Bildung, oder zur Beförderung der vaterländischen Literatur anwenden wollen."[47]

A gyűjtemény hazai és külföldi rétege, nyelvi, időbeli és terjedelmi megoszlása

SZÉCHÉNYI könyvtárának egyik legfontosabb része a magyar nyelvű könyvek gyűjteménye. E gyűjtemény vizsgálatánál a korabeli bibliografus, SÁNDOR István művével való összevetés önként kínálkozik. A SZÉCHÉNYI-féle katalógusok megjelenése után ugyanis időrendben SÁNDOR István *Magyar Könyvesháza* (Győr, 1803.) az első bibliográfiai mű, amely esetleg támaszkodhatott a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény anyagára. Ez azonban csak feltételezés, hiszen tudjuk, hogy az 1803-ban megjelent mű kéziratát SÁNDOR István már 1802 tavaszán átadta a nyom-

46. *Göttingische gelehrte Anzeigen*. 1803. ápr. 25. 67. sz. 666. l.
47. Vö. 38. sz. jegyzet.

dának, míg Széchényi Ferenc a katalógusokat csak 1802 augusztusában küldte szét, Sándor Istvánnak is juttatva egy példányt.[48] Arra nézve, hogy az 1799/1800-ban kinyomtatott katalógusok már korábban is rendelkezésre állhattak az érdeklődőknek, nincsen biztos adatunk. Mindenesetre a *Magyar Könyvesház*zal kapcsolatban megjelent kritikákra reagálva írja 1804-ben Sándor, hogy a művében hiányzó címek pótlását már megkezdte a Széchényi-féle katalógus *Supplementum* kötetéből.[49] Ez a megjegyzés azt feltételezi, hogy a katalógusok első két kötetének anyaga már előzőleg ismert volt előtte. Sándor István bibliográfiájában az 1533—1800 közötti időszakból 3621 magyar nyelvű *művet* sorolt fel; a Széchényi-katalógus magyar nyelvű műveinek *kötetszáma* 3051. Bár az időhatárokban némi eltérés van (Széchényi tágabb időközt fog át) és Sándornál a művek száma nyilván alacsonyabb, mint az ennek megfelelő darabszám, a két szám összevetése nagyjában érzékelteti a potenciálisan megszerezhető és a Széchényi-féle gyűjteményben megtalálható magyar nyelvű irodalom arányát. (A kisnyomtatványok regisztrálásától Sándor István sem zárkózott el, előszavában ezt részletesen meg is indokolta.)[50] Amivel Sándor István többet nyújtott Széchényi Ferencnél, az elsősorban a hazai magyar nyelvű nyomtatványok időrendi elrendezése. Ezzel nyert tulajdonképpen Sándor műve irodalomtörténeti jelentőséget, hiszen a kronologikus felsorolás a fejlődést tette érzékelhetővé.[51] A Széchényi katalógus megint más oldalról világította meg a kérdést: a magyar nyelvű irodalomnak a katalógus szakrendi részében való nyomonkövetése arra szolgálhatott tanulságul, hogy a tudományos irodalom magyar nyelvű művelése mind az eredeti művekben, mind fordításokban mennyire szegényes volt még.

A magyar nyelvű műveken túl a gyűjtés a Magyarországon nyomtatott valamennyi kiadványra kiterjedt, tehát a nem magyar nyelven megjelent hazai nyomtatványokra is. A beszerzendő művek számát itt még nehezebb meghatározni. Szabó Károly 1885-ben az RMK II. előszavában a magyar nyelvű nyomtatványok számát 1711-ig mintegy 2000-ben állapítja meg (ezek jórészt Magyarországon is készültek), a nem magyar nyelvűek száma az ő gyűjtésében 2453 (valamennyi magyarországi megjelenésű). Az 1711—1800 közötti időszakra Csapodi Csaba mintegy 9077 hazai nyomtatványt számít.[52] Így tehát a kezdettől 1800-ig bezárólag kb. 13 és félezer magyarországi nyomtatványt kérhetünk számon a teljességnek azon a fokán, ahol a hazai bibliográfiai feltárás a 19. század

48. Szinnyei József: *Az első magyar bibliográfus.* Bp. 1901. 19. l.
49. Szinnyei, i. m. 21. l.
50. Sándor István: *Magyar Könyvesház.* Győr, 1803. Bevezető.
51. Vö. Kertbeny i. m. CXXIV. l.: „Sándor munkácskája pótolta azt, ami a máskülönben oly becses Széchényi-féle könyvjegyzékben, fájdalom, hiányzik: t. i. az időrendi átnézetet, és pedig kizárólag a magyar nyomtatványokét. És ezen rendszer követése által a munka irodalomtörténeti jelentőséget nyert, amit a Széchényi-féle szintén nélkülöz, . . ."
52. Ezúttal figyelmen kívül hagytuk, hogy az RMK I-ben kis számban ugyan, de Magyarországon kívül megjelent magyar nyelvű művek is vannak, valamint a későbbi RMK-kiegészítéseket, melyek a számot kb. 1/3-dal megnövelnék. 18. századi, hazai viszonyokról lévén szó, nem volna reális, ha másfél évszázad bibliográfiai kutatásainak valamennyi eredményét számonkérnénk egy alapozó gyűjtés esetében. A 18. századi hazai nyomtatványok adatait l. Csapodi Csaba: *Könyvtermelésünk a XVIII. században.* = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 4. sz. Csapodi gyűjtésének alapja Petrik bibliográfiája volt, de csak a hely és az év feltüntetésével megjelent nyomtatványokat vette tekintetbe.

végén állott — ma már természetesen jóval többet.[53] Ezzel szemben a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény 7584 magyarországi megjelenésű nyomtatványt foglalt magában. (Kis hányaduk 1800 utáni megjelenésű.) Ez az arány is azt bizonyítja, hogy a szétszóródott hazai nyomtatványok összegyűjtése nem volt könnyű feladat, s még egy SZÉCHÉNYI-féle vállalkozás is csak félsikert hozhatott. A hiányok elsősorban a régebbi, kevés példányszámban fennmaradt 16—17. századi hazai nyomtatványok köréből adódtak, s ezek közül is leginkább az ország keleti (tiszántúli és erdélyi) részeiben kiadottak. Másrészt, a nemzetiségi nyelveken megjelent irodalom volt meglehetősen hiányos: a szlovák, szerb, román stb. nyelven nyomtatott művek száma a SZÉCHÉNYI katalógusokban mindössze 105 db. A nemzetiségi nyelveken kiadott művek szembetűnő hiánya hatott bizonyára később serkentőleg az ajándékozók körére, legalábbis ezt bizonyítja LATINOVICS János kir. tanácsos adománya 1804-ben. LATINOVICS néhány horvát könyvet ajándékozott a nemzeti könyvtárnak, s ugyanakkor közölte elhatározását, hogy költségére összegyűjteti a horvát nyelven nyomtatott műveket abból a célból, hogy a horvát nemzet is rendelkezzék majd egy teljes könyvgyűjteménnyel. Az ajándékozás tényét a *Zeitschrift von und für Ungern* c. folyóirat *Patriotische Beyträge zur Gräfl. Széchényischen ungarischen Reichsbibliothek* c. rovatában regisztrálta. A folyóirat még további megjegyzést fűzött ehhez az eseményhez, valószínűleg a szerkesztő, SCHEDIUS Lajos tollából. A megjegyzés írója azt az óhaját fejezte ki, hogy bárcsak ilyen jótevők az oláh, a szerb és a szláv (szlovák) nemzetből is akadnának.[54]

Magyar nyelvű nyomtatvány a 13 724-ből csak 3051 db volt. A latin nyelvű ennek több mint kétszerese: 6426, s még a német nyelvűek száma is magasabb a magyarénál: 3535 db. A többi nyelv ezekhez képest elenyészően csekély. (Francia 332, olasz 254, valamennyi szláv nyelv együtt 104.) Széchényi magyar könyvtára tehát korántsem jelent egyszersmind magyar nyelvű könyvtárat — a nyelvújítás kora előtti időben és a könyvtár gyűjtőkörének ismeretében ez természetes is.

A gyűjtés legtágabb köre, a Magyarországon kívül megjelent magyar vonatkozású irodalom statisztikai adatai jelentik számunkra a legnagyobb meglepetést. A 13 724 nyomtatványból 5235 db jelent meg Magyarországon kívül, vagyis a teljes állomány 38,2 százaléka! (A hely nélkül megjelentek száma 905, ezeknek is tekintélyes része külföldi lehetett.) E műveknek csak egy részét alkotják a külföldön, Magyarország számára megrendelésre nyomtatott művek, vagy magyar szerzők külföldön megjelent munkái. Nagyobb részét a külföldi, magyar vonatkozású irodalom jelenti. Maga az a tény, hogy SZÉCHÉNYI magyar könyvtárának könyvei közel 40 százalékban Magyarország határain kívül jelentek meg, bizonyítja a gyűjtemény rendkívüli gazdagságát a magyar vonatkozású külföldi irodalomban, azaz hungarikákban. E műfaj későbbi jeles gyűjtőjének, APPONYI

53. A legújabb kutatások az 1712—1800 közötti időszakra kb. 7660 magyarországi, és külföldi magyar nyelvű címmel egészítették ki PETRIK Géza gyűjtését. Vö. *Magyarország bibliographiája 1712—1860. V. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860. c. művének 1—4. kötetéhez. Az 1712—1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok.* Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné. Bp. 1971.

54. „Es ist zu wünschen, das solche Wohltäter auch für die walachische, serbische, *und* slavische Nation entstehen mögen." = *Zeitschrift von und für Ungern.* 1804. Bd. 6. No. 3. 200. l.

Sándornak hungarika gyűjteményével való összevetés a továbbiakban az állomány elemzésének egyik lényeges meghatározója lesz.

A katalógusokban rögzített teljes állomány legfontosabb statisztikai jellemzőit az alábbiakban foglalhatjuk össze. Kiadási év szerint 18—19. századi a nyomtatványok 76,81 százaléka, 17. századi 15,32, 15—16. századi 4,22, év nélküli 3,65 százaléka. Nyelvi megoszlása: latin 46,8, német 25,8, magyar 22,2, francia 2,4, olasz 1,8, egyéb nyelvű 1 százaléka. A megjelenés helye szerint: magyarországi 55,2, ausztriai és németországi 30,5, egyéb külföldi 7,7, hely nélküli 6,6 százaléka. Terjedelem szerint: 30 lap feletti 65,9, 30 lap alatti 31,6 és egyleveles 2,5 százaléka.

Magyar szerzők eredeti művei, magyarra fordított művek

E rendkívül gazdag gyűjtemény tartalmi ismertetése a dolog természeténél fogva csak vázlatos, egyes — lényegesnek érzett — szempontokat hangsúlyozó lehet. Emellett nem nélkülözheti az adatok bőséges felsorakoztatását, vállalva ezzel a szöveg túlterhelésének kockázatát is.

Mivel a gyűjteményt elsősorban formai ismérvek jellemzik (nyelvi, illetve nemzeti körülhatároltság) az elemzés sem mehet sokkal túl ezeken a szempontokon. A gyűjtemény megítélésének legfontosabb kritériuma ebben az esetben a teljesség ilyen vagy olyan fokának elérése lehet, amire a mennyiségi adatok ismertetésénél már tettünk is kísérletet. Minőségi kritériumként — legfeljebb egy-egy fontosabb mű vagy szerző hiányára utalhatunk. Minden további — pl. tudományszakok szerinti elemzés — már nem a gyűjtemény kritikáját, hanem a magyar irodalom és tudományosság addig elért állapotát illetné. Kivételképpen — pl. a világirodalomból magyarra fordított művek esetében — ilyenre is sor kerül majd, de ez, ismételjük, *nem* meghatározója vagy jellemzője magának a gyűjteménynek.

Széchényi Ferenc gyűjteménye mindenekelőtt a magyar írók alkotásainak tárháza kb. 1805-ig terjedően. Annak megállapítására, hogy vajon megtalálható-e benne minden jelentős magyar szerzőnek legalább egy műve, a következő módszert választottuk. A magyar életrajzi lexikonból[55] kigyűjtöttük azokat a szerzőket, akiknek 1805-ig irodalmi munkásságuk volt. (A lexikon válogatási elveinek megfelelően bekerült néhány nem magyar származású, de Magyarországon jelentékeny tevékenységet kifejtő szerző, mint pl. Bonfini.) E lexikon azért felelt meg a kitűzött célnak a legjobban, mivel az irodalmi élet reprezentánsain kívül a tudósok életrajzait is tartalmazza, továbbá a szerzők körében már eleve elvégezte azt a minőségi válogatást, ami a teljességre törekvő nagy hazai életrajzi lexikonok (Szinnyei, Gulyás) esetében komoly problémát okozott volna. Az ily módon kigyűjtött 546 szerzőt a Széchényi katalógussal összevetve azt találtuk, hogy közülük 417-nek volt műve Széchényi gyűjteményében. Ez azt jelenti, hogy a jelentős hazai szerzők 76 százaléka képviselve volt Széchényi könyvtárában. A fennmaradó 24 százalék (129 név) között olyan neveket, amelyek a magyar tudományos életben, illetve az irodalmi köztudatban közismertek lennének, alig találunk. A legtöbb hiány a hazai könyvkultúra korai szakaszából, a reformáció idejéből származó vallásos irodalomban mutatkozik. Ezek a 16. századi nyomtat-

55. *Magyar életrajzi lexikon.* 1—2. köt. Bp. Akad. K. 1967—1969.

ványok azonban már akkor is ritkaságnak számítottak, felbukkanásukhoz és megszerzésükhöz a véletlen szerencse is közre kellett játsszék. A 129 név között akad olyan szerző is, aki csak egyetlen művet írt, vagy adott ki, ezek megléte vagy hiánya ugyancsak esetleges. A protestáns szerzők közül hiányoznak Bogáti Fazekas Mihály, Blandrata György, Dávid Ferenc, Dévai Bíró Mátyás, Kocsi Csergő Bálint, Nógrády Mátyás, Samarjai Máté János, Szilvásújfalvi Anderko Imre, Sztárai Mihály, Tofaeus Mihály, a katolikus egyházi írók közül Sámbár Mátyás, Nyéki Vörös Mátyás művei. Nincs meg Szepsi Csombor Márton útleírása (Kassa, 1620.) és Amade László verseskötete (Bécs, 1755.). A tudósok közül Bencsik Mihály és Repszeli László jogtanárok, Hell József Károly (Hell Miksa testvére) feltaláló, Klaus Mihály, Lipsicz Mihály és Reviczky Antal jezsuita tanárok, természettudósok, Paksi Mihály kollégiumi tanár, fizikus, Schmidt János György piarista matematikus, Perliczky János Dániel, Váradi Mátyás orvosok nevével nem találkoztunk. A külföldre került magyarok közül pl. Joó Ferenc és Keresztbury Ferenc orvosok művei hiányoznak. (Az előbbié Németországban, az utóbbié Oroszországban jelentek meg.) Természetesen a meglevő 417 magyar szerzővel nem merül ki a Széchényi gyűjteményében található hazai szerzők sora. Kívülük még számos magyar szerző műve volt meg, ezek azonban kisebb jelentőségű írók, az említett életrajzi lexikonban nem szerepelnek, s így az alkotó magyar szellem kiemelkedő reprezentánsai közé általában nem is sorolhatók.[56]

A magyarra fordított művek tekintetében igen kicsi a választék. A tudományos értékű irodalom „magyarítása" egy-két korai kezdettől eltekintve a 18. században még éppen csak megindult. Néhány teológiai (Luther, J. Arndt, J. F. Osterwald), filozófiai (A. de. Guevara, Locke, Erasmus, K. Eckartshausen, Kant), történelmi (Plutarchos, Millot), orvosi (A. Haen, Ch. W. Hufeland, H. Krantz, A. Störck, Ch. A. Struve, S. Tissot) természetrajzi (A. Werner ásványtana), mezőgazdasági (J. A. Chaptal, A. J. Solstein, E. Wood) építészeti (Gauthier) mű képviseli — meglehetősen szegényesen — a külföldi tudományos irodalmat.

A magyarra fordított szépirodalom már valamivel bővebb választékot nyújt. Ennek számbavétele alkalmat adhat a gyűjteményen túlmutató következtetések levonására is. Az itt felsorakozó nevek és művek jelentik a világirodalomnak azt a részét, amelyet már sikerült a hazai nyelvre átültetni. Itt találjuk a görög—római irodalom néhány, töredékesen lefordított íróját (Aesopus, Anakreon, Bion, Cato, Cicero, Cornelius Nepos, Horatius, Ovidius, Plautus, Seneca, Terentius, Vergilius), a klasszikus német irodalom nagyjaitól egy-egy művet (Goethe, Kleist, Lessing, Schiller, Wieland), a népszerű Kotzebuet és Gessnert, a kisebb jelentőségű költőt, J. J. Duscht, két korai Shakespeare fordítást *(Hamlet, Romeo és Júlia)*, Tasso *Megszabadított Jeruzsálemét*, Milton *Elveszett paradicsomát* (franciából fordítva!) és a *Róbert Péter*ré magyarított

56. Pusztán összehasonlítás céljából emlékeztetünk arra, hogy Czwittinger Dávid 1711-ben mintegy 300 magyar íróról tudott, Bod Péter 1766-ban már kb. 500-at sorolt fel, Horányi Elek 1775—77-ben mintegy 1150-et gyűjtött össze. Ezek az életrajzi lexikonok természetesen nem válogattak, hanem a teljességre törekedtek. A 18. század végén a hazai *kortárs* írókat Sándor István vette számba: 196 akkor élő és magyarul, vagy latin és más nyelven alkotó írót sorolt fel. = *A Magyar Országi írók, 50-nél jóval többen vagynak.* = *Magyar Hírmondó.* 1799. dec. No. 46—49.

*Robinson*t. Franciából valamivel bővebb a választék: d'ARNAUD, BOILEAU, CHATEAUBRIAND, CORNEILLE, FENÈLON, LE SAGE, MARMONTEL, MOLIÈRE és VOLTAIRE egyes művei. Ennyit és nem többet (vagy alig valamivel többet) kínált a kor a világirodalomból a csak magyarul tudóknak. Ha mégis kevésnek tűnik, arra kell gondolnunk, hogy akkoriban a műveltség a több nyelven való írást és olvasást feltételezte, a hazai nyelvre való közvetítés még nem volt sürgető olvasói igény, a fordítások inkább a nyelvművelést szolgálták.

A hungarikumok

SZÉCHÉNYI Ferenc magyar vonatkozású, azaz hungarika gyűjtését elsősorban APPONYI Sándor hungarika-gyűjteményével való összevetés alapján mérhetjük le.[57] Apponyi gyűjtési köre szűkebb, mint SZÉCHÉNYIé: ő a Magyarország határain kívül megjelent művek közül csak a magyar szerzőtől, nem magyarul megjelent műveket gyűjtötte, ezenkívül a külföldön kiadott, nem magyar szerzőtől származó, de valamilyen módon Magyarországra, vagy magyar személyekre vonatkozó irodalmat. (Ezzel szemben SZÉCHÉNYI a külföldön kiadott magyar nyelvű nyomtatványokat is gyűjtötte.) APPONYI katalógusában leírt tételek, azaz művek száma 2509. Ezek 91 százaléka a 15—17. században megjelent nyomtatvány, a 18. századiak száma elenyészően csekély, mindössze 227 (9 százalék). A SZÉCHÉNYI-féle gyűjtemény külföldön kiadott nyomtatványainak száma 5235, tehát több mint kétszer annyi[58] s valószínű, hogy a 905, hely feltüntetése nélkül megjelent nyomtatvány egy része is külföldi. Az időhatárokban azonban meglehetősen nagy az eltolódás: SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtárának teljes anyaga (a hazai megjelenésűeket is beleszámítva) csak 19,5 százalékban tartalmaz 15—17. századi műveket, összesen 2682 db-ot. Vagyis SZÉCHÉNYInél az APPONYIval párhuzamos időszak csak a hazai nyomtatványokkal együtt éri el APPONYI kizárólag külföldi hungarika műveinek számát, a kötetszám pedig nyilván alatta marad. A különbségekhez tartoznak a gyűjtés eltérő körülményei: APPONYI mintegy nyolcvan évvel később, a múlt század hatvanas éveiben fogott a gyűjtéshez, s jóval több alkalma és ideje volt a külföldi könyvpiacok helyszíni, módszeres átkutatására. Mindebből következik, hogy a régebbi külföldi kiadású hungarikumok, valamint a kevésbé ismert, kis példányszámú, ritkaságnak számító nyomtatványok tekintetében APPONYI gyűjteménye a gazdagabb. Pl. a 16. századi *Neue Zeitung*ok műfajába tartozó, a magyarországi török harcokról tudósító kisterjedelmű nyomtatványok száma APPONYInál kb. kétszer annyi, mint SZÉCHÉNYI gyűjteményében. Ismertebb szerzők műveinél azonban már jobb az arány, sőt néha SZÉCHÉNYI javára billen a mérleg. Néhány kiragadott példa erre vonatkozólag. BONFINI *Rerum ungaricarum* c. művéből APPONYInak négy kiadása van, valamennyi 16. századi (beleértve az 1543-as bázeli első és az 1568-as első teljes, SAMBUCUS által gondozott kiadást); SZÉCHÉNYInek hét van: három 16. századi (1543, 1568, 1581 német kiadás), két 17. és két 18. századi.[59] A Buda

57. *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta gróf Apponyi Sándor.* 1—2. köt. Bp. 1900—1902.
58. Itt hívjuk fel a figyelmet újólag arra, hogy a SZÉCHÉNYI-gyűjteménynél számolási egységünk a kötet, illetve db-szám, APPONYInál a mű; tehát az összevetés inkább az arányokat érzékelteti.
59. Vö. App. 292, 481, 482, 1823. sz. tételeit.

körüli felszabadulási harcokról írt, igen népszerű és többízben kiadott *Histoire des troubles de Hongrie* c. munka (Paris, 1685—1688) APPONYInál négy kiadásban szerepel, SZÉCHÉNYI Ferencnél kettőben.[60] M. ZEILLER szintén sok kiadást megért, Magyarországot ismertető történeti műve *(Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn.* Ulm, 1646) SZÉCHÉNYInek négy, APPONYInak három kiadásban volt meg.[61] C. FRESCHOT bencés szerzetes magyar történeti vonatkozású művei mindkét gyűjteményben megtalálhatók.[62] A német humanisták közül J. CUSPINIANUS munkáiból SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtára gazdagabb, míg Conradus CELTES ódáinak könyve csak APPONYInak volt meg.[63] Magyar szerzők régebbi külföldi kiadásai tekintetében sem marad le sokkal a SZÉCHÉNYI-féle gyűjtemény: SZEGEDI KIS István hét, 16. századi, svájci megjelenésű művéből APPONYInak négyből, SZÉCHÉNYI Ferencnek háromból volt példánya.[64] J. HONTERUS *Rudimenta Cosmographiae* (Krakkó, 1530) c. művéből APPONYInak tíz, SZÉCHÉNYInek három kiadása volt meg.[65] SCHMEITZEL Márton művei közül SZÉCHÉNYInél találunk jóval többet, de ennek oka az, hogy APPONYI csak igen kevéssé terjesztette ki gyűjtését a 18. századra. NADÁNYI János történész *Florus Hungaricus*ának amsterdami kiadása (1663) mindkét gyűjteményben megtalálható, de már a ritkaságnak számító angol nyelvű, londoni kiadás (1664) csak APPONYInál.[66]

A két gyűjtemény még számos, szúrópróbaszerű összevetéséből azt az óvatos következtetést vonhatjuk le, hogy az APPONYI tételeknek kb. egyharmada lehet meg SZÉCHÉNYI Ferencnél.[67]

A hungarika gyűjtésnek korabeli példáját láthatjuk még TELEKI Sámuel erdélyi kancellárnál is, aki könyvtára négykötetes katalógusában elkülönítve tette közzé a Magyarországra vonatkozó bel- és külföldi irodalmat.[68] Gyűjteményében nem egy olyan külföldi hungarikával találkozhatunk, amelyek sem SZÉCHÉNYI, sem APPONYI könyvtárában nem szerepelnek.[69] A teljesség elérése a külföldi hungarikumok tekintetében tehát még kevésbé volt megvalósítható, mint a hazai nyomtatványok esetében.

Az eddig elmondottakból világosan kitűnik, hogy a magyar vonatkozású külföldi irodalom SZÉCHÉNYI gyűjtésében igen erősen volt képviselve. A magyarországi török háborúkról szóló leírások, a vallási kérdés, a Rákóczi-szabadságharc irodalma, a Magyarországot megjárt utazók útleírásai, az ország történelmét, földrajzát stb. tárgyaló tudományos művek hosszú sorát találjuk itt egybegyűjtve. Kevés olyan, valóban jelentős mű akad, ami SZÉCHÉNYInél ne lett volna meg.

60. Vö. App. 1199, 1266, 1267, 1425. sz. tételeit.
61. Vö. App. 842. sz. és további tételeit.
62. *Idea generale del Regno d'Ungheria.* Bologna, 1684. App. 1099. — *Ristretto dell' historia d'Ungheria.* Bologna, 1686. App. 1222. — *Memorie historiche della Dalmazia.* Napoli, 1687. App. 1307. Ua. német fordításban (Leipzig, 1688.) csak SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtárában.
63. Odarum libri IV. Argentorati, 1513. App. 88.
64. Vö. App. 458, 506, 507, 512 és 534. sz. tételeit.
65. Vö. App. 302, 326, 360, 471, 561, 1692, 1719, 1763, 1806, és 1934. sz. tételeit.
66. Vö. App. 2076.
67. Erre vonatkozólag l. még MARÓTHNÉ JEREMIÁS Éva: *Könyvtárunk antiqua gyűjteménye.* = *OSZK Híradó.* 1970. 5—6. sz. 79—81. l.
68. *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék. Pars tertia. Scriptores rerum Hungaricarum et Transilvanicarum complexa, . . .* Viennae, 1811.
69. Többek között: CSERNOVICH, J.: *De bello Pannonico.* Lib. VI. Pragae 1619. — FACHINETTI: *Vita e fasti di Giuseppe II.* Imp. Tom. 14. Lugano, 1790.

Miután az egész gyűjteménynek kb. fele történelmi—földrajzi—életrajzi vonatkozású, éppen ez a szakterület az, ami a külföldi hungarikumok révén valóban kiemelkedő jelentőségű. A magyarországi események külföldi visszhangja, az európai tudatban élő és a századokon át változó Magyarország-kép kitűnően rekonstruálható a SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtárában megtalálható művek alapján. A hazai irodalom összegyűjtésén kívül éppen ezt tartjuk SZÉCHÉNYI gyűjteménye legfőbb értékének.

Kisnyomtatványok, kalendáriumok, tankönyvek, periodikumok

SZÉCHÉNYI Ferenc a kisnyomtatványokat is elhelyezte könyvtárában E dokumentumtípus jelentőségére legjobban a korabeli bibliográfus, SÁNDOR István mutatott rá, aki így indokolta meg, hogy magyar könyvjegyzékébe felvette a kisnyomtatványokat is: „Hogy a többi vastagabb s vékonyabb könyvek között némelly apróságokat is hoztam elő, annak az az oka, mert mivel már egyszer feltettem magamban, hogy valami tsak magyarul nyomtattatott kezeimbe kerül, azt mind feljegyzem, ezeket sem hagyhattam ki. Már pedig az Apróság is néha nevezetes. El sem hinné az ember, miként oldatnak fel s világosítatnak meg sok idő múlva az efféle megtartott s hátra talált Apróságokból a legnehezebb kérdések és kételkedések. Bár sokan követnék azon jó szokást, s az afféle futó s könnyen vesző Vakarékokat könyvekként összeköttetnék."[70]

A SZÉCHÉNYI-féle gyűjtemény valóban gazdag tárháza az ilyen, mások által többnyire eldobott, a mai kutatás számára azonban becses és forrásértékű akcidenciáknak. (Ezek között természetesen vannak terjedelmesebbek is, melyek inkább tartalmuk esetlegessége, gyorsan avuló volta miatt számíthatók ebbe a kategóriába.) Az egyházi, világi és katonai adminisztráció számára készült instrukciók, utasítások, sematizmusok, útmutatók, szabályzatok, előírások tömegét találjuk meg itt. A postai- és hajó-menetrendektől a tűzrendészeti előírásokon keresztül a pénzügyi tisztviselőknek szóló instrukciókon át a püspöki edictumokig terjed a választék. Megtalálhatók az egyes intézmények működéséről szóló évi beszámolók éppúgy, mint a hivatalos rendeletek a vaskos *Ratio Educationis*tól a *Türelmi Rendelet*en át az egyfóliós plakátszerű rendeletekig. Különösen nagy számban szerepel a kor jellegzetes műfaja, a névnap, hivatali beiktatás, vagy házasságkötés alkalmából elmondott üdvözlő beszéd, illetve vers és a halotti búcsúztató. A hadi és politikai eseményekről beszámoló kisnyomtatványok, a vallási, vagy politikai tárgyú röpiratok, valamint a katalógusok, árjegyzékek, gazdasági tervezetek egészítik ki a sort. Ennek az anyagnak könyvtári gyűjtése, kezelése, katalogizálása gyorsan pusztuló emlékeket mentett meg. Erről a folyamatról már 1803-ban így panaszkodott SÁNDOR István: „Mert senki nem hinné, mint el ritkultak a régibb könyveink, és II. József idejéből való Vakarékok is miként tüntek el szemünk elől, pedig ezek között is sok nevezetes Darabok valának."[71] A gyűjteménynek ezt az értékes részét a külföldi ismertető is kiemelte:

70. SÁNDOR István: *Magyar Könyvesház*. Győr, 1803. Bevezető. „Vakarék" alatt SÁNDOR István a kisnyomtatványokat, a brosúra-irodalmat érti: „Broschurt, ha jól emlékezem, Vakaréknak nevezte Molnár János Kánonok Úr. Vakarékíró, Árkos-író, annyi, mint Broschurenschreiber, Bogenschreiber." = *Magyar Hírmondó*. 1799. dec. 10. No. 47. 766—767. l.

71. SÁNDOR István: *Magyar Könyvesház*. Győr, 1803. Bevezető.

„Einen unschätzbaren Werth geben dieser Bibliothek und diesem Catalog die unzähligen Flugschriften, oft nur aus wenigen Blättern bestehend, die sonderlich bey Gelegenheit der häufigen Reichstage, Kriege, und zwistigen Parteyen, zum Vorschein kamen, wohl aber dort, wie überall das Schicksal von Piéces volantes hatten, dass sie erschienen und vershwanden, und nach Jahren oder schon Monathen für keinen Preis mehr aufzufinden waren: jetzt sind sie in der Széchényischen Bibliothek, hoffentlich auch für die Nachwelt, in ewig sicheren Verwahr (so weit die Bücherewigkeit reichen kann.)"[72]

Itt említjük meg a kalendáriumokat és iskolai tankönyveket — ezek is elsősorban a teljesség kedvéért kerültek be Széchényi Ferenc gyűjteményébe. Érdekes adatunk van arra vonatkozólag, hogy az évkönyvek, kalendáriumok, név- és címtárak, sematizmusok sorozata korántsem volt hiánytalan még Széchényi gyűjteményében sem. Miller Jakab könyvtárőr már 1803-ban közzétette a *Zeitschrift von und für Ungern* hasábjain, hogy a könyvtár mely évekből rendelkezik hivatalos kalendáriumokkal és felkérte az olvasókat, hogy a hiányzó évfolyamokat ajándékként, vagy csekély ellenértékért engedjék át a nemzeti könyvtárnak.[73]

A folyóiratokat és hírlapokat a Széchényi-katalógus — a kor szokásának megfelelően — a könyvek között szerepelteti. A hazai, illetve bécsi megjelenésű lapokon kívül néhány külföldi tudományos lap érdemel említést, amelyeknél a katalógus többnyire meg is jegyzi, hogy „multa continent Hungarica". Ilyen többek között az I. Born által szerkesztett, Prágában kiadott *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Matematik, der vaterländischen Geschichte und der Naturgeschichte* (1775—1784), a jénai egyetemi tanár, J. E. Fabri-féle *Geographisches Magazin* (1783—1797) és mások.

Tudományszakok szerinti megoszlás

Mint már utaltunk rá, nem volt és nem is lehetett célunk a gyűjtemény szak szerinti megoszlásának vizsgálata. A szakmutatókban azonban az egyes szakok terjedelméből nagyjából helyesen következtethetünk a Széchényi-féle hét szak egymásközti arányaira. Ezek szerint a művek 54,4 százaléka a történelem, életrajz, földrajz, útleírás, 13,4 százaléka a teológia, 10,4 százaléka a filológia, nyelv- és irodalomtudomány, szépirodalom, 8,6 százaléka a jog, politika és közgazdaságtan, 6,2 százaléka a filozófia és természettudomány (fizika, kémia, botanika, zoológia, ásványtan, mezőgazdaság) 5,4 százaléka az orvostudomány, 1,6 százaléka a matematika, csillagászat, technika tárgykörébe tartozott. Az egyes szakok tehát meglehetősen egyenlőtlenül voltak képviselve, azaz úgy, ahogy a hungarika-szempontú gyűjtés azt magával hozta. Ezért történt, hogy amikor a Pestre szállított könyveket a könyvtár első otthonában, a pálos kolostorban polcokra akarták helyezni, nem választhatták a korabeli teremkönyvtárak szokásos tudományszakok szerinti elrendezését. Már akkor kénytelenek voltak a gyűjtemény jellegének, a hungarika szempontnak megfelelő csoportosítást alkalmazni, ami az akkori könyvtári gyakorlatban merőben új és szokatlan volt.[74]

72. *Göttingische gelehrte Anzeigen*. 1803. ápr. 25. 67. sz. 666. l.
73. „Bitte an die Besitzer der Titular-Kalender von Ungern." = *Zeitschrift von und für Ungern* 1803. Bd. 4. Heft. 3. 202—204. l.
74. Vö. Kollányi i. m. 88—89. és 106—107. l.

Az eddig elmondottak is megyőzően bizonyítják, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtárának katalógusa nem egyszerűen egy magánkönyvtár jegyzéke, hanem a magyar nyelvű irodalom és honismereti tudományok (történelem, földrajz, jog, nyelv- és irodalomtudomány) összefoglaló irodalmi kalauza volt. Azzá tette a gyűjtemény viszonylagos teljessége és a feltárás mélysége is. Publikálása az adott korban, a nemzetté válás korszakában a nemzeti öntudatot is erősítette: hathatós politikai-ideológiai érv volt a magyar nyelvért és a hazai művelődésért vívott harcban. Hogy mindezzel a kortársak is mennyire tisztában voltak, annak illusztrálására álljon itt befejezésül néhány idézet a katalóguskötetekre megköszönő levelekből.

A kortársak elismerése

SEELMANN Károly, Károly-Fehérvár tanácsosa, maga is irogató ember, 1805-ben SZÉCHÉNYIhez címzett levelében az alábbiakat írta a katalógusokról:

„Ezeket mind én, mind pedig az itten levő számos Pap urak és más Tudósok kimondhatatlan és gyönyörűséggel jól nem lakható ízléssel olvassuk; által látván ezekből, melly nagy Kintsel, és meg nem betsülhető drágasággal ékesíttetett fel Nemes Magyarország, Excellentiádnak illy fényes adománya által; mert ugyan-is gyakran korpáztattunk más idegen Nemzetek által az iránt: hogy mi Magyarok tunyák, restek, és még tsak a magok tulajdon országa és a Nemzeti Történeteknek s egyébb Tárgyaknak megírásában is, a több Nemzetekhez képest, igen hátra maradtanak; holott ezen Lajstromokból nyilván kitetszik a teméntelen Magyar Hazafiaknak mindennémű Tárgy és Tudománynáli munkás Fáradozások, a kik eddig többnyire mind mélly homályban, és sötéttségben hervadtanak: most ellenben Excellentiádnak Kegyelmes Szabadító kezei által, ujjólag Kezdenek élni, és ezen öszve szedett tükrökben a világra ujj sugárokat botsáttani. Meg fognak annak okáért az illyen ótsárlók pirulni, midőn a Magyar hazafiaknak ditséretes Munkásságokat bővebben szemlélni fogják; mind ezeket pedig mind a mostani Hazafiak, mind pedig a Késő maradékok, Excellentiádnak örökös köszönettel és Hálaadással tartoznak."[75]

Befejezésül megjegyzi, hogy saját munkái közül kettő kimaradt a katalógusokból, ezeket mellékelten megküldi. Az országban szétküldött katalógusoknak tehát még az a gyakorlati haszna is megvolt, hogy a szerzők a benne meg nem talált műveiket siettek SZÉCHÉNYI gyűjteményébe eljuttatni. A „nemzet könyvtárában" művekkel jelen lenni a katalógusok publicitása révén egyszeriben megtisztelő ranggá lett. BUDAI Ézsaiásnak, a jeles polihisztornak is az volt a véleménye, hogy a katalógusok által „. . . a Magyar Név méltatlan homályosságbul nem tsak kivétetik: hanem egyszerre oly fényre és ditsőségre emeltetik, mely a külső Nemzetekben bámulást szerezhet és tiszteletet.[76]"

A katalógusoknak nemcsak nemzeti öntudattól fűtött magasztalói, hanem filozófikus módon töprengő olvasói is akadtak. TOKODI György tanácsos, bihari alispán írta Nagyváradról 1806-ban:

„Mióta Excellentziád engemet arra méltónak ítélni méltóztatott, hogy az országnak ajánlott Bibliotheca Catalogussának egy Exemplárjával megajándékozzon, az olta foglalatosságomtól szabad óráimat az Könyvek Lajstromának olvasásában töltöm. Melly olvasásban igen különös mulatságot találok; mert a Könyvek némely részét ismerem, sokra találok

75. A katalógusokért írt köszönő levelek másolatai a Magyar Országos Levéltárban az alábbi jelzet alatt találhatók: Széchényi család levéltára, P 623,95 fasc. 1. köt. 13. sz. I. csomag 29. sz.
76. Uo.

ollyanra, melynek tsak a Hírét hallottam, sokak meg vallom, előttem isméretlenek, de vagynak ollyanok is, mellyeknek szerzőjét személyesen ismértem, de a Könyvet nem láttam. Leg szebb' gyönyörűségem pedig abból áll, hogy ezen Könyvek' Czimjébül az Időnek és az emberi gondolkodásnak változását, mint egy Tükörben látom. Mert a 16dik Században az emberek s a mi magyaraink is a Religion veszekedtek; a 17dik Században mindenik egymást biztatta a Török ellen való bajvívásra, és tsak a 18dik Században kezdettek Könyveket írni a Tudományokról és a Gazdálkodásrul."[77]

Nem maradt el természetesen a külföld visszhangja sem. A már több ízben idézett tekintélyes göttingeni folyóirat 1803-ban a katalógusokról írva ismerteti a további terveket (kéziratok, metszetek, térképek, érmek katalógusainak kiadása), végül így zárja sorait: „So hat die Ungarische Nation zu einem so vollständigen Apparatu litterario Hoffnung, dessen gleichen sich wenig andere Nationen zu ruehmen haben."[78] Még ugyanebben az évben a göttingeni tudós társaság a hazai tudományok ápolása terén elért érdemeire hivatkozva Széchényi Ferencet tiszteletbeli tagjává választotta.[79]

Széchényi Ferenc könyvtáralapítói érdeme mind a szakirodalom, mind a hazai közvélemény előtt eléggé közismert. Ezt az általános ismeretet kívántuk szolgálni azzal, hogy megkíséreltük gyűjteményének egzakt módszerekkel való elemzését és értékelését. Tekintettel a feladat nagyságára, ez a vállalkozás sem meríthette ki a témát teljesen, de bízunk benne, hogy hozzájárult annak többoldalú megvilágításához és megértéséhez.

Die ungarische Bibliothek von Ferenc Széchényi

G. SOMKUTI

Es ist bekannt, das den Grundbestand der Széchényi Bibliothek, der Nationalbibliothek von Ungarn diejenige Sammlung bildet, welche Graf Ferenc Széchényi, ein Magnat aufgeklärten Geistes in den beiden letzten Jahrzehnten des achtzehnten Jahrhundertes gesammelt und im Jahre 1802 der Nation geschenkt hat. Damit hat er die Nationalbibliothek gegründet.

Ferenc Széchényi fühlte sich aus Familientradition, aber auch durch den eigenen Interessenkreis der Welt der Bücher hingezogen. Durch seine Reisen in Westeuropa, mit den geistigen Bewegungen seiner Zeit Kontakt gefunden wurde er dazu veranlasst, die geistigen Produkte seines Vaterlandes zu Sammeln und sie den Wissenschaftlern zur Verfügung zu stellen. Zu dieser kulturellen Aufgabe wurde er auch angeregt, da die politischen Umstände in unserer Heimat auf die Tätigkeit im öffentlichen Leben damals stark beschränkend auswirkten. Die einzig mögliche Art den nationalen Fortschritt zu fördern, war der Kampf um den Kulturellen Aufschwung.

Ferenc Széchényi hat eine Sammeltätigkeit grossen Volumens mit Hilfe einiger in seinem Dienste stehenden Geistesschaffenden, unter ihnen mit József Hajnóczy (1750—1795), dem wegen der Jakobinerverschwörung hingerichteten Rechtshistoriker begonnen. Zahlreiche einheimische Wissenschaftler und Forscher, ungarische und ausländische — in erster Reihe österreichische und deutsche — Buchhändler und Antiquare standen mit ihm in Verbindung und unterstützten ihn. Das Ziel war schon damals klar: alle in Ungarn gedruckten Werke, in welcher Sprache sie auch gedruckt wurden, alle in ungarischer Sprache erschienene Werke, wo diese auch erschienen sind, und alle solche in Ausland erschienenen Werke, die sich irgendwie auf Ungarn beziehen, in eine Bibliothek zu sammeln. Diese Prinzipien ent-

77. Uo.
78. *Göttingische gelehrte Anzeigen*. 1803. ápr. 25. 67. sz. 667. l.
79. Uo. 1803. dec. 3. 193. sz. 1923. l.

sprechen im Grunde ganz der modernen Konzeption über den Sammelkreis einer Nationalbibliothek; ihr so frühzeitiges Auftreten ist beachtenswert.

Ferenc SZÉCHÉNYI war dessen bewusst, dass er die weitere Entwicklung seiner Sammlung nur so sichern kann, wenn er diese von einer Privatsammlung zu einer staatlichen Institution macht. Im Jahre 1802 wurde dies realisiert. Auch war es ihm wohlbewusst, dass er sowohl die einheimische wie die ausländische öffentlichkeit nur so mit seiner Hungarika-Bibliothek bekanntmachen kann, wenn er ihre Kataloge gedruckt veröffentlicht. Darum gab er zwischen 1799 und 1807 die Kataloge seiner Bibliothek in sieben Bänden heraus und versand sie als Freiexemplare. (Siehe zu dieser Aktion den Aufsatz von Jenő BERLÁSZ im *Jahrbuch vom Jahre 1968—69. der Széchényi Nationalbibliothek.*)

Der Aufsatz erbietet sich zur genauer statistischen Untersuchung und zur inhaltlichen Besprächung des Grundbestandes der Széchényi Bibliothek aufgrund der gedruckten Kataloge, da solches bis zur Zeit noch nicht unternommen wurde. Von den 13 724 Drucken zählen 9039 Drucke mehr als 30 Blätter. Die verhältnismässig grosse Zahl der Kleindrucke bedeutet das Aufbewahren vieler — früher nicht der Gegenstand des Sammelns innerhalb einer Bibliothek bildender — zeitgeschichtlichen Dokumente. Untersuchen wir die Erscheinungsjahre, so gehört zum 18. Jahrhundert (einschliesslich 19. Jahrhundert bis etwa 1805) 76,8 Prozent des Bestandes, zum 17. Jahrhundert 15,3, in das 15—16. Jahrhundert, 4,2 und 3,7 Prozent ist undatiert. 55,2 Prozent der Drucke erschien in Ungarn, 30.5 in Österreich und Deutschland, 7,7 im übrigen Ausland, ohne Erscheinungsort ist 6,6 Prozent. Die Tatsache, dass nahe 40 Prozent der ungarischen Bibliothek von Ferenc SZÉCHÉNYI auserhalb der Grenzen von Ungarn erschienen ist, beweist den auserordentlichen Reichtum der sammlung an ausländischer Literatur ungarischer Beziehung. Die sprachliche Gliederung des Bestandes ist folgende: 46,8 Prozent ist lateinisch, 25,8 ist deutsch, 22,2 ungarisch, 2,4 französisch, 1,8 italienisch, die übrigen Sprachen sind mit 1 Prozent des Bestandes vertreten.

Der Zusammensteller der Kataloge war Mihály TIBOLTH (1765—1833), auch Sekretär von Ferenc SZÉCHÉNYI und Erzieher seiner Söhne. M. DENIS, der Direktor der Hofbibliothek in Wien, schrieb das Vorwort des ersten Bandes. Die Genauigkeit und der strukturelle Aufbau der Kataloge erlangte die volle Anerkennung der damaligen Kritik *(Zeitschrift von und für Ungarn, Göttingische gelehrte Anzeigen)*. Eine besondere Stärke des Kataloges ist die analytische Aufschliessung der Sammelbände und Zeitschriften, auch werden die Hungarika-Beziehungen in Annotationen hervorgehoben. Abweichend von dem damaligen Gebrauch wird auch die Zahl der Seiten angegegeben, das ja bei der Beurteilung eines Werkes ein bedeutendes Parameter ist. Das alpfabetische Teil des Kataloges wird in den Fachgruppen der Indexbände vollständig (mit verkürzter Titelabschrift) wiederholt.

Inhaltlich wird die Sammlung vom Aufsatz erstens daraufhin untersucht, wieweit das bei der Gründung festgelegte Ziel erreicht werden konnte, bzw. ob sie diejenige Vollständigkeit ihrer Zeit erreicht hat, welche ihre Benutzer von ihr erwarten konnten. Die mit verschiedenen Methoden vollzogenen Untersuchungen zeigen, dass die SZÉCHÉNYI'sche Sammlung bezüglich der repräsentanten ungarischen Autoren etwa 80 Prozentige Vollständigkeit erreicht hat, und das bedeutet in dieser Beziehung, dass sie die reichste Bibliothek im Lande war. Auserordentlich reich ist die Sammlung auch an ausländischer Literatur ungarischer Beziehung und wenn sie auch die spätere berühmte Sammlung von APPONYI nicht erreicht hat, hat sie als erstes solches Unternehmen doch bahnbrechende Bedeutung. Die qualitativen Untersuchungen beweisen, dass keine grundsätzlichen, wichtigen Werke von der Bibliothek gefehlt hatten. Lücken haben sich eher bei den als Seltenheit geltenden Werken gezeight.

Die Katalogen der Bibliothek von Ferenc SZÉCHÉNYI sind nicht einfach das Verzeichnis einer Privatbibliothek, sondern ein die Nationalliteratur, die nationale Bücherproduktion zusammenfassender literarischer Führer, ergänzt mit den wichtigsten sich auf Ungarn beziehenden Werken der ausländischen Literatur. Die verhältnismässige Vollständigkeit, die Tiefe der aufschliessung, erheben die Kataloge zum Rang einer Bibliographie. Eben dies war auch das Ziel des Gründers Ferenc SZÉCHÉNYI mit ihrer Ausgabe und weitem Verbreiten sowohl im Inland wie im Ausland.

Az Országos Széchényi Könyvtár „Régi Magyar Könyvtár" gyűjteménye a két világháború között (1919—1939)

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

1.

Bármilyen zárt egység legyen is egy könyvtári külön gyűjtemény, sorsa nem választható el a könyvtár egészének történetétől. Így volt ez a „Régi Magyar Könyvtár" esetében is. Az első világháború előtti időszak nyugalmát, amit mi tisztviselők „múzeumi biedermeier"-nek neveztünk, előbb a világháborús esztendők kényszerű tétlensége váltotta fel. Aztán egyszerre megmozdult minden. Személyi változások — FEJÉRPATAKY László távozása a könyvtár éléről, majd halála folytán a Nemzeti Múzeum főigazgatói székéből, MELICH János megválása a könyvtár vezetésétől, új igazgatók gyors ütemű változása, HÓMAN Bálint, LUKINICH Imre, majd egy interregnum, melyben a Széchényi Könyvtár egyes osztályai egyenesen a Múzeum főigazgatójának alárendelve, mint önálló egységek működtek — ,míg FITZ József kinevezésével (1934) a folytonos változást hosszabban tartó nyugalom váltotta fel.[1] A közéleti nyugtalansághoz járuló belső nyugtalanságot növelte az, hogy ezuttal első esetben a könyvtár történetében nem belső emberre bízták a könyvtár vezetését. Ez már önmagában a könyvtári hagyományok, a „fontolva haladás" megszakítását jelentette, annál is inkább, mert az új vezető, HÓMAN BÁLINT rendkívűl dinamikus egyéniség volt; s ha utóda, LUKINICH IMRE, egyátalában nem is volt annak mondható, s csak hagyta történni a dolgokat, a mozgás már megindult és nem volt megállítható. Nem volt megállítható márcsak azért sem, mert a nyugalmi időszakban félretolt problémákat, mindenekelőtt a helykérdést meg kellett oldani úgy, ahogy éppen lehetett. Ez maga után vonta a könyvtár átrendezését és egy új rendszerre való áttérést.

Mindez közvetlenül nem érintette a Régi Magyar Könyvtár egészen külön kezelt és önálló rendszer szerint felállított gyűjteményét. És mégis: ha nem is tervszerűen, de szükségszerűen bekövetkezett a Régi Magyar Könyvtár átrendezése, teljessé tétele magyar szerzők 1711 előtt idegen nyelven külföldön nyomott műveinek az egyes szakokból való kiszedésével, felállításával és katalogizálásával.

A szükségszerűséget mindenekelőtt az teremtette meg, hogy a gyűjtemény gyarapítását az infláció a tárgyalt húsz esztendő első negyedében szinte teljesen lehetetlenné tette. Ezt pedig csak belterjes fejlesztéssel lehetett ellensúlyozni, hogy szilárd alap teremtődjék egy később bekövetkező fejlődés számára, és áthidalódjék az űr, amit a közviszonyok kényszere a gyűjtemény számára teremtett.

1. A könyvtár viszonyairól és a gyors igazgatóváltozásokról l. DEZSÉNYI Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *OSZK évkönyve* 1967. 124—181. l. A következőkben: Dezsényi.

2.

A régi magyar könyveket már a könyvtár alapítója Széchényi Ferenc gyűjtötte,[2] hiszen nagycenki könyvtára hungaricum-könyvtár volt. De az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyar Könyvtárának alapgyűjteménye nagyobb részben Jankovich Miklós, Horvát István, az Illésházyak és Farkas Lajos könyvtáraiból tevődött össze.[3] Szabó Károly alapvető bibliográfiájában[4] meghatározta a régi magyar könyv fogalmát, és vitatható időbeli felső határát[5] 1711-ben, a szatmári béke évében szabta meg. Az ő művének megjelenése után hozták létre az Országos Széchényi Könyvtárban a Régi Magyar Könyvtár különgyűjteményét.

Ezt követte a rendszeres gyűjtés, majd az első két kötet anyagának a könyvtári állományból való kiemelése. A harmadik rész (3—4. kötet) felállítása még hosszú évtizedekig váratott magára. A gyűjtemény első ismertetését 1902-ben egy remekbeszabott cikkben Varju Elemér adta.[6] A kiváló könyvtörténész és jó ízlésű bibliofil kitűnően ismerte nemcsak az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményét, amelynek egyik őre volt, hanem a régi magyar könyvek egészét is. Nem száraz ismertetést adott egyetlen gyűjteményről, hanem túltekintve rajta, megírta a magyar könyv adott korszakának történetét.

A Széchényi Könyvtár gyűjteménye már akkor a legnagyobb volt, a Szabó Károly első két kötetében számba vett 5100 munkának több mint a felét, 2228 művet foglalt magában; az utána következő leggazdagabb gyűjtemény fele annyit sem tartalmazott. S ez az arány idők folyamán még inkább a Széchényi Könyvtár javára fordult. Bár a gyűjtemény számban gyarapodott, jellegében nem történt lényeges eltolódás.

Az 1711 előtti magyar nyelvű nyomtatványok csoportjának (1180 mű) legnagyobb értékei már akkor együtt voltak, kezdve Heyden Sebald 1531-ben Krakkóban megjelent *Puerilium colloquiorum formulae* c. magyar szöveget is tartalmazó művén (RMK I. 2. RMNy 11.). Varjú kétszázra tette az első, négyszázötvenre a második rész unikumait, ami természetesen erősen időleges értékű megjelölés volt és csak addig érvényes, amíg egy második példány valahol fel nem bukkant. De túl a ritkasági és formai értéken, ez a rész már akkor magában foglalta a régi magyar irodalom legjelentősebb alkotásait; csupán a 16. századból 60 szépirodalmi művet, nyelvkönyveket, egy teljes *Tripartitum* sorozatot, szótárakat, Székely, Heltai, Pethő krónikáit.

A második gyűjteményi rész, az 1711 előtt Magyarországon nyomott idegen nyelvű művek, melyben már akkor megvolt az első hazai nyomdatermék, a Hess

2. *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Comitis Széchényi Pars I. Sopronii* 1799. *Pars II. Pesthini* 1800. *Supplementum. I.* Posonii 1803. Supplementum II. Sopronii 1807. Index Posonii 1807.
3. Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon.* = *Magyar Könyvszemle.* 1924. 60—61. l. Berlász Jenő: *Az Illésházy könyvtár.* = *Az OSZK évkönyve* 1967. 57—96. l. Ua.: *Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára.* = Uo. 1963—1964. 251—264. l. Indali György: *Horvát István könyvtára.* = Uo. 1967. 98—101. l.
4. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár I.* 1879. II. 1885. III. (Befejezte és kiadta Hellebrant Árpád) 1. 1896. 2. 1898.
5. Gárdonyi Albert: *Könyvértékelési előítéletek.* = Magyar Bibliofil Szemle. 1925. 51—54. l.
6. Varju Elemér: *A Régi Magyar Könyvtár. A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp. 1902. 23—30. l. A következőkben: Varju.

Andrásnál Budán 1473-ban készült *Chronica Hungarorum* (RMK II. 1. RMNy 2.) nem annyira tartalmi, mint nyomdatörténeti szempontból volt érdekes, s bár a művek számában (1408) felülmúlta az RMK I. gyűjteményt, terjedelemben messze mögötte maradt, mert legnagyobb részt apró alkalmi nyomtatványokból tevődött össze. Az egyetlen igazi író, aki idegen nyelvű műveit itthon nyomatta, Honter volt. Az erdélyi nyomtatványok már akkor is igen gyéren voltak a könyvtárban képviselve; ezek továbbra is csak a Királyhágón túli gyűjteményekben találhatók csaknem teljes számban.

A felvidéki nyomdák már Széchényi Ferenc könyvei közt gazdagabban voltak képviselve. A trencséni, zsolnai, szakolcai könyvnyomtatók cseh—szlovák nyelvű termékeit Ribay György gyűjtötte össze, tőle Jankovich vásárolta meg, s az ő gyűjteményével kerültek a Nemzeti Múzeumba. Az Illésházy-könyvtár is ezen a téren hozta a legnagyobb gazdagodást.

A Széchényi Könyvtár különös gonddal gyűjtötte a keleti ritusú románok Erdélyben megjelent cirillbetűs egyházi szláv nyelvű szerkönyveit.

Akkor a gyűjtemény mindkét része két kettős szekrényben kényelmesen elfért, s Varju azt jósolta, hogy még sokáig lesz ott számára hely, mert a gyűjtemény lassan, évenként 20—30 darabbal gyarapodott. Az idő haladásával még ez a szám is erősen csökkent. Az 1910-es esztendőben Thaly Kálmán hagyatéka — bár túlnyomóan a 18. sz. első évtizedéből származó művekkel — még 18 kötettel gyarapította a gyűjteményt, 1913-ban 11, 1914-ben már csak hét, és 1924-ig a tizet sem éri el az állomány növekedése.

Hogy már a század első évtizedében is ennyire lelassult a gyarapodás, annak több oka van. Az első, hogy Szabó Károly bibliografiájának megjelenése nyomán nemcsak közkönyvtáraink — azok is, melyeknek nem elsődleges feladata a hungarikum-beszerzés — kezdték meg a régi magyar könyvek rendszeres gyarapítását, hanem magángyűjtők is. Ezek mozgékonyabbak voltak és többet adhattak egy-egy műért, mint a nehézkes apparátussal és kötött költségvetéssel dolgozó közkönyvtárak. A kínálat pedig rendkívül csekély volt, mert a régi magyar könyv eleve is nagyon ritka, kis példányszámban nyomott, nagyobbrészt kis terjedelmű, könnyen kallódó nyomtatvány, amelyet évszázadokon át pusztított török, német és magyar is, amikor a hitviták idején a különböző felekezetek egymás szellemi termékeit irtották. Az antikváriusok nagy árakat kértek, s bár igen ritkán fordult elő olyan magas vételár, mint a Sylvester János *Magyar nyelvtaná*nak 1539-i kiadásáért (RMK I. 14. RMNy 39.) Horovitz Lipót könyvárusnak kifizetett 220 arany, ez csak azért volt, mert ilyen ritkaság egyáltalában nem került elő többé. De egy 17. századi nyomtatványért is általában 100 aranykoronát fizettek, ha ritka, akkor sokkal többet. Így 1910-ben az újszövetség egy román nyelvű gyulafehérvári kiadását 250 koronáért vették meg (*Noulu Testamentu*, Gyulafehérvár 1648, — RMK II. 684; azóta a Todoreszku gyűjteménnyel még két példány került a Széchényi Könyvtárba), egy 1631-ből való csepregi nyomtatványért (*Az egész esztendő által való evangéliomoc* RMK I. 597) 1914-ben Ranschburg antikváriusnak 500 koronát fizettek.

A háború kitörése után az antikváriusok részéről a kínálat úgyszólván teljesen megszűnt, mert az infláció idején nem akartak értékes könyveket eladni. Ugyanakkor a nemzeti könyvtár dotációja csak csigalépésben emelkedett az infláció iramához képest, s így módja se nagyon nyílt vásárlásra. A beszerzésre új, bár eléggé gyéren csörgedező forrás fakadt az infláció következtében elszegényedett

fix fizetésű osztályban, amely javai eladásával volt kénytelen megélhetését biztosítani. De gyűjtőkről lévén szó, ők természetesen nem féltve őrzött kincseiktől, hanem a számukra kevésbé becses művektől váltak meg legelőbb. Ezekhez viszont a könyvtár nagyon olcsón jutott. Így vásároltak meg 1915-ben Sztripszky Hiadortól 140 koronáért négy 17. századi német és latin nyelvű lőcsei nyomtatványt, Mayer Páltól 50 koronáért egy 1703-ból való magyar nyelvű, Lőcsén nyomott könyvet (*Zengedező mennyei kar* RMK I. 1673), 1916-ban Alszeghy Zsolttól 135 koronáért négy magyar nyelvű töredéket, amelyek közül az egyik Illyefalvi *Jephtá*jából való.

Ezek azonban elszórt esetek és nem jelentettek rendszeres gyarapodást és fejlődést. Ezután a stagnálás időszaka következett. Voltak háborús esztendők (mint az 1917-es), amikor a gyűjtemény egyetlen egy művel sem szaporodott. 1918-ban is csak egyetlenegy munkával gazdagodott az állomány: Garda Samu a könyvtárhoz beosztott középiskolai tanár ajándéka: Marcus Fridericus Wendelinus: *Medulla priscae puraeque latinitatis Albae Juliae* 1646. (RMK I. 786) c. műve éppen a kevésbé gazdag erdélyi anyagot gyarapította. Utána aztán három esztendeig (1919, 1920, 1921) egyetlenegy újabb darab sem került a gyűjteménybe.[7]

De ez a stagnálás nemcsak a szerzeményezésre vonatkozott. Egyéb nehézségek is támadtak: Varju Elemér 1908-ban a kassai Felsőmagyarországi Múzeum élére kerülvén, megvált a könyvtártól. Ez a Régi Magyar Könyvtár számára pótolhatatlan veszteséget jelentett. A második világháborúig a gyűjteménynek többé nem volt hozzá fogható gondozója. 1919-ben a gyűjtemény még papíron is gazdátlan maradt. Madarassy László, a tárgyi néprajz kiváló művelője s a pásztorfaragások szakértője aki addig a Régi Magyar Könyvtárat vezette, speciális érdeklődésének megfelelőbb beosztást kapott a Múzeum Néprajzi Tárába.

A vesztett háborút követő zavaroktól, az esetleges egyéni akcióktól, túlkapásoktól[8] félve, a Régi Magyar Könyvtár anyagát a Széchényi-teremből a raktárban levő Révay-szekrényekbe vitték át. Ezek a szekrények Révay Ferenc báró gyűjteményével 1917-ben kerültek a könyvtárba, s csak egyszerre, két kulccsal voltak nyithatók. A kulcsok egyikét a könyvtárigazgató, a másikat a nyomtatványi osztály vezetője tartotta magánál. Ebből sok bonyadalom adódott, ha a kutatók az anyaghoz hozzá akartak férni, viszont esetleges idegen behatolók ellen biztos védelmet nyújtott. Szerencsére a világháború után következő esztendőkben nem sok kutató igényelte az anyagot, mert a könyvtár a téli időszakban nem lévén fűtve, az év nagy részében a kutatás amúgy is lehetetlen volt.

1922-ben a Régi Magyar Könyvtár visszakerült a Széchényi-terembe, őre azonban még mindig nem volt. A kulcsot az igazgató őrizte, akinek akkor még a Széchényi-terem volt a hivatali helyisége. Papíron egy 1923-ra szóló szolgálati

7. Amennyiben más forrást nem idézek, az adatok az Országos Széchényi Könyvtár évi jelentéseiből valók. Ezek 1933-ig a *Magyar Könyvszemlé*ben jelentek meg. Az 1934-35. évekről Fitz József: *Jelentés az OSZK működéséről* 1934. *július* 1-*től* 1935. *december* 31-*ig*. Bp. 1936. Fitz az 1936. és következő évekről is adott ki évente részben nyomtatott, részben sokszorosított jelentést. Vö. még *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum* 1913—1923 *évi állapotáról és működéséről*. Bp. 1926. 42—52. l. és Hóman Bálint: *A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet* 1924—1928 *évi állapotáról és működéséről*. Bp. 1929. 44—59. l. A későbbiekben tízéves, illetve ötéves jelentés.

8. L. erről részletesen a tízéves jelentést 21—32. l.

beosztás szerint[9] Akantisz Viktornak kellett volna ezt a tisztet betöltenie, aki könyvművészeti előadó címmel 1920-ban a Todoreszku-gyűjtemény adománylevelének kikötése alapján került a könyvtárhoz. Akantisz azonban sohasem kezelte a Régi Magyar Könyvtárat. Nem kezelte azért, mert először a Todoreszku-gyűjtemény ideiglenes felállításával, majd nyomtatott katalógusának kiadásával volt elfoglalva, emellett vezette a könyvkötészetet, restaurálta az ősnyomtatványok megrongált kötéseit. Az 1923-ról szóló évi jelentés könyvkötői és restaurátori munkássága mellett csak azt említi, hogy a postabélyeggyűjteményt rendezte. Számára a Régi Magyar Könyvtár kezelése technikailag is nehéz lett volna, mert a könyvkötészet és a Todoreszku-gyűjtemény ideiglenes helyisége a földszinten volt, míg a Régi Magyar Könyvtár a Széchényi-teremben volt elhelyezve. Hóman Bálint, ki 1922 december 27-én vette át a könyvtár igazgatását, Fejérpataky Lászlónak, a Múzeum főigazgatójának 1923 márciusában bekövetkezett halála után egyre kevesebbet tartózkodott a Széchényi-teremben: a kutatók kiszolgálását már előbb is e sorok írója végezte, akinek munkahelye közvetlenül a Széchényi-terem mellett, a későbbi Todoreszku-teremben (a jelenlegi tudományos olvasóteremben) volt. Ezután lépésről lépésre át kellett vennie az egész gyűjtemény kezelését.

A Régi Magyar Könyvtár akkor szervezetileg a Nyomtatványi osztályhoz tartozott. Ez az osztály végezte a beszerzéseket, az új anyag naplózását és készítette el az évi jelentéseknek a gyűjteményre vonatkozó részét. Más vonatkozásban azonban a gyűjtemény őre teljes függetlenséget élvezett: munkáját senki sem ellenőrizte, utasításokat nem kapott, de még tanácsot vagy útbaigazítást sem. Ez természetesen csak növelte a felelősség érzését. Hivatali hierarchiát különben sem ismert még ez az időszak, ami elsősorban a kis tisztviselői létszámnak és annak a folyománya volt, hogy a könyvtárosokat elsősorban tudományos eredményeik és nem rangsorhelyzetük alapján értékelték.

1934-ben, Fitz József hivatalbalépése után a szervezet papíron megváltozott, a Régi Magyar Könyvtár az ősnyomtatványokkal, más gyűjteményekkel és a Slavicakkal együtt külön osztállyá vált, mely a „Muzeális tárak" elnevezést kapta. (A naplózást továbbra is a nyomtatványi osztály végezte.) E sorok írója ekkor már megvált a Széchényi Könyvtártól. A Régi Magyar Könyvtár őre 1936-ban Ortutay Gyula, 1937-től pedig Tolnai Gábor és Csánky Miklós volt.

Már a kutatók kiszolgálása közben nyilvánvalóvá vált, hogy szükség van a könyvek raktári jelzeteinek átszámozására. A műveknek — mint Varjú írja — ugyanis ugrószámokat adtak, abból a célból, hogy a Szabó Károlynál nem szereplő művek beiktathatók legyenek. Ilyen adalékok kezdettől fogva olyan nagy számban merültek fel, hogy számukra a *Magyar Könyvszemle* „Magyar Könyvesház" címen külön rovatot nyitott. Ezek az ugrószámok azonban nem váltak be. Először azért, mert a kutatók, ha valamely művet kerestek, azt Szabó Károly szám alapján tették, s a kiszolgáló tisztviselőnek a könyvtár kijegyzett Szabó Károly példányában először ki kellett keresnie a könyvtári számot. Ez pedig állandó többlet munkát jelentett. De méginkább azért nem voltak az ugrószámok használhatók, mert a beiktatandó új művek száma nem volt előre megállapítható, és ha két Szabó-szám között több művet kellett elhelyezni, mint amennyi teret az ugrószámok engedtek, végül is index számokhoz kellett

9. Dezsényi: 138. l.

folyamodni. Célszerűbbnek látszott tehát az egész gyűjteményt Szabó Károly szerint átszámozni s a nála nem szereplő műveket eleve *index-számokkal* megjelölni. Ennek a korlátlan számozási lehetőségen kívül még az az előnye is megvolt, hogy magából a jelzetből is rögtön kitűnt, hogy az illető mű szerepel-e Szabó Károly bibliográfiájában, vagy később került elő.

Ez azonban az elvégzendő feladatnak csupán kisebbik és kevésbé fontos része volt. Lényegesebb és nehezebb is volt a másik, a Régi Magyar Könyvtár harmadik kötetében felsorolt anyagnak, a magyar szerzőktől külföldön megjelent műveknek összegyűjtése és felállítása. Ezek addig — az ősnyomtatványokat kivéve — a raktárakban, a müncheni rendszer különböző szakjaiban voltak szétszórva.

A gyűjteményt teljessé tevő harmadik rész (RMK III.) felállításának terve már régebben felmerült. Varju fent említett cikkében szólt is róla, de a gondolatot eleve elutasította. Okfejtése szerint ez felesleges, mert legbecsesebb darabjai, az ősnyomtatványok már úgyis ki vannak emelve és el vannak zárva; másrészt káros is volna ezeknek a műveknek a kiszedése a szakokból, mert ez a könyvtár túlságos feldarabolására vezetne; harmadszor és legfőképp lehetetlen is a kiszedésük: számuk oly nagy (Varju háromezerre becsüli), hogy kiválasztásuk és újra feldolgozásuk annyi időt és munkaerőt kívánna, amelyekkel a könyvtár ez idő szerint nem rendelkezik.

Ez a felfogás már akkor sem volt teljesen helytálló, és hovatovább még kevésbé lehetett vele egyetérteni. Az első érv, hogy a legbecsesebb részt, az ősnyomtatványokat már úgyis külön kezelték, egyáltalán nem mentett fel az alól, hogy az egész anyag különgyűjteményként kerüljön felállításra. Könyvészeti szempontból valóban az ősnyomtatványok a legbecsesebbek. A külföldön nyomott magyarországi szerkönyvek mindegyike egy-egy könyvészeti remek; de nem kevésbé azok a 16. században nyomottak sem, mint az 1509-ben Velencében megjelent esztergomi *Ordinarius* (RMK III. 165.), melyből a könyvtár láncos kötésben őriz egy példányt, vagy az 1511-es ugyancsak Velencében nyomott *Missale Zagrabiense* (RMK III. 176.), mely valamennyi közt a legdíszesebb. Sokszor azonban hasonlóan pompás kiállításúak egyes világi nyomtatványok is; ezek mintegy átmenetet alkotnak a kódexek és a nyomtatványok között; a nyomtatás folytán szövegben már nem egyedi példányok, mint a kódexek, de díszítésben igen. Így a *Thuróczi-krónika* 1488-i augsburgi kiadásának (RMK III. 15.) akkor a könyvtár birtokában levő 3 hártyapéldányából kettő kéziratok módjára díszesen ki volt festve, Féger Theobald budai könyvárusnak Mátyás királyhoz intézett ajánlólevele aranybetűkkel volt szedve, míg a harmadik hártyapéldány festetlen; a három papírpéldány közül kettőben a fametszetek színezve vannak, a harmadik példányban nem. Az RMK III. művek darabjainak ritkasági értéke kétségtelenül kisebb, mint az I. vagy II. részé. Ez már abból is látható, hogy egyedül a Széchényi Könyvtár, már az ősnyomtatványok közül is 6 példányban őrzött egyeseket. Kevésbé ritkák, mert általában nagyobb terjedelműek voltak, nagyobb példányszámban nyomták őket, szép külsejük miatt nagyobb értéket képviseltek és gondosabban őrizték őket, végül pedig főképp külföldön terjedtek el és így nem voltak kitéve a török háborúk és vallási villongások viszontagságainak.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyes darabjai nem nagy ritkaságok. De ezek nemcsak az ősnyomtatványok között voltak. Ilyen nagy ritkaság pl. Janus

Pannonius Baptista Guarinora írt dicsőítő költeménye, amely 1512-ben jelent meg (RMK III. 177.), s a Széchényi Könyvtár tulajdonában levő nagyon szép példánya a könyvtár kincsei közé tartozik. Még inkább mondhatjuk ezt az első magyar útleírás, Farnadi Miklós ferencrendi szerzetes jeruzsálemi zarándokútjáról írt könyvéről. Az első kiadásnál (RMK III. 75.) sokkal ritkább az a XVI. sz. elejéről származó kiadás (RMK III. 962.), melyet Pécsváradi Gábor a saját neve alatt jelentetett meg és amely ugyancsak a könyvtár tulajdonában van.

De ha már a ritkasági szempont sem mentett fel attól, hogy ezeket a nyomtatványokat különgyűjteményben kezeljük, ezt még jobban indokolta a belső értékük és sokszor szép kiállításuk. Mert ha a magyar nyelv, a magyar irodalom, s a magyar könyvnyomtatás szempontjából sokkal jelentősebb is az RMK első két része, a harmadiknak viszont a magyar tudománytörténet és a magyar szellem nemzetközi szerepének megítélése szempontjából van sokkal nagyobb súlya, nem is szólva arról, hogy a magyar irodalmi szempontból jelentős darabok szövege már ki van adva, míg a harmadik részben levő művek zöme csak az eredeti kiadásokban használható.

Ami Varjunak azt az érvét illeti, hogy a harmadik rész anyagának a szakokból való kiszedése a könyvtár túlságos feladarabolására vezetne, a múlt század végén valamennyire helytálló lehetett, de a könyvtár állaga századunk 20-as éveiben már annyira megduzzadt, hogy ennek az anyagnak a kiemelése akkor sem bontotta volna meg a könyvtömeget, ha továbbra is fennállott volna a régi szakrendszer. De ennek a felszámolására éppen akkor került sor, s ez a körülmény még jobban érlelte a kiszedés szükségességét, mely ebben az időpontban éppen beilleszkedett az általános átrendezésbe. Az anyag kiemelése csökkentette az átszámozandó, s az új raktárakban elhelyezendő könyvek tömegét.

Ami végül Varjunak azt az érvét illeti, hogy az anyag kiszedése és újra feldolgozása annyi időt és munkaerőt kívánna, amennyivel a könyvtár nem rendelkezik, bizonyos szempontból megfelelt a valóságnak. De minthogy a Régi Magyar Könyvtár harmadik részébe tartozó anyag kiemelése és újrafeldolgozása parancsoló szükségességgé vált, elvégzésére rá kellett szánni a szükséges időt és munkaerőt. A munka az első két rész (az RMK I—II.) átszámozásával együtt kb. 3 évet vett igénybe. Ekkorra más sürgős feladatok kerültek előtérbe: a Todoreszku-gyűjtemény új felállítása s az Apponyi-könyvtár elhelyezése, s egyes részeinek feldolgozása.

Az „Apponyiana" gyűjtési köre magába foglalja a Régi Magyar Könyvtár III. részének anyagát, a magyar szerzőktől idegen nyelven külföldön megjelent műveket is. Így az „Apponyi-gyűjtemény" sok esetben a törzsanyag kiegészítését adja. Természetesen sok benne az olyan mű is, amely a könyvtár számára csupán többes példányt jelent.

3.

A Régi Magyar Könyvtár harmadik részébe tartozó művekben is a Széchényi Könyvtár a leggazdagabb. Varju túlbecsülte ugyan a törzsanyag nagyságát, amikor az idetartozó művek számát háromezerre tette, mert ez még egy 1947-es felmérés szerint is csak 1965 mű 2529 darabját foglalta magában.

Az anyag nemcsak beszerzések útján nőtt, hanem olyanképpen is, hogy közben sok szerzőről kiderült, hogy magyar. Ez a körülmény már az anyag kiszedé-

sénél is felmerült, lehető teljességre törekedve nem lehetett a kört a Szabónál közölt anyagra korlátozni. A szerzők magyarsága olykor nehezen állapítható meg. Általában a magyarországi születés az irányadó, ami egyrészt nem mindig határozható meg pontosan, másrészt eléggé mechanikus elv. Vannak Magyarországon született szerzők, kik külföldre kerülve, teljesen elszakadtak a magyarságtól, másrészt olyan indigenák, akiknek irodalmi működése a magyar szellemi élet szerves része. Ez a nehezen körvonalazható kérdés késztette a Régi magyarországi nyomtatványok most induló sorozatának szerkesztőit is arra, hogy munkájukat az első és második részre korlátozzák.[10]

Az RMK III. gyűjtemény épp 15—16. századi darabokban igen gazdag és ezeknek értékét nemcsak régiségük, nem is ritkaságuk, hanem belső értékük teszi. Ebben a korban a magyar tudomány főképp a teológia, klasszika-filológia, a történeti művek és útleírások terén európai színvonalon állott és a magyarországi humanista irodalom ennek a nemzetközi szellemi áramlatnak szerves része. Termékeit külföldön nyomták, mindenekelőtt azért, mert Magyarországon nem működtek nyomdák. Temesvári Pelbárt kéziratait külföldön hívták fel Rynmann János hagenaui könyvkiadó figyelmét, aki 1490 körül Magyarországra jött és magával vitte Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát műveit, amelyeket először ő adott ki, de amelyek külföldön számos kiadást értek meg. Pelbárt *Stelláriumát* 1586-ig 21-szer, a *Sermones Quadragesimalest* 1521-ig ugyancsak 21-szer, a *Sermones de Sanctis*t a mohácsi vészig 21-szer adták ki. Már az anyag kiszedésekor csaknem valamennyi kiadás megvolt a Széchényi Könyvtárban. Számuk azóta beszerzésekkel és az Apponyi-gyűjtemény darabjaival szaporodva, ma csaknem teljesnek mondható. De Magyarországi Mihály prédikációinak 20 kiadásából is megvolt 5 és Laskai Osvát műveiből gazdag sorozat állott össze az anyag kiszedésekor.

De nem kevésbé gazdag a gyűjtemény a magyar humanisták 16. századi kiadványaiban sem, kezdve Janus Pannonius már említett Guarinora írt dicsőítő költeményén (1512) és műveinek bázeli első gyűjteményes kiadásán (1555, RMK III. 426.), Dudith András és Zsámboki János műveinek több kiadásáig. Zsámboki Plantinnél nyomott gyönyörű *Emblemata*inak hat kiadásából három volt meg a gyűjteményben.

A 17. században a magyar íróknak és tudósoknak ez a jelentős szerepe az európai szellemi életben erősen alábanyatlik. Így a Régi Magyar Könyvtár harmadik részében a 17. századi nyomtatványok zömét nem jelentős költői és tudományos munkák remekbe készült külföldi kiadásai alkotják, hanem a nyugati országokban tanuló diákok libelli gradualesei és egyéb kiadványai, Bécsben nyomott törvénycikkek, alkalmi nyomtatványok. A Széchényi Könyvtár gyűjteménye ezekben a főképp a magyar tanulók külföldi iskolázásának története szempontjából jelentős nyomtatványokban is rendkívül gazdag. Ezt az anyagot, néhány háború utáni év meddősége után, még ezekben a gazdasági válságoktól sújtott esztendőkben is jelentős művekkel sikerült gyarapítani.

10. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos: *Régi Magyarországi Nyomtatványok I.* (1473—1600) Bp. 1971. (A következőkben: RMNy) kiadvány szerkesztési problémái. = *Az OSZK Évkönyve 1967.* 316. l.

4.

1919-től 1922-ig a gyűjtemény — mint már említettük — egyetlen darabbal sem növekedett. Az infláció következtében vásárlásra jó ideig gondolni sem lehetett. A régi könyvtáblák kiáztatásával, a gyarapításnak ezzel a módjával, amelyet Fraknói Vilmos kezdett,[11] és amely eleinte olyan nagy és érdekes gazdagodást jelentett (amelynek a Todoreszku-gyűjtemény is annyi értékét köszönhette), most csak egyetlen elszigetelt esetben találkoztunk. Azért-e, mert mint Varjú[12] írta, ez a forrás már a századforduló elején elapadt — mert míg az első száz felbontott könyvtáblából 45, addig egy példányban sem ismert régi magyar könyv került elő, ezután már csak véletlenül akadtak valamire. Ilyen irányú rendszeres kutatásra — ami szerfölött sok időt és nagy szakértelmet kívánó pepecselő munka — a könyvtárnak Varju eltávozása óta nem volt embere. Az általa kiáztatott töredékekből, viszont még mindig kerülnek elő ismeretlen régi magyar nyomtatványok.[13] Más forrásból egyetlen esetben, 1926-ban találtak egy a Szepességből származó, a könyvtárba már eleve a hozzátartozó könyv nélkül jutott táblában, a *Vizsolyi biblia* egy 1590 körüli kiadásának (vö. RMNy 635.) néhány újabb levelét.[14]

Az állomány pénz nélküli növelésének másik módja, a csere, már több sikerrel kecsegtetett. Ezzel indul meg 1924-ben két 1923-i beszerzés után a gyorsabb ütemű gyarapítás. Ez minden esetre jobb módszernek bizonyult a könyvtár többes példányainak értékesítésére, mint azok eladása, ahogy ezt a duplumok értékesítése céljából 1926-ban rendezett aukció csekély anyagi eredménye is bizonyította.[15] 1924-ben csere útján egy unikumhoz jutott a gyűjtemény, Comenius: *Janua Linguarum reseratae aureae vestibulum.* Lőcse, 1696, és két olyan nyomtatványhoz, melyek Szabó Károlynál nem fordulnak elő, illetve nem látott belőlük példányt (Kuzera: *Thematum philosophicorum fasciculus.* Lőcse, 1644. RMK II. 650., és Brewer: *Honor senectutis . . .* Lőcse, 1659[16], csere útján szereztük meg 1929-ben Scholz Jánostól Seelmann Christianus *Solertis studiosi lineamenta* Wittenberg, 1965. c. művét (RMK III. 3972) és 1933-ban egy unikomot: Lépes Bálint *Jesus Christusnak teljes életéről való elmélkedések* c. művét. (Bécs. 1615.)[16a] Az így megindult csereakciók az évek folyamán nem lanyhultak és csúcspontjukat 1936-ban érték el, amikor is 14 régi magyar könyvet szereztünk be csere útján.

Lassanként azonban ismét gyarapítani lehetett az állományt vétel és az ajándékozás útján. Az újbóli vásárlást több körülmény tette lehetővé. Ezek közül a legfontosabb az infláció egyhülése, majd 1928-ban a pengőszámításra való áttérés; de nem kevésbé jelentős volt az az 1920-ban megjelent rendelet, amely a könyveknek külföldre való vitelét engedélyhez kötötte és ennek kapcsán

11. Fraknói Vilmos: *Könyvtáblákban fölfedezett magyar ősnyomtatvány unicumok.* Bp. 1878.
12. Varju i. h.
13. Fazakas József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez.* = *OSZK Évkönyve 1967.* 335—336. l.
14. Krompecher Bertalan: *A Vizsolyi Biblia ismeretlen 1600. körüli kiadásának újabb töredéke.* = *Magyar Könyvszemle.* 1927.
15. Ötéves jelentés. 55. l.
16. Könyvészeti leírásukat Havrán Dánieltől l. *Magyar Könyvszemle.* 1924. 96—97. l.
16. *a)* Könyvészeti leírása Fazakas Józseftől. = *Az OSZK Évkönyve 1959.* 181. l.

a szakértői szemlét a Széchényi Könyvtár tisztviselőire bízta. 1929-ig, a Műemlékvédelmi törvény bevezetéséig ez volt az első ilyen irányú intézkedés, amely későn bár, de sok értékünk külföldre áramlását megakadályozta. Hiszen még szilárd gazdasági életünk idején, a bürokratikus lassúság folytán sok régi magyar könyvünk került külföldre, aminek legkirívóbb példája volt NAGY István könyvtárának sorsa 1870-ben.[17] A kivitelt tiltó rendeletnek köszönhette a könyvtár egy igen értékes gyarapodását 1923-ban. A LANTOS-cég BERZEVICZY Márton: *Oratio funebris de invictissimo Ferdinando I.* Parisiis 1565. c. művét, melyből SZABÓ csak a bécsi udvari könyvtárban és az elbingi gimnáziumi és városi könyvtárban talált példányt (RMK III. 540.), félmillió koronánál nagyobb áron vitte aukcióra.[18] Minthogy itthon nem kelt el ezen az áron, külföldre pedig nem vihette, az Országos Széchényi Könyvtárnak adományozta.

A régi magyar könyvek kínálata egy idő múlva természetszerűen csökkent. A gyűjtési hullám, amelyet SZABÓ Károly bibliográfiájának megjelenése indított el, 1896-ban, a milleneum idején tetőzött. Az első világháború kitörése megakasztotta a gyűjtést, s mire a gazdasági helyzet stabilizálódott, az emberek már mást gyűjtöttek: dedikált műveket, editio princepseket, illusztrált könyveket, erotikát. Budapest világvárossá fejlődésével párhuzamosan nőtt és ma is virágzik a „Budapest" gyűjtők tábora. A régi magyar könyveket őrző magángyűjtemények is köztulajdonba kerültek, mint RÁTH Györgyé az Akadémiai Könyvtárba, vagy TODORESZKU Gyuláé a Széchényi Könyvtárba. A két világháború között KORNFELD Móric az egyetlen számottevő gyűjtője a régi magyar könyveknek.

De a döntő lehetőséget a nagyobb arányú vásárlásokra a Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete adta meg, mely a SZÉCHÉNYI-család felhívása nyomán 1926 májusában alakult meg. Ennek segítségével vásárolt a könyvtár 1928-ban a LANTOS aukción 23 régi magyar könyvet 891 pengő értékben.[19] Az egyesület működésének jelentősége nem csak az anyagi segítségben rejlett. A SZÉCHÉNYI-nemzetség felhívása felrázta a közvéleményt és rádöbbentette a Széchényi Könyvtár szorongatott helyzetére; ezzel pedig utat nyitott a gyarapodás egy másik forrása, az ajándékozás számára is.

A gyarapodás értékét nem lehet pusztán statisztikai adatokkal lemérni. Az ajándékok nagyon sok esetben csak duplumokat jelentettek. Így az 1934—35-ös év 73 művet számláló gyarapodásából 44 a többes példányok száma. De a gyarapodásnak ez a része sem volt terméketlen: egyrészt csereanyagot szolgáltatott, másrészt teljesebb, jobb és szebb példányokat. Ajándék útján került a gyűjteménybe a második világháború előtti utolsó régi magyar könyv, KYS Imre: *Halotti beszéd Báthory Zsófia felett* (Nagyszombat, 1650. RMK I. 1251.), amelyet SZABÓ csak SÁNDOR István nyomán idéz, és ez belőle az akkor egyetlen ismert példány. A könyvet, melyet a Jelentés tévesen „vitairat"-nak nevez, KORNFELD Móric vásárolta meg a könyvtár számára.

A gyarapodás már számban is igen tekintélyes, hozzávetőleg[20] 250 mű.

17. KELECSÉNYI Ákos: *A Nagy István féle gyűjtemény.* = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 158. kk. 11.
18. *Orationum et elegiarum Tom. I.* Frankfurt. 1566. A félmillió korona inflációs érték, mely ma már, tekintve az árfolyamok napról napra való változását, meg sem határozható. Vö. Tízéves jelentés 50. l.
19. Ötéves jelentés 30—31. l.
20. A kimutatások nem közölnek pontos számokat.

Így ha a közvetlenül a háborút követő teljesen meddő éveket nem számítjuk, számba is messze felülmúlja a tizes évek átlagát, de még sokkal inkább értékben. Ha „értéket" mondunk, elsősorban nem a ritkasági értékre gondolunk, bár akadnak akkor unikumnak számító darabok, amelyek közül sok még ma is az; igen sok az olyan mű is, amely új adalék Szabó bibliográfiájához, és az olyan is, melyekből kevés példány ismeretes. A lényeg azonban mégis másban rejlik, abban, hogy a gyarapodás egész jellege megváltozik. Míg a tízes évek szerzeményeinek zöme idegen nyelvű felvidéki, főképp nagyszombati és lőcsei 17. századi mű és többségében kalendárium, imádságos könyv, teológiai vitairat, alkalmi nyomtatvány, ez az új gyarapodás nagyon gazdag 16. századi magyar, elsősorban erdélyi és kelet-magyarországi (Debrecen, Várad) nyomtatványokban, amelyek rendkívül ritkák és példányaik elsősorban erdélyi könyvtárakban találhatók.

Valamennyi beszerzés ismertetésére itt természetesen nem lehet kitérni. De mégis ki kell emelni az 1932. év szerzeményeiből Bogáti Fazekas Miklós művét: *Az V. része Mátyás király dolgainak*, Kolozsvár, 1580 (RMNy. 460) és különösen azt a hat 16. századi Kolozsvárott nyomott és igen ritka széphistóriát, amelyet 1933 augusztusában igen magas árakon vásároltunk Faragó antikváriustól: *Salamon ... Markalfal való ... beszédeknek könyve.* Kolozsvár 1577. (RMNy. 389.); Ilosvai Selymes Péter: *Historia regis Prolomaei*, Kolozsvár, 1588 (RMNy 614.); Bogáti Fazekas Miklós: *Aspasia asszony dolga.* Kolozsvár, 1591 (RMNy 662.): Idari (Ilosvai Selymes) Péter: *Historia Alexandri Magni.* Kolozsvár, 1591. (RMNy 664.), melynek ezen kívül csak egy példánya ismeretes a pesti református kollégium könyvtárában; Csáktornyai Mátyás: *Historia két görög Hertzegről.* Kolozsvár 1592 (RMNy 686.), és Cserényi Mihály: *Historia az persiai monarchiabeli fejedelmekről.* Kolozsvár, 1592. (RMNy 687.). Ezekhez járul Csáktornyai Mátyás: *Grobián verseinek magyar énekbe való fordítása.* Kolozsvár, 1592. (RMNy 685.), amely az egyetlen magyarországi példány. Egy másodikról Kornfeld Móric könyvtárának indexe tudósít, s ez feltételezhetően azonos a Széchényi Könyvtár régebbi csonka példányával, amelyet Szabó említ (RMK I. 340), s amelyhez Kornfeld nyilván csere útján jutott. A széphistóriák közül háromért és a Grobiánért egyenként 500 pengőt fizetett a könyvtár, egyért 300, kettőért 250—250 pengőt. Ugyanakkor vásárolt 400 pengőért egy unikumot is (Zvonarits: *az Úr vacsorája.* Csepreg, 1643).[21] Az év szerzeményeiből kiemelendő még Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításának egy 1686-i amszterdami kiadása (RMK I. 1436), amely Apafi Mihály számára készült vörös bőrkötésben aranyozással, függeszthető bőrtokban. Az 1934—35. év nagyszámú szerzeményei közül Kassai Zsigmond *Dávid Consolatio*jának egy csonka példányát (Kolozsvár, 1584. RMNy 544.), melyből csak Morvaországban van két teljes példány, és egy eddig ismeretlen művet: Erdőbényei Deák János: *Janua Lingvarum Bilingvis*, Gyulafehérvár, 1635; az 1936. évben beszerzett művek közül pedig Heyden Sebald *Formulae Puerilium Colloquiorum latino-germanico-ungaricae* egy eddig ismeretlen 1693-i nagyszebeni kiadását kell megemlíteni.[21a]

Annak ellenére, hogy a Régi Magyar Könyvtár III. részébe tartozó művek sokkal kevésbé ritkák, mint az első két részben foglaltak, a gyarapodás ebben a kate-

21. Nyomtatványi növendéknapló 273/1933.
21. *a)* Könyvészeti leírásukat Fazakas Józseftől. = *Az OSZK Évkönyve 1959.* 182. és 186. l.

góriában lassúbb ütemű volt. Ennek oka, hogy ezeknek a műveknek csak egy része került Magyarországra, így példányaik jobbára a külföldi könyvpiacokon bukkantak fel, ahol legtöbbjük, főképp a 15. az 16. századi nyomtatványok, keresettek voltak. A Széchényi Könyvtárnak egyrészt nem is volt figyelő szolgálata, amely a külföldi könyvpiacokat szemmel tartotta volna, másrészt ha lett volna is, éppen a tárgyalt időszakban nemigen volt módja a megszerzésükre. Ennek ellenére vétel útján is becses művekkel gyarapodott ez a gyűjtemény. 1933-ban egy unikum is került a könyvtárba: SZENTKERESZTY Andreas: *Poema panegyricum* Viennae, 1611, amely sem SZABÓnál, sem APPONYInál nem fordul elő. Az 1938-i beszerzések közt két nyomtatvány is található: NICOLAUS Episcopus Modrusiensis *Oratio*, Padua 1482 (RMK III. 3.) és MICHAEL de Hungaria: *Sermones* Paris, 1497 (RMK III. 38.), amelyek ugyan nem unikumok, de Magyarországon egyetlen példányok: SZABÓ legalábbis az elsőből csak a müncheni udvari könyvtárban talált példányt, a másodikról pedig csak a Mazarin-könyvtár katalógusából tud. Ugyanígy egyetlen magyarországi példány MICHAEL de Hungarianak szintén 1938-ban szerzett Párizsban 1510-ben nyomott *Euagatoriuma* (RMK III. 167.). Újabb kiadásokkal gyarapodott TEMESVÁRI Pelbárt munkáinak már amúgy is nagyon gazdag gyűjteménye: egy 1501-es (RMK III. 95.) és egy 1516-os (RMK III. 212.) hagenaui, továbbá egy 1521-es párizsi *Pomerium*mal (RMK III. 245.). De nem kevésbé becses LASKAI Osvát *Sermones dominicales*ének 1928-ban szerzett 1502-es hagenaui kiadása (RMK III. 108.), amelyből SZABÓ csak a boroszlói és az upsalai egyetemi könyvtárban talált példányt; GEORGIEVICS Bertalan: *Von der Türcken gebreuchen* 1545-i nürnbergi kiadása, melyet SZABÓ nem ismer, GREGORIUS COELIUS Pannonius: *Collectanea in sacram Apocalypsin* 1571-i párizsi kiadása (RMK III. 609.), mindkettő 1926-os beszerzés, vagy PÁRIZ PÁPAI Ferenc 1674-ben Baselben megjelent *Disputatio inauguralis*a, mely 1935-ben került a könyvtárba, s melyből addig csak a bázeli egyetemi könyvtárban és Erdélyben volt példány (RMK III. 2646).

5.

A Régi Magyar Könyvtárnak már eleve is gazdag, s ebben a korszakban nagyértékű művekkel gyarapodott gyűjteménye nem csupán muzeális érték, hanem a tudománynak még mindig eleven és teljesen fel nem tárt forrása. Még például a színháztörténet számára is becses anyagot tartalmaz. Itt találtam meg a gyűjtemény rendezésekor az első magyarországi nyomtatott rendezőpéldányt, EISENBERG Petrus eperjesi tanító Bártfán 1652-ben megjelent *Ein zwiefacher poetischer Act und Geistliches spiel: Von den dreyen Gaben der Weysen ausz Morgenlande* c. művét (RMK II. 765). Különösen nagyértékűvé teszi a benne levő 12 metszet, amely a magyarországi iskolai dráma színpadáról az egyetlen ránk maradt ábrázolás.[22]

Hogy a gyűjtemény a tárgyalt korszakban milyen dúsan táplálta az eleven tudományt, azt az akkor ott dolgozó kutatók illusztris csoportja mutatja, kik között ott találjuk a legkülönbözőbb tudományszakok művelőit.[23] Kézenfekvő,

22. Részletes ismertetését a metszetek hasonmásával együtt l. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán *Az OSZK színészettörténeti forrásanyaga I.* = *Magyar Könyvszemle* 1928. 28—40. l.
23. L. erre nézve a RMK kutatási naplóját az OSZK-ban.

hogy a gyűjtemény elsősorban a magyar irodalomtörténet kutatói számára tartalmaz értékes anyagot. De az irodalmi értékű szövegek új kiadásokban könnyen hozzáférhetők. Az első, aki a 16. és 17. század vallásos irodalmának újra ki nem adott ajánlásaira és előszavaira, mint a magyar irodalmi tudat kialakulásának jelentős forrásaira rámutatott, KERECSÉNYI Dezső volt. Erre vonatkozó úttörő munkájának anyagát javarészt a Széchényi Könyvtárban fedezte fel és később is a gyűjtemény egyik legbuzgóbb használója volt.[24]

A magyarországi idegen nyelvű irodalom termékeinek túlnyomó része újabb kiadásban még nem jelent meg. A gyűjtemény ezért a hazai latin irodalomra nézve klasszika-filológusaink számára is értékes forrásanyagot tartalmaz. (Így buzgó kutatói közé tartozott TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre.) Ugyancsak kiadatlanok a 16. és 17. század magyarországi német íróinak művei is; így ismeretük szinte kizárólag a Régi Magyar Könyvtár II. és III. kötetének anyagára épült, mint ezt PUKÁNSZKY Béla 1926-ban megjelent könyvének bibliográfiai hivatkozásai is mutatják.[25]

De gazdag forrás volt ez a gyűjtemény a magyar történetírás művelői számára is. Legbuzgóbb kutatója ebben a korban SZEKFŰ Gyula volt, aki ekkor dolgozott Magyar Történetének 16. és 17. századi kötetén. Ő nem egyes műveket használt, hanem átnézte az egész gyűjteményt, tudományos munkákat, szépirodalmi és hitvitázó műveket, alkalmi nyomtatványokat, naptárakat és csíziókat egyaránt. Évek hosszú során nap mint nap tanulmányozta a kor nyomtatásban megjelent termékeit, melyek túlnyomórészt irodalomalattiak, de a korszellemnek hű tükrei. Ezekből állította össze először a felsőbbségre vonatkozó egykorú nézeteket, s HELTAI Gáspár 1553-ban megjelent *Catechismus*a végéről idéz egy a fejedelmi hatalom ellen szóló részletet, ezek alapján ismerteti az egykorú egyházi életet, a protestáns lelkipásztorkodást, a hívek lelki gondozását, a felekezetek konfliktusait, de a két századnak egész gondolkodását, törökellenes hangulatát, a köznapi életet, amelyet a vallásos művek tükröznek. PÉCSI Lukács *Az keresztyen szvzeknek tiszteseges koszoroia*ból (RMK I. 250) ismerteti az akkori virágoknak, a jó erkölcsök képeinek leírását és ábrázolását. SZEKFŰ a Széchényi Könyvtár példányában megleli VIRÁG Benedek 1810-ben kelt bejegyzését: „Örömmel olvastam". A kulturális élet ismertetésénél, melyre az irodalomtörténet alig nyújt felvilágosítást, mert csak magukat a megjelent műveket vizsgálja, nem pedig azt, hogy kik és mit olvastak, a 17. század nemesi és polgári osztályának valóságos olvasmányait keresve a Széchényi Könyvtár gyűjteményének rongyokká olvasott kalendáriumaiban, csízióiban és sorsvető könyveiben találja meg azokat.

SZEKFŰ illusztratív anyagot is merített a Széchényi Könyvtár gyűjteményéből. Innen került az V. kötet 272. lapja mellett levő képtáblára MATKÓ István református lelkész *X ut Tök eltépése avagy Bányász-csákány* (Sárospatak, 1668. RMK I. 1072) c. vitairat címlapjának rendkívül kezdetleges, de nagyon jellemző gúnyos ábrázolása, melyen két magyarruhás református prédikátor csákánnyal üti a jellegzetes jezsuita kalapban levő SÁMBÁR Mátyást, aki haszontalan munkája jeléül sarat dagaszt egy teknőben. Arra viszont e sorok íróját kérte meg, hogy keressen az anyagban egy jellegzetes egyházi épületet ábrázoló képet. Így talál-

24. *Elvi kérdések a régi magyar irodalomban.* 1923. és Eötvös Füzetek II.
25. PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története.* Bp. 1926.

ta meg a *Domus domini renovata* c. műben (Pozsony, 1640, RMK II. 558) az 1638-ban, a kor barokk stílusában, de nemes egyszerűséggel épült pozsonyi evangélikus templom képét, mely ugyanarra a képtáblára került.

A Régi Magyar Könyvtár I. és II. része a 16. és 17. század magyar dallamainak a kéziratos énekeskönyvek mellett leggazdagabb forrása. Az éppen korszakunkban fellendülő magyar zenetörténet művelői ezért buzgó kutatói voltak a históriás énekekben és a különböző felekezetek énekeskönyveiben egyaránt fellelhető és egymással rokon zenei anyagnak, mely sokszor az új élő magyar zenének is ihletője volt. Zeneszerzők és zenetudósok nagy számban szerepelnek akkor a gyűjtemény használói között. Megfordult itt Kodály Zoltán is, többször használta a gyűjteményt Bárdos Lajos, Koudela Géza, Bartha Dénes, Harmat Artur, de legbuzgóbb kutatója Szabolcsi Bence volt, aki Szekfű Gyulához hasonlóan évek során át nap mint nap itt dolgozott. Ekkor készítette el Tinódi dallamainak kritikai kiadását és adta ki a magyar zenetörténetben korszakalkotó monográfiáját Tinódi dallamairól és a 16. század magyar históriás zenéjéről.[26] Bornemisza Péter 1582-i detrekői énekeskönyvének (RMK I. 195. RMNy. 513.) éppen a Széchényi Könyvtárban őrzött példányában bukkant rá 1925 tavaszán több lapszélre jegyzett kéziratos melódiára.[27] Ezek közül a legértékesebb a kötet CCXLI *a*) és XXCLVI *b*) lapján található két eddig teljesen ismeretlen melódia, az egyik Tőke Ferenc moralizáló históriás énekéhez a *Spira Ferenc doktor*hoz való (1553), a másik Szepetneki János *Bátorítás halál ellen* c. énekének (1555) dallama, melyek nagy gazdagodást jelentenek a 16. század dokumentumokban fennmaradt kevés zenei anyagában.

Gazdag forrást jelentett a Régi Magyar Könyvtár anyaga elsősorban a magyar protestáns egyháztörténet művelőinek. Gyűjteményünkben végzett több évi kutatás gyümölcse Schulek Tibor Bornemisza Péterről írt alapvető munkája (1939). A kutatók közül mint szinte mindennapos vendég Zoványi Jenő emelhető ki, akinek 1922-ben jelent meg a reformáció magyarországi történetét tárgyaló műve, s aki itt gyűjtött anyagot a magyarországi protestantizmusra vonatkozó cikkeihez, és a gyűjtemény anyagával nemcsak vallástörténeti, hanem könyvészeti szempontból is foglalkozott, továbbá Incze Gábor,[28] aki több régi magyar könyvtári művet adott ki újra. Megfordultak itt a magyar tudománytörténet művelői, mint Rapaich Raimund, aki Pécsi Lukács műveit használta növénytörténeti kutatásaihoz, Dávid Lajos régi matematikai műveket vizsgálva. Írók merítettek innen anyagot és ihletet, így Ráth-Végh István és Féja Géza, aki Heltai fabuláit és Bornemisza Péter prédikációit forgatta.

Ezek természetesen csak kiragadott példák a gyűjtemény akkori kutatóinak népes és kiváló soraiból; köztük a leggyakoribbak szerepelnek elsősorban. De ez eléggé sokoldalúan illusztrálja a gyűjtemény felbecsülhetetlen, nagyrészt még kiaknázatlan és még mindig eleven tudományos értékét.

26. Első kiadás 423. l.
27. *A XVI. század magyar históriás zenéje.* Bp. 1931. Magyar Zenei Dolgozatok 9.
28. *Tinódi zenéje. A Tinódi dallamok hasonmásával és átirataival.* Bp. 1929. Magyar Zenei Dolgozatok 11.

Die Sammlung alter ungarischer Druckwerke in der Széchényi-Nationalbibliothek

J. KÁDÁR—PUKÁNSZKY

Die Sammlung alter ungarischer Druckwerke in der Széchényi-Nationalbibliothek, die reichste ihrer Art, *Alte Ungarische Bibliothek* genannt, umfasst in drei Abteilungen bis zum Jahre 1711, 1. die in ungarischer Sprache erschienenen Drucke, 2. die in Ungarn gedruckten fremdsprachigen Werke, 3. die von ungarländischen Verfassern in ausländischen Druckereien, in fremden Sprachen verfertigten Druckwerke der Bibliothek. Da die Széchényi-Nationalbibliothek in erster Reihe eine Hungarica-Sammlung ist und bereits von ihrem Begründer, dem Grafen Franz Széchényi als eine solche geplant war, enthielt schon die ihren Grundbestand bildende Privatbibliothek des Grafen Széchényi eine grosse Zahl von Drucken dieser Art. Die Sammlung wurde durch den Bestand anderer Sammlungen, wie — um nur die wichtigsten zu nennen — die Bibliothek Illésházy, Jankovich, Horvát, die teils als Geschenk der Széchényi Landesbibliothek zukamen, teils käuflich erworben wurden, beträchtlich bereichert. Das Material wurde jedoch erst nach dem Erscheinen der grundlegenden Bibliographie von Karl Szabó (I. Bd. 1879. II. Bd. 1885. III. Bd. 1896—98.) als abgesonderte Sammlung aufgestellt. Die Sammlung ist von unermesslichem Wert. Dieser Wert liegt vor Allem in der Seltenheit der Drucke dieser Art, da besonders die in Ungarn gedruckten von vornherein in sehr kleiner Zahl erschienen, und durch die Wirrnisse der mehr als zwei Jahrhunderte hindurch tobenden Türkenkriege grösstenteils vernichtet worden sind. Demzufolge enthält die Sammlung sehr viele Unica, zahlreiche Bruchstücke, die aus alten Einbänden mit systematischer Arbeit zu Tage gefördert wurden. Doch besitzt die Sammlung auch einen grossen bibliophilen Wert, enthält zahlreiche Inkunabeln, viele hervorragende Erzeugnisse der Buchdruckerkunst, prachtvolle alte Einbände, darunter eigenartige Produkte der ungarischen Buchbinderei, viele Randbemerkungen von grosser Bedeutung. Der grösste Wert der Sammlung liegt jedoch darin, dass sie eine unerschöpfliche Quelle der Geschichte des ungarischen Geisteslebens vom Ende des 15. bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts ist.

Die Sammlung wird stets vermehrt. Die den beiden Weltkriegen folgenden wirtschaftlichen Krisen bereiteten zeitweise grosse, die Entwicklung hemmende Schwierigkeiten, welche jedoch allmählich bekämpft werden konnten.

A Régi Nyomtatványok Tára állományának gyarapodása 1961—1970

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

A Könyvtár muzeális jellegű, régi nyomtatványainak gyűjteményei az utolsó évtizedben számos kimagasló értékkel gazdagodtak. Ez a tény azért érdemel elöljáróban említést, mert legrégibb nyomtatványaink együttese a felszabadulást követő 15 évben olyan mértékben gyarapodott, hogy nagyobb mennyiségű értékes régi könyv megszerzésének a lehetőségével a következő évtizedben nem igen számolhattunk. A Régi Nyomtatványok Tárának állománya ugyanis 1945 és 1960 között mintegy kétszeresére nőtt. Érdemes áttekinteni e változás leglényegesebb mozzanatait.

Az 1945—1960 közötti időszakban az osztály állományának szokatlanul nagymérvű gyarapodása részben a gyűjtőkör módosításából adódott. A már korábban is különgyűjteményekben kezelt ősnyomtatványokon, RMK- és Hungaricum-műveken kívül ekkor kerültek a Tár gondozásába a 16. századi külföldi nyomtatványok, az ún. antikvák. E nyomtatványokat az osztály akkori vezetője, Sajó Géza válogatta ki a központi raktár állományából s a mintegy 10 000 kötetet önálló egységként állította fel.

Ha nem is hasonló mennyiségű, de kivételes gyarapodást biztosított a Régi Nyomtatványok Tára számára az állami tulajdonba vett könyvanyag, amelyből a nemzeti könyvtár elsőként válogatta ki a gyűjteményei számára értékesnek ítélt köteteket.

Egyidejűleg a Könyvtár saját erőiből is igyekezett megszerezni az állományát kiegészítő régi nyomtatványokat és könyvritkaságokat. Az adott időszakban erre gyakran nyílt is lehetőség. Az antikváriumok államosítása, valamint a magánkönyvtárak fenntartásának nehézségei egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy a magántulajdonban levő régi könyvek jelentős része közkönyvtárakba kerüljön.

A gyűjtőkör kiterjesztésével a központi állományból átvett, valamint a külső forrásokból származó könyvanyag feldolgozása kivételes feladatokat rótt az osztályra. Az új szerzemények beiktatása után ugyanis a lehető legsürgősebben biztosítani kellett, hogy a kötetek a kutatás rendelkezésére álljanak. Hasonlóképpen komoly feladatot jelentett az antikva-gyűjtemény használhatóvá tétele, amelynek köteteiről csupán Könyvtárunk betűrendes katalógusa adott tájékoztatást, de még a korábbi jelzetekre utalva. Konkordancia-jegyzék készült tehát az antikva-kötetek régi és új jelzeteiről, majd szerzői betűrendes és nyomdászok szerint rendezett ideiglenes cédulakatalógus nyert felállítást.

A nemzetközi értéket képviselő s tudománytörténeti szempontból is jelentős

régi külföldi nyomtatványok korszerű feldolgozása az ősnyomtatvány-gyűjtemény állományával kezdődött meg. A több mint 1700 15. századi nyomtatvány a magyarországi könyvtárakban őrzött ősnyomtatványok központi katalógusában, 1970-ben került publikálásra. Az 1960-as években kezdtük meg az antikvagyűjtemény rekatalogizálását. A 16. századi külföldi nyomtatványokról szerzők, nyomdahelyek, nyomdászok, nyelvek és a helyrajzi számok szerint tájékoztató katalógusok nyertek felállítást. Mind az ősnyomtatványok, mind a 16. századi külföldi nyomtatványok feldolgozása során számos — addig meghatározatlan — ritkasággal gazdagodott a régi nyomtatványok együttese.

Az 1960-as évek gyarapodási átlaga az előző másfél évtizedét természetszerűleg nem érhette el, hiszen ebben az időszakban már csak a hagyományos beszerzési lehetőségek álltak a Könyvtár rendelkezésére. Csökkentette az állománygyarapító munka eredményességét az a körülmény is, hogy a vételre felajánlott régi könyvanyag jelentős százalékban már képviselve volt állományunkban. A kedvező fordulatot Könyvtárunknak a vidéki és külföldi antikváriumokkal kialakított intenzívebb együttműködése vonta maga után. Nagyrészt ennek, a korábbinál szélesebb körű állománygyarapítási munkának köszönhető, hogy ebben az évtizedben oly sok kivételes becsű régi nyomtatvány és magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású unikum került állományunkba. Közülük a legjelentősebbeket — a jobb áttekinthetőség érdekében — gyűjtemények szerinti csoportosításban ismertetjük.

Ősnyomtatványok

A könyv- és nyomdászattörténeti szempontból legjelentősebb nemzetközi értékeink együttese az utolsó tíz évben 48 kiadvánnyal gyarapodott. 37 ősnyomtatvány még pótlólag beiktatható volt a magyarországi ősnyomtatványok központi katalógusába.[1] Ezért közülük itt csak azokat soroljuk fel cím szerint, amelyekből Magyarországon korábban nem volt példány, tehát országos viszonylatban értékes gyarapodásnak tekinthetők:

Antoninus Florentinus: Confessionale [Omnis mortalium cura] [Ital.] — Libretto della dottrina cristiana.
Venezia: Rainald von Nimwegen, 23. XII. 1479. — 4° 72 ff. HCR[2] 1223—H 1232. Sajó-Soltész 246. — Inc. 1315.

1. Sajó Géza—Soltész Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I—II.* Budapestini, 1970. Nr. 123 b), 204 a), 214 a), 246, 289 a), 348 a), 506 a), 562, 653 a), 656 a), 712 a), 724a, 734, 736, 815a, 840 a), 902 b), 903 a), 964 a), 982, 991 a), 1118 a), 1433 b), 1498 b), 1731 b), 1742 b), 1844 a), 2121 b), 2368 a), 2558 b), 2645 a), 2836a, 3008, 3080 a), 3160 b), 3346a, 3431 b). [Az a), b) jel nem a tételszámhoz tartozik, hanem a példányra utal.]
2. H=Hain, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum. P. 1—4.* Stuttgartiae, Lutetiae Parisiorum, 1826—1838.
C=Copinger, W. A.: *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum. P. 1—2.* London, 1895—1902.
R=Reichling, Dietrich: *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum. Additiones et emendationes. Fasc. 1—6. Monachii, 1905—1911.* Supplementum: Monasterii Guestphalorum, 1914.

Bernardus Claravallensis: De concordantia statuum religiosorum. — De dispensatione et praecepto.
[Paris: Ulrich Gering et Berthold Remboldt, pro Denis Roce, post 1500?] — 8° 32 ff.
GW[3] 3912. Sajó-Soltész 562. — Inc. 1318 (1).

[Pseudo-] Boethius: De disciplina scholarium.
Köln: Heinrich Quentell, 22. X. 1493. — 4° 68 ff.
HC 3423. Sajó-Soltész 724a.

Bonaventura, (S.): Opuscula. Brescia: Bernardinus Misinta, pro Angelo Britannico, 17. XII. 1495. — 4° et 8° 184 ff.
HC 3467—3481. Sajó-Soltész 734. — Inc. 1324 (1).

Bonaventura, (S.): Opuscula. Brescia: Bernardinus Misinta, pro Angelo Britannico, 31. XII. 1497. — 4° et 8° 302 ff.
HC 3466. Sajó-Soltész 736. — Inc. 1324 (2).

Breviarium Cartusianum. Venezia: Andreas Torresanus, 5. V. 1491. — 8° 376 ff.
HR 3819. Sajó-Soltész 815a. — Inc. 1326 (3).

Chieregatus, Leonellus: Propositio coram Carolo VIII. facta.
[Roma: Stephan Plannck, post 20. I. 1488.] 4° 6 ff.
HC 4960. Sajó-Soltész 982. — Inc. 1320.

Privilegia et indulgentiae fratrum minorum Ordinis S. Francisci.
[Venezia: Johann Hamann, 1495-98?] — 8° 24 ff.
R[4] 1329. Sajó-Soltész 2836a. — Inc. 1330 (2).

Sallustius Crispus, Gaius: Opera. [Venezia]: Johannes Rubeus Vercellensis et Franciscus de Madiis, [c. 1486.] — 2° 28 ff.
C[5] 5222. Sajó-Soltész 3008. — Inc. 1329 (6).

Trithemius, Johannes: De immaculata conceptione virginis Mariae et de festivitate sanctae Annae. [Nürnberg: Peter Wagner, post 17. IX. 1497.] — 4° 8 ff.
HC 15639. Sajó-Soltész 3346a. — Inc. 1333.

A központi ősnyomtatványkatalógusban nem publikált, új szerzeményű ősnyomtatványok közül is csak azokat soroljuk fel, amelyekből ez az egy példány ismert az országban:

Bartolus de Saxoferrato: Super prima parte Codicis.
Venezia: Nicolas Jenson, 25. IV. 1478. — 2° 160 ff.
H 2543 (1). GW 3491. — Inc. 1343.

Bartolus de Saxoferrato: Super prima parte Digesti novi.
Venezia: Nicolas Jenson, 1478. — 2° 186 ff.
GW 3549. — Inc. 1342.

Barzizius, Gasparinus: Epistolae. [Basel: Michael Furter, non post 1499.] — 4° 62 ff.
H 2671. GW 3687. — Inc. 1347 (2).

3. GW = *Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Bd. 1—7.* 8. (Lief. 1.) Leipzig, 1925—1940.
4. R l. 2. jegyzetben.
5. C l. 2. jegyzetben.

[Caterina, S.]: Vita de S. Caterina de Siena. [Italice.]
Milano: Johannes Antonius de Honate, 28. III. 1489. — 4° 152 ff.
HC 4698. BMC[6] VI. 742. — Inc. 1339 (1).

Hieronymus, (S.): Epistolae. [Strassburg: Johann Mentelin, non post 1469.] — 2° 224 ff.
H 8549. BMC I. 53. — Inc. 1344.

Lucianus Samosatensis: Vera historia. Milano: Ulrich Scinzenzeler, 22. III. 1497. — 4° 78 ff.
HC 10262. BMC VI. 771. — Inc. 1339 (2).

[Thomas a Kempis]: Meditationes de vita et beneficiis Jesu Christi, sive Gratiarum actiones. [Basel: Johann Amerbach et Johann Petri, non post 1489.] — 8° 72 ff.
HC 10992. BMC III. 752. — Inc. 1345.

Turrecremata, Johannes de: De efficacia aquae benedictae.
[Roma: Stephan Plannck, c. 1491-1500]. — 4° 10 ff.
R 353. BMC IV. 101. — Inc. 1349.

További három ősnyomtatványból már volt példány hazai könyvtárainkban; így ezek csupán példányszám-gyarapodást jelentenek.[7]

RMK I.

A nemzeti könyvtár speciális gyűjtőköre és feladata következtében az ősnyomtatványoknál is jelentősebb gyarapodásnak tekinthetők a magyar irodalom és könyvkiadás emlékeiként értékelt régi magyar nyomtatványok. A magyar nyelvű művek között a legrégibb Decsi Gáspár tolnai prédikátor négy prédikációjának első kiadása: *Az utolso üdöben eginehani regnalo bünökröl valo praedikatiok.* A részegséggel és a paráznasággal együtt a táncot is a legfőbb bűnként tárgyaló mű a protestáns prédikációsirodalom jellegzetes emléke. Ugyanaz a szigorú polgári életfelfogás nyilatkozik meg benne, mint Heltai Gáspárnak a részegséget elmarasztaló munkájában[8]. Decsi prédikációit első ízben 1582-ben Debrecenben Hoffhalter Rudolf adta közre (RMK[9] I. 189), majd 1584-ben Váradon másodszor is kinyomatta (RMK I. 215). Két éven belül második kiadást a 16. században Magyarországon csak a keresett, olvasott művek értek meg. A mű népszerűségét bizonyítja egyébként az is, hogy az első kiadásból alig maradt példány az utókorra; az alaposan búvárkodó Szabó Károlynak 1879-ben már csak Sárospatakon sikerült felkutatnia. Ebben a csonka példányban azonban csak az előbeszéd és az első három ív maradt fenn, amelynek alapján Szabó sem a mű terjedelmére, sem a kiadás füzetbeosztására vonatkozóan adatot nem közölhetett. A második

6. *BMC = Catalogue of books printed in the XV*th *century now in the British Museum. P. I—IX.* London, 1908—1962.
7. HC 3324 = Sajó—Soltész 700 (5 korábbi hazai példányt regisztrál);
HC 12176 = Sajó—Soltész 2502 (2 korábbi példányt említ);
CR 5414 = Sajó—Soltész 2670 (2 korábbi példányt sorol fel).
8. Heltai Gáspár: *A részegségnek és tobzodásnak veszedelmes voltáról való dialógus.* Kolozsvár, 1552. RMK I. 29.
9. RMK = Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár I—III.* Budapest. 1879—1898.
RMNY = *Régi Magyarországi Nyomtatványok.* Budapest. 1971. 506.

világháború alatt az egyetlen sárospataki példánynak is nyoma veszett. Könyvtárunk új szerzeménye tehát egy olyan 16. századi mű első kiadásának egyetlen példánya, amelyről megbízható bibliográfiai leírás sem állt eddig rendelkezésünkre. Decsi munkáját még a 16. században Félegyházi Tamás *A keresztyéni igaz hitnek részeiről való tanítás* (Debrecen, 1583. RMK I. 202) és Károli Péter *Az apostoli credonak avagy vallásnak igaz magyarázatja* (Debrecen, 1584. RMK I. 206) című munkájával kötötték egybe. A három nyomtatványt egyesítő vaskos kötet elég rossz állapotban került könyvtárunkba. Fatáblás kötésének bőrbevonatából csak részletek maradtak fenn. A könyv elejére bekötött üres leveleken a szilvási Boros család több tagjának possessor-bejegyzése tájékoztat a könyv egykori tulajdonosairól. A címlap előtti levélen pedig 1693, 1696 és 1704-ből származó bejegyzések tudósítanak Boros István, Kata és Péter születéséről.

Ugyancsak unikumnak tekinthető az az 1593-ra összeállított magyar *Kalendarium*, amelyet Németlövőn a Manlius-nyomda hozott forgalomba (RMK I. 265a)[10]. A kalendáriumból kevés példány maradhatott fenn; a múlt század végén már csak a körmendi Batthyány-könyvtárban volt példány belőle. Ezt azonban Szabó Károly nem ismerte; Régi Magyar Könyvtárában a Manlius-nyomda 1593. évi kalendáriumát nem írta le. A körmendi példányt 1892-ben Hodinka Antal ismertette.[11] 1912-ben Sztripszky sem tudott más példányról.[12] Hodinka bibliográfiai leírása alapján bizonyosra vehető, hogy az 1970-ben megvásárolt *Kalendárium* a körmendi Batthyány Könyvtár egykori példányával azonos: 32 számozatlan levélből áll, s az A_5 levél, valamint az E_2 levéltől a mű vége hiányzik. A különben jó állapotban fennmaradt nyomtatvány hártyakötése hiányos.

Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában nem említett RMK a Philipp Kegel művéből Debreceni Péter által magyarra fordított *Tizenkét idvességes elmélkedések* 1685. évi lőcsei kiadása is (RMK I. 1339a). A mű azonban nem volt ismeretlen. 1637-ben közreadott első kiadásából (RMK I. 669) és későbbi kiadásából is fennmaradt néhány példány. Az 1685-ös lőcsei kiadást első ízben 1882-ben Szabó Károly ismertette Schlauch Lőrinc szatmári püspök példánya alapján.[13] Sztripszky sem említ több példányt e kötetből.[14]

Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításának négy olyan kiadásával gyarapodott állományunk az utolsó tíz évben, amelyről korábban bibliográfiai leírás sem volt ismert. Az egyik az 1690. évi lőcsei kiadással helyesírási megegyezéseket mutat (RMK I. 1600a).[15] Az 1701-ben, valamint 1702-ben megjelent kiadás egybekötve maradt fenn (RMK I. 1636a és RMK I. 1658a).[16] Az elsőből már volt egy példányunk, de az is a második világháború után vásárolt új szerzemény. A negyedik, eddig ismeretlen kiadás 1705-ben Debrecenben jelent meg (RMK I. 1701a).[17]

10. A betű-indexes RMK-számok Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár*ában le nem írt nyomtatványok jelzetei.
11. *Magyar Könyvszemle:* 1892—1893. 222. l. 9. sz. = RMNY 701.
12. Sztripszky Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez.* Budapest, 1912. I. 40.
13. *Magyar Könyvszemle.* 1882. 90. l. 27. sz.
14. Sztripszky I. 326.
15. Fazakas József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez* című cikksorozata fogja a nyomtatvány bibliográfiai leírását közölni.
16. Fazakas i. m. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1959.* 186. l. 17. sz.
17. Fazakas i. m. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1963—1964.* 130. l. 62. sz.

Magyar nyelvű „unikum"-ainkközül néhány irodalomtörténeti jelentőségű töredék érdemel még említést. Eddig nem ismert 16. századi magyar históriás ének részletét őrizte meg Dobozi Veres Mihály *História az ó Ádámnak eleséséről* című művének töredéke (Kolozsvár, 1634. RMK I. 636a).

Ilosvai Péter *Insignia duella . . . Nicolai Tholdi* című históriás énekének töredéke (Kassa, 1620, RMK I. 500a) a Toldi monda ma ismert első kiadása.[18] A Bod Péter által említett 1574-es kiadásból (RMK I. 104) ugyanis példány nem került elő.[19]

Az egyik legnépszerűbb 16. századi bibliai históriának, Illyefalvi István *Jephta*jának két levélnyi töredéke eddig ismeretlen kiadást képvisel (RMK I. 500b).[20] Az Európa-szerte elterjedt széphistóriák magyar átdolgozásainak sorát gazdagítja a *Leucippe és Clitophon* széphistória két kiadásának töredéke (Lőcse, 1627-1630 között, RMK I. 570b, illetve Kassa, 1620 körül, RMK I. 1590a),[21] valamint Gyergyai Albert *Árgirus-históriájá*nak lőcsei töredéke az 1627-1630 közötti évekből (RMK I. 570a). Az 1635. évre szóló kolozsvári *Kalendárium*ból (RMK I. 646a) 26 levél töredékei maradtak fenn.[22]

A XVI. századi protestáns énekköltészet fontos és ritka emléke Huszár Gál *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretek és imádságok* című kötete (Komjáti, 1574. RMK I. 113a). Imádságokon és az evangelikus liturgia szertartási előírásain kívül a magyar nyelvű vallásos énekgyűjtemények két típusát egyesíti: I. része a luteránus liturgia énekeiből álló graduál, II. része vallásos népénekeket tartalmazó gyülekezeti énekeskönyv. Szabó Károly nem látott példányt belőle, s így Szegedi Gergely énekeskönyvének két csonka kiadásában vélte felismerni (RMK I. 332). Huszár Gál énekeskönyvét 1881-ben Flórián Jakab ismertette az eperjesi evangélikus kollégium akkor unikumnak tartott példánya alapján.[23] 1912-ben még Sztripszky is csupán ezt a példányt említette,[24] pedig akkor már a Széchényi Könyvtár birtokában volt a Nagy István gyűjteményéből származó csonka példány, amelyet Szabó Károly Bejthe István énekeskönyveként írt le (RMK I. 355).[25] Ez a címlap nélküli kötet a 107. levéllel kezdődik, s a II. kötetből mindössze néhány levelet tartalmaz. Az 1967-ben megvásárolt példány dr. Kovács Sándor evangélikus püspök hagyatékából került az Országos Evangélikus Könyvtárba. Ez a példány az énekeskönyv II. részének CXXVI. leveléig teljes, címlapja is ép. Régebbi tulajdonosáról a címlapra írt „Ex libris Sigismundi Syrmiensis" bejegyzés tájékoztat.

Pathai Baracsi János református püspök *Tánc felboncolása* (Debrecen, 1683. RMK I. 1296) és Gyulai Mihály *Fertelmeskedő s bujálkodó tánc jutalma* (Debrecen, 1681. RMK I. 1255) című munkája a didaktikus jellegű XVII. századi irodalom emléke. Mint Decsi Gáspár hasonló tendenciájú és témájú prédi-

18. Csanda Sándor: *Ismeretlen régi kassai magyar nyelvű nyomtatványok.* = *Magyar Könyvszemle.* 1970. 381—382. l.
19. Bod Péter: *Magyar Athenas.* [Nagyszeben], 1766. 120. l. — RMNY 338.
20. Csanda i. m. 381. és 387. l.
21. Sándor István: *Töredék Leucippe és Clitophon széphistóriájának egy ismeretlen kiadásából.* = *Magyar Könyvszemle.* 1964. 354—362. l. — Csanda i. m. 381. és 384—387. l.
22. Fazakas i. m. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1967.* 333. l. 83. sz.
23. *Magyar Könyvszemle.* 1881. 246—247. l.
24. Sztripszky I. 15.
25. Kelecsényi Ákos: *Három XVI. századi énekeskönyv.* = *Magyar Könyvszemle.* 1964. 262—264. l. RMNY 353.

kációiból, ezekből a tánc veszedelmes voltát taglaló, későbbi munkákból is alig maradt fenn példány.

A lőcsei Brewer-nyomda ritka kiadványa az *Imádságos könyvecske* és a *Szép és ájtatos isteni dicsiretek* címen 1683-ban közreadott két kis kötet (RMK I. 1308 és RMK I. 1309). Szabó e művekből csupán Lugossy József debreceni példányát említi, annak azonban nyoma veszett. Ma — új szerzeményeinken kívül — csak az Akadémiai Könyvtár és a weimari Thüringische Landesbibliothek példánya ismert.

A kolozsvári unitárius-nyomda három ritka kiadványából — *Imádságos és énekes kézben hordozó könyvecske, Imádságos könyvecske* és Várfalvi Kósa János *Catechesis* (RMK I. 1558, RMK I. 1559, RMK I. 1600) — már volt egy-egy példányunk. Mégis célszerű volt megszerezni az egybekötött három nyomtatványt, mert egyéb példányaik csak egykori erdélyi gyűjteményekben maradtak fenn.

Beniczky Péter *Magyar ritmusok* című verseskötetének 1692. évi lőcsei kiadásából (RMK I. 1427) Szabó Károly említ ugyan egy múzeumi példányt Széchényi Ferenc könyvtárának nyomtatott katalógusára hivatkozva, de maga nem látta azt. Az 1966-ban megszerzett kötet ma is ritkaság: a Kassai Michaelis György által Wittenbergben alapított, majd Halleba áthelyezett magyar könyvtárban maradt fenn egy példánya.

Szabó Károly bibliográfiájában le nem írt, ritka mű Patavinus, Julius Caesar *Practica arithmetica, azaz Számvető tábla* című munkájának 1696. évi lőcsei kiadása (RMK I. 1493a). 1894-ben Melich János ismertette Négyesi Szepessy Lajos példánya alapján,[26] majd Horváth Ignác írta le a Rakovszky-család pozsonyi könyvtárának teljes kötetét.[27] Minthogy Könyvtárunkban csak csonkán volt meg e mű, 1963-ban megvásárolt teljes példánya értékes gyarapodás. A kötet 1852-ben mezőszentgyörgyi Matkovich Hermina tulajdona volt.

Balassi Bálint és Rimai János *Istenes éneki*-nek 1698-ban megjelent lőcsei kiadását (RMK I. 1529a) mindeddig a Todoreszku—Horváth gyűjtemény csonka kötete alapján ismerte a szakirodalom.[28] 1968-ban egy teljes példányát szereztük meg.

Nemcsak ritka nyomtatvány, hanem fontos hadtörténeti emlék a II. Rákóczi Ferenc által kiadott *Hadi regulák avagy articulusok* (Nagyszombat, 1706, RMK I. 1718). A tervezett részletes haditörvény kinyomtatása előtt ebben a kiadványban adatta közre Rákóczi a főbb articulusokat. A nyomtatvány eddig ismert egyetlen példánya az Akadémiai Könyvtár tulajdona.

RMK II.

A Magyarországon megjelent, nem magyar nyelvű nyomtatványok gyűjteménye is több ritkasággal gyarapodott. Bibliográfiailag sem volt ismert a XVII. századi vámjogszabályokat közreadó *Vectigal regium reformatum* (Nagyszombat, 1674. RMK II. 1348a). Egyetlen korábbi vámjogszabály-gyűjtemény jelent meg nyomtatásban, az 1612-ben Pozsonyban közreadott *Vectigal regium* (RMK

26. *Magyar Könyvszemle.* 1894. 351. l. 11. sz.
27. *Magyar Könyvszemle.* 1895. 339. l. 5. sz. — Sztripszky I. 355.
28. Pukánszkyné Kádár Jolán: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez. A Todoreszku-Horváth Könyvtár ismeretlen régi magyar nyomtatványai.* = *Magyar Könyvszemle.* 1930. 143. l. 43. sz.

II. 349). A két kiadvány tartalma nem azonos. A *Vectigal regium reformatum* a korábbi szabálygyűjtemény kétszeres terjedelemre (20 levél helyett 41 levél) bővített kiadása. A művelődéstörténeti jelentőségű nyomtatvány pergamen kötésű, szép példányát Zsámár József könyvgyűjtő ajánlotta fel Könyvtárunknak. A könyv korábbi tulajdonosai közül csupán Kubovich Mihály neve maradt fenn 1674-ben a címlapra írt bejegyzése alapján.

A Zsámár Józseffel kötött cseremegállapodás során további két ritkaság került gyűjteményeinkbe: I. Rákóczi György *Instructio*ja (Gyulafehérvár, 1638. RMK II. 522) és J. H. Alsted *Schola triumphata*ja (Gyulafehérvár, 1638. RMK II. 523). Ez utóbbi a protestáns iskoladrámák korai emléke; a 16. századból ugyanis alig maradt fenn protestáns kollégiumokban előadott iskoladráma. Alsted, a gyulafehérvári kollégium külföldről meghívott tudós tanára, ebben a nyilvános előadásra szánt darabjában I. Rákóczi György két fiát is szerepelteti. A műfaja és a fejedelmi családhoz fűződő személyes vonatkozásai miatt egyaránt becses *Schola triumphata*ból eddig Magyarországon csupán a Ráday Könyvtár példánya volt ismert. A szép 17. századi bőrkötésbe egyesített két munkát 1638. május 14-én Canisius B. Mihály Váczi Miklós nagyszombati tanácsosnak ajándékozta. E bejegyzés alapján a két nyomtatvány megjelenésének ante quem-je 1638. május 14.[29] A kötet első kötéstáblájának belsején a Khuen-Héderváry család „Ex libris Bibliothecae Hedervarianae" köriratú ex-librise tájékoztat a későbbi tulajdonosról.

A hazai orvosi szakirodalom tudománytörténeti jelentőségű emléke Weber János *Amuletum* című műve (Bártfa, 1644. RMK II. 641). A pestisre vonatkozó korabeli ismereteket összegező mű a Magyarországon is sok áldozatot követelő 1633-as és 1644-es járvány után sokat olvasott, keresett munka volt. 1645-ben magyar nyelven is megjelent.[30] Latin nyelvű, első kiadása igen ritka; gyűjteményünkben azonban már egy példányban megvolt.[31]

Georg Zöllner *Geistreiches Hand-Büchlein* és *Geistreiches Lieder-Büchlein* című munkáit (Brassó, 1685. RMK II. 1558-1559) Szabó Károly korábbi bibliográfiákra és az általa nem látott brassói példányra hivatkozva, a közreadó Simon Regis nevén említi. E ritka művek egybekötött példányát 1969-ben vásároltuk meg.

Martonfalvi Tóth György *Ars concionandi Amesiana*ja (Debrecen, 1666. RMK II. 1079) puritánus teológiai irodalmunk értékes gyarapodása. Szerzője, az Apafi fejedelem pártfogoltjaként Franekerben végzett Martonfalvi, előbb a nagyváradi, majd a debreceni kollégium tanáraként működött. A kiváló pedagógus nagy hatást gyakorolt az ifjúság szellemi életére és a demokratikus polgári gondolkodás térhódítására. Az 1622-ben Franekerben doktori címmel kitüntetett angol teológus, Amesius munkásságával több ízben is foglalkozott. Ez a műve igen ritka; Szabó Károly csupán a debreceni református kollégium és a brassói evangélikus gimnázium példányát említi.

29. A bejegyzés szövege: Generoso ac prudentissimo reverendo Nicolao Vaczi senatori regiae ac liberae civitatis Tirnaviensis consultissimo: fautori suo honorantissimo mittit Michael B. Canisius minister ecclesiae Hungaricae Tirnaviensis. Anno 1638. Maij. 14.
30. RMK I. 767.
31. Az első példány Horvát István gyűjteményével került Könyvtárunkba. Első kötéstáblája belsején „Ex Bibliotheca Hungarica Philippi Korn librarii Posoniensis" szövegű nyomtatott exlibris.

A magyar szerzők műveinek külföldi kiadásaiból a legjelentősebb új szerzeményeinket külföldről vásároltuk. A latin nyelvű prédikációsirodalom ismert három magyar művelőjét egy-egy kötet képviseli. TEMESVÁRI Pelbárt *Stellarium*ának 1501-ben Hagenauban nyomtatott kiadását (RMK III. 90) Madridból, MICHAEL de Hungaria *Evagatorium* című kötetét (Köln, 1505. RMK III. 130a) a londoni Sotheby cég révén, LASKAI Osvát *Quadragesimale Biga Salutis*ának 1506-os hagenaui kiadását (RMK III. 137) pedig kölni aukción vettük meg. Az *Evagatorium*ból régóta nem lehetett példány Magyarországon, mert SZABÓ Károly korábbi bibliográfiákból sem ismerte a kiadást.

Londonból, a Sotheby cégtől szereztük meg JÁSZBERÉNYI P. Pál *A new Torch to the Latine Tongue ... Fax nova linguae Latinae* és *Institutionum grammaticarum pars I—II* című munkáinak egybekötött kiadását (London, 1664 és 1663. RMK III. 2252, RMK III. 2210). JÁSZBERÉNYI változatos életútja során itthon és külföldön is a legmagasabb társadalmi körökben ért el elismerést. Az 1658-as gyulafehérvári tűzvész után menekült külföldre, s telepedett meg végül is Londonban. Itt alapított nyelviskolájának vezetésével, pedagógiai elveivel széles körben érdeklődést keltett. Nyelvtana több kiadást ért meg, Magyarországra azonban csak ritkán juthatott el műve, mert SZABÓ Károly csupán a kolozsvári példányokat regisztrálta.

Antoine MIZAULD *Artztgarten* című munkáját — amely a bártfai származású Georg HENISCH fordításában (Basel, 1577. RMK III. 660) került forgalomba — 1961-ben Zürichből szereztük meg.

A hazai forrásokból származó új szerzeményű RMK III. művek közül figyelemre méltó az az egyleveles nyomtatvány, amely a 17. században Magyarországon használt vámmentességet igazoló űrlapok ritka példánya. Az űrlapot ZIER Keresztély, a soproni jezsuita kollégium és a johannita uradalom rektora állította ki a Sopron megyei Keresztély nevű község egyik lakosa, BUJTÁS Miklós részére. Az űrlapot 1698 előtt Bécsben nyomtatták (RMK III. 4228a).[32]

ZICHY Pál mecénási-kiadói közreműködésével jelent meg NICOLAUS de Hanapis *Exemplorum omnium Sacrosanctae Scripturae liber absolutissimus* című munkájának 1703-as würzburgi kiadása (RMK III. 4432b), amelynek egy példánya a Könyvelosztó állományából került gyűjteményünkbe.

Hungarica

A magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok gyűjteménye elsősorban külföldről beszerzett röplapokkal, nyomtatványokkal gazdagodott. APPONYI Sándor Hungarica-bibliográfiájának 646. és 649. tételéhez kapcsolódik az a 4 leveles nyomtatvány, amely MIHÁLY havasalföldi vajda 1599—1600-as moldvai hadjáratáról tudósít.[33] Az 1602. évi török elleni budai harcokról, illetve Temesvár elfoglalásáról ad hírt egy-egy Firenzében vásárolt röplap.[34]

32. FAZAKAS i. m. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1967.* 345. l. 97. sz.
33. *Avviso della gran rotta, che hà data il signor Michele prencipe de Valacchi a Geremia Vaivoda della Moldavia di Maggio 1600.* In Fiorenza, 1600. Röpl. 427a. Vö.: APPONYI, Alexander: *Hungarica I—IV.* München, 1903—1927. 646. és 649. sz.
34. *Il felicissimo acquisto della famosissima città di Buda.* In Firenze, 1602. Röpl. 434a. — *Ultimi avvisi venuti dal campo Italiano ... Con l'assedio di Temisvar.* In Firenze, 1603. Röpl. 437a.

Érdekes ismertetést közöl Magyarországról Giovanni Botero *Relations of the most famous Kingdoms and Commonweales thorough the World* című munkája (London, 1616). Hungarie fejezete 12 lap terjedelemben sokoldalú jellemzést ad az országról. Első helyen szól terményeink kiválóságáról „the Store-house of Italie et Germanie"-nek minősítve az országot.[35] Utal a városok fejletlenségének, az ipar és kereskedelem német érdekeltségének okaira, hátrányaira és a török megszállás súlyos következményeire.

Milánóból és Londonból vásárolt olasz kiadványok ismertetik a török háborúk küzdelmeit[36], Zürichből, valamint Oxfordból megszerzett lisszaboni és madridi nyomtatványok a felszabadító hadjárat eseményeit[37], valamint a magyar seregek 1743. évi dettingeni győzelmét.[38]

Újabb kötettel gyarapodott a török könyvnyomtatás meghonosítójaként ismert, erdélyi származású Ibrahim Müteferrika Könyvtárunkban meglevő nyomtatványainak száma. Az 1730-ban Istanbulban megjelent kis könyv Szüheili efendi *Tarih-i Miszri* című kétkötetes munkájának második részét, azaz Új-Egyiptom történetét foglalja magában.[39]

16. századi külföldi nyomtatványok

E gyűjtemény gyarapodásából is csupán néhány érdekesebb kötetet emelhetünk ki. A kora egyik legkiválóbb filológusaként tisztelt Erasmus Könyvtárunkban meglevő oeuvreje az elmúlt tíz évben további öt kiadvánnyal gyarapodott.[40] A tragikus sorsú Erasmus-tanítvány, Gilbert Cousin (Cognatus) műveit 1562-ben Bazelben megjelent Opera-kiadása képviseli új szerzeményeink sorában.[41]

A reformáció irodalmának alapvető fontosságú kiadványaiból, elsősorban Luther és Melanchthon műveiből, eddig is igen gazdag kollekcióval rendelkeztünk. Most mindkét szerzőtől eddig meg nem levő kiadásokat sorolhattunk állományunkba. Köztük a *Confessio Augustana* 1531. évi wittenbergi kiadását, amelynek előkészítésével Melanchthon jelentős mértékben hozzájárult a protestantizmus győzelméhez.[42]

35. Hung. 3068. 243. l.
36. *La Turca fedele nella presa di coron, a suoi accidenti amorosi. Racconto ... del famoso Co. Emmerico Techeli.* [Lucca, s. a. Hung. 3063.] — Lopez, D. Michele: *Historia delle ... guerre d'Ungaria* [Napoli, 1688. Hung. 2756a.]
37. *Duodecima relaçam histoicra do Anno de 1686.* Lisboa, 1686. Röpl. 942a. — Barbosa Machado, Ignacio: *Panegyrico historico do ... infante Dom Manoel.* Lisboa, 1717. Röpl. 1218a. — Freire de Montarroyo Mascarenhas, José: *A aguia imperial remontada no orbe da lua Ottomana.* Lisboa, 1717. Röpl. 1218b. — *Eclipse da lua Ottomana ou relaçam individual da famosa batalha de Peter-Varadin.* Lisboa, 1716. Röpl. 1202a.
38. *Triunfo de Inglaterra e gloria de Hungria.* Sylva. (Lisboa, 1743.) Hung. 3095.
39. Simonffy, Aladar v.: *Ibrahim Müteferrika, Bahnbrecher des Buchdrucks in der Türkei.* Budapest, 1944. 20. l. 6. sz.
40. Erasmus, Desiderius: *Adagiorum chiliades quatuor.* Basel, 1574. Ant. 9204. — *Ein nutzliche Underwisung eines christenlichen Fürsten wol zu regieren.* Zürich, 1521. Ant. 2939. — *Libellus ... de pueris ... instituendis.* Köln, 1529. Ant. 5153. — *In Laurentii Vallae Elegantiarum libros epitome.* Köln, 1546. Ant. 6005. — *Apophthegmatum libri sex.* Basel, 1531. Ant. 3488.
41. Ant. 1029.
42. Ant. 5213 (1).

A katolikus egyház céljait szolgáló kiadványok között ritka mű az 1518-ban Strassburgban közreadott *Dictionarius pauperum*[43], valamint Johann Adam Lonicer számos rézmetszettel illusztrált *Ständ und Orden der . . . catholischen Kirchen* című munkája (Frankfurt, 1585).[44] Az 1558-ban Lyonban kinyomtatott *Livre d'heures* a külföldön sok kiadásban és példányban ismert imakönyvtípus gyűjteményünkben meglehetősen ritka reprezentánsa.[45] 16. századi nyomtatványaink együttese csaknem valamennyi tudományágból jelentős művekkel gyarapodott. Aben Tibbon *Physica Hebraea* című művének héber-latin kiadása (Köln, 1555) értékes régi héber természettudományi munka.[46] Galenos *Operaja* (Venezia, 1522), a Hippocratest követő orvostudomány, Hieronymus Braunschweig *Das Buch zu distillieren* (Strassburg, 1519) című műve pedig a 16. század eleji, német nyelvű népszerű orvosi irodalom fontos emléke.[47] Johannes de Cuba *Kreuterbuch*ja Lorenz Friese *Spiegel der Artzney* című művével egybekötve került könyvtárunkba.[48] Gabrielle Falloppio olasz orvostudóst több alapvető munkájának együttes kiadása[49], a kor nagy német polihisztorát, Conrad Gesnert *Vögelbuch, Thierbuch, Fischbuch* című műveinek Froschauer-kiadása képviseli új szerzeményeink sorában.[50]

Képzőművészeti irodalmunk gyarapodása Vitruvius *De architectura libri decem* című munkája s Giovanni Paolo Lomazzo *Trattato dell' arte della pittura, scoltura et architettura* című műve.[51] A 16. századi jogtudomány területén Claudius Cantiuncula *Paraphrasis in libros tres priores Institutionum Iustiniani* című munkája,[52] a történeti szakirodalom terén a *Corpus universae historiae praesertim Bizantinae* 1567. évi párizsi kiadása jelentősebb gyarapodás.[53]

Zürichből szereztük meg Michael Bock *Würtzgertlein für die krancken Seelen* című művét,[54] amelyet Balassi Bálint *Beteg lelkeknek való füves kertecske* címen dolgozott át magyar nyelvre.

Az utolsó évtizedben nemcsak irodalom- és nyomdászattörténeti értékű köteteink gyarapodtak, hanem két újabb gyűjtemény jelentősebb fejlesztése is ehhez az időszakhoz fűződik. A régi magyar ex-librisek gyűjteményéhez megvásárolta a Könyvtár dr. Nyireő István ny. könyvtárigazgató és néhai dr. Aradi Kálmán főorvos 403, illetve 323 darabból álló kollekcióját, valamint Aradi Kálmán *Exlibriseink a mohácsi vésztől 1900-ig* című kéziratos doktori disszertációját.[55]

Szerényebb keretek között gyarapodott a kötéstörténeti gyűjtemény, amelynek alapját a kivételesen szép, vagy jellegzetes kötésű műveknek a használati

43. Ant. 8050.
44. Ant. 3950.
45. Ant. 5216.
46. Ant. 5113.
47. Ant. 9218, 1888 (1).
48. Strassburg 1530, illetve 1529. Ant. 9198.
49. Venezia 1566—1570. Ant. 4988.
50. Zürich 1563, 1563, 1575. Ant. 9200.
51. Lyon, 1586. Ant. 2717. — Milano, 1585. Ant. 4668.
52. Louvain, 1549. Ant. 980.
53. Ant. 1924.
54. Nürnberg, 1574. Ant. 8449.
55. A gyűjtemény legszebb darabjairól az 1970 novemberében rendezett kiállítás katalógusa ad áttekintést: *Régi Magyar exlibrisek 1521—1900*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása (Rend. Bélley Pál.) A katalógust összeállította Nyireő István. Budapest 1970.

példányok közül való kiemelésével vetettük meg. E gyűjtemény az utolsó tíz évben 50 kötettel gyarapodott. Ezek egy része saját állományunkból való, de vásárlások révén is kivételes szépségű magyarországi kötések birtokába jutottunk. Többségük nagyszombati barokk kötés, olykor a középső mezőben Magyarország címerével díszítve.[56] Egy oktáv-kötet a festett debreceni hártyakötések jellegzetes változatát képviseli.[57]

Történeti relikvia az az 1609-ben Mainzban nyomtatott *Biblia*, amely a címlap hátára ragasztott ex-libris tanúsága szerint 1760-ban Bánffy Dénes főispán, a kolozsvári Akadémia igazgatójának tulajdona volt. Korábbi possessorainak nevét barokk sarokveretekkel és kapcsokkal megerősített, fekete bőrkötésének supralibros-ai tartották fenn. Az első Apafi Mihály erdélyi fejedelem címerét, a hátsó táblán levő Toldalagi András címerét ábrázolja, 1680-ból keltezett köriratba zárva. A köriratok szerint Apafi fejedelem ezt a Bibliakötetét 1680-ban Toldalagi Andrásnak ajándékozta.[58] Toldalagi méltónak bizonyult az ajándékra; nemcsak kedvelte a könyveket, hanem mecénási tevékenységet is vállalt. Koncz Boldizsár erdélyi unitárius püspök *Hetedszakai reggeli s estvéli könyörgések* című munkáját 1695-ben saját költségén adta közre Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdájában.[59]

Neuerwerbungen der Abteilung der alten Drucke zwischen 1961—1970.

E. SOLTÉSZ

In dem letzten Jahrzehnt wurden die gesondert behandelten Sammlungen der ältesten und wervollsten Drucke der Nationalbibliothek Széchényi durch Ankäufe vom Ausland und Inland mit mehreren Raritäten ergänzt.

Der Bestand der *Inkunabeln* vermehrte sich mit 48 Wiegendrucken. Davon konnten 37 Drucke im Zentralkatalog der in Ungarn aufbewahrten Wiegendrucke nachträglich registriert werden. In diesem Bericht werden bloß die Inkunabeln angeführt, die früher in keiner ungarischen Bibliothek vorhanden waren.

Die *Alte Ungarische Bibliothek* bewahrt die ältesten — vor 1711 erschienenen — Werke der ungarischen Literaturgeschichte und Buchdruckerkunst. Der speziellen Aufgabe der Nationalbibliothek gemäß wurde diese Sammlung mit besonderer Sorgfalt weitergebaut. Vom bedeutendsten ungarischen Dichter des 16. Jahrhunderts, Bálint Balassi wurde eine Ausgabe des Werkes *Istenes éneki* (Fromme Lieder, Lőcse 1698. RMK I. 1529a) erworben, von der bisher nur ein unvollständiges Exemplar bekannt war. Als wertvolle Raritäten können auch das sorgfältig hergestellte Gesangbuch des Predigers und Buchdruckers Gál Huszár (Komjáti 1574, RMK I. 113a), der Kalender für das Jahr 1593 der Manlius-Druckerei (Németlövő 1592, RMK I. 265a) und die didaktischen Werke der Prediger Gáspár Decsi, Mihály Gyulai und des Bischofs János *Pathai Baraczi* betrachtet werden (RMK I. 189, 1255, 1296). In den Werken der letzteren drei Verfasser wird unter anderem auch der Tanz als eine der größten und charakteristischen Sünden der Epoche verurteilt. Aus der ungarischen Psalmenübersetzung des Albert Szenczi Molnár erwarb die Bibliothek vier bisher fast unbekannte Ausgaben (RMK I. 1600a, 1636a, 1658a, 1701a). Die von Georg Michaelis Cassai in Wittenberg begründete und später nach Halle verlegte ungarische Bibliothek bewahrt ein anderes Exem-

56. RK 45, 48, 49.
57. RK 41.
58. RK 53.
59. RMK I. 1472.

plar aus dem Werk *Magyar ritmusok* (Ungarische Rhythmen) des Dichters, Péter Beniczky (Lőcse 1692, RMK I. 1427). Das Kriegsreglement (*Hadi reguläk*. Nagyszombat 1706, RMK. I. 1718) des Fürsten Ferenc Rákóczi II. ist nicht nur eine Seltenheit, sondern auch ein wichtiges kriegsgeschichtliches Dokument.

Von den in Ungarn veröffentlichten, fremdsprachigen Raritäten gelangten das einzige bisher bekannte Exemplar des *Vectigal regium reformatum* (Nagyszombat 1674, RMK II. 1348a), ferner die *Instructio* des Siebenbürger Fürsten György Rákóczi I. (Gyulafehérvár 1638, RMK II. 522) und das Schuldrama *Schola triumphata* des namhaften Wissenschaftlers, J. H. Alsted (Gyulafehérvár 1638, RMK II. 523) durch Tausch in den Besitz der Bibliothek. Auch vom Werk *Ars concionandi Amesiana* (Debrecen 1666, RMK II. 1079) des ungarischen Theologen, György Martonfalvi Tóth sind nur wenige Exemplare bekannt.

Mehrere seltene ausländische Ausgaben ungarischer Verfasser hat die Bibliothek im Ausland erworben. Das *Stellarium* (Hagenau 1501, RMK III. 90) von Pelbartus de Themeswar wurde aus Madrid, das *Evagatorium* (Köln 1505, RMK III. 130a) des Michael de Hungaria aus London und die bekannte Predigtsammlung *Sermones quadragesimales Biga salutis* (Hagenau 1506, RMK III 137) des Osualdus de Lasko aus Köln angeschafft. An einer Londoner Auktion gelang es, zwei Werke des im XVII. Jahrhundert in London ansäßigen ungarischen Pädagogen, P. Pál Jászberényi zu kaufen: *A new Torch to the Latine-Tongue ... Fax nova linguae Latinae* und *Institutionum grammaticarum pars I—II* (London 1664 bzw. 1663, RMK III. 2252, 2210).

Die *Hungarica-Sammlung* konnte durch Ankäufe vom Ausland mit mehreren — meistens in Italien und Spanien herausgegebenen — Flugschriften über die Türkenkriege ergänzt werden. Giovanni Botero's *Relations of the most famous Kingdoms and Commonweales thorough the World* (London 1616) ist darum zu erwähnen, da dieses Werk auch über Ungarn eine interessante Beschreibung enthält. In dem letzten Jahrzehnt gelangte in die Sammlung ein neuerworbener Druck des aus Ungarn gebürtigen Ibrahim Müteferrika, der als Dolmetscher des Fürsten, Ferenc Rákóczi II. das Land verließ, sodann in Istanbul eine ziemlich produktive Druckerei einrichtete.

Auch die über 11 000 Bände umfassende *Sammlung ausländischer Druckwerke des 16. Jahrhunderts* wurde mit wichtigen Werken des Schrifttums der Reformation und der Wissenschaftsgeschichte ergänzt. Mehrere dieser Werke gehören nicht zu den größten Raritäten, sie trugen aber dazu bei, aufgrund des Bestandes der ungarischen Nationalbibliothek die fortschrittlichen Ideen, das Geistesleben und die wissenschaftlichen Ergebnisse der Epoche der Reformation eingehend studieren zu können.

Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN LEVŐ, BIBLIOGRÁFIAILAG MÉG LE NEM ÍRT RÉGI MAGYAR NYOMTATVÁNYOK

(Hetedik közlemény.)

FAZAKAS JÓZSEF

113.

[Pápa vagy Németújvár, 1624 táján.]

Kanizsai Pálfi János. EGYMASSAL VA[LÓ BE]SZELGETESE | [AZ |] VR CHRISTUS[NA]C, ES AZ NYO- | MORULT ANYAS[ZE]NTEGYHAZNAC | MELLYBől, AZ VR CHRISTVS, AZ[OKNAK], KIC AZ ő NEVEJERT HABORU- | ságot ſzenvednec, mit kívánnyon, és azo[k az ő nyo]morúságokban magokat mint viſellyéc, | kőnnyen [feltalá]lhatni. | *MELLYET AZ SZENT[IRASBO]L KI SZEDEGETVEN* | AZ NEMES NEMZETES ES [VITEZ]Lő UKI JANOSNAC, BESZ- | Prim Vármegyének Vicé-iſpánnyának [az ő jóak]aro Patronus Urának hires neve alatt | Ki boczátott é[. . .]nec ajánlott | *KANISAI P. JANO[S PAPA]I PRAEDICATOR.*

Függőleges állású egyleveles nyomtatvány. Amennyire töredékeink alapján megállapítható, a nyomtatvány tükrének szélessége kb. 32 cm lehetett, magassága pedig legalább 40 cm.

A fenti címszöveg alatt, a töredékeinken megmaradt betűk és a két hasábban elhelyezett bibliai igék egyik megmaradt fejcíme alapján a következő feliratokat képzelhetjük el, illetve olvashatjuk:

S[ZAV]A | [AZ] | (a bal oldali hasáb tetején:) *UR CHRISTUSNAC* | (a jobb oldali hasáb tetején, az előbbivel bizonyára egy sorban:) [ANYASZENTEGYHAZNAC].

Az első hasábban Jézus Krisztusnak az egyházhoz és a hívekhez szóló igéi olvashatók, az evangéliumi helyek megjelölésével. A második hasábban olyan bibliai igék, amelyeket az egyház, illetőleg a hívek mondhatnak Krisztusnak. A locusok itt is pontosan meg vannak adva. Az első hasáb szövege antikva, a másodiké kurzív betűkkel van nyomtatva. Az első hasábból két töredékünk van, a másodikból egy. A szövegnek — becslésünk szerint — mintegy kétharmadát tartalmazzák töredékeink. A címzést, illetőleg a szöveg egyes részeit tartalmazó papírdarabok mind egyforma méretűek (kb. 13 × 19 cm) és így bizonyára ugyanannak a könyvnek a kötéstábláiból kerülhettek ki. Töredékeink közt egy ajánlásváltozat címrészei is ott vannak. Ezeken a papírdarabokon a cím nyomása azonos és csupán az ajánló soroktól kezdve tér el a címzés szövege a fent idézett változattól. A 9. sortól itt a következő, részben feltételezett szöveg áll, illetve állhatott:

AZ TEKENTETES NEMZETE[S ES NAG]YSAGOS POPPEL EVA ASZ- | ſzonnac, az Tekentetes Nemzetes es Na[gyságos Batthyá]ni Fe[re]ncz Urnac kedves és ſzerel- | mes házas társának jo hirrel t[eljes szivvel eleibe] boc[sátot]t, és ő Nagyságának, | mint kegyelm[es Patrona Asszonyának a]lá[zatosa]n ajánlott. | *KANISAI P. [JANOS PAPAI PRAE]DICATOR.*

Az első változat címzettje — amint láthattuk — Uky János, Veszprém vármegyei alispán (l. róla: Nagy Iván: Magyarország családai. 11. köt. Pest 1865. 396. l.). A második változaton olvasható Poppel Éva Batthyány Ferenc gróf felesége volt. Batthyány és felesége buzgó pártfogói voltak a református egyháznak. Szenczi Molnár Albert, aki egy időben udvari papjuk volt, úgy emlékezik meg a grófnéról, mint aki igen gyöngéd szeretettel vette körül családját (l. Szenczi Molnár Albert naplója... Kiad. Dézsi Lajos. Bp. 1898. 62. l.). Kanizsai Pálfi János „Arany temjénező" c. imádságos könyvét is Batthyánynénak ajánlotta. Ez a munka 1632-ben jelent meg Pápán, de példány már nem ismeretes belőle. Szabó Károly ezzel az imádságos könyvvel kapcsolatosan tévedésből mondja Poppel—Lobkovitz Évát Batthyány Boldizsár nejének Batthyány Ferenc helyett (RMK I. 625.), amint azt Dézsi Lajos már helyesbítette is imént említett kiadványában, az idézett lapon, és amint azt helyesen olvashatjuk Nagy Iván fentebb említett munkájában is (l. köt. 243. l.).

Nyomtatványunk betűtípusai egyeznek a szepesváraljai Bernárd Máté által vezetett Batthyány-féle nyomda betűivel (vö. RMK I. 573.). Bernárd 1619-ben tűnik fel először Németújváron, ahol kiadja a Heidelbergi Kátét. Ezután néhány évig semmit sem tudunk róla, egészen 1624-ig, amikor Pápán nyomtat. Ettől kezdve 1632-ig vannak adataink pápai működéséről. A mi egyleveles nyomtatványunk mindenesetre nem lehet későbbi 1625-nél, tekintve, hogy Batthyány Ferenc ebben az évben halt meg, míg nyomtatványunk kiadásakor még élt, amint ez az ajánlás szövegezéséből világosan látszik. Bernárdról nem tudjuk, meddig nyomtatott Németújváron és hogy valóban csak 1624-ben került-e Pápára.

Mivel Kanizsai Pálfi már 1612-től pápai lelkész volt, a nyomda megindulásától kezdve 1625-ig bármikor kiadhatta munkáját, akár Németújváron, akár Pápán, hiszen Batthyányék nyomdáját bizonyára mindig igénybe vehette. A megjelenés idejének pontosabb megközelítéséhez hozzásegíteni látszik az a körülmény, hogy könyvtárunk 1907-ben, ezzel egyidejűleg három olyan naptártöredéket is beszerzett, amelyek nyilván ugyanazon kötéstáblából kerültek elő (l. Magy Könyvszemle 1908. 74. l.). Ezeket a naptárakat 1624-ben, 1625-ben, ill. 1627-ben nyomtatták, mégpedig minden bizonyíték szerint mind a hármat Pápán (l. az RMK I. 543a, 547b és 572/2. jelzetű példányainkat és vö. Századok 1868. 318. l.). A fentiekben már megállapított legkésőbbi lehetséges évünket, 1625-öt figyelembe véve, úgy véljük, nagyobb a valószínűsége annak, hogy inkább e naptárak megjelenési ideje táján, vagyis 1624 körül nyomtatták egylevelesünket, mint korábban, és inkább Pápán, mint Németújváron. A szóban forgó Batthyány-féle nyomdáról l. egyébként Jenei Ferenc megállapításait (Magy. Könyvszle 1961. 299. l.) és Gulyás Pál adatait (A könyv sorsa Magyarországon. Bp. 1961. II. rész. 146. l.).

(Jelzete: RMK I. 543/b.)

114.

Lőcse 1702.

SZENT | DAVID | KIRALYNAK | és | PROFETANAK | *SZÁZ-ÖTVEN* | SOLTARI | A' *Francziai* Nóták | 's Versek szerint *Magyar* | Versekre fordíttattak 's | rendeltettek. | Szentzi MOLNAR ALBERT | által. | LŐTSÉN, *Nyomt:* 1702. *Efzt.*

12⁰ A^{12}—X^{12} = 424, [8], 71, [1] l.

Ez a hangjegyes énekeskönyv nem egyéb, mint az evangélikusok és a reformátusok által használt és számos kiadásban megjelent egyházi énekeskönyv egyik kiadásának második kötete. Ezek a második kötetek általában külön címlappal jelentek meg, és bizonyára önállóan is árusították őket. Az első kötet ennél az énekeskönyv-típusnál a bibliai zsoltárok felhasználásával újonnan költött énekeket, egyéb dicséreteket, továbbá himnuszokat tartalmazott, míg a második kötetben a bibliai százötven zsoltárnak Szenczi Molnár Albert által készített, hűségre törekvő verses fordításai kaptak helyet, amelyek után még egy imádságokat tartalmazó függelék is szokott következni. Az énekeskönyv egyes kiadásainál a két rész összetartozását nemcsak az együtt való használás és a többségükben összekötött példányok bizonyítják, hanem általában az első rész címlapjának a megszövegezése is. A most leírásra került példányunk egy olyan lőcsei kiadású első résszel van összekötve, amelynek a címlapjára az 1701. év van nyomtatva. Ennek címe a következő:

A' | SZ. DAVID PRO- | FÉTÁNAK ékes Rhythmusú | SOLTARI- | VAL | ÉS A' SOLTÁROKBOL | ſzereztetett | DITSERETEKKEL, | Iſtenes ÉNEKEK-KEL, | és HYMNUSOKKAL | tellyes K$^{e}_{0}$NYV. | Ezek után vannak egy néhány | áhitatos IMADSAGOK. | ...

Ebből az első részből egyébként van még egy — korábban beszerzett — önálló példány is könyvtárunkban, amelyet e sorok írója még 1959-ben írt le (Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1959. Bp. 1961. 186. l., RMK I. 1636/a). A leírás jegyzetében utalás történt arra, hogy a példány a címlapon jelzett zsoltári részt és az imádságokat nem tartalmazza. E bibliográfiai leírás megjelenése óta vásárolta meg könyvtárunk ezt a mindkét részt magában foglaló példányt. Mivel a két rész címlapjain két egymás után következő év áll, valószínűnek tartjuk, hogy ez a két kötet nem csupán könyvkötői kolligátumot képez egymással, hanem egyazon kiadásnak két része. Ez természetesen nem bizonyos, de könnyen elképzelhető, hogy az 1701-ben elkezdett nyomtatást nem tudták az év végéig befejezni és a második rész nyomására már csak 1702-ben került sor. Az 1680—1681. évi kolozsvári énekeskönyvnél is hasonló a helyzet (RMK I. 1244. és 1261.).

(Jelzete: RMK I. 1658a, az RMK I. 1636a 1. példányához kötve.)

115.

[Brassó 1644—1660 között.]

[Epithalamia in honorem nuptiarum domini Lange.]

Függőleges állású egyleveles nyomtatvány, díszes keretezéssel.

Töredékünk két darabból áll, amelyek egymás mellé téve — csekély hiánnyal — a nyomtatvány alsó felét teszik ki. A szöveg ezen a fennmaradt részen kéthasábos, és két, esküvőre szóló üdvözlővers részeit tartalmazza. Az első hasábban egy latin nyelvű vers nyolc utolsó sorát láthatjuk, amely után egy német nyelvű vers következik. Ennek 84 sorából 16 hiányzik, amit onnan tudunk, hogy a hatsoros versszakok sorszámmal vannak ellátva és az első hasáb alján levő 5. versszaknak a második hasábban, a nyomtatvány felső részén folytatódó 5. sorától a 8. szakasz 3. soráig hiányos a vers, viszont onnan kezdve végig megvan. A versek fölött minden bizonnyal az esküvői üdvözlet bevezető sorai állottak, nagyobb és részben talán díszes betűtípusokkal nyomtatva. Számításunk szerint a szedéstükör magassága jóval nagyobb lehetett a legfeljebb 23 cm-re tehető szélességnél. A második hasáb alján, a német vers alatt meg van nevezve a szerző: „TROSTFRIED HEGENITIUS | Med. Coron.". Mivel a latin nyelvű vers végén nincs szerzői név, lehetséges, hogy az is Hegenitiustól származik, de ez nem bizonyos.

Hegenitius — úgy látszik — máskor is szívesen írt alkalmi verseket, mert Albrich Márton: Opusculum metaphysicum c. munkájában (Coronae 1657, RMK II. 876.) egy másik lappangó versére bukkantunk rá, amelyet Albrich-hoz írt. Hegenitius egyébként 1644-től 1660-ig volt Brassó város tisztiorvosa és 1660-ban halt meg. Nyomtatványunknak tehát ebben az időben kellett megjelennie. (Hegenitius életrajzi adatait l. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái c. művének 4. kötetében (Bp. 1896.), a 611. hasábon.)

Az esküvő érdekelt személyeiről — sajnos — csak annyit lehet töredékünk alapján megállapítani, hogy a vőlegény egy Lange nevezetű férfiú volt, akit a német vers elején egyszerűen „HERR LANGE" néven említ a szerző.

A töredékek betűtípusait megvizsgálva, megállapítottuk, hogy mind a fraktur, mind az antikva szövegbetűk, mind pedig a keretdísz elemei megvannak a brassói Herrmann Mihály-féle nyomda kiadványaiban, így például az említett RMK II. 876. számú munkában is. A fraktur betűket itt a Disputatio septima második számozatlan levelének a hátlapján találtuk meg.

(Jelzete: RMK II. 2031/b.)

116.

[Frankfurt an der Oder] 1625.

Moller, Joachim Friedrich — Schirmer, Andreas — Frisowitz Boldizsár. ORATIONES III. | De | INCLINATIONE | PRINCIPUM | Seu | CAUSSIS, quae Principes à recto | tramite plerumq; deflectere soleant; | *Quas* | Jlluſtri ac Generoſiſſimo Dn. | DN. RAPHAELI COMITE de LESZNO | Palatini de Belſenſi, &c. Profeſſoribus excel- | lentiſſimis, Studioſis, Nobiliſſimis, | Praeſtantiſſimis, | PRAESENTIBUS | In Electorali Academia | Francofurtana | *In Collegio Oratorio* | M. JOACHIMI MAGIRI | Cultiſſimi ac Politiſſimi quidam | Juvenes | elaborarunt | & è cathedra Acroaterii minoris | memoriter recitarunt. | Typis exſcripſit | MICHAEL KOCHIUS | Anno 1625.

4° [13] lev.

A füzetben levő első két beszédet német egyetemi hallgatók írták, míg a harmadik beszéd szerzője, Frisowitz Boldizsár, magyarországi, besztercebányai (Neosoliensis) fiatalember volt. Frisowitznak — más munkái mellett — ez a műve is nyilván van tartva a Régi Magyar Könyvtár III. kötetében, Hellebrant Árpád leírásában (RMK III. 1382.), azzal a címmel, amely füzetünkben az Y4b lapon olvasható, ahol Frisowitz beszéde kezdődik. A megjegyzés szerint Joachim Magirus professzor Gymnasmata oratoria ad methodum politicae Lipsianae c. kötetében jelent meg. Magirus gyűjtményes kiadványából Hellebrant csak a drezdai, volt királyi könyvtár példányát említi bibliográfiájában, Budapesten mi sem találtunk belőle példányt. A kezünkben levő füzet kétségtelenül különlenyomat, mert egy nagyobb kiadvány X—Z íveit tartalmazza és valószínű, hogy éppen az említett kötetből való, amelyben egyébként Frisowitznak még más munkái is megjelentek. Különlenyomatunk azonban a beszédek szövegén kívül ajánló sorokat is tartalmaz, s ezzel hungarika szempontból egy kicsit többet is nyújt számunkra, mint az említett gyűjteményes kiadásban levő szöveg, amely mellett aligha képzelhető el még valamely, a magyarországi szerző személyéhez kapcsolódó járulék. Frisowitz Rhöll Jób, szomolnoki és gölnicbányai bányabirtokosnak és Sowenitz János, lőcsei városi tanácsosnak ajánlja a füzetet, mint pártfogóinak és rokonainak. A címben említett három beszéden kívül még egy negyedik munkácska is van példányunk végén (Z_3–$_4$ lev.), egy Daniel Friderici (vagy Fridericus) nevű sziléziai hallgatótól. Ez a kis értekezés szintén a fejedelemség kérdéseiről szól, de mégsem tartozik a különlenyomathoz; bizonyára fűzési szempontból nem vágták le az utolsó ívről.

A nyomdász neve alapján megállapítottuk, hogy a kiadvány az oderai Frankfurtban jelent meg, ahol a beszédeket is elmondták.

(Jelzete: RMK III. 1382/a.)

117.

H. n. 1644.

Ferdinánd III., magyar király. Röm. Käyſ. auch zu Hungarn vnd Böh- | men Königlicher Mayeſt: abgefertigtes | MANIFEST, | An alle des Königreichs Hungarn, | vnd Jh. Mayeſt. angehörige | Lande. | Trewlich auß dem Lateiniſchen ins Teutſche vberſetzt. | Benebenſt einem | Von dem Fürſten in Siebenbürgen Geor- | gio Rakoczy an bemeltes Königreich Vngarn | abgangenem vnd translatirten Schreiben | de dato 17. Febr. An. | 1644. | Gedruckt im Jahr Chriſti Anno 1644.

4° A^4—B^2 = [6] lev.

Ez a kiadás III. Ferdinánd kiáltványának azt a német fordítását közli, amely a Szabó Károly által leírt RMK III. 1618. szám alatti kiadásban is olvasható. Nem egyezik azonban ez a fordítás az RMK III. 1617-ben levővel. Ugyanígy Rákóczi kiáltványának is különböző

német fordításaival találkoztunk. III. Ferdinánd kiáltványa ebben a kiadásban a bevezető sorok után így kezdődik: Wie wachtſamblich vnſer vâterliche | Sorg vnd Vorſehung... I. Rákóczi György manifesztumának kezdete: *WJe thewr vnd rühmlich bey einem jeden die | Freyheiten des Leibes vnd der Seelen geachtet wird...

(Jelzete: RMK III. 1618/a.)

* A W-betű három sor magasságú díszes iniciálé.

118.

H. n. 1644.

Ferdinánd III., magyar király. Römiſch: Kayſerlicher, | auch zu Hungarn vnd Böhaimb Königlicher | Majeſtätt, an alle deß Königreichs Hun- | garn, vnd denen Ihme angehörigen | Landen abgefertigtes | MANIFEST, | Trewlich auß dem Lateiniſchen in | Teutſch verſetzt. | Im Fahr Chriſti | M. DC. XLIV.

4° [4] lev.

A kiáltványnak ugyanazt a német fordítását találjuk ebben a kiadásban is, mint az előzőben (RMK III. 1618/a.). A manifesztum szövegrésze így kezdődik: Wie wachtſamb- ich Vnſer Vätter = | liche Sorg vnd Vorſehung...

(Letét a keszthelyi Helikon Könyvtár állományából. Jelzete: RMK III. 1637/a, koll. 3. RMK II. 2081/4. péld.)

119.

H. n. 1644.

Ferdinánd III., magyar király. MANIFEST, | Römiſch: Kayſerli- | cher, auch zu Hungarn vnd Böhaimb | Königlicher Mayeſt. an alle des Königreichs Hun- | garn, vnd denen Ihme angehörigen Landen abgefertigt | trewlich aus dem Lateini- ſchen in Teutſch | verſetzt. | [Fametszet: császári címer.] Im Fahr Chriſti | M. DC. XLIV.

4° A^4 = [4] lev.

A kiáltványnak ugyanazt a német fordítását találjuk ebben a kiadásban is, mint az előzőkben (RMK III. 1618/a és 1637/a). A manifesztum szövegrésze így kezdődik: Wie wacht- ſamlich vnſer Vâlerliche [!] | Sorg vnd Vorſehung...

(Jelzete: RMK III. 1638/a.)

120.

[Wittenberg] 1657.

Bayer János. J. B. F. | DISSERTATIO | PHILOSOPHICA | *De* | RATIONE LI- | BERTATIS SPIRITUS FI- | NITI INCOMPLETI | FORMALI. | *Qvam* | IN ILLUSTRI AD ALBIM ACADEMIA | PRAESIDE VIRO | *Praeclarisſimo Amplisſimo atq[ue] Excellentisſimo* | DNO. M. CHRISTIANO | TRENTSCHIO, | Logicae & Metaphyſicae Profeſs. Publ. longè celeber- | rimo, Domino praecep-

tore, Fautore, ac Patrono aeta- | tèm ſuſpiciendo, | *publico Eruditorum examini ſiſtit* | M. JOHANNES BAYER, | Eperiesſino=Hungarus Reipub. | Patr. Alumnus. | *Ad diem 1. Iulii Anno 1657.* | In Auditorio Majori. Horis antemerid. | LITERIS JOHANNIS HAKEN.

4° A^4—D^4E^2 = [18] lev.
Az értekezést Eperjes város bírájának és tanácsosainak ajánlja a szerző.

(Jelzete: RMK III. 1995/a. Koll. 87. RMK III. 2097/3. péld.)

121.

Altdorf 1660.

Metzger János Honorius. POLITICA | DE | POLITICO | DISSERTATIO, | *QVAM* | DEO TRINUNO ADSPIRANTE | SUB PRAESIDIO | *Viri Clariſſimi, Ampliſſimi, Excellentiſſimiq[ue]* | DN. M. JOH. PAUL. ſelwingers | IN HAC INCLUTA NORICO- | RUM ACADEMIA POLIT. METAHP. [!] | ET LOG. P. P. CELEBERRIMI FA- | CULT. PHILOSOPH. H. T. DECA- | NI SPECTATISSIMI, | DN. Praeceptoris ac Fautoris ſui debito | honoris atq; obſervantiae cultu aetatèm | proſequendi | *PUBLICE* | *Eruditorum placidae disquiſitioni ſubjicit* | JOHANNES HONORIUS Metzger. V. A. | *AUTHOR-RESPONDENS* | *DIE 13. JANUAR.* | ANNO AERAE CHRISTIANAE MDCLX. | *ALTDORPHI* | Typis GEORGI HAGEN, Univerſ. Typographi.

4°, [18] lev.
Az értekezésből két példányunk van. Az egyikben, a címlap hátlapján a szerző ajánlása olvasható Sopron szabad királyi város polgármesteréhez és tanácsosaihoz, mint pártfogóihoz. A másik példányban nincs ajánlás. Az értekezés után három üdvözlővers áll: az elsőt az elnök írta, a másodiknak a szerzője Reisinger Pál Jakab, „Sopronienſis Hungarus", aki Metzgert polgártársának (concivis) és barátjának nevezi. Láthatjuk tehát, hogy szerzőnk soproni volt. A harmadik vers írója Heuchlin Keresztély, „Poſonio Hungarus". Ő rokonának (cognatus) mondja Metzgert. Másodpéldányunkon az ajánlás hiányán kívül csak egy kisebb nyomásbeli eltérés látható, s ez a címlapon van, ahol a vita ideje a következő hónapra van téve, helyet hagyva a kitűzendő napnak, a következőképpen: *DIE FEBR.* Első példányunk címlapjának alján a szerző sajátkezű, tintával beírt dedikációját olvashatjuk: Et Nobiliſſimo atq[ue] Doctiſſimo Dno Johanni Andrea[e] Preining [etc. etc.] Fautori atq[ue] Amico ſuo ſingulariter dilecto, cum salute et voto perennitatis felicitatis transmittit Author m. p.

(Jelzete: RMK III. 2104/c.)

122.

Regensburg 1661.

Titius Dávid. A. Ω. | Seeliger Liebes=Wechſel | Zwiſchen | GOTT | Und | Seinen Glaubigen | Auß dem 37. Pſalm und deſſen 4. und 5. Verß, | Bey Chriſt=Adelicher Sepultur | Der weyland | Wohlgebornen Frauen, Frauen | Annae Catharinae, | Fr: von Herberſtain, geborner Frey Herrin von | Kainach, Wittiben, | Welche zu Preß=burg in der Haupt=Statt Niedern=Hungarns, | ſeeliglich in Ihrem HErrn JEſu entſchlaf=

fen, | den 4. Martij 1661. | Hierauff aber den 17. Martij ſelbten Jahrs in Ihre | Adeliche Grufft daſelbſt beygeſetzt worden, | Gewieſen | Von | DAVIDE TITIO Evangeliſchen Prediger daſelbſt, | und Preßburgiſcher Geſpannſchafft p. t. Decano | primario & Vice-Seniore. | Gedruckt zu Regenſpurg bey Chriſtoff Fiſcher 1661.

4° A^4—D^4 = [16] lev.

(Jelzete: RMK III. 2141/a.)

123.

[Wien] 1666.

(Barth János Konrád.) DER ERSTE | SOHN, | JOHANNES | ZACHARIAS | SCHVBERT, | Von dem HERRN gegeben, | Dem Edlen, Ehrn Veſten vnd Wolge= lehrten | HERREN | JOHANNI ANDREAE | SCHUBERTO, | Vnd | Der Edlen, Viel Ehr= vnd Tugendreichen | FRAWEN | SVSANNAE | CATHARINAE | Einer Gebohrnen | TREVSEEN, | Den 7. Octobr. 1666. | In der Königlichen Frey=Statt Oedenburg, | Aber | Nach verfloſſenen 26. Stunden | DEN HERRN WIDER | GE= GEBEN.

4° 16 l.

A címlevél hátlapján „*M. Iohann-Conradus Barthius, A.*" epigrammáját olvashatjuk, amelyet a bánatos szülők vígasztalására írt. Tekintve, hogy a címlapon a gyászbeszéd szerzője nincs feltüntetve, a füzet élére helyezett epigramma alapján nyilvánvaló, hogy Barthot kell szerzőnek tekintenünk. A beszéd szövege után még két vers következik, amelyeknek a végére a következő szerzői név van nyomtatva: George Launer, Pfarrherr | zu St. Wolffs. St. Wolf a sopron-megyei Balf községnek volt a német neve. Launer György tehát balfi pap volt, míg Barth soproni, ahol a gyászeset történt. Egyébként Szinnyei József(Magyar írók élete és munkái. 1. köt. Bp. 1891. 635. has.) és Zoványi Jenő (Cikkei a „Theologiai Lexikon" részére. Bp. 1940. 33. l.) is Barth művének tartották ezt a beszédet, amelynek címét azonban nem ismerték pontosan.

Ami az impresszum nélküli nyomtatvány megjelenési helyét és nyomdáját illeti, megállapítottuk, hogy nyomtatványunk minden valószínűség szerint Bécsben, Johann Baptist Hacque nyomdájában jelent meg. A Hacque-nyomdának egy ugyancsak fraktur betűtípusokkal készült kiadványában (Albmayr, Dietrich: Die vier Elementa. Wien 1672.) ugyanazt az apró szövegtípust találtuk, és a kiemelő, vastagabb betűtípus is azonos benne. Ezenkívül a címlapon levő kisebb és nagyobb antikva-típus és nyomtatványunk díszítő körzete is megtalálható Hacque egy másik nyomtatványában (RMK III. 2584.). Nyomtatványunk címlapján a kisebb antikva-típus verzális betűi közt egy oda nem illő, még kisebb U-betűt is láthatunk, amely ugyanilyen felhasználásban megtalálható Hacque utóbb említett nyomtatványának A_{2a} lapján. Barthnak egyébként egy másik alkalmi kiadványa ugyancsak Hacque nyomdájában jelent meg, 1678-ban (l. a 125. sz. tételünket).

(Jelzete: RMK III. 2323/a.)

124.

Jena 1668.

*Stieffler János.** LOCI THEOLOGIAE* | HISTORICI, | Das iſt: | Geiſtli= cher | * Hiſtorien=Schatz, | Worinnen über 4100. heilſame und ſehr* | erbauliche Exempel, Theils auß hocherleuchter Theologen | Schrifften, Theils ſonſt berühmter Autoren vornehmſten Büchern, | in zierlicher Ordnung vorgetragen, unſere

Glaubens-Artickel dadurch | erweißlich beſtärcket, der Nutz nnd Würckung tröſtlich | erklåret werden | * Mit ſonderbahren Fleiß und ſtåter Anmerckung zu Federmån-* | nigliches Chriſtenthumbs, ſeeligen Auffnehmen und Behagen, | in ein vollſtåndiges Werck verfertiget, | auch | * Dreyfachen Regiſter verſehen * | Von | * Johann Stieff-lern, Evangeliſchen Prediger * | zu Zeben in Ober-Ungarn. | * Auff Verlag Veit Ja-cob Treſchers, Buchhåndlers zu Breßlau. * | Drucks in FEHM | JOHANNES NI-SIUS, M DC LXVIII.

4° [26], 2092, [44] l., 1 rézmetszetű tábla (a szerző arcképével).

A *-gal jelölt részek vörös nyomásúak.
(Jelzete: RMK III. 2431/a.)

125.

Wien 1678.

Barth János Konrád. TRISTISSIMAE ORBITATI | PIISSIMORUM PA-RENTUM, | NOBILISSIMI AMPLISSIMIQVE VIRI, | D. TOBIAE SEBASTI-ANI | PRAUNII, | IVRISCONSVLTI, & DIVERSORVM PRINCIPVM | STATVVMQVE IMPERII CONSILIARII ATQVE AD | AULAM CAESAREAM CONSTITUTI AGENTIS, | NOBILISSIMAEQVE MATRONAE | D. ANNAE SUSANNAE | STAINERAE, | OPTIMIS QVIBVSQVE SEXVS SVI ORNA-MENTIS | CUMULATISSIMAE CONJUGIS, | OMNES LIBERORVM RELI-QVIAS | DELICIASQUE SUAS | IN DVLCISSIMO INFANTE | *GOTTLIEB-TOBIA*, | SUMMO CUM ANIMI MOERORE INFERENTIUM | TVMVLO, | *Qualecunque Solatium* | FRATERNO AFFECTU SUGGESSIT | CONDOLENS AFFINIS | IOH. CONR. BARTHIVS, | ARGENTORATENSIS. | VIENNAE AUSTRIAE, Typis JOAN. BAPT. HACQUE. 1678.

2° A^4 = [4] lev.
A szerző 1665-től kezdve soproni evangélikus elsőlelkész volt, ezt megelőzőleg pedig Bécsben működött, mint a dán követség papja (l. Zoványi Jenő: Cikkei a „Theologiai lexikon" részére. Bp. 1940. 33. l.). Egyébként elzászi születésű volt és a strassburgi egyetemen is tanult. Nyilván strassburgi tanulmányaira való tekintettel nevezi magát itt Argentoratensis-nek. A leírt alkalmi nyomtatvány egy gyűjtőkötetben maradt fenn, amelynek gerincére annak egykori tulajdonosa, ill. összegyűjtője a következő címfeliratot íratta: Gedenburgiſche Predigten und Gedichte. A kötetbe Korn Fülöp pozsonyi könyvkereskedő exlibrise van beragasztva.

(Jelzete: RMK III. 2890/a, koll. 20. ad RMK III. 4732./3. példa.)

126.

Regensburg 1688.

Barth János Konrád. בן פרת יוסף בן פרת | FILIUS ACCRESCENS JO-SEPH: | FILIUS ACCRESCENS. | * J O S E P H * | Wird wachſen, Er wird wachſen wie | an einer Quelle. | * IHRO KÖNIGL. MAJ. * | Dem Allerdurch-låuchtigſten, Großmåchtigſten | Fürſten und Herrn, | *H*errn JOSEPHO, dem *E*rſten, | *KÖNIG* in *UNGARN*, | Auf den Tag der Krönung | [Ez alatt

egy 4×10 cm méretű rézmetszet áll. Téglalap alakú keretben egy érem két oldalát látjuk. A bal oldali körben — középen — olajággal átfont, hegyével felfelé álló pallos, fent a Gondviselést jelképező, háromszögbe rajzolt szem, sugarakkal, alul „AMORE . ET . TIMORE" körirattal. A jobb oldali körben fent korona, alatta vízszintes sorokban a következő felirat: „IOSEPHUS | ARCHIDVX AVSTRIAE | CORONATUS | IN REGẼ UNGARIAE | POSONII | DIE 9 DECẼ | 1687". A kép alá a következő szöveg van metszve, cifra betűkkel: „Gott kröne Dich mit Gnad, Zu Lieben From̃ und Freunde: | Gleichwie mit einem Schild, Zum Schrecken aller Feinde!". A rézmetszet alatt a nyomtatott szöveg folytatódik:] Zu allerunterthånigſten. Ehren, bey dem Gedenburgiſchen | Bet-Hauß, auf Anordnung E. L$^{e}_{o}$bl. Kirchen-Convents in einer | Chriſtl. Extra-ordinar-Predigt fürgetragen und auf | Begehren zum Druck verfertigt | Durch | Johann Conrad Barth, Predigern daſelbſt. | Regenſpurg, gedruckt bey Joh. Georg Hof-mann. 1688.

4° [2] 75 [1] l.

* A csillagok közti betűk díszes iniciálék.
(Jelzete: RMK III. 3506/a.)

127.

Graz 1689.

[*Hevenesi Gábor.*] CALENDARIUM | MARIANUM | è Victorijs | Contra Gentiles, Tur- | cas, Haereticos, & alios | iniuſti belli Authores | Ope Sanctiſſimae Dei Genitricis ob- | tentis; nunc primùm in ſingulos Anni | dies ad piè recolendum digeſtis, con- | cinnatum, | Ac | SODALIBUS | BEATAE | MARIAE | VIRGINIS | NATAE ANGELO- | RUM REGINAE | *Pro Xenio oblatum* | GRAECII, | M. DC. LXXXIX. | Graecij, Typis Haeredum Widmanſtadii.

12° A^{12} —H^{12} I^{1}=[4] 189 [1] l.

A már ismert, 1685. évi gráci kiadáshoz képest (RMK III. 3346) csak variáns kiadás. A teljes szöveg azonos nyomású, csupán a címlap és az utána következő levél más, mégpedig nemcsak nyomásában, hanem szövegében is. Ezt a kiadást a címlapon megnevezett Sodalitas Sigismundus Rudolphus és Franciscus Xaverius Antonius de Wagensperg grófoknak ajánlja. Az 1685. évi kiadás Hellebrant szerint 13 képmelléklettel jelent meg, de a mi 1685. évi példányunkban csak címkép van és Sommervogel is csak címképet említ (Sommervogel, Carlos: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. 1ère partie, tome IV. Paris 1893., 341. has.). A most leírt ismeretlen kiadás nálunk levő példányában egyáltalában nincsen kép.

(Jelzete: RMK III. 3559/a.)

128.

Regensburg [1692].

Barth János Konrád. SERVUS BONUS | Der fromme Knecht, | Reich begabt, ſehr getreu, wol belohnt. | In einer | Chriſtlichen Leich-Predigt, | Als | Der weiland Wol Ehrwürdige, Großachtbar | und Hochgelehrte | Herr Chriſtoph | Sowitſch, |

Dero zu Wien ſich befindenden Kayſerl. Königl. | Chur- und Fürſtl. hohen Ministern und Räthe Augſpurgiſcher | Confeſſion, wie auch einer Evangeliſchen Gemein der Königlichen | Freyen Stadt Oedenburg, hochverdienter Prediger, | ſeel. Gedächtnüß, | Welcher An. 1692. den 18. Februar. als den Tag Concordiae | in der Nacht, ſeelig verſchieden, den 2. Martii, als Sonntag Reminiſcere, | auf dem Evangeliſchen Gottes-acker, in ſein Ruhe-Kämmerlein | gebracht wurde, | In dem Evangeliſchen Bet-Hauß vorgeſtellet | von | M. Johann Conrad Barth, Predigern daſelbſt. | Regenſpurg, gedruckt bey Joh. Georg Hofmann.

4° [2], 72 l.

(Jelzete: RMK III. 3739/a., koll. 1.)

129.

Olomouc 1699.

[*Hevenesi Gábor.*] FLORES INDICI | *SEU* | DOCUMENTA | Ex aureis Sancti Indiarum | APOSTOLI | FRANCISCI | XAVERII | Societatis JESU, Epiſtolis | DECERPTA, | *ET* | Per ſingulos totius Anni dies | DISTRIBUTA. | *DOMINIS DOMINIS* | Almae Sodalitatis B. Virginis | MARIAE | Gloriosè in Coelos Aſſumptae | in Olomucenſi Societatis JESU | Univerſitate erectae | SODALIBUS | Pro Strena Anni M. DC. XC. IX. oblata. | *Cum Licentia Ordinarij.* | Olomucij, Typis Joannis Joſephi Kvlian.

12° A^{12}—H^{12} = [96] lev.

Hevenesi Gábor művének ez a kiadása ismeretlen, még a jezsuita bibliográfia sem tud róla (Sommervogel, Carlos: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. 1ère partie, tome IV. Paris 1893. 345. has.).

(Letét a zirci Reguly Antal Könyvtár állományából. Jelzete: RMK III. 4143/a.)

130.

Wien 1708.

Gögger, Joſef. THESES ETHICAE, | DE | VIRTUTIBUS | MORALIBUS, | PRUDENTIA, FOR- | TITUDINE ET TEM- | PERANTIA, | *QUAS* | In Antiquiſſima, & Celeberrima Univer- | ſitate Viennenſi, | *Anno Salutis M. DCC. VIII. Menſe Junio, die 2.* | PRAEMISSO PROBLEMATE HISTORICO | publicè propugnabit | *Reverendus, Nobilis, ac Perdoctus Dominus* | EMERICUS GYARMATI, | Hungarus Veſprimienſis, AA. LL. & Phi- | loſophiae Baccalaureus formatus, ejuſdémque | pro Suprema Laurea Candidatus, Col- | legij Pazmaniani Alumnus. | *PRAESIDE* | R. P. JOSEPHO GöGGER, SOC. JESU, | AA. LL. & Philoſophiae Doctore, | ejuſdémque in Ethica Profeſſore | Ordinario. | *Viennae Auſtriae, Typis* Andreae Heyinger, | Univerſitatis Typographi.

12° $A^{12}B^{6}C^{2}=40$ l.

A kiadvány nagyobbik részét egy történelmi kérdésről szóló párbeszéd teszi ki (3—36. l.), amelynek címe a következő: PROBLEMA | HISTORICUM. | *An Domus Auſtriaca magis creverit* | *Victricibus armis, vel verò auſpicatis* | *connubijs?* A tézisek a négy utolsó lapot foglalják el. A jezsuita bibliográfia röviden megemlíti (l. Sommervogel i. m. III. köt. 1526. has.).

(Letét a zirci Reguly Antal Könyvtár állományából. Jelzete: RMK III. 4620/a.)

Ergänzungen zu „Régi Magyar Könyvtár" (Alte Ungarische Bibliothek) von Károly Szabó Band I—III.

Bibliographisch noch nicht beschriebene alte ungarische Drucke in der Széchényi Nationalbibliothek

7. Folge

J. FAZAKAS

Wir setzen die in unserem Jahrbuch für das Jahr 1959 begonnenen und seitdem fortlaufend veröffentlichten Ergänzungen mit der Beschreibung von achtzehn Drucken fort. Als ersten legen wir den einblättrigen Druck in ungarischer Sprache vor, erschienen von János Kanizsai Pálfi, dem reformierten Prediger von Pápa um das Jahr 1624. Die eine Variante des mit zweierlei Widmung erschienenen Flugblattes war der Frau von Graf Ferenc Batthyány, Éva Poppel-Lobkovitz gewidmet. Sie war, wie bekannt, mit ihrem Manne zusammen eifrige Beschützerin der reformierten Kirche. Unter ihrem Schutz lebte eine Zeit lang Albert Szenczi Molnár, der berühmte Prediger und Schriftsteller. Auf Grund der Übersetzungen in Verse von Clément Marot, Théodore de Bèze und Ambrosius Lobwasser fertigte er eine bis heute gebrauchte ungarische Übersetzung in Versen des Psalters von König David. In unserer nächsten Beschreibung stellen wir eine bisher unbekannte Ausgabe dieses seines Werkes vor. Die weiteren Drucke sind zum Teile lateinisch, zum Teile in deutscher Sprache. Es sind darunter einige Veröffentlichungen von Universitätsstudenten aus Ungarn, die damals in Frankfurt an der Oder, in Wittenberg, in Altdorf bzw. in Wien studiert haben, ferner mehrere Gelegenheitsdrucke: Grabreden, Trostgedichte, Begrüssungsverse, religiöse Schriften als Neujahrsgeschenk gedacht und eine Predigt anlässlich der Krönung Josef I. zum ungarischen König. Aus politisch-geschichtlichem Sichtpunkt sind bedeutungsvoll die drei Ausgaben in deutscher Sprache des am 23. Februar 1644 datierten Manifestes vom Kaiser und König Ferdinand III.; dem einen ist beigefügt der Text der Proklamation von 17. Februar 1644 des siebenbürgischen Fürsten György Rákóczi I. ebenfalls in deutscher Übersetzung. Von den Autoren der vorgeführten Werken erwähnen wir noch den ausserordentlich produktiven Gábor Hevenesi, den Professor der Universität Nagyszombat, der mit zwei Veröffentlichungen, János Konrád Barth, den lutherischen Pfarrer von Sopron, der mit vier Werken, und János Stieffler, lutherischen Pfarrer von Kisszeben, der mit einem über 2000 Blätter zählenden Werk in deutscher Sprache in unserer Serie vorkommt.

Adatok a hírlaptári állomány kialakulásának történetéhez 1884-től 1914-ig

ILLYÉS KATALIN

A Hírlaptár gyarapítási feladatai és a gyarapítás módja

A tömegsajtó magyarországi kialakulása majd egy évszázaddal megelőzte a Széchényi Könyvtár, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum első, kifejezetten periodikák gyűjtésére hivatott részlegének, a Hírlaptárnak — eredeti nevén: Hírlapkönyvtárnak — létrejöttét. Az a tény, hogy a Hírlaptár létrehozatala ilyen sokáig váratott magára, komoly nehézségek elé állította az 1884-ben megszervezett intézményt és annak munkatársait. Az új intézmény állománya rendkívül hiányos volt s a hiányzó címek, évfolyamok, számok utólagos beszerzése nagy gondot okozott a Hírlaptár munkatársainak nemcsak az első években, hanem később is. A hírlaptári munkában mindig egyforma figyelmet kellett szentelni a kurrens és az inkurrens gyarapításra, sőt a pótlások lebonyolítása sokszor több időt és munkaerőt vett igénybe, mint a kurrens periodikák beszerzése, ami elsősorban a kurrens kötelespéldányok nyilvántartását és adminisztrálását jelentette.

A Széchényi Könyvtár természetesen már az önálló, illetve külön Hírlaptár megalakulása, tehát 1884 előtt is gyűjtötte a periodikákat, elsősorban a kötelespéldányként érkező hazai anyagot. Az 1848. évi XVIII. tc. rendelkezései szerint a többi sajtótermékkel együtt egy-egy példányban a periodikákat is be kellett szolgáltatni a Széchényi Könyvtár számára, de már az 1848-as törvényt megelőzően is több rendelet intézkedett a Széchényi Könyvtárat illető kötelespéldányokról.[1] E rendelkezések alapján a Széchényi Könyvtár periodikum jellegű kötelespéldányokat is kapott, minthogy azonban a 19. század első felében a periodikák még leginkább nyolcadrét alakúak, ritkábban negyedrétűek voltak, kezelésük nem különbözött lényegesen a könyvekétől; a könyvekkel együtt érkeztek be és a könyvek között is kaptak helyet a raktárban.

Nagyformátumú hazai periodikum az 1848-as forradalom előtti években még nagyon kevés volt; a szabadságharc után azonban a kettedrét alakú hírlapok száma megnövekszik, a kiegyezést követő években pedig számuk ugrásszerűen emelkedik.[2] Ettől kezdve már olyan teher a könyvtárnak a periodikák beküldé-

1. Tóth András: *A kötelespéldány szolgáltatás története Magyarországon.* Bp. 1964. 91 l. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai 12.)
A kötelespéldány-szolgáltatás jogi szabályozására vonatkozó minden adat ebből a műből való.
2. A hírlapok és folyóiratok száma 1848—1849-ben és átmeneti csökkenés után 1867-ben is 80, 1877 elején 414, 1910-ig 1600-ra emelkedett.
Közli: *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében 1849—1945-ig.* Bp. 1970.

sének ellenőrzése és kezelése, hogy ezt a kis létszám és a korlátozott raktári viszonyok között nem tudta vállalni. A Széchényi Könyvtárban uralkodó, 1884-et megelőző áldatlan viszonyokról SZINNYEI József, a Hírlapkönyvtár őre számol be *A MagyarNemzeti Múzeum Múltja és Jelene* (1902) című kötetben megjelent cikkében, melyben azt is megemlíti, hogy még a nagyobb fővárosi könyvtárak is kiselejtezték a hírlapokat, vagy olyan helyen raktározták, ami nem biztosította fennmaradásukat és használatukat. A periodika-gyűjtemények mostoha helyzete eredményezte, hogy amikor SZINNYEI 1872-ben az 1848-as forradalom hírlapjait kereste a Széchényi Könyvtárban, alig talált egy-kettőt. Ezt írja a *Reform* 1872. június 2-i, vasárnapi számában: „... azt tapasztaltam, hogy azon korbeli hírlapirodalom megírásához legnevezetesebb könyvtárunkban, mely egyszersmind országos is, csak igen kevés hírlap áll rendelkezésemre." Ebben a cikkben szól arról is, hogy a többi nagykönyvtárban sem volt különb a helyzet. Az erdélyi múzeumi könyvtárban csaknem a teljes erdélyi magyar sajtó megvan és magyarországi lapokban is elég gazdag, de a román és német nyelvű lapok gyűjtésére kisebb gondot fordítanak. Az Egyetemi Könyvtár hírlapállománya ugyan jó állapotban van, de az egész hírlaptermésnek csak kb. 10%-át teszi. Az Akadémiai Könyvtár főleg a tudományos folyóiratokat gyűjti, a hírlapoknak nem viselik gondját.[3]

Feltétlenül időszerű intézkedése volt tehát TREFORT Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszternek az, hogy egy bizottságot hozott létre, melynek feladata a Hírlapkönyvtár megteremtése volt. A bizottság 1884. június 30-án hozta meg döntését, melyet TREFORT intézkedése követett: július 2-án elrendelte az „Országos Hírlapkönyvtár" felállítását. A Hírlapkönyvtár feladatává tette a miniszter a magyarországi és a külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású periodikák gyűjtését, a címek és a számok tekintetében minél nagyobb teljességre törekedve. A június 30-i megbeszélésen megállapították, hogy a legtöbb hírlapot a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi, ez legyen tehát az alapja az Országos Hírlapkönyvtárnak. A miniszter július 2-án kiadott rendelete arról is intézkedett, hogy az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának adja át azokat a magyarországi folyóiratait, amelyek ott hiányoznak. Az Egyetemi Könyvtár 165 magyar és 122 idegen nyelvű periodikát adott át.[4]

A SZINNYEI József vezetése alatt megalakult új intézmény, amely eleinte a Nemzeti Múzeum önálló osztályaként, 1889-től azonban már mint a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának egyik részlege működött, kezdettől fogva anyagi és személyi gondokkal küzdött. E nehézségek ellenére sikerült SZINNYEI Józsefnek a Hírlapkönyvtár megszervezésével egy olyan gyűjtemény alapját megvetnie, amely ma is egyik büszkesége nemzeti könyvtárunknak és szinte kimeríthetetlen forrásanyaga a tudományos kutatásnak.[5]

A hírlaptári állomány gyarapodásának módjai lényegileg mindig azonosak

3. SZINNYEI József: *A mi hírlapjaink.* = *Reform.* 1872. jún. 2.
4. VÉRTESSY MIKLÓS: *Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása korában.* = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei IV. 1968.* 159. l.
5. A Hírlaptár kialakulásának történetéről l.:
KERESZTY István: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Hírlaposztálya.* = *Magyar Könyvszemle.* 1895. 235—249. l., SZINNYEI József: *A hírlap-könyvtár.* = *A MNM múltja és jelene.* Bp. 1902. 49—53. l. DEZSÉNYI Béla: *Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára.* Klny. az OSZK Évkönyvből.

voltak, csak jelentőségük változott a különböző korszakokban; hol az egyik, hol a másik forma dominált. A kurrens hazai periodikák elsősorban a kötelespéldány-szolgáltatás útján kerültek a Hírlaptár állományába. Az inkurrens anyag az alapítást követő években főleg ajándékozás és más intézményektől — időnként a Könyvtár más osztályaitól — való áttétel útján gyarapodott. A vétel az összes gyarapodáshoz, de főként a szükséglethez képest elenyésző volt az egész tárgyalt időszakban, mégis nagy fontosságú, mert jelzi és jellemzi a tudatos gyarapítást és befolyásolja az állomány összetételét.

Kötelespéldány

A legnagyobb mennyiségű anyag természetszerűleg kötelespéldány-szolgáltatás útján érkezett a Könyvtárba. Az alapító Széchényi Ferencnek, a királyi elhatározással jóváhagyott alapítólevélben kifejezett kívánságára hivatkozva a kancellária már 1802. december 28-án úgy rendelkezett, hogy minden Magyarországon megjelent „hungaricum"-ból — a korábbi rendelkezések értelmében a Helytartótanácshoz beküldött két, és az Egyetemi Könyvtárnak juttatott egy példányon kívül — egy további kötelespéldányt a Széchényi Könyvtárnak is be kell szolgáltatni. A Helytartótanács 1804-ben, éppen Széchényi Ferencnek e tárgyban beadott panaszára részletesen is szabályozta a magyarországi kötelespéldány-szolgáltatás rendjét, majd 1807-ben ezt a rendelkezését azzal egészítette ki, hogy az a hírlapokra és folyóiratokra is vonatkozik. Az 1848-as sajtótörvény csak a Nemzeti Múzeumot, illetve annak könyvtárát ismerte el kötelespéldányra jogosultnak. A szabadságharc bukása után az abszolút kormányzat 1851-ben felújította a nemzeti könyvtár kötelespéldány-jogát, majd 1867-ben az igazságügyminiszter újra életbe léptette az 1848-as sajtótörvényt. Zichy Jenő muzeológus és régész 1893-ban tett javaslatot a képviselőházban egy új kötelespéldánytörvény kidolgozására, de a tervezetet csak 1896 elején terjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszter a képviselőház elé. A módosított javaslatot 1897. június 26-án tárgyalta ismét a képviselőház és ezt el is fogadta. Az 1897. évi XLI. törvénycikk rendelkezései 1918-ig maradtak érvényben.

A kötelespéldányok beszolgáltatását jogszabályok rendelték el, de a könyvtárra hárult az a feladat, hogy a jogainak érvényt szerezzen. Ez pedig részben a rendelkezések hiányosságai, másrészt a nyomdák mindenkori hanyagsága miatt nem ment zökkenőmentesen.

A könyvtár — kevés munkatársával — nem tudta a beérkezett kötelespéldányokat elég gyorsan feldolgozni, s így nem tudta számba venni a hiányokat sem. Ezért azután ezek reklamálása is már csak elkésve történhetett meg, s a későn észlelt hiány pótlásáról igen sokszor már egyéb úton sem lehetett gondoskodni.

A Helytartótanácsnak az előbbiekben említett 1804. évi rendelete a nyomdákat tette felelőssé a kötelespéldányok beszolgáltatásáért, sőt a cenzori engedély kiadását is a beszolgáltatás végrehajtásától tette függővé. A nyomdáknak ez a felelőssége a későbbiekben is megmaradt (kivéve azt az esetet, ha egy hazai kiadású termék külföldi nyomdában készült, ekkor a kiadó kötelessége volt a beszolgáltatás. 1897. XLI. tc. 1 §.), de a nyomdák működéséről, illetve a különböző sajtótermékek megjelenéséről a könyvtár nem mindig szerzett tudomást.

Ezt bizonyítja az a jelentés, melyet MAJLÁTH Béla, a könyvtár akkori vezetője 1883. június 1-én terjesztett a múzeum igazgatója elé.

A jelentés sajnos hiányos, mert impurum lévén nincsenek csatolva a mellékletek. A könyvtárnak 294 nyomdáról van tudomása, olvasható a jelentésben, holott az 1883-as Magyar Nyomdászok Évkönyve 326 nyomdát tüntet fel. A 294 nyomda közül 66 nem működik, összesen tehát 228 működő nyomdát ismer a könyvtár; 30 fővárosi és 72 vidéki nyomda küldi be rendszeresen termékeit, 1 fővárosi és 46 vidéki nyomda csak újságokat küld be, és azt is hiányosan. 12 fővárosi, 107 vidéki és 26 horvátországi nyomda van, amely egyáltalán semmit sem küld be a könyvtárba, vagy nem is működik. Tudnak még az ország területén 27 fővárosi és 379 vidéki ún. „amerikai sajtóról", ezek termékeit azonban a könyvtár nem ismeri. Általános tapasztalat — írja MAJLÁTH —, hogy a fővárosi nagyobb lapokat kivéve a többi nagyon hiányosan vagy egyáltalán nem kerül be a könyvtárba. MAJLÁTH Béla szerint valamit segítene a helyzeten, ha a miniszter utasítaná az alispánokat, hogy a megyéjük területén működő nyomdák számát és termékeik címét félévente közöljék a könyvtárral, ez lehetővé tenné, hogy a könyvtár reklamálhasson.[6]

A kötelespéldány-beszolgáltatás megkönnyítését célozta a közmunka- és közlekedésügyi m. kir. miniszter 1882-ben kelt rendelete is, amely portómentességet biztosított a sajtótermékeknek.[7]

A Széchényi Könyvtárban található periodikákról — legalább szám szerint — MAJLÁTH Bélának egy másik jelentéséből szerezhetünk tudomást. Ezt a jelentést MAJLÁTH 1884. június 28-án intézte PULSZKY Ferenchez, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójához, a Hírlapkönyvtár felállítása tárgyában.

MAJLÁTH jelentése többek között a következőket tartalmazza: „. . . . a megbízásnak megfelelve a hírlapokat címenkint, kötetszám és évfolyamok szerint egybe állítottam, még pedig a bekötött és már betű rendben felállított hírlapokat melyek czim szerinti száma 925 kötet száma pedig 5.312 . . . a kötésre előkészített, de még kötetlen hírlapokat, ezek czime 465 kötet száma 636; . . . 1848/9-ik évi hírlapok és folyó iratok, melyek mint történelmi anyag, az ezen időre vonatkozó egyéb iratokkal külön őriztetik, v. a közönség használatára nem adatnak ki, s csak egyes esetekben kivételesen adatnak ki egyesek betekintésére igazgatósági engedély mellett. Ezek czim száma 82, kötet száma 96, összesen van tehát a magyar nemzeti múzeum könyvtárában 1.184 féle hírlap, 6.044 kötetszámmal."[8]

6. OSZK irattár 119/1883.
7. „Feltétlenül portómentes polgári vagy katonai hatóságok által egyes magán üzletekben rendelt nyomtatványok, ha rendelő hatóságoknak a posta útján küldetnek meg, egyenként húsz kilogramm súlyt meg nem haladják, érték nyilvánítással ellátva nincsenek és úgy a göngyöleten, mint a szállító levelen mint „hivatalos felszóllításra portómentes" jelöltetnek meg, portó mentesen kezelendők." OSZK irattár 46/1883.
   Ugyenerre a kérdésre vonatkozik OSZK irattár 95/1889.
8. OSZK irattár 87/1884.
   Sajnálatos, hogy ez a jelentés is csak impurum, így a mellékletei ennek is hiányoznak, pedig a szövegből kivehető, hogy a mellékletek felsorolták a periodikákat cím szerint is. Ugyanez a jelentés tartalmazza MAJLÁTH Béla javaslatait is, melyeket mint a Hírlapkönyvtár létrehozására felállított bizottság egyik tagja a három nagykönyvtár anyagának összeolvasztására, a jövendő elhelyezésre, a személyzet létszámára és foglalkoztatására, a nyilvántartásokra és a tulajdonviszonyok rendezésére tesz.

Ez volt tehát az az állomány, mely a Hírlapkönyvtár alapját képezte a Széchényi Könyvtárban. Majláth ugyanebben a felterjesztésében annak a véleményének is hangot ad, hogy „úgy a hírlapok számánál, mint rendezettséginél fogva indokolva van a múzeumi hírlap gyűjteményt törzs alapul venni, s a már két közkönyvtár anyát (sic!) a múzeumi hírlap gyűjteménybe beosztva a Széchényi országos könyvtárba bekebelezni."

A létrehozott új intézmény természetesen ugyanazokkal a nehézségekkel küszködött, melyeket a könyvtár sem tudott eddig megoldani, bár Szinnyei József, a Hírlapkönyvtár őre óriási erőfeszítéseket tett az anyag teljessé tételére. A munkában két napidíjas és egy szolga volt segítségére.[9]

A kötelespéldány-törvények és rendeletek a beszolgáltatás módjáról is rendelkeztek. 1897 előtt számonként érkeztek be az újságok és a folyóiratok. Nagy munkát jelentett a kislétszámú Hírlaptárnak a számonként beérkező kötelespéldányok ellenőrzése, ezért Szinnyei körlevélben szólította fel a nyomdákat, hogy termékeiket negyedévenként vagy évenként küldjék be. Ez nagyobb gondoskodást igényelt volna a nyomdák részéről, következésképpen a beküldött anyag mennyisége visszaesett. Minthogy hivatalos úton nem tudott Szinnyei eredményt elérni, személyesen kereste fel az ország összes lapnyomdáját és figyelmeztette azokat a beszolgáltatás fontosságára. Három útja — 1885. augusztustól októberig, 1886. júliustól augusztusig és 1887. júliustól októberig — némi eredménnyel járt, mert a beszolgáltatott anyag mennyisége átmenetileg emelkedett.[10]

A külföldön megjelenő magyar nyelvű újságok is nagyon hiányosak, minthogy beszolgáltatásukra még a Monarchia területére vonatkozóan sem volt semmiféle rendelkezés, előfizetni pedig nem tudott a könyvtár. Ezért csak arra szorítkozhatott, hogy felkérte a magyar nyelvű újságok szerkesztőit a beszolgáltatásra, hazafias érzésükre hivatkozva, mint a *Bécsi Magyar Újság* esetében történt 1883-ban.[11]

A Hírlaptár nehézségeit csak növelte, hogy a nyomdák termékeiket a múlt század végéig érvényben volt rendelkezések szerint nem közvetlenül, hanem más hatóságok útján szolgáltatták be a kötelespéldányra jogosított könyvtáraknak; s így a Hírlaptár az anyagot sok esetben késedelmesen és hiányosan kapta meg. Az 1804-es helytartótanácsi rendelet értelmében a nyomda a kerületi tanulmányi igazgató útján a helytartótanácshoz köteles beküldeni a termékeit, hogy a cenzori engedélyt elnyerje. Az 1852-es sajtórendelet úgy rendelkezett, hogy közvetlenül a könyvtárakhoz kell beküldeni a kötelespéldányt, de az 1867-es igazságügyminiszteri rendelet ismét csak a helyi hatóságot jelölte meg címzettként.[12] Szinnyei egyik 1889-ben kelt felirata[13] azt javasolja, hogy a főügyészségtől kérjék be inkább az oda beküldött újságokat, mert a főügyészség gyűjteménye teljesebb, mint a polgármesteri hivataloké, ahonnan addig a kötelespéldányt kapta a könyvtár. A könyvtárhoz való közvetlen beszolgáltatást szorgalmazta egy másik felirat is, mely 1893-ban kelt, magyarázatul azt hozza fel, hogy így

9. Kereszty i. m.
10. Szinnyei József: *A hírlap-könyvtár*
11. OSZK irattár 144/1883.
12. Tóth András i. m.
13. OSZK irattár 112/1889.

idejében lehet reklamálni.[14] A vitára az 1897-es kötelespéldány-törvény tett pontot, amennyiben elrendelte, hogy a nyomdák a termékeiket ezután közvetlenül a könyvtáraknak küldjék meg.

Ez a törvény megteremtette a jogi alapot a beszolgáltatás rendezéséhez, de nem oldotta meg egycsapásra a nehézségeket. Leglényegesebb intézkedése az volt, hogy törvényes eljárás során kiszabott pénzbüntetést helyezett kilátásba a beszolgáltatás elmulasztása esetére. A többi intézkedése a már előzőleg kiadott számos törvényre és rendeletre épült. Továbbra is a könyvtárra hárult a feladat, hogy a törvénynek érvényt szerezzen.

A könyvtár két körlevélben tájékoztatta a nyomdákat a beszolgáltatás új módjáról. Az egyik körlevél a beszolgáltatás idejére vonatkozott, eszerint a periodikákat negyedévenként összegyűjtve kell a Hírlaptárnak megküldeni, kivéve a napilapokat, melyeket havonta kell jegyzékbe foglalni és beküldeni. A körlevél még azt is kimondja, hogy az egyes számonként beérkező hírlapokat és folyóiratokat a Hírlaptár be nem küldöttnek fogja tekinteni.[15]

A másik körlevél a beszolgáltatandó termékek felsorolása után megjelöli a beküldés módját: „. . . . A beszolgáltatott köteles példányokhoz *két* azonos nyomdatermék kimutatás csatolandó; . . . A kimutatásokba foglalt nyomdatermékek czimei 1-től folyó számokkal látandók el, mely számok az illető nyomdatermékekre is feltűnő helyen, ironnal feljegyzendők. A kimutatásokhoz mellékelt nyomdatermékeknek a folyó szám szerint rendezve kell lenniök . . .”[16]

Ez a két körlevél elég világosan fogalmazta meg a nyomdák kötelességeit, a legtöbb nehézség a beküldés elmulasztásán kívül mégis ezen szabályok betartásával volt. A könyvtár ti. minden olyan küldeményt, amely nem a megszabott időpontokban és nem lista kíséretében érkezett, be nem küldöttnek vett és ugyanúgy peres útra terelte az ügyet, mintha csakugyan nem érkezett volna be az anyag. Levelek százai foglalkoznak pro és contra ezzel a kérdéssel.[17]

A kétpéldányos kimutatásnak a könyvtár szempontjából nagy jelentősége volt. A kislétszámú személyzet nem tudta azonnal feldolgozni a beérkezett hatalmas anyagot, a restancia egyre nőtt, a századforduló után már több mint egy éves anyag várt feldolgozásra. Az ellenőrzést tehát csak a lista alapján lehetett elvégezni, amely feltüntette, hogy a csomag mely időszak anyagát tartalmazza, mely címek mely számai jelentek meg és érkeztek meg, és mely cím szünt esetleg meg.

A beküldött kimutatások ideális esetben informálták a könyvtárat a nyomdák működéséről, termékeikről, de nem biztosították azt, hogy a könyvtár az ország minden nyomdájáról tudomást szerezzen, mert amelyik nyomda nem akart beszolgáltatni, természetesen listát sem küldött. Nem reklamálhattak olyan anyagot, amelyről nem is tudtak, ezért meg kellett oldani a nyomdák állami ellenőrzését. Ezt a feladatot a miniszter a polgármesteri és alispáni hivatalokra ruházta.[18] E hivatalok feladata volt az egész tárgyalt időszakban a nyomdák keletkezésének és megszűnésének a bejelentése és a sajtótermékek beszolgáltatá-

14. OSZK irattár 149/1893.
Ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik: OSZK irattár 216/1897, 217/1897, 360/1897.
15. OSZK irattár 445/1889.
16. OSZK irattár 154/1898.
17. OSZK irattár 254/1899, 255/1899, 256/1899 stb.
18. Vallás és Közoktatásügyi m. kir. Min. 54 427. sz. rendelete 1892. dec. 24-én.

sának ellenőrzése. A nevezett állami szervek ezt a megbizatást elég hiányosan teljesítették, a könyvtár azonban a többszöri felszólításon és figyelmeztetésen kívül mást nem tehetett. Előfordult, hogy hirdetésből, újság- vagy folyóiratcikkből tudomást szereztek a könyvtárosok számukra ismeretlen sajtótermékekről, ebben az esetben is reklamáltak.

A mindenre kiterjedő szabályozás ellenére is nagyon sok kérdéssel fordultak a nyomdák a könyvtár igazgatóságához. Hosszas levelezés tárgya volt például az újságok rossz számozása. Gyakran előfordult, hogy olyan számot reklamált a könyvtár, ami csak a tévesztett számozás miatt maradt ki.

1898-ban a turóczszentmártoni nyomda azt kérdezi, hogy mi a teendő, ha a hatóság elkobozza azokat a példányokat, amelyeket kötelespéldányként rezerváltak? A könyvtár válasza: tüntesse fel a Jegyzet rovatban az elkobzott számokat, a továbbiakról meg fogja kérdezni az igazságügyminisztériumot.[19]

Egy felvilágosításban olvasható az is, hogy a kimutatások űrlapját a nyomdák maguk készítik el a megadott minták alapján.[20]

Feltétlenül külön figyelmet igényel a *reklamációk* kérdése. Néha több munkát jelentett a sokszor hiábavaló reklamációk elkészítése, mint a tulajdonképpeni feldolgozó munka.

A hiányzó számokat a Hírlaptár dolgozói állapították meg, a reklamációkat a könyvtár igazgatója írta, később egy nyomtatvány szolgált erre a célra.

A könyvtár közvetlenül járt el a nyomdáknál a hiányzó számok beküldése érdekében.[21] Ha a közvetlen reklamáció nem járt sikerrel, a könyvtár a polgármesteri hivatalokhoz fordult mint a nyomdák állami felügyeleti szervéhez. Ha ez a lépés sem hozott eredményt, a könyvtár igazgatója a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját kérte fel a közbenjárásra. Gyakran előfordult tehát, hogy ugyanazt a tételt háromszor kellett reklamálni esetleg eredmény nélkül, mert a nyomda válasza az volt, hogy nincs példánya a régebbi számokból vagy postai feladóvevénnyel igazolta a kötelespéldány elküldését, tehát az anyag vagy a postán, vagy a polgármesteri hivatalokban kallódott el.

A reklamációk száma 1897 után ugrásszerűen megnőtt, mert akkor már a nem szabályszerűen beküldött sajtótermékeket is reklamálták. Az 1890-es évektől kezdve külön nyomtatvány szolgált erre a célra.

A könyvtár jogi képviseletét a Közalapítványi Királyi Ügyigazgatóság látta el a beszolgáltatás elmulasztása miatt indított peres eljárásokban is.[22]

Ennek megindítása előtt a könyvtár legalább háromszor ajánlott levélben szólította fel a kötelespéldány beküldését elmulasztó nyomdát, s csak ezek eredménytelensége után terjesztette az ügyet az Ügyigazgatóság elé.

19. OSZK irattár 320/1898, 464/1912.
20. OSZK irattár 1082/1911.
21. OSZK irattár 38/1883, 47/1883.
Ezen levelek tanúsága szerint a Hírlaptár alapítása előtt is reklamált a könyvtár periodikákat. A következő évek iratanyaga nagyon sok reklamáló levelet tartalmaz, ezek sokszor szám nélkül egy tömegben helyeztettek el az irattárban.
22. A Közalapítványi kir. Ügyigazgatóság 1849 előtt a kormány tanácsadó szerve a közalapok és alapítványok jogügyeiben. 1849–1867-ig szünetelt, feladatát a kincstári jogügyigazgatóság látta el. 1867-től újra felállították, működését a 10.165. sz. vallás és közoktatásügyi miniszteri rendelet szabályozta, a minisztérium alá rendelték, székhelye Budapest volt. (*Révai Nagylexikon* 12. köt. 203. l.)

A peres eljárás során a könyvtár követelhette a be nem szolgáltatott számot, annak ellenértékét, de eljárás indult a bejelentés elmulasztása esetén is. Az eljárást a nyomda szerint illetékes bíróság folytatta le. Ha megállapította a nyomda mulasztását, kártérítésre és büntetésre ítélte. A behajtott összeget az Ügyigazgatóság nyugta ellenében átutalta a könyvtárnak, amit az a továbbiakban az állomány kiegészítésére, gyarapítására fordíthatott. Ha a bíróság megállapította, hogy a kártérítés és büntetés összege nem hajtható be, szabadságvesztés büntetést szabhatott ki.

A könyvtár — élve a lehetőséggel — már 1901-ben 38 nyomda ellen tett feljelentést.[23] A tárgyalások során nagyon sok vitás kérdés merült fel a könyvtár és az Ügyigazgatóság között. Az Ügyigazgatóság például azt kívánta, hogy a könyvtár készítsen pontos kimutatást a mulasztást elkövető nyomdákról, a be nem szolgáltatott példányokról és azok értékéről. Erre a három kérdésre a könyvtár sokszor nem tudott válaszolni. Nyomdaváltozás esetén, ha a polgármesteri hivatal nem jelentette a változást, vagy egyáltalán nem, vagy csak hosszas nyomozás után tudta a könyvtár a mulasztó nyomdászt megtalálni. Minthogy be nem szolgáltatott termékekről volt szó, a hiányzó példányt és annak értékét sem tudta a könyvtár megállapítani, ezért Fejérpataky László, a könyvtár igazgatója azt javasolta, hogy bírósági szakértőt kell bevonni a hiány megállapítására.[24]

Az esetek többségében a nyomdász — értesülve a peres eljárás megindításáról — ha késedelmesen is, de beküldte a hiányzó sajtótermékeket.

Nagyon sok eljárás végződött eredménytelenül, ennek többféle oka volt, például:

— 6 hónapnál több idő telt el a beszolgáltatás határideje és a reklamáció között, tehát a fennálló rendelkezések értelmében az ügy elévült;[25]

— ha a nyomdász arra hivatkozott, hogy a feljelentés tárgyát képező sajtótermék nem az ő nyomdájában készült, ellenbizonyítékok hiányában a vádat el kellett ejteni. Bizonyítani pedig sokszor nem lehetett, mert a törvényhatóságok nem ellenőrizték elég szigorúan a nyomdák működését;[26]

— az Ügyigazgatóság nem élhetett felebbezéssel a bíróságok ítélete ellen, minthogy a Magyar Nemzeti Múzeum nevében felebbezni csak a kir. Ügyészségnek volt joga.[27]

— a könyvtár sokszor téves adatok alapján indíttatta meg az eljárást.[28]

A könyvtár együttműködése a Közalapítványi kir. Ügyigazgatósággal nem volt zökkenőmentes, de eredményes voltát éppen Fejérpataky László, a könyvtár igazgatója fogalmazta meg 1912-ben: „Általában azonban megjegyzem, hogy a jelenlegi törvény s annak végrehajtási rendelete alapján a helyzet összehason-

23. OSZK irattár 415/1901.
24. OSZK irattár 655/1901.
25. OSZK irattár 116/1902.
A reklamálhatóság határidejét egy évvel később három évre emelték.
26. OSZK irattár 1079/1911.
27. OSZK irattár 483/1911.
A feljelentési jogot a kir. Ügyészség a Közalapítványi kir. Ügyigazgatóságra ruházta, de a felebbezési jogot nem.
28. OSZK irattár 453/1912.

líthatatlanul jobb, mint volt az 1848. XVIII. tc. és a 15.856.1867. évi rendelet idejében, amikor a törvényhatóságoknak volt kötelessége a sajtótermékek beküldését közvetíteni. Jobb, mert a sajtótermékek beküldése sokkal pontosabban történik és mert gyorsabb az administratio, lévén közvetlen az érintkezés a nyomdász és a M. N. Múz. Könyvtára közt."[29]

Végezetül néhány számadat, mely megmutatja, hogy hány cím érkezett évente kötelespéldányként a könyvtárba:

1886/87	556	hírlap
1887/88	468	hírlap
1888/89	549	hírlap
1889/90	628	hírlap
1890/91	628	hírlap
1891/92	659	hírlap
1892/93	720	hírlap
1893/94	874	hírlap
1894/95	995	hírlap (1895. dec. 31-ig számolva)
1896	871	hírlap "
1897	960	hírlap
1898	830	hírlap
1899	799	hírlap
1900	898	hírlap
1901	996	hírlap
1902	1123	hírlap
1903	1122	hírlap
1904	1129	hírlap
1905	1120	hírlap
1906	1176	hírlap
1907	1230	hírlap
1908	1541	hírlap
1909	1288	hírlap
1910	1347	hírlap
1911	1392	hírlap
1912	1294	hírlap
1913	1067	hírlap[30]

Itt célszerű tárgyalni a könyvtár *nyilvántartásainak* helyzetét, különös tekintettel a Hírlaptár kimutatásaira. Bármilyen statisztikát próbálunk ugyanis összeállítani, azonnal kitűnik, hogy ezek nem megfelelőek, vezetésük rendszertelen. Ez az oka annak, hogy pontos adatok sem állapíthatók meg.

Majláth Béla fentebb már idézett tervezetében a következő nyilvántartások vezetését látná célszerűnek a létrehozandó Hírlapkönyvtárban: „A segédőr vezetné a főfelügyeletet, a törzskönyvet, az accessiok lajstromozását, és az olvasók, használt hírlapok statistikáját úgy amint az mostan a könyvtári olvasóteremben is történik. Az írnok a repertóriummal, a czédula catalogusok készítésével, a reclamatiokkal, s a folyó ügyekkel foglalkozzék. Az egyik szolga az olvasóközönség rendelkezésére állana, míg a másik a naponként beérkező hírlapok osztályozásával, a bekötésre való előkészítéssel csomagolással, az elhelyezéssel tenne szolgálatot."[31]

29. OSZK irattár 1079/1911.
30. A címek száma természetesen nem azonos az illető évben megjelent újságok számával, hiszen kötelespéldányként gyakran inkurrens anyag is érkezett és a megjelenés éve helyett a beérkezés évében vezették be a növedéknaplóba.
31. OSZK irattár 87/1884.

Az 1889-ben kiadott ügyrend a nyilvántartásokkal kapcsolatban az alábbiakat rendelte: a Hírlaptárba beosztott könyvtárőr egy gyakornok segítségével szerkeszti a nyilvántartási jegyzőkönyvet a következő rovatokkal: reklamálás napja, ügyiratszám, a lap címe és kiadás helye, a reklamált számok, reklamációra beérkezett számok és észrevételek. Vezeti a könyvkötői naplót, készíti a cédulakatalógust, szerkeszti a forgalmi statisztikát.[32]

Az 1896. évre készült költségvetés tervezete e rendszeren nem kívánt változtatni, de úgy vélte, hogy az új kötelespéldány törvény kiadása következtében legalább tízszeres mennyiségű anyag fog a könyvtárba áramlani, ennek feldolgozása pedig létszámemelést igényel:

„Sokkal nagyobb létszámra lesz szükségünk akkor, ha a mint ez előre látható, a sajtótermékek kötelező beküldéséről szóló új törvény, melynek hiányát könyvtárunk évek óta élénken érzi, életbe lép. Az új törvény által tervezett sajtótermékkimutatások ellenőrzése, a tényleg beküldött sajtótermékekkel való egybevetése, változott viszonyok szerint vezetendő növendéknaplók rendbentartása . . . előzetes számításom szerint *három tisztviselő* (két segédőr, egy segéd) teljes munkásságát fogja igénybe venni . . .”[33]

A felsorolt rendelkezések, javaslatok nem tudták megoldani a hírlaptári nyilvántartások egységesítését. A vezetésük területén mutatkozó hibákat részletesen elemzi az a jegyzőkönyv, mely egy 1911-ben megejtett általános vizsgálat tapasztalatait rögzíti.[34] A jegyzőkönyvnek különösen az a része tanulságos, melyet Erdélyi Pál, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója, a bizottság egyik tagja készített. Ezt írja:

„Igaz, hogy a hírlapkönyvtárnak ma sincs még teljes repertóriuma, hogy elhelyezése tarthatatlan és személyzete kicsiny, de maga a gyűjtemény kialakult, könyvelési és fölállítási rendszere ki van dolgozva és keresztül van vive . . . A hírlapkönyvtár odáig is, amennyire eljutott, tudatos program alapján és rendszeres, lankadást nem ismerő buzgóság eredményeként állott elő . . . A hírlapkönyvtár fölállítása a múzeumnak egyik különleges sikere és annál értékesebb alkotás, mert az európai viszonyok szerint is különleges.” A továbbiakban a nyilvántartások ügyével is foglalkozik: „Az osztályok önállósításával önállósították a szerzeménykönyveiket, de csak helyileg és névleg, valójában és könyvtárilag azonban nem. Az önállósítás abban állott, hogy a régi rubrikás papiroson két, három, négy, majd öt helyen könyveltek. Rubrika, könyvelési mód, minden közös és elavult, de megmaradt.” Kifogásolja (teljes joggal), hogy a szerzeménykönyveket egyformán vezették akár könyvről, akár hírlapról, akár aprónyomtatványról volt szó, márpedig nyilvánvaló, hogy minden kiadványtípus más és más nyilvántartási módot igényel. A hírlapokat és folyóiratokat darabszám szerint könyvelték, „A darabszám jelzés műveli, hogy a könyvtár sohasem volt tisztában anyagával és anyaga statisztikájával s ma sincs abban a helyzetben, hogy gyűjteményeiről megközelítő pontosságú kimutatást tudjon adni . . . Hol van tehát az a szakember, aki meg tudná mondani, hogy a könyvtári statisztikát az *érkezés* miként jétől, tehát egy *esetleg*től lehet függővé tenni? Különben is a 60 tétel alatt 1900. IV. negyedről befejezett (sic!) folyóiratok 1900 végéig negyedévenkint érkeztek s összegyűjtetvén, nem az érkezés idején, hanem meggyűjtve, az év végén s nem 4.12. vagy 10 drb-ban, hanem 1. drbban. Sőt van rá eset, hogy folyóiratot még akkor is in completo írnak be egy darabnak s nem szám szerint, amikor nem teljes: 1903:23. (Vétel.)”

Arról is ír, hogy a nagy restancia mennyire hátráltatja a reklamálást. Részletesen kimutatja, hogy a gyarapodási statisztikák milyen rosszak, ennek oka a

32. OSZK irattár 212/1889.
33. OSZK irattár 221/1895.
34. OSZK irattár 239/1911.

nem egységes számolási alapon kívül az is, hogy a restanciát hol hozzáadják a gyarapodáshoz, hol nem. Ebből származik, hogy a könyvtár egyáltalán nem tudja, hogy mennyi az állománya, ahány kimutatás, annyi eredmény.

FEJÉRPATAKY válaszolt a jegyzőkönyvre,[35] de válasza csak magyarázat, nem befolyásolja azt a tényt, hogy a hírlaptári nyilvántartásokból nem lehetett hiteles statisztikát összeállítani.

A kötelespéldány-szolgáltatás történetének e szakaszából is látható, hogy mennyi nehézséggel kellett megküzdenie a könyvtárnak, míg ezt a társadalom és a mindenkori kormányzat által is elismert, törvénybe foglalt jogát érvényesíteni tudta. Márpedig a századfordulóig a kötelespéldány a könyvtár jóformán egyetlen gyarapodási forrása. FEJÉRPATAKY írja az 1896. évre szóló költségvetési javaslatban: „a hírlapkönyvtár (leszámítva az alig számbavehető kiegészítéseket) csakis a köteles nyomdai termékek beküldése által gyarapodik . . .”[36]

Ajándék

A tárgyalt időszakban a Hírlaptár gyarapodásának legjelentősebb tétele — a kötelespéldányok mellett — az ajándék volt.

Már utaltunk rá, hogy a Hírlaptár, illetve a Hírlapkönyvtár, csak jóval a magyarországi tömegsajtó kialakulása után jött létre. Nyilvánvalóan ez is egyik oka volt annak, hogy a Hírlaptár állománya — az alapítást megelőző időből származó periodikák, elsősorban a hírlapok tekintetében — nagyon hiányos volt. Az 1884-et megelőző időszak sajtótermékeiből hiányzó címek és számok — tekintve, hogy a könyvtárnak vásárlásra csak nagyon kevés pénze jutott — többnyire ajándék formájában kerültek az állományba. Nem csökkent az ajándékozás jelentősége az alapítást követő években sem, a belföldi anyag tekintetében a századfordulóig, a külföldi anyag tekintetében viszont a tárgyalt időszak végéig, tehát az első világháború kitöréséig.

Az irattár számos kisebb-nagyobb ajándékozás tényét rögzítette, de megörökítette az ajándékozók nevét a korabeli sajtó is, minthogy a könyvtár az újságokon keresztül mondott köszönetet az ajándékozóknak, további és újabb ajándékozásra buzdítva ezzel az olvasókat.[37] A Magyarország területén megjelent periodikákból az esetek nagyobb részében szórványszámokat ajándékoztak, amelyek a könyvtárban már meglevő anyag kiegészítéséül szolgáltak. Ritkábban fordult elő, hogy egy-egy szerkesztő lapjának egész évfolyamát ajándékozta: pl. 1883-ban KÁNITZ Ágoston szerkesztő a *Magyar Növénytani Lapok* (Kolozsvár) 1882-es évfolyamát küldte el.[38]

Értékesek voltak persze az ajándékok — főleg a gyűjtőkörbe tartozó tudományos folyóiratok teljes évfolyamai akkor is, ha nem pótlásra, hanem másodpéldányként szolgáltak. Egyrészt megkönnyítették az olvasószolgálat és a kölcsönzés helyzetét, másrészt lehetővé tették az egyik példány archiválását. 1896-

35. FEJÉRPATAKY László . . . nyilatkozata a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárában elrendelt vizsgálatról írt jelentésekre. Bp. 1911. 191. p.
36. OSZK irattár 221/1895.
37. A *Magyar Könyvszemle* is évente név szerint közli az ajándékozókat.
38. OSZK irattár 60/1883.
A küldemények évente megismétlődnek (OSZK irattár 67/1885).

ban STURM Albert a *Budapester Correspondenz* unikumnak számító húsz teljes évfolyamával gyarapította az állományt.[39] Nagyobb ajándék volt 1900-ban az az Athenaeum RT-től kapott harminc cím, 152 évfolyam, mely túlnyomórészt magyar anyagot tartalmazott.[40] Az 1848—1849-es gyűjteményt egészítette ki 1883-ban GYÖRFFY István érseki főtanár[41] és SZÉKELY József.[42] DIETZ Sándor ajándéka is tartalmazott szabadságharc korabeli periodikákat is több más egyéb mellett.[43]

Illusztrációképpen megemlítünk néhányat az ajándékozók közül:

1888. Erdélyi Múzeum Könyvtára igazgatósága (SZABÓ Károly)
CHYZER Kornél, Zemlén megye főorvosa
Fiumei M. Kir. Tengerészeti Hatóság
Szűcs Sámuel, Miskolc
MIHÁLY Sándor, Budavár
BARTA László, fővárosi jegyző
BORNEMISSZA Jánosné, Tegenye
MÁRKI Sándor gimnáziumi tanár, Budapest[44]
1890. PATZNER István
BALLAGI Géza
SZIVÁK Imre, képviselő
GELICH Richard tábornok
BAK Ignác
LÄNGER Károly[45]
1891. GR. KÁROLYI Tibor főrendiházi alelnök[46]
1907. PESTY Frigyesné[47]
1909. DR. TOLDY László főlevéltáros[48]
1912. a nagykőrösi gimnázium[49]

A Magyarország területén kívül megjelent periodikák — a Hírlaptár alapítását követő években — szinte kizárólag ajándék formájában kerültek a könyvtárba, de a későbbi időszakban is nagy jelentősége volt a külföldről történt ajándékozásoknak. A gyűjtemény szempontjából — természetesen — elsősorban a külföldön megjelent magyar nyelvű kiadványok voltak a legértékesebbek, de nem kevésbé fontos a nem magyar nyelvű, de magyar vonatkozású anyag sem. Az ajándékok esetlegesek voltak, de gyakran előfordult, hogy a könyvtár felkért szerkesztőket, kiadókat, külföldön élő (főleg amerikai) magyarokat, hogy küldjék el a kiadványaikat. Az ilyen felkérés legtöbbször meghallgatásra talált, de a lelkesedés rövid idő alatt elapadt — s a küldemények elmaradtak. Ezért töredékes annyi — ma már pótolhatatlan — sorozatunk.

39. A *Magyar Könyvszemlé*ben 1897-ben megjelent évi jelentésből vett adat. Az irattár nem tartalmaz erre vonatkozóan semmit.
40. OSZK irattár 245/1900.
41. OSZK irattár 76/1883.
42. OSZK irattár 87/1883.
43. 1887. októberi ajándékozási kimutatás.
44. OSZK irattár 108/1888.
45. 1890. szept. és nov. havi ajándékozási kimutatások.
46. 1891. okt.—dec. ajándékozási kimutatás.
47. OSZK irattár 20/1907.
48. OSZK irattár 580/1909.
49. OSZK irattár 873/1912.

Néhány jelentősebb tétel a külföldről érkező ajándékok és ajándékozók sorából:

1885. London város ajándéka: *London's Roll of Fame* 1757—1884.[50]

1886. Bojnicic Iván szerkesztő ajándéka: *Glasnik druztva za umjetnost i umjetni obort u Zagrebu.* god. I. svezak 3—4.[51]

1895. Ignatius Bátory (Baltimore) egy *Arany Trombitát* ajándékoz[52]

1897. Koháry Sándor, a New Yorkban megjelenő *Magyar Híradó* szerkesztője egy példányt küld azzal, hogy az egész 1896-os évfolyamot elküldené, de a postaköltségeket nem tudja vállalni. A könyvtár válaszában vállalja a postaköltségeket.[53]

1905. Dömötöri Németh Péter (St. Louis U. S.) szerkesztő küldi lapját, az *Új Világot*.[54]

1912. a Rio de Janeiro-i Nemzeti Könyvtár ajándéka: *Diario Official* 1911. okt.—dec., *Diario do Congresso Natcional* 1911. okt.—dec.[55]

Külön tárgyalást igényel Feleky Károly és a Széchényi Könyvtár kapcsolata. Feleky igazán bőkezű adományainak köszönhetjük azt, hogy könyvtárunkban az amerikai magyar nyelvű sajtónak csaknem teljes gyűjteménye megvan 1911-től fogva. Feleky Károly (1865—1930) tizennyolc éves korában került Amerikába. Karmester, majd színházigazgató volt New York-ban. 1911-ben lépett kapcsolatba a könyvtárral, akkor már jelentős könyvgyűjteménnyel rendelkezett. Fáradhatatlanul gyűjtötte az angol nyelvű hungarikákat, ezekről bibliográfiákat készített és gyűjtötte azokat az adatokat is, melyek az Amerikába kivándorolt magyarokra vonatkoztak. Feleky bibliográfiai és könyvgyűjtő tevékenységéről Fraknói Vilmos számolt be a *Magyar Könyvszemle* hasábjain (1912. 213—218. l.), miután meglátogatta őt New York-ban.[56]

Feleky első levele 1911. március 24-én kelt:

„Nagyságos Kollányi Ferencz úrnak Budapesten

Igen tisztelt Uram!

A „Magyar Könyvszemle" egyik számából azt látom hogy a Széchényi Könyvtár idekint nincs képviselve. Ha ez tény volna, úgy szívesen vállalkozom arra hogy a Könyvtár érdekeit itt a magaméivá tegyem. Magam is bibliofil lévén, azt hiszem, hogy e tekintetben némi hasznára lehetnék a Könyvtárnak.

Elküldöttem e héten becses czimére a Bulletin of Bibliography cz. negyedévenkint megjelenő szaklapot, 1909. októbertől kezdve, és azt ezentúl pontosan fogom továbbra is küldeni.

Megküldöttem A Bevándorló cz. napilapot, f. é. márczius 18.tól kezdve, a mikor napilappá változott. Szükség van-e rá?

A lapok árát, valamint a postaköltséget is a sajátomból fedezem, és e felől tovább levelezni szükségtelen volna.

Küldhetnék azonkívül más idekint megjelenő angol könyvészeti szaklapot, valamint utánajárnék a magyar lapoknak is.

Kérem ezen levelemet a Könyvtár azon tisztviselőjének kiadni, a kivel ezentúl ezen ügyben leveleznem fog kelleni.

50. OSZK irattár 67/1885.
51. 1886. márc. ajándékozási kimutatás.
52. OSZK irattár 349/1895.
53. OSZK irattár 249/1897.
54. OSZK irattár 432/1905.
55. OSZK irattár 608/1912.
56. Feleky életrajzi adatai: *Új Idők Lexikona.* Bp. Singer és Wolfner. IX—X. köt. 2347. l.

A saját Hungaricám — kizárólag angol nyelvű — körülbelül 1000 kötetből vagy 2000 tételből áll. Ebből specializálok évek óta, és erről adok ki maholnap részletező bibliográfiát.[57] Becses válaszát kérve, maradtam,

hazafiúi üdvözlettel
Feleky Károly

(Charles Feleky 508 West 114 th Street New York)"

A könyvtár 1911. április 18-án kelt válaszlevele:

„. . . f. é. márcz. hó 24-én Kollányi Ferenc pápai prelátus, ig. őrhöz, mint a Magyar Könyvszemle szerkesztőjéhez intézett nagybecsű soraira válaszolva, a M. N. M. Széchényi Könyvtára nevében őszinte köszönetemet fejezem ki Nagyságodnak, azért a hazafiúi elhatározásáért, melylyel könyvtárunk érdekeit magáévá tenni hajlandó. Könyvtárunknak eddig a magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású és amerikai sajtótermékeket Erdős Miklós úr[58] volt szíves közvetíteni, aki azonban idén visszatért Magyarországra s így jelenleg nincs senkink sem, aki e tisztet betöltené. Éppen ezért jelenleg csupán csak a Szabadság c. napilap jár rendesen könyvtárunknak, melynek előfizetői vagyunk, de kiváló súlyt helyeznénk arra is, hogy a többi Amerikában nyomtatott magyar nyelvű hírlap és folyóirat, valamint íróinknak amerikai kiadásai és általában ott megjelenő magyar vonatkozású munkák is teljes sorozatban meglegyenek könyvtárunkban, s köszönettel vennők, ha Nagyságod a közvetítés szerepét elvállalni méltóztatnék. . . ."

Erre a levélre Feleky 1911. május 4-én válaszolt:

„. . Útnak indítottam a mai postával a „Bevándorló" itteni napilapot, f. é. márczius 18-ától kezdve, a mikor hetenkint kétszer megjelenő újságból napilappá lett. Az ezután megjelenő számokat hetenkint egyszer fogom postára adni. A többi Amerikában nyomtatott magyar lapot egymásután mind megszerzem a Könyvtár részére, és bizton hiszem hogy ez év július 1-étől fogva az összes itteni magyar lapok rendszeresen fognak a Könyvtárba jutni . . ."[59]

Feleky 1911. december 5-én kelt levelében arról ír, hogy értesülése szerint egyes újságcsomagokon kevés bélyeg lévén a „washingtoni veszteg-hivatalhoz" kerültek; ezeket haladék nélkül kiváltja és elküldi. Az eddigieken kívül a következő lapokat is küldi: *Amerikai Magyar Újság*, heti, New York; *Magyar Újság*, heti, Detroit Mich.; *Haladás*, heti, Cleveland, O; *Mesemondó*, félhavi, New York; minthogy a *Hunnia* című lap megszűnt, ezekkel együtt tizenkét lapot küld majd rendszeresen.[60]

Az 1912-es év aktái[61] tanúsítják, hogy Feleky szavának állt és folyamatosan küldte a lapokat, igaz, hogy a postán elég sok szám eltűnt a csomagokból, melyeket azután már bajos volt pótolni.

A csomagok elküldését jelzik, illetve megérkezését nyugtázzák az 1912. január 9-én, február 16-án, március 5-én és március 9-én kelt levelek. A június 7-én kelt levélben Feleky felhívja a könyvtár figyelmét az Amerikában megjelenő horvát, rutén és szlovák nyelvű lapokra, sőt — mint a levélváltásból kiderül — segítséget is nyújt a válogatáshoz. Megküldi az *American Leader* című folyóiratnak 1912. 6—7. számát, amely felsorolja 9 horvát, 9 rutén és 12 szlovák lap címét. Ez a folyóirat foglalkozik általában az Amerikában megjelenő idegen nyelvű hírlapokkal és folyóiratokkal.

57. Két magyarázat a levélhez: Feleky a *Magyar Könyvszemle* 1910. évfolyamának 155. oldalán olvashatott a tárgyról. A bibliográfia, melyet Feleky kiadni készül, a Széchényi Könyvtárban nem található, valószínűleg nem jelent meg, másképp megküldte volna.
58. Erdős Miklósról közelebbit l. a vételnél.
59. Mindhárom levél OSZK irattár 391/1911.
60. OSZK irattár 1170/1911.
61. Az 1912-ből való levelek mind OSZK irattár 17/1912. sz. a.

Az 1913-as év iratai között is sok FELEKY-levél van.[62] [63]

Arra, hogy valóban megrendelt a könyvtár néhány szlovák, német és rutén nyelvű lapot, bizonyíték az 1913. szeptember 13-án írott levél,[64] mely a következő címeket sorolja fel mint olyanokat, melyeket a könyvtár vár:

Amerikai Magyar Népszava
Egyetértés
Előre
Amerikai Magyar Reformátusok Lapja
A Bérmunkás
A Munkás
Slovák v Amerike
Magyar Újság (Detroit)
Pittsburghi Híradó
Otthon
Canadai Magyar Farmer
Californiai Magyar Farmer
Magyarok Vasárnapja
Családi Lapok
Szabad Sajtó
Amerikai Magyar Hírlap
Johnstowni Híradó
Am. Russky Viestnik
Magyar Katolikus Zászló
Függetlenség
Amerikai Magyar Újság (Buffalo)
Magyar Hírlap (Chicago)
Deutsch—Ungarische Bote
Református Híradó
So. Bendi Magyar Tudósító
St. Louis és Vidéke

FELEKY Károly áldozatos munkájának eredményességét az sem csökkenti, hogy néhol hiányosak az általa küldött sorozatok, ez a századelő közlekedési viszonyainak következménye.

FELEKY küldeményei az első világháború alatt is megérkeztek a könyvtárba, ennek vizsgálata azonban már a következő korszak történetéhez tartozik.[65]

FELEKY első jelentkezése után pár hónappal ajánlotta fel szolgálatait a könyvtárnak HOFFMANN Géza, a Monarchia chicagói alkonzulja:[66]

1911. aug. 27.

„. . . Miután a Nemzeti Múzeum könyvtára tudomásom szerint az összes magyarországi lapokat gyűjti, felmerül szerény véleményem szerint a kérés, nem volna-e nemzeti szempontért érdekes a külföldön magyar nyelven megjelenő lapoknak s folyóiratoknak is állandó otthont nyújtani. Első sorban az amerikai magyar politikai termékek zömére tekintettel, melyek az idegenbe vándorolt magyar munkások nagy tömegének szellemi munkáját képviselik s melyek

62. OSZK irattár 79/1913.
63. OSZK irattár 210/1913.
64. OSZK irattár 578/1913.
65. Ma ezek az újságok már eléggé rossz állapotban vannak, az idő kikezdte a rossz minőségű rotációs papírt. Minthogy ezek a lapok lehetőleg minden helyet szöveggel töltöttek ki egészen kicsi csíkot hagyva a széleken, sajnos a szöveg is elég sok helyen e pusztult. A könyvtár ma milliókat áldoz arra, hogy ezeket az újságokat megmentse az enyészettől.
66. Az egész levelezés egy szám alatt: OSZK irattár 841/1911.

rendszeres gyűjtés nélkül, tekintve az amerikai magyar viszonyok gyors változását, nyom nélkül elvesznének. A Magyarországba kerülő nagyobb amerikai magyar lapokon kívül nagy számban léteznek kiseb rövid életű lapok, melyeknek gyűjteménye nem lehet érdektelen. Ha a Nemzeti Múzeum könyvtárának ily lapok gyűjtésében, feltéve, hogy azokra szükség lenne, segédkezem, szíves-örömest teszem. Ugyancsak nem tartanám érdektelennek az Amerikában megjelent magyar szellemi termékek rendszeres gyűjtését, az eddig megjelent munkáknak, nyomtatványoknak, stb. meglehetősen teljes címgyűjteményét közöltem „Csonka munkásosztály — az amerikai magyarság" című nemrég megjelent könyvemben. ..."

A könyvtár válasza:

„Nagyságodnak aug. hó 27-én kelt nagybecsű sorai és azokban foglalt szíves ajánlkozása őszinte köszönetre kötelezték könyvtárunkat. A Nemzeti Múzeum könyvtára évek óta nagy súlyt helyez arra, hogy az Amerikában megjelenő magyar lapoknak és egyéb reánk vonatkozó nyomtatványoknak birtokába jusson. Sajnos azonban hogy eme törekvés kevés sikerrel jár. Egy ideig néhány éven keresztül, egy akkoriban Philadelphiában lakó honfitársunk Erdős Miklós úr vállalkozott arra, hogy az ottani minket érdeklő nyomtatványokat számunkra megszerezze és azokat kész kiadásainak megtérítése ellenében rendelkezésünkre bocsássa. Erdős úr távozván Amerikából, az általa szép sikerrel megkezdett gyűjtés abba maradt és többszörös kérdezősködésünkre sem sikerült oly férfiút találnunk, a ki a megkezdett munkát folytatná, oly ügynökségről sincs tudomásunk, a melyre érdekeink képviseletét nyugodtan rábízhattuk volna. Így történt azután, hogy a jelen évben csak a következő amerikai lapok kerülnek többé-kevésbbé csonkán könyvtárunkba, jobbára az illető szerkesztőségek és Feleky Károly New York-ban lakó hazánkfia ajándéka képpen:

A Bevándorló
Amerikai Magyar Népszava
Canadai Magyar Farmer
Magyarok Vasárnapja
Szabadság

... Bátor vagyok még megjegyezni, hogy könyvtárunk a legnagyobb köszönettel téríti meg a gyűjtéssel és utánjárással egybekötött költségeket ..."

Hoffmann Géza válaszlevele:

„... Múlt év szeptember hó 21-én kelt Kt. 841/1911. sz. nagybecsű soraira csak most van alkalmam érdemlegesen felelni, miután a jelenleg itt megjelenő magyar újságok címeit összegyűjtöttem s a szerkesztőségekkel érintkezésbe léptem. Egyidejűleg a következő újságoknak és folyóiratoknak 2—2 (egyes esetekben 1—1) példányát bátorkodom a t. Könyvtár címére és számára postára adni:

Perth Amboy és Vidéke, Perth Amboy, N. J.
Amerikai Magyar Hírlap, Yungstown, O.
Johnstowni Híradó, Johnstown, Pa.
Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, New York, N. Y.
Református Híradó, New York, N. Y.
Egyetértés, New York, N. Y.
Mécs, Philadelphia, Pa.
Haladás, Cleveland, O.
Hunnia, New York, N. Y.
Bethlehem és Vidéke, So. Bethlehem, Pa.
Testvériség, New York, N. Y.
Amerikai Magyar Mérnök és Építészegylet Értesítője, New York, N. Y.
Függetlenség, New York N. Y.
Palaestra, New York, N. Y.
Otthon, Cleveland, O.
Pittsburgi Híradó, Pittsburg, Pa.

Azonkívül mellékelek egy kezembe került, Amerikában megjelent verses füzetet.

A fentieken kívül értesülésem szerint következő magyar nyelvű újságok és folyóiratok jelennek meg Amerikában:

Amerikai Magyar Népszava, New York, N. Y.
Szabadság, Cleveland, O.

Magyarok Vasárnapja, Cleveland, O.
Szabad Sajtó, 190 Passaic St. N. Y.
Amerikai Magyar Újság, 121, W. 61st St. New York, N. Y.
Magyar Újság, 155. West End Ave, Detroit, Mich.
Dongó, Buckeye Road, Cleveland, O.
Családi Lapok, 8820 Buckeye Road, Cleveland, O.

Eme másik csoport három első újságján kívül, mivel a t. Könyvtárnak amúgyis jár, valamennyit felszólítottam arra, hogy a t. Könyvtárnak állandóan küldjék be lapjukat, s egyszersmind küldettem címemre mutatványszámokat, melyeket — mint említettem — a t. Könyvtár címére továbbítok. A legtöbb lap készségesen megírta, hogy felszólításomnak megfelel.

Mint konzuli hivatalnok örömmel tettem szolgálatot a t. Könyvtárnak s az idézett b. levélben említett, különben is tekintetbe nem jövő költségek megtérítésére nem reflektálhatok. ..."

Több adat HOFFMANNal kapcsolatban nincs, de nagy szolgálatot tett a könyvtárnak az Amerikában megjelenő lapok címeinek felsorolásával, több olyan is van közöttük, melyeket FELEKY nem ismert még 1911-ben, de később már küldte ezeket.

Az ajándék útján történt gyarapodás viszonyát a teljes gyarapodáshoz az alábbi számok mutatják:[67]

1889/90.	41 929	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	332	sz.	ajándék
1894/95.	77 974	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	5 307	sz.	ajándék
1898.	85 504	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	3 492	sz.	ajándék
1900.	78 843	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	10 224	sz.	ajándék
1902.	95 097	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	6 466	sz.	ajándék
1904.	89 361	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	1 264	sz.	ajándék
1906.	91 439	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	12 429	sz.	ajándék
1908.	152 583	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	178	sz.	ajándék
1911.	100 772	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	6 728	sz.	ajándék
1913.	117 918	sz. össz.	gyarapodás,	ebből	5 626	sz.	ajándék

Vétel

Mielőtt a Hírlaptárnak vétel útján történő gyarapodását vizsgálnánk, érdemes szót ejteni a könyvtár és ezen belül a Hírlaptár anyagi viszonyairól, mert a vétel ezek feltétlen függvénye. Sajnálatos tényként kell megállapítanunk, hogy a könyvtár anyagi ellátottsága nem volt kielégítő, s a költségvetésekben megszabott összegek az elemi szükségletekre sem biztosították a fedezetet. Súlyosbította a helyzetet, hogy — mint az több egykorú iratból megállapítható — a Hírlaptár sokszor még azt a kis összeget sem kapta meg teljes egészében, amit a költségvetés megszabott. A túlságos részletezést elkerülendő csak néhány megállapítást ismertetünk a korszak költségvetéseiből, illetve költségvetési tervezeteiből, mert ezek a tervezetek az indoklásaikban nem egyszer értékes felvilágosítást adnak a könyvtár gyarapítási szándékait illetőleg.

MAJLÁTH Béla, a könyvtár igazgatója 1893. január 2-án felterjesztést intéz a múzeum igazgatójához, melyben kéri, hogy fizessék ki azt az 1000,— forintot,

67. Az adatok a *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent évi jelentésekből valók.

melyet az országgyűlés jóváhagyott a Hírlaptár céljaira, mert eddig évente ebből mindig csak 700,— forintot fizettek ki.[68]

Az 1896. évre szóló költségvetési javaslatot már FEJÉRPATAKY László, a könyvtár új igazgatója készítette, melyben részletesen megindokolja, hogy miért tartja szükségesnek a Hírlaptár évi 1200,— forint dotációját 2000,— forintra felemelni: „. . . Ez az összeg régi magyar hírlapok évfolyamainak kiegészítésére és kivált a hírlapok köttetésére szolgál." Nem helyes, hogy a hírlapkönyvtár csak a kötelespéldányokból gyarapszik. „. . . Ennek bírnia kell első sorban a külföldön (kivált Amerikában) *magyar* nyelven megjelenő hírlapokat, valamint az idegen nyelvű hírlapok közül azokat, melyek magyar ügyeket kiváló módon tárgyalnak. Ilyenek első sorban a horvátországi nevezetesebb lapok — *Agramer Zeitung, Obzor* stb., azután az ausztriai lapok nevezetesebbjei pl. *Neue Freie Presse, Fremdenblatt, Wiener Zeitung, Presse* stb., továbbá külföldön a *Temps, Journal des Débats, Times, Kölnische Zeitung, Allgemeine Zeitung* (München), valamely kiváló orosz és román lap stb. Minthogy mindezen hírlapok, melyek telve vannak magyar vonatkozású közleményekkel, csakis előfizetés útján szerezhetők meg: teljesen indokoltnak tartanám, ha a hírlapkönyvtár 1200 frtnyi dotatioja 2000 frtra felemeltetnék."[69]

Szinte szóról szóra ugyanezt ismétli az 1897. évre készített költségvetési javaslatban.[70] 1896-ban FEJÉRPATAKY intéz felterjesztést SZALAY Imre múzeumigazgatóhoz annak érdekében, hogy a költségvetésben megszabott 1200 frtot utalják ki a Hírlapkönyvtárnak, mert már évek óta csak évi 760 frtot kap, ami még köttetésre sem elég, nemhogy gyarapításra.[71] Az 1898-ra és 1899-re készített javaslat is ugyanazokat mondja, mint az előzők, a helyzet tehát semmit sem javult.

1913-ra az előző évi 2400 koronás tételt kéri 4000 koronára felemelni, mert a köttetés annyira megdrágult, hogy még a 4000 korona sem teszi lehetővé, hogy minden hírlapot beköttessenek.[72]

Az előbbiekben már említett, 1911-ben megejtett általános vizsgálat megállapította, hogy 1900—1909-ig az egyes osztályoknak a következő összegek álltak rendelkezésére:

nyomtatványi osztály	122 701,76 korona
hírlapkönyvtár	2 294,41 korona
a kettő összesen	124 996,17 korona
levéltár	130 119,46 korona
kézirattár	78 348,14 korona
a kettő összesen	208 467,60 korona[73]

Az adatok mutatják, hogy mennyivel kevesebb volt a nyomtatványi osztály és a hírlapkönyvtár együttes dotációja, mint a levéltáré és a kézirattáré. Ezt

68. OSZK irattár 5/1893.
69. OSZK irattár 221/1895.
70. OSZK irattár 268/1896.
71. OSZK irattár 604/1896.
72. OSZK irattár 304/1912.
73. OSZK irattár 239/1911.

Fejérpataky felfogása magyarázta, az utóbbi két tár anyagát az előbbieknél sokkal fontosabbnak tartotta.[74]

Ezek után vizsgáljuk meg először a Magyarország területén megjelent periodikák vásárlását. Erre a tárgyalt időhatárokon belül nagyon ritkán került sor, akkor is szórványszámokat vett a könyvtár — többnyire magánosoktól: 1883-ban Győrffy István esztergomi tanítótól 1848/49-es hírlapokat és folyóiratokat 29 frt és 50 kr-ért[75], 1892-ben Dobrowsky Ágost könyvkereskedőtől az Országgyűlési Tudósítások néhány számát, 1901-ben Lappert Antal hírlapelárusító vállalatánál[76], 1913-ban Ignácz Istvántól az *Üstökös* 1859-es és a *Sokféle* 1833-as évfolyamából néhány számot.[77]

Mennyiségére és jelentőségére nézve is sokkal nagyobb volt a külföldi magyar és idegen nyelvű anyag vásárlása.

A külföldön megjelent idegen nyelvű periodikák megvételére illetve megrendelésére könyvkereskedőknek adott megbízást a könyvtár. A Hírlaptár alapítását követő első adat szerint 1892-ben Hornyánszky Viktor útján rendeli meg a könyvtár a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* című könyvtártudományi folyóiratot és a *Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung* című történelmi szakfolyóiratot. Ez utóbbi előfizetését a könyvtár 1897-ben megszüntette.[78] Ugyanakkor Ráth Mór könyvkereskedő útján tesz nagyobb külföldi megrendelést: *Neues Archiv Gesellschaft . . . , Buchhändler-Correspondenz, Ungarische Archiv für Medicin, Kniznyj Vostnik, Revue des Bibliotheques, Revue Politique et Parlamentaire, Byzantinische Zeitschrift, Zentralblatt für Bibliothekswesen, Revista delle Biblioteche* (1892-től kezdve), *Zeitschrift für Bücherfreunde.*[79] Ugyanebben az évben Grill Károly könyvkereskedőnél a következő lapokat rendelik meg: *Deutsche Litteraturzeitung, Das Magazin,Globus.*[80] Majd az év végén Ráth Mórnál: *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* című folyóiratot.[81] Ráth Mór az igényelt lapokat nagyon hiányosan szállította, ezért a könyvtár már 1898-ban erélyes hangon reklamál,[82] és az 1900-ra szóló megrendelést már Grill Károly kapja. A megrendelt folyóiratok a következők:

Oesterreichisch—Ungarische Buchhändler-Correspondenz. Wien
Byzantinische Zeitschrift. Leipzig
Die Donauländer. Wien
Centralblatt für Bibliothekswesen. Leipzig
Knyznij Vjesnik. St. Pétervár
La Revue d'Europe. Paris
Revue des Bibliotheques. Paris
Revue Politique et Parlamentaire. Paris
Rivista delle Bibliotheche e degli Archivi. Firenze
Convorbiri Literare. Bucuresti
Zeitschrift fuer Buecherfreunde. Leipzig

74. Fejérpataky László . . . nyilatkozata. l. 35. jegyzet.
75. OSZK irattár 95/1883.
76. OSZK irattár 349/1901.
77. OSZK irattár 560/1913.
78. OSZK irattár 15/1897.
A címek leírása a rendelőjegyzék helyesírását követi.
79. OSZK irattár 36/1897.
80. OSZK irattár 37/1897.
81. OSZK irattár 434/1897.
82. OSZK irattár 763/1898.

Zeitschrift für Bildende-Kunst. Leipzig
Zeitschrift für Bildende-Kunst, Kunstkronik. Leipzig
Neues Archiv v. Gesellschaft f. ... deutsche Geschichtskunde. Hannover und Leipzig
Mitteilungen für oesterreichische Geschichtsforschung.
Vestnik slovanskych starozitnosti. Prága.
Slovansky prehled.
Deutsche Litteraturzeitung.
Globus.
Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
Literarisches Centralblatt.
Monatsblatt der kais. kön. Heraldischen Gesellschaft „Adler".[83]

Ezt a listát a könyvtár 1909-ben LAPPERT Antal könyvkereskedőnél feladott rendelése egészíti ki:

The Daily News (London)
Kölnische Zeitung (Köln)
Le Temps (Páris)
Journal des Débats (Páris)
Fremdenblatt (Bécs)
Fremdenblatt és melléklapja: *Die Vedette*
Neue Freie Presse (Bécs)
Novoje Vremja (Szentpétervár)
Novoje Vremja és illusztrált melléklapja.[84]

Mint a felsorolásból látszik a rendelések elsősorban könyvtártudományi lapokra szólnak, azok közül is az Ausztriában és Németországban megjelentekre, de találunk francia, román, orosz, szlovák, olasz nyelvű címeket is. Érdekes, hogy angol nyelvű folyóiratra egyáltalán nincs igény, csak egyetlen egy újságot kérnek. A könyvtártudományon kívül más tudományágakat is képvisel egy-egy folyóiratcím, pl. a történelmet, bizantinológiát, orvostudományt, irodalomtörténetet. A *Revue Parlamentaire et Politique* című folyóiratot a kultuszminiszter utasítására rendeli meg a könyvtár évről-évre.[85] A vásárlások listája 1913-ban egy címmel bővül: RANSCHBURG Gusztávnál rendelik meg a *Die Welt des Islams* című folyóiratot.[86]

Tekintélyes tételt képviselnek a vételek sorában az Amerikában megjelenő hungarikumok. A legtöbb lapot közvetlenül a szerkesztőktől szerezte meg a könyvtár, majd 1907—1910-ig ERDŐS Miklós közvetítésével. Egy akta bizonysága szerint a posta útján is próbált a könyvtár Amerikából vásárolni.

1894 februárjában levelet intézett a könyvtár igazgatósága az *Amerikai Nemzetőr* (New York), a *Szabadság* (Cleveland), a *Szövetségi Közlöny* (New York) és az *Oesterreichisch-Ungarische Zeitung* (New York) szerkesztőségéhez, melyben kéri, hogy számaikat lehetőleg visszamenőleg is küldjék meg. Ha másképp nem volna lehetséges, ottani előfizetőktől is megvásárolná, bár az erre a célra fordítható pénze nem sok.[87] Ugyanilyen kéréssel fordul a könyvtár 1897-ben ROTH H.

83. OSZK irattár 747/1899.
84. OSZK irattár 310/1909.
LAPPERT Antalnak még két rendelést adott a könyvtár:
OSZK irattár 267/1902, 273/1906.
85. OSZK irattár 364/1896.
86. OSZK irattár 341/1913.
87. OSZK irattár 143/1894.

Ignáchoz, a *Clevelandi Magyar Rekorder* szerkesztőjéhez[88] és a New York-ban megjelenő *Amerikai Képes Lapok* kiadójához;[89] 1904-ben pedig a *Pitty-Palatty* című újság szerkesztőségétől kérte a lap visszamenőleges megküldését (New York).[90] 1906-ban Róth Gyulától, a New York-i Magyar Egylet elnökétől kapott a könyvtár ígéretet, hogy minden magyar vonatkozású nyomtatványt, az aprónyomtatványokat is megküldi a vételár átutalása mellett[91], de az ígéret valóraváltásának semmi nyoma nincs.

1910 elején fordul a könyvtár a postához:

„. . . . Felkérem a tek. Hírlaposztályt: szíveskedjék tudósítani, hogy vajjon elfogadja-e az itt mellékelt jegyzékben felsorolt amerikai magyar hírlapok előfizetését? Bp. 1910. febr. 11."

A posta vállalja a megbizatást:

„. . . . az Amerikai lapok kiadóhivatalai a már megjelent példányokat csak azon esetben pótolják, ha a rendelkezésre álló készletük azt megengedi. Az esetleg meg nem szerezhető példányokért kárpótlás nem adatik. A megrendelés mindenkor a folyó év Januar 1-ével kezdődik. 1910. május 25."[92]

1907-ben lép a könyvtár kapcsolatba Erdős Miklóssal (Philadelphia Pa. 1428 Franklin str.), akit megbíz, hogy keressen ügynökséget, amely vállalja a lapok beszerzését és elküldését, vagy, ha ilyet nem talál, vállalja maga a közvetítést. Erdős Miklós válaszában jelzi, hogy ügynökséget nem talált, így maga intézi az előfizetéseket sok üggyel-bajjal. A lapokat egy csomagban fogja megküldeni a minden kedden induló postával. Az előfizetési összeget előre, a postaköltségeket utólag kéri.

Áprilisban érkezett az első csomag a következő tartalommal:

Amerikai Magyar Reformátusok Lapja (Pittsburg) 7. sz.
A Bevándorló (New York) 21—28. sz.
Magyar Köztársaság (Philadelphia) 11—13. sz.
Magyar Zászló (Pittsburg) 7, 9, 10. sz.
Új Világ (New York) 5—6. sz.

Az öt lap évi előfizetési árát, 7,50 dollárt a könyvtár azonnal postázza és felhívja Erdős Miklós figyelmét arra, hogy lehetőleg teljes sorozatokat küldjön és fizesse elő még a *Magyar Napilapot* (Cleveland), a *Magyarok Vasárnap*ját és a *Szabadság*ot is.[93]

1908-ban a következő levél érkezett Erdős Miklóstól:[94]

„Sok baj van ezen lapokkal 2 lapot elő fizettem amelyet az ügynök be sem szolgáltatott a lap halva született. Úgy van a Zsidók című folyó irattal is. A pénzt nem tudom vissza kapni, miután nincs miből vissza téríttetni. Ha egy szám hiányzik a reclamálásra rendesen

88. OSZK irattár 195/1897.
Ugyanebben az évben az *Amerikai Nemzetőr* és az *Amerikai Népszava* elmaradt példányait reklamálják. (OSZK irattár 353/1897, 354/1897.)
89. OSZK irattár 364/1897.
90. OSZK irattár 202/1904.
91. OSZK irattár 175/1906.
92. OSZK irattár 149/1910.
93. Az egész levelezés egy szám alatt: OSZK irattár 39/1907.
94. Az egész levelezés egy szám alatt: OSZK irattár 74/1908.

az a válasz, hogy elküldötték a postán keressem és nem egyszer egész rongyosan piszkosan kapom vissza után járás után. Egyszóval nagyon is amerikai ízű. Szívesen vállalkozom azért a jövőben is, miután tudom, hogy önöknek még nagyobb kellemetlenséget okozna a nagy távolság miatt és, ha a szállítás után ezentúl valami hiányzik kérem egy levelező lapon értesíteni . . . A lapokat óhajtom a jövőben minden 2 hétben küldeni, hogy időm legyen a hiányzokat pótolni, és minden 2-ik hónapban küldöm kimutatásom a kiadásokról. . . ."

A levélhez mellékel egy kimutatást az Egyesült Államokban megjelenő magyar, német és szlovák lapokról:

„Magyar Napilap	Clevlandban Ohio	3,— napilap
Magyar Hírmondó		2,— heti
Szabadság		4,— napi
Dongó		1,— heti élczlap
Magyarok Vasárnapja		1,50 heti
Die Neue Heimath		1,— heti
Őrállás Philadelphiában		2,— heti
Amerikai Magyar Népszava	New York	3,— napi
Népakarat		2,— szocialista heti
Bevándorló		2,50 2× egy héten
Heti Szemle		1,50 heti
Magyar Zászló Pittsburgban		1,50 heti
Köztársaság — Újvilág Trentonban		1,50 heti
Ref. Lapok Bridgeport		1,50 heti
Canadai Magyarság Winnipeg		1,50 heti
Deutsch—Ungarische Bote Cincinati		1,— heti
Slovensky Novini Harleton		2,— heti
Örömhír		—,50 havi"

A könyvtár válaszlevelében kéri a felsorolt újságok megrendelését — az *Amerikai Magyar Népszavát*, *Hetiszemlét*, *Őrállást* és *Örömhírt* kivéve.[95]

1908 végén csökken a beküldött lapok száma, mert ERDŐS Miklós jelzi, hogy beteg[96], majd, hogy csak decemberig vállalja a megbizatást. A könyvtár újból felveti az ügynökség kérdését[97], de 1909-ben ERDŐS újra küldi az újságokat[98] 1910 januárjáig, amikor betegsége miatt visszatér Magyarországra.[99]

Erdős Miklós működése biztosította a könyvtár számára, hogy — ha nem is hiány nélkül — mégis hozzájutott a nagyobb amerikai magyar lapokhoz. Nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet az egyes szerkesztőségekkel folytatott levelezés útján megoldani a beszerzést, csak Amerikában élő személy tudja ellátni ezt a feladatot. Ekkor írta a *Magyar Könyvszemlé*ben KOLLÁNYI azt a cikket, melyre FELEKY Károly levele érkezett (l. ajándék).

Szólni kell még a környező országokból történt vásárlásokról. A részletes tárgyalás előtt következzék itt egy 1913-ban kelt jelentés, mely összefoglalja kapcsolataink lényegét a balkáni államokkal:

„Mélt. Ig. Úr! A nmélt. minister úrnak 3616. eln. sz. a. a balkáni államokkal leendő szorosabb tudományos kapcsolat létesítése tárgyában Méltóságodhoz intézett bizalmas rendeletére az Orsz. Sz.-Kt. részéről szerencsém van a következőket jelenteni.

Könyvtárunknak régi törekvése, hogy a délszláv népekre, tartományokra és államokra és általában a Balkán egész területére vonatkozó irodalomnak jelentősebb termékeit lehető

95. OSZK irattár 254/1908.
96. OSZK irattár 471/1908.
97. OSZK irattár 626/1908.
98. OSZK irattár 109/1909.
99. OSZK irattár 127/1910.

teljes sorozatban megszerezze. Hisz' e terület úgy a régi magyar érdekszféra, mint a történelmi események sorozata által s a nyelvészet, és a folklór szempontjából is bennünket közelebbről érdekel, úgyhogy a Balkánra és az ott lakó népekre vonatkozó irodalom nagy része tágabb értelemben vett hungaricumnak tekinthető. Ez irányban való törekvésünk eredménnyel is járt, amennyiben sikerült oly gyűjteményt létrehoznunk, mely az idevágó irodalom legnevezetesebb termékeit ritka teljes sorozatban foglalja magában.

Így figyelmünk mindenek előtt kiterjedt a horvát irodalom termékeire, melyekkel évek óta nagymértékben egészítettük ki könyvtárunknak e téren észlelhető hiányait. Személyes érintkezésben vagyunk a horvát tudományos irodalom, különösen a történetírás kiváló képviselőivel, így pl. Bojnisic, Sisic, Sufflay stb. urakkal, állandó összeköttetésünk van Mirko Breyer zágrábi könyvárussal ki részünkre a horvát irodalomnak sok termékét szállította.

Dalmáciát illetőleg megszerzünk minden jelentősebb munkát, mely e tartományról szól az elvből indulván ki, hogy Dalmácia történelmi jogon a magyar szent koronához tartozó terület s így a reá vonatkozó irodalom hungaricumnak tekintendő. Állandó összeköttetésünk van zárai és ragusai könyvkiadókkal.

Szerbiával nincs állandó tudományos kapcsolatunk, azonban a szerb irodalom termékei, melyek régebben nagy mértékben a budai egyetemi nyomdában, újabban pedig Újvidéken és egyéb délvidéki városok nyomdáiban készülnek, gazdag sorozatban vannak meg könyvtárunkban s e sorozat évről-évre gyarapodik. Állandó megbízottunk Kosztonosits Péter újvidéki lapszerkesztő, aki folytonosan felkeres újabb és újabb ajánlataival.

Bulgáriát illetőleg szorosabb a kapcsolat. Melich János cz. egyet. rk. tanár, muz. ig. őr, a szláv nyelvek és irodalmak kitűnő ismerője, évekkel ezelőtt beutazta Bulgáriát és az ottani tudományos körökkel állandó kapcsolatot létesített. Szófiában állandó könyvárusi megbízottunk van, A. Besense, akitől a bolgár tudományos irodalom legnevezetesebb termékeit máris megszereztük.

Romániában az onnét való közvetlen könyvszállítás nehézségei miatt állandó könyvárusi megbízottunk nincsen, mindazonáltal a román tudományos, elsősorban nyelvészeti, néprajzi, bibliográfiai és főleg históriai irodalomnak legkiválóbb alkotásai megvannak könyvtárunkban. Személyes érintkezési kapcsolatot romániai tudósokkal létesíteni nem sikerült, aminek nem mi vagyunk az okai. Ami a hazai földön megjelent román irodalmat illeti kezdve a XVI. század könyvritkaságaitól oly gazdag sorozatunk van ezekből, ami ritkítja párját. Ezeknek sorozata egyre bővül, mert Karánsebesen és Besztercén állandó szállítóink vannak.

Montenegróval, Albániával ez időszerint nincs tudományos összeköttetésünk.

Boszniára és Hercegovinára vonatkozólag szoros a kapcsolat, amit főleg és elsősorban Thallóczy Lajos v. b. t. t. cs. és kir. osztályfőnök Úrnak, könyvtárunk régi jóakarójának köszönhetünk. A hivatalos kiadványokat állandóan kapjuk, ezeken kívül alig jelenik meg mű az annektált tartományok területén, amely tudományos tekintetből számottevő lenne.

Görögországgal semmiféle kapcsolatunk nincsen. E terület különben is tudományos és egyéb érdekkörünkön kívül esik.

Egyike a közel jövő legfontosabb feladatainak tudományos kapcsolatot és állandó összeköttetést létesíteni Törökország és könyvtárunk között. Könyvtárunk rendkívül szegény török nyelvű tudományos művekben; amíg dr. Karácson Imre, ez a ritka nagyérdemű önzetlen lelkesedéstől áthatott férfiú, életben volt, ki élete feladatául a konstantinápolyi gyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású anyag felkutatását tűzte ki, megvolt közöttünk a legszorosabb tudományos kapcsolat, kinek újból való létesítéséről és hasonló szakférfiú kiszemeléséről, esetleg kiképzéséről gondoskodni a jövendő feladata.

Összefoglalva az elmondottakat, kitetszik azokból, hogy a fennálló viszonyok és a lehetőségek határai között könyvtárunk már évek hosszú sora óta törekedett kapcsolatot létesíteni a tudományos érdekkörünkbe tartozó déli és délkeleti országokkal és tartományokkal, és eredményesen fejlesztette gyűjteményét e területre vonatkozó irodalmi termékekkel. E terület tudományos körei, úgy egyes kutató, mint keresések által eddig is nagy mértékben vették igénybe gyűjteményeinket. Hogy a balkáni területre vonatkozó irodalom még teljesebb sorozatban legyen nálunk képviselve, ennek ez idő szerint csak pénzügyi akadályok állják útját. Kiküldetések, helyszíni tanulmányos és személyes érintkezések e kapcsolatot szorosabbá fogják fűzni és a könyvtári dotáció megfelelő emelése abba a kedvező helyzetbe fogja juttatni a könyvtárat, hogy idevágó gyűjteményét még teljesebbé teheti."[100]

100. OSZK irattár 775/1913. (FEJÉRPATAKY felterjesztése)

Sok hozzáfűznivaló a felterjesztéshez nincs, inkább a vásárlásokat ismertetjük, Leginkább román nyelvű anyagot vett a könyvtár a tárgyalt időszakban. Több ízben vásárolt Micu Emilián lelkésztől (Kécsa, Torontál vm. via Zsombolya) román lapokat, pl. 1903-ban az *Albina* című Bukarestben megjelent lap néhány évfolyamát.[101] A Micu Emiliánnal folytatott hosszas levelezés ismertetése felesleges, mert többnyire a túl magasan megszabott vételárakkal és a hírlapok kiválogatásával foglalkoznak a levelek.[102]

1906-ban és 1908-ban is vásároltak román lapokat Damian Vazul karánsebesi könyvekereskedőtől[103] és Gherga István lugosi tanítótól.[104]

1912-ben a fentebb idézett felterjesztésben is szereplő Mirko Breyer zágrábi könyvkereskedőtől vásárolta a könyvtár a *Zapisnici* 1887—1892., a *Danica Ilirska* 1866. és a *Nase Doba* 1886. évfolyamait stb.[105]

A könyvtár vásárlásainak, bel- és külföldi kapcsolatainak vázlatos áttekintése ékes bizonyítékul szolgálhat a könyvtár állománygyarapítási politikájának helyessége mellett. A bevezetőben ismertetett költségvetési tervezetek reális törekvéseket fogalmaztak meg, s a tényleges vásárlások adatai mutatják, hogy ezek az elképzelések a nagyon is kevés dotáció ellenére is fokozatosan valóra váltak, ha nem is olyan mértékben, ahogy ez kívánatos lett volna.

A kiegészítésül szolgáló szórványszámok vásárlását a meglevő anyag hiányai szabták meg, a könyvtár feladata ebben az esetben a források felkutatása és az elfogadható vételár megállapítása volt. A külföldi újságok és szakfolyóiratok kiválasztását döntően befolyásolta a rendelkezésre álló pénz összege. Nemcsak a könyvtári vezetés hibája tehát, hogy a vételek nem merítették ki a korabeli szakirodalom kínálatát. A megvásárolt szakfolyóiratok többsége a könyvtártudomány körébe tartozik és majdnem kizárólag a német nyelvterületről való. Ennek magyarázata egyszerű, hiszen a magyar könyvtárak akkoriban a német könyvtárak gyakorlatát követték. Sajnálatos, hogy ezáltal az amerikai könyv- és folyóiratkiadás termékeiről csak közvetve tudtak informálódni, pedig Amerikában jelent meg ekkoriban a legtöbb magyar vonatkozású periodika.

Áttétel

Jelentőségében és mennyiségében is kisebb, de mégsem maradhat említés nélkül az az anyag, amit más intézmények tettek át a Hírlaptárba. Ezen a módon — természetesen — mindig inkurrens periodikákkal gyarapodott a könyvtár, hiszen az átengedő intézmény csak akkor adta át az újságokat és folyóiratokat, ha neki azokra már nem volt szüksége. Másik jellemzője az átadásoknak az is, hogy — használt anyagról lévén szó — a rendelkezésre bocsátott sorozatok rendszerint nem voltak teljesek.

A tárgyalt időszakból négy adatunk van áttétel útján történt állománygyarapodásra, bár erre ennél bizonyára többször is sor került. (A könyvtár más

101. OSZK irattár 131/1903.
102. OSZK irattár 175, 191, 223, 244/1903., 362/1905., 16, 69/1906.
103. OSZK irattár 479/1906, 89/1908.
(1908-ban: *Lucefarul*, *Dreptatea*, *Albina Carpatilor* szórványszámai.)
104. OSZK irattár 867/1910.
105. OSZK irattár 68/1912.

osztályairól történt áthelyezés csak egy-egy kötet gyarapodást jelentett, s így elhanyagolható.)

A Szarajevóban megjelenő *Sarajevu* című negyedéves folyóiratot a kultuszminisztérium küldte rendszeresen 1889-től kezdve.[106]

Sok újságot kapott a könyvtár 1898-tól a Nemzeti Kaszinótól: *Neue Freie Presse, Fremdenblatt, Reichswehr, Kölnische Zeitung, Journal des Débats, Le Temps, Daily News, Novoje Vremja.* FEJÉRPATAKY írja a Nemzeti Kaszinótól áttett újságokról, hogy féléves csomagokban kapja a Hírlaptár ezeket, de teljességükért nem vállal a Kaszinó felelősséget. Ezért javasolja, hogy az Országos Kaszinótól is be kellene kérni a használt hírlapokat, a két sorozat talán kiegészíti egymást.[107] A javaslat meghallgatásra talált, mert a következő évtől, tehát 1899-től már az Országos Kaszinó is küld anyagot, mégpedig a következőket: *Fremdenblatt, Das Vaterland, Le Temps, Allgemeine Zeitung, Agramer Tagblatt, Bosnische Post, Norddeutsche Allgemeine Zeitung.* Ezeket a hírlapokat minden hó elején havi csomagokban kapta a könyvtár.[108] Minthogy a címek csak részben egyeznek, érthető, hogy ezek a sorozatok ma is hiányosak és csonkák a Hírlaptárban.

1911-ben a Fővárosi Könyvtár ajánlott fel néhány Amerikában megjelent magyar lapot: *Népakarat, Testvériség, Előre.* Az ajánlatot köszönettel fogadta a könyvtár.[109]

Tervek külföldi cserekapcsolatok létesítésére

Végezetül egy ügyirat kapcsán meg kell említeni az állománygyarapításnak azt a módját, mely napjainkban a beszerzések nagy részének forrása, amelynek azonban a Hírlaptár történetének első éveiben még csak a gondolata merült fel: ez a csere.

Az ügyirat szövege a következő:

„A Nagymélt. Ministerium ... leiratára a belgiumi intézetekkel megkötendő csereviszony ügyében van szerencsém tisztelettel a következőket jelenteni Méltóságodnak: Könyvtárunk tudvalevőleg elsősorban Hungaricákat és magyar vonatkozású műveket gyűjt. Idegen nyelvű és nem magyar vonatkozású folyóiratokkal és kiadványokkal való nagyobbszabású csereviszony létesítése tehát meghaladná könyvtárunk kimondott és eddig követett célját és föladatát. De ilyen nagyobbtömegű, bennünket közelebbről nem érdeklő idegen kiadvány és folyóirat földolgozása, sőt ezidőszerint elhelyezése is nagy nehézségekbe ütköznék. Ezeket a szempontokat gondos mérlegelés tárgyává téve nem tartom célirányosnak, hogy a mellékelt jegyzékben fölsorolt intézetekkel vagy azok egyrészével legalább ezidőszerint csereviszonyba lépjünk.

Nyomban hozzá kell azonban tennem, hogy ez intézetek között van néhány olyan is (pld. Bibliotheque Royale de Belgique, Société des Bollandistes (!) etc.) melyekkel részünkről kívánatos a csere, ezekkel ily csereviszony létesítését tűztük ki ..."[110]

A felterjesztéshez tartozó melléklet ezúttal is hiányzik, nem lehet tehát tudni, hogy milyen intézmények nevét tartalmazta.

Minthogy a tárgyalt időszakban a kötelespéldányok csak egy példányban

106. OSZK irattár 160/1889.
107. OSZK irattár 743/1898.
108. OSZK irattár 253/1899.
109. OSZK irattár 657/1911.
110. OSZK irattár 13/1913.

érkeztek a könyvtárba és a többespéldányokat a könyvtárnak saját használatra is vásárlás útján kellett megszereznie olyan értelemben, ahogyan ma ezt a fogalmat használjuk, cseréről még nem is lehetett szó.

Az állománygyarapodás számadatai

Az előadottak kiegészítéséül ismertetjük a hirlaptári állomány gyarapodásának számszerű adatait:[111]

Év	Évf.	Szám	Év	Évf.	Szám
1888	639	43 592	1904	1193	89 361
1889	653	41 725	1905	1134	89 817
1890	733	60 167	1906	1192	91 439
1891	765	46 752	1907	1269	144 912
1892	735	47 679	1908	1564	152 583
1893	824	56 977	1909	1324	94 210
1894	975	62 252	1910	1482	95 043
1895	909	56 937	1911	1417	100 772
1896	1044	66 241	1912	1350	108 877
1897	1080	74 829	1913	1272	117 918
1898	865	85 504			
1899	870	77 419			
1900	984	79 464			
1901	1013	82 388			
1902	1140	95 097			
1903	1139	88 755			

A táblázat mutatja, hogy a gyarapodás évről-évre nő. Ez a növekedés részben a kötelespéldányok számának emelkedéséből adódik, de hozzájárul a más forrásból származó anyag mennyiségének emelkedése is. Míg a mennyiségi növekedés számokkal érzékeltethető (bár ezek a számok kétes értékűek az előbbiekben elmondottak miatt), addig a tartalmi változást csak a növendéknaplók átvizsgálása után lehet leméri. A gyarapítási módok tárgyalása során felsorolt számos cím képet ad arról, hogy a kötelespéldányokon kívül hányféle és milyen természetű anyaggal gyarapodott a Hírlaptár az alapítást követő harminc év alatt.

History of Development of the Periodicals-Section in the Hungarian National Library (1884—1914)

K. ILLYÉS

The collection of newspapers and periodicals of the National Széchényi Library of Hungary was founded in 1884 under the guidance of József Szinnyei Sen. (1830—1913), the greatest Hungarian bibliographer of his age. The holdings were collected from the contemporary libraries of the capital. Neither the periodicals nor newspapers preserved in great libraries had been complete up to that date and so an acquisition of the material, whether current or not, has been of major importance.

111. Az adatok Szinnyei: *A hírlap-könyvtár* című cikkéből valók, az 1902. utáni évek számadatai a *Magyar Könyvszemlében* megjelent évi jelentésekből, az évfolyamadatok a növedéknaplókból származnak.

As a rule the means for development has been the same as that of the National Library, i. e. copyright copies, purchase, presentation copies, removal from other collections and transferring the journals kept among the books.

Copyright copies have been the largest in number. The copyright act (1897) contained punishment for neglect of handing in. Both the increase of periodicals and requests were beyond the capabilities of those employed in the National Library of Periodicals. Increase, too, surpassed their working capacity and requests for copyright copies added to administration. Little attention was paid to development, the growth of holdings was registered according to different principles, views unfitted for recording periodicals. So it is not easy to get reliable data.

Presentations have played an important part. Benefactors, both individuals and public institutions, surrendered several copies, volumes. These presentation copies, volumes have served for the replacement of gaps, in case of periodicals published abroad, for separate units. Special attention has been paid to the periodicals and newspapers of Hungarians living abroad. In U. S. A. many volumes have been collected and transfered to our Library by Károly Feleky.

Purchase is of minor importance until World War I. Due to insufficient subsidies foreign periodicals were preferred to Hungarian ones, the former of which representing political history, history of literature and library science. Foreign Hungarica works should be mentioned too.

Compared with the three above mentioned ways of development transferring and increase of periodicals by exchange reveal hardly any significance. The more so because for exchanging contemporary documents do not contain more than a mere proposal.

Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig 1867—1918

FARKAS LÁSZLÓ

I. Az 1866. évi olvasótermi szabályok

A Széchényi Könyvtár jelenleg is használatban levő 80 személyes ún. nagy olvasóterme 1866. június 4-én nyílt meg az olvasóközönség számára.[1] Az olvasóterem használati szabályzata 1866. május 29-én készült el.[2] Az OSZK irattárában levő fogalmazványból nem állapítható meg, hogy a szabályzatot ki készítette, mert a fogalmazványon nincs aláírás. Kétségtelenül megállapítható viszont az, hogy a szabályzat készítője felhasználta a szövegezésnél a Budapesti Egyetemi Könyvtár abban az időben érvényben volt olvasótermi szabályait, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának szabályzatát is. Mindkettőnek egy-egy fogalmazványi példánya csatolva van a Széchényi Könyvtár irattárában levő ügyirathoz.

Az 1866-ban készült olvasótermi szabályzatnak egy, 46×42 cm nagyságú pergamenpapírra írt, viaszpecséttel és eredeti aláírásokkal (KUBINYI Ágoston múzeumi igazgató és MÁTRAY Gábor könyvtárőr) ellátott tisztázati példánya máig is megvan az OSZK irattárának 1889. évi csomójában, 118/1889 szám alatt. Feltehetőleg ugyanilyen példány volt annak idején az olvasóteremben is kifüggesztve. Az irattári példány hátlapján, az iktatószám alatt a következő tárgy megjelölés olvasható: „Az olvasóterem régi Szabályzata".

A szabályzat címe: *Olvasóteremi Szabályok* a magyar nemzeti Múzeum Széchényi-országos könyvtárában. Összesen tizenkét paragrafusból áll; a teljes szöveg érdemes a közlésre:

1. §. A könyvtári olvasóterem naponkint 9 órától kezdve 2-ig áll nyitva.

Ünnep- és vasárnapokon, a farsangi három utósó (sic!) napon és utána következő hamvazószerdán, nagyhéten húsvétkeddig bezárólag, Ő Felsége születése- és nevenapján, úgy egyéb országos ünnepek és ősszel a poroztatási hat hét alkalmával az olvasóterem zárva marad, valamint halottak napján is.

2. §. Az olvasóterem látogatói a felügyelő hivatalnok által kijelölt ülőhelyeket foglalják el, kitől az olvasás végett ohajtott munkát külön tértivény mellett veszik át.

3. §. Csupán mulattató könyvek és kéziratok csak tudományos czélból ohajtott áttekintés végett adatnak ki.

4. §. A jegyzések tételére kívántató papirost, irónt s tollat mindenki köteles magával hozni.

5. §. Az olvasásra átvett nyomtatványok és kéziratok használata közben a legnagyobb tisztaság ajánltatik.

1. FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia: *Az OSZK olvasószolgálatának története* 1802—1919. = *Az OSZK Évkönyve* 1963—1964. 210. és köv. l.
2. OSZK Irattár: 27/1866. sz. ügyirat

Mindenkitől megkívántatik tehát, hogy a használt könyvtári tárgyakkal minél óvatosabban bánjék, — azokat be ne mocskolja, meg ne szakgassa, — reájok sem tintával, sem irónnal bárminemű jegyeket és javításokat ne írjon, tintafoltokat ne ejtsen, a könyvek és kéziratok lapjait kényelmesb használat végett be ne hajtogassa, vagy össze ne gyűrje.

6. §. A viasszal vagy pedig olajjal beitatott s az illető könyvekre vagy pedig kéziratokra fektetett papíroson át eszközlendő bárminemű lerajzolás, — nemkülönben a kivonatok és jegyzetek tétele végett használandó s magukra az illető könyvekre és kéziratokra fektetett papíroson történő írás, akár tintával, akár irónnal szigorúan tiltatik.

7. §. Ha az olvasóterem vendége az ottani bútorokon és valamely általa használt könyvtári tárgyon oly sérelmet ejtene, mely ennek becsét csökkentené, annak teljes megtérítésére köteleztetik: különben a könyvtár további használhatását nem élvezheti.

8. §. Használat után, és a teremből eltávozáskor mindenki köteleztetik a használt tárgyakat személyesen visszaadni a felügyelő könyvtári hivatalnoknak.

9. §. Az olvasóteremben a legnagyobb csend követeltetik, s ennél fogva a fenhangon (sic!) szólás és beszélgetés meg nem engedhető.

10. §. Átalán véve a mívelt társaságokban megkívántató illem megtartása az olvasóterem vendégeitől is megváratik.

11. §. Mindenki kérettetik, hogy a mások által használt és netalán az asztalokon fekve maradt, vagy pedig a könyvszekrényekben álló könyvekhez és irományokhoz a felügyelő könyvtári tisztviselők beegyezése (sic!) nélkül ne nyúljon, — valamint hogy a könyvtári termekbe a könyvtári tisztviselő nélkül be ne menjen.

12. §. Felső ruhával, köpönyeggel, bottal, esernyővel, az olvasóteremben lépni nem szabad.

Azoknak elhelyezésére az előteremben létező fogasok szolgálnak."

Eltekintve a stílus régiességétől, ennél jobbat, tömörebbet és teljesebbet ma sem lehetne kitalálni. Mint ebből a szabályzatból is látható, megnyitása idején az olvasóterem általában hétköznapokon, 9 órától délután 2 óráig volt nyitva. Különös figyelmet érdemel a szabályzat 3. §-a, mely a Széchényi könyvtár nemzeti könyvtári jellegének megfelelően félreérthetetlenül megállapítja, hogy az olvasóterem pusztán szórakoztató jellegű olvasás céljára nem vehető igénybe. Igen figyelemre méltóak a szabályzatnak a könyvtári állomány fokozott védelmét célzó (5., 6. és 7. §§), valamint a kutatómunka zavartalanságának biztosítására szolgáló (9. és 10. §§) rendelkezései is.

Ez a szabályzat — mint az egyébként címéből is következik — csak a helyben olvasás szabályait foglalta magában, és nem tartalmazott rendelkezéseket a könyvtár állományába tartozó dokumentumok kölcsönzésére vonatkozóan. E tekintetben a Helytartótanács 1859-ben kiadott német nyelvű múzeumi utasításai voltak irányadók egészen az 1889. évi múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat, illetve az annak alapján kiadott könyvtári ügyrend életbelépéséig;[3] ezekről a későbbiekben még részletesen szó lesz.

A kölcsönzés terén kialakult gyakorlatról egyébként tájékoztatást nyújt az az írásbeli összeállítás, amit 1885. május 29-én készített Majláth Béla könyvtárőr a múzeum igazgatója számára, s ami „A Széchényi országos könyvtár szervezetére és kezelésére vonatkozó adatokat" tartalmazza.[4]

Ennek az összeállításnak a 10. pontjában „Könyvek kikölcsönzése" címszó alatt a következők olvashatók:

„Rendszerint csak egyetemi tanároknak és a M. T. Akadémia tagjainak kölcsönöztetnek ki könyvek házi használatra; kivételesen oly más állású egyéneknek is, kiknek állása és személye elegendő garanciát nyújt. A könyvek pénzbeli biztosíték nélkül adatnak ki.

3. Ferenczyné Wendelin Lídia: id. tanulmány
4. OSZK Irattár: 97/1885. sz. ügyirat.

Vidékre csak könyvtáraknak és iskoláknak, külföldre csupán nagyobb közkönyvtáraknak adatnak könyvek kölcsön.

Unicumok, cimeliák, incunabulumok, kéziratok és oklevelek magán egyéneknek soha sem adatnak ki."

Ugyanebben az összeállításban részletesen le van írva az olvasóterem használatának módja is a 9. pontban „A könyvtár látogatása" címszó alatt:

„A könyvtár olvasótermét, mely hétköznapokon d. e. 9—1 óráig van nyitva, az egyetemi és műegyetemi polgárokon kívül (kiknek első sorban szánva van) minden tisztességes viseletű és öltözetű egyén látogathatja. A középiskolák növendékei nem bocsáttatnak be.

Az olvasó belépése előtt átadja felsőruháját és kalapját az ajtó előtt álló őrkatonának; ettől „kérőlapot" kap, melyre a kívánt könyvek címét, továbbá saját nevét, állását és lakását az olvasóteremben rájegyzi, azután átadja a szolgának, aki kézbesíti neki a könyveket, a kérőlapot pedig az olvasóteremben felügyelő segédőrnek adja át. Ehhez fordul az olvasó, midőn távozni akar, átadja neki a használt könyveket, és visszakapja tőle a kérőlapot, melyet az őrsegéd a könyvtár bélyegével megbélyegez, jeléül annak, hogy az olvasó hiány nélkül adta vissza a könyveket. A megbélyegzett kérőlapot az olvasó átadja az őrkatonának, és visszakapja a ruhatárba adott ruhadarabokat.

Olvasásra csakis tudományos munkák adatnak; szépirodalmi művek és hírlapok csupán azon esetben, ha az illető ki tudja mutatni, hogy nem szórakozás végett, hanem komoly tanulmány céljából kívánja olvasni.

A búvárkodó tudósok számára külön dolgozóterem van berendezve.

A könyvtár olvasóterme július és augusztus havában — a nagy tisztogatás és porolás miatt — zárva van; azonban tudós kutatók ezen idő alatt is használhatják a könyvtárt."

Kitűnik ebből az iratból az is, hogy a könyvtár olvasóterme 1885-ben — az 1866. évi „Olvasóteremi Szabályok"-tól eltérően már csak de. 9-től 1 óráig volt nyitva.

Az 1866. évi olvasótermi szabályzatnak azt a rendelkezését, hogy „csupán mulattató könyvek és kéziratok csak tudományos célból óhajtott áttekintés végett" adhatók ki (3. §), úgy látszik, szigorúan megtartották, sőt a gyakorlatban kiterjesztették a hírlapokra is. Erre utal a most tárgyalt 1885. évi összeállításnak előbb idézett 9. pontja. A tudományos munkák számára viszont igyekezett a könyvtár kedvezményeket biztosítani. „A búvárkodó tudósok számára külön olvasóterem van berendezve" — olvashatjuk ebben az 1885-ből származó adatösszeállításban. És ugyanott olvasható az is, hogy tudós kutatók a könyvtárt a kéthónapos nyári — tisztogatási — szünetben is használhatták.

A Széchényi Könyvtár tudományos jellegét egyébként már Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter is nyomatékosan hangsúlyozta 1868. december 18-i kelettel a múzeum igazgatóságához intézett 21.205/1868 Vkm. számú utasításában.[5] Ez az utasítás tulajdonképpen a könyvtár 1868-ban elrendelt újjárendezésének, s ennek során a müncheni szakrendszer mikénti alkalmazásának részletes szabályait tartalmazta, ezzel kapcsolatban azonban több ügyrendi, sőt szervezeti intézkedést is tett.

Alapvető rendelkezése az volt ennek a miniszteri utasításnak, hogy a könyveket az ún. müncheni rendszer megfelelő alkalmazásával („a bajor kir. udv. és állami könyvtárban életbeléptetett tervnek viszonyainkhoz képest célszerűnek talált megszorításával") 12 főosztály, de csak 111 alszak szerint kell rendezni és

5. OSZK Irattár: 3/1869. sz. ügyirat.

felállítani. A végrehajtás módját az utasítás a továbbiakban részletesen szabályozta. Számolt azzal is, hogy a rendezés, illetve átrendezés tartama alatt az olvasótermet egy időre be kell zárni, de kimondta azt is, hogy „mihelyt csak egy szak is véglegesen felállítva leend, az olvasda ismét meg fog nyilhatni."

Ez a hatalmas rendezési munka, a külön ezzel a feladattal megbízott könyvtári őrsegéd (BARNA Nándor) vezetésével, s az e célból kirendelt miniszteri biztos (VILLECZ Kamill miniszteri titkár) felügyelete alatt egészen 1875-ig tartott. Költségeire az állami költségvetésben 1868-tól 1873-ig évről évre tekintélyes összegű állami támogatás volt biztosítva.[6]

Igen jelentős szervezeti vonatkozású rendelkezése volt ennek a miniszteri utasításnak, hogy a rendezési munkálatok végzésével, illetve irányításával megbízott könyvtárost — BARNA Nándor könyvtári őrsegédet — „a rendezés és felállítás tartamára" kivonta a nemzeti múzeum igazgatóságának és a könyvtár vezetőjének, MÁTRAY Gábor könyvtári őrnek fegyelmi hatósága alól, s őt közvetlenül a kirendelt miniszteri biztos felügyelete alá helyezte. A miniszteri biztos feladata volt, hogy a könyvtárnak a miniszteri utasításban részletesen szabályozott „módon és alakban leendő rendezésére és felállítására közvetlenül felügyeljen ... a rendezés és felállítás által feltételezett beszerzések, nemkülönben a rendezés folyamában netán szükségeseknek bizonyulandó pótló intézkedések tekintetében javallatait előterjessze, és a rendezés mikénti haladásáról időnkint jelentést tegyen."

Ezenfelül azonban a miniszteri biztos kötelességévé tette a miniszteri utasítás azt is, hogy „a Széchényi országos könyvtár többi részeiben folyó munkát és dívó rendet is beható tanulmányozás tárgyává tegye, és amennyiben ott bármi részben figyelmet érdemlő észleleteket tenne: irántok véleményes jelentésben nyilatkozzék." Ebben a tájékozódásban az igazgatóság köteles volt a miniszteri biztost kellőképpen támogatni; a könyvtár-rendezés körébe tartozó ügyekben pedig neki „engedelmességgel" tartozott.[7]

Ez a miniszteri utasítás nemcsak azt bizonyítja, hogy EÖTVÖS József milyen fontosnak tartotta a Széchényi Könyvtár állományának a kor igényeinek megfelelő, tudományos szempontú rendezését, hanem azt is, hogy milyen kiemelkedő jelentőséget tulajdonított az ország kulturális életében a Széchényi Könyvtár minden tekintetben korszerű működésének.

Mint arról az előbbiekben már szó volt, nyomatékosan utalt ez a miniszteri utasítás a Széchényi Könyvtár tudományos jellegére. A könyvtári őr „erélyétől és rendszeretetétől elvárom — olvasható az utasítás VII. pontjában — hogy az olvasdát mulatóhellyé alásülyedni nem engedendi, és azok megrendeléseinek foganatosítását állhatatosan megtagadandja, kik az olvasdában az időt csupán *mulattató olvasmányok, képes könyvek* s effélék forgatásával tölteni kívánnák." De különös gondja volt az állomány védelmére is: „*Napi s egyéb hírlapokat és folyóiratokat* kikölcsönözni nem szabad, míg betelvén az évfolyam, vagy berekesztetvén a mű, a könyvtárnak át nem szolgáltatnak (sic!), és ott véglegesen

6. *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára* 1802—1902. *Alapításának századik évfordulójakor ismertetik a könyvtár tisztviselői.* Budapest 1902. FEJÉRPATAKY László: *A könyvtár múltja és jelene.* 7. l. — —

7. A 21.205/1868. Vkm. sz. miniszteri utasítás I. részének ut. bekezdése. OSZK Irattár: 3/1869. sz. ügyirat.

el nem helyeztetnek. Az olvasdában azonban használtathatnak, a mulattatókat és képes újságokat itt is kivéve; mulattató könyvek általában sem olvasás sem kölcsönzés végett ki nem adandók."[8]

II. A múzeum 1889. és 1898. évi szervezeti és szolgálati szabályzata

A nemzeti múzeum szervezetére és működésére vonatkozó első részletes szabályzat 1889-ben készült. Ezt a szabályzatot az az országos bizottság dolgozta ki, amely bizottság eredetileg a nemzeti múzeum ellen 1887-ben a sajtóban és a képviselőházban emelt vád kivizsgálására alakult Berzeviczy Albert akkori vallás- és közoktatásügyi államtitkár elnöklete alatt. Ez a vizsgáló bizottság „feladatának első részét az 1888. év tavaszán a megtámadottak teljes felmentésével befejezvén, a nemzeti múzeum és országos képtár ügyeit felkaroló bizottsággá alakult át, s több szakértő taggal, úgyszintén a nemzeti múzeumi és országos képtári igazgatókkal, továbbá a múzeumi őrökkel kiegészítve, új alapra fektetett működését ugyancsak 1888. tavaszán megkezdette".[9] E bizottság működésének volt az eredménye *A magyar nemzeti múzeum szervezete és szolgálati szabályzata* című munkálat. A Rendeletek Tárában nem jelent meg; az Országos Széchényi Könyvtárban 217.235 raktári jelzeten található, két példányban. Az egyik példány 1. lapján tintával írt feljegyzés: „jóváhagyva 1889. évi III. 8.-án 9970. sz. a."

Ez az 1889. évi szabályzat szolgált alapjául az 1898-ban kiadott későbbi szervezeti és szolgálati szabályzatnak is,[10] olyannyira, hogy a két szabályzat legtöbb rendelkezése még szövegében is szóról-szóra egyezik. Éppen ezért indokoltnak látszik ennek a két szabályzatnak a rendelkezéseit — elsősorban persze a Széchényi Könyvtárra vonatkozó rendelkezéseket — együttesen tárgyalni oly módon, hogy mindjárt az 1898. évi szabályzat rendelkezéseit ismertetjük, s ennek során rámutatunk a korábbi — 1889. évi — szabályzattal szemben mutatkozó lényegesebb eltérésekre.

Az 1898. évi szabályzat 1. §-a, a korábbi szabályzat szövegével teljesen megegyezően meghatározza a nemzeti múzeum jogi helyzetét és megjelöli fenntartásának anyagi forrásait:

„1. §. Az 1807: XXIV., 1808: VIII. s az 1836: XXXVII. és XXXVIII. t.-cikkek alapján létesített Magyar Nemzeti Múzeum országos intézet, mely javadalmát részben saját alapítványi tőkéje jövedelmeiből, részben az országgyűlés által évről évre megszavazott összegben, az államkincstárból húzza. A Magyar Nemzeti Múzeum a vallás- és közokt. magy. kir. minister hatósága és kormányzata alatt áll."

A következő 2. § a nemzeti múzeum feladatairól szól:

„A Magyar Nemzeti Múzeum célja: a hazai történelem és segédtudományai, úgyszintén a közmívelődés s a természettudományok keretébe tartozó, első sorban hazai, másodsorban pedig a hazaiak kiegészítésére szolgáló külföldi tárgyak gyűjtése és megőrzése; célja továbbá,

8. Id. miniszteri utasítás VII. rész.
9. *Magyar nemzeti múzeum. Általános történeti áttekintés.* Budapest, 1896. Egyet. Nyomda, 10—11. l.; szerzője nincs jelezve, OSZK raktári jelzete: 202.199. Továbbá ugyanígy: *A magyar nemzeti múzeum.* 1802—1895. Budapest, Egyet. Nyomda, 12—13. l. A szerző itt sincs jelezve. OSZK raktári jelzete: 117.034.
10. 10.498/1898. Vkm. sz. rendelet. *A magyar nemzeti múzeum szervezete és szolgálati szabályzata. Rendeletek Tára,* 1898. I. 477. l.

hogy a múzeum egyes osztályaiban képviselt szakokat a gyűjtemények feldolgozása útján fejlessze, s a gyűjtemények nyilvánossága révén a közmívelődést szemléleti úton is előmozdítsa. A nemzeti múzeum ezenkívül „A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadványai" gyűjteményes elnevezés alatt tudományos szakmunkákat is ad ki."

Szembetűnő ebben a fogalmazásban az egyoldalú múzeumi szemlélet. A kijelölt célok között tulajdonképpen szó sincs a múzeum történetileg és a szabályzat felsorolásában is első gyűjteményének, a Széchényi Könyvtárnak, s a hozzá tartozó levéltárnak a céljáról, feladatairól. Erről csak a szabályzat 4. §-a (az 1889. évi szabályzatban a 3. §) szól, a múzeum gyűjteményeinek felsorolása kapcsán.

A 4. § szerint a nemzeti múzeum „gyűjteménytárai" a következők:

1. Széchényi orsz. könyvtár — melynek részei:
   a) könyvtár (nyomtatványok);
   b) kézirattár
   c) levéltár (a letétbe helyezett családi levéltárakkal együtt);
   d) hírlapkönyvtár.
2. Érem- és régiségtár — melynek részei: — — — —
3. Állattár
4. Ásvány-, őslénytár, chémiai laboratóriummal
5. Növénytár
6. Képtár és szoborgyűjtemény
7. Néprajziak tára

„A Széchenyi orsz. könyvtár hivatása — olvasható ugyanebben a §-ban — a Magyarországra vonatkozó kéziratok és oklevelek felkutatása s eredetben vagy hű másolatban való megszerzése; továbbá az 1897. évi XLI. t.-cikk alapján a Magyarországban megjelent minden nyomtatványnak, valamint — különös tekintettel a hazai történelemre és segédtudományaira — ama külföldi nyomtatványoknak gyűjtése, melyek Magyarországra vonatkoznak."

A továbbiakban a szabályzat 4. §-a meghatározza a többi tár gyűjtőkörét is.

Itt közbevetőleg meg kell említeni, hogy a Széchényi Könyvtárnak az 1889. évi múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat 3. §-ában, az 1898. évi szabályzat 4. §-ával egybehangzóan megállapított, s az előbbiekben ismertetett szervezetét időközben, 1893-ban — mint arra még más vonatkozásban is utalni fogunk — a vallás- és közoktatásügyi miniszter 31.401/1893. számú intézkedésével módosította,[11] egy szervezeti egység (a miniszteri intézkedés szóhasználata szerint: csoport) keretébe vonván össze a kézirattárat, a levéltárat és az ősnyomtatványok tárát. Ekkor a könyvtár szervezeti felépítése a következőképpen alakult:

11. OSZK Irattár: 332/1893. sz. ügyirat. — Az 1893. évi szervezeti változtatás indokaira nézve lásd: Szinnyey József, a könyvtár vezetésével megbízott hírlapkönyvtári őr jelentését a könyvtár egyéves működéséről 1892. szeptember 1-től 1893. augusztus 31-ig; OSZK Irattár: 423/1893. sz. ügyirat. „A könyvtárban még a múlt évben fölmerült sajnos események szükségessé tették azon intézkedést, hogy a kézirattár, melyhez a kodexek is tartoztak, tüzetesen átvizsgáltassék, ... A fönnebb érintett rendellenességek 1893. jan. 26. 204. eln. sz. Majláth Béla könyvtári őrnek és Csontosi János segédőrnek hivatalukból való elmozdítását vonták maguk után. Egyszersmind szükségessé tették a könyvtári szervezet megváltoztatását. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ő Nagyméltósága 1893. júl. 7. 31. 401. sz. a. kelt rendeletével a könyvtárt, könnyebb kezelhetőség céljából, három csoportba osztotta, amely csoportok mindegyikének feje egy-egy múzeumi őr és ezen őrök felett a múzeumi könyvtári igazgató őr fog állani."

1. csoport; nyomtatványok
2. csoport; kézirattár, levéltár (a letéteményezett családi levéltárakkal együtt), ősnyomtatványok
3. csoport; hírlapkönyvtár

Az 1898. évi szabályzat azután visszaállította a könyvtárnak az 1889. évi szabályzatban, majd az annak alapján kiadott 1889. évi ügyrendben megállapított szervezeti tagozódását.

A Széchényi Könyvtár feladatai tehát az 1889. évi és az 1898. évi szabályzat sorrendjében a következők voltak:

a) magyarországi vonatkozású kéziratok és oklevelek (tehát levéltári jellegű anyag) gyűjtése;
b) a magyarországi kötelespéldányos anyag gyűjtése; és végül
c) a külföldi hungarika nyomtatványok gyűjtése.

Ezt a sorrendet — mint látni fogjuk — a Széchényi Könyvtárnak a múzeum 1889. évi szervezeti és szolgálati szabályzata alapján készített 1889. évi ügyrendje megváltoztatta, első helyre tévén a hazai nyomtatványok, második helyre a külföldi hungarika anyag és harmadik helyre a kéziratok, valamint az oklevelek gyűjtését. Ennek ellenére az 1898. évi múzeumi szervezeti és működési szabályzatba ismét az 1889. évi szabályzat eléggé indokolatlannak látszó sorrendje került.

Az anyaggyűjtésen túlmenő könyvtári feladatokról a szabályzatnak ez a rendelkezése (a 4. §), mely csak az egyes gyűjtemények felsorolását, s azoknak gyűjtőkörét tartalmazza, nem szól. A könyvtári állomány leltározásáról, feldolgozásáról és használatáról a szabályzat VIII. fejezetének („Az osztályok általános ügykezelése") „A Széchenyi orsz. könyvtár" alcímet viselő része (51—54. §§) rendelkezett.

Viszont már a szabályzat I. Általános része szabályozta — a 6. §-ban — az egyes gyűjtemények s köztük a Széchényi Könyvtár nyitvatartási idejét. „A könyvtár olvasó- és dolgozóterme — olvashatjuk ebben a rendelkezésben — minden évi január 1-től június hó végéig, továbbá szeptember 1-től az év végéig a hivatalos órák alatt naponként nyitva áll." A hivatalos órák a szakasz I. bekezdése szerint reggel 9 órától du. 1-ig tartottak. A könyvtár olvasóterme azonban *csak hétköznapokon* volt nyitva, de a július 1-től augusztus 31-ig tartó kéthónapos nyári szünettől eltekintve minden hétköznapon — kivéve mégis, a szabályzat 54. §-ából megállapíthatóan a nagycsütörtököt, nagypénteket és nagyszombatot. Ezzel szemben a többi nyűjtemény (tehát a muzeális gyűjtemények), mint az a 6. §-ból kitűnik hetenként csak két hétköznapon, s ezenkívül „mindegyikük váltakozva minden harmadik vasárnap reggel 9-től 1 óráig" volt nyitva.

Meg kell egyébként jegyezni, hogy a szabályzat 6. §-ának a nyitvatartási időket szabályozó rendelkezései nem egészen világosak. Keverednek bennük a könyvtárra és a muzeális gyűjteményekre vonatkozó rendelkezések és tiszta képet csak úgy lehet nyerni, ha a 6. §-t egybevetjük a szabályzat VIII. fejezete 54. §-ával, amelynek rendelkezései már csak kizárólag a könyvtár olvasótermére vonatkoznak.

A szabályzat 7—11. §-ai (az 1889. évi szabályzatban a 6—10. §§) tartalmazzák a múzeum személyzetére vonatkozó rendelkezéseket. Érdemes ezeket is alaposan megvizsgálni.

A 7. § szerint a Magyar Nemzeti Múzeum személyzete:

a) az igazgatóság: igazgató, titkár (egyúttal pénztárnok) és írnok;
b) az osztálytisztviselők: igazgató-őrök (közülök a szolgálatban legidősebb egyszersmind az igazgató helyettese, és egyikök a Magyar Nemzeti Múzeum pénztárának ellenőre), őrök, segédőrök, segédek (az 1889. évi szabályzatban: gyakornokok);
c) szolgaszemélyzet: laboránsok, kapus, szolgák és háziszolgák.

Ezeken kívül voltak „mint állami szolgálatban nem állók" az ideiglenesen alkalmazott napidíjasok, osztálytisztviselői munkakörben; továbbá a szolgaszemélyzet kiegészítésére alkalmazott rokkant katonák, valamint a kerti és éjjeli őrök.

A múzeum állandó rendes alkalmazottai, mint az a szabályzat szövegéből nyilvánvalóan kitűnik, *állami alkalmazottak* voltak; maga a múzeum, mint arra a szabályzat 1. §-ának tárgyalásánál már utaltunk, a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatósága alatt álló közalapítvány, tehát önálló jogi személy volt.

A szabályzat 8. §-a kimondta, hogy „A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőinek rangsorát és fizetési fokozatát az 1893: IV. tc. ... szabályozza." Az 1889. évi szabályzat — általános érvényű törvényes rendelkezés hiányában — e tekintetben még csak annyit mondott, hogy „a múzeum tisztviselőinek napidíj fokozatát egyelőre miniszteri rendelet szabályozza."

Az 1898. évi szabályzatban említett, időközben életbe lépett illetménytörvény, az 1893. évi IV. tc. „A" jelű melléklete tartalmazta a múzeumi alkalmazottak besorolását.

Eszerint: a „múzeumi igazgató" az V. fizetési osztályba volt sorolva. Itt nyilván a nemzeti múzeum igazgatójáról van szó, mert a továbbiakból kitűnik, hogy pl. az iparművészeti múzeum igazgatója, a technológiai iparmúzeum igazgatója, az országos képtár igazgatója, valamint a budapesti királyi egyetemi könyvtár igazgatója a VI. fizetési osztályba tartoztak.

A múzeumi igazgató őrök a VII. fizetési osztályba voltak besorolva; a Széchényi Könyvtár vezetője tehát, mint „múzeumi igazgató őr" (az 1898. évi szervezeti és szolgálati szabályzat bizonytalan terminológiája szerint néha: múzeumi osztályvezető) a VII. fizetési osztály szerinti illetményekben részesült. A többi könyvtári, illetve múzeumi tisztviselő állása a VIII—X. fizetési osztályba tartozott az alábbiak szerint:

VIII. fiz. oszt. ... könyvtári őr, ... múzeumi titkár, ... múzeumi őr...
IX. fiz. oszt. ... könyvtári őr, könyvtári tiszt, könyvtári segéd,... múzeumi segédőr, iparművészeti múzeumi őr, technológiai iparmúzeumi őr...
X. fiz. oszt.: könyvtári tiszt, múzeumi segéd, iparművészeti múzeumi titkár...[12]

Az 1898. évi szervezeti és szolgálati szabályzat 9. §-a rendelkezett a múzeumi személyzet alkalmazásáról. Eszerint a nemzeti múzeum igazgatóját a vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára a király, a „Széchenyi orsz. könyvtár"

12. Az 1893: IV. tc. összegszerűen felsorolja az egyes fizetési osztályok szerint járó illetményeket.

nyomtatványi osztályának őrét, egy segédét és egy szolgáját, az alapítólevél értelmében a gróf Széchényi család javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a múzeum összes többi tisztviselőit és szolgaszemélyzetét pedig az igazgató javaslatára ugyancsak a miniszter nevezte ki.

A könyvtári tisztviselők alkalmazására tehát nem a könyvtár vezetője, az igazgató-őr, hanem a nemzeti múzeum igazgatója — illetve három állás tekintetében a SZÉCHÉNYI család — tett javaslatot.

Ez a rendelkezés éppen a könyvtár tekintetében eltérést mutat az 1889. évi szabályzat rendelkezéseitől. A korábbi szabályzat 8. §-a úgy rendelkezett, hogy „a Széchenyi orsz. könyvtár őrét (tehát a könyvtár vezetőjét, az 1893. óta használt elnevezés szerint: az igazgató őrt), egy gyakornokát (az 1898. évi szabályzat szóhasználata szerint: segéd) és egy szolgáját, az alapító levél értelmében a gróf Széchényi-család javaslatára a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter . . . nevezi ki." A Széchényi családnak tehát eredetileg — az alapítólevél értelmében — a könyvtár vezetőjének alkalmazására, illetve kinevezésére volt ajánlási joga. Az 1898. évi szabályzat szerint ez az ajánlási jog már nem a könyvtár vezetőjére, hanem csak a könyvtár egyik osztályának vezetőjére, a nyomtatványi osztály őrére vonatkozott.

A SZÉCHÉNYI család ajánlási jogát érintő, tulajdonképpen csorbító változás azonban nem az 1898. évi szabályzat rendelkezése folytán, hanem már korábban, 1893-ban következett be. A vallás- és közoktatásügyi miniszter már említett 31.401/1893. számú intézkedése, mely átmenetileg megváltoztatta a könyvtár szervezetét, erre vonatkozólag is tartalmazott rendelkezéseket. Ezek szerint a három csoportra osztott könyvtár mindegyik csoportjának élére egy-egy — a VIII. fizetési osztályba sorolt — „múzeumi őr" került; ezek felett állott „a könyvtár igazgató őre", aki az „egész könyvtári osztály" adminisztratív vezetéséért volt felelős. Erre az újonnan szervezett igazgató őri állásra való kinevezés jogát a miniszter magának tartotta fenn és erről értesítette a Széchényi család képviselőjét, megjelölvén egyúttal azt a három könyvtári állást, amelyre nézve az ajánlási jogot a Széchényi család gyakorolhatja.[13]

Az 1898. évi szabályzatnak a múzeumi személyzet alkalmazását szabályozó 9. §-a a továbbiakban rendelkezett még a mellékállásokról, a gyűjtési összeférhetetlenségről és arról, hogy „Magáncélú, habár szakmájukba is vágó tudományos munkálkodást az osztálytisztviselők és alkalmazottak hivatalos órák alatt általában nem, — illetőleg csak oly esetben végezhetnek, ha igazolni tudják, hogy e mellett hivatalos teendőjök semminemű hátramaradást nem szenved.':

13. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 31.401/1893. sz. rendeletéből, OSZK Irattár 332/1893. „Miniszter leirata a könyvtár anyagának miként való beosztása iránt." „Minthogy pedig a könyvtár alapítójának, gf. Széchényi Ferencnek 1802-ben kelt alapító levele értelmében a gf. Széchényi család legidősbjét illeti a könyvtári őr, az írnok (scriba) most egy múzeumi segéd s a fűtő (calefactor) most egy szolga kinevezése; minthogy továbbá az említett három csoport közől a nyomtatványok csoportjának képezte a gf. Széchényi Ferenc féle könyvtár leginkább az alapját, f. é. június 26-án 57.743/892 [!] sz. a kelt átiratomban a fentiek részletes elősorolásával értesítettem Széchényi Kálmán gróf v. b. t. t. mint a család legidősbjét, hogy a változott viszonyok folytán az általa képviselt grófi családra, a múzeumi könyvtár nyomtatványok osztályában az őr, egy segéd és egy szolga lesz a család által kinevezésre kijelölendő, megjegyezvén egyidejűleg, hogy az 1893. évi IV. tc. által szervezett egészen új, — az alapító levélben nem is foglalt igazgató őri állomásra való kinevezést, magamnak tartom fenn."

Ez a legutóbb említett rendelkezés új az 1898. évi szabályzatban; az 1889. évi szabályzat ilyen — a múzeum tisztviselőire általában érvényes — rendelkezést még nem tartalmazott. Az annak alapján kiadott külön könyvtári ügyrendben azonban már találunk ehhez hasonló rendelkezést, amire ennek az ügyrendnek részletes tárgyalása során még külön is kitérünk.

Az 1898. évi szabályzat 10. §-a a múzeumi alkalmazottak „minősítéséről", vagyis az alkalmazásukhoz szükséges képesítési és egyéb kellékekről, valamint a múzeumi alkalmazottak nyugdíjjogosultságáról rendelkezett. A szakasz 1. bekezdése szerint: „A múzeumi tisztviselők minősítését illetőleg az 1883. évi I. tc. [az ún. minősítési törvény] 1. és 3. §§-ban foglalt általános elvek mérvadók."[14]

A múzeumi alkalmazás különös kellékei a szabályzat szerint a következők voltak:

A segédi (gyakornoki) állásra való alkalmazás feltétele volt az egyetemi vagy más felső iskolai „teljes tanfolyam" elvégzése, s azonkívül az osztály ügykörének megfelelő „szakbeli képzettség" igazolása egy colloqiumon, az igazgató, az illető osztályvezető és egy meghívott szakférfiú jelenlétében.

A segédőrök, őrök és igazgató-őrök kinevezéséhez doktori oklevél volt szükséges. Irodalmi vagy egyéb tudományos működés útján igazolt kiváló szakbeli képzettség esetén azonban e feltétel alól, valamint a segédi állásra pályázóknál a colloquium kötelezettsége alól az igazgató javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter kivételesen felmentést adhatott.

Ezenkívül megkívánta a szabályzat az „osztálytisztviselőktől" — az illető osztály ügykörének természete szerint — a magyar nyelven kívül még két élő idegen nyelv és lehetőleg a latin nyelv tudását és bizonyos, osztályonként meghatározott — a könyvtárban magyar történelmi és irodalomtörténeti vagy diplomatikai — felsőbb iskolai collegiumok sikeres hallgatását is.

Az osztályonként különböző szakkollégiumok sikeres hallgatását a doktorátus mellett, illetve azon felül nyilvánvalóan azért kellett igazolni, mert a doktori oklevél szükségessége csak általában, a szaktudomány megjelölése nélkül volt kimondva.

A kapus és a szolgák alkalmazására nézve a szabályzat úgy rendelkezett, hogy azokat — az 1873. évi II. tc. rendelkezése szerint — nyilvános pályázat útján, „de mindenesetre az osztályokban megkívántató szakbeli ismeretekre való külön tekintettel" kell kinevezni. A könyvtár szempontjából ennek a rendelkezésnek nyilvánvalóan a könyvtári raktárosok alkalmazásánál volt különös jelentősége.

A múzeum tisztviselői és szolgái 40 évi szolgálat alapján az utolsó szolgálati évük teljes fizetésével felérő nyugdíjra voltak jogosultak. Ez a nyugdíjjogosultság őket az akkor érvényes állami nyugdíjtörvény (az 1885. évi XI. tc. az állami

14. Az 1883: I. tc. a köztisztviselők minősítéséről. Ez a törvény szabályozta az „állami vagy köztörvényhatósági" állásokra való alkalmazás általános és különös feltételeit. Az olyan állásokra nézve pedig, amelyeknek különös kellékeit ez a törvény nem szabályozta, az illetékes miniszteréknek adott felhatalmazást, hogy „a megkívántató képzettséget rendeleti úton állapíthassák meg." (32. §) E felhatalmazás alapján szabályozta a vallás- és közoktatásügyi miniszter a múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzatban a múzeumi alkalmazás különös kellékeit.

tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról) alapján illette meg; a szervezeti és szolgálati szabályzat 10. §-a csupán megállapítja ezt a tényt.[15]

Az 1898. évi szabályzat 11. §-a — egybehangzóan az 1889. évi szabályzat 10. §-ával — a múzeumi tisztviselők szabadságidejéről rendelkezett. E szabályozás szerint a múzeumi tisztviselők évenként 6 hétre terjedhető szabadságidőre tarthattak igényt — „amennyiben a szolgálat érdekei megengedik." A szabadság engedélyezése 3 napig terjedő időre az osztályvezető, tehát a könyvtárban a könyvtári igazgató-őr, 4-től 8 napig terjedő időre a múzeumi igazgató hatáskörébe tartozott. A 8 napot meghaladó szabadságolás iránti kéréseket írásban kellett beadni, az osztályvezető „ellenjegyzésével", s azokról az igazgatóság felterjesztése alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozott. Az ilyen kéréseket az igazgatósági ülés tárgyalta. A szabályzatnak az igazgatósági ülés feladatait szabályozó 23. §-a újra, külön is kimondta, hogy a szabadságolásoknál „mindenkor olynemű beosztás tartandó szem előtt, hogy az osztály tudományos érdeke csorbát ne szenvedjen" (23. §.k.).

A szabályzat 12. §-a a múzeumi gyűjtemények látogatásának és tudományos használatának ingyenességével kapcsolatosan olyan rendelkezést is tartalmazott, hogy a nyitási napokon, a hivatalos órák alatt érkező látogatók, valamint azok, akik a könyvtár helyiségeit *csak megtekinteni* kívánták, személyenként és osztályonként 50 krajcár belépti díjat tartoztak fizetni. A könyvtár *használata* azonban ingyenes volt; erről a szabályzat 54. §-ának 3. és 14. pontja rendelkezett.

A 13. § a múzeum képviseletéről szólt. Eszerint a Magyar Nemzeti Múzeumot, „mint országos közmívelődési intézetet" hatóságokkal, intézetekkel, hivatalos és magánszemélyekkel szemben az igazgató volt hivatva képviselni, míg az intézmény jogi képviseletét mind a peres, mind a peren kívüli eljárásban a közalapítványi kir. ügyigazgatóság látta el. A közalapítványi kir. ügyigazgatóság képviseleti joga a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868. évi LIV. tc. rendelkezéseiből következett.[16]

A szabályzat 14. §-a rendelkezett a múzeum egyes osztályainak ügyrendjeiről kimondván, hogy az osztálytisztviselők egymásközti viszonyát, az egyes osztályokban elhelyezett gyűjteménytárgyak gondozását, s az osztályok hivatalos ügyeinek ellátását minden osztálynak külön ügyrendben kell szabályoznia; „a múzeum épületét és tartozékait illetőleg a múzeumi házirend szolgál zsinórmértékül." Az ügyrendek, valamint a múzeumi házirend érvényességéhez a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása volt szükséges.

Az 1889. évi szabályzatnak ezzel a rendelkezéssel majdnem szóról szóra megegyező 13. §-a alapján készült el a Széchényi Könyvtár 1889. évi ügyrendje, amiről a későbbiekben még részletesen szólni fogunk.

Új rendelkezése volt az 1898. évi Szabályzatnak a Magyar Nemzeti Múzeumi Tanács megszervezése (15—17. §§). A Tanács feladatát a Szabályzat 15. §-a a következőkben jelölte meg:

15. Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról szóló 1885. évi XI. tc. 2. §-a szerint az állami tisztviselőkkel stb. egyenlő elbánás alá estek azok a tisztviselők stb. is, akik a kir. kormány igazgatása alatt álló közalapítványoknál voltak alkalmazva. Ilyen közalapítvány volt a Magyar Nemzeti Múzeum is, és ezért voltak érvényesek a múzeumi alkalmazottakra az állami nyugdíjtörvény rendelkezései.
16. Az 1868: LIV. tc. a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában: 84. §. „. . . . a közalapítványok a közalapítványi ügyigazgatóság által képviseltetnek."

„A tanács feladata a Magyar Nemzeti Múzeum iránt az érdeklődés fokozása, — a Nemzeti Múzeum közmívelődési rendeltetésének minél teljesebb megvalósítására alkalmas eszközökről, azok mérvéről a vallás- és közoktatásügyi miniszternek és általában a társadalomnak minél alaposabb tájékoztatása; különösen a múzeum javára szolgáló alapítványok és adományok gyarapításának előmozdítása, — a gyűjtemények gyarapításának és célszerű elhelyezésének, az azokban foglalt tudományos anyag ismertetésének megvitatása, — a tisztviselők szakszerű munkásságának előmozdítása, — a kívánatosnak látszó s a költségvetési előirányzatok keretében megvalósítható intézkedések javaslatba hozatala."

A Tanács elnöke a vallás- és közoktatásügyi miniszter, akadályoztatása esetén az államtitkár volt; 14 tagját „a Magyar Nemzeti Múzeum ügyei iránt avatott és meleg érdeklődést tanúsító kiváló férfiak köréből (köztük a főrendiháznak és a képviselőháznak legalább két-két tagját), végül egy előadó jegyzőt, három évi megbizatással" a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte ki.

A múzeumi Tanács kizárólag véleményező és javaslattevő szerv volt; intézkedési joggal nem rendelkezett. Ülésein „a szükséges felvilágosítások adása végett" hivatalból részt vettek a vallás- és közoktatásügyi minisztérium illetékes ügyosztályának főnöke, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, és „valahányszor az ügy természete megkívánta", a múzeum osztályainak vezetői. (15. §.)

A Szabályzat következő rendelkezései (III. Az Igazgatóság: 18—23. §§) a múzeum igazgatójának, valamint az ún. igazgatósági ülésnek a feladatait és hatáskörét szabályozták. Említésre érdemes rendelkezések ebből a részből, amely egyébként majdnem szóról szóra megegyezett az 1889. évi szabályzat 14—19. §-ainak rendelkezéseivel, a következők:

„Az igazgató hatásköre és felügyeleti joga kiterjed a Magyar Nemzeti Múzeum összes gyűjteménytáraira, tisztviselőire és szolgaszemélyzetére, épületére s az épületet környező kertre.

Ő felelős e közművelődési intézet jólétéért gazdasági, tudományos, művészi és fegyelmi tekintetben" (18. §).

Az igazgató fegyelmi jogkörével kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy a múzeum alkalmazottaira vonatkozó fegyelmi szabályokat sem az 1889. évi, sem az 1898. évi Szervezeti és Működési Szabályzat nem tartalmazta. Az 1889. évi szabályzat: *X. Fegyelmi szabályzat* című fejezete csak jelezve van a szövegben, a rendelkezések azonban hiányzanak, s ennek következtében a következő: *XI. Zárhatározmányok* című fejezet egyetlen §-a számozás nélkül maradt; az 1898. évi szabályzat: *XI. Fegyelmi szabályzat* című fejezeténél pedig a következő, zárójeles szöveg olvasható: „(A nemzeti múzeum tisztviselőire és szolgáira vonatkozó fegyelmi eljárás külön szabályozás tárgyát képezi.)". Ez a szabályozás végül is a múzeum 1909. évi Szervezeti és Működési Szabályzatában történt meg; annak *X. Fegyelmi Szabályzat* című fejezete tartalmazta a múzeumi alkalmazottakra vonatkozó részletes fegyelmi szabályokat.

Visszatérve most az 1898. évi szabályzat III. fejezetének szövegéhez, emeljük ki abból még a következő rendelkezéseket:

„Az igazgató ellenőrzi a múzeum tisztviselőit hivatali teendőik teljesítésében" (20. § 1. bek.). A múzeum igazgatójának ez a jogköre a múzeum valamennyi osztályára kiterjedt; emellett természetesen fennállott az egyes osztályok vezetőinek, köztük a könyvtár igazgatójának a vezetésük alatt álló szervezeti egységek irányítására és az ott folyó munka ellenőrzésére vonatkozó feladata. Erről a szabályzat a következő fejezetben (IV. A múzeumi osztályvezetők; 24—27. §§) rendelkezett.„ Az osztályvezetők az osztály többi tisztviselőit

és a szolgaszemélyzetet az osztály hasznára foglalkoztatják; ügyelnek, hogy kötelességét mindenki pontosan teljesítse." (25. §).

A múzeum igazgatójának havonként kellett jelentést tenni — az osztályvezetőktől kapott kimutatások alapján — a gyűjtemények növekedéséről és a múzeum látogatottságáról és *gondoskodnia kellett e jelentéseknek a hírlapokban való közzétételéről is* (20. §). A szabályzat szerkesztői valóban közügynek tekintették a nemzeti múzeum működését! Évenként egyszer pedig részletes jelentést kellett tennie az igazgatónak a múzeum egész működéséről (20. §).

A szabályzat 22. és 23. §-a az igazgatósági ülés összetételére, összehívására és feladataira, illetve hatáskörére vonatkozó részletes rendelkezéseket tartalmazta. Igazgatósági ülést legalább negyedévenként kellett tartani, s azon az igazgató elnöklete alatt az osztályok vezetői vettek részt, valamint az őrök, segédőrök és segédek egy-egy képviselője.

Külön fejezetek foglalkoztak az 1898. évi, valamint már az 1889. évi szabályzatban is a múzeumi osztályvezetők (az 1889. évi szabályzatban: osztályőrök), a múzeumi titkár, továbbá a múzeumi őrök, segédőrök, segédek (az 1889. évi szabályzatban: gyakornokok) és a tudományos vagy irodai teendőkre ideiglenesen alkalmazottak feladataival, és külön fejezet szabályozta a múzeumi házipénztár és házi leltár kezelésével, valamint a múzeum házirendjével összefüggő kérdéseket.

Az egyes osztályok, köztük a Széchényi Könyvtár javadalmi tételeinek felhasználása „a kiutalványozott összeg keretén belül, s lehetőleg a költségcímekhez alkalmazkodó" módon az osztályvezetők — igazgató-őrök — jogkörébe tartozott, de 100,— forintot meghaladó vételeknél kötelesek voltak az igazgató előzetes szóbeli hozzájárulását kieszközölni (24. §).

Figyelemre méltó a szabályzat 25. §-ának az a rendelkezése, mely szerint: „A vételeket és az osztályt érdeklő szakbeli kérdéseket az osztályvezetők az osztály tisztviselőivel közlik; sőt a szükség mérvéhez képest véleményöket, illetőleg javaslataikat igénybe is veszik."

Az egész múzeum ügyiratkezelésének irányítását a szabályzat 38. §-a a múzeumi titkár feladatává tette, egyszersmind azonban úgy rendelkezett (a 32. §-ban), hogy minden osztálynak saját irattára legyen. Az osztály irodai ügyköre persze csakis az osztályt illető szakkérdésekre és folyó ügyekre terjedt ki.[17]

Az 1898. évi Szervezeti és szolgálati Szabályzatnak „Az osztályok általános ügykezelése" című VIII. fejezete (az 1889. évi szabályzatban a VII. fejezet) kis részben — az 50. §-ban — a múzeum minden osztályára érvényes, közös rendelkezéseket tartalmazott, a további szakaszok pedig (51—65. §§) egyenként tárgyalták az egyes tárakat (osztályokat) érintő rendelkezéseket. Ezek között a legterjedelmesebb volt a könyvtárral foglalkozó rész („A Széchenyi orsz. könyvtár" alcímmel, 41—54. §§), amely különösen az olvasószolgálat vonatkozásában egészen részletes szabályozást, szinte egy önálló olvasószolgálati szabályzatot tartalmazott.

Az 51. § az állománygyarapításra vonatkozó általános szabályokat foglalta magában, az 52 §. az állomány időszakos revíziójáról intézkedett, az 53. §. a

17. A múzeum könyvtárának iratanyaga, a könyvtár alapításától kezdődően ma is megvan az OSZK irattárában.

kölcsönzésre, az 54 §. pedig az olvasóterem használatára vonatkozó szabályokat tartalmazta alapos részletességgel.

Vizsgáljuk meg most egyenként ezeket a rendelkezéseket.

51. §. „A könyvtárba beérkező minden gyűjteménytárgy, a leltározással egyidejűleg, a leltári és a könyvtári bélyeggel felülbélyegzendő; — ennek megtörténte előtt egy tárgy sem adható ki."

„Az 1897. évi XLI. tc. értelmében beküldött nyomdai kötelespéldányok átvételére és ellenőrzésére nézve a törvény végrehajtásáról intézkedő 1898. évi február hó 1-én 5720. sz. alatt kiadott miniszteri rendelet utasításai követendők."

„A könyvtár minden osztályában a növedék-naplón kívül cédulakatalógus, és az anyag természete szerint szakrepertóriumok, vagy egyéb jegyzékek vezetendők."

„Oly kötetek, melyekben több mű foglaltatik, utaló cédulákkal látandók el."

„Könyvvételekről, továbbá a könyvkötőnél levő művekről s deziderátákról külön-külön jegyzék vezetendő."

52. §. „A könyvtári tisztviselők a nyári nagy szünidő alatt végzik a könyvtár egyes osztályainak általános és folytatólagos revízióját. Revízió idején az illető könyvtári szak a közönség által nem használható."[18]

A szabályzat 53. §-át, mely a kölcsönzési szabályokat foglalta magában, s egyébként majdnem szóról szóra megegyezett az 1889. évi szabályzat 48. §-ával, érdemesnek látszik teljes terjedelmében közölni:

53. §. „A ki valamely művet akár tudományos búvárlat, akár tanulmányozás vagy olvasás céljából a nemz. múzeum Széchenyi orsz. könyvtárából kivenni óhajt, a kikölcsönzött műre vagy művekre vonatkozó kölcsönző lapot sajátkezűleg aláírni tartozik, melyet csak a mű visszaadásakor kap vissza. E szabály kivétel nélkül minden olvasóra nézve kötelező.

A nyomtatványok, kéziratok és oklevelek rendszerint csak a könyvtári osztályban való használatra adhatók ki. Kötetlen könyvet csak kivételesen, s csakis a könyvtár olvasótermeiben való használatra szabad kiadni.

Szakemberek, és általában kiváló társadalmi állást elfoglaló, a könyvtári tisztviselők előtt személyesen ismert egyének, sajátkezű aláírásukkal ellátott elismervény mellett, otthon is — de legfeljebb két havi időtartamra — használhatják a múzeum tulajdonát képező nyomtatványokat.

Háromszori intés sikertelensége esetén a könyv visszaadása, esetleg a kártérítés iránt bírói úton történik intézkedés (13. §); ezen eljárásnak minden kölcsönvevő a kölcsönző lap aláírása által veti alá magát.

A kikölcsönző mindaddig, míg valamely korábban kikölcsönzött művet, melynek kölcsönzési határideje már lejárt, vissza nem ad, könyvet újabban kölcsön nem kaphat.

Kiválóan becses művek, kéziratok, oklevelek s unicumok az osztály helyiségein kívüli használatra másnak ki nem adhatók, mint csupán közintézeteknek tudományos kutatások céljából, valamint az igazgató különös engedélyével, kellő biztosíték mellett, tudományos felolvasások vagy lefényképezés végett.

A kölcsönzött mű esetleges hiányai vagy sérültsége a kölcsönző lapon feljegyzendők. A kikölcsönzött mű visszaszolgáltatásakor gondosan átvizsgáltatik, s a kölcsönző a művön ejtett kárt készpénzben megtéríteni, a netán elveszett művekért pedig azok teljes értékét, vagy ha a mű már nem kapható, az osztály által megállapított kártérítési összeget lefizetni tartozik. E készpénztérítmények összege mindenkor a múzeumi pénztárba foly be, s rólok a könyvtár igazgató-őre is pontos jegyzéket vezet (30. §), Az e címen befolyt összegek az illető könyvtári hiány vagy kár pótlására fordítandók. A kártérítési összeget a könyvtári igazgató-őr s két könyvtári tisztviselő együttesen állapítják meg. Ha a fél határozatukat sérelmesnek tartja, az igazgatóhoz fellebbezhet.

Múzeumi könyveket a vidékre kivételes esetekben, s csakis közhatóságok és nyilvános közművelődési intézetek hivatalos megkeresésére és jótállása mellett lehet kölcsönadni. A külföldi intézetekre nézve a viszonosság elve szolgál irányadóul."

18. T. i. kölcsönzés útján sem használható; mert az olvasóterem ez idő alatt amúgy is zárva volt.

Ez a két utolsó rendelkezés tulajdonképpen a könyvtárközi kölcsönzés ma is érvényes alapelveit foglalja magában.

De az egész rendelkezés, az 53. § a maga teljességében egy rendkívüli gondossággal megfogalmazott, igen alapos és ma is korszerű kölcsönzési szabályzat.

Ugyanilyen alapos munka a Szabályzat 54. §-a, amely pontokba foglalva az olvasóterem használatára vonatkozó szabályokat tartalmazza. Vizsgáljuk meg most egyenként ezeket a rendelkezéseket:

1. „. . . . az olvasóterem, — a vasárnapokat és ünnepeket, . . . s július 1-től augusztus 31-ig a revisióra s a porolásra szolgáló két havi időt kivéve — naponkint reggeli 9 órától délután 1 óráig van nyitva."

2. „Az olvasóterembe tanulmányozás céljából minden, 16. életévét betöltött, tisztességesen öltözött egyén bebocsáttatik." Tehát a korhatár a betöltött 16. életév volt, de általános feltételként megkövetelte a szabályzat a tanulmányi célt.

3. „A könyvtárt látogatók első látogatásuk alkalmával kötelesek az e célra szolgáló könyvbe nevöket, polgári állásukat s a lakásukat beírni, s ez alapon egy év tartamára érvényes igazoló jegyet kapnak. Az igazoló jegyet a könyvtári igazgató-őr ingyen adja; a jegy másra át nem ruházható; tulajdonosa azt magánál hordani s kívánatra előmutatni tartozik. . . ." Tehát kötelező beiratkozás, de ingyenes használat volt. A jelenleg is csak kivételképpen kiadható napijegy intézményét ez a szabályzat nem ismerte.

4. „Olvasásra csak a jelentkező által sajátkezűleg aláírt kölcsönző lap mellett adatnak ki az egyes művek. A pontosan kitöltendő kölcsönző lap a teremben jelenlevő könyvtári alkalmazottól kapható. E kölcsönző lapot csak a használt mű hibátlan visszaszolgáltatása után kapja vissza az olvasó".

5. Ez a pont az olvasóteremben használt művek félretételéről rendelkezett.

6. „Ha egy időben többen jelentkeznek valamely mű használhatásáért, a jelentkezés sorrendje irányadó."

7. „Jegyzeteket az olvasóteremben csak irónnal szabad tenni; a kikölcsönzött művekbe belejegyezni, egyes szavakat azokban aláhúzni, vagy festőszereket használni tilos."

8. „Képes munkák illustratióinak lerajzolására esetről-esetre a könyvtári igazgató-őr ad engedélyt, de az illustratiókat átrajzolni (pauzálni) feltétlenül tilos."

9. „Aki valamely művet megrongál vagy beszennyez, tartozik a kárt megtéríteni."

10. „Az olvasóteremben mindenki csöndesen járni és csöndesen viselkedni tartozik, hogy az olvasó közönséget ne zavarja."

11. „A könyvtárt látogatók kötelesek felső ruháikat s a magukkal hozott csomagokat, könyveket, s bárminemű nyomtatványokat az osztály ruhatárában letenni."

12. „Az olvasóteremben a jelenlevő könyvtári alkalmazott és a szolgák őrködnek a rend és csend fönntartása, úgyszintén a teremben kifüggesztett jelen könyvtári rendszabályok szigorú megtartása felett." Ebből következik tehát, hogy a nemzeti múzeum szervezeti és szolgálati szabályzatának 54. §-ában 14 pontban felsorolt könyvtári olvasótermi szabályokat az olvasóteremben ki kellett függeszteni. Az nem tűnik ki a szabályzatból, hogy az 53. §-ban foglalt kölcsönzési szabályok mi módon jutottak a könyvtárat használó közönség tudomására.

13. „A rend ellen vétőktől a könyvtári igazgató-őr az igazolójegyet s az olvasásra jogosító engedélyt egy bizonyos időre, vagy mindenkorra is megvonhatja." Az igazoló-jegy persze tulajdonképpen nem más, mint az olvasásra jogosító engedélyről kiállított bizonyítvány, s így fölöslegesnek tűnhetik mind a kettőnek külön való megemlítése. Erre nyilvánvalóan azért volt szükség, mert a könyvtári igazgató-őrnek esetleg nem volt módjában az igazoló jegyet egyszerűen bevonni. A 3. pontban foglalt rendelkezés szerint ugyanis az olvasó nem volt köteles azt az olvasóterembe való belépésekor vagy a kérőlap („kölcsönző lap") benyújtásakor leadni, hanem csak külön kívánatra kellett azt neki felmutatnia. Ha már most a szabálytalanságot elkövető olvasó nem volt hajlandó igazolójegyét az őt felelősségre vonó könyvtári alkalmazottnak átadni, az olvasásra jogosító engedély megvonásáról oly módon és annak figyelembevételével kellett intézkedni, hogy az igazoló-jegy a könyvtári rend ellen vétő olvasónál maradt.

14. „A könyvtár használata ingyenes." Ez a szabályzat egyik leglényegesebb elvi jelentőségű rendelkezése.

Az olvasótermi szabályok 14 pontos felsorolása után van még az 54. §-ban három számozás nélküli rendelkezés is:

A könyvtárt „tudományos búvárlat céljából" személyesen ismert szaktudósok és esetleg más, kiváló társadalmi állású egyének külön teremben használhatják, a nyitási idő alatt, egy teremfelügyelő jelenlétében.

„Hírlapok csak az e célra berendezett teremben olvashatók." Ez a rendelkezés nemcsak a kurrens hírlapokra vonatkozott, hanem általában érvényes volt minden hírlapolvasásra. Ez következik abból, hogy az 1898-ban is még érvényben volt 1889. évi könyvtári ügyrendi szabályzat szerint kötetlen hírlap évfolyamok egyáltalán nem is voltak kiadhatók, egyes számok pedig csak kivételesen, a könyvtárőr engedélyével (Ügyrend: 29. §).

„Tudományos kutatások előmozdítására egy délutáni dolgozószoba áll a kutatók rendelkezésére, melyben kivételes szükség és sürgősség esetén tanulmányaikat a hivatalos órákon kívül is folytathatják." A délutáni kutatószoba használatának engedélyezését az igazgató-őrtől kellett kérni egy nappal előre, hogy a felügyeletről és az anyag kikészítéséről gondoskodni lehessen.

A tudományos kutatók számára tehát a rendes olvasótermen kívül még egy külön terem is biztosítva volt az olvasóterem nyitvatartási ideje alatt, s ezenfelül egy délutáni dolgozószoba, a hivatalos időn kívül.

Vitathatatlan, hogy az 1889. évi, illetve az 1898. évi múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzatnak a könyvtári olvasóterem használatára vonatkozó rendelkezései, melyek szinte egy önálló olvasószolgálati szabályzatot alkotnak, ma is megállnák helyüket, mert jók és ma is korszerűek.

Az 1898. évi szabályzatnak most tárgyalt VIII. fejezete a továbbiakban a múzeum többi táraira vonatkozó külön rendelkezéseket tartalmazza. De ismét lényeges könyvtári vonatkozásai vannak a szabályzat IX. fejezetének, mely a „Szabályzat a csere- és másodpéldányok kiválasztása és kezelése ügyében" alcímet viseli.

E fejezet rendelkezései a múzeum valamennyi részlegére egyaránt vonatkoznak, de vannak köztük olyanok is, amelyek kifejezetten csak a Széchényi Könyvtárat érintik.

Általános érvényű rendelkezést tartalmaz a 65. § 1. és 2. bekezdése:

„Kiselejtezés vagy kicserélés okából történő értékesítésre, esetleg más nyilvános gyűjtemények gyarapítására rendszerint csakis másodpéldányok, vagy olyanok szemelhetők ki, melyekből a múzeumnak több egyenlő példánya van.

Az értékesítésre szánt múzeumi tárgyak (nyilvánvalóan ideértendők a könyvek is) kiválasztása s a cserére ajánlottak el- vagy el nem fogadása felett, az igazgató jóváhagyásával, az osztályvezető dönt."

Mindjárt ezután, a 65. §. 3. bekezdésében, kizárólag könyvtári vonatkozású rendelkezések következnek.

A 65. § 3. bekezdésében a következők olvashatók:

„Az alapvető Széchényi-féle könyvtár törzspéldányai, továbbá a szerzők vagy adományozók kézjegyével a nemzeti múzeumnak ajánlott művek föltétlenül megőrzendők, illetőleg még akkor sem adhatók el, ha duplumot képeznek; a kiadásuk, megjelenésük körülményeinél, ritkaságuknál, vagy tartalmi becsöknél fogva érdekes, vagy keresettségöknél fogva gyakori használatnak és korai pusztulásnak kitett művekből nemcsak egy vagy két, de az említett szempontok mérlegelésével több példány is megtartandó a m. nemz. múzeumi könyvtár tulajdonában."

Ez az utóbbi rendelkezés a többpéldányos gyűjtést kodifikálja, de nem mechanikusan, hanem gondos mérlegelés alapján.

Kizárólag a könyvtárra vonatkozik az a rendelkezés is, mely szerint: „A könyvtárból kiválasztott könyvek idegen tulajdonba bocsájtáskor, az igazgató jóváhagyása alapján, a másodlati bélyeggel látandók el. A másodlatbélyegzőt az osztályvezető (: — tehát a könyvtári igazgató őr — :) mindenkor zár alatt tartja" (67. § 2. bek.).

Az ezután következő rendelkezések (68., 69. és 70. §§) ismét általános érvényűek voltak, tehát egyaránt vonatkoztak a múzeum valamennyi osztályára, köztük természetesen a könyvtárra is. Érdemes ezek közül külön is megemlíteni a következő rendelkezéseket: „Unikumok, magyar történelmi beccsel bíró tárgyak, . . . zárt sorozatot képező tárgyak nem értékesíthetők" (68. §). „Jelentékenyebb értékesítés esetén a vallás- és közokt. minister jóváhagyása előzetesen kikérendő." . . . „Minden értékesítésért első sorban az illető osztályvezető felelős" (69. §). A 70. § szerint pedig: „A helybeli és vidéki múzeumok és könyvtárak számára ministeri jóváhagyással megküldött fölös és többszörös gyűjteménytárgyak jegyzékét az igazgató a múzeumok és könyvtárak orsz. felügyelőjének adja át oly célból, hogy az erre vonatkozólag kiadott külön szabályzat alapján az állami ellenőrzést gyakorolhassa."

E legutóbbi rendelkezést az 1889. évi szabályzat még nem tartalmazta. Időközben jelent meg a múzeumok és könyvtárak felügyeletét és a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőjének jogkörét szabályozó 79.458/1897. Vkm. sz. rendelet.[19]

Az 1898. évi Szervezeti és Szolgálati Szabályzat következő X. fejezete (az 1889. évi szabályzatában a IX. fejezet) „A múzeumi szolgaszemélyzet" címen a laboránsok, az osztályszolgák, a kapusok, az irodaszolgák és a háziszolgák feladatait szabályozta.

A „Fegyelmi szabályzat" címet viselő XI. fejezetről már volt szó; a fegyelmi

19. „A törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak országos felügyeletének, szervezésének és gyarapításának szabályozása". 79.458/1897. Vkm. sz. rendelet, Hiv. Közlöny 1898. évi 1. sz.

eljárást szabályozó rendelkezések — mint láttuk — végül is kimaradtak a szabályzatból.

Figyelmet érdemel még a szabályzat Záradéka, a 80. §., mely szerint: „Jelen szabályzat egy-egy példánya a nemzeti múzeum minden tisztviselőjének kiadatik, ezenkívül a másolási szabályok a képtárban, a könyvtár használására szóló házirend pedig az olvasóteremben kifüggesztendő, a szolgaszemélyzet pedig a szabályzatnak rá vonatkozó részét egy-egy példányban megkapja. A belépő tisztviselők mindegyikének e szabályzat egy-egy példánya, a szolgáknak pedig az e szabályzatban rájok vonatkozó fejezet külön levonata szolgálatba lépésök alkalmával azonnal kézbesítendő."

Ez kétségtelenül helyes rendelkezés volt és jó lenne ezt a mostani szabályzatok tekintetében is alkalmazni.

A 10.498/1898 Vkm. számú rendelettel kiadott múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat e tanulmányban tárgyalt időszak végéig érvényben volt. Készült ugyan 1909-ben újabb szabályzat, mely magában foglalta az időközben külön intézkedésekkel elrendelt és végrehajtott változtatásokat is, e szabályzat jóváhagyására azonban — bár annak tervezete 1909-ben kézirat gyanánt ki is volt nyomtatva — már nem került sor.[20] Mivel ez a szabályzat-tervezet számos gyakorlatilag megvalósult intézkedést tartalmazott, a továbbiakban röviden ismertetni fogjuk annak a Széchényi Könyvtárra vonatkozó rendelkezéseit. Mielőtt azonban erre rátérnénk, vizsgáljuk meg azt az Ügyrendet, amely már az 1889. évi Szervezeti és Szolgálati Szabályzat alapján a Széchényi Könyvtár számára készült és annak működését szabályozta.

III. A könyvtár 1889. évi ügyrendje

Az 1889. március 8-án jóváhagyott múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat már említett 13. §-a alapján a Könyvtár haladéktalanul elkészítette saját ügyrendjét és azt jóváhagyás végett a múzeum igazgatója útján még ugyanazon év augusztus 31. napján felterjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.[21]

Ez az ügyrend hat fejezetre tagolva 63 szakaszból áll. Az I. fejezet (1—13. §§) „Általános rész" címszó alatt a könyvtár egészét érintő általános rendelkezéseket tartalmazza.

Az 1. § szerint: „A könyvtár hivatva van minden Magyarországon megjelent nyomtatványnak, valamint különös tekintettel a hazai történelemre és segédtudományaira, azon külföldi nyomtatványok gyűjtésére, melyek Magyarországra vonatkoznak, továbbá a Magyarországra vonatkozó kéziratok s oklevelek felkutatására s eredetiben vagy másolatban való megszerzésére." Ez a szakasz tulajdonképpen csak megismétli az 1889. évi múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat 3. §-ának a „Széchenyi orsz. könyvtár" feladatkörét meg-

20. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913—1923. évi állapotáról és működéséről. Budapest, 1926. 38. l. OSZK raktári jelzet: 77. 429. A kinyomtatott szabályzat kefelevonata az OSZK-ban 198.149 raktári jelzeten található.

21. OSZK Irattár: 212/1889. kt. sz. ügyirat. A jóváhagyásra vonatkozó rendelkezés az irattárban nem található, a könyvtár további működésére vonatkozó adatokból azonban kétségtelenül megállapítható, hogy ez az ügyrend életbelépett, illetve a könyvtár működésében gyakorlatilag alkalmazásra került.

állapító rendelkezését, csupán az egyes feladatok sorrendjét változtatván meg, mint arra már korábban is — a múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat rendelkezéseinek tárgyalása során — rámutattunk.

A következő, 2. § a könyvtár állományáról rendelkezik: „A könyvtár állagát képezi:

a) Könyvtár
b) Kézirattár
c) Levéltár
d) Hírlaptár"

Ez a felosztás megfelel a szervezeti és szolgálati szabályzat 4. §-ában foglalt szervezeti tagolódásnak.

Az ügyrend 2. §-ának tömör felsorolását kiegészíti a 3. §, mely szerint:

„1. A könyvtár külön kezelés alatti kiegészítő s gyűjteményes részét képezik: *a)* a régi magyar nyomtatványok 1711-ig bezárólag, *b)* az ősnyomtatványok 1500-ig bezárólag, *c)* az iskolai értesítők, *d)* az apró nyomtatványok, *e)* halotti jelentések s a nyomtatványokra vonatkozó szakkönyvtár.

2. A kézirattárban a kéziratok, könyvtáblák, a ritkább nyomtatványok [és][22] fényképmásolatai, a fényképek matrizzái, s a kéziratokra vonatkozó szakkönyvtár.

3. A levéltárban a családok által letéteményezett levéltárak, a céh levelek, a pecsétmásolatok, a diplomatica, heraldica, sphragistica és palaeographiára vonatkozó szakkönyvtár."

E rendelkezés szerint tehát gondoskodni kellett az egyes tárakban megfelelő segédkönyvtár („szakkönyvtár") létesítéséről, mely az illető tár állományának kiegészítő részét képezte. Feltűnő, hogy a Hírlaptár segédkönyvtáráról ez a rendelkezés nem szól.

Az „Általános rész" 4. §-ában intézkedett az ügyrend azokról a naplókról, katalógusokról, jegyzőkönyvekről, lajstromokról, kimutatásokról, statisztikai és egyéb nyomtatványokról stb., amelyeket az egyes szervezeti egységekben felállítani, vezetni, illetve használni kellett. Ezeknek vezetését, kezelését és használatát az ügyrend részletesen a „Munka beosztás és kezelés" című IV. fejezetben szabályozta, szervezeti egységek szerint külön-külön (37—56. §§.).

Az Általános részben volt szabályozva a könyvtári alkalmazottak hivatalos munkaideje (6—7. §§.); e szerint a hivatalos órák a könyvtár minden osztályában hétköznapokon reggeli 9 órától délután 1 óráig tartottak — „a mutatkozó szükséghez képest azon túl is" — mondja ki azonban az ügyrend 6. §-a, megegyezően az 1889. évi szervezeti és szolgálati szabályzat 5. §-ával. Ez eltérést jelentett az 1866. évi „Olvasóteremi Szabályzat" rendelkezésétől, amely szerint az olvasóterem hétköznapokon 9 órától délután 2 óráig volt nyitva. A hivatalos órák tartama alatt a könyvtár minden tisztviselője, szolgája és ideiglenes alkalmazottja köteles volt a könyvtár helyiségében „jelen lenni", de megengedte az ügyrend azt (7. §.), hogy „amennyiben a közszolgálat hátránya nélkül történhetik, a tisztviselők 12—1 óráig saját tudományszakuk művelésével foglalkozhatnak." Ez a kedvezmény nyilvánvalóan a könyvtár tudományos színvonalának emelését szolgálta.

22. A [ ]-be tett „és" utólagos téves beszúrás (lásd a 212/1889 kt. sz. ügyiratban található első fogalmazványt), melynek folytán a szöveg következetlenné, sőt zavarossá vált.

A továbbiakban az Általános rész a tisztviselők negyedévi jelentéseire, a raktárak kezelésére, illetve biztonságára, a katalógusok, szakrepertóriumok, indexek használatára, s végül a szabadságolások rendjére vonatkozó rendelkezéseket tartalmazott (8—13. §§).

Az ügyrend II. fejezete „Igazgatás" címszó alatt, összesen két szakaszban (14—15. §§) a könyvtár felelős vezetőjének, az „őr"-nek a feladatait szabályozta sokkal kevesebb részletességgel, mint az 1889. évi szervezeti és szolgálati szabályzat idevonatkozó (20—34. §§) rendelkezései.

„A könyvtár használata" című III. fejezet két alcímre tagolva tartalmazta *A)* a helybenolvasásra és *B)* a külső kölcsönzésre vonatkozó szabályokat; ez utóbbi részben jóformán csak megismételve a szervezeti és szolgálati szabályzat (48. §) rendelkezéseit. A helybenolvasásra vonatkozó szabályok dokumentum-fajtánként voltak csoportosítva, tehát külön-külön *a)* a nyomtatványok, *b)* a kéziratok, *c)* az okiratok és *d)* a hírlapok használatára vonatkozó rendelkezések.

Valamennyi dokumentum-fajta tekintetében korlátozta az ügyrend az egyes olvasók részére egy alkalommal kiadható mennyiséget (17. §). A kéziratok és okiratok használatát az ügyrend ezenfelül tartalmi szempontokból is korlátozta. „Oly kéziratok azonban, melyek élő személyekre vagy a közelmúlt történelmi eseményeire vonatkoznak, s azok felhasználását tudományos szempontok nem igazolják, ki nem adhatók" (19. §). Az okiratokra vonatkozóan pedig: „. . . újabb, 1840. éven inneni levéltári anyag használhatásához azonban a múzeumi igazgató írásbeli engedélye szükséges" (25. §). A Kézirattár és a Levéltár anyaga csak tudományos kutatás céljára és a levéltári anyag csak az erre kijelölt dolgozóteremben volt kiadható (17., 19., 26. §§). Ugyanilyen feltételhez volt kötve a hírlapok használata is (28. §). A kötetlen hírlap-évfolyamok azonban egyáltalán nem voltak kiadhatók, egyes számok pedig csak kivételesen, a könyvtárőr engedélyével (29. §).

A külső kölcsönzések szabályozásánál — mint arról már szó volt — az Ügyrend tulajdonképpen csak megismételte a szervezeti és szolgálati szabályzat rendelkezéseit. Mégis, azokon túlmenően szigorúan tiltotta a segédkönyvtárak anyagának kölcsönzését (33. §), és csak kivételesen — a múzeum igazgatójának engedélyével — tette lehetővé a hírlapok kölcsönzését, hivatkozva arra, hogy azok általában egyedi példányok (35. §).

Legterjedelmesebb része az 1889. évi ügyrendnek a „Munka beosztás és kezelés" című IV. fejezet (37—56. §§). Ez a fejezet szervezeti egységenként szabályozta a beosztott tisztviselők és egyéb alkalmazottak munkakörét, elvégzendő feladatait.

A 37. § szerint: „A nyomtatványok osztályában [a 2. § szóhasználata szerint: Könyvtár!] állandóan foglalkozik 3 segédőr, 1 gyakornok, 1 laboráns [tulajdonképpen: gondnok!] és a szükséghez képest ideiglenesen alkalmazott s váltakozó számú napidíjas a következő munkakörrel:

a) Egy segédőr vezeti a címtározást, szerkeszti a szakrepertóriumokat a fennálló rendszer alapján, kezeli a kötésre kiadott könyvek naplóját . . .; végrehajtja a szakok revízióját egy szolga vagy írnok segédkezése mellett az arra kijelölt nyári szünidő alatt, jegyzéket készít a revideált szak hiányairól, a hiányokat lehetőleg felderíti, s a foganatosított revízióról a könyvtárőrnek jelentést tesz; felügyel a könyvtár egész állományára és a nyomtatványok bibliographiai segéd- és szakkönyvtárára.

b) Egy segédőr vezeti a könyvek megrendelési naplóját, eszközli a könyvtárőr által kiszemelt művek megrendelését, figyelemmel kíséri a magyar irodalom terén megjelent munkákat, a be nem küldött kötelespéldányok felől jelentést tesz a könyvtárőrnek, végzi a

reclamátiókat, a kutatók útbaigazítására és segélyezésére van; segédkezik a címtározásban, a repertorizálásban s eszközli a kiszabott határidő alatt a szakok revízióját . . .; s végrehajtja a megállapított elv szerint a folyóiratok elkülönzését vagyis minden encyclopaedicus tartalmú folyóiratot, mely legalább kéthetenkint vagy még nagyobb időközökben, de füzetes alakban — valamint minden tudományos becsű szakfolyóiratot, mely füzetekben, de bármely időközben jelenik meg, a könyvtárba, a többit ellenben a hírlaptárba sorozza.

c) Egy segédőr felügyel az olvasóteremben, vezeti a szerzeményi naplót, . . . A szerzeményi naplóba elkönyvelt nyomtatványokat azonnal megbélyegeztetni tartozik a magyar nemzeti múzeum könyvtári bélyegével. A szerzeményi naplóba bevezetett és megbélyegzett olyan munkákat, melyek füzetekben vagy kötetekben jelennek meg s nem egyszerre küldetnek be, mindaddig az olvasóterem elzárt üveg szekrényében őrzi, míg teljesekké nem váltak. Felügyel a látogatási naplókönyvre, . . . Szerkeszti a havi, negyed- és egész évi forgalmi statisztikát a szerzemények száma, értéke, az olvasók száma és az anyag számának használatáról. Intézkedik az olvasóterem tisztán tartása iránt, főfelügyeletet visz az olvasóteremben megkívántató rend és csend felett, őrködik a Szolg. Szab. 49. §-a alatt elősorolt 1—14 pontjainak [az olvasótermi szabályok] szigorú megtartása felett s minden ezen pontokkal ellenkező tényeket a könyvtárőrnek azonnal bejelent.

d) A könyvtári gyakornok kezeli a kölcsönzési naplót . . .; nyilvántartja a kikölcsönzési térítvényeket, kezeli a könyvtár hivatalos ügyiratait, azokat folyószámmal ellátja, s ennek megfelelőleg vezeti az ügyiratok mutató könyvét, készíti és folytatólagosan vezeti a kettős és a csonka példányok jegyzékét; a kívánalmi naplóba jegyzett munkákat a könyvtárőrnek bejelenti, a megszerzendőket megrendeli, . . . a kölcsönzések határidejére ügyel, a kölcsönzőket a lejárt határidő után a visszaadásra havonkint egyszer figyelmezteti, s általában a Szolg. Szab. 48. §-ában előírtak érvényesítését nyilvántartja; s végre segédkezik a címtározás és szakrepertóriumok készítésénél, hogy a könyvtár rendezési terveinek ágazatait elméletileg és gyakorlatilag elsajátítsa."

Talán nem felesleges a 37. § rendelkezései közül külön is kiemelni a Nyomtatványok Tára és a Hírlaptár gyűjtőkörének elhatárolását szabályozó részt [a *b)* pont végén]. E szerint a Hírlaptárba csak a hírlap jellegű periodikák és a nem tudományos jellegű szakfolyóiratok, valamint a két hétnél rövidebb időközökben megjelenő enciklopédikus tartalmú folyóiratok tartoztak; minden egyéb periodikumot a „könyvtárba" vagyis a Nyomtatványok Tárába kellett sorolni.

Az 1889. évi könyvtári ügyrendnek a nyomtatványok osztályában [ez volt akkor — 3 segédőrrel és 1 gyakornokkal — a könyvtár legnagyobb létszámú osztálya] végzendő munkákra vonatkozó, s az előbbiekben majdnem teljes egészében ismertetett 37. §-a képet ad arról, hogy milyen módszeres alapossággal szabályozta ez az ügyrend a könyvtári munka rendjét. Ezzel kapcsolatosan meg kell állapítani, hogy az ügyrend felépítésének elve, mely szerint a könyvtári feladatok részletes meghatározása és az egyes munkafolyamatok leírása mellett az egyes dolgozók munkakörét, a munkakörök felosztásának rendjét is tartalmazza, a könyvtári munka megszervezésének ma is érvényes, korszerű alapelve.[23]

Ez az alapelv érvényesül az ügyrendnek valamennyi könyvtári szervezeti egység munkáját szabályozó rendelkezéseiben, amelyeket a következőkben már csak kivonatosan ismertetünk.

A kézirattári munkával a 38—41. §-ig terjedő rész foglalkozik. A Kézirattár kezelésével egy segédőr volt megbízva (38. §). Részletesen szabályozta az ügyrend

23. Oberschelp, R—Schlemrieck, M.: Organisation in Bibliotheken. Dokumentation, Information (DFW), 20. évf. 1971/72 l. füzet; ism. Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom (OSZK—KMK), 1972. évi 2. szám 57—59. l.

a kéziratok beszerzését, feldolgozását, elhelyezését és nyilvántartását (39—41. §§), ami mind a Kézirattár kezelésével megbízott egyetlen segédőr feladata volt.

„A levéltár kezelésével megbízott levéltárnok egy gyakornok és egy ideiglenesen alkalmazott napidíjas segédkezése mellett" végezte a levéltári teendőket (42. §). Az ügyrend részletes utasításokat tartalmazott a levéltári anyag tekintetében is a szerzeményezés, feldolgozás, rendezés, elhelyezés, nyilvántartás és a használat módozataira vonatkozólag (43—50. §§).

A hírlaptári munkát az ügyrend 51—56. §-ai szabályozták. Az 51. § részletesen meghatározta „a könyvtár hírlapi osztályába beosztott hírlapi könyvtárőr" feladatait, aki munkáját „egy könyvtári gyakornok segédkezése mellett" végezte.

Az 52. § a hírlaptár raktározási rendszeréről intézkedett: „A hírlaptár felállítása és elhelyezése, tekintet nélkül az alakra, betűrendben és elkülönítve nyelvek szerint történik, még pedig: magyar, német, szláv és román nyelvek szerint." A további rendelkezések — 53—56. §§ — egyes hírlaptári munkafolyamatok leírását tartalmazták.

Az ügyrend V. fejezete a „laboráns" és a szolgák munkakörét szabályozta (57—61. §§), a Szervezeti és Szolgálati Szabályzat erre vonatkozó rendelkezései (Szerv. Szab. 62—70. §§) alapján; azoknál nem is bővebben, inkább csak megismételve az egész múzeumra vonatkozó ottani szabályozást. A könyvtárba beosztott „laboráns" az ügyrend 57—58. §-aiból kitűnőleg a gondnoki feladatokat végezte.

Az „Ideiglenes alkalmazottak"-ról szóló VI. fejezet — 62—63. §§ — az olvasótermi felvigyázó és a ruhatáros munkakörét szabályozta. Mindkét rendelkezését érdemes szóról-szóra ideiktatni.

„Az olvasóteremben alkalmazott felvigyázó 9-től 1 óráig az olvasóteremben tartózkodván kötelessége éber szemmel kísérni az olvasókat s vigyázni arra, hogy az olvasásra kiadott munkákat az olvasók visszaadják, be ne piszkolják, meg ne csonkítsák vagy el ne idegenítsék, ha ilyemit észlel, azt azonnal tartozik bejelenteni az olvasóteremben foglalkozó tisztviselőnek." (62. §)

„A ruhatár felügyeletével megbízott ruhatáros 9-től 1 óráig kiszolgálja az olvasóközönséget — amely idő alatt helyét, a könyvtári folyosón berendezett ruhatárat elhagynia tilos — oly formán, hogy az olvasóterembe senkit föveggel és felöltővel, csomaggal, bot- és esernyővel, könyvekkel be nem bocsát (Szolg. Szab. 49. §. 11. pont) s a most említett tárgyakat a ruhatárban elhelyezvén, a tulajdonosnak egy kérőlapot s egy számmal ellátott bárcát ad át, amelynek száma megfelel azon hely számának, ahová az illető tárgyai elhelyeztettek. A ruhatárban letett tárgyakat a ruhatáros csak a bárcának és az olvasóteremben lebélyegzett kérőlapnak visszaadása mellett adja ki az illetőnek." (63. §).

IV. Az 1909. évi múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat-tervezet

Az előbbiekben ismertetett 1889. évi könyvtári ügyrend, ami az ugyanazon évben kiadott múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat alapján készült, évtizedekre szólóan meghatározta a Széchényi Könyvtár működésének szabályait. Az 1898-ban kiadott újabb múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat — mint arra már rámutattunk — majdnem szószerinti megismétlése volt az 1889. évi szabályzatnak s így annak folytán új ügyrendet nem kellett készíteni. Az új szervezeti és szolgálati szabályzat életbelépte után a könyvtár működésében indokoltnak vagy szükségesnek vélt változtatásokat a könyvtár illetve a múzeum vezetői vagy a miniszter megfelelő külön intézkedések, rendelkezések kiadása

útján hajtották végre. Az időközben történt nagyobb jelentőségű, ügyrendi jellegű változások azután belekerültek abba a korábban már említett 1909. évi szabályzat-tervezetbe, ami ugyan formailag nem lépett életbe, mivel azonban a gyakorlatban már jórészt megvalósult intézkedéseket tartalmazott, a múzeum és benne a könyvtár működésére vonatkozó utolsó összefoglaló jellegű szabályozásnak tekinthető az első világháború végéig terjedő időszakban.

Ilyen jelentős intézkedés volt például az ötévenkénti általános állomány-revízió elrendelése, amit a könyvtár első ízben az 1900. évben hajtott végre;[24] továbbá az olvasóterem nyitvatartási idejének meghosszabbítása 9-től délután 4 óráig, 1904 októberétől kezdődően.[25] Mindkét kérdést részletesen szabályozta azután az 1909. évi múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzat tervezete.

Ez a tervezet nyilvánvalóan ismét a korábbi szabályzat alapulvételével készült; számos rendelkezése szóról szóra egyezik az 1898. évi szabályzat szövegével, bár szerkezetében attól — ha csak kis mértékben is — eltér.

Az 1909. évi szabályzat-tervezetnek a Széchényi Könyvtárat érintő figyelemre méltó új, vagy részben új rendelkezései a következők voltak.

A könyvtár elnevezése az új szabályzatban: „Országos Széchényi könyvtár" — ebben a szórendben és a családnév két *é* betűvel; ebben a tekintetben a korábbi szabályzatok gyakorlata ingadozó és következetlen volt.

A Széchényi család által javaslatba hozott három könyvtári alkalmazottat — a nyomtatványi osztály egyik őrét, egyik segédőrét és egyik szolgáját — a vallás- és közoktatásügyi miniszter „a múzeumi igazgató előterjesztése alapján" nevezi ki; így rendelkezett a tervezet 9. §-a. A korábbi szabályzatban a múzeumi igazgató előterjesztéséről nem volt szó, bár ez eléggé természetesnek tűnik.

A könyvtár feladatát az új szabályzat 49. §-a a következőképpen állapította meg:

„Az Országos Széchényi Könyvtár hivatása Magyarországon megjelent minden nyomtatványnak, valamint ama külföldi nyomtatványoknak felkutatása és gyűjtése, melyek Magyarországra bármi tekintetben is vonatkoznak; célja továbbá hasonló természetű kéziratok, oklevelek és egyéb irományok felkutatása és eredetiben vagy hű másolatban való megszerzése. A könyvtár feladata mindez anyagot a kutatás számára használható állapotba helyezni s e célból a szükséges általános tudományos segédkönyveket is megszerezni. — A könyvtár örök letéteménykép az illető család tulajdonjogának fenntartásával családi levéltárakat is elfogad megőrzés, kezelés és tudományos felhasználás céljából."

Segédkönyvtári anyag gyűjtésére vonatkozó rendelkezéseket korábban csak az 1889. évi könyvtári ügyrend már ismertetett szakaszai tartalmaztak; a múzeumi szervezeti és szolgálati szabályzatok közül először az 1909. évi szabályzat

24. *Magyar Könyvszemle* 1901. évf. „*A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1900. évben.*" „A könyvtár nyomtatványi osztályának első általános revízióját szükségessé tette az a körülmény, hogy az 1875-ben befejezett nagy rendezés óta revízió csak egyes szakokban történt, pedig évtizedek alatt s a nagy forgalom következtében szinte elkerülhetetlen, hogy valamely szakba tartozó könyvek más szakba ne kerültek vagy el ne tévedtek légyen; s így hiányzókul tűntek fel oly könyvek, melyek megvannak, de tévedés következtében, jelzetük hasonlósága miatt, más szakba osztattak. Hogy állagunkat bizonyosan tudjuk, hiányainkat konstatáljuk, hogy az évtizedek alatt bekövetkezett beosztási hibákat kiküszöböljük, kénytelenek voltunk az egész állományt átvizsgálni; s ezt a nagy műveletet öt évenkint ismételni fogjuk, mikoris az első ízben szerzett gyakorlati tapasztalatok a munkálatot nagyban meg fogják könnyíteni."

25. *Magyar Könyvszemle* 1905. évf. „*A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1904. évben.*"

foglalkozik ezzel a kérdéssel, és pedig a tudományos kutatás érdekeire való hivatkozással.

Változást jelentett a korábbi szabályzathoz képest az, hogy a gyűjtési feladatok felsorolásánál — az 1889. évi ügyrend sorrendjével megegyezően — a nyomtatványok kerültek az első helyre; és figyelemre méltó az a tény, hogy az új szabályzat szövegében a nyomtatványok gyűjtésénél elmaradt a kötelespéldány törvényre, az 1897. évi XLI. tc-re való hivatkozás. Ez talán azt a célt szolgálta volna, hogy hangsúlyt kapjon a hazai nyomtatványok gyűjtésénél a teljességre való törekvés, függetlenül attól, hogy milyen mértékben érvényesül a gyakorlatban a kötelespéldányok beszolgáltatását elrendelő törvény.

A hírlapkönyvtár elnevezése az új szabályzatban: „hírlaptár" (50. §). A korábbi gyakorlat e tekintetben is ingadozó volt.

Külön szakasz (52. §) szabályozta az új szabályzatban az örökletéteményképpen átvett családi levéltárak kezelését és használatát.[26]

Részletesen szabályozta az új szabályzat az állományrevízió kérdését.

Az 53. §. szerint: „A könyvtári anyag általános revíziója, mely elsősorban a nyomtatványi osztályra terjed ki, ötévenként megy végbe. A revízió tartama alatt a könyvtár használata korlátozva van. Ez általános revízió és az erre a célra felfogadandó kisegítő személyzet költségei az állami költségvetésben nyernek fedezetet. — Részleges revíziókról a mutatkozó szükséghez képest az osztályvezető gondoskodik. Revízió idején az illető könyvtári szak a közönség által nem használható. — Úgy az általános, mint a részleges revízió eredményéről az osztályvezető az igazgatónak jelentést tesz."

A kéthavi — július és augusztus — nyári szünet az új szabályzat szerint is a revízióra és a tisztogatásra szolgált (55. §. 1.), s ebből következik, hogy nemcsak a részleges revíziókat, hanem az ötévenkénti általános nagy revíziót is lehetőleg a nyári szünidőben kellett elvégezni. Igen fontos volt az új szabályzatnak az a rendelkezése, hogy az általános állományrevízió költségeiről az állami költségvetésben külön kellett gondoskodni; ezek a kiadások tehát nem terhelték a könyvtárnak, illetve a nemzeti múzeumnak — egyébként ugyancsak az állami költségvetésbe felvett — rendes évi költségvetését.[27]

Az 1909. évi szabályzatnak a könyvtári állomány kölcsönzésére vonatkozó rendelkezései szóról szóra azonosak a korábbiakkal. Nagyjában megegyeznek az előző szabályozással az olvasóterem használatára vonatkozó előírások is. Itt azonban mégis voltak bizonyos változtatások a korábbi rendelkezésekhez képest.

Ezek között talán a legjelentősebb volt az olvasóterem nyitvatartási idejének meghosszabbítása. Az új szabályozás szerint az olvasóterem hétköznapokon általában 9-től 4 óráig, s csak szombaton volt 9-től 1-ig nyitva (55. §. 1.), szemben a korábbi szabályozás minden hétköznapon egyformán 9-től 1-ig tartó nyitvatartási idejével. Ezt a nyitvatartási rendet egyébként a könyvtár — mint azt korábban említettük — már 1904 októberében bevezette.

A tudományos kutatómunka elősegítését szolgálta az új szabályzatnak az az intézkedése, mely szerint a tudományos kutatók, ha óhajukat a könyvtár

26. Ezt a kérdést később — 1914-ben — egy külön miniszteri rendelet szabályozta: Szabályzat a családi levéltáraknak a M. N. M.-ban való letéteményezésére és kezelésére; 78.077 /1914 Vkm. sz. r. Hiv. Közlöny 1914:26. szám.

27. Az OSZK általános állományrevíziójának külön költségeire az 1900., az 1905. és az 1911. évi állami költségvetésben 2000—2000 Korona volt előirányozva. Lásd: Indokolás a Vkm. 1911. évi költségvetéséhez, 140. lap.

vezetőjénél előre bejelentették, délelőtt 9 és délután 1 óra között a könyvtárat a két nyári hónapban is használhatták (55. §. 1.).

Megismételte az 1909. évi szabályzat a korábbi szabályzatnak azt a rendelkezését, mely lehetővé tette a tudományos kutatók számára, hogy az olvasóterem nyitvatartási ideje alatt a könyvtárt „tudományos búvárlat céljából" az erre a célra kijelölt külön dolgozóteremben használják (1898. évi Szab. 54. §. 14. 2. bek. — 1909. évi Szab. 55. §. 18. 2. bek.). Új viszont az 1909. évi szabályzatnak ezzel kapcsolatos az a rendelkezése, hogy: „Kéziratok, oklevelek, ritkaságok csakis ezen külön dolgozó helyiségben használhatók" (55. §. 18. 2. bek.). Ilyen megszorítást korábban csak a levéltári anyag tekintetében tartalmazott az 1889. évi könyvtári ügyrend 26. §-a. Olyan intézkedés volt ez, amely egyaránt szolgálta a könyvtári anyag védelmét és a tudományos kutatás érdekeit.

Új rendelkezés volt az 1909. évi szabályzatban az is, hogy: „A könyvtár olvasótermében regények, szépirodalmi művek csak igazolt tanulmányozás céljaira adatnak ki" (55. §. 10.). Ez okszerűen következik a könyvtárnak a 49. §-ban meghatározott feladatából, mely szerint a könyvtárnak a kutatás számára kell anyagát használhatóvá tennie. Hangsúlyozni kívánta ez a szabályzat azt, hogy a Széchényi Könyvtár nem szórakoztatási célú közművelődési intézmény. Ez egyébként félreérthetetlenül kitűnt már az 1866. évi olvasótermi szabályzatból is (3. §.), mint arra e szabályzat ismertetése során is rámutattunk.

Az olvasóterem meghosszabbított nyitvatartási idejével függött össze az 1909. évi szabályzat 56. §-ának következő rendelkezése:

„A könyvtár tisztviselőinek egyike váltakozó sorrendben du. 1 órától 4 óráig felügyeletet tart s a rendre és a könyvtári kiszolgálás pontosságára felügyel. A délutáni felügyeletet teljesítő tisztviselő a délelőtti hivatalos működéstől fölmentetik. — A délután 4 óráig tartó könyvtárnyitás idejében a könyvtári szolgaszemélyzet délelőtt 8 órától délután 4 óráig, egy órai távozási idő engedélyezésével, a könyvtárban jelen lenni tartozik. A meghosszabbított munkaidőért anyagi kárpótlásban részesül, melyről az állami költségvetés gondoskodik."

Erre az új rendelkezésre azért volt szükség, mert az új szabályzat a könyvtár nyitvatartási idejét a korábbi szabályzat rendelkezéséhez képest — az időközben már bevezetett új nyitvatartási rendnek megfelelően — meghosszabbította, viszont a hivatali idő tekintetében továbbra is a régi szabályozás maradt érvényben, mely szerint a hivatalos órák hétköznaponként reggel 9 órától délután 1 óráig tartottak.

Már utaltunk rá, hogy az 1909. évi szervezeti és szolgálati szabályzat a könyvtári nyitvatartási idő tekintetében tulajdonképpen csak legalizálni kívánta az évek óta fennálló tényleges helyzetet, hiszen a meghosszabbított nyitvatartási időt a könyvtár már 1904. októberében bevezette. Ennek megfelelően a szolgaszemélyzetnek a szabályzatban említett anyagi kárpótlása is már korábban megtörtént. Első ízben az 1905. évi állami költségvetési előirányzat gondoskodott erről.[28]

28. Ez a költségvetési előirányzat egyébként sohsem vált törvénnyé, mert 1905-ben nem volt törvényes állami költségvetés. A ténylegesen teljesített kiadások és befolyt bevételek elszámolásáról az 1906: II. tc intézkedett. A költségvetési javaslatban „a Széchényi Országos Könyvtár használati idejének meghosszabbításával járó felügyelet költségeire" . . . 3000 Korona volt előirányozva. A miniszteri indokolásból: „E meghosszabbított nyitási idő alatt a tisztviselők váltakozó sorrendben, minden anyagi kárpótlás nélkül ajánlották fel szolgálatukat, ellenben a terhes és három órával meghosszabbított időre kiterjedő

Az 1909. évi szervezeti és szolgálati szabályzatnak, helyesebben szabályzattervezetnek a csere és másodpéldányok kezelésére vonatkozó rendelkezései (VIII. fejezet), valamint a múzeumi segédszemélyzet munkáját szabályozó rendelkezések (IX. fejezet) szinte szóról szóra megegyeznek a korábbi szabályzat rendelkezéseivel.

Teljesen új viszont ebben a tervezetben az, hogy egy külön fejezetben (X. Fegyelmi szabályzat) magában foglalta a múzeumi alkalmazottakra vonatkozó részletes fegyelmi szabályokat. Már említettük, hogy a múzeumi alkalmazottak fegyelmi szabályzatáról mind az 1889. évi, mind pedig az 1898. évi szervezeti és szolgálati szabályzat említést tett, maga a szabályozás azonban végül is mind a két korábbi szabályzatból kimaradt.

A Könyvtár szervezetére vagy működésére vonatkozó átfogó jellegű szabályozás — mint azt már említettük — az 1909. évi tervezet elkészítése után sem történt az első világháború végéig terjedő időszakban. Az 1914-ben kitört világháború éveiben már nyilvánvalóan nem is lett volna értelme ilyen szervezeti vagy ügyrendi szabályzat kibocsátásának. Viszont éppen a háborús viszonyok új feladatokat is állítottak a Könyvtár elé. A világháború eseményei s az ezek által előidézett rengeteg irodalmi termelés szükségessé tették, hogy a Könyvtár — amint az a hivatalos jelentésben olvasható — „kezdettől igyekezzék a világháború irodalmának s az azzal kapcsolatos magán- és hivatalos jellegű apró nyomtatványoknak a lehető teljességben birtokába jutni." Ezért jött létre a Könyvtár Háborús Gyűjteménye, ami az első két évben célszerűségi okokból a Levéltár kezelésében volt, majd 1916-ban a Könyvtár önálló osztályává lett.[29]

Ebben az időben — 1916-ban létesült a Könyvtárban ideiglenesen egy Folklore-gyűjtemény is; és végül már a világháború alatt megkezdődtek egy önálló Zenei Osztály felállításának előkészítő munkálatai.[30] Ennek megvalósítása azonban már a háború utáni évekre maradt.

Statuten für die Organisation, Geschäftsordnung und den Leserdienst von dem ungarisch-österreichischen Ausgleichsgesetz bis zum Ende des ersten Weltkrieges. 1867—1918

L. FARKAS

Der auch heute gebrauchte grosse Lesesaal der Széchényi Bibliothek für 80 Personen wurde dem Publikum am 4. Juni 1866 übergeben. Die Gebrauchsstatuten für den Lesesaal wurden einige Tage vor der Eröffnung angefertigt und ein Exemplar davon wurde im Lesesaal ausgehängt. In diesem kurzen — aus zwölf Paragraphen bestehenden Statut — waren die

kiszolgálás költségei . . . 300 nyitási napot véve alapul egy éven át 1905.— K.-ra rúgnak. Ezenkívül az olvasóteremben gyakorlandó felügyelet céljaira szükséges egy szakképzett díjnoknak napi 3,— K. díjazás mellett való alkalmazása; ennek díjazása tehát egy évre 1095,— K-ba kerül, minélfogva a két szükséglet együtt 3000,— K-t tesz ki."

29. *Jelentés a M. N. M.* 1913—23. *évi állapotáról és működéséről.* 42—43. l. — — Holub József: *Az OSZK háborús gyűjteménye.* = *Magyar Könyvszemle.* 1915. 99—101. l.

30. *Jelentés a M. N. M.* 1913—23. *évi állapotáról és működéséről.* 45—46. l.

Regeln für den Gebrauch und für die Ordnung des Lesesaales sehr prägnant, doch klar und gründlich abgefasst. Laut dieser Vorschrift ist im Lesesaal kein Lesen als Zerstreuung gestattet. Sie enthält ganz ernste Massnahmen zum Schutz des bestandes der Bibliothek und auch zur Sicherung der ungestörten Forschung.

Die Vorschrift spricht nicht von der Ausleihe der Bücher. Aus den Schriften gleichen Alters sind folgende Gebräuche festzustellen. Die Bibliothek lieh Bücher zum Mitnehmen nur den Universitätsprofessoren und den Mitgliedern der Wisseenschaftlichen Akademie aus, in die Provinz verlieh sie nur an Bibliotheken und Schulen, ins Ausland waren die Bücher nur an grössere öffentliche Bibliotheken ausleihbar. Unika, Raritäten, Handschriften und Urkunden hat die Bibliothek an Private garnicht ausgeliehen. Auch die Ausleihe der kurrenten Periodika war verboten.

Die erste ausführliche Regelung der Organisation und des Betriebes der Bibliothek wurde im Jahre 1889 angefertigt innerhalb der Organisations- und Betriebsstatuten des Ungarischen Nationalmuseums, begutachtet vom Minister für Religion- und Unterrichtswesen. Die Széchényi Bibliothek war ja eine Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums. Dieses Statut bestimmte genau die Aufgaben und die Gliederung der Organisation der Bibliothek Széchényi, legte die Regeln für die Anstellungen und Dienstverhältnisse, ferner für die Bezüge des Bibliothekpersonals fest und regelte auch die Frage der bei der Anstellung erwünschten Ausbildungs-Erfordernisse. Sie enthielt auch ausführliche Vorschriften für den Brauch des Lesesaales und für die Ausleihe. Diese Vorschriften des Statuts bilden eine beinahe selbstständige Dienstordnung des Lesesaales, und sind so präzis, mit so viel Umsicht formuliert, dass sie — mutatis mutandis — auch heute bestehen könnten. Von grundsätzlicher Bedeutung war jene Vorschrift des Statuts, welche, den Gebrauch für unentgeltlich erklärte.

Das ausführliche Ordnen der Arbeit innerhalb der Bibliothek wurde von dem Organisations- und Dienststatut in den Bereich einer von der Bibliothek selbst angefertigten, aber vom Minister begutachteten separaten Gescheftsordnung gewiesen. Auf Grund dessen wurde noch im selben Jahre — 1889 — die erste ausführliche Geschäftsordnung der Bibliothek angefertigt.

Dieses Organisations- und Dienststatut des Museums vom Jahre 1889 war bis 1898 gültig, dann erliess der Minister für Religions- und Unterrichtswesen eine neue Organisations- und Dienstordnung des Museums, das aber für die Bibliothek im Vergleich mit dem vorigen Statut keine bedeutende Änderungen enthielt. Gerade darum wurde auch keine neue Geschäfftsordnung auf Grunde des neuen Statuts angefertigt.

Dieses im Jahre 1898 herausgegebenes Organisations- und Dienststatut blieb ganz bis zum Ende des jetzt besprochenen Zeitraumes gültig. Im Jahre 1909 wurde zwar ein neuer Statutentwurf angefertigt, doch wurde diese nicht begutachtet, blieb also nur ein Entwurf, wurde nie bekräftigt.

Dieser Statutsentwurf enthielt auch ausführliche Vorschriften über die fünfjährlich durchzuführende allgemeine Bestandrevision. Diese wird von der Bibliothek — auf Grund einer ministerialen Verordnung — schon seit dem Jahre 1900 regelrecht abgehalten. Die Öffnungszeit des Lesesaales wurde neu geregelt bzw. verlängert von diesem Entwurf, die Bibliothek hat diese neue Öffnungszeit eigentlich schon früher — seit dem Jahre 1904 — eingeführt. Bezüglich des Gebrauches des Lesesaals erklärt dieser Statutsentwurf — gleich dem Lesesaalstatut vom Jahre 1866 — wieder deutlich, dass im Lesesaal der Bibliothek Romane und schönliterarische Werke nur zum nachgewiesenen Studium ausgehändigt werden können.

Am Ende der besprochenen Periode zur Zeit des Ersten Weltkrieges im Jahre 1914 begann die Bibliothek mit einer separaten Sammlung der Dokumente und Materialen des Weltkrieges um die Literatur des Weltkrieges geordnet zusammenzuhalten.

IV.

KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége

BORSA GEDEON

Joannes MANLIUS (Mannel, Mandelz) 1582-től 1605-ben bekövetkezett haláláig Nyugat-Magyarország több helységében dolgozott, mint nyomdász. Ez irányú tevékenységével a szakirodalom viszonylag bőven foglalkozott. Az erre vonatkozó ismereteket legutóbb Karl SEMMELWEIS foglalta össze a reá vonatkozó irodalommal együtt.[1] Könyvkötői működése már távolról sem ilyen ismert. Talán azt is lehetne mondani, hogy ez inkább csak megsejtett, sem mint bizonyított volt.

Elsőként GULYÁS Pál írt erről. Szerinte „több eredeti kötésben reánk maradt Mannel-féle és nagyszombati nyomtatvány egységes kötéstílusa arra vall, hogy mind MANNEL, mind TELEGDI nyomdájának megvolt a maga könyvkötészete."[2] Saját magam MANLIUS 1584. esztendőre készült német nyelvű naptárának (RMNy 537) soproni unikuma részletes leírása során a következőket írtam: „A korabeli, egészbőrkötés, amelyben a naptár ránkmaradt, feltehetően szintén MANLIUS műhelyéből származik. A Sopronnak ajánlott példányt — amelyet azóta is a város levéltárában őriznek — nyilván bekötve küldte a nyomdász."[3] A fentieket átvette FITZ József is.[4]

A könyvtermelés és forgalmazás ma több, világosan elkülönülő foglalkozási ágra oszlik, mint amilyen a kiadás, nyomtatás, kötés, kereskedés. Ezek közül kettőt vagy többet együtt ma is sok esetben művelnek: a könyvkereskedő egyben kiadó, a kiadónak nyomdája van stb. Fokozott mértékben áll ez az összefonódás a korábbi évszázadokra: a nyomdászok számos esetben a saját költségükre jelentették meg kiadványaikat, tehát egyben kiadók is voltak, a könyvkötők egyben kereskedtek is stb. Ha ezeket a körülményeket maguk a nyomtatványok feltüntették, úgy ezekről utólag viszonylag elég jó kép alkotható. A nyomtatás, kereskedés, kiadás, bizományosság tehát felkerül, hogy felkerülhet a műre, de a könyvkötésre vonatkozólag a nyomtatvány maga nem szokott elárulni semmit sem. Ez a jelentős forráshiány a legfőbb oka annak, hogy a könyvkötészet történetére vonatkozó ismeretek jóval korlátozottabbak, mint a nyomdászaté. Miután a

1. *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts* (1582—1823). Eisenstadt 1972, 51—52. l.
2. *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Budapest, 1931, 246. l.
3. *Magyar Könyvszemle.* 1955. évf. 117—118. l.
4. *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II.* Budapest. 1967, 267. l.

nyomtatványok címlapja, előszava vagy kolofonja nem szokott szólni a könyvkötésről — a korabeli iratok és feljegyzések mellett — csak magukat a kötéseket lehet „vallatóra fogni". Ehhez azonban az a szükséges, hogy a könyvek milliói közül kiválasszuk a vizsgálandó könyvkötőműhely termékeit. Ez a legnehezebb feladat. Különösen hasznos tehát, ha ebben az embert a szerencse is segíti. Így történt velem, amikor 1972 szeptemberében a németújvári ferencesek könyvtárában régi magyarországi nyomtatványok után kutattam.

E gyűjtemény anyagát néhány évvel korábban P. Theodor Tabernigg rendkívüli gonddal és hozzáértéssel rendezte, majd katalogizálta. A feltárás nem szorítkozott magukra a nyomtatványokra, hanem kiterjedt a korábbi tulajdonosokra vonatkozó bejegyzésektől a kötéstáblákból „kikandikáló" töredékekig minden lényeges adatra is.

Ehhez tudni kell, hogy a régi könyvkötők a táblák merevítésére vagy fából, vagy papírlemezekből álló lapokat alkalmaztak. Az ilyen kartonlemezek egy részét, hogy a költséget csökkentsék, kiselejtezett papírok összeragasztásával állították elő. Ehhez felhasználtak minden kezük ügyébe akadó papírhulladékot az eldobott levéltől a hasznavehetetlen könyvcsonkig. Nyomdák esetében természetes anyagforrást jelentett ehhez a működésük során keletkező selejtpapír. A korábbi századokban, a kézzel merített papír idején, annak ára a mainál jóval magasabb volt, ezért azzal igen takarékosan bántak az írásnál és a nyomtatásnál egyaránt. Ennek ellenére bizonyos mennyiségű makulatúra mégis elkerülhetelenül keletkezett a nyomtatás művelete során. Gondoljunk csak a próbanyomatokra, a korrektúrákra, a hibás nyomatokra stb. Ezeket akkoriban — éppen a papír drágasága miatt — általában nem dobták el, illetve nem égették el, hanem sokszor az említett módon kötéstáblák készítéséhez másodlagosan, újra felhasználták. Németújvárott az említett rendkívül gondos feltárásnak volt köszönhető, hogy viszonylag könnyen kikereshettem azokat a köteteket, amelyek sérült kötéstábláiban magyar nyelvű nyomtatványok voltak felfedezhetők. Ezek közül két igen hasonló kötés ragadta meg figyelmemet. Mindkettőben Manlius jellegzetes betűtípusaival készült nyomtatványokból összeragasztott kötéstáblák voltak. Gondosabb vizsgálat alapján megállapítható volt, hogy a kötések bőrtábláiba nyomott és az azt díszítő minták azonosak, tehát ugyanabból a könyvkötőműhelyből származtak. Manlius nyomtatványaiból álló makulatúra pedig a kötéstáblákba következetesen nyilván csak az ő saját műhelyében került. Így sikerült tehát két biztosan Manlius műhelyéből származó kötést meghatároznom. Az ezeken előforduló díszítések azután továbbiakhoz vezettek. Az együttesen használt minták köre a németújvári könyvtár köteteinek újabb és újabb átnézésével egyre bővült. Végül is tizennégy kötetet és az azokon található húsz díszítőelemet sikerült regisztrálni.

Bécsben az Österreichische Nationalbibliothekban levő Manlius-féle nyomtatványokat is átnéztem, de ezek egyike sem volt Manlius műhelyére jellemző kötésben. Budapesten már valamivel több szerencsével jártam, mert mind az Egyetemi Könyvtárban, mind az Akadémiai Könyvtárban akadt ilyen kötés. A már fentebb említett soproni naptár nyomán végignéztem az ottani gyűjteményeket is. És nem hiába: az evangélikus egyház könyvtárában egy, a városi levéltár kalendáriumgyűjteményében pedig további hét Manlius-kötésre bukkantam. Ez utóbbiak között négy olyan is akadt, amelyen Manlius a nevét is feltüntette. Ez a szignálás azután megnyugtató módon és véglegesen bizonyí-

totta a kötések eredetét, illetve összetartozását. A soproni kötéseken a már korábbról megismertekkel együtt használva nyolc új díszítő mintát lehetett megkülönböztetni. Így az azonosított Manlius-kötések száma 24-re, a mintáké pedig 28-ra emelkedett. Ez már elegendőnek tűnt ahhoz, hogy az eddigi megállapításokat összegezzük és abból bizonyos következtetéseket is levonjunk.

A kötések MANLIUS közel negyedszázados magyarországi tevékenységének szinte egész idejét felölelik: az 1584-re szóló saját naptárától az 1605-re szóló kalendáriumig. Ezeknek a kiadványoknak köttetése csakis érvényességük kezdetét közvetlenül megelőző hónapokban történhetett; ez a körülmény így igen pontos datálást tesz lehetővé. A könyvek esetében a kötésre azok megjelenését követőleg bármikor sor kerülhetett, akár évtizedek múlva is: a nyomtatás ideje tehát csak „post quem" időhatárul szolgál. A naptárak kinyomtatására — azok ajánlásainak tanúsága szerint — többnyire a tárgyesztendőt megelőző év második felében került sor. Ezek beköttetése is csak akkor volt időszerű. MANLIUS könyvkötői működését tehát már rögtön hazánkba érkezése után elkezdte és haláláig folytatta.

Az eddig előkerült 24 kötés időrendben két nagy csoportra osztható: a nagyobbik 18 darabbal a nyolcvanas évek termése, a másik hat naptárból áll, amelyek az 1599—1605. évekre szólnak. A kettő között tehát jelenleg közel egy évtizedes űr van. Ez természetesen aligha jelenti azt, hogy MANLIUS ezalatt felhagyott volna a nyomtatással párhuzamosan űzött könyvkötői tevékenységével. Sokkal inkább az eddig felismert Manlius-féle kötések viszonylag korlátozott száma és esetlegessége magyarázza azt, hogy nem ismerünk kötést a kilencvenes évek túlnyomó részéből.

Sorra véve a nyomtatványokat, amelyek MANLIUS könyvkötésében maradtak fenn, arra az érdekes megállapításra jutunk, hogy a 24-ből csupán három saját sajtójának terméke. Az ember joggal feltételezhetné, hogy egy nyomdász, aki egyben könyvkötő, elsősorban saját kiadványainak bekötésével foglalkozott. Ez nyilván így is volt, de az eddig regisztrált Manlius-kötések mintegy kétharmada Németújvár és időnként egyben MANLIUS ura, BATTHYÁNY Boldizsár könyvtárából származik. E neves, művelt, humanista főúr 1590-ben bekövetkezett haláláig igen nagyméretű és értékes könyvtárat gyűjtött egybe. Ennek egy része azután unokája, BATTHYÁNY Ádám akaratából a németújvári ferencesek könyvtárának alapját képezte. Ezt a kolostort ugyanis ő alapította. Így került tehát Boldizsár könyveinek egy része is ide, ahol ma 330 kötetet őriznek „Balthasar de Batthyán" tulajdonmegjelölést tartalmazó kézírásos bejegyzéssel.[5] Azonban joggal feltehető, hogy ezt nem minden kötet címlapjára írták be így a Batthyány-könyvtárból származó könyvek száma magában a mai németújvári ferences könyvtárban is nagyobb lehet ennél.

A Manlius-féle kötésben fennmaradt 14 németújvári kötet közül hatban szerepel BATTHYÁNY Boldizsár neve.[6] A könyvtárnak a ferenceseknek való átadását megelőző időből csak egyetlen másik névbeírás található egy könyvön[7] éspedig BEYTHE Andrásé. Az ő nevét azután egy későbbi kéz kihúzta. Valamennyi

5. *Biblos*. 1972. évf. 167—170. lapjain P. Theodor TABERNIGG könyvtártörténeti összefoglalója.
6. Jelzetük 2/50, 2/51, 2/52, 3/71, 3/215, 3/254.
7. Jelzete 3/86.

nyomtatvány, amelyet MANLIUS bekötött, Boldizsár 1590-ben bekövetkezett halála előtt készült. Ez is megerősíteni látszik a Manlius-féle kötések és Boldizsár közötti összefüggést. Aligha téves tehát annak feltételezése, hogy MANLIUS BATTHYÁNY Boldizsár könyvtára számára egész sor könyvet kötött be. Ehhez további bizonyítékul szolgál az a kötet is, amelyet BATTHYÁNY Boldizsár könyvtárából a 17. század második felében a soproni evangélikus egyház könyvtárába került és ma is ott őrzik.[8] Köztudott, hogy protestáns felfogása miatt Krajnából (a mai Szlovéniából) menekülni kényszerült MANLIUS BATTHYÁNY Boldizsár oltalma alá helyezte magát 1582-ben. Itt is dolgozott azután 1585-ig, ahová 1589-ben rövid időre újra visszatért. Harmadszor és utoljára 1595—1597 között nyomtatott Németújvárott MANLIUS, most már Boldizsár fia és utóda, Ferenc városában.

A ma Németújvárott (Güssing) és a soproni evangélikus könyvtárban őrzött nyomtatványok, amelyeket MANLIUS kötött be a volt tulajdonosokra vonatkozó kézírásos bejegyzések és a könyvtári jelzet feltüntetésével időrendben a következők:

1. Jovianus, Johannes: Carminum, quae quidem extant omnium. Tom. IV. Basel 1556 officina Henricpetrina. — 8°
   „Balthas. de Batthyan" — „Conv. Nem. 1661" Güssing 3/71
2. Jovianus, Johannes: Opera I—III. Basel (1566) Sixtus Henricpetri. — 8°
   „Balth. de Batthyan" (I—III) — „Conv. Nem. 1661" (I)
   Güssing 2/50, 2/51, 2/52
3. Lascovius, Petrus: De homine magno . . . Wittenberg 1585 haeredes Cratonis. — 8°
   „Andreae Beythe" — „Conv. Nem. 1661" Güssing 3/86
4. Dionysius Halicarnasseus: Scripta, quae extant, omnia . . . Frankfurt a.M. 1586 Wecheli haeredes. — 2°
   „Balthas. de Batthyan" Güssing 3/254
5. Fox, John: Eicasmi seu meditationes . . . London 1587 George Byshop. — 2°
   „Balthas. de Batthyany" — „Georgii Severini Con. Aul. ej. M. B. Adami de Battyan 1629" — „ML" [Matthias Lang] Sopron, ev. Lb. 99
6. Pezelius, Christophorus: Septima pars argumentorum . . . Neustadt a. H. 1588 Matthaeus Harnisch. — 8° Güssing 2/8
7. Tasso, Torquato: Delle lettere familiari. Bergamo 1588 Comino Ventura. — 4° Güssing 4/250
8. Maffeus, Johannes Petrus: Historiarum Indicarum libri XVI. Köln 1589 off. Birckmannica, Arnold Mylius. — 2°
   „Balthas. de Batthyan" — „Conv. Nem." Güssing 3/215
9. Paracelsus: Bücher und Schrifften. I—V. Teil + Appendix. Basel 1589 Konrad Waldkirch. — 4°
   „Conv. Nem 1661" (IV) Güssing 4/248, 2/249
10. Paracelsus: Erster (Ander) Theil der Bücher und Schrifften. Basel 1589 Konrad Waldkirch. — 4°
    „Conv. Nem. 1661" Güssing 4/242, 4/243

8. Jelzete Lb. 99.

11. Schramm, Johann: Fasciculus historiarum, das ist Historien und Exempel . . . Leipzig 1589 Zacharias Berwaldt, Hennig Gross. — 2°
Güssing 3/217

Batthyány németújvári könyvtárával kapcsolatban megállapítható, hogy a Manlius által kötött könyvek közül legtöbbet, szám szerint hetet 1589-ben nyomtattak, további kettőt pedig 1588-ban. Miután Batthyány Boldizsár, akinek a neve a kötetek egy részén fel van tüntetve, 1590-ben meghalt, jogos tehát a feltételezés, hogy e kötéseket Manlius — legalább is többségükben — 1589 végén vagy 1590 elején készítette.

Ez egyben magyarázatul is szolgálhat arra a legutóbbi időkig ismeretlen körülményre, hogy Manlius 1589-ben rövid időre visszatért Németújvárra. Alig egy évtizede került elő az „Österreichische Nationalbibliothek" gyűjteményéből egy német nyelvű kis nyomtatvány, amely címlapján az 1589. évszámot, kolofonjában pedig a „Giessingen durch Hans Mannlin" megjelölést viseli.[9] Miután egyrészt a nyomdász 1587-től 1592-vel bezárólag Monyorókeréken dolgozott, másrészt mind a város, mind Manlius neve szokatlan formában van feltüntetve a kiadványon, felmerült és mai napig sem aludt el a gyanú, hogy az évszám talán egy korábbi, ma már ismeretlen első kiadást jelöl.[10] A betűtípusok alapján azonban semmi okunk kételkedni abban, hogy a nyomtatvány Manlius sajtója alól került ki 1589-ben (RMNy 634). A fentiekben kifejtett könyvkötői tevékenység elfogadható magyarázatot ad arra is, hogy Manlius Batthyány Boldizsár Németújvárott őrzött könyvtárához tért vissza átmenetileg Monyorókerékről.

Sok fejtörést okoz a nyomdászattörténettel foglalkozóknak, hogy vajon miből is tudtak a régi korok nyomdászai megélni, hiszen a ma ismert kiadványaik számát és terjedelmét figyelembe véve szinte elképzelhetetlen, hogy azok előállítása elegendő létalapot biztosított volna számukra. Így tehát jogos az a feltételezés, hogy ma már nagyon sok régi kiadvány nem ismeretes. A fenti példa azonban jó tanulság arra, hogy a megélhetés forrását általában nem egyedül a nyomtatás képezte. Manlius tehát a nyomtatás mellett a könyvkötéssel, sőt mint a később ismertetendő naptárak egy része bizonyítja, könyvkereskedéssel is foglalkozott. Így nem kell azt gondolnunk, hogy nyomdászok teljes munkaidejét kizárólag nyomtatványok előállítása töltötte ki. Manlius 1589—90. évi datált és ma ismert könyvprodukciója bizony elég szegényes: egy 12-rét alakú 204 leveles (RMNy 630), egy nyolcadrét alakú 40 leveles (RMNy 634) és egy további 63 leveles (RMNy 647) kiadvány. Ez összesen 47 ívet tesz ki, ami két évre sehogy sem biztosítja egy akár milyen szerény könyvnyomtató műhely gazdaságos működtetését. Ha azonban ez kiegészül a Batthyány Boldizsár könyvtára számára végzett jelentős mennyiségű könyvkötéssel és a beszerzett művek legalább egy részének könyvkereskedői forgalmazásával is, akkor Manlius megélhetése már sokkal inkább biztosítottnak látszik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy műhelyéből ezekben az években már nem kerülhetett ki ma már ismeretlen más sajtótermék. Szinte biztos, hogy igen, hiszen a ma ismert 16. századi hazai nyomtatványoknak mintegy a fele, csak egyetlen, vagy csak töredékes példányból ismeretes.[11]

9. *Magyar Könyvszemle.* 1964. évf. 165—166. l.
10. Vö. 1. jegyzet 28. l.
11. *Magyar Könyvszemle.* 1966. évf. 64. l.

Jogos a feltételezés, hogy MANLIUS kiadványainak legalább egy részét saját maga be is kötötte. Ennek ellenére — amint erről már fentebb is szó esett — eddig mindössze három ilyen példány került elő. Ennek a viszonylag kis számnak részben az a magyarázata, hogy MANLIUS nyomtatványainak — akárcsak a többi magyarországi könyvnek — jelentős része nem korabeli, hanem újabb kötésben maradt fenn. A nyomtatással egyidős kötések egy része kivitele alapján viszont nem tulajdonítható MANLIUSnak.

Érdekes módon éppen ezekre a kötésekre figyelt fel mind GULYÁS Pál, mind FITZ József. GULYÁS[12] szerint: „A budapesti Egyetemi Könyvtár egykorú aranyozott pergamenkötése (RMK II 212) valószínűleg MANNEL könyvkötőműhelyéből került ki. Az előtábla közepét babérkoszorúba foglalt medaillon tölti be, mely Jézus megkeresztelését ábrázolja. A hátsó tábla közepét a megfeszített Krisztus képe díszíti Mária és János között. Ez utóbbi igen hasonlít az Országos Széchényi Könyvtár Avenariusát (RMK I 272) díszítő hasonló tárgyú bélyegzőhöz, bár nem azonos vele." A két említett példány[13] összevetése azonban teljesen negatív eredményre vezetett: egyetlen bélyegző sem azonos sem a két példányon, sem az összes többi ismert Manlius-kötésen előfordulókkal. FITZ GULYÁSra hivatkozva[14] arról írt, hogy GULYÁS MANLIUS „könyvkötéseit hasonlította össze, s egyező könyvkötői gyakorlatot látott rajtuk. Vaknyomásúak és előtábláik medaillonjában az Atyaisten, hátsó tábláikon a hárfázó Dávid király képe látszik." A GULYÁS által feltételezett „egyező könyvkötői gyakorlat" sajnos, szubjektív és nem rendelkezett bizonyítóerővel, mint erről a fentiekben már szó volt. A FITZ által leírt kötés az OSZK egyik példányán (RMK II 184) valóban fellelhető, de máshol és más kötésen nem. A két medaillonon kívül a kötéstáblák sarkaiban előforduló növénydísz ismeretlen a biztosan MANLIUS által készített kötéseken. Ezek szerint tehát mind GULYÁS, mind FITZ inkább csak megsejtették, semmint bizonyították MANLIUS könyvkötői tevékenységét.

Visszatérve a Manlius-kiadványokra, az eddig átvizsgált gyűjteményekben őrzött példányok többsége modern kötésben van. A korabeli kötésben fennmaradtak közül MANLIUS bélyegzői csak három tábláin voltak egyértelműen felismerhetők és azonosíthatók. Ezek a nyomtatás időrendjében a következők:

1. Schreibkalender . . . auff das Jar . . . MDLXXXIIII. Gestelt durch M. Georgium Caesium Rotenburgensem. Güssing [1583] Mannel. (RMNy 537) Sopron, városi levéltár naptárgyűjtemény
2. Beythe István: Az evangeliomok magyarázatii . . . — Eztendö által valo vasarnapi epistolák . . . — Az zentök fö inepiiröl valo evangeliomok . . . Nymöt Vij Varat 1584 Manlius. (RMNy 552—554) Budapest, MTA Könyvtára RMI 8r 580
3. Skryarich, Blasius: De agno paschali . . . Varasdini 1587 [Manlius]. (RMK II 199) Budapest ELTE Könyvtára RMK II 23

Korban tehát ez a három kötet is a fentebb már tárgyalt németújvári csoporthoz tartozik, hiszen a nyolcvanas években készült. Időben egészen különválik

12. Vö. 2. jegyzet 219. l.
13. Bp. ELTE Könyvtára RMK II 25. és Orsz. Széchényi Könyvtár RMK I 272. jelzettel.
14. Vö. 4. jegyzet 267. l.

a fentiektől a soproni városi levéltár naptárgyűjteményében őrzött és az 1599—1605. évekre szóló hat alábbi kalendárium:

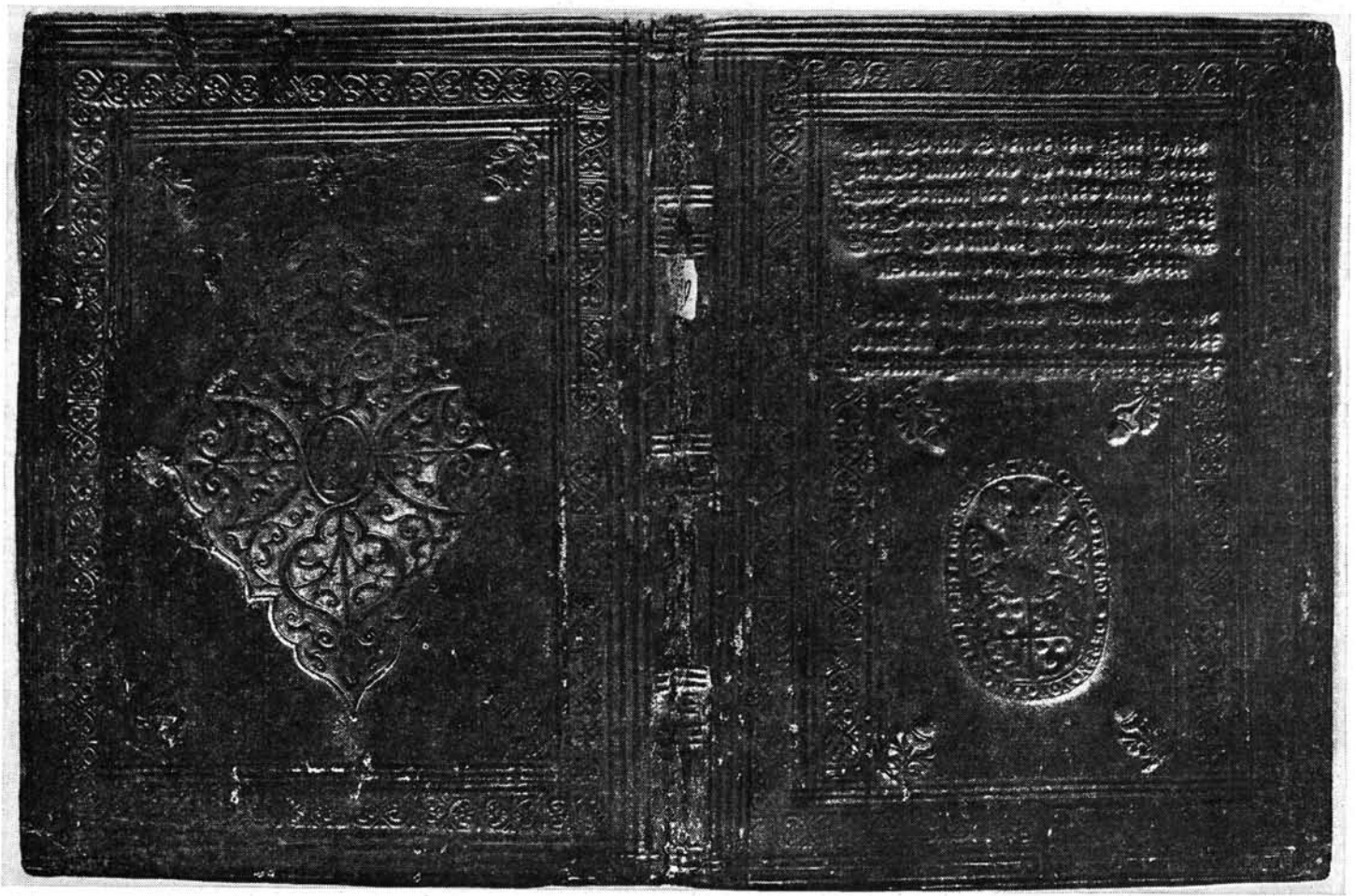
1. Newer vnd alter Schreybkalender auff das Jar MDXCIX. gestelt durch durch Georgium Henischium ... Augsburg [1598] Manger.
2. Newer vnd alter Schreibkalender ... auff das Jar ... MDCII. gestellt durch M. Georgium Caesium ... (Nürnberg) [1601] (Fuhrmann).
3. Newer vnd Alter Schreibcalender ... auff das Jar MDCIII. calculiret vnd beschrieben durch Simonem Marium ... (Nürnberg) [1602] (Wagenmann in Verlegung Lauers).
4. Schreibcalender auff das Jar ... MDCIIII. gestellt durch Guilielmum Rechperger ... Wien [1603] Formica.
5. Alter vnd newer Schreibkalender ... auff das Jar ... MDCV. gestellet durch M. Johannem Schülinum ... (Nürnberg) [1604] (Wagenmann in Verlegung Lauers). — Schreib Calender auff das Jahr ... MDCV. durch Guilielmum Rechperger ... Wienn [1604] Formica. — Schreybkalender auff das Jar MDCV. gestelt durch Georgium Henischium ... Augspurg [1604] Franck.
6. Newer vnd alter Schreibcalender ... auff das ... Jahr ... MDCV. calculiert vnd beschrieben durch Bernhardum Messingium ... (Nürnberg) [1604] (Wagenmann in Verlegung Lauers).

Ezeket a külföldön nyomtatott naptárakat nem egy főúri megrendelő számára kötötte be Manlius, mint a fentebb már említett és nem saját kiadványait Batthyány Boldizsár részére, hanem azokat ő maga hozta forgalomba. Így könyvnyomtatói és könyvkötői tevékenysége mellett e kötetek könyvkereskedői működését is bizonyítják. Érdekes megfigyelni a városokat, ahonnan a kalendáriumokat terjesztésre beszerezte: Bécs, Nürnberg és Augsburg. Vagyis a délnémet-nyelvterület hazánkhoz legközelebb eső, és abban az időben három legnagyobb városa, ahol jelentős nyomdászat és könyvkereskedelem is kifejlődött. Kézenfekvő, hogy Manlius innen szerezte be azokat a kiadványokat, amelyeket azután forgalomba hozott.

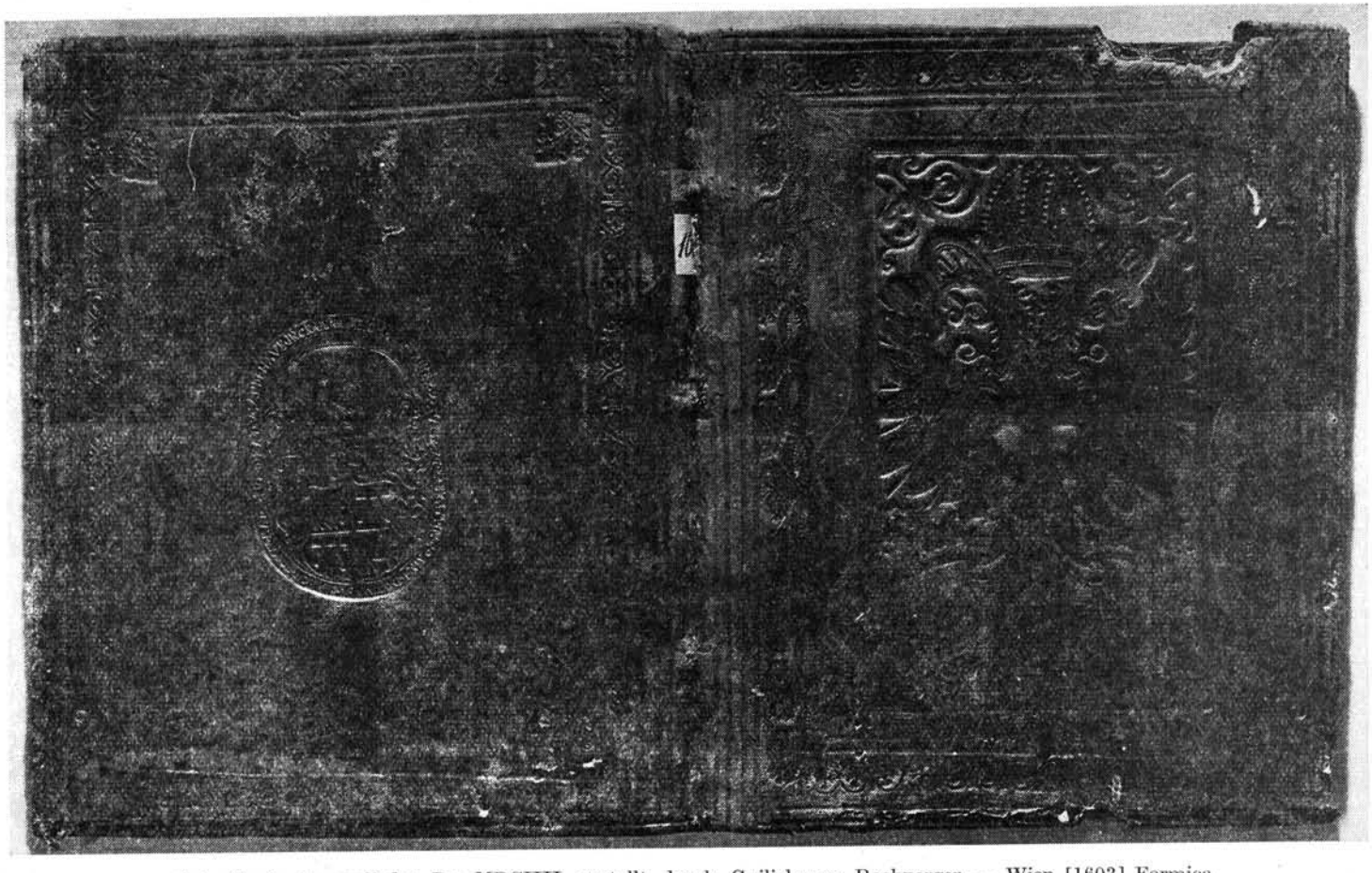
A Sopronban őrzött naptárak közül négynek első kötéstáblája felső részébe öntött nyomdai betűkből szedett szöveget préseltek be. Ezek közül három esetében (1599, 1602, 1603) a németek által használt fraktur betűkkel, egynél (1605) pedig a latin nyelvhez alkalmazott antikva betűtípussal nyomtatták a bőrbe a szöveget:

(1599) Den Edlen Ehrnvesten Fürsichtigen Ersamen vnd Wolweisen Herrn Burgermaister Richter vnnd Rath der Hochlöblichen Königlichen Frei Stat Oedenburg in Vngern etc. Meinen hochgungstigen Herrn vnnd Patronen. Verehr ich Hanns Mannel Buchdrucker zum Creutz disen Callender zu einem glückseligen Newen Jahr.

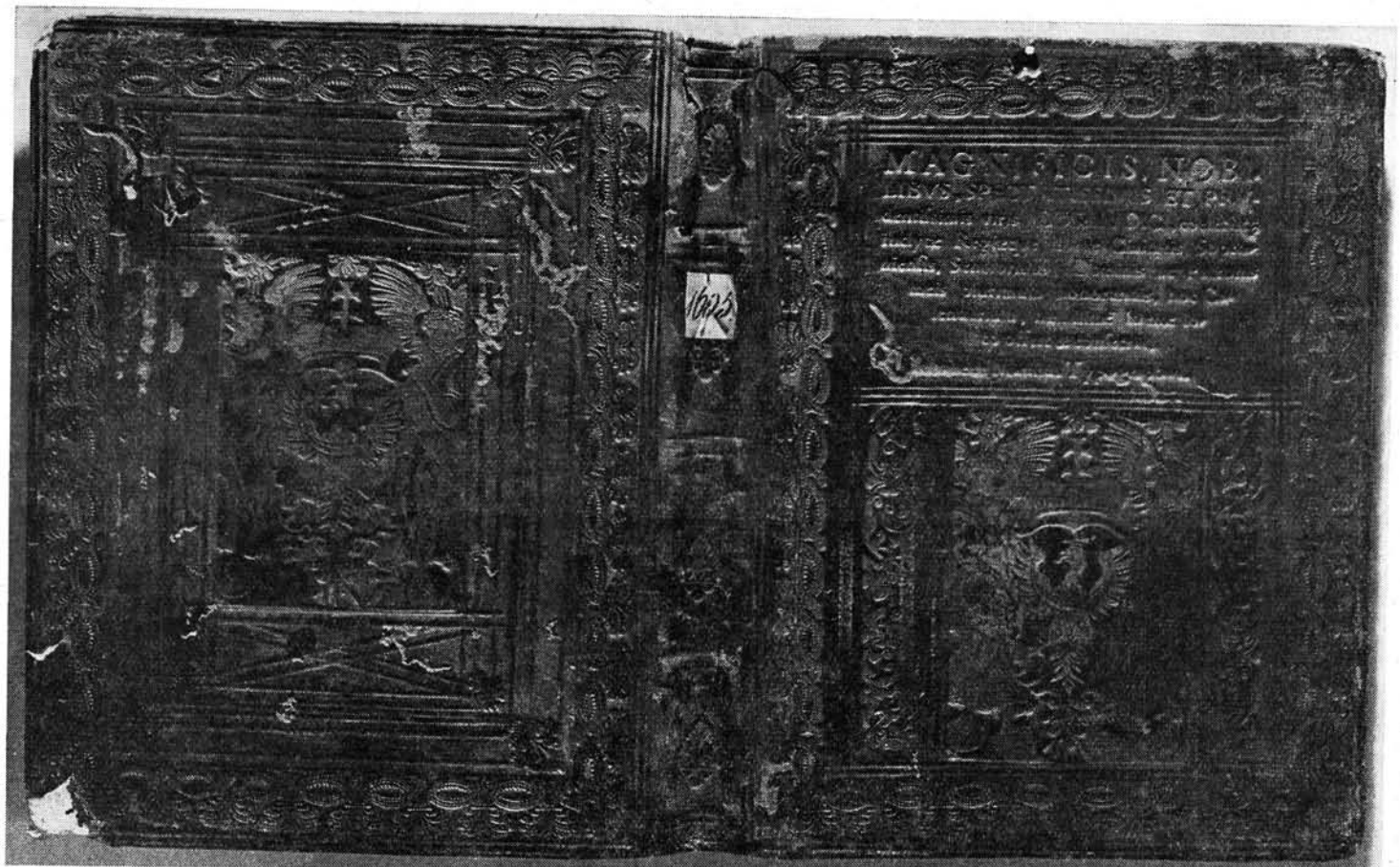
(1602) Dem Edlen/ Ehrnvesten/ auch fürsichtigen/ Ersamen vnd Wolweisen Herrn Melchior Sanct Bartholony/ etc. Burger vnd des innern Raths der Königklichen Freystadt Oedenburg in Vngern/ meinem G. Herrn/ Verehr ich Hanns Mannel Buchdrukker diesen Calender zu einem glückseligen newen Jahr. 1602.

Newer vnd alter Schreybkalender auff das Jar MDXCIX. gestelt durch Georgium Henischium . . . Augsburg [1598] Manger

Schreibcalender auff das Jar MDCIIII. gestellt durch Guilielmum Rechperger . . . Wien [1603] Formica

Alter vnd newer Schreibkalender ... auff das Jar ... MDCV gestellet durch M. Johannem Schülinum (Nürnberg) [1604] (Wagenmann in Verlegung Lauers). — Schreib Calender auff das Jahr ... MDCV. durch Guilielmum Rechperger ... Wienn [1604] Formica. — Schreybkalender auff das Jar MDCV. gestelt durch Georgium Henischium ... Augspurg [1604] Franck.

Newer vnd alter Schreibcalender . . . auff das . . . Jahr . . . MDCV. calculiert vnd beschrieben durch Bernhardum Messingium . . . (Nürnberg) [1604] (Wagenmann in Verlegung Lauers).

(1603) Den Edlen vnd vesten/ Auch fürsichtige(n) Ehrsame(n) vnd Wolweisen Herrn N. N. Burgermeister Richter vnnd Raht[!] der Königlichen Freystadt Odenburg in Vngern/ Meinen G: vnd gebietenden Herrn. — Verehr ich Hans Mannel Buchdrukker zu Creutz diesen Callender zu einem Glückseligen Newen Jhar.

(1605) Magnificis, Nobilibvs, Spectatissimis, Et Prvdentissimis viris, Cos: Ivdici, coeterisque Inclytae Regiaeque liberae Ciuitatis Soproniensis, Senatoribus, Dominis ac Patronis meis plurimum honorandis, hoc Calendarium, humilime trenae loco offert & consecrat, Iohannes Manlius Typographus.

Manlius tehát az 1599-re szóló naptáron mint keresztúri nyomdász tüntette fel magát. Miután a kalendáriumokat feltehetően az érvényességük megkezdése előtti hetekben juttatták el a címzettekhez, jogos a következtetés, hogy az 1598. és az 1602. esztendő végén Keresztúron dolgozott. Miután ő rendkívül sűrűn változtatta lakóhelyét, minden erre vonatkozó adat hasznos lehet. Fennmaradt nyomtatványai alapján eddig is tudott volt, hogy 1598-ban Keresztúron tevékenykedett, de 1602-ből csak Sárváron készült kiadványai ismeretesek. Így 1603—1605 közötti, utolsó keresztúri tartózkodásának kezdete — amelynek végén azután nyomdászunk elhunyt — a fentiek alapján az 1602. év végére hozható előbbre.

A soproni városi levéltár rendkívül értékes, több mint száz darabból álló és a 19. századig terjedő naptárgyűjteményében levő hét Manlius-kötés közül csak az 1602. évre szóló példányt nem szánták már eredetileg is Sopron városának, hanem személy szerint Melchior Sanct Bartholony városi tanácsosnak. Ez a kötet az első szennylevélre ragasztott címke tanúsága szerint a múlt század második felében Karl Herbst soproni kereskedő birtokában volt. Nyilván tőle került — és csak ekkor — a városi levéltár tulajdonába ez a kalendárium. Az összes többit — részben a nyomtatott ajánlás (1584), részben a kötéstáblába préselt sorok (1599, 1603 és 1605) tanúsága szerint — már elkészültekor Sopron városának szánták.

Az eddig azonosított 24 Manlius-kötésen összesen 28 egymástól elkülöníthető díszítő elem található. Hogy egyrészt összegezzük az eddigi eredményeket, másrészt hogy segítséget nyújtsunk további Manlius-kötések felderítéséhez, az alábbiakban részletesen regisztráljuk ezeket.[15] A kötéstáblák díszítésére használt minták három nagy csoportra oszlanak: az első az ún. görgetők (római számmal jelölve 8 db), a második a bélyegzők (kisbetűvel jelölve 11 db), a harmadik a lemezek (nagybetűvel jelölve 9 db).

Görgetők (A méret megjelölése: a görgető lenyomatának egyszeri hossza, illetve szélessége. — Negatív: a díszítő elemek benyomódnak a bőrbe, amelyek különben általában kidomborodnak. — A lelőhelyek sorrendjét a kötésekben levő nyomtatványok megjelenési éve határozta meg.)

15. A díszítőelemek leírásában, de általában a könyvkötészeti problémáim megoldásában igen értékes segítséget nyújtott Sz. Koroknay Éva, akinek e helyen is köszönetet mondok.

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

I. Medaillonba helyezett fejek sora felirat nélkül levéldísszel: négy fej, a levéldíszben két váza és négy keresztléc — 135×11 mm.
Güssing 3/71, 2/50, 2/51, 2/52 (mindkét tábla keretezése), Bp. Akadémia (mindkét tábla belső keretezése, Güssing 3/86, Bp. Egyetemi Könyvtár (mindkét tábla keretezése), Güssing 2/8 (mindkét tábla belső keretezése).

II. Egymást metsző palmettás ívsor kilencszer ismétlődve, negatív — 139×15 mm.
Sopron, ev. (mindkét tábla keretezése, alul és felül kétsorosan), Güssing 2/8 (mindkét tábla közepén másfélsorosan), Güssing 4/250 (mindkét tábla keretezése), Güssing 3/217 (mindkét tábla keretezése, alul-felül kétsorosan), Sopron 1604 (első tábla keretezése, alul és felül kétsorosan), Sopron 1605 (mindkét tábla keretezése).

III. Arabeszkes levéldísz-fűzér nyolcszor ismétlődve, negatív — 151×14 mm.
Güssing 3/254 (mindkét tábla belső keretezése), Bp. Egyetemi Könyvtár (mindkét tábla közepe négysorosan), Güssing 2/8 (mindkét tábla keretezése), Güssing 4/248, 4/249 (mindkét tábla keretezése), Sopron 1605 (első tábla belső keretezéseként két rövid, függőleges csík), Sopron 1605bis (mindkét tábla keretezése).

IV. Bibliai tárgyú: a négy evangelista íves mezőbe helyezett egész alakja, S. Mathaeus—S. Ioannes—S. Lucas—S. Marcus felirattal —185×19 mm.
Bp. Akadémia, Güssing 3/254 (mindkét tábla külső keretezése).

V. Négy reformátor medaillonba helyezett mellképe lombdísszel, Mar—Phi—Era—Ioh felirattal — 161×10 mm.
Güssing 4/242, 4/243 (mindkét tábla külső keretezése)

VI. Kettős szívidom-indák sora keresztléccel elválasztva, hatszor ismétlődve, negatív — 95×8 mm.
Sopron 1584 (mindkét tábla keretezése), Güssing 4/242, 4/243 (mindkét tábla keretezése), Sopron 1599 (mindkét tábla keretezése és az első tábla keretezéseként két rövid, függőleges csík), Sopron 1604 (az első tábla két vízszintes kerete és a hátsó tábla keretezése).

VII. Két keskeny, ferde sávozású léc közé helyezett láncsor — 10 mm széles.
Sopron 1602 (mindkét tábla keretezése), Sopron 1603 (első tábla belső keretezéseként két rövid függőleges csík).

VIII. Keskeny ballusztersor — 4 mm széles.
Sopron 1603 (az első tábla belső keretének két vízszintes sora).

Bélyegzők

a) Nagyméretű egyenesszárú virágtő, negatív — 44×25 mm.
Güssing 3/71, 2/50, 2/51, 2/52 (első tábla közepén), Bp. Akadémia (mindkét tábla közepén), Sopron ev., Güssing 4/250, 3/217, 4/248, 4/249 (a hátsó tábla közepén).

b) Háromszögformát közelítő, középen összefogott, spirálba hajló, arabeszkes inda, negatív — 18×18 mm.
Güssing 3/71, 2/50, 2/51, 2/52, 3/86, 3/254 (mindkét tábla belső sarkaiban).

c) Rombuszidomot közelítő, stilizált, egyenesszárú virágtő, negatív — 20×14 mm.
Güssing 3/71 (a gerinc négy mezőjében), Sopron 1584 (mindkét tábla belső sarkaiban), Güssing 3/86 (a gerinc négy mezőjében), Sopron ev. (mindkét tábla belső sarkaiban), Güssing 4/250, 3/217 (mindkét tábla belső sarkaiban), Güssing 4/242, 4/243 (mindkét tábla belső sarkaiban és a gerinc öt mezőjében), Güssing 4/248, 4/249 (mindkét tábla belső sarkaiban).

d) Nagyméretű, S-idomú, meghajlított levél, negatív — 24×13 mm.
Bp. Akadémia (mindkét tábla belső mezőjében alul és felül), Güssing 3/254 (a gerinc öt mezőjében kettesével), Güssing 3/215 (a gerinc hat mezőjében).

e) Apró, háromlevelű díszítmény, negatív — 12×12 mm.
Sopron, ev, Güssing 4/250, 3/217 (mindkét tábla középső sarkaiban), Sopron 1602 (az első tábla külső sarkaiban).

f) Rombuszidomot közelítő, apró, olaszkorsós virágtő, negatív — 22×17 mm.
Güssing 3/254 (mindkét tábla középső sarkaiban).

g) Stilizált, apró virágtő, negatív — 13×9 mm.
Sopron 1584 (a gerinc négy mezőjében), Güssing 4/248, 4/249 (mindkét tábla középső sarkaiban), Sopron 1599 (a gerinc négy mezőjében és a hátsó tábla belső mezője négy szélének közepén), Sopron 1602 (a gerinc négy mezőjében és az első tábla belső mezőjében kétszer), Sopron 1603 (a gerinc négy mezőjében és mindkét tábla külső sarkaiban), Sopron 1604 (a gerinc négy mezőjében), Sopron 1605 (az első tábla négy legbelső sarkában), Sopron 1605bis (a gerinc négy mezőjében).

h) Négyszirmú, apró rozetta, negatív — 7 mm átmérőjű.
Güssing 4/242, 4/243 (a hátsó táblán az „A" bélyegző közepén), Sopron 1602 (az első tábla közepén a „G" bélyegző körül négyszer és a hátsó tábla külső sarkaiban).

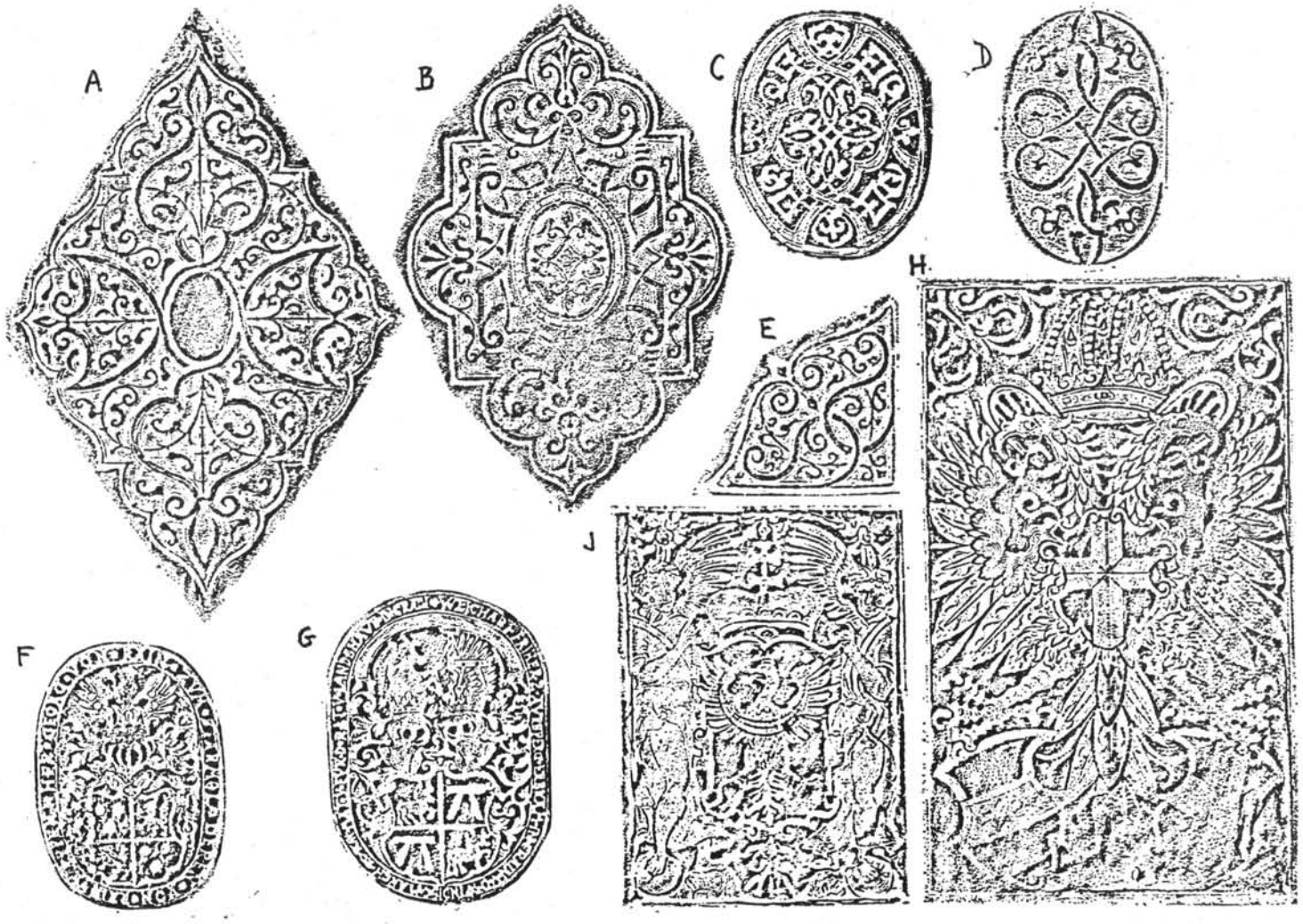
j) Apró makk, negatív — 10×6 mm.
Güssing 3/71 (az első tábla belső keretében felül háromszor és alul kétszer).

k) Egyenesszárú, leveles makk, negatív — 18×12 mm.
Sopron 1599 (mindkét tábla belső sarkaiban és a hátsó táblán az „A" bélyegző közepén).

l) Rombusz idomot közelítő, csigás, leveles díszítmény, negatív —18×14 mm.
Sopron 1602 (mindkét tábla belső sarkaiban és az első tábla belső mezőjében még kétszer), Sopron 1603 (mindkét tábla belső sarkaiban), Sopron 1604 (a hátsó tábla belső sarkaiban), Sopron 1605 (a hátsó tábla belső sarkaiban és a gerinc négy mezőjében), Sopron 1605bis (mindkét tábla belső sarkaiban).

Lemezek

A) Nyújtott idomú, karéjos mezőbe foglalt, szalagfonatos, arabeszkes díszítmény közepében üresen hagyott oválissal —124×82 mm.
Güssing 3/254 (a hátsó tábla közepén), Güssing 4/242, 4/243 (mindkét tábla közepén), Sopron 1599 (a hátsó tábla közepén).

A
B
C
D
E
H
J
F
G

B) Négyzet köré csoportosuló, nyújtott, többkaréjos mezőbe foglalt, szalagfonatos arabeszkes díszítmény, közepében arabeszkes kitöltésű ovális mezővel — 104×70 mm.
Güssing 3/254, 3/215 (az első tábla közepén).

C) Oválisba foglalt, négykaréjos szalagdísz arabeszkes indás kitöltéssel, negatív — 52×42 mm.
Sopron, ev., Güssing 4/250, 3/217, 4/248, 4/249 (az első tábla közepén).

D) Oválisba foglalt, szívidomú, hurkolódó szalagfonat — 58×39 mm.
Güssing 3/71, 2/50, 2/51, 2/52 (a hátsó tábla közepén), Sopron 1584, Güssing 3/86 (mindkét tábla közepén), Güssing 3/215, Sopron 1603 (a hátsó tábla közepén).

E) Hurkolódó szalagjátékkal kitöltött, két volutával záródó háromszögű sarokdísz — 43×43 mm.
Güssing 3/215 (mindkét tábla sarkaiban).

F) Ovális mezőben Georg von Rain címere körirattal, negatív — 58×40 mm.
Sopron 1599, 1602, 1603 (az első tábla alsó részének közepén).

G) Ovális mezőben Weichard von Aursperg címere körirattal, negatív — 68×48 mm.
Sopron 1602, 1604 (a hátsó tábla közepén), Sopron 1605bis (az első tábla közepén).

H) Álló téglalap alakú felületen az osztrák címer — 131×79 mm.
Sopron 1604 (az első táblán).

J) Álló téglalap alakú felületen a krajnai címer, negatív — 85×62 mm.
Sopron 1605 (mintkét táblán), Sopron 1605bis (a hátsó táblán.)

A 28 díszítő elem közül 12 (3 görgető, 6 bélyegző és 3 lemez) Manlius könyvkötéseinek csak a korai (1583—89) csoportjában fordul elő, nyolc (2 görgető, 4 lemez és 2 bélyegző) csak a későiben (1598—1605), míg további nyolc (3 görgető, 2 lemez és 3 bélyegző) mindkét időszakban. A 24 kötés közül csak egy olyan található, amelyet csupán két illetve három különböző minta díszít, míg hetet egyenként négy, tizet pedig öt. Akad két olyan kötés, amelyen hat és három olyan is, amelyen hét díszítő elem található. Ezek közül kettő nem kevesebb, mint tíz kötésen fordul elő, egy pedig kilencen. Kettő nyolc, egy hét, kettő hat, három öt, kettő pedig négy kötésen lelhető fel, míg négy minta csak hármon, öt pedig csupán kettőn. Hat díszítő elem mindössze egyetlen esetben bukkan fel Manlius kötéseken, azonban mindig olyan más minták társaságában, amelyek alapján az ebbe a műhelybe történő utalásuk sohasem volt problématikus. Tehát valamennyi ismertetett díszítő elem és kötés bizonyosan Joannes Manlius könyvkötészetéből került ki.

A görgetőkön, lemezeken és bélyegzőkön kívül az így megismert Manlius-kötések más jellegzetességeit a következőkben lehet összefoglalni. Valamennyi bevonatának anyaga bőr, amelynek színe az idők folyamán feltehetően jelentősen módosult: az egy-két sötétoliv (pl. Güssing 4/248 és 4/249) inkább csak kivétel, mert az általános a barna, amelyeknek árnyalata ma a sötétbarnától a középbarnán át a vörösesbarnáig tart. A táblák anyaga mindig papír és nem fa. Ezekhez a vastag kartonlapokat részben Manlius nyomtatványainak makulatúráiból ragasztották össze, így azok szétbontása további sok új és értékes adatot ígér

nyomdájára vonatkozólag is. Csak egyetlen esetben, az Akadémiai Könyvtár példányának kötésén alkalmazott vasalást a táblák négy-négy sarkának megerősítésére. Ez azonban kivétel, amit vagy a kötet rendkívüli vastagsága tett szükségessé (11 cm!), vagy a megrendelő igényelte.

Manlius a tábláknak a gerinccel ellenkező oldalon történő összefogására általában textil, ritkábban bőrszalagot (pl. Güssing 2/8) használt. A szalagok szélessége a nyolcadrét alakú könyveknél hat, a negyedrétűeknél pedig tíz mm széles. Ezek többnyire már csak kis csonkokban maradtak fenn, de így is megállapítható, hogy csíkos vagy mintás szövésűek, amelyekhez piros, zöld és kék színeket használtak fel.

A gerincen érzékelhető fűzések száma természetesen függött a kötet méretétől: a nagyobb fóliánsoknál hetet, a kisebbeknél hatot, a negyed- és nyolcadrétűeknél pedig ötöt alkalmazott. Az ezeket eláruló domborulatok mezőkre osztják a gerincet, amelyek közepébe Manlius előszeretettel helyezett el egy-egy (ritkábban két) bélyegzőt. Amennyire ezt néhány megbomlott kötés esetében tapasztalni lehetett, a gerincen a fűzések megerősítésére középkori hártyakéziratokból vágott csíkokat használt. A metszéseket gyakran színezte, méghozzá előszerettel zölddel, néha azonban pirossal is (pl. Güssing 3/71, 2/50—52). Egy esetben régi aranyozás és díszítés nyomai ismerhetők fel a metszésen (Sopron 1605).

A díszítő elemek lenyomata többségében ma már színtelen, de soknál elfeketedett fémes nyomot lehet látni, amely ezüstözésre, vagy inkább rosszminőségű aranyozásra utal. Az eredeti aranyozás csupán nagy ritkán, elsősorban a mélyebben ülő részeken maradt meg töredékesen. Egyedül a németújvári 3/215 jelzetű kötésen, annak is az első tábláján csillog ma is eredeti pompájában az aranyozás. Az ennél alkalmazott három lemez (B, D és E jelű) két továbbival (A és C jelű) együtt külön csoportot képez, amelynek tagjai az érett reneszánsz alakját és mintáit viselik kissé keleties vonásokkal. Használta azonban Manlius ezeket a lemezeket készletének más csoportjaival együtt is, amelyek ezzel szemben a késői gótika, illetve a korai reneszánsz formajegyeit mutatják.

Legrégibbnek két gótikus bélyegző (a és d jelű) minősíthető, amelyek közül az egyik, a fenti nyilvántartásban „d"-vel jelölt nagyméretű, S-idomú, hajlított levél az 1580-as években nyomtatott három kiadvány Manlius-féle kötésen fordul elő részben a gerinc, részben a táblák díszítésére. Mint Sz. Koroknay Éva szíves volt közölni, ezt a bélyegzőt — eddig még nem publikált kutatásai során — már regisztrálta egy, a 15. század végén Laibachban, a mai Ljubljanában működött könyvkötőműhely készletéből. Manlius ebben a városban szerezhette meg ezt, a már akkor is közel százéves bélyegzőt.

Ez az eset is mutatja, hogy a régi könyvkötéseket díszítő elemek következetes és rendszerezett gyűjtése milyen sok összefüggés felismerésére vezethet. Ezek segítségével egyre világosabban lehet majd látni a magyarországi könyvkötészet történetének igen szép, de ma még nem egészen áttekinthető területén. Ismereteink rendkívüli gazdagodására lehet majd az ilyen munka során számítani.

Külön figyelmet érdemel Manlius lemezeinek másik, különleges csoportja, a címeresek. Ezek ugyanis némi eligazítást nyújtanak keletkezésükről, illetve korábbi felhasználásukról. Az ismertetett kötéseken összesen négy ilyen díszítő elem fordul elő: Ausztria, Krajna, továbbá az Aursperg és a Rain család címere.

Manlius — mint köztudott — Magyarországra jövetele előtt Krajnában, annak fővárosában, Laibachban (a mai Ljubljanaban) dolgozott 1575 és 1580

között mint nyomdász. Nyomtatványai díszítésére felhasználta a helybeli címereket. Így egyik címlapkeretében, amelyet a már említett 1584. évre szóló és Sopron városának ajánlott német nyelvű naptárában (RMNy 537) is alkalmazott, négy címer is látható: felül a kétfejű sasos osztrák címer, lent középen az osztrák örököstartományok egyesített hercegi címere, bal oldalt lent Krajna hercegségnek és végül jobb oldalt lent Laibach városának címere. Kétségtelen, hogy MANLIUS ezt a fametszetet még laibachi tartózkodása során készítette és azt ott már — pl. Anton VRAMEC 1578-ban megjelent krónikájában — használta. Magyarországra jövetele során azután nyomdai felszerelésével együtt ezt a fametszetet is magával hozta.

Azonos a helyzet könyvkötői felszerelésével is: bizonyos, hogy az említett négy címerrel díszített lemezt MANLIUS Laibachból hozta Magyarországra. Ezek közül a legnagyobb, H-jelű osztrák kétfejű sasos címer; Krajna tartományának egyfejű sasos címere már jóval kisebb (J-jelű). További következtetések és összefüggések levonására érdekesebb a két családi címer. Mindkét álló helyzetű, kövérkés tojásdad-alakú bélyegző külső peremén feliratot visel. A nagyobbnak (G-jelű) szövege: WEICHART . FRIHER. Z. AVRSPERG. ERBKAM. IN. CRAIN. V. D. WINDISCH. MARCH. ROKAV. MAT. V. FVR. D. RAT. V. LANSHAVB. IN. CRAIN.", míg a kisebbnek (F-jelű): „HER. GEORG. VON. RAIN. ZUM. STARMOL. DEREN. VON. RAIN. WAPPEN.". E két személy, vagy pontosabban e két család címere már konkrét kapcsolatra utal, így érdemes ezeket közelebbről is szemügyre venni.

Mind az Aursperg, mind a Rain család német származású krajnai főnemesek voltak, akik a helyi reformációban is szerepet vállaltak. Jó kapcsolataik voltak Primož TRUBER-ral, az itteni lutheranizmus vezéralakjával. Miután MANLIUS is TRUBER köréhez tartozott, kapcsolata e családokkal kézenfekvő. Laibachban készült nyomtatványai közül több is megerősíti ezt. Így Georg von KHISL megírta az 1575-ben elhúnyt Hörwart zu AURSPERG életrajzát, amelyet azután MANLIUS a következő esztendőben mind az eredeti latin, mind német fordításban kinyomtatott.[16] Ugyancsak ő volt az, aki 1577-ben a Rain család genealogiáját megjelentette.[17]

Elképzelhető, hogy ezeket a címereket az említett kiadványok ama példányok kötésének díszítésére használta MANLIUS, amelyeket Weichart zum AURSPERG-nek, illetve Georg von RAIN-nak ajánlott. Mintha megerősítené ezt a lehetőséget az, hogy az Aursperg-címer már bárói rangot mutat, amelyet e család 1573-ban nyer el.[18] Nem zárható ki az a feltételezés sem, hogy amint később Németújvárott BATTHYÁNY Boldizsár könyvtárának kötött MANLIUS jelentős mennyiségben, úgy a két nevezett krajnai főúr könyveit is ő látta el kötéssel. A két lemez igen megfelel az akkoriban már széles körben elterjedt megoldásnak, az ún. supralibrosnak, amely a könyvek táblája közepére helyezett címerrel jelölte a kötetnek a nevezett személy könyvtárához való tartozását.

Ennek kapcsán fel kell hívni a figyelmet arra, hogy milyen megtévesztő lehet az ilyen, a kötéstáblára helyezett és különben exlibris funkciót betöltő címer

16. Vö. 1. jegyzet 46. l.
17. *Mitteilungen des Musealsvereines für Krain* 1906. lvf. 18. l. 8. sz.
18. *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. IV. Bd. II. Abt.* Nürnberg. 1859, 4. l.

alkalmazása. MANLIUS ugyanis a Sopronban őrzött naptárakon ezeket a lemezeket több ízben is kifejezetten csak díszítésre és nem a tulajdonos jelölésére használta. Tehát ilyen supralibros-szal ellátott kötéseknél óvatosnak kell lenni, mert azok — mint a fenti példa is igazolja — nem mindig a kötet tulajdonosára utalnak.

Ezek a címeres lemezek tehát MANLIUS korábbi, laibachi könyvkötői tevékenységét bizonyítják. Erre vonatkozóan a szakirodalom eddig — konkrét adatok híján — nem tudott egységes álláspontra jutni. Michael F. BOTHAR ugyan arról számolt be[19], hogy MANLIUS miután a németországi Urach városában Hans UNGNAD műhelyében kitanulta a nyomdászat mesterségét, a krajnai reformáció vezetőjével, Primož TRUBER-ral 1562-ben visszatért Laibachba, ahol eleinte mint könyvkötő tevékenykedett. Ezt a felfogást képviselte az egész szakirodalom már a 19. század elejétől, amit azonban Friedrich AHN[20] határozottan cáfolt. Szerinte 1562-ben TRUBER-ral nem MANLIUS, hanem Leonhard STEGMANN könyvkötő érkezett Laibachba. Akárhogyan is történt, az ismertetett bélyegzőket MANLIUS már nyilván krajnai működése során is használta. Miután Laibachban folytatott könyvkötői tevékenységéről eddig semmi bizonyíték sem állt rendelkezésre, az új megállapítások e szempontból is hasznosak. Érdemes lenne átvizsgálni a mai szlovéniai gyűjteményeket, mert azokból nyilván még számos, feltehetően korai Manlius-féle kötés kerülhet elő.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az eddig csak nyomdászként ismert Joannes MANLIUS könyvkötői tevékenységének felderítése fontos feladat hiszen ő az első könyvkötő Magyarországon, aki név szerint is ismert, továbbá működésének helye és ideje is pontosan tisztázott. Ezen túlmenően az eddig feltárt két tucatnyi kötése és az azokat díszítő közel harminc bélyegző, lemez és görgető azt mutatja, hogy ezt a mesterségét MANLIUS komoly szakmai felkészültséggel és jó ízléssel végezte.

Die buchbinderische Tätigkeit von Joannes Manlius

G. BORSA

Joannes MANLIUS war bis jetzt nur als Typograph bekannt, der zuerst in Laibach (1575—80), dann in den Jahren zwischen 1582—1605 in mehreren Ortschaften von West-Ungarn arbeitete. Nun gelang es festzustellen, dass er auch als Buchbinder tätig war. Mit Hilfe der auf den Bucheinbänden vorhandenen 28 verschiedenen Stempel, Platten und Rollen waren insgesamt 24 Bände bis heute identifizierbar, die in der Buchbinderei von MANLIUS hergestellt wurden. Vier davon tragen sogar die mit Hilfe von gegossenen Lettern in das Leder eingepresste Widmungszeilen von MANLIUS, wodurch die Existens seiner Buchbinderei ohne jeden Zweifel festzustellen ist.

Die 24 Bände gehören chronologisch in zwei grössere Gruppen: die älteren wurden zwischen 1584 und 1589, die jüngeren zwischen 1599 und 1604 verfertigt. Eine ganze Reihe von Einbänden hat MANLIUS für die Bibliothek seines Patrons Boldizsár BATTHYÁNY hergestellt, Diese Sammlung ist — wenigstens teilweise — in der Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing (Burgenland) erhalten geblieben, wo 13 Bände von MANLIUS sich nach heute befinden. Die andere grosse Quelle der Manlius-Einbände ist das Stadtarchiv von Sopron (Ödenburg), wo viele Dutzende von Kalendern aus mehreren Jahrhunderten aufbewahrt werden. Sieben davon hat MANLIUS eingebunden.

19. *Burgenländische Heimatblätter*. 1950. évf. 134. l.
20. Vö. 17. jegyzet 1—2. l.

Interessanterweise wurden nur drei von den 24 Manlius-Einbänden in seiner Druckerei hergestellt. Viele Kalender ausländischer Offizinen aus Wien, aus Nürnberg und aus Ausburg hat er den Ödenburgern gewidmet. Das soll als ein Beweis seiner buchhändlerischen Tätigkeit aufgefasst werden.

Die meisten seiner Stempel zeigen schon Charakterzüge aus der Renaissance-Zeit doch zwei wurden noch in gotischem Stil hergestellt. Diese beiden waren jedoch schon etwa um ein Jahrhundert vor MANLIUS unweit von Ungarn — teilweise eben in Laibach — durch frühere Meister gebraucht. Vier Platten mit Wappen stammen auch eindeutig aus Krain Neben den österreichischen und krainischen Wappen tauchen auch zwei Familienwappen von krainischen Hochadeln auf: die Platten mit dem Namen von Weichart zum AURSPERG und Georg von RAIN.

Joannes MANLIUS ist der erste Buchbinder auf dem Gebiete von Ungarn, bei wem alle Angaben seiner Tätigkeit (Namen, Zeitpunkt, Stempel, usw.) nun eindeutig geklärt werden konnten.

Grassalkovics Antal aforizmái

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában egy kisformátumú, szerény külsejű 18. századi kötetecske található, mellyel eddig a szaktudomány keveset foglalkozott, pedig megérdemli a figyelmet, mert az akkori Magyarország egyik igen jelentős gazdasági és politikai közszereplője, GRASSALKOVICS Antal hétszemélynök és kamaraelnök egyéniségének megismeréséhez szolgáltat kulcsot.

GRASSALKOVICS-csal történetíróink közül már többen foglalkoztak. Mindazoknak, akik az 1720 és 1770 közti időszakot csak némileg behatóbban tanulmányozták, okvetlenül meg kellett ismerkedniük működésével. Így a köztudatban róla kialakult — meglehetősen elnagyolt — kép, a MÁRIA TERÉZIA korabeli hatalmasságnak külső tevékenységéből, annak hatásaiból szűrődött le. „Barokk főúr", „nagy gazdaságszervező", „a magyar feudálizmus legkeményebb képviselője" — csupa általánosítások, melyek bizonyos fokig helyt is állnak. Közszereplő egyéniség magatartása azonban legjobban akkor érthető meg, ha naplófeljegyzések, vagy reflexiók maradnak fenn tőle. GRASSALKOVICS Antal esetében abban a helyzetben vagyunk, hogy mardtak fenn ilyenek.

GRASSALKOVICS Antal az általánosan elfogadott adatok szerint a Nyitra megyei Ürményben született 1694-ben. Szegényes diákkorában a közszájon járó hagyomány szerint a ferencrendiek adtak neki ennivalót (jusculum). Családjának múltja meglehetősen bizonytalan; a genealógiai irodalom, bár nem keveset foglalkozott e kérdéssel, nem jutott messzire.[1] Kétségtelen, hogy GRASSALKOVICS „selfmademan" volt, 1716—1720 között budai kincstári ügyészként működött; lehet, hogy már ekkor felfigyelt a neoacquista és a fiskus rendezetlen birtokjogi ügyeiben rejlő lehetőségekre. 1720-ban királyi jogügyigazgató lett; mint ilyen egy évtizeden át volt hivatalban, s ekkor szerezte birtokait is; ezt hivatali állása tette lehetővé. Ebben az időszakban ti. a hivataloknál még az a szemlélet érvényesült, hogy a hivatal elfogadása tulajdonképpen vállalkozás, a vállalkozónak pedig szabad az uralkodó szolgálata mellett a saját hasznát is néznie, ha a kettő nem kerül összeütközésbe. GRASSALKOVICS birtokszerzésének is ez adta a jogszerűség látszatát, hogy túlnyomórészt lakatlan és műveletlen puszta területeket igyekezett megszerezni, s a rajtuk végzett kultúrmunkával hasznosítani az állam számára.

1. NAGY Iván: *Magyarország nemes családai.* 4. köt. (Pest 1857) 466. l.; Gothaisch-general. Taschenbuch Jg. 73 (1836) 107. l., Jg. 85. (1848) 129. l.; ZÁVODSZKY Levente: *A Grassalkovicsok.* = *Turul.* 1931. évf. (Klny. is).

Természetesen elsősorban a saját érdekét nézte, de az is bizonyos, hogy a céltudatos irányító munkával — amiben nagy segítségére volt hivatali rangja és tekintélye — a területek értékét megsokszorozta. A Rákóczi-szabadságharc leverése után elkobzott, háramlás útján megüresedett, vagy a magyarországi megtelepedésről lemondó német uraktól feladott birtokokat egyaránt igyekezett megszerezni.[2] Mikor 1731-ben királyi személynök lett, már gazdag földesúr volt, amikor pedig 1748-ban MÁRIA TERÉZIA bizalmából a Magyar Kamara elnöke lett, egyike volt a leggazdagabb, legbefolyásosabb hivatalviselő nagybirtokos főrendeknek. Ügyessége révén viszonylag hamar, harmincnyolc éves korában a főnemesek sorába jutott. A bárói címért 1732-ben folyamodott[3] és azt még ez évben meg is kapta.[4]

A báróság nemcsak a személynöki állásban szerzett érdemeiért illette meg, hanem hihetőleg elsősorban az „impopulatio"-ban elért eredményekért. Személynöki szolgálatait GRASSALKOVICS később a grófi címmel fizettette meg, amit 1743-ban nyert el. Kamaraelnökségének harmadik évében újabb érdemeiért a koronaőri címet is megkapta. Az 1741. évi országgyűlésen egyike volt azoknak, akik a „Vitam et sanguinem" jelenetét megrendezték.[5]

Kamaraelnöki évei alatt vezető szerepe volt a telepítésekben.[6] A gyakorlati kivitelt azonban szívesen átengedte az energikusabb COTHMANN Antalnak. Annál aktívabb volt — különösen a későbbi időszakban — hivatalának belső ügyintézésében és a magyar korona érdekeinek érvényesítésében, néha az Udvari Kamara és az összbirodalom érdekei ellenére.[7] Az állások betöltésénél a magyar nemeseket pártfogolta, és gondosan ügyelt a dikasztérium hagyományos jellegének fenntartására. A háramlási jogokban a magyar korona érdekeinek biztosítására ügyelt, célja a fennálló birtokjogoknak a fiskus számára könnyen áttekinthető és pontos nyilvántartása volt. Ez magyarázza meg a kamarai levéltár felállítására és fejlesztésére irányuló törekvését.

Az államtanácsban észrevehetően nemigen kedvelték, noha tisztelettel nyilatkoztak róla.[8] Benne látták a reformok egyik ellenzőjét.[9] Hitelműveletei kevéssé

2. L.: ÉBLE Gábor: *A debrő-parádi hitbizományi uradalom története.* = *Századok.* 1909. 115—128. l. és ua.: *A debrői uradalom birtoklási története.* Bp. 1909.
3. ÁLDÁSY Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei* 1200—1868. 1. köt. (Bp. 1904), 463. l.
4. MARSOVSZKY-gyűjtemény, 63. l.; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 319.; Országos Levéltár, Magyar Kancellária Levéltára, Libri Regii Tom. XXXVI. fol. 762 (Laxenburg, 1732 máj. 26) l. ÁLDÁSY i. m. 5. köt. (Bp. 1939) 138. l. Tehát nem 1736-ban, mint azt SZINNYEI nyomán a *Magyar Életrajzi Lexikon* I. köt. 618. lapon állítja.
5. y. s.: *Közlemények a héderváry Viczay-levéltárból.* = *Századok.* 1897. 796. s köv. lapok.
6. SCHÜNEMANN, Konrad: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia.* Berlin, é. n. 106—112. l. és ua.: *Zur Bevölkerungspolitik der ungarischen Stände.* = *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter.* 1930. 115. l.
7. GRASSALKOVICS az ügyintézés szolgálati útját sem tartotta tiszteletben, ha a Magyar Kamara és ezzel a magyar koronajavak érdekéről volt szó. L. HERZOG József: *A magyar kamarai levéltár története.* = *Levéltári Közlemények.* 1928. 184—186. l.
8. HAUGWITZ némileg rosszallóan jegyezte meg róla: „Ein kluger und feiner Kopf . . . der Nation stark zugethan" (1762) l.: EMBER Győző: *Der Österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung* 1761—1768. I. = *Acta Historica.* 1959. 343. p.
9. ECKHART Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában.* Bp. 1922.

újszerű, de hatékony gazdasági módszerek követőjének tüntetik fel.[10] Magántevékenységében nagy gödöllői és hatvani építkezései meglehetősen közismertek.[11]

1771 decemberében bekövetkezett halála után a befolyása által alakított Kamarát átszervezték.[12] Életéről, működéséről mindeddig összefoglaló, részletes monográfia nem jelent meg.[13] Érdekes, hogy történetirodalmunk szóban forgó reflexióit, gondolatait, feljegyzéseit alig vette figyelembe, noha ezeknek elég jelentős részét, körülbelül egynegyedét Márki Sándor már 1889-ben közzétette egy vidéki napilapban, az Aradon megjelent Alföld-ben.[14]

Felmerül a kérdés, mennyiben alkalmasak ezek a feljegyzések arra, hogy belőlük Grassalkovicsról képet alkothassunk? Hogy a kérdésre megfelelhessünk, a kéziratot magát kell szemügyre vennünk.

A kézirat lelőhelye az Országos Széchényi Könyvtár kézirattára: raktári jelzete Duod. Hung. 3. Betűhív címe: *„Gyaraki | Gróf Grassalkovics Antal | Magyar - Országi Felséges | Kamara Tanátsossának | Beteges és Unalmas Gondolati. | Mellyeket | A' Magyar nyelv tudomány - | Szeretőjének, | Hazája Reménységének | és Királlya nyugodalmának | Fel-ajánlott.*

A következő fólió rektóján kis bevezető található a korban szokásos *Ad lectorem* formula magyar variánsaként *Az Olvasóhoz* címmel. Szövege: *A' Könyveknek, és az embe|reknek abban egy lévén a' |sorsok hogy mindeneknek | nem tetzhetnek, ezen Unal | mas gondolatok - is mást nem | reménlhetnek. De mi | vel beteges ember beteges | kedésének gyümöltsei, ugy | tettzik' mindenkoron inkább | szánakodásra mintsem rá | galmazásra méltók lész | nek.*

A szerény hangú bevezető elárulja, hogy nem csupán magáncélú feljegyzésről van szó, hanem, ha szűk kör részére is, de mégis bizonyos publicitásra szánt munkáról. A kéziratos könyvecske 58 megírt foliót tesz ki, az utolsó 6 üres oldal számozatlan. A lapokon körbefutó kb. 2 cm széles kihúzott minden oldal felé kiterjedő kb. 64 × 104 mm nagyságú margón belül van a szöveg. Az egyes aforizmák a mondat elején számozottak. Egy-egy oldalon körülbelül 17—18 sor van, egy-kéthárom, néha négy-öt aforizmával. Az egész kötet 400 aforizmát tartalmaz; ezek 4 részre oszlanak, százanként újrakezdődő számozással. Az írás kurrens, de rajzolt, a 18. század első felére való betűtípussal. A helyesírást illetően viszont némely tekintetben bizonyos konzervatív szellemű archaizmus észlelhető. Így az *ő* és az *ü* betűknél, melyeket korábbi, 17. századi magyar nyelvű nyomdatermékek mintájára *oe*, *ue* betűk módosított formájával, $\overset{e}{o}$-vel és $\overset{e}{u}$-vel jelöl. Grassalkovics sajátkezűleg írt leveleiben, melyeket ugyancsak az Országos Széchényi

10. Herzog József: *A magyar kincstár háborús hitelműveletei Grassalkovics kamaraelnöksége idején.* = *Századok.* 1924. 433-461. l.
11. Wellmann Imre: *A gödöllői Grassalkovics uradalom gazdálkodása 1770—1815.* Bp. 1933.
12. Herzog József: *A magyar királyi hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában.* = *Századok.* 1925. 160-177. l. (I. r.)
13. Wellmann Imre: i. m. részletesen foglalkozik Grassalkovicscsal, de elsősorban gazdasági és helytörténeti vonatkozásban. Jellemrajzát adta, részben levéltári kutatások alapján Odrobenyák Nep. János: *Gödöllő hajdan és most.* Bp. 1875. c. művében, 30—95. l.; életrajzáról Závodszky Levente: *A Grassalkovicsok.* = *Turul.* 1931. 66—83. l. c. tanulmánya.
14. *Egy aradi főispán könyve.* Közli dr. Márki Sándor. = *Alföld,* 1889. 39. sz. febr. 16.

Könyvtár Kézirattára őriz[15], szabályos ő és ü betűket használt: ez arra mutat, hogy a szöveg nem az ő autográfiája, amit különben az írástípus lényeges eltérése is alátámaszt. A kézirat leírója tehát nem maga GRASSALKOVICS Antal volt, de hozzá közelálló személy, kortársa. Íródeák mellett szól a kalligrafikus írás. De az is lehet, hogy környezetének valamelyik tagjával, esetleg valamelyik gyermekével iratta le gondolatait. A szerzőség ténye azonban pszichológiai érvekkel szinte bizonyosan eldönthető. Ezt támasztják alá a kézirat keletkezési adatai is.

A kötet címlapján felül a cím és szöveg írásától teljesen elütő kézírással az alábbi ajánlás olvasható: „*Donavit Museo Hungarico* 29na X^{bris} *1809 R*[everendus] *R*[everendus] *D*[ominus] *Canon*[icus] *M*[agno] *Varad*[iensis] *Josephus Németh de Nyék.*" A kézirat tehát már 1809 óta az Országos Széchényi Könyvtár állományában van, s így a törzsanyag régebbi részéhez tartozik. Az ajándékozó, nyéki NÉMETH József nagyváradi kanonok nem volt irodalmilag ismert személyiség[16]; rokona lehetett a MARTINOVICS-perben híressé vált nyéki NÉMETH János királyi ügyigazgató és kamarai tanácsosnak. Valószínűleg személyi kapcsolatok révén jutott a kis kötet birtokába.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának 1956-ban sokszorosításban megjelent katalógusa közelebbi meghatározást nem ad, a kéziratot csak 18. századinak, egykorúnak jelzi; az autográfia kérdésében sem foglal határozottan állást. Magyarázatul zárójelben hozzáteszi: (Társadalombölcselet.). Félbőrkötését is egykorúnak jelzi.[17]

Ha pontosabb időhatárokat akarunk rögzíteni, a címből és a címlap verzóján levő ajánlásból kell kiindulnunk. GRASSALKOVICS Antal 1743-ban lett gróffá, aminek a címlap nevezi. BARKÓCZY Ferenc pedig, akinek a munka ajánlva van, 1744-ben lett egri püspök, amint az ajánlásban szerepel. Ez terminus post quem. 1761-ben BARKÓCZY esztergomi érsekké lépett elő: ez az év látszik a munka keletkezése szempontjából a lehető legvégső időpontnak. Figyelemre méltó azonban, hogy a címlapon GRASSALKOVICSnak sem 1748-ban elért kamaraelnöki rangja, sem az 1751-ben nyert koronaőri címe nem szerepel. Ez, tekintve hogy a kor a címeknek, rangoknak nagy jelentőséget tulajdonított, arra is enged következtetni, hogy a kötet oly szűk kör részére készült, amelyben a címek jelentősége háttérbe szorul. Ilyennek képzelhető a közvetlen baráti kör.

GRASSALKOVICS munkájának van egy másik, 1757-es évszámmal ellátott variáns kézirata is. Ezt a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának kézirattára őrzi H 22 jelzet alatt. Címe: *Beteges és unalmas Gondolattyai Gyaraky Groff Grassalkovics Antal F*[elséges] *Magyar Udvari Kamara Consiliariussának* 1757". Ez a verzió sem autográf, bár egyes betűi hasonlítanak a kamara-

15. Correspondentia Autographa Praelatorum Magnatum Hungariae idiomate patrio. saec. XVIII. OSZKK. Fol. Hung. 168. ff. 144. (145)—145(146).
16. SZINNEYEI nem említi. A schematismusokban 1806-tól kezdve szerepel: ez évben a nagyváradi egyházmegyében és tankerületben működik. Apostoli protonotárius, a konzisztoriális szék és Bihar megye táblájának ülnöke: 1808-ban akadémiai hitszónok is: 1809-ben a nagyváradi káptalan kanonokja: 1815-ben prépost Nagyváradon.
17. *Az OSZK magyar nyelvű újkori kötetes kéziratainak katalógusa.* III. köt. Bp. 1956, 995. l.
18. Például: OSZK variáns, II. rész 17. szám (a továbbiakban az OSZK variáns idézeteit a római számmal idézett rész per az egyes részeken belüli sorszám jelöli), és Egyetemi Könyvtári variáns 118. szám (a továbbiakban az egyszerű két és háromjegyű számok az Egyetemi Könyvtári variáns gondolatainak sorszámát jelentik.)

elnök sajátkezűleg írt leveleinek azonos betűihez, s maga az írás karaktere is mutat valemlyes rokonságot. Biztosnak látszik, hogy ez a verzió is a kamaraelnöktől, illetve közvetlen környezetétől származik. Az egykorú vagy közel egykorú kötésben fennmaradt kötetben egyébként más tartalmú, főleg politikai vonatkozású későbbi szövegek is vannak, így például az 1764/65. évi országgyűlés folyamán napvilágos látott és hóhér által megégetett Richwaldszky György-féle *Vexatio dat intellectum* című röpirat másolata. A kötet provenienciája bizonytalan. Ebben az utóbbi kéziratban a gondolatok sorrendje azonos, de amíg az OSZK kötetében 400, az Egyetemi Könyvtár példányában csak 338 aforizma van. Ezek sorszámozása folytatólagos, 1-től 338-ig terjed. Közülük 38 az OSZK példányából hiányzik. Viszont az OSZK kéziratának IV. részéből csak az első kilenc aforizma található meg az Egyetemi Könyvtár kötetében.

Az OSZK és az Egyetemi Könyvtár variáns kéziratainak közös aforizmái megegyeznek ugyan egymással, de a megfogalmazás egyes gondolatoknál erősebben, másoknál kevésbé eltérő. Ez nyilvánvalóan átstilizálás következménye.[18] Emiatt elég sok esetben lényeges tartalmi különbség mutatkozik a két kéziratban. Például egy, a populacionista irányzat gondolatkörében fogamzott mondásnál: „Mennyivel népesebb, annyival gazdagabb az Ország . . .” az EK példányában erős kirohanást találunk a protestánsok elnyomása ellen; az OSZK példány óvatosabb megfogalmazásában ez hiányzik.[19]

Általában úgy észlelhető, hogy az Egyetemi Könyvtár variánsában levő aforizmák több közvetlen élményszerűséget, több politikai aktualitást tartalmaznak. A OSZK variánsa nyugodtabb, óvatosabb, rezignáltabb, mintha fáradtabb gondolkodó nagyobb csiszoltságra törekvő mondatait foglalná magában.

Hogy melyik a régebbi kézirat, biztosan nem állapítható meg. Csupán valószínűsíthető, hogy mindkettő másolat, és lehetett egy eredeti, talán hevenyészett fogalmazású zsebkönyv, amelybe a kamaraelnök gondolatait feljegyezte vagy esetleg feljegyeztette. Ez az eredeti kézirat, melynek címe már nem változott, talán még Grassalkovics kamaraelnöksége előtt, 1748 körül vagy 1751-ben, esetleg még később is keletkezhetett.

Hogy mi lehetett az indíték, amely Grassalkovicsot aforizmái lejegyzésére serkentette, erre jelenleg csak pszichológiailag következtethetünk. Talán idővel még előkerül valamelyik családi archivumból egy levél, vagy valamely feljegyzés, mely bebizonyítja feltételezésünk helyességét.

Feltételezésünk több, közel egyidejű irodalomtörténeti tényből indul ki.

A korszak a *Keresztény Seneca*, a kereszténységgel összeegyeztetett sztoicizmus széleskörű térhódításának ideje.[20] A moralizáló irodalom, mely külföldön már jóval hamarabb jelentős befolyást elérő műveket hozott létre, Magyarországra is eljutott. Faludi Ferenc buzgólkodásának következtében magyarul is megjelentek Dorrell József (Darrell William) és Gracian Boldizsár művei. Dorrell *Istenes jóságra . . . oktatott nemes emberének* (Nagyszombat, 1748) függelékében van egy *Meg-szerzés. A' hadi és udvari hivatalról* című önálló fejezet, mely az érvényesülés kulcsát kívánja megadni gyakorlati jótanácsok formájában (161—232. lap). A mű dialógus formában íródott. Gracian *Bölts és Figyelmetes Udvari*

19. EK: 79, OSZK: I/79
20. Turóczi-Trostler József: *Keresztény Seneca.* = *Egyetemes Philologiai Közlemények.* 1937. 61. évf. 43. l.

Embere (Nagyszombat 1751) viszont — ugyancsak FALUDI fordításában — maximákat, erkölcsi tanácsokat ad az udvari életben forogni kívánó számára. GRACIANT a magyarok már régebben is olvasták: forgatta — idegen nyelven — RÁKÓCZI is; említi MIKES is.[21]

Magyarországon ekkortájt BARKÓCZY Ferenc egri püspök körül alakult ki egy irodalmi kör. Előkelő emberek gyakorlóan foglalkoztak irodalommal. HALLER László Máramaros megyei főispán Fénélont fordította le magyarra; *A Telemakus bujdosásának történeteit* BARKÓCZY költségén ki is nyomtatták Kassán 1755-ben, négy évvel a fordító halála után.[22] BARKÓCZY MASSILLON hitszónoklatait is lefordíttatta magyarra.[23] Ugyanő az 1760-as években ORCZY Lőrincet is búzdította verseinek összegyűjtésére.[24] Ennek a BARKÓCZYnak van ajánlva GRASSALKOVICS *Unalmas és beteges gondolatai* kalligrafikus írású Széchényi Könyvtári példánya is.

Innen már csak egy lépés a következtetésben, hogy GRASSALKOVICS is BARKÓCZY hatására, talán egyenesen az ő buzdítására írta meg munkáját. Hiszen a graciani példa nyomán, felvetődhetett az a gondolat, hogy a kamaraelnöknek, a sikeres gyakorló udvari embernek, akihez az érvényesülni kívánók szinte iskolába járhatnának, meg kellene írnia saját, egyéni gondolatait, tapasztalatait, főként arról: mit kell tennie az embernek és mit kell kerülnie ahhoz, hogy sikert érhessen el? Ez megmagyarázná az OSZK példányán található ajánlás szövegét. Annyival is inkább valószínűnek látszik ez, mert BAKÓCZY GRASSALKOVICS baráti köréhez tartozott; a püspök rezidenciájában, Gödöllőn is felkereste a kamaraelnököt.[25]

GRACIAN könyve az OSZK variáns számára külső alakban is mintaképül szolgálhatott. A két kötet — az 1751. évi nagyszombati Gracián-kiadás és ez — formátumra teljesen egyező nagyságú. FALUDI fordítása ugyanúgy $\frac{e}{o}$ és $\frac{e}{u}$ betűkkel van szedve, mint ahogyan a kézirat is ezeket használja ö és ü gyanánt. Ennek persze lehet egyszerűen esztétikai oka is, mégis figyelemreméltó. A műfajt jelző *maxima* név ugyan sem FALUDI Gracian-fordításának, sem GRASSALKOVICS munkájának címlapján nem szerepel: de mindkét munkán mégis fellelhető ez a megjelölés. Gracian-fordításában FALUDI 70, római számmal jelölt „maximá"-t sorol fel, mindegyik előtt, a szám után, ott van ez a meghatározás. Az *Unalmas és beteges gondolatok* OSZK-kéziratának viszont a kötéstáblagerincén olvashatjuk, aranyozott betűkkel: *G. Grassalko[vics] Maxime.* A kamaraelnök gondolatai is számozottak, de ő arab számjegyeket használt; jellemző a gyakorlatias szerzőre.

E merőben alaki egyezésekkel azután ki is merül a hasonlóságok sora, mert a gondolatok, a szöveg, a tartalom egészen mások itt és ott. Ha akadnak is szórványosan rokon eszmék, ezek általános emberi megfigyelésből adódnak. A kamaraelnök munkája eredeti. GRACIAN könyve csak külső indítás, minta lehetett. A formai egyezések szinte azt az ötletet sugallják a szemlélőnek: GRASSALKOVICS munkájának OSZK variánsa, a BARKÓCZY püspöknek ajánlott szép kis kötet a Gracián-fordítással szemben eredeti magyar megfelelőnek készült.

21. *A magyar irodalom története 1600—1772.* Bp. 1964. 373, 521. l.
22. Uo. 513, 514, 584. l.
23. MESZLÉNYI Antal: *A magyar hercegprímások arcképsorozata* (1707—1945). Bp. 1970. 107. l. és ENTZ Géza: *Barkóczy Ferenc gróf, a magyar barokk nagy mecénása.* = *Történetírás.* 1939. 182—183. l.
24. A magyar irodalom története 1600—1772. 533. l. és MESZLÉNYI A.: *Egy barokk főpap: Barkóczy Ferenc érsekprímás.* = *Vigilia.* 1966. 165. l.

Mindez azonban semmiesetre sem valósulhatott volna így meg, ha a gyakorlatias, talpraesett GRASSALKOVICS nélkülözte volna az irodalmi formába önthető mondanivalót. Vonzódnia is kellett az aforizma műfajához, melynek akkor, LA ROCHEFOUCAULT és PASCAL óta már évszázados hagyománya volt.

Gondolatai alaphangját egyfajta rezignáció, csalódottság adja meg; ez az Egyetemi Könyvtár példányának szövegén jobban érezhető. Tény mindenesetre, hogy GRASSALKOVICS az 1740-es évek derekától kezdve egyre erősödő mértékben visszahúzódófélben volt az udvartól. Megvetését a királyi udvarral szemben több aforizmában juttatta érvényre, hol burkoltabban, hol nyíltabban.[26] Ezek pedig — bizonyos fokig — éppen ellenkezői GRACIAN gondolatainak.

Az alapvető indítás, az önkifejezés igénye — minden irodalmi tevékenység egyik feltétele — sokkal korábban meg lehetett GRASSALKOVICSban. Bizonyára születési adottság. Az a közismert tény, hogy jól tudott előadni, e szempontból keveset nyom a latban. Az aforizmának inkább a frappáns megfogalmazás az előfeltétele. Találó népies hasonlatokkal korábbi leveleiben is találkozunk. *Addigh jár a' Tök a vizen, hogj egészen ell merül* —írja például egy, 1732-ből való levélben.[27] Mégis, e korábbi gyakorlati tevékenységgel telt korszakában aligha foglalkozik gondolatainak összegyűjtésével és megörökítésével. Férfikora delén inkább a mindennapi munka, a szerzés foglalkoztatja.

Aforizmái elárulják, hogy mérsékelten bár, de barátja volt a könyveknek. *„Mulatattya könyveknek sokassága az emberi elmét, de mivel mind azokat által olvasni nem lehet, légyen annyi, a mennyit által olvashass"* — mondja.[28] Könyvtára tehát nem lehetett túl nagy. E könyvtár jellegéről pedig az az aforizmája tájékoztat, mely az olvasás szerepével foglalkozik az ember életében. *A' bizonyos és meg-határozott olvasás hasznosabb, de a' széllyel-szórt és külömbféle dolgoknak olvasása mulatságosabb.*"[29] Tehát szívesen olvasgatott, s úgy látszik itt eltért a hasznosságra törekvés általában követett elvétől. Az olvasmányban inkább felüdülést kereshetett.

Mit olvasott? A Bibliát minden bizonnyal. Aztán az ő korában népszerű egyházi művek némelyikét. Az előbbi idézetből következtethetően történelmi, földrajzi munkákat, talán szépirodalmat is. Bizonyára olvasta a *Keresztyen Senecat*. Ennek, az akkor már nagy multú könyvnek új kiadása pártfogójának, BATTHYÁNY Lajos akkori alkancellárnak költségén jelent meg Bécsben, 1740-ben. SENECAra egyik aforizmájában hivatkozik is.[30] Alighanem kedves könyve volt ez; talán éppen BATTHYÁNYtól kapta. Könyvtárának katalógusa — ha volt ilyen — nem maradt ránk. Az OSZK birtokában levő variánsból következtethetően olvasta GRACIÁNt is, FALUDI fordításában. Így alakulhatott ki a véglegesnek szánt fogalmazásig a szóban forgó aforizmagyűjtemény.

Közvetlen indítást hozzá alighanem az 1751. évi országgyűlés alkalmával

25. GRASSALKOVICS Antal—ERDŐDY Györgyhöz. Gödöllő, 1754 aug. 25. Slovensky Státny Ustredny Archiv, Bratislava. Patrimonialny Archivi. Arch. Fam. Erdődy. Juraj Erdődy (JE) Missiles.
26. Például: II/19; II/28 = 119; 130. sz.
27. GRASSALKOVICS Antal—ERDŐDY Györgyhöz. Pest, 1732 okt. 23. Slov. St. Ustr. Arch. Fam. Erdődy, JE, Miss.
28. I/66.
29. I/71.
30. IV/86.

történt királyi látogatás körüli események adhatták. Ekkor adta az uralkodó család — éppen Barkóczy püspöknek, a magyar nyelv harcosának beszédére válaszul — a magyar nyelv megtanulása iránti készség jelét.[31] Ekkor jelent meg Nagyszombatban Gracian *Bölts és Figyelmetes Udvari Emberé*nek magyar fordítása is. Ez az az időszak, amikor a nemzeti nyelvért való fellelkesülés a Rákóczi-kor óta először mozgósította a különböző vallási és rendi hovatartozású embereket. A főrangú katolikus püspök, Barkóczy mellett a jobbágyszármazású evangélikus lelkész, Ribinyi János is felemelte szavát a magyar nyelvért. „Turpe est et generosa mente indignum, negligere linguam, quam a maioribus vestris accepistis" — mondta nemesi fiatalemberek egy csoportja előtt Sopronban, s a franciákkal, olaszokkal, németekkel példálódzott, mint akik mind büszkén használják saját anyanyelvüket.[32] A királynő Pestre jött és meglátogatta Grassalkovicsot új rezidenciájában Gödöllőn,[33] ahová az ötvenhét éves ember egyre jobban visszahúzódott. A kamaraelnök gyakran itt fogadta hivatali beosztottjait is, s bizonyára itt öntötte formába gondolatait magyar anyanyelvén.

Hogy Grassalkovics a magyar nyelvet nemcsak a magánérintkezésben használta, hanem hivatalos használatát is elősegítette, arra számos bizonyítékot hozhatunk a Magyar Kamara levéltárából, a Kamarához intézett levelek anyagából. Nem lehetett véletlen, hogy míg régebben magyar nyelvű hivatalos levelek, kérvények a latin és német nyelvűek mellett csak kivételesen fordultak elő, addig, különösen az 1750-es évek második felében, számuk meggyarapodott, és címzettjük szinte sohasem a Kamara tanácsa, hanem mindig a *Praeses*, a *gróf*, ahogyan Grassalkovicsot megszólították. A tanácshoz címzett kérvények továbbra is latin nyelvűek.[34] Azok előtt, akik a magyar nyelvű leveleket írták, köztudomásúnak kellett lennie, hogy az elnök szereti, ha magyarul szólítják meg — máskülönben ők is latinul írtak volna. A létszámfeletti járulnoki állásért folyamodó Petrics Mihály, bár kérvénye latin volt, súlyt helyezett annak leszegezésére, hogy magyar anyanyelvű;[35] Winckhler László, a Károlyi-ezred egykori strázsamestere, aki harmincadosi állásért folyamodott, éppúgy magyarul írta kérvényét egyenest az elnökhöz,[36] mint Tajkly János felfüggesztett tokaji számtartó.[37] Magyarul levelezett Grassalkovics elnökkel hivatalosan Forrai András Soborsinból,[38] Rottenstein Ignác diósgyőri prefektus,[39] Horváth István kameniczi kamarai tizedszedő,[40] és sokan mások is. Mikor Lovász Mihály aradi prefektus közölte az elnökkel, hogy Bohus Imre hátralákban maradt a királyi decimával, Grassalkovics szigorú magyar nyelvű levélben intézkedett Lovásznál, hogy Szent György napjáig rendezze Bohus a hátralékát.[41]

31. Szekfű Gyula: *Magyar történet.* IV. köt. Bp. 1935, 503. l. és *Magyar nemzet története.* Szerk. Szilágyi Sándor. 8. köt. Bp. 1898. 280. l.
32. Ribinyi Joannes: *Oratio de cultura linguae Hungaricae.* Sopronii 1751. pag. 12.
33. *Magyar Nemzet története.* 8. köt. 284. l.
34. Például: Magy. Orsz. Ltr., Magy. Kamara Levéltára, Litterae ad Cameram Exaratae, 1758—449
35. Uo. Litt. ad Cam. Exar. 1757 — 259.
36. Uo. Litt. ad Cam. Exar. 1758 — 449.
37. Uo. Litt. ad Cam. Exar. 1758 — 636.
38. Uo. Litt. ad Cam. Exar. 1758 — 645.
39. Uo. Litt. ad Cam. Exar. 1759 — 349.
40. Uo. Litt. ad Cam. Exar. 1759 — 597.
41. Uo. Litt. ad Cam. Exar. 1760 — 1.

Mindezek a felsorolt kiragadott példák mutatják, hogy a kamaraelnök jóváhagyásával történt a latin nyelvű ügyintézés mellőzése. Nyilván az volt az érv: ha németül *is* lehet levelezni, akkor magyarul *is* lehet. S mint látjuk, maga az elnök is levelezett hivatalosan magyarul. Az a feltevés, hogy gyenge latin tudás miatt leveleztek volna magyarul, szóba sem jöhet: legtöbb levélírónak latin nyelvű levelei is fennmaradtak. Az elnök kedvéért leveleztek magyarul, mert tudták, hogy szereti ezt a nyelvet.

Korábban GRASSALKOVICS is inkább latin nyelven intézte hivatalos ügyeit a Kamarával. Más valamiről van itt szó, mint egyszerű kényelmi ügyről. „Der Nation stark zugethan" — mondta az elnökről nem sokkal később HAUGWITZ.[42] Ez a magyar nyelvű levelezés összefüggésben van azzal, amit az állásért GRASSALKOVICShoz folyamodó WINCKHLER László így fejezett ki: „*Valóságos Haza Fia és nem csak igaz Nemes Ember . . . vagyok, született Magyar nyelvemen kívül Totul olahul tudok . . . esedezem Született Haza Fiainak aplicatiojaban gyönyörködő kegyelmét és Segedelmét . . .*"[43] Ugyenezt a levelet a Kamara tanácsához latinul is elküldte. Nincs kétség: köztudomású volt GRASSALKOVICSról, hogy az állások betöltésénél a született magyarokat pártfogolta és szívesen szólt magyarul. Egyik, ERDŐDY Györgyhöz írt, keltezés nélküli levelében erről maga tesz tanúságot: „eláboráltatom a Cameralis Statust és ohajtom . . . azaknak számát oly érdemes Nemes Iffiakkal, mint recommendált Naszvadi Uram tellyesithetni".[44] Mikor a gabonahivatal állásainak betöltése során GÖRGEY Jánost próbaképpen javasolta, hogy „az ország-lakosok megvigasztalására mostantól a gabona-hivatalokba már a haza fiait is vegyék fel", leszögezte: ha nem lenne alkalmas GÖRGEY, más nemes magyar egyént keressenek, aki megfelel a követelményeknek.[45] Pedig GRASSALKOVICS a kinevezések ügyeiben saját elvei szerint járt el, s nem vette mindig figyelembe még az előkelő pártfogók óhajait sem.[46]

Érdekes az is, hogy a magyar nyelvű ügyintézés GRASSALKOVICS részéről, a magyarok pártfogása a hivatalokban időben szinte egybeesik az *Unalmas és beteges gondolatok* 1757-ből keltezett, merészebben bíráló hangvételű kéziratvariánsának keletkezésével.

Véletlen ez? Semmi esetre sem.

Valahogy úgy rekonstruálhatjuk a dolgot: a hétéves háború kezdete óta újra szükség volt a magyarok kardjára. Ez emelte a magyarság — elsősorban persze a politikai jogokkal rendelkező nemesség — öntudatát. GRASSALKOVICS ezzel az irányzattal haladt, sőt ennek lett szóvivője. A rendi-nemzeti politika együtt jár nála a nemzeti nyelv használatával és gondolatainak a nemzeti nyelven való írásos megörökítés szándékával.

42. EMBER Gy.: *Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung.* 1761—1768. I. = *Acta Historica.* Vol. VI. No. 3—4. pag. 343. l. 8. sz. jegyzetet.
43. Magy. Orsz. Ltr., Magy. Kamara Levéltára, Litterae ad Cameram Exaratae, 1758 — 339 és 450.
44. GRASSALKOVICS Antal—ERDŐDY Györgyhöz. Kelt. n. [1755] Slovensky Státny Ustredny Archiv, Bratislava. Archiv Fam. Erdődy. JE. Missiles.
45. Magy. Orsz. Ltr., Magy. Kamara Levéltára, Litterae ad Cameram Exaratae, 1758 — 887.
46. Pl. GRASSALKOVICS Antal—ERDŐDY Györgyhöz. Gödöllő, 1754 szept. 27. Slovensky Státny Ustredny Archiv, Bratislava. Archiv Fam. Erdődy. JE. Missiles. Másik jellegzetes eset: Magy. Orsz. Ltr., Magy. Kamara Levéltára, Protocollum Cameralis Consilii, 1753., pag. 739 és 818.

Ezek után lássuk, mit tartalmaznak az aforizmák, mi mindenre irányulnak, milyen életelvekre kívánnak tanítani.

GRASSALKOVICSot legtöbbet a siker, a boldogulás útja foglalkoztatja. „*Önön magunkhoz vonzó szeretetünk oka és kezdete minden dolgainknak*" — mondja egyik, jól elrejtett aforizmájában.[47] A gondolatoknak közel egyhetede közvetlenül ezt a kérdést boncolgatja, de a legtöbb más tárgyúban is találunk vonatkozásokat. Megbecsülést kíván magának Dale Carnegie e korai szellemi előde, mert „*betsülletet érdemel, a' ki maga érdeminek tekintetébül elő-mégyen*".[48] Szinte az előbbrejutás kódexét fogalmazza meg, amikor ezeket mondja: sose beszélj a „magad állapottya felől";[49] ha elkeserítő beszédre számíthatsz, fordítsd el a beszélgetés irányát;[50] ne perelj senkivel, ez veszedelmes;[51] ne olvass levelet mások jelenlétében;[52] Céljaidat tartsd titokban.[53] A legjobban a beszédre kell ügyelni! — Nem szabad elmondani, mit szándékszunk cselekedni.[54] Ez a véleménye. Ezt ő a hivatalviselő ember természetes velejárójának tartotta. Ez irányú tapasztalatait aligha csak a szülői házból hozta magával. Bár apja is ügyvéd volt,[55] és már nyilván tőle is tanulhatott egyet-mást az emberekkel való bánni tudásról, nagyrészt saját tapasztalatait rögzítette, melyekhez bizonyára konkrét esetek alapján jutott. „*Minden ételnél jobban rágd-meg szavaidat*" — mondja — „*mert ételünket magunk gyomra emészti, de beszédinket mások itilete*".[56] Tisztában volt azzal is, mennyire fontos az embernek a társadalomban való helyzete szempontjából az, hogy milyen vélemény alakul ki róla másokban. Éppen ezért tanácsolja: „*Okos és jó itiletű emberekkel társalkodgyál*"[57] — hogy tanulj tőlük. „*Mindenkinek tselekedeteit ditsird, és ha nagyon betsültetni kivánnak betsüld; mert ezek semmiben sem telnek, és jo akarókat szereznek*"[58]. De azért „*A' mennyire lehet magadat másnak le ne kötelezd de magadnak akár kit-is lekötelezni igyekezz*"[59] *hiszen* „*Leg főbb mesterség tudni az embereket reménységben tartani, és tűrhetőbb rókává lenni, mint kegyetlen oroszlyánnyá*".[60] Éppen ezért „*Midőn valakivel ügyed ' dolgod vagyon, azon az úton igyekezzél őtet vinni, a'melyen te ő nálánál erősebb és tehetőbb vagy*"[61] — vagyis a kezdeményezést nem szabad az embernek kiengednie a kezéből.

Mindezek az elvek sokat megmagyaráznak GRASSALKOVICS érvényesülésének sikersorozatából és részben megvilágítják gyors megvagyonosodását is. Még jobban megértjük azonban sikereit, ha figyelembe vesszük ellenségeivel szemben való magatartásában követett elveket. Fő törekvése az ellenségeskedés kerülése volt.[62] „*Ellenségednek jó barátait magadévá tévén, ellenséged-is tiéd lészen, és tsepp*

47. OSZK II/81.
48. Uo. III/64.
49. Uo. II/90.
50. Uo. II/91.
51. Uo. II/92.
52. Uo. II/94.
53. Uo. I/32.
54. Uo. III/91.
55. ÉBLE G.: *A debrői uradalom birtoklási története.* 43. l. utáni tábla.
56. OSZK II/99.
57. Uo. II/97.
58. Uo. III/1.
59. Uo. III/2.
60. Uo. III/5.
61. Uo. III/4.
62. Uo. II/100.

mézzel több legyet foghatsz, hogy sem egy hordó etzettel."[63] Tehát arra törekedett, hogy ellenségeit megnyerje magának.

Legfőképpen pedig hallgatni kell és cselekedni kell tudni: „*A mit magad végbe vehetsz, ne bizzad másra . . .*"[64]

Világszemléletét élénken világítja meg két aforizmája. „*Hijába panaszólkodik Természetérül az emberi Nemzet — mondja — a'ki erőtelenségéért és rövid életéért történetek által inkább, mint erköltstül vagy észtül kormányoztatik*"[65] Vagyis: az embereken alapvetően nem lehet segíteni, mert erőtlenek, így inkább az események uralkodnak rajtuk, semmint a jóerkölcs és a józan ész. „*Hogy ha az embereknek nagyobb gondgyok volna a' hasznos dolgok előmozdítására, mint a' hívságokra, s haszontalanságokra, inkább függenének a' történetek tülük, mint sem ök a történetektül.*"[66] Jóerkölcs, erény, „virtus"[67] — SENECA és más antik auktorok hatása alapján — és az ész, a „ratio" azok a fogalmak, melyeknek az embereket irányítania kellene: ha az embereket ez lelkesítené, ők formálhatnák az eseményeket s nem fordítva, ahogyan valójában történik. Ez magyarázza GRASSALKOVICS magatartását is. Kollektív kiutat, reformokat nem lát eredményesnek. Az egyetlen kiút szerinte az egyéni aktivitás, az egyéni érvényesülés útja. GRASSALKOVICS ebben közel áll ahhoz a felfogáshoz, amit a felemelkedő polgárság egyes reprezentánsai is vallottak.

A valláshoz való viszonya pozitív. Itt nem érvényesül az emberekkel kapcsolatos simulékonysága. „*Utálatos és kárhozatos úgy szolgálni az Istennek, hogy az ördögöt meg ne bántsd.*" — mondja.[68] Buzgó katolikusnak ismerték: XII. KELEMEN pápa megengedte neki, hogy hordozható oltárnál hallgathassa a misét[69] — nyilván gyakori utazásai miatt. Vallási élete különösen a Máriabesnyőn 1759-ben épült kegytemplom alapításával élénkült meg; előbb, az aforizmák megírása idején úgy tűnik, mintha inkább a fatalizmus egy fajtájának hódolt volna. Sokat emlegeti a „Szerentsé"-t; ez talán a GRACIÁNnál is megtalálható Fortuna-gondolat hatása.[70] De azért mégsem egészen a személytelen hatalomnak való kiszolgáltatottság tudata ez, hiszen ő is említi aforizmái közt „*Kiki a maga Szerentséjének kováttsa*".[71] De azért sokat foglalkozik a szerencsével sokszor nem is a sors, hanem az anyagi boldogulás értelmében is.[72] Azt vallja, hogy annál szerencsésebb az ember, minél több más embert tesz szerencséssé ő maga.[73]

Társadalomszemléletében ez a főelv: „*Senki nem mondhattya, hogy másra szüksége nincsen; mert az emberek egymás hasznára születtek.*"[74] Ezért úgy találja, hogy „*nem kis bolondság a' kevélység és felebaráttyának meg-vetése, mert minden ember egymáshoz hasonló és azokat tsak a' sors külömbözteti.*"[75] Elismeri az emberek-

63. Uo. II/95.
64. Uo. II/98.
65. Uo. I/16.
66. Uo. I/17.
67. L. SZAUDER József: *Faludi udvari embere.* Pécs, 1941. 21. lap.
68. III/79.
69. ZÁVODSZKY, i. m. 76. l.
70. SZAUDER József: *Faludi Udvari embere.* Pécs, 1941. 21. l.
71. OSZK, III/22.
72. Pl.: I/30, I/53, 54, 58, II/48, III/21.
73. III/7.
74. II/43.
75. II/65.

nek alapjában való egyenlőségét, amit művelt kortársai közül igen sokan nem tartottak természetesnek. „*A kevély meg-aláztatik, az alázatos felmagasztaltatik*" — idézi a Bibliából.[76]

Jobbágyaiban és általában a jobbágyokban embereket látott. Nem volt híve terheik fokozásának; ellenkezőleg, igyekezett kedvezni, különösen az új telepeseknek. A birtokán élőket érdekeltté akarta tenni a birtok fejlesztésében. A földesúr-alkalmazott viszonyát bizonyos fokig társadalmi szerződés-szerűen fogta fel. „*A magának kaparó szolga, ha elmés és szolgálatodra alkalmatos, jobb a' tudatlannál, a' tunyánál, ámbár ez másképpen hivséges, mert amaz jövedelmednek javát és nagyját meg-hagygya . . .: ez pedig mindenedet a' tudatlanság és tunyaság által elvesztegeti.*"[77]

„*Fellyebb valóiknál kikre szükségünk vagyon tudni magunkat szükségeseknek tenni leg-főbb mesterség*" — vallja,[78] hiszen „*mennyivel inkább más te reád szorul, annyival hatalmasabb vagy.*"[79]

A másokhoz való viszony tekintetében jelentős kérdés a nőkkel való kapcsolat és a barátság kérdése is.

Grassalkovicsnak három házassága volt: az első huszonnyolc éves korában, a pestmegyei alispán Bajthay István özvegyével, Lang Erzsébettel. Mostohafia, ki piarista lett, jórészt az ő támogatásával jutott el az erdélyi püspökségig. Neki magának e házasságából nem volt gyermeke. Hét évi házasélet után alig két évig volt özvegy: második neje a középnemes, jó módú birtokos Klobusiczky Krisztina, akivel ismét hét és fél évig élt együtt. Házasságukból hat gyermek — két fiú és négy leány — született. A gyermekek közül öt életben is maradt, felnőtt és valamennyi házasságot kötött. Négytől unokája is származott.[80] Erre az időszakra esik a nagy birtokszerzés és az előmenetel megalapozása. 1738-tól 1752-ig újra özvegy volt.[81] Harmadik házassága 58 éves korában elözvegyült sógornőjével érdekházasság volt, de jó megértésen és segítőtársi kapcsolaton alapult.[82] Aforizmái szerint Grassalkovics véleménye a nőkről nem volt kedvező; némi lenézés érvényesül bennük a másik nem iránt.[83] Szerinte a nőknek „*leg-ékesebb szóllások a sírás . . .*"[84] Annál különösebb ez a vélekedés, mert kora egyik elismerten legjelentékenyebb női egyéniségét, Mária Teréziát alkalma volt közelről ismerni. A családi életre vonatkozó elvei szigorúak. „*A házas Személlyeknek elválása ellenkezik a' betsülettel, hittel, gyermekek fel-nevelésével, a' köz-jóval.*"[85] Ez a gondolata akkor kap különös hangsúlyt és értelmet, ha meggondoljuk, hogy abban az időben a különválás egészen kivételes volt, és inkább csak a társadalom vezető köreiben fordult elő. Ilyen esetek ismétlődtek Grassalkovics rokonának, Amadé Lászlónak, a költőnek családjában. Nem lehetetlen, hogy az aforizmára ez a konkrét eset adta az indíttatást. Tény, hogy Grassalkovics nem volt azok

76. Szt. Lukács Evangéliuma, 14, 11.
77. OSZK IV/77.
78. II/3.
79. III/18.
80. Éble J.: *A debrői uradalom birtoklási története.* Bp. 1909, 43—44. l. közti tábla.
81. Odrobenyák, i. m. 40. l.
82. Wellmann, i. m. 14. l.
83. OSZK II/56, II/73.
84. II/78.
85. III/26.

között, aki AMADÉT kamarai tanácsosi állásra ajánlották; s mikor MÁRIA TERÉZIA mégis kinevezte, a beiktatásán nem jelent meg.[86]

Figyelemre méltók a nevelésről vallott nézetei is. „*Az atya, ha fiát engedelmességben neveli, attul áldást veszen . . .*"[87]

A barátságokat illetően szkeptikus. Aforizmáiból kiderül, hogy nem volt barátkozó természet: a baráttal szemben magas követelményeket állított fel.[88] Jellemző ez a mondása: „*A barátságok vagy véletlen történetekért, vagy a' mélyebb esmeretségért elmulnak.*"[89] Itt is SENECA véleményével tart: „*Hozzád hasonlóval köss barátságot . . .*"[90]

A barátságról vallott felfogását kiegészítik azok az aforizmák, melyekben a vagyonról, a pénzről táplált nézetének ad hangot. Ebből az derül ki, hogy nagy fontosságot tulajdonított a pénznek, és ezt tekintette legbiztosabb barátjának, de nem vált rabjává. „*A' pénz szomoruak vigasztalója és az embernek legbiztosabb segítsége 's Baráttya, ha ezzel tud élni; mert másképen nem tsak ellensége, de hóhéra is*".[91] Ez a GRASSALKOVICS unokáján kísértetiesen beteljesedő, jóslatszerű előérzet is gyakorlati tapasztalat szülötte volt, mint az aforizmák legtöbbje. „*A gazdagnak jó akarói Szaporodnak, a' Szegényt pedig azok-is a'kik valának el-hagygyák*"[92] — ez volt a tapasztalata. Egy kissé kora közfelfogásával elégedetlenül jegyzi meg: „*Görögöket Demosthenes, romaiakat Cicero, a'mire akarták reá beszélhették, most mind a' kettő helyett vagyon a' pénz.*"[93] Úgy találja, hogy „*gazdagnak gazdagság a' bástyája*"[94] „*A' hol tsak a gazdagság betsültetik és tsak az jutalmaztatik, el-tünik onnant a' jó erkölts, a' szegény meg-vetődik, és ennek igazsága szegénysége miatt igazságtalanságnak és rossz erköltsnek tartatik.*"[95] A pénz egyébként sem feltétlen barátja az embernek: ész is kell hozzá, hogy kellően lehessen használni, mert „*Mit használ a' bolondnak a' gazdagság, mivel minden értékével észt nem vehet magának?*"[96] Különben is úgy találja, hogy a gazdagság relatív: „*nem az szegény, a'kinek rövid az értéke, hanem a'ki a' vagyonnal meg nem elégszik.*"[97] Ez a józan megelégedés, mely GRASSALKOVICS egyéniségében minden szerzésvágy mellett is megvolt, megmentette kora pénzsóvár embereinek nagy kísértésétől, az alkímiától is. „*Az arany tsinálás mesterség nélkül való mesterség; melynek a' kezdete reménység, közepe hazugság, vége pedig koldulás.*"[98] Lenézte a pénzszerzésnek homályos útjait, hiszen azt tapasztalta, hogy ha eszével él, könnyebben megszerezheti az anyagiakat. Annak ellenére tartotta magát távol ettől a csábítástól, hogy sokáig, éppen birtokvásárlásai miatt, szinte úszott az adósságokban.[99]

86. AMADÉ László 1746-ban vált el feleségétől, WELTZL Paulinától. Már az ő szülei is különváltan éltek. L. GÁLOS Rezső: *Br. Amadé László*. Pécs 1937. 22, 31, 114, 124 és 151. l.
87. OSZK III/27.
88. IV/6—8.
89. II/55.
90. IV/88.
91. II/72.
92. III/54.
93. III/92.
94. III/53.
95. I/14.
96. III/51.
97. I/67.
98. III/77.
99. WELLMANN, i. m. 11. l.

De az is bizonyos, hogy ha pénzre volt szüksége, neki, a királynő bizalmasának, könnyen megnyílt az államkassza is. Így tudta elérni, hogy egyetlen év alatt kamaraelnöki fizetését 10 000 forintra emeljék, s még ugyanabban az évben 84 000, illetve 50 000 forintnyi tőkét fizessen neki a kincstár. Az utóbbi fizetésnél a Magyar Kamara tanácsa nem is állhatta meg, hogy ezt ne észrevételezze: Miből fizessék ki ezt az óriási összeget?[100] Aki ilyen kivételes helyzetben van, valóban nem szorul az alkímiára, és könnyen tekintheti a számára nehézség nélkül elérhető pénzt a barátjának.

Ennek a sokat elért embernek a társadalomban elfoglalt szerepéről, funkciójáról alkotott véleménye is figyelemreméltó. „*Országos emberek henyélése az Országnak köz javairul való gondolkozásokban töltessék.*"[101] Megjelel ez annak a felfogásnak, amit másutt így önt szavakba: „*Nagy Urakat a' nép kézi munkával tartsa, nagy Urak pedig a' köz népet elmebéli fáradsággal táplállyák.*"[102] Ez a munkamegosztás a feudális gondolkodásban természetes, mert a vezető szereppel járó kivételes helyzet kötelességeket is ró arra, aki magas polcra jutott: „*Rabja a' népnek, valaki hasznos embere a' Hazának*"[103] — mondja másutt. Önmagát a „nép rabjának" tartotta. Igaz, ez a „nép" csupán a „populus Werbőczyanus"-ra korlátozódott.

Kétségtelenül tisztában volt azzal is, hogy nem minden dolog lehet sikeres. Beérte a nagy dolgokban elért eredményekkel; a kisebbekben való sikertelenség esetére volt önvigasztalása: „*Némely emberek tsak nagy dolgokat vihetnek végben; a' kisebbekben (mivel ezeket meg-vetik) meg tsökkennek. Hasonlók t. i. nagy hajókhoz, mellyek tengeren sebesen mennek, a' kisebb vizekben pedig fel-akadnak.*"[104] Az, hogy ezt dőlt írással találjuk a kéziratban, arra látszik mutatni, hogy ezt a gondolatot Grassalkovics, vagy a leíró fontosnak tartotta.

Egy gyakorlati jótanácsa is volt, „*nagy emberek*" azaz vezető emberek számára: „*Nagy ember lévén, ne lakjál mindenkor a' városban, hanem közel hozzája, mind azért, hogy meg-keressenek azok, a'kiknek szükségek vagyon reád, mind pedig hogy a' tselekedetidre vigyázó és tzirkáló embertül ment lehess valamikor tettzik.*"[105] Fia és unokája e jótanácsot nem fogadták meg. Anyagi romlásuknak ez lett egyik okozója. A „nagy embernek" nagyon kell vigyáznia etikai magatartására. Ezt Grassalkovics így tudta: „*Másoknak vétkei szemeink elött vagynak, hátul a' magunké.*"[106] Az ok az, hogy „*ritkán eszünk szerint, hanem mások példája szerint élünk.*"[107] „*Leg-többet a' példák miatt vétkezünk. A' rosz társaságban levők Társaiknak tettszeni kívánván rosz erköltsöknek is társaivá lesznek*".[108] Ezt elősegíti, hogy az ember ritkán foglal állást tisztán etikai alapon mások cselekedeteivel kapcsolatban, mert hiszen „*Többnyire nem a vétkekre, hanem a' vétkezőkre haragszunk*".[109]

100. Orsz. Levéltár, Magy. Kamara Levéltára, Protocollum Cameralis Consilii 1753, fol. 422—423, 988.
101. OSZK III/67.
102. IV/94.
103. IV/47.
104. IV/79.
105. IV/76.
106. I/43.
107. I/62.
108. I/24.
109. I/44.

Mi legyen hát „a nagy ember" magatartása? Legyen diplomata: „*Sokkal jobb ha tsak látszatra- is jónak lenni, mint nyilvánvaló roszszaságunkat ki- nyilatkoztatni; mert a' képmutatás mellett ha vétünk-is, tsak magunk vétkezünk, másokat rosz példánkkal nem botránkoztatunk.*"[110]

Érdekes kérdés, hogyan viszonyult GRASSALKOVICS az újításokhoz, az abszolút uralkodó által kezdeményezett reformokhoz? A róla köztudatban levő kép szerint erősen konzervatív hajlandóságú volt. Aforizmái is megerősítik ezt: „*Az eszes ember kerüli az viszketeges újságokat, hogy a' régiekkel nyugodalomban maradgyon*" — mondja egy helyen.[111]

De hogy az „újságok" — az újítások — problémája intenzíven foglalkoztatta, sőt talán az egyik ok is volt arra, hogy egyáltalán tollat vegyen a kezébe, kitűnik mindjárt a kötet első aforizmájából: „*Minden újságok azokbul származható jóknak reménységébül, és az jelenlevő állapotoknak meg-unásábul ohajtatnak*"[112]

Ebből az látszik, hogy GRASSALKOVICS tisztában volt azzal, hogy az újítás szándéka nemcsak felülről jön, hanem szélesebb körökben is visszhangra talál, s látja a kialakulni kezdődő frontokat is: egyfelől az uralkodót és a változtatást helyeslőket, másrészt a visszahúzó erőket is. Egyik aforizmája elárulja azt is, hogy ő maga érzelmileg kiknek az oldalán áll: „*Valakik valamely Újságoknak kigondolói, vagy végbe-vivői, azoknak ellenségeivé lesznek, kik a' régi rendetlenségekbül hasznakat érzettek.*"[113] Tehát ő maga nem a „régi rendetlenségek" oldalán áll. Ha itt talán nem is feltétlenül az állami, közéleti, társadalmi újításokra, hanem kisebb jelentőségű (pl. hivatali, jelesül kamarai) változtatásokra gondolt is, annyit mindenesetre elárul ez az aforizmája, hogy távolról sem volt minden újítással szemben elzárkózó, ellenséges, a magyar feudális-rendi világ mozgékonyabb, az idők szelére fogékonyabb, az újjal szemben megértőbb részéhez tartozott. Talán belejátszott ebbe saját pályája nyomán kialakult szemlélete is. Még mintha tanácsot is akarna adni az újítások miként jére, ezt írja: „*Akkor könnyű újságot bevinni a' Birodalomban, midőn egyenetlenség vagyon a' nép között. Könnyen beveszi a' meghasonlott népnek része az Újságot, és hogy nyugodalmasan éllyen a' más rész-is, lassanként lassanként reá adgya magát.*"[114]

Magyar vonatkozásban GRASSALKOVICS szívesen látta, vagy legalábbis látta volna a „rendi nemzet" egységét, melynek egyik vezéréül öntudatosan magát tartotta, bár tisztelte a nála magasabb állásúak rangját, s nem akart *a* vezér, hanem csupán *egyik* vezér lenni, aki összhangban intézkedik a többi vezetővel, — esztergomi érsekkel, kancellárral — kikhez többnyire személyes jóviszony is fűzteti: talán ez is diplomatikus egyéniségének tulajdonítható, mely szívesen osztja meg a felelősséget másokkal. Bizonyos, hogy MÁRIA TERÉZIA reformjainak késleltetésében Magyarországon neki is fontos szerepe volt; valószínű, hogy a rendi ellenállás GRASSALKOVICS aktív részvétele nélkül kevésbé lett volna sikeres.

Úgy látszik, aforizmái lejegyzése közben is alakult a gondolkodása. Kezdetben, mint láttuk, legalábbis megértő volt az újítások iránt, — a kötet utolsó mondata viszont már a változtatásokkal szemben való határozott bizalmatlanságot tük-

110. II/60.
111. II/17.
112. I/1.
113. I/12.
114. I/5.

rözte: „*Nints javára, és nyugodalmára a' Birodalomnak, midőn a köz Törvények gyakrabban meg változtatnak*".[115]

Bár ez nem mond ellent a változtatásokra irányuló elméleti igenlésnek, de mégis a kötet elején található gondolatokkal szemben eltérő beállítottságot mutat, gyanakvást az újjal, kivált az ismétlődő újításokkal, az újítási kísérletekkel, a társadalmi reformkísérletekkel szemben. A „köz törvény" pedig mi más lehet, mint a „jus publicum"-nak alapvető kérdése: a nemesség helyzete. Erről úgy gondolja: tartósan nem, csak ideiglenesen lehetne megváltoztatni, de ez folyamatos nyugtalanság forrása lenne.

GRASSALKOVICSban a reformokkal szemben tanúsított bizalmatlanság valószínűleg Haugwitz működésével kapcsolatosan alakult ki. Az abszolutizmussal szemben, mely a közjóra hivatkozva lép fel, óvatosságra int: „*A' hatalom mértékletességgel nyől, mértékletlenséggel pedig semmivé lészen.*"[116]

Hasonló gondolatokra másutt is találunk — bár GRASSALKOVICS nyilván nem írt le mindent, amit ezzel kapcsolatban gondolt. Kritikus szemmel nézte magukat az uralkodókat is —, hiszen ha valaki, ő közelről láthatott egy királynőt, s így közelebbről ismerhette általában az uralkodókat is. Megvolt a határozott véleménye arról, milyen legyen a jó uralkodó. „*Fejedelmek kövessék a méhetskét, mely mindenütt mézet önt, fulánkját pedig tsak akkor botsáttya, a' mikor kintelenittetik.*"[117]

„*A királyok ditsősége jobbágyaknak és katonáknak Szerentséjétől függ*".[118] „*Nem mindenkor elégtelenségbül kormányoztatnak rosszul a dolgok, hanem hogy azok, kiktül függ abbéli dolog, nem bizonyosak meddig maradnak tisztségekben.*"[119] „*Legjobb volna, a' királyok ollyaknak adhatnák a hivatalokat a' kikről bizonyosak lehetnének, hogy azoknak el-vesztését soha meg nem fogják érdemleni.*"[120] Ez utóbbi mondásból az udvari kegyből való tisztségviselés kritikáját olvashatjuk ki. Méltán: a kamaraelnök tisztában volt vele, hogy a születéssel járó pretenziók és az állások betöltésének képessége sokszor éppen fordítva arányosak. Nem méltányolta az állásokba beleszületett, követeléssel tele főrangúakat, ha nem látott bennük személyi értéket. A „selfmademan" önérzete szólal meg benne, mikor egy helyen így nyilatkozik: „*Nagy Rokonságból született, midőn nemzetségére nézve nem magához hasonlónak szerencséjét irigyli, csak az volt és eltűnt érdemeit az ollyannak mostani érdemeihez hasonlíthattya.*"[121] (Ez a megállapítás az OSZK példányában hiányzik.)

„*Ha a királyok nem kedvelnék a hizelkedést, sokkal kevesebb kedves udvariaik volnának, mivel többnyire hizelkedések miatt kedvesek, annál egyebet nem tudván*".[122] „*Némely fejedelmeknek csak első birodalmak esztendeit köllenék életek íróinak engedni; mert a tovább-valókat ha magok is olvasnák, elpirulnának.*" Grassalkovics komolyságot várt az uralkodótól és környezetétől is. „*Az Ország Eleinek kötelessége az*

115. IV/100.
116. III/84.
117. IV/93.
118. III/24.
119. II/12.
120. II/15.
121. EK: 117.
122. EK: 129. és 130.

Országnak köz javairul gondolkodni, és itilettyeket a' Király elejébe terjeszteni".[123] „*A' Királynak viszont kötelessége azokat meg-halgatni, tanátsokat meg-rostálni és el-rendelni.*"[124]

A kamaraelnök teljes mértékben tisztában volt azzal a veszéllyel, mely a magyar rendi-feudális nemzetet — a nemességet — a külföldiekkel való feltöltődés útján fenyegeti. Bár a külföldi nemesek, hivatalnokok többnyire magasabb műveltséget is hoztak, puszta jelenlétük be nem olvadás esetén a „nemzetre" veszedelmesnek tűnt. Az 1741. évi országgyűlésen már éles hangok hallatszottak a hivataloknak idegenekkel való betöltése ellen. Gúnyversek jártak körbe az országban, melyek a német tisztviselőket csúfolták, de még erősebb volt a hangulat a birtokos indigénák ellen.[125] A Habsburg politika ui. hol inkább, hol kevésbé, de mindig igyekezett az indigénákat felhasználni. Nem volt ez elvi magyarellenes politika; hiszen az osztrák örökös tartományokban is alkalmazták. III. Károly spanyol híveinek elhelyezése és támogatása éppúgy beleillett ebbe a tendenciába, mint a püspöki székeknek a királyi placetum alapján kedvelt emberekkel való betöltése. Így történhetett pl., hogy a német Nesselrode Vilmos és Thurn Kázmér után a spanyol Cienfuegos Alvaro lett pécsi püspök, aki még csak kísérletet sem tett arra, hogy püspöki székhelyére utazzon, hanem Itáliában maradt. A magyar főurakat is felhasználta ez a politika az örökös tartományok német nemeseivel szemben. Így kerültek szomszédos alsó-ausztriai és stájerországi birtokadományok révén e tartományok rendjei közé a Batthyányak és Eszterházyak. A cél a keverés volt, az egységes, autochton törekvések tompítása az uralkodó által személyileg kegyelt más nemzetiségűek javára, legfőképpen pedig az abszolút királyi hatalom erősítése. Ebben az összefüggésben válik érthetővé Mária Terézia udvari fellazító törekvése, hogy Bécsben igyekezett összeházasítani különböző nemzetiségű előkelő alattvalóit, ezáltal kívánva belőlük új, engedelmes vezető réteget nyerni. Ezzel a tendenciával Grassalkovics élesen szemben állt. Véleményét nem fogalmazta meg úgy, hogy éppen nevén nevezze, kikre vonatkozik, de az általános formula mögött is felismerhető, mire gondolt, mikor — mindjárt munkája elején, ezt írta: „*Nem keveset romlanak leg-főbb Nemzetek idegen Feleségekkel, kik az Urokat elvonnyák Hazai gondolattyuktul; Fiaikat pedig épen magok Nemzetévé tészik*".[126] Hogy itt elsősorban a magyar nemzetre gondolt az világos. Angliában, Franciaországban, Németországban az udvar nemzetibb jellegű lévén, az idegen keveredés sokkal kevésbé volt veszélyes, de a kisszámú hazai főnemesség számára ez a tendencia a teljes elidegenedést jelenthette — s mint a következmények megmutatták —, utóbb jelentette is. Tehát jól látta a veszélyt. A nemzeti fennmardás nála az ország gazdasági érdekével ötvöződik, mikor az indigénák itthon való megtelepítését követeli: „*A'kik tsak Jószágoknak birásáért Hazafivá akarnak lenni, méltán meg-határoztathatnak, hogy az Országban lakjanak és jószágoknak jövedelmit abban és nem kivül költsék.*"[127] Ez nemcsak az ő álláspontja volt, általános tendenciaként uralkodott a magyar nemesség körében. Politikájában világosan kifejezésre jutott az a törekvés,

123. OSZK II/30.
124. II/31.
125. Egy ilyen egykorú gúnyvers *Carmen elegiacum* . . . címmel OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 3386 alatt.
126. OSZK I/7.
127. I/9.

amit az ország lehető kímélésének nevezhetünk. Ezért támogatta a Habsburg-ház külső hatalmi céljait: a birodalom megtartásáért, esetleg növeléséért folytatott háborúkat. *„Tanátsos a' Királyoknak Birodalmak nagyobbítására utat mutatni; mert így új módgyok lévén szerezhetni; nem kinteleníttetnek mindenkoron tsak egy Országot préselni, és fejni.*"[128] Éppen ezért nem ellenezte a hódító háborúkat sem, és nem sokat várt a jogra hivatkozó tárgyalásoktól, hanem az aktív cselekvést ajánlotta a területszerzés érdekében: *„Idegen Országok allig valaha józan, és helyes okokkal nyerettetnek, hanem erőszakkal. Mert az illyetén okok ellenkezőkkel ismét semmivé tétetődnek.*"[129]

A területszerzés érdekében pedig a háborúnak az ellenség földjére vitelét ajánlotta — ami egyébként korának általános stratégiai elve is volt. Nem volt híve a defenzívának. *„Tanátsosbb a' háborúságot indító ellenséget meg-előzni, és az ő földén táborozni, hogy sem be-várni; mert illyenképen a'mi Országunk nem rontatik, az ellenség pedig országnak pusztulásában is eleget veszt.*"[130] GRASSALKOVICS 1744-ben maga is a hadszíntérre ment, s talán éppen itt szerzett tapasztalatai bírták rá korábbi, a defenzív harcmodort pártoló álláspontja[131] megváltoztatására. Közelről látva a császári tábornokok tehetetlenségét és kapkodását, az iniciativa hiányát, érlelődhetett meg benne az a meggyőződés, hogy a Sziléziáért folyó háborút csak bátor támadással lehet megnyerni. Véleménye nem maradt elszigetelt; arra vall, hogy később, a hétéves háborúban NÁDASDY Ferenc a támadó harcmodort alkalmazta. Gondolatai mögött tehát történelmi valóság állt, olyan ember valósága, aki nemcsak tanácsol, de részt is vesz a nagypolitika intézésében.

Érdekes itt megjegyezni, hogy a kamaraelnök a háborúval szükségképpen együttjáró „préselést" milyen módon korlátozta és kamatoztatta a maga javára. Bár ezt nem írta le, de az akkori helyzetből kitűnik, hogy Magyarország az osztrák örökösödési háborúban is, később, a hétéves háború idején méginkább főként a szállító, a hadseregellátó szerepét játszotta, ami a pénz beáramlásával és a nemesi birtokosok megvagyonosodásával járt. A nemesi felkelések és az újoncozások révén előállt véráldozattal szemben a nemesség nagy anyagi hasznot húzott, kivált a nagybirtokosok. GRASSALKOVICS is haszonélvezője volt a háborúnak. Viszont éppen ez az ellátó szerep okozta, hogy az ország a birodalom véráldozatából lényegesen kisebb mértékben vette ki részét, mint az örökös tartományok. Elég a korszaknak plébániai anyakönyvekből lemérhető népmozgalmi adataira egy pillantást vetni, és máris kitűnik, hogy az ország különböző városain átvonuló és hosszabb-rövidebb ideig (nemegyszer éppen hadkiegészítés és begyakorlás céljából) állomásozó ezredek tiszti és legénységi kereteiben milyen feltűnően kevés volt a magyar hangzású név, még a magyar tulajdonos által fenntartott, magyarnak minősülő ezredekben is. Pedig a vérveszteségek nagyok voltak; a betegségek, fáradalmak is folyvást tizedelték a katonák sorait. Ez szinte sugallja azt a gondolatot, hogy a kamaraelnök — a hazai jobbágyság teljesítőképességének fokozása érdekében, de nyilván saját gazdasága érdekében is, — olykor talán távol tudta tartani a toborzótiszteket a jobbágyok házacskáitól; ez pedig a török időkben és a Rákóczi-szabadságharcban megritkult magyar nép számára akkor

128. I/6.
129. I/10.
130. IV/3.
131. Correspondentia Autographa Praelatorum Magnatum Hungariae idomate patrio saec. XVIII. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 168, ff. 138 (139)—(140).

életfontosságú volt.[132] A telepítések során a magyar nép részére új településterületeket tudott biztosítani, s ezzel együtt a réginél jobb egzisztenciális feltételeket is.[133]

Aforizmáiból kivehető az is, hogy az uralkodói abszolutizmus ellenhatásaképpen nála is jelentkezett már a népfelségi elvnek kezdetleges formája, ahogyan Lengyelországban is megvolt: a nép fogalmát a nemességre korlátozva. GRASSALKOVICS nem volt híve az önkényuralomnak. *„A hol kegyetlen a' Birodalom, ott nem tsak segíteni, de meg-szánni sem szabad az országot."*[134] Ez is arra vall, hogy ellene volt az önkényuralomnak. Aforizmája alighanem a kegyetlen szigorral kormányzott Poroszországra vonatkozott. GRASSALKOVICS, mint az eddigiekből láttuk, nem volt a túlzott szigor híve: az állam alapját annak morális magatartásában látta. Ez a megállapítása: *„A' vétkek, ha nem büntettetnek szaporodnak, és ha Szem le-hunyva meg-engettetnek, köz nyavalyává válnak"*[135] — arra enged következtetni, hogy korának fő problémáját az elkövetett bűnök megtorlatlanul maradásában látta. Elsősorban azokra a hivatali visszaélésekre gondolhatott, melyek ekkor már súlyosan nehezedtek a közéletre, s az abszolutizmus kiterjedésével egyre inkább elharapóztak. Ezek ásták alá a társadalmi rendnek azt a hierarchiáját, melyben GRASSALKOVICS is hitt, s amely rend csúcsán a jó és igazságos, vagy legalábbis a közhit szerint erre törekvő uralkodó állt. Észrevette, hogy a hagyományos társadalmi rend, amelyben élt, s amelynek feltétlen őrzője volt, már bomlóban van. Ezt a szétesést ő a közvélemény egysége hiányának tulajdonította, amit Magyarországon is lépten-nyomon tapasztalnia kellett, és méginkább a Habsburg-birodalomban. Ezért sóhajt fel nosztalgikusan, a szemében sokkal stabilabbnak látszó Franciaországra gondolván: *„Szerentsés Váras az, melynek kapujára igazán reá-metzhetni, a'mi Páris Kapuján olvastatik: Egy hit, egy törvény, egy király"*[136] GRASSALKOVICS jól tudta, hogy az állam ereje és az alattvalók boldogulása nem, vagy legalábbis nem elsősorban az uralkodó személyétől, annak adottságaitól és jellemétől függ. A fejlődés ezen túlhaladt. A 18. századi Európában már szinte mindenütt hivatalnokállamokat láthatott, melyek az uralkodó intencióit a hivatali hierarchia apparátusán keresztül juttatták érvényre. A hibásan működő szervezetben sokszor teljesen elvesztek a közjóra irányuló eredeti szándékok és törekvések, s nem maradt más, mint a különböző fórumokon működő emberek ravasz, sőt erőszakos kapzsisága, amely a társadalom tekintélyi elvét bomlasztotta és előkészítette a hagyományos rend bukását. Felismerte, hogy a hivatalnokállamban kulcskérdés az, hogy milyen a tisztviselői kar morális magatartása: *„Boldogabb sorsban vagyon az a' Birodalom, a' hol gyenge, és értetlen fejedelem alatt okos tanátsúak és jó erköltsűek emeltetnek a' tisztséggekre, hogy sem a'hol jó fejedelem alatt oktalanok, és rosszak a' tisztek."*[137] Tisztában volt azzal is, hogy a hivatalban nem elég a morálisan feddhetetlen magatartás, hanem feltétlen követelmény a hozzáértés, a szakszerűség is. De taktikus és a maga hasznát kereső énje ismét felülkerekedett a moralistával szemben, mikor

132. SCHÜNEMANN, Konrad: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia.* Bd. 1. Berlin, é. n. 229—230. p.
133. Uo., 110—111. l.
134. OSZK, III/69.
135. II/23.
136. IV/98.
137. IV/96.

azt írta: „*Nagyon ártunk ellenségeinknek, ha őket ollyan hivatalokra segittyük, a' a'mellyekre elégtelenek; mert elégtelenségek miatt gyalázattyokra, s károkra válik az elő-menetel*".[138]

Az állás tekintélyét védelmezte a méltatlan betöltéssel szemben. „*Midőn az érdemetlen ember tisztességes hivatalra emeltetik, nem az illyetén ember ditsőittetik, hanem a' hivatal kissebbittetik, és megmotskoltatik*".[139] Hogy konkrétan kire gondolt Grassalkovics, mikor ezt írta, nem tudjuk. Talán régi ellenségére, Khevenhüller főudvarmesterre,[140] vagy valamelyik udvari méltóságra, aki a magyar dikasztérium magas állású tisztviselője volt. De lehet az is, hogy csak általánosságban szólt. A hivatal szempontjából történő értékelésről tanúskodik az a mondása is, amely az előbbinek bizonyos értelemben fordítottja: „*A'ki valamely hivataltul meg-válik, és helyébe elégtelenebb, 's alább való tehetségű ember helyeztetik, amannak ditsőségére szolgál; mert meg-esmérik, mit vesztettek az ő személyével*".[141] Grassalkovics tehát a hivatalviselésnél fő szempontként az *alkalmasság* elvét vallotta. Az alsóbb állásokban ez az elv többnyire már általánosan elfogadott volt, de a magasabb állások betöltését — nemcsak idehaza, egész Európában — a királyi kegy sokszor az alkalmasság, a közérdek teljes figyelmen kívül hagyásával intézte. Grassalkovics az uralkodótól azt kívánta, hogy a főbb tisztségekre is alkalmasokat nevezzen ki.[142] Az a mód, ahogyan a Magyar Kamara személyzeti viszonyait intézte, mutatja, hogy jól átgondolt szempontok szerint válogatta meg embereit.[143] De ismerte a hivatali életnek azt a problémáját is, mely éppen a legjobb munkaerőket sújtja: a helyükön nehezen pótolható érdemes tisztviselők előmenetelének mesterséges megakadályozását. Ezt fejezte ki: „*Sokaknak hivatalylyokban tett jeles érdemei nagyobb hivatallyokra szerentséjének gátlói, mivel az eddig viselt hivatalra olly alkalmatos személy talán nem találtatik, azért az ilyen érdemes ember attul meg nem szabadulhat 's nagyobbra nem mehet*".[144] Önmaga sok szorgalmas hivatalnokot segített érvényesüléshez. Nem hallgatta azonban el, hogy a hivatali előmenetelhez ügyeskedésre is szükség van. „*A'ki valamely hivatalban állandó akar lenni, irigyeinek-is hasznát kell keresni*".[145] Kerülte az ellenségeskedést, barátságos arcot mutatott mindenki iránt. Ennek is része lehetett benne, hogy haláláig a Kamara élén tudott maradni, noha ellenfeleinek hatalma egyre nőtt.

Grassalkovics, bár a gyakorlatban nyilván sokszor „tettette" magát, őszintén gondolta azt, amit leírt. Némely gondolatai ellentmondásosak, ámbár ez minden írónál, minden gondolkodónál előfordul. Oka talán hangulati elemekben kereshető. A kamaraelnök is némelykor könyörtelen őszinteséggel leplezi le önmagát, „*Az elmének, valamint az üdőnek, ködös és homályos napjai vagynak. Innen származik, hogy némely napokban mindenre alkalmatosabb az ember, némelylyekben pedig ostoba*".[146] Ámde emögött a céltudatos, számító, gyakran utilitarista

138. III/95.
139. II/51.
140. Závodszky, i. m. 76. l.
141. OSZK III/38.
142. II/15.
143. Herzog József: *A magyar kamarai levéltár története.* = *Levéltári Közlemények.* 1928. 2–4. l.
144. OSZK III/86.
145. III/14.
146. II/8.

egyéniség mögött is ott van a józan belátás, amely nélkül senki sem tarthatja magát gondolkodó embernek. Ő ezt őszintén és frappánsan így önti szavakba: *„Mennél okosabbak az emberek, annál alázatosabbak; mert annyival jobban tapasztallyák, hogy senki sem tud annyit, a'mennyit nem tud."*[147]

Nem sokra értékelte az akkoriban már egyre szaporodó racionalistákat. *„Az olly Embereknek, a kik Istenek helett önön magok eszeket imádgyák, majd természetekben vagyon, hogy minek előtte valamely gondolattyokat, a mellynek ki mondásával legh jobb Baráttyokat ell veszthetik, ell hallgassák, készebbek nem tsak Baráttyokat, de még önön magok szerencséjéket nyelveskedésekért föll áldozny."*[148]

Grassalkovics szóban forgó kéziratos munkáját sem tartotta sokra. Ezt már a címmel is ki akarta fejezni: „unalmas és beteges gondolatok". Az Egyetemi Könyvtári variáns utolsó aforizmájában egészen nyíltan így szól: *„Verss tsinálóknak a legh jobb mestersége a szép hazugságoknak ki gondolása. Azért nem csuda; hogy némely gaz erkölcsű emberek, azoktul számtalan nyomtatott versekkel dicsértettek; mert valóban a papirosnál nagyobb tűrésű állapot nincsen, a ki mindent magára irattny s nyomtattattny ell szenved, a mely ezen unalmas könyvecskének is szerencséje, a ki másképpen olvastattny szerencséjét érdeme szerint soha sem reménlhette volna."*[149] Írását játéknak tartotta, akárcsak a kigúnyolt üdvözlőverseket, a kor kedvelt műfaját. Őt, a gyakorlati embert azonban más is vezette: élettapasztalatait akarta átadni, családi és baráti körének. Lehet, hogy gondolataiból egy és más szélesebb körhöz is eljutott.

Grassalkovics munkájának történeti becse — mondjuk ki határozottan nem annyira gondolatai eredetiségében, mint inkább jellemző erejében van. Alaposabb vizsgálat során kiderül, hogy a gondolatok egy része közvetlen, vagy közvetett idézet, a Bibliából, vagy klasszikus auktorokból eredő reminiszcencia; sok a közhely is. Ám ez is figyelemreméltó, mert belőlük látható, mire rezonált az az ember, aki saját korában egy ország ügyeinek legfőbb intézői között foglalt helyet.

Kétségtelen: jelentős irodalmi szerepet tulajdonítani Grassalkovicsnak túlzás volna, már csak munkájának exkluzív jellege miatt is. Feljegyzései azonban mégsem tekinthetők teljesen jelentőség nélkülieknek, mert belevilágítanak gondolkodásába, lelkületébe, személyiségébe. Grassalkovics vallásos ember volt, mégis mohó vágyakozással fordult az immanens dolgok világa felé. De idővel kétkedés támadt benne e világ és minden sikere iránt. Tudta, hogy minden mulandó, mégis sokat akart, törtetett, érvényesülni vágyott. Aztán, amikor mindent elért amit elérhetett, visszavonult.

Nekünk úgy tűnik, mintha Mikes Kelemen ellenpólusa lenne. Kortársak voltak, az országnak két szélső pontjáról származtak. Mikesnek egész élete csupán sikertelenség volt, mégis vigasztalan száműzetésében is a Parnasszusra emelkedett: a magyar prózai nyelv nagy mesterei közé. Grassalkovicsot csupa siker kísérte: megnyíltak előtte a királyi ajtók is. Mindent elért, amit akart, karrierje szédületes volt. De az írás által nem tudott megdicsőülni. Nyelve nehézkes, darabos; mint írót még dilettánsként sem tartja számon az irodalomtörténet. Pedig ő is akart valamit tenni a magyar nyelvért, s közvetve a magyar irodalomért. Tanúja ennek a két bemutatott kéziratos könyvecske.

147. II/63.
148. EK: 333.
149. EK: 338.

Pályafutásából a politikai helyzet sokmindent megmagyaráz, de nem mindent. Talán nem túlzás azt gondolni: a majtényi fegyverletétel és a sikertelen országgyűlések után a tetterős magyar nemes ifjúság számára nem volt más választás, csak a „többet ésszel, mint erővel" útja. Nem számíthatott a fásult kortársak támogatására. Maradt a magános törtető útja; és ez az út GRASSALKOVICS számára a királyi udvarig vezetett. Jelentős egyéniség volt, telve értelemmel és energiával: érvényesülnie kellett.

Bármi legyen a véleményünk GRASSALKOVICS személyéről és politikai szerepéről, azt mindenképpen el kell ismernünk, hogy a magyar nyelv háttérbe szorulásának, elárvulásának korszakában hivatali állásában is, magánéletében is, sőt mint író is, hitet tett mellette s igyekezett jogaiba, méltóságába visszahelyezni.

Szóban forgó kézirata nem gyakorolhatott széles körben hatást, de bizonyosan elért azokhoz, akiknek szánta: s ezek egy ország vezetőemberei közt foglaltak helyet.

Die „Langweiligen und krankhaften Gedanken" des Ungarischen Hofkammerpräsidenten Anton Grafen v. Grassalkovics

Z. FALLENBÜCHL

Anton GRASSALKOVICS (der ältere, 1694—1771) war einer der bedeutendsten ungarischen Staatsmänner der Zeit MARIA THERISIENS. Seine wirtschaftsorganisatorische Arbeit ist der Geschichtsschreibung wohl bekannt, wenn auch verschiedenartig gewürdigt. Wenig bekannt ist dagegen seine schriftstellerische Betätigung.

GRASSALKOVICS entstammte einer beschiedenen kleinadeligen Familie des Komitates Neutra. Von 1716 an war er als königlicher Fiskal, von 1720 als Fiskaldirektor tätig. In dieser Stelle hatte er die Möglichkeiten erkannt, die sich ihm boten. Durch geschickte Kaufpolitk erwarb er viele, in der Türken- und Kuruzzenzeit entvölkerte Landstriche, deren Besitzrecht unsicher geworden war, und entwickelte diese durch kluge Siedlungspolitik zu wertvollen Gütern. So wurde er rasch reich. 1727 zum ung. Hofkammerrat, 1731 zum Personalis regius befördert erhielt er kurz darauf den Freiherrntitel. Da er beim Landtag zu Pressburg 1741 viel zur Mobilisation des ungarischen Adels zugunsten MARIA THERESIENS im österreichischen Erbfolgekrieg mitgewirkt hatte erhielt er 1743 auch das Grafendiplom. 1748 wurde er dann als Präsident zum Leiter der Ungarischen Hofkammer ernannt.

In der Handschriftensammlung der Ungarischen Nationalbibliothek Széchényi wird unter Signatur Duod. Hung. 3. ein Manuskript mit dem Titel *Langweilige und krankhafte Gedanken des Ungarischen Hofkammerrates Anton Grafen v. Grassalkovics* bewahrt. Laut der Widmung von seiten des Verfassers an den Erlauer (Eger) Bischof Franz Grafen v. BARKÓCZY kann das Manuskript aus den Jahren von 1744—1761 stammen; es scheint aber eher in den Jahren um 1750 verfasst worden sein. In dieser Zeit war GRASSALKOVICS zurückgezogen tatsächlich auf seinen Gütern in Ungarn tätig, besonders in Gödöllő, wo er eine grossartige Residenz für sich bauen liess.

Die „Gedanken" ist eine Sammlung von Aphorismen, die zwar in vier Kapiteln abgeteilt und mit je 100 Sprüchen numeriert ist, jedoch entbehren die Sprüche jeden inneren Zusammenhang oder Gedankengang; sie scheinen eher eine chronologische Reihenfolge zu haben. Diese Sprüche sind verschiedenen Inhaltes. Unter ihnen befinden sich mehrere Zitate, Nachempfindungen und Gemeinplätze — jedoch ist der überwiegende Teil original. Der grösste Teil der Gedanken bezieht sich auf das Gesellschaftsleben. Die moralisierenden Aphorismen, die zum Teil guten Rat geben wollen, zeigen manche formelle Verwandtschaft mit ausländischen

Werken — so z. B. mit PASCAL, LAROCHEFOUCAULT, LOGAU, aber auch mit Baldasar GRACIAN und William DARRELL — jedoch steht ihr Wert darin, dass sie nicht Nachahmungen dieser, sondern originelle Empfindungen eines bedeutenden ungarischen Staatsmannes jener Zeit sind, und zwar eines Mannes, der sine Karriere nicht mit Hilfe einer vornehmen Verwandtschaft, sondern aus eigener Kraft gemacht hatte. Diese Tatsache ist schon an der grossen Zahl der Aphorismen, die sich mit dem Weg zum Erfolg, des gesellschaftlichen Durchringens beschäftigt, abzuwiegen. Aus den Sprüchen zeichnet sich die markante Persönlichkeit des Hofkammerpräsidenten so deutlich heraus, dass die Autorenschaft auch ohne des Beweises der Autographie – die Handschrift ist mit einer etwas archaisierenden Kalligraphie verfasst — ganz sicherzunehmen ist.

Aus dem Werk ist es erkenntlich, dass GRASSALKOVICS, wenn er auch ziemlich utilitaristisch gesinnt war, die christlichen moralischen Prinzipien achtete, und am katholischen Glauben festhielt. Sein Verhalten anderen Menschen gegenüber kann als gutmütig und patriarchal gekennzeichnet werden. Liebe und Freundschaft spielen bei ihm eine untergeordnete Rolle; sein Element ist Streben und Schaffen.

Von der Aphorismensammlung ist auch eine Variante auf uns geblieben, mit dem selben Titel, ohne Widmung, die aus dem Jahre 1757 datiert ist. Sie wird in der Universitätsbibliothek Budapest, Handschriftensammlung, unter Signatur H 22 aufbewahrt. Dieser Text besteht aus 338 Sprüchen; 38 davon sind im ersterwähntem Bande nicht zu finden. Die Reihe der Gedanken lässt darauf schliessen, dass dieses Manuskript auch von GRASSALKOVICS stammt, aber eine andere Abfassung sei. Im Grund sind sie beiden Werke jedoch identisch, nur ist das zweite unvollständig.

Das Werk kann als ein Versuch zu einer Sozialphilosophie betrachtet werden, wenn auch in loser, literarischer Form. Zugleich verrät das für einen kleinen Kreis bestimmte Büchlein Bestreben zur Aufrechterhaltung der ungarischen Sprache. Es zeigt deutlich, dass Sozialphilosophie und Bestrebung für die Wiederbelebung der ungarischen Nationalsprache auch in Ungarn — gegenüber einer allgemein verbreiteten Ansicht — nicht Mitgefährten der Aufklärungsepoche sind, sondern schon im Zeitalter des Barocks zur Geltung kommen.

Kultsár István és özvegye előfizetési felhívásai a Hazai és Külföldi Tudósítások tárgyában

INDALI GYÖRGY

1806 igen jelentős dátuma a magyar sajtótörténetnek. Ekkor indítja meg ugyanis KULTSÁR István, Mikes leveleinek kiadója, lapját, a *Hazai Tudósítások*at, s ezzel Pest lett a magyar sajtó központja.

A magyar jakobinusok mozgalmának leleplezése után a kormányzat fokozott óvatossággal kezelte a hazai kulturális élet legtöbb megnyilvánulását. Erre az időre esik a kölcsönkönyvtárak és az ún. „Lese-kabinet"-ek bezárása is. A hazai sajtóra különös gyanakvással tekintettek. SÁNDOR Lipót nádor egy 1795 áprilisában írt memorandumában indítványozza, hogy a magyar lapok csak ártalmatlan belföldi híreket és gazdasági közleményeket hozhassanak, s így majd elvesztik olvasóik érdeklődését és megszűnnek. 1798-ban is arról ír bizalmasan a kancellária, hogy az lenne a legjobb, ha magyar újságok egyáltalán nem jelennének meg. Mikor 1803-ban a *Magyar Hírmondó* megszűnik, ismét hangsúlyozza a kancellária, azt a kívánalmat, hogy magyar újságok egyáltalán ne adassanak ki. A lap kiadási jogát senkire sem szabad átruházni, így aztán a Bécsben megjelenő *Magyar Kurir* lesz az egyetlen magyar nyelvű újság s remélhetőleg idővel ez is megszűnik.[1] Három évvel később 1806 elején mégis engedélyezik ugyan KULTSÁR lapját, de szigorúan meghagyják, hogy semmi külföldi vonatkozású hírt sem közölhet, még a német nyelvű lapok alapján sem. Pest megye rendei két ízben is felírtak e megkötés ellen, ám ismételten elutasító választ kaptak. Csak 1808-ban, mikor újabb megyék is a pártjára keltek, kapta meg a lap a külföldi hírek közlésére az engedélyt. Ekkor változtatja meg a nevét *Hazai és Külföldi Tudósítások*ra. Jelentősége azonban a továbbiakban sem politikai hírszolgálatának volt elsősorban köszönhető. A XIX-ik század eleji hazai viszonyok, különösen az 1812 utáni országgyűlés nélküli időszakban nem kedveztek a nyílt politizálásnak. Önálló cselekvésre úgyszólván kizárólag kulturális téren nyílt alkalom. Volt hazánkban olyan szellemi elit, mely élni tudott ezzel a lehetőséggel. Az a pezsgés, mely a reformkorban a magyar közélet minden terén megnyilvánult, irodalmi életünkben már előbb észlelhető, előkészítve történelmünk egyik legszebb szakaszát. Ezen a területen pedig KULTSÁRnak és lapjának kétségtelen érdemei vannak, ha az nem is mentes bizonyos provincializmustól, s ha KAZINCZY egykori *Orpheus*ának, KÁRMÁN *Urániá*jának, vagy akár SZACSVAY *Magyar Kurir*jának színvonalát nem is éri el. Az újság, melyet olyan ember szerkeszt, kinek otthona a legjobb

1. GORIUPP Alice: *A kormányzat sajtópolitikája.* = *Magyar Könyvszemle* 1944. 19—34. l.

magyar írók találkozóhelye, akinek a segédszerkesztői sorában egy ideig Kölcseyt is ott találjuk, mind a *Tudósítások*, mind pedig melléklapja, a *Hasznos mulatságok* hasábjain küzd a magyar nyelv jogaiért és fejlődéséért, pártolja a magyar színjátszás és a Nemzeti Színház ügyét, szorgalmazza a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását, napirenden tartja az irodalom kérdéseit, sürgeti a népdalok gyűjtését. Jelentős érdeme még a lapnak az egész országra kiterjedő levelezői gárda megszervezése, az apróhírszolgálat, a tudósítás sajtóműfajának meghonosítása, a képmellékletek fejlesztése. A XIX. század első három évtizedében tehát a *Hazai és Külföldi Tudósítások* jelentős szerepet tölt be, s hozzájárul ahhoz, hogy Pest az ország kulturális központjává váljék.

1817-ben, nem utolsó sorban Kultsár fáradozásainak eredményeképpen, megjelenik a *Tudományos Gyűjtemény*, mely a nemzeti művelődés terén, ahol e korban legtöbbet lehetett tenni, minden szempontból túlszárnyalja lapunkat. 1828-ban meghal Kultsár István, s megkezdődik az özvegy tulajdonába átment lap hosszú hanyatlása. A 30-as, 40-es években új versenytársak, a *Jelenkor*, *Pesti Hírlap*, *Világ*, végleg háttérbe szorítják a lapot, mely 1840-től kezdve a *Nemzeti Újság* nevet veszi fel, s a klérus nézeteinek képviselője lesz.[2]

Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában megtalálható a lap három előfizetési felhívása. Az első 1806-ból keltezett, s benne jelenti be Kultsár a lap létrejöttét, adja meg programját és szólítja fel a közönséget előfizetésre.[3] A másodikban már a lap 1808-as évfolyamához kéri az előfizetések megújítását a szerkesztő.[4] Végül pedig több, mint két évtizeddel későbbről, 1833-ból, az újság hanyatlása időszakának kezdetéről származik Kultsár özvegyének felhívása, melyben a laphoz való hűségre kéri olvasóit.[5]

A három nyomtatvány szövege adalékokat nyújt a lap történetéhez, s ugyanakkor a korabeli sajtó kiadásának és terjesztésének műhelytitkaiba is enged némi bepillantást.

Számunkra az első felhívás a legérdekesebb, ez megelőzte a lap megjelenését. Ékes bizonyítéka annak a ténynek, hogy a reformkor előkészítése kulturális és ideológiai téren már a XIX. század elején folyt. Az 1800-as és 1810-es években különleges súlya volt a nyelvünk jelentőségéért, fejlesztéséért vívott küzdelemnek és Kultsár körlevelének is ez a vezérmotívuma. Hangoztatja, hogy Európa valamennyi virágzó nemzete saját nyelve elterjedésével párhuzamosan boldogult. Illő, hogy a hazafiak „a nemzeti nyelv gyarapítására erejüket egyesítsék. Ily nagy, ily boldogító célra törekedni valóságos dicsőség." A szűkebb értelemben vett nyelvművelésen túl különleges fontossága volt az 1800-as évek elején minden olyan törekvésnek, mely anyanyelvi kultúránk fejlesztésére irányult. E téren cselekedett jelentőset Kultsár is lapja megindításával.

2. A *Hazai és Külföldi Tudósítások* történetére vonatkozólag lásd Pintér Jenő: *A magyar irodalom története V. kötet*, 5—46, 49—50 l.
Dezsényi Béla—Nemes György: *A magyar sajtó 250 éve*. 38—39 l. Bp. 1954.
A magyar irodalom története. III. k. Bp. 1965. 192—195.
A Nemzeti Újság történetére nézve lásd Dezsényi Béla: *Nemzeti Újság 1840—48*. Bp. 1941.
Alapi Gyula: *Kultsár István*. Komárom 1911.
Markos János: *Kultsár István*. Pannonhalma 1940.
3. OSZK Kisnyomtatványtár 1806 4°.
4. OSZK Kisnyomtatványtár 1807 4°.
5. OSZK Kisnyomtatványtár 1833 4°.

Régi óhajtása a nemzetnek, írja, hogy végre „a Haza kebelében nyilvánvaló szava lehessen. Ezt kívánta a Nemzeti méltóság." Merész hasonlattal szólva, már az ország súlyos gazdasági függőségére is utal, mikor azzal folytatja, hogy a hazai híreket, akár a magyar gyapjút, eddig határainkon túl kellett küldenünk, hogy onnan más színben visszatérhessenek. (Ez valószínűleg célzás a bécsi riválisra is.) Ezzel szemben elöntötték a hazát mindenféle nyelvű külföldi tudósítások s elterelvén a figyelmet Magyarországról, „elszunnyasztották hazafiúi tüzünket". Jóllehet nem KULTSÁRON, hanem a hatóságokon múlt, hogy a lap csak magyar vonatkozású híreket közölhetett, megpróbálja ezt is ideológiai mezbe öltöztetni, mintha kizárólag honfiúi buzgóságból összpontosítaná minden figyelmét hazájára. Ugyanakkor az ország határain is kitekintő aufklärista örökségként kiskapukat keres, ahol valamennyire ki tud bújni a tilalom alól. Arra hivatkozik, hogy a Magyar Korona alá „számos országok" tartoznak, s ezekre ő mind ki akarja terjeszteni figyelmét. Közleménye végén felkéri leendő olvasóit, hogy bocsátkozzanak vele levelezésbe, s tudósítsák őt minden érdemleges eseményről, ami „Magyar, Erdély, Horváth, Tót, Gálicz és Ladomér, nem különben Moldva és Oláh, Rácz és Bosnya Országok"-ban történik.

Igen nyomatékosan hangsúlyozza a felhívás a haza múltja és jelene ismeretének szükségességét. Ostorozza azokat, kik előtt csak a külföldi hírek érdekesek, kik csak a külföldi dolgokat csodálják.

Ígéri, különös gondja lesz arra, hogy a női nem is megfelelő olvasmányt találjon lapja hasábjain. Részletesen ismerteti a leendő hírlap tárgykörét, s nemcsak híradásokat ígér, de nyelvészeti, irodalmi, történeti, gazdasági tárgyú értekező jellegű írásokat is (ezek tették indokolttá a melléklap indítását). Kilátásba helyezi, hogy lapját arcképekkel, rajzokkal, térképekkel fogja ékesíteni.

Befejezésül „az egész Hazának gazdagabb fiaihoz" fordul KULTSÁR, kérve őket a „Nemzet ditsőségére s országunk boldogulására" . . . „hogy ezen új igyekezetet itt a Haza közepén gyámolítani méltóztassanak." Biztosítja őket, hogy „a mivel nagylelkűségük ezen Újság gyarapítására adakozik, azt más úton Nemzetünknek és nyelvünknek javára szentelik".

KULTSÁR következő felhívása már a lap 1808-as évfolyamához toboroz előfizetőket; ekkor a lap mögött már másfél éves múlt állott. Büszkén állapítja meg, hogy számos egyházi és világi főrendet, nemest és tudóst sikerült olvasói sorába megnyerni. Néhány sorral később azonban kiderül, hogy távolról sem volt annyi olvasó, mint amennyit KULTSÁR István szeretett volna. Menegetődzik ugyanis, hogy az olvasók kis száma nem tette lehetővé, hogy ígéretéhez képest „hasznos és mulatságos rajzolatokkal" kedveskedjék előfizetőinek, „azon Kótákra tétetett és ki nyomtattatott Himfi Dallán kívül, mellyel az első fél esztendőben kedveskedtünk, és azon Tsomoszló rajzolatján kívül, mellyel ezen fél esztendő végével fogunk szolgálni." Az az ígérete is erre mutat, hogy az olvasók szaporodtával a „szép Mesterségeknek és a Mezei Gazdaságnak" több figyelmet tud szentelni.

Úgy látszik az 1806-ban kibocsátott felszólítás, mely szerint az olvasók küldjenek tudósításokat lakóhelyük eseményeiről, nem maradt hatás nélkül. Büszkén számol be a lap kedveltségét bizonyító „minden számú levelek"-ről, melyeket gyakran majdnem szó szerint közölt. Ennek többek között az a haszna is megvolt, hogy „a nyelvbéli különbözőségek nyilvánvalókká lettek". Itt már minden valószínűség szerint a kezdődő nyelvújítás harcairól van szó, melyben Kultsár, bár maga retrográd ortológus nézeteket vallott, óvakodott nyíltan

állást foglalni, nehogy bármelyik táborból való előfizetőit elveszítse. A lap szerkesztőségének változatlanul problémát jelenthetett, hogy rést leljenek a hatóság rendelkezésén, mely a lap figyelmét kizárólag Magyarországra korlátozta. A tilalmat a következő formulával próbálják enyhíteni: „fő gondunk lészen, hogy azon külföldi dolgokat is, melyek esmérete Hazánkat, akár miképpen illetheti, ... Hazafi Olvasóinkkal a leghitelesebb kútforrások szerént közöljük". Ez a probléma különben még 1808-ban megoldódott, a lap végre megkapta a külföldi hírek közlésének jogát s nevét *Hazai Tudósítások*ról *Hazai és Külföldi Tudósítások*ra változtatta.

Ezt a nevet viseli a lap 26 év múlva, 1833-ban is, amikor az időközben elhúnyt KULTSÁR özvegye, ki az újságnak csak tulajdonosa volt, de nem szerkesztője, kéri az előfizetőket, hogy 1834-re is maradjanak meg hűségükben. Ekkor már nem ezt az egyetlen magyar nyelvű hírlapot szerkesztették az ország szívében. Már évek óta megjelent Pesten SZÉCHENYI kezdeményezésére a HELMECZI Mihály szerkesztette *Jelenkor* és melléklapja a *Társalkodó*. Ugyanakkor olyan folyóiratok jelentek meg Pesten, mint a már másfél évtizedes múlttal rendelkező *Tudományos Gyűjtemény* és a reformkor első polgári, liberális írónemzedékének orgánuma BAJZA *Kritikai Lapok*ja. Mindezek alkalmasint elvették a *Hazai és Külföldi Tudósítások* olvasóinak egy részét. ÖZVEGY KULTSÁRNÉ, PERGER Anna ígéri, hogy a lap szerkesztője mindent el fog követni, „hogy a számtalan napi történetekből minél fontosabb, tanuságosb, egy vagy más tekintetből minél érdekesb, czikkelyeket világos érthetőséggel s minél gyorsabban és hívebben közöljön." Egyben garantálja, hogy a melléklap a Hasznos Mulatságok „nevének ezentúl is közhasznú s mulattató eredeti és fordított munkákkal igyekszik megfelelni".

A három előfizetési felhívásból kivehetők a lap terjesztésének körülményei. Félévre vagy egy teljes évre lehetett előfizetni. Pesti és budai lakosoknak egy évre 8, félévre 4 forintba került a *Tudósítások* házhoz járatása, míg a vidékiek számára 12, illetve 6 forint volt az előfizetési díj. A forint devalvációja után az újság árát fel kellett emelni, és 1834-ben KULTSÁR özvegye már félévre kért 10 forintot a vidékiektől (egész évi előfizetésről érdekes módon nem tesz említést). A pestiek és budaiak számára még jobban megdrágult a lap, a vidéki és pesti, illetve budai előfizetési árak közötti különbség minimálisra zsugorodott. Akik a lapot borítékban járatták házhoz 9 forintot fizettek félévre, ugyanez boríték nélkül 8 forintba került. KULTSÁR özvegye mindezt azzal indokolja, hogy a nyomdai előállítással kapcsolatos költségek növekedtek, de ő olvasóira való tekintettel továbbra is a régi áron adja a lapot (valószínűleg attól tartott, hogy a felemelt árak egyeseket a *Jelenkor* táborába kergetnek). A veszteséget láthatóan a hirdetések útján igyekszik pótolni, melyeket pontosan meg nem határozott „igen mérséklett díjfizetés" mellett ajánl a közönség figyelmébe (1806-ban soronként 4 krajcár volt a hírdetések díja).

Ami az előfizetés módját illeti, pestiek és budaiak magánál KULTSÁRnál, vagy pedig EGGENBERGER, KILIÁN és KISS könyvkereskedőknél fizethettek elő. 1808-ban HARTLEBEN és INSTITORIS nevével bővül a lista. A befizetett összeg fejében minden postai napon házhoz küldték számukra az újságot. A vidékieknek a helyi postahivatalnál kellett letenni az összeget (a postatisztek minden 10 előfizető után egy ingyen példányt kaptak).

Már KULTSÁR felhívásaiban is olvasunk bizonyos kottákról, rajzolatokról, amikkel előfizetőinek kedveskedni akar; azt azonban nem lehet megállapítani

hogy ezekkel a lapot kívánja ékesíteni, vagy pedig külön ajándék-mellékletről van-e szó? Mikor azonban özvegye 1834-ben újévi ajándékul a „két Magyar Haza földabroszával" óhajt kedveskedni előfizetőinek, minden valószínűség szerint az utóbbi esettel állunk szemben.

A három előfizetési felhívás, és főleg az első, hozzájárul ahhoz, hogy kellő módon értékelni tudjuk KULTSÁR István szerkesztői tevékenységét. Hazánk történetének egyik legszebb, legpezsgőbb fejezetét, a reformkort több évtizedes előkészítő munka előzte meg, főleg kulturális téren.

Feltételezhetjük, hogy enélkül a *Hitel* sem gyakorolt volna olyan korszakalkotó hatást. Gondoljunk arra, hogy pár évtizeddel előbb BERZEVICZY Gergely sok szempontból hasonló szellemű művei mennyivel kisebb visszhangot keltettek. Hogy SZÉCHENYI művének már más volt a fogadtatása, s hogy a XIX. század második negyedében megkezdődött történelmünk egyik legszebb korszaka, abban, ha közvetve is, sok más tényező mellett, a *Hazai és Külföldi Tudósításoknak* is volt szerepe, hiszen harcolt a magyar nyelv fejlesztéséért, népdalaink gyűjtéséért, a magyar színjátszásért s olvasói számára — amennyire a lehetőségek engedték — áttekintést nyújtott az ország ügyeiről.

HAZAI TUDÓSÍTÁSOK

1. Európának virágzó Nemzetei eleven bizonyságok, hogy az Országok nemzeti nyelvöknek elterjedésével szemlátomást boldogulnak. Illy szerentsét reménylhetünk mi is Felséges Urunk kegyelméből, ki nyelvünket, melly már 15 esztendeig nyilván taníttatott vala, új Törvény által az Országos Hivataloknak folytatásokra felemelte. Ezen felséges Intézet buzdító jeladásul szolgálhat minden Hazafiaknak, hogy a' Nemzeti Nyelv' gyarapítására erejöket egyesíttsék. Illy nagy, illy boldogító czélra törekedni valóságos ditsőség. Én is eltökéllettem magamban, hogy Pesten olly köz Levelezést kezdjek, melly, midőn a' hazai nyelvet terjeszti, egyszersmind Országunk neveltebb Fiainak, és Leányinak hasznos mulatságot szerezhessen.

2. Régen óhajtotta már a' Magyar Nemzet, hogy a' Haza kebelében nyilvánvaló szava lehessen. Ezt kívánta a' Nemzeti méltóság. Kiki sajnosan érezte, hogy a' legszebb hazai híreket is, mint a' Magyar gyapjút határainkon túl kellett küldenünk, hogy onnan más színben vissza térhessenek. Ellenben a' Küföldi Tudósítások mindenféle nyelven elöntötték Hazánkat, és, magunktól elfordítván figyelmetességünket, elszunnyasztották hazafiúi tüzünket. Azért reménylem, hogy a' Haza előtt kívánatos dolgot tselekszem, ha a' FELSÉGES TSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI ENGEDELEMNEK szoros értelme szerént, egyedül Magyar Országot, és a' Magyar Koronához tartozó Országokat tészem figyelemetességem tárgyává, és „HAZAI TUDÓSÍTÁSOK" nevezet alatt valóságos Eredeti Újságot kezdek.

3. Igaz ugyan, hogy első tekéntettel szoros korlátok közé látszom rekeszkedni. De, a' ki észreveszi, hogy hajdan ezen értelemben vetetett Nagy Magyar Országnak nevezete; a' ki megfontolja merre terjedett Nagy Lajos, és Mátyás Király országlása alatt Koronánknak virágzó hatalma; sőt még most is Királyunk koronázásánál hány Országoknak Zászlóik lobognak; az bizonnyára, Nemzeti nemes büszkeségre gerjedvén, megisméri, hogy a' Hazai Tudósításoknak leszen mire kiterjedniök. Azon Tartományok közül el vagynak ugyan némellyek polgári állapotjokra nézve most tőlünk szakasztva: de bízzunk a' Magyarok Istenében, hogy őket Felséges Királyunk böltsessége által még valahára vissza szerezhetjük. Noha mostani sorsokban is a' Lakosoknak állapotjok olly érezhető következéseket okozhat Hazánkban, hogy szükségesebb reájok figyelmeznünk, mintsem Külföldi Újságokban a' kevély Angolnak Indiai kintsekkel megrakatott hajóit számlálgassuk.

4. Ama Koronánkhoz szorosban tartozó Országokat öszvekaptsolja a' Közjó, a' költsönös segedelem, a' Hazának egysége, nem méltó é tehát a' rólok szólló tudósításokat is köz nevezet alatt összeveszedni? Vajmi nagy haszna lehet az illyen gyűjteménynek mind a' magános életben, mind a' nyilvánvaló tisztségekben. A' Haza bővebb ismérete tanítja meg az Ifjúságot, hogy magamagát betsülje, tisztelje Hazafiait, szeresse Hazáját és Királlyát. A' ki mindég a' külföldi dolgokat szokta tsodálni, nints abban az a' szívbéli erő, hogy Nemzeti tulajdonságait

megtarthassa. A' szóllásban, öltözetben, erköltsi szokásokban kész majom; midőn külömben eredeti tulajdonságait nemesítvén, szokásait tsinosítván, erköltseit felemelvén a' Nemzeti tökélletesedésben másoknak ditsőséges példájokká lehetne.

5. Lássa bár, a' ki előtt tsak az idegen hírek rémlenek figyelemre méltóknak: de megtsalja magát, és Hazáját méltatlanul megalatsonítja. Hogy valaha Magyar Ország ditsekedhetett jeles Férfiakkal, és nevezetes történt dolgokkal, azt talán senki nem tagadhatja; hogy most is bő termékenysége, 's természeti gazdagsága az idegeneket álmélkodásra gerjeszti, tudva vagyon. Egyedül Lakosaiban fogyott volna tehát meg az Őseikben olly ditsőségesen tündöklő nagy lélek? — Távul légyen tőlünk e' káromlás! — Táplál most is áldott földünk olly Nagy Lelkeket, kiknek tetteik Maradékunknak álmélkodását szinte úgy meg fogják érdemelni, valamint a' mi tiszteletünket megnyerték. — Táplál olly buzgó Tisztviselőket, bátor Vitézeket, szorgalmatos Gazdákat, munkás Böltseket, gondos Atyákat, tökéletes Anyákat, kiknek érdemeiket majd az Unokák is áldhatják.

6. De, hogy Érdemes Olvasóim bővebben megértsék, mitsoda tudósításokat várhassanak Nemzeti Újságomban; íme bizodalmasan jelentem, hogy a' tárgyak e' következendők lesznek: Az Egyházi és Világi Tisztekben esett változások. — Az egész Országnak, vagy egy Községnek javára állíttatott intézetek, és szerzetek. — Új találmányok, hasznos szokások, eszközök, szerszámok a' Mezei Gazdaságban, Házi Gondviselésben, és Mesterségekben. Ugyan ezekben bévett különös, rendtartások, termesztések, művek tsinálmányok. — Nagy tekéntetű vagy hasznos igyekezetű Személyeknek életök és halálok. — Nagy tájnak bővsége, vagy terméketlensége. — A' természetnek különös ajándéki, vagy véletlen nagy változásai. — A' gabonának, többi termésnek, és eleségnek folyó ára. — A' Kereskedésnek külömbkülömb ágai. — Egyházi történetek. — A' Tudományoknak előmenetelök, új Könyvek, a' nevelésbéli hasznos újítások, Tanítóknak érdemeik. — A' Pesti Fő Törvényszékeknek ítéleteik. — A' Felséges Helytartó Tanátsnak, és Királyi Kamarának közönséges isméretre tartozó végezései. — A' Katonaságot illető közönséges rendelések. — A' Nemes Vármegyék, és Királyi Városok foglalatosságaik, változásaik, ítéleteik. — A' Felebaráti szeretetnek, vagy más jó erköltsnek jeles példái. — Az egészség állapotja egész helységben, vagy környékben. — A' városok és helységek népességökben esett szembetűnő változások, a' holtak és születtek száma. — A' Lakosoknak foglalatosságaik. — Ritka történetek, nevezetes Vendégek, Utazók. — Az öltözeteknek, és szokásoknak ritkább példáik. — Közönséges, és mintegy Nemzeti mulatságok és inneplések. — Újonnan feltalált régiségek. — Régi jeles Férfiaknak életök leírása. —Tréfás történetek, és mondások. — A' Magyar Ékesenszóllásnak mind verses, mind folyóbeszédű példái. — A' Magyar szóknak, szójárásoknak, és kifejezéseknek különösségeik. — A' polgári, törvényes, egyházi, hadi, és gazdaságbéli Tisztségeknek például szolgálható hivatalbéli Írások. — A' Magyar Történetekből szedegetett hasznos és mulatságos beszélgetések.

7. Olly válogatással, és figyelmetességgel fogom írni leveleimet, hogy azokban kiki a' mi időnkbéli történeteket jövendőben is bízvást kereshesse. Nagy érdemű Személyeknek képeikkel; városoknak, szép tájoknak, vagy ritka szerszámoknak rajzolataikkal; Mappákkal, és Táblákkal fogok kedveskedni. Kiváltképen vigyázok arra, hogy Hazánknak minden rendbéli érdemes Leányai olly tárgyakra találjanak, mellyeket kiki hasznos mulatsággal olvashasson. A' Nők, Anyák, Asszonyok azon nemes részét teszik emberi nemünknek, mellytől vesszük eredetünket, és első neveltetésünket. Ezekről elfelejtkeznünk tsak azért is vétek volna; mivel az ő felemelkedésök egyszersmind az emberi nemnek valóságos megnemesítetése.

8. Újságomnak nagysága, betűje, formája, szinte illyen lészen, mint ezen Hirdetésé. Hetenként kétszer, úgy mint Szerdán, és Szombaton egy egy árkus fog megjelenni. Kiadatása Szent Jakab havának 2-dik napján kezdődik. Minthogy a' háborús környülállások miatt ezen szándék előbb meg nem állapodhatott, arra bátorkodom kérni a' Hazafiakat, hogy most ugyan ezen Híradást elterjeszteni; a' Medárdi Pesti Vásárig pedig fél esztendőre előre fizetni ne terheltessenek. A' Német Újságok 12 forintjával fizettetnek esztendőnként, azért én is ezen fél esztendőre tsak 6 forintot kívánok azoktól, kik Póstán akarják Leveleimet távulabbra hordatni. A' Budán és Pesten Lakozóktól pedig 4 forintot. Ezen árért minden pósta nap házaikhoz küldöm az Újságokat. De, hogy minden rendetlenséget eltávoztathassak, arra kérem az Érdemes Olvasókat, hogy Neveiket, Tisztségeiket, és Lakásokat jó[eljegyeztessék. A' távullévök helybéli pósta Tisztjeiknél legbiztosabban letehetik a' fizetést, hogy a' Pesti Pósta Hivatalhoz általküldettessék. Kik pedig itt a' két Városban laknak, vagy nálam Pesten a' Hatvani Utszában az Arany Tsillagnál a' Fejér Farkas Vendég fogadónak által ellenében Nro. 499. a' felső emeleten; vagy Eggenberger, Kilián, és Kiss Könyváros Uraknál fizethetnek. Budán pedig a' Pósta Tisztségnél. Kik valami Híradást, vagy Jelentést kívánnak bététetni, minden sortól 4 xrt. fizetni kötelesek.

9. Még végre az egész Hazának gazdagabb Fiaihoz fordulok, és a' Nemzet ditsőségére, 's Országunk boldogságára kérem, hogy ezen új igyekezetet itt a' Haza közepén gyámolítani méltóztassanak. Előre is bizonyosokká teszem, hogy a' mivel nagylelkűségök ezen Újság gyarapítására adakozik, azt más úton Nemzetünknek, és nyelvünknek javára szentelik. Most vagyon ideje, hogy megmutassuk, melly hathatósan kívánjuk Hazánknak igaz boldogulását. — Egyszersmind ezen Híradás által illendő tisztelettel kérem akármi Fő, vagy alsóbb Tisztségekben lévő Hazámfiait, hogy Magyar, Erdély, Horváth, Tót, Gálicz és Ladomér; nem különben Moldva és Oláh; Rácz és Bosnya Országokból velem hiteles híreket közölni ne terheltessenek. — Kik affélékről, mellyeket feljebb a' 6-dik szám alatt említettem, levelezésbe ereszkedni készek volnának, méltóztassanak szándékaikat mennél előbb jelenteni. Én ezen hazafiúi fáradozásaikat más kész szolgálatomon kívül az Újság levelekkel meghálálni el nem mulatom. Írtam Pesten Böjtmáshavának 1. napján. 1806.

KULTSÁR ISTVÁN
az Ékesszólásnak néhai Tanítója.

A' HAZAI TUDOSÍTÁSOK
nevezet alatt járandó Nemzeti Újságról
1808.

Felséges Urunknak ápolgató Kegyelme által minden Hazai igyekezetek bátran reménylhetik a' Hazában kívánt előmenetelöket. Azért a' Hazai Tudósítások is a' Hazának minden rendbéli Fiaihoz bízvást folyamodnak. Háladással említik, hogy mind a' Fő Rendből sok Egyházi, és Világi Uraknak; mind a' Nemesek és Tudósok között, sok érdemes Hazafiaknak kedvöket meg nyerték azon tiszta, és értelmes magyarsággal, a'mellynek bizonyságai többnyire minden levelek. Bár kedveztek is néha a' levelező jó Barátoknak az ő írásaikat tsak nem egészen meg tartván: de ez sem volt haszon nélkül, minthogy a' nyelvbéli külömbözések nyilván valókká lettek. Tellyes igyekezetjek az vólt ezen Hazai Tudósításoknak, hogy a' Politika, 's Egyházi Történeteken kívül több Gazdaságbéli, és Tudós részszerént híreket, részszerént észrevételeket közöljenek; ezután is ezek lesznek fő tárgyaik, mellyeket olly módon fognak elő adni, hogy az előadásban mind a' nyelvbéli tisztaság, mind kellemetesség szembetűnő légyen. Örömmel kedveztek vólna nagy érdemű Olvasóiknak egyéb hasznos és mulatságos rajzolatokkal is: de az Olvasóknak kevés vóltok nem engedett több különös áldozatokat, azon Kótákra tétetett és ki nyomtattatott Himfi Dallán kívül, mellyel az első fél esztendőben kedveskedtünk, és azon Tsomoszoló rajzolatján kívül, mellyel ezen fél esztendő végével fogunk szolgálni. Ha érdemes Olvasóim meg szaporodnak, el nem mulatom, hogy a' szép Mesterségeknek, és Mezei Gazdaságnak gyarapodására több a' félékkel is szolgáljak.

Ezen igyekezetek mellett fő gondunk lészen, hogy azon külföldi dolgokat is, mellyek esmérete, Hazánkat akár miképpen illetheti, Felséges Urunknak kegyelmes engedelmével Hazafi Olvasóinkkal a' leg hitelesebb kútforrások szerént közöljük.

Tellyes bizodalommal jelentjük tehát, hogy Hazai Tudósításaink, a' jövő 1808 esztendőre is negyed formában, tiszta betűkkel, jó papíroson az először meg határozott mérsékelt áron, úgymint Póstán egész esztendőre 12 for. fél esztendőre 6 for. a' Budái és Pesti Olvasóknak számokra egész esztendőre 8, fél esztendőre 4 for. járandók. Kiki vagy nálam a' Hatvani utszában a' 499-ik szám alatt, a' második emeleten; vagy a' Pesti és Budai Pósta hivatalokon; valamint Eggenberger, Kilián, Kiss, Hartleben és Institoris Könyváros Uraknál ezen pénzt leteheti.

A' távul levők ezen Újságokért való fizetést, tellyes bátorsággal a' Póstahivatalokon Recepisse mellett fel adhatják, a' honnan is minthogy a' Felséges Aerariumnak nagy része vagyon ezen pénzben, hozzánk bizonyosan el fog küldetni. Ha mind azon által valamelly véletlen eltévelyedés, mellyet nem reménylünk, történvén valaki a' rendelt Újságait Január végéig sem venné, azon hivatalnál, a' hol rendelte, szorgalmaztatni ne terheltessék, az idő közben el tévelyedhető leveleket kész vagyok ki pótolni: azon Pósta Tiszt Uraknak pedig, kik 10 előre Fizetőt szereznek, egy Exemplárt ingyen küldeni.

Költ Pesten Dec. 14-iken.

KULTSÁR ISTVÁN
a' Hazai Tudósításoknak Szerzőjök

Előfizetési figyelmeztetés
A' HAZAI 'S KÜLFÖLDI TUDÓSÍTÁSOK
iránt.

A' temérdek fontos dolgokat kifejtendő 1834. közelgetésével van szerencsém minden rendű 's rangú nagyon tisztelt Előfizetőimet és az egész magyar olvasó közönséget felszólítani: méltóztassanak ujságom iránt rendeléseiket, tisztán leírt vagy nyomtatottan kiigazított teljes czimeik beküldése mellett, minél előbb megtenni, hogy én is nagy érdemű Pártfogóim számához irányozhassam a' szükséges előintézkedéseket ,és Előfizetőimnek teljes számú példánnyal szolgálhassak; mert a' nyomtatási tetemes költség csak igen kevés példányt enged fölösleg kiadatni. — Hírlevelem belső tartalmára nézve mindent elkövet annak szerkeztetője, ki felsőbb kegyes jóváhagyás mellett is a' mostani marad, hogy a' számtalan napi történetekből minél fontosabb, tanuságosb, egy vagy más tekintetből minél érdekesb czikkelyeket világos érthetőséggel 's minél gyorsabban és hívebben közöljön. Ujságomnak „Hasznos Mulatságok" czimű testvére nevének ezentul is közhasznu 's mulattató eredeti, és fordított munkákkal igyekszik megfelelni. Hirdetéseim igen mérséklett díjfizetés mellett minden nemü jelentéseket, tudósításokat, hirdetvényeket 's a' t. elfogadnak és tüstént közlenek. E' hírlap 's időszakírás papirosa, 's egyéb külseje, melly e' folyó félesztendőben tetemesen nagyobbodot, csinosbult és javult, továbbra is megmarad. Betüje ugyan az, de új hozatalu, és minden más magyar hírlapokéi között legkönyebb olvasatu leénd. Politikai hírlevelem 's átaljában az ujságok' értelmes olvasóji tudni fogják, hol és milly fejledező külföldi történetek érdemlik különösb figyelmöket, ennélfogva a' szerkeztetés azokat itt ujjal mutogatni szükségtelennek tartja. — Jóllehet intézetem külsejének változtatása költségemet suljosabbá tette; hogy mindazonáltal még a' csekélyebb vagyonú, olvasást kedvelők is könnyedén juthassanak politikai hírekhez, hasznosan mulattató tárgyakhoz és a' több tekintetben érdekes tudnivalókat folyvást közleni szokott Hirdetésekhez, ujságom' 's függelékjeinek előfizetési ára a' régi marad, félesztendőre t.i. Budán és Pesten boríték nélkül 8, borítékkal 9, postán pedig a 10 for. v. cz. Azon nemes hazafiaknak, akik Intézetemet becses közleményeikkel gyámolítani kegyesek voltak, ezennel legszivesb köszönetemet küldöm, ugyan azt további nagy becsü figyelmökbe ajánlva. Levelezőimnek 'a a' cs. k. postahivataloknak folyvást édes örömmel szolgálok ajándék példányommal. Mostani t. cz. Előfizetőimnek ujesztendei ajándékul a' két Magyar Haza földabroszával leszen szerencsém kedveskedni. Pest Decemb. 5-dikén 1833.

özv. Kultsár Istvánné,
a' nevezett cs. k. priv. Intézet tulajdonosa.

Abonnementsaufrufe von István Kultsár und seiner Witwe betreffend der Zeitung „Hazai és Külföldi Tudósítások"

GY. INDALI

Nach der Aufdeckung der Ungarischen Jakobiner-Bewegung (1795) beobachtete die Regierung mit besonderer Vorsicht die Äusserungen des einheimischen kulturellen Lebens. Mit besonderer Verdacht wurde die Presse betrachtet. Man erreichte auch, dass im Jahre 1803 in ungarischer Sprache nur noch eine Zeitung erschienen ist und auch diese in Wien. Unter solchen Umständen galt es als ein grosses Ereignis, als István Kultsár im Jahre 1806 in Pest sein Blatt, die *Hazai Tudósítások* (Einheimische Berichte) erschienen lassen konnte. Die Mitteilung ausländischer Nachrichten war verboten, darum dieser Titel. Das Verbot wurde erst im Jahre 1807 aufgehoben, da nahm die Zeitung den Titel *Hazai és Külföldi Tudósítások* (Einheimische und ausländische Berichte) auf.

Die Unternehmung von Kultsár wirkte mit, dass Pest das Zentrum des geistigen Lebens geworden ist. Er betonte ständig, wie notwendig die Pflege der ungarische Sprache und die Entwicklung des kulturellen Lebens sei. Mit dieser seiner Tätigkeit wirkte er bei dem Erwecken

des nationalen Gefühles mit und wurde in gewissem Masse auch er ein Vorbereiter der allgemeinen geistigen und politischen Bewegungen in den dreissiger und vierziger Jahren.

In der Kleindrucksammlung der Nationalbibliothek Széchényi sind drei Abonnierungsaufrufe des Blattes zu finden. Der erste ist noch im Jahre 1806 vor dem Druck der ersten Nummer erschienen. Er enthält das Programm des Blattes und wirbt um Abonnente. Der Zweite bittet um Verlängerung der Abonnierungen für das Jahr 1808. Der Dritte stammt aus dem Jahre 1833, fünf Jahre nach dem Tode ihres Mannes bittet die Witwe von KULTSÁR um Treue zum Blatt.

Die drei Abonnierungaufrufe bieten Beiträge zur Geschichte der *Hazai és Külföldi Tudósítások* und gewähren uns einen Blick in die Werkstättengeheimnisse von der Ausgabe und der Verbreitung der zeitgenössischen Presse.

Bugát Pál folyóirata, az ORVOSI TÁR 1831—1848

BATÁRI GYULA

Az első magyar orvosi folyóirat a SÁNDORFI József által 1802-ben kiadott rövid életű *Orvosi és Gazdasági Tudosítások* c. kiadvány.[1] Ennek azonban csak három száma jelent meg, feltehetően az anyagi alap hiánya és közönség érdektelensége miatt.[2] A következő három évtizedben csak kísérletek történtek egy magyarországi orvosi szakfolyóirat kiadására. Ebben a korszakban jóformán csak a *Tudományos Gyűjtemény* volt az egyetlen fórum a tudományos jellegű gyógyászati tanulmányok részére. Nem véletlen tehát, hogy ennek a hasábjain jelentették meg az *Orvosi Tár* megindulását bejelentő közleményt.[3] Az 1831-ben először megjelenő szaklap az első hosszabb időn át élő orvosi folyóiratunk.

A múlt század harmincas éveinek elején a hazai magyar nyelvű orvos irodalom fellendülése szükségessé tette, hogy Magyarországon is — mint az akkori Európa annyi országában — az orvosok saját szakfolyóiratukból tájékozódjanak és ebben publikálhassanak, közkinccsé téve tapasztalataikat. Korábban nem jelentkezett sürgetően ez az igény, hiszen orvosaink jelentős része német anyanyelvű lévén akadály nélkül tanulmányozhatta az akkor már nagy számban megjelenő német folyóiratokat.[4]

1830-ban BUGÁT Pál és SCHEDEL (TOLDY) Ferenc — akik maguk is orvosok voltak — mint a lap eljövendő szerkesztői felhívást intéztek a *Tudományos Gyűjtemény*ben „Hazánk Orvosaihoz". Soraik körvonalazzák azokat a célkitűzéseket, amelyeket az alapítók meg kívántak valósítani a hazai orvosok és az egész magyar társadalom érdekében:

„Orvosi világunkban, úgy hisszük, senki sincs, ki egy a tudománynak napról napra haladását összegyűjtő s híven előterjesztő folyóírásnak nagy szükségét ne érezné. Vannak a külföldnek többnél több ilyetén munkáji, mellyek hazánk fővárosaiban néminemüleg ismertetnek, de a Részekben lakó orvosok, és seb orvosok kezeikben csak ritkán fordulnak meg. Ritkán: részint nagyobb számok speciális köre, részint állapotunkhoz képest nagy árok —

1. BUSA Margit: *Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokról.* = *Magyar Könyvszle.* 1957. 379—381. l.
2. BATÁRI Gyula: *Sándorfi József.* = *Orvostörténeti Közlemények.* 1972. 64—65. sz. 115—128. l.
3. BUGÁT Pál; SCHEDEL Ferenc: *Hazánk orvosaihoz.* = *Tudományos Gyűjtemény.* 1830. XI. köt. 123—125. l.
4. SZÉKELY Sándor: *A magyarországi orvosok szakmai tájékozódási forrásai a XIX. század első felében.* = *Orvostörténeti Közlemények.* 1971. 57—59. sz. 269—275. l.

részint a nyelv miatt, melly universitási pályájukon főkép vagy kizárólag deák vagy magyar munkákat forgattak. De azon hazánkfiainak is, kik talán több rendbeli külföldi orvosi journalokat tartanak, kedves lehetne egy magyar orvosi foyóírásban mindnyájakból a legnevezetesbbet, leghaszonvehetőbbet és körülményeinkhez képest minket előlelőkép érdeklőt egybegyűjtve találhatni s ezáltal amazokat rájok nézve valamikép kipótolva látni.

Végre igen érezhető tanulni, tapasztalni és jobbítani szerető századunkban egy olly hazai tárház nemléte, melly minden rendben levő orvosainknak alkalmat nyújtaná tapasztalásaikat és gondolataikat közhaszonra letenni; a nálunk évenként megjelenő helybeli és egyéb állandó vagy elmúló befolyásokon alapuló s tulajdon természettel bíró epidémiákról szavaikat hallani; a kórházakról egymást bővebben és tudományosan tudósítgatni, azon pontokra függeszteni figyelmünket mellyek magyar egünk, földünk, életünk, testi alkotásunk, s nevelésünknél fogva különös és tulajdon tekintetet érdemelnek az orvos részéről."

A továbbiakban közlik, hogy a „Helytartótanács engedelmével, a m. kir. egyetem több Professzorai és számos egyébb hazai orvostársaink segedelmével jövő új esztendőkor ORVOSI TÁR czim alatt hazánkban legelső folyóírást fogjuk megindítani".

Ezek után az általános célok ismertetésére kerül sor:

„mi practicus tekintetben az orvos-, seb-, és szemorvos-, szülész és lélekbúvár Tudományhoz, Orvosi Politiahoz és Orvosi Törvénytudományhoz tartozik, szűntelen szem előtt fogjuk tartani az ezekben folyvást teendő előmenetelt."

A folyóirat rovatainak sorrendjét és a lap elrendezését a következő módon hirdették meg:

„I. Eredeti vagy fordított practicus értekezések s egyéb eredeti észrevételek, figyelmeztetések, tapasztalások és kórtörténetek közlése, epidémiák leírása stb.,
II. Kivonatok. Ezen szakaszban az orvosi folyó és egyéb munkákból a figyelemre és praxisban követésre legméltóbb dolgok kivonva, öszve lesznek gyűjtve.
III. Orvosi literatura, hazai s külföldi orvosi munkák megítélve vagy jelentve; el nem feledvén semmit, mi a gyakorló orvos, figyelmét bármely tekintetben megérdemli. Magyar orvosi műszavak megismertetése s róluk való számadás.
IV. Orvosi vegyes tudósítások.

a) A Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanácsnak a hazai orvosi vagy dolgokat illető rendelései, a mennyire azoknak közzététele megengedtetik. Külső körzemények az orvosi dolgokban.
b) Orvosi intézmények megismertetése.
c) Előrelépések és megtiszteltetések (hazánkfiaié mint külföldön a jeles orvosoké).
d) Megholt magyar és külföldi jeles orvosok.
e) Minden hazánkban megüresedett orvosi, seborvosi stb. statiók jelentése.
f) Orvostudományi tudósítások.

Hol a szükség kívánandja, ábrázolatok is fognak adatni; s ha a részvevők száma megengedi, egy híres orvos képe is."

Az idézett részből lényegében kitűnik, hogy az első magyar orvosi folyóirat szerkesztői a korszak hasonló jellegű külföldi, elsősorban a német orvosi szaklapok színvonalát szerették volna megközelíteni.

A magyar orvosi lap megteremtésének a leglelkesebb szervezője a fáradhatatlan Bugát Pál volt, aki az alapítástól a kiadvány megszűnéséig munkálkodott azon, hogy az *Orvosi Tár* megjelenését a rendkívül nehéz körülmények közepette is biztosítsa. Számtalan egyéb tevékenysége mellett szakított időt ezen — részére semmi anyagi haszonnal nem járó — feladatnak végzésére. Bugát a pesti orvosi egyetem tanára, az elméleti orvostan előadója, később az orvosi kar dékánja.

Másodpéld. 22.031

ORVOSI TÁR.

HAVONKÉNT

KIADJÁK

BUGÁT PÁL,

ORVOS DOCTOR, SZEMORVOSLÁS' MESTERE, PESTEN A' MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNYOK' EGYETEMÉSEN A' PHYSIOLOGIA', KÖZÖNS. PATHOLOGIA' 'S THERAPIA' ÉS GYÓGYSZERTUDOMÁNY' RENDES PROFESSORA, A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA

ÉS

SCHEDEL FERENCZ,

ORVOS DOCTOR, SZEMORVOSLÁS' MESTERE, PESTEN A' MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNYOK' EGYETEMÉNÉL AZ ORVOSI KARNAK 'S A' BERLINI KRITIKAI EGYESÜLETNEK TÁRSA, A' WÜRZBURGI PHILOSOPHIAI ÉS ORVOSI TÁRSASÁG' LEVELEZŐ, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA ÉS LEVÉLTÁRNOKA.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖNYVTÁRA

Dr. Hufeland' képével 's néhány ábrázolattal.

1. év. HARMADIK KÖTET. VII—IX. füzet.

PESTEN, 1831.

Az Orvosi Tár' hivatalában.

Mária-Dorottya-úlcza, 13. sz. 2d. emel.

1841-től az ő kezdeményezésére megalakuló Természettudományi Társulat elnöke is, számos könyv, tanulmány szerzője vagy fordítója. A másik szerkesztő SCHEDEL, későbbi ismertebb nevén TOLDY Ferenc orvos, egyetemi tanár, a tudományos igényű magyar irodalomtörténetírás megteremtője (1833-ig dolgozott együtt BUGÁTtal, később FLÓR váltotta fel ebben a tevékenységében). Érdemes itt megemlíteni, hogy TOLDY irodalomtörténetében a szaktudományok irodalmát — így az orvosi irodalmat is — az irodalom szerves részének tekintette.

Maga a szerkesztőség a pesti Mária Dorottya utca 13. szám alatt székelt, a lapot Trattner és Károlyi nyomdájában nyomták ki.

A munkatársak között ott találhatók a kor legjelentősebb orvosi szerzői: LENHOSSÉK Mihály, BENE Ferenc, CSAUSZ Márton, FABINI Teophyl, FRIVOLDSZKY Imre, GEBHARDT Ferenc, STÁHLY Ignác, PÓLYA József, FLÓR Ferenc, RUPP János, JANKOVICH Antal és sokan mások. Az *Orvosi Tár* jelentős eredményének könyvelhető el, hogy sok olyan pesti és főleg vidéki orvost is ösztökélt cikkírásra, aki korábban sohasem publikált. Ilyen módon gyakran értékes tapasztalatok váltak közkinccsé.

A lap nem sokkal megindulása után komoly erkölcsi támogatást kapott a hatóságtól, azaz a Helytartótanácstól:

„Minthogy azon orvosi és sebészi folyóírás melyet a kir egyetem mellett Prof. Bugát Pál és Orv. Dr. Schedel Ferenc „Orvosi Tár" czím alatt Januárius hónapja óta adnak ki, az orvosi karnak és az ország főorvosának véleménye szerint az orvosi és seborvosi tudomány előmozdítására igen hasznos és ajánlatos: az ország minden törvényhatóságának ezennel ezen hazai nyelven időszakonkénti folytatandó munkának kebelökben teendő kihirdetése meghagyatik azon okból, hogy az ország lakosai előtt ismeretessé legyen.
Kiad. November' 29. 1831."[5]

Ez növelte a lap tekintélyét, és egyre több szakember érdeklődését kdltette fel. Eey, az év végén kiadott közleményükben a szerkesztők megelégedetten emlékeznek a Helytartótanácsnak másik rendelkezésére is:

„Maga a N. Mélt. M. kir. helytartótanács kegyes pártfogására érdemesíteni 's az ország minden törvényhatóságait hivatalos kihirdetéseivel megbízni méltóztatott."[6]

Egyben bejelentették a lap profiljának bővülését; eszerint a továbbiakban gyógyszerészeti jellegű közleményeket is közzé tesznek az *Orvosi Tár* hasábjain.

Az *Orvosi Tár* tehát a magyarországi gyógyszerészek első jelentősebb szakfórumának is tekinthető. (Az első önálló hazai gyógyszerészeti lap majd csak 1848-ban jelenik meg Nyitrán. Megindulását ez is az *Orvosi Tár* hasábjain adja tudtul.)

Ugyanekkor ígérték meg egy orvosi szótár megjelenését is:

„s ha az előfizetők száma meg fogja engedni az esztendő végével egy magyar-deák és deák-magyar műszótárral ajándékozzuk meg olvasóinkat, mellyben mind azon orvosi, seborvosi, gyógyszertudományi stb. technicus terminusok meg lesznek magyarázva, mellyek Orvosi Tár két első évében találtatni fognak."

Az *Orvosi Tár* és főleg maga BUGÁT Pál igen jelentős szerepet játszott a magyar orvosi nyelv megteremtésében. Az 1833-ban megjelent szakszótárában,

5. *Orvosi Tár*. 1831. 11. sz. (IV. köt.) 153. l.
6. *Az Orvosi Tárnak folytatásáról* 1832-*ben*. = *Orvosi Tár*. 1831. 11. sz. (IV. köt.) 158—160. l.

illetve máshol közölt műszavak jórésze ma is használatos. Ilyenek például: kórtan, légcső, láz, műtét, halottkém, végtag stb. Különösen bonctani és sebészeti műszavai bizonyultak szerencsésnek. Más szavai, mint például: dag (doganat), gőg (gége), kér (kéreg), fogancz (foghúzó) stb. viszont később eltűntek.[7] Bugát ilyen irányú munkája azért nagy jelentőségű, mert Kazinczy és más nyelvújítók tevékenysége jobbára csak a szépirodalom területére korlátozódott.

1833-ban a szerkesztők sajnos kénytelenek voltak megszakítani az *Orvosi Tár* kiadását; kellő érdeklődés hiánya és anyagi okok miatt. A lap megszűnését a következő formában jelentették be:

„Olvasóink száma már a múlt évben is fogyván; ez idén pedig, midőn folyóiratunkat többek ösztönzésére folytatnók előfizetőink száma költségeinket sem fedezvén; kénytelenek vagyunk kinyilatkoztatni, ha a megyék orvosai különösen, de általában az egész orvosi rend elébbeni részvételöket meg nem újítják; idő- és pénzbeli áldozatainkat az év végéig ugyan fogjuk folytatólag tenni, de tovább nem. Úgylátszik, korán jövénk még ezen intézetünkkel . . .

Pesten, április elején. 1833.

Az Orvosi Tár Kiadói."[8]

Ekkor úgy látszott, hogy a magyar orvostársadalom hosszú ideig nem rendelkezik majd magyar nyelvű gyógyászati folyóirattal. Így is történik, ha Bugát Pál lelkes buzgolkodása, és önfeláldozó támogatók kis csoportja majdnem öt éves szünet után fel nem támasztja az *Orvosi Tár*at.

Az első hosszabb életű magyar orvosi szakfolyóirat indulásakor nem tudta ugyan megvalósítani célkitűzéseit, de megteremtette a lehetőséget, hogy a második periódus valóra válthassa azokat.

1838—1848

Az *Orvosi Tár* 1838-as felélesztésében Bugát önzetlen munkálkodásán kívül három jelentős tényező játszott közre. Az első Flór Ferenc társszerkesztő jelentős anyagi támogatása. A második az 1837-ben alapított Pest-Budai Orvosegyesület segítsége. Végül Stáhly Ignác helytartósági tanácsos, országos főorvos támogatása, aki az ország megyei orvosai részére hatvan példányt rendelt meg a lapból.[9] Mindez együtt tette csupán lehetővé, hogy az *Orvosi Tár* ismét megjelenjék.

A lap újraindulásáról így nyilatkoztak a szerkesztők:

„Miután első alkalommal az Orvosi Tár 3 évig folytatódott, annak olvasói annyira megfogytak, hogy a szerkesztők kénytelenítettek annak tovább folytatásával felhagyni, azólta ötödfél év folyt le, az Orv. Tár olvasóinak maradéka e részről mintegy elárvulva sinylé az említett folyóirat félbe szakadását, s lelkesebb része kért . . . , hogy hoznók annak kiadását ismét divatba; mit szívünkre vévén . . . elgondolván, hogy tárunk első ízbeni felakadása ólta orvosi közönségünk jóval szaporodott, eltökélettük . . . azt újra folytatni."[10]

7. Gortvay György. *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története.* Bp. 1953. 94—95. l.
8. *Olvasóinkhoz.* = *Orvosi Tár.* 1833. 248. l.
9. Palla Ákos: *Az Orvosi Hetilap centenáriumi emlékkönyve.* Bp. 1959.
10. *Az orvosi közönséghez az Orvosi Tár ügyében.* = *Orvosi Tár.* 1838. 12. sz. (szept. 16.) 187—191. l.

Ugyanitt még tiszteletdíjat is ígérnek a szerzőknek.

Figyelemreméltó körülmény, hogy Bugáték a más nyelven író szerzőket is felszólítják cikkek írására:

„A más nyelveken írottat pedig átfordítandjuk ... ha valaki latin nyelven classice kidolgozott munkát tárunkba küldend, annak láttunkban szinte helyet engedendünk.[11]

Az abban a korban szokásos szenvedélyes hangú, legtöbbször személyeskedő vitákat megelőzendő kijelentették:

„„Folyóiratunkat vita helyévé lenni soha nem engedjük, csak merőleg tudományos tárgyak feletti vitatkozások nyerhetnek benne helyet ... criticáink is igazságosak ugyan, de mindig szelídek leendenek ...”

Bejelentik azt is, hogy orvostörténeti adalékokat is rendszeresen kívánnak közölni: „nevezetesebb, főképp honi orvosok biográphiáit.”

Bugát Pál 1840-ben igen figyelemreméltó cikkben fejti ki, hogy milyen követelményeknek kell egy hazai orvosi folyóiratnak megfelelni. Ez alkalommal általánosságban is igyekszik az időszaki kiadványok célját, jellegét és a tudomány gyors terjesztésében betöltött szerepét meghatározni. Tanulmánya egyike azon első magyar nyelvű közleményeknek, amelyek a periódikák fontosságát, a tudományos kutatásban elsődleges szerepét hangsúlyozzák. Erről így ír Bugát:

„A tudományos folyóiratok általában rakhelyei (depositoriumai) az egyes tudományos ismereteknek, mellyeknek nemcsak az olvasók veszik azonnali hasznát, hanem időről időre az egész munkák szerzői is azokhoz folyamodnak: mellyekbe tehát ezen utolsó tekintetből az egész kerek, bevégzett tudományos munkák nyers anyagrészei (materialéi) még feldolgozatlanul vannak lerakva.”[12]

Figyelmet érdemel következő megállapítása:

„A tudományok serkentésére, terjesztésére, s illendő feszületben tartására a folyóiratok bizonnyal többet tettek, mint az egészen bevégzett munkák; noha más részről azt sem tagadhatjuk, hogy ki csak magát egyedül csak folyóiratokból műveli, az mindenkor felületes marad.”

Majd a külföldi folyóiratokból átvett anyag, a referálás jelentőségére hívja fel a figyelmet:

„Az eddig állított egyes eszmék új föltalált és tapasztalt ... dolgok bizonyítása; vagy megczáfolása; rosszul rendelt eszmék jó rendbe hozása; ... ezen fő czélain kívül még más hasznai is vannak, úgy a tudomány nem különben mint a levegő, az egész emberi nem közbirtoka lévén ... azt egyik folyóirat a másikból át vévén, az a számtalan fedezett ösmeretekkel a külföldnek kedveskedik ...” Hasznos szolgálatot tesznek továbbá a folyóiratok: „hogy az olvasókat minden nevezetesebb elmeműve, legyen az hazai vagy külföldi, így elemeztetvén, ezekből részben kivonatokat részint mutatványokat adnak.”

Bugát rámutat az irodalmi viták jelentőségére is, majd költői hasonlattal szól a szerzők és az olvasók sajátos kapcsolatáról:

11. *Orvosi Tár.* 1838. 12. sz. (szept. 16.) 187—191. l.
12. Bugát Pál: *Az orvosi folyóiratok természete különösen hazánkra alkalmazva ... = Orvosi Tár.* 1840. 1. sz. (jan. 5.) 1—8. l.

„A folyóirat oly szellemi kötél, melly láthatatlanul kötvén össze az írók olvasók seregét, ezek közé valóságos lelki rokonság keletkezik; mi szerint a folyóirat annál érdekesebb, minél egy részről több írók tűnnek fel benne, és más részről minél több olvasók sereglenek zászlója alatt össze . . . az olvasók kis száma elbénítja az írók munkásságát, s a folyóirat korai halálát okozza."

Újra felvetődik a magyarnyelvűség kérdése is:

„Magyar ajkú s lelkű orvosok legyünk, mit nem csak az ész, hanem szív is parancsol, mert midőn csekély tudományosságunkat a míveltebb Európa roppant tudományosságával összehasonlítjuk, ne fájjon e szívünk, ne piroljon-e arcunk hátramaradásunkon? de egyébként is mi mások legyünk hát, mint magyar orvosok? talán németek, hisz ekként egy más literatura zsoldjába állunk . . . hon pedig literaturánk mostani állásához képest középszerű erővel is sok szépet, jót és hasznost eszközölhessünk? — avagy talán konyhai latinokká fajulván, s nemzetünk törzsökétől ekként elszakadván, világpolgárokká legyünk?"

1842-be már büszkén jelenti az *Orvosi Tár* szerkesztősége, hogy külföldi lap is közöl kivonatokat cikkeiből:

„Az ausztriai évkönyvek nagytisztelt szerkesztőségének . . . ama önkényes nyilatkozatát idézzük elő, mellynél fogva a magyar Orvosi Tárnak benső értéke elösmertetvén, . . . időről időre kivonatát közleni szándékozik; — mely ígéretét tellyesítőleg az adott szót tettleg is életbe léptetvén, már ezáltal nemcsak külföldi testvérei koszorújába fogadta a magyar literaturát, hanem egyszersmind szép mezőt nyita rendünknek, hogy gondosan gyűjtögetvén hazai tapasztalatokat és közölvén honi termékeket, azokkal lassanként a külföldi is megismerkedvén illy módon bennünket mint egy serdülő haza, munkás igyekezetű fijait nemcsak figyelemre, de végre becsülésre is méltóknak találhasson."[13]

Bugáték az eredeti közlemények publikálása mellett legfontosabb feladatuknak a külföldi folyóiratok és könyvek tartalmának az ismertetését tartották. Éppen ezért külön rovatot alapítottak erre a célra a lapban *Kivonatok idegen lapokból és munkákból* címen.[14] A rovaton belül az egyes orvosi szakágak kivonatai külön fejezetcímekkel jelentek meg:

Íme a csoportosítás:

A) Természet- vegy- és növénytan
B) Boncz- és élettan
C) Ép- gyógyszer- és méregtan
D) Kór- és gyógytudomány
E) Sebészség és szemészet
F) Szülészet, nő és kisded betegségek
G) Rendőrségi és törvényszéki orvostan
H) Elmekórok
I) Állatorvoslás.

A feldolgozott szakfolyóiratok közt természetesen a németül írottak vezetnek. (Ebben az időben ezen nyelvterületen adták ki a legtöbb orvosi jellegű folyóiratot.) A német után a francia és az angol nyelvű lapok következtek. De kivonatoltak olasz, sőt svéd nyelvű folyóiratokat is. Így aztán, ha közvetve is, az *Orvosi Tár* olvasói tájékozódhattak a korszak legjelentősebb európai orvosi közleményeiről. A cikkeket általában csak oly mértékben rövidítették le, hogy azok eredeti tartalma teljesen érthető legyen.

13. *Értesítés az Orvosi Tár maradása ügyében.* = *Orvosi Tár.* 1842. 5. sz. (jan. 30.) 79—80. l.
14. *Kivonatok idegen lapokból és munkákból.* = *Orvosi Tár.* 1842. 6. sz. (I. köt.) 89. l.

Az *Orvosi Tár* újraindulása óta szoros kapcsolatban állt a budapesti Orvos Egyesülettel. Ez az együttműködés már a lap fejlécén is tükröződött: „Orvosi Tár. A Budapesti Királyi Orvosegyesület közös munkálataival." Az Egyesület segítsége — a feltételezett anyagin kívül — más módon is megnyilvánult. Ugyanis a Budapesti Orvos Egyesület „olvasdá"-val rendelkező könyvtára jelentős könyv és folyóirat anyagát használták fel a szerkesztői, referálói munkában.

Az *Orvosi Tár* viszont rendszeresen közölte az Egyesület híreit és üléseinek jegyzőkönyveit. Különösen érdekesek az Egyesületi könyvtár fejlődéséről, gyarapodásáról közzétett írások. Ezekből például megtudjuk, hogy a már említett olvasóteremmel gyarapodott a könyvtár: „Elhatároztatott, hogy az orvosi hírlapok eddig czélirányta lan keringése helyett olvasda (lectorium) alapítassék . . ."[15]

Az ország különböző vidékein egymásután, a pesti mintájára megalakuló orvosi egyesületekről is rendszeresen tudósított az *Orvosi Tár*. Érdemes felfigyelni arra a körülményre, hogy az egyesületek megalakulásukkor egyik fő kötelességüknek tartották szakkönyvtár létesítését, és orvosi folyóiratok előfizetését. Erről így tudósított például a szatmári orvosi egyesület:

„Tökéletesbülni a művészetben, s a tudományban haladni volt első czélunk . . . Megszerezvén egyesülten a legjobb honi s külföldi folyóiratokat, mint a korszak legjelesb természetbúvári fürkészeteinek s tapasztalatainak gazdag kincstárát . . . Egy közhasználatú könyvtár alapjait megvetettük."[16]

Ezenkívül értesülünk a pápai, miskolci, eperjesi, temesvári, aradi és más vidéki orvosi egyesületek megalakulásáról.

Bugát Pál a Természettudományi Társulat alapítói közé tartozott, s annak magasrangú tisztségviselője is volt. E körülmények indították arra, hogy az akkor még folyóirattal nem rendelkező Társulat híreit az *Orvosi Tár* hasábjain tegye közzé. Ugyanakkor néhány természettudományi jellegű tanulmányt is közölt a lapban. Ezen elhatározását így indokolta:

„A csírájában lévő magyar természettudományi társulat, mely világra születését . . . reményli, időről időre összejövén, benne nem ritkán igen érdekes természettudományi ismeretek és értekezések közöltetnek, melyek mivel jobbadán rendünket illetik leginkább: ezért azok . . . tárunk által közöltetnek."[17]

A hosszú ideig versenytárs nélkül álló *Orvosi Tár* alapítása után több mint egy évtizeddel egy új gyógyászati folyóirat indult. Ugyanis 1842-ben Schöpf-Merei Ágoston egy új orvosi szaklapot adott ki, amely a harmadiknak tekinthető Magyarországon.[18] Schöpf kiadványát, a *Magyar Orvos- Sebészi és Természettudományi Évkönyveket* annak feltételezésével hozta létre, hogy a magyar

15. *A budapesti kir. orvosegyesület* 1842-*iki octóber* 14-*dikén tartott ülésének jegyzőkönyve.* = *Orvosi Tár.* 1842. 22. sz. (nov. 27.) 337—340. l.
16. *Dr. Jelenffy Károl szathmár-megyei főorvosnak a szathmári orvosegyesület* 1841-*dik évi július 1-ső napján tartott gyülésében mondott beszéde.* = *Orvosi Tár.* 1843. 18. sz. (okt. (30.) 285-288. l.
17. *Tárunk által szorosan természettudományi ösmeretek és értekezések is közöltetnek.* = *Orvosi Tár.* 1842. 8. sz. (febr. 20.) 125. l.
július 1-*sö napján tartott gyülésében mondott beszéde.* = *Orvosi Tár.* 1843. 18. sz. (okt. (30.) 285—288. l.
18. Batári Gyula: *Schöpf-Merei Ágoston orvosi folyóirata.* = *Orvosi Hetilap.* 1971. 30. sz. 1783—1785. l.

orvosi társadalom már képes egyidejűleg eltartani két gyógyászati lapot. SCHÖPF az *Orvosi Tár* érdemeit és jelentőségét elismerve indította meg lapját. Különösen sokra becsülte az *Orvosi Tár*nak a magyar orvosi nyelv kialakítása területén végzett fontos munkáját. Lapja bevezetőjében erről így ír:

„Az orgánumok czélszerű szaporítása az egész organizmusban nagyobb munkásságot gerjeszt; több bolt, több vevő, és részünkről erősen azon leendünk, hogy öregebb testvérünk mellett fönnállhassunk . . ."[19]

Maga az *Orvosi Tár* annyira nem tekintette vetélytársának SCHÖPF orvosi lapját, hogy hasábjain többször helyt adott a folyóirattal kapcsolatos hirdetményeknek. A lap megindulásának bejelentésére is itt kerül sor. Az *Orvosi Tár* közli SCHÖPF bejelentését lapjának irányváltozásáról is:

„A budapesti kir orvosegylet . . . ülésében több tagok által megpendített eszme, hogy czélszerű lenne évkönyveinknek gyermekgyógyászati irányt adni. Okul hozatot fel, hogy ekképpen a két magyar orvos lapok mindegyike a másiktól megkülönböztető sajátságot, s tulajdon kört nyerne: a gyermekgyógyászat pedig olly fontos és terjedelmes ága az orvosi működésnek, hogy megérdemli az egyik folyóirat különös figyelmét."[20]

Ilyen baráti gesztusok mellett némi nézeteltérésre is sor került a két lap között. Például egyszer a *Tár* helyt adott az *Évkönyvek*et becsmérlő cikknek:

„Előttem fekszik a Schöpf által szerkesztett orvos-sebészi s természettudományos évkönyvek első füzete. Sokat igaz nem vártam tőle, de hogy illy rutul megfogok csalatkozni arra még sem számítottam. A Schöpf cikkeiben semmi logica és a nyelv milly hibás! . . . A hamarkodás s hevenyezés nagyon meglátszik az egész füzeten."[21]

A névtelenségbe burkolozó cikkíró vádjai egyetlen vonatkozásban sem fedték a valóságot. SCHÖPF lapja is tartalmazott néhány, az *Orvosi Tár* ellen irányuló célzást, de ez nem akadályozta meg abban a szerkesztőt, hogy lapja megszűnését is itt jelentse be:

„A budapesti kir. orvosegyesület egyik munkás tagja . . . megpendített egy tervet, miszerint a kir. egyesületnek tulajdon költségével folyóiratot kellene megindítani. Meggyőződtem azóta, hogy ezen tervet számos tagtársak pártolják . . . ezennel az orvosi sebészi évkönyvek kiadását megszüntetem. Három magyar orvosi lap jelenleg még fenn nem állhat . . . A régibb érdemdúsabb Orvosi Tárt illeti az elsőség az általam szerkesztett ifjabb lapom előtt; mellyeket — hidje el a tisztelt olvasó közönség — eddig is csak kárommal lehetett fönntartani."[22]

A SCHÖPF-MEREI által említett, és az Orvos Egyesület által kiadandó lap terve nem valósult meg. Így tehát az *Orvosi Tár* ismét egyedüli közlönye lett a magyar orvosi társadalomnak.

A gyümölcsöző kapcsolat SCHÖPF-MEREIvel a későbbiekben is megmaradt, több — elsősorban gyermekgyógyászati jellegű — cikke jelent meg a *Tár*ban.

19. E lapok tartalma s iránya. = *Magyar Orvosi és Természettudományi Évkönyvek.* 1842. 1. sz. 2. l.
20. *Figyelmeztetés az orvosi évkönyvek ügyében.* = *Orvosi Tár.* 1845. 7. köt. (Számozatlan, a kötetlap után).
21. —p—: *Levelezések.* = *Orvosi Tár.* 1844. 5. sz. (jan. 28.) 78—79. l.
22. *Az orvossebészi évkönyvek megszüntetése.* = *Orvosi Tár.* 1846. 13. sz. (márc. 22.) 206. l.

A negyvenes évek második felében egyre többet foglalkozott a lap az ország orvosainak társadalmi helyzetével.[23] Reformokat sürgettek az orvosi élet minden területén. Nagyobb részt megoldatlan volt ekkor még az orvosok díjazásának, megrokkanásuk esetén szociális ellátottságuk kérdése. Az orvos özvegyek segélyezésére is szervezett formában történő megoldást kellett keresni. Azonban általános reform intézkedésekre csak 1848. március 15-e után kerülhetett sor.

A folyóirat 1841-től rendszeresen tudósított a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseiről, amelyeket évenként az ország más és más városában tartottak meg, mintegy felfedezve egy tájegység orvosi és klimatikus körülményeit. A kor gyógyászai még lényegesen nagyobb fontosságot tulajdonítottak egy-egy táj emberi egészséget befolyásoló tényezőinek, mint ahogy az manapság szokásos. Hosszú évtizedekig ezek az ismétlődő ülések jelentették az orvostársadalmi élet legnagyobb eseményét.

Bugát nem elégedett meg azzal, hogy csupán csak a pesti orvosok publikálnak lapjában, igyekezett a vidéki gyógyászokat is megnyerni munkatársnak. Ezért intéztek felhívást a budapesti Orvos Egyesülettel közösen az ország orvosaihoz, hogy írják meg tapasztalataikat a nemrég „dühöngő" váltólázról.[24] Schöpf-Merei is nagy jelentőséget tulajdonított a tapasztalati tényanyag eme széles körű összegyűjtésének.

Az 1848. év legelején ismét nyomatékosan sürgetik az *Orvosi Tár* lapjain a szükséges általános orvosi reformintézkedéseket:

„A res medicinális országunkban egy minden részére összevágó, minden oldalról átgondolt terv szerint mind-e mai napig elrendezve nem lévén . . . Tárunk a lehető legnagyobb mértékben agitálni fog, s különös gondot fordítand rá, hogy e tárgy minél többször szőnyegre kerülvén, szavaink az illető helyeken meghallgatassanak."[25]

A szerkesztők ismét kénytelenek a hazai orvostársadalomhoz felhívással fordulni, feltárva az *Orvosi Tár* igen nehéz anyaproblémáit. Azt remélik, hogy

23. Rechnitz János: *Az orvosi rend korviszonyairól s reform szükségéről.* = *Orvosi Tár.* 1846. 20. sz. (nov. 8.) 305—312. l.
24. *Orvosi Tár.* 1847. 6. sz. (febr. 7.) 81—83. l.
25. *Orvosi Tár.* 1847. 11. sz. (márc. 14.) 171—173. l.

közvetlen segítséget kapnak és, hogy a szabadabb sajtóviszonyok lendítenek majd a lap helyzetén:

„Ha országunk széles térein orvos collégáink közt végig tekintünk, tárunk már csak hazafiság tekintetéből is dicsérendő, igen kis számú íróit és olvasóit ide nem tudván, a tömeg tespedésénél egybet alig látunk. Ez meddig fog még így tartani? ... Nem uraim, ez többet így nem maradhat, szerkesztők magunkban erősen feltevők, vagy mindent kockára tenni és czélunkat kivívni, vagy nemes törekedésünk 13 éves pályájáról lelépni ... A szabadabb sajtó bennünket a magasztos s terjedelmes czélunk elősegítésében bizonnyal elősegítend ... mi szerkesztők kötelességünkké tettük, minden közintézetekben — bár hivatlanok legyünk is — betekinteni, betérünk kórházainkba, be tanintézetekbe megtekintjük gyógyszertárainkat, meg minden hivatalos szobát ... hogy országonk orvos ügyei felett tudományos tekintetből őrködjünk, hogy a visszaéléseket kiirtsuk ...

Ha tárunk iránti részvétel 13 évi jegyzeteinket fölütvén, tekintjük, nem tudom pirulnunk kell-e inkább a részvétlenségen, vagy csodálnunk állandóságunkat, hogy illy fogyasztó apathia közepette néhány íróinkkal és olvasóinkkal illy szép évek során át húztuk tárunk igáját. — Hiszen mi jelenben rosszabb állapot — vagyunk, mint 17 évvel ezelőtt midőn tárunkat legelőször megindítottuk ... nézze meg bár akárki az akkori és utolsó félévi olvasóink számát ...[26]"

Újra válságos helyzetbe jutott tehát az *Orvosi Tár*, mivel a megyei főorvosok saját pénzükből nem hosszabbították meg az előfizetést. De ezen viszonyok ellenére is nagy elszántság tükröződik a szerkesztők soraiból.

1848. március 15. után a lap nagy terjedelemben foglalkozott az akkor széles méretekben kibontakozó orvosi mozgalmakkal, sajnos egyben teret adva személyeskedő vitáknak is.

Hamarosan megalakult az általános orvos egylet, radikális reformcélkitűzésekkel programjában. Lényegében a budapesti Orvos Egyesület bővült ki országos szervezetté. Az *Orvosi Tár* lelkesen üdvözölte az új szervezkedést:

„Ezen intézet nem zárt testület többé! — „függetlenség és nyilvánosság" jelszava ezen chinai falak közé is behatolt ... hogy ezen testület minden okleveles orvos vagy sebésztudort hasonló jogokkal és kötelességgel belépesre hívjon fel.

Mindazonáltal tehát kik a tudományos fejlődés iránt meleg részvéttel viseltetenek, testvéreileg szólítjuk föl lépjenek közibünk ... Ezt követeli a Haza, ezt várja az emberiség."[27]

Maga Bugát *Rendünk átalakulása* című cikkében foglalkozott a március 15. után kibontakozott orvosi mozgalmakkal és azok jelentőségével.

Az új orvosi testület hivatalos lapjává nyilvánította az *Orvosi Tárt*: „Hivatalos közlönnyé választatván ebbeli hivatásunkat a következő okiratok közlésével kezdjük meg ..."[28] Ugyanitt számolnak be arról, hogy a mindenütt tevékeny Bugát a többi közt a kolozsvári orvosi lyceum orvosi egyetemmé nyilvánítását javasolta.

A nagy lehetőségekkel kecsegtető forradalmi hónapokban, 1848 végén senki sem gondolhatta, hogy az *Orvosi Tár*nak az utolsó számait adják ki. A feltehetően utolsó füzetben még azt közölték a szerkesztők, hogy a nehéz háborús viszonyok ellenére 1849-ben is meg kívánják jelentetni lapjukat:

26. *Még egy nyílt levél Tárunk ügyében.* = *Orvosi Tár.* 1848. 3. sz. (jan. 16.) 33—37. l.
27. *Pesti orvoskar.* = *Orvosi Tár.* 1848. 13. sz. (márc. 26.).
28. *Orvosi Tár.* 1848. 1. sz. (júl. 2.) 1. l.

„Azon reményre támaszkodván, hogy — minél több részről bíztatva vagyunk — központunkhoz közelebb eső, és központunkban létező ügyfeleink legalább egyidőre tőlünk elszakasztott olvasóinkat — főkép erdélyi ügyfeleinket értjük — pótolandják a zivataros és még zivatarosabbá válható idő ellenére is az 1849-dik évben még mindig folytatandjuk lapjainkat, mert a bennünket néminemüképp összetartó lapok megszüntével egyetlen más e nembeli újságlap sem létezvén, sodrunkból úgyszólván egészen kijönnénk; holott mégis e háborús időkben . . . oly tárgyak emelkedhetnek föl, mellyek nem tudása nem csak egyetemes rendünkre, hanem egész országunkra is káros hatást gyakorolhatnának. Barátaink fölszólítására tehát elhatározók magunkban, lapjainkat a jövő félévben is folytatni; mit csak úgy tehetünk; ha egy részről pedig olvasóink pártolandják ügyünket; mellyeket mi egész addig folytatandunk, míg csak részvevő olvasóink netalántani csekély száma miatt lapjaink kiadásában pozitív káraink nem mutatkozandanak."[29]

A háborús események, Buda és Pest a forradalmi kormány által történő kiürítése megakadályozták, hogy az *Orvosi Tár* 1849-ben is megjelenjék. Arról nincsen tudomásunk, hogy Debrecenben, a kormány új székhelyén kísérletek történtek volna a lap újraindítására. E válságos időkben ismét magyar nyelvű orvosi folyóirat nélkül maradt az ország orvosi társadalma, — a gyógyítási tudomány nagy kárára — egészen 1857-ig, az *Orvosi Hetilap* megjelenéséig. Közben csupán egy német nyelvű gyógyászati folyóirat jelent meg Magyarországon, a *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn.*

Végül ismételten hangsúlyoznunk kell Bugát Pál szívós akaraterejének jelentőségét; neki volt köszönhető, hogy az első jelentős magyar nyelvű orvosi folyóirat másfél évtizeden át, rendkívül mostoha körülmények közt megjelenhetett. Mivel Bugát fontos szerepet játszott az 1848-as eseményekben — országos főorvossá nevezték ki — a forradalom leverése után már nem indíthatta meg újból lapját, még állásától is megfosztották.

Az Orvosi Tár szakcikkeiről

Úgy gondoljuk, röviden írnunk kell az első jelentősebb magyar orvosi folyóiratban megjelent szakcikkekről is.

Az önálló gyógyászati tanulmányok általában a római I.-gyel jelölt *Értekezések, apróbb közlések, kivonatok (Jeles kóresetek, orvosi tapasztalások)* elnevezésű rovatban kerültek közlésre. E rovat „mind azon ismereteknek áll tárva, mik a gyakorló orvost hivatalos pályáján elősegíthetik."[30] Különösen sokat foglalkoztak az akkor még nagy emberáldozatot követelő járványokkal. Például Schordann Zsigmond professzor írt erről a témáról: *Észrevételek a magyarországi cholerajárványról*[31] címen. Dr. Windisch Leopold egy évtizedekkel korábbi járványról számolt be: *A ragadó hagymáz hazánkban 1809-ben.*[32] Igen értékes dokumentumok — még a mai kutatók, orvostörténészek számára is — a sok statisztikai adatot is magukban foglaló kórházi évi jelentések. Ilyen az ugyancsak Dr. Windisch tollából származott: *Sz. Rókus-kórházi tapasztalások. Számadás azon betegségekről, mellyek 1831-ben Pesten a' polgári Sz. Rókusról nevezett kórházban orvosoltattak.*[33] Ugyanitt külön jelentés számol be a fiók kórházak tevékenységéről is: *Áttekintés*

29. *Előfizetési jelentés.* = *Orvosi Tár.* 1848. 25. sz. 400. l.
30. *Vezér szó.* = *Orvosi Tár.* 1831. 1. sz.
31. *Orvosi Tár.* 1831. 8. sz. 119—148. l.
32. *Orvosi Tár.* 1831. 12. sz. 163—193. l.
33. *Orvosi Tár.* 1832. 2. sz. (V. köt.) 99. l.

azon nyavalyáknak mellyek 1830/1 *esztendőben a' Sz. Rókusi 's fiók kórházakban orvosoltattak.* De helyet adtak olyan érdekes — ma már talán nem tudományosnak minősíthető — közleményeknek is, mint: *Néhány szó a' Színművészek betegségeiről,* amelyben megállapították, hogy „bizonyos szerepek, állandóan egyforma rossz befolyást gyakorolnak."[34]

Foglalkoztak az 1838-as nagy pesti árvíz orvosi vonatkozásaival is, erről Dr. Eckstein Fridrik írt: *Budapesti vízáradás* 1838-*ban orvosi tekintetben.*[35] Közöltek jelentéseket egy-egy vármegye vagy járás egész évi, fél vagy negyedévi egészségi állapotáról. Ezekben érdekes módon igen részletesen számoltak be az időjárás alakulásáról is. Dr. Bittner Imre Arad megye egyik járásáról szolgáltat adatokat: *Idő- s kórjárat nemes aradmegye borosjenői járásában az* 1841-*diki év harmadik negyedében*[36] címen. Az orvosi oktatási intézményekről is adtak ki beszámolókat. Ilyen volt Kósa Mózes irata: *Kolosvárott létező orvossebészi tanintézet állapota.*[37] Több cikk jelent meg a korabeli orvosi irányzatokról, például a hasonszenvészeti (homeopathia) gyógyításról. Bár az *Orvosi Tár* lényegében — a ma már tudománytalannak minősített, de akkor divatos irányzat — ellen foglalt állást, hasábjain helyt adott a pro és kontra véleményeknek.[38] E tárgyban nyilatkozatot tettek közzé, amelyben a mai napig is helytállóan állapították meg Bugáték, hogy az orvosok szakmai vitáit nem a nagyközönség nyilvánossága előtt, hanem a szaklapok hasábjain kell lebonyolítani.

Orvostörténelmi dolgozatok is jelentek meg az *Orvosi Tár*ban, köztük sajnos nem sok a magyar vonatkozású. Ezek közé tartozik Dr. Horváth János Hont vármegyei főorvos terjedelmes értekezése: *Adatok a gyógytudomány korábbi történetéhez a zsidók között.*[39] Értékes kezdeményezés volt az is, hogy felhívást tettek közzé magyar orvostörténeti források, dokumentumok „Minden írt és iratlan orvos-történeti kútforrásokat, u. m. szóhagyomány, orvosi emlékjelek, feliratok, oklevelek, életrajzok és minden magyarhoni orvostant illető kéziratok vagy nyomtatások . . ."[40] összegyűjtésére.

Az *Orvosi Tár* szerkesztői figyelték a más kiadványok orvosi vonatkozású közleményeit, igyekeztek leleplezni szélhámos jellegű orvosi hirdetéseket, csodagyógyszereket reklámozó hirdetményeket:

„Orv. Tárunknak pályatársa került!
E pályatársunkról tisztelt olvasó közönségünk tán semmit sem tud, azért őt bemutatni kötelességünknek tartjuk. Ez nem más mint a „Pesther k. k. priv. Kuntschafts- und Auctionsblatt". Már több éve annak, hogy ezen lapok a szenvedő emberiség rovására mindenféle „Rheumatizmus- Amuletten, Magen-Essenz, Universal-Pfiaster Hühneerangen und Frost beulen, Zahnpulver, . . . stb. encsebencsem haszontalanságok közöltetnek . . .
— Oh politia medica . . . mikor jő el a te országod."[41]

Az *Orvosi Tár* utolsó számaiban — 1848 végén — jutott még hely, a katonaorvosi cikkeknek és közleményeknek.

34. *Orvosi Tár.* 1838. 8. sz. (aug. 19.)
35. *Orvosi Tár.* 1838. 1. sz. (júl. 1.)
36. *Orvosi Tár.* 1842. 11. sz. (márc. 13.) 161—175. l.
37. *Orvosi Tár.* 1842. 4. sz. (júl. 24.) 63. l.
38. *Békés vitatkozás iránti nyilatkozat.* = *Orvosi Tár.* 1843. 1. sz. (júl. 2.)
39. *Orvosi Tár.* 1845. 22. sz. (máj. 25.) 341—346. l., 23. sz. (jún. 1.) 360—366. l.
40. *Kérelem.* = *Orvosi Tár.* 1845. 21. sz. (nov. 16.) 328. l.
41. *Orvosi Tár.* 1847. 25. sz. (jún. 20.) 398—399. l.

A BUGÁT Pál szerkesztésében másfél évtizeden át megjelenő *Orvosi Tár* azzal, hogy lehetőséget teremtett a hazai gyakorlati és tudományos orvosi közlemények megjelentetésére és sok külföldi gyógyászati szaklap cikkeit közvetítette, megvetette a magyar orvostudomány és irodalom fejlődésének alapját, jelentős szerepet vállalt a hazai orvostársadalom magyarrá formálásában is.

Die Zeitschrift „Orvosi Tár" (Ärztliches Magazin) von Pál Bugát 1831—1848

GY. BATÁRI

Am Ende der zwanziger Jahre des vorigen Jahrhundertes haben die Besten der heimatlichen Ärzte schon die Erscheinung einer Zeitschrift für Heilkunde in ungarischer Sprache in Ungarn ausdrücklich beansprucht.

Im Jahre 1830 haben die Ärzte Pál BUGÁT und Ferenc SCHEDEL (TOLDI) die Gründung eines ärztlichen Fachblattes, des *Orvosi Tár* angemeldet. Das Hauptziel der Zeitschrift war die Mitteilung originalen ärztlichen Publikationen, ferner die Bekanntmachung — auszugsweise — der wichtigeren Artikel ausländischer therapeutischen Zeitschriften. Es wurden auch pharmazeutische Aufsätze fortlaufend veröffentlicht. Unter den Mitarbeiter des *Orvosi Tár* finden wir die besten einheimischen ärztlichen Schrifsteller der Zeit.

Nach dreijahrigem Erscheinen mussten im Jahre 1833 die Redakteure die Erscheinung des Blattes *Orvosi Tár* hauptsächlich wegen Mangel an notwendiger Interesse, aber auch wegen materiellen Gründen unterbrechen. Aber im Jahre 1838 konnte die Zeitschrift wieder erscheinen. Das war in erster Reihe der Selbstlosen Tätigkeit von Pál BUGÁT zu verdanken, ferner auch der sehr bedeutenden materiellen Unterstützung des neuen Mitschriftleiters, des Arzten Ferenc FLÓR. Der Im Jahre 1837 gegründete Verein der Ärzte von Pest-Buda hat auch Hilfe geleistet. Endlich ist auch noch von grundlegender Bedeutung die Unterstützung von Ignác SRÁHLY des Statthalterrats und Landesarztes zu erwähnen: er hat für die Komitatsärzte des Landes sechzig Exemplare der Zeitschrift bestellt.

Die zweite Periode des *Orvosi Tár* hat weitere Niveauverbesserung der Zeitschrift mit sich gebracht. Die Erfolge waren in erster Linie Pál BUGÁT zu verdanken, der nebst anderen Inanspruchnahmen unermüdlich darum bestrebt war, dass seine Zeitschrift das wichtigste Organ und gleichzeitig der Interessenschützer von der ungarischen ärztlichen Gesellschaft sei.

In der zweiten Helfte der vierzieger Jahren beschäftigt sich die Zeitschrift immer mehr mit der gesellschaftlichen und materiellen Lage der Ärzte im Lande. Fast auf allen Gebieten des ärztlichen Lebens drängte sie auf grundlegende Reforme.

Es muss noch erwähnt werden, dass die Zeitschrift *Orvosi Tár* diejenigen Verordnungen der Behörden, die ärztliche Beziehungen hatten, regelrecht mitteilte, auch die ärztlichen Statistiken und die Nachrichten der ärztlichen Vereine, die Protokolle der Természettudományi Társulat (Gesellschaft für Naturwissenschaft), die Aufstellungen der Krankenhäuser des Landes, persönliche Nachrichten von den Ärzten (Ernennungen, Todesfälle usw.), regelrecht benachrichtete sie über die Ereignisse der ärztlichen Unterrichtsinstitutionen in Pest und Kolozsvár (Klausenburg, heute Cluj, Rumänien), aber auch über die einheimischen und ausländischen ärztlichen Sensationen. Wir können es feststellen, dass die Zeitschrift von BUGÁT die wichtigste Quelle vom neunzehnten Jahrhundert für die ungarische Ärztengeschichte ist.

Nach den Ereignissen am 15. März 1848 beschäftigte sich das Blatt in sehr grossen Umgang mit dem damals in weiten Massen sich entfaltenden ärztlichen Bewegungen und Organisation. Die letzte Nummer der Zeitschrift erschien in Dezember 1848, denn nach der Evakuierung von Buda und Pest von Seiten des revolutionären Kabinettes konnte die Zeitschrift im Jahre 1849 nicht mehr erscheinen.

Das in der Redigierung von Pál BUGÁT beinahe zwanzig Jahre erscheinende Blatt *Orvosi Tár* hat mit seiner Tätigkeit dass es zu einem bedeutendem Forum für die Veröffentlichungen praktischer und wissenschaftlicher Art der heimatlichen Ärzten geworden ist, dass es die Auszüge vielen ausländischen therapeutischen Zeitschreiften vermittelte, ferner die ungarische ärztliche Sprache im wesentlichen geschaffen hat — den Grund gelegt zur weiteren Entwicklung der ungarischen ärztlichen Wissenschaft und Literatur.

A „halálveszélyes apathia" ellen

(Vajda János 1863-as lapkisérlete)

MIKLÓSSY JÁNOS

Kevés lapról tud a magyar sajtótörténet, amely megindulásának puszta hírével olyan vihart kavart volna föl, mint a VAJDA János által szerkesztett *Magyar Sajtó*. A közel egy évtizede — 1855. jún. 6-án jelent meg mutatványszáma — fennálló orgánumot 1862-ben JÓKAI Mór szerkesztette és a Határozati Pártnak volt politikai szócsöve.

1862 októberében változást jeleznek a sajtó-szeizmográfok a lap életében. Rövidesen szárnyra kél az első vaskos rágalom is a *Magyar Sajtó* leendő irányával kapcsolatosan: „Az Ostd[eutsche] P[ost] pesti levelezője — olvashatjuk az *Ország*ban — a ‚Magyar Sajtó' átalakulását illetőleg az írja, hogy Kovács Lajos úr, az ismeretes Kovács—Zichy-féle programm szerzője, akarná e lapot újévkor átvenni, s ekkor, mint félhivatalos lap fog az megjelenni. A lap felelős szerkesztőjéül Vajda János urat említik, de vezetője maga Kovács Lajos úr lenne. Ez utóbbi már több nap óta Bécsben időzik, sat."[1]

A közlemény nem kevesebbről tájékoztatja olvasóit, minthogy VAJDA Bécs szolgálatába állt, mégpedig annak a KOVÁCS Lajosnak társaságában, akinek politikai elképzeléseiről olyan elítélőleg nyilatkozott 1862-ben megjelent röpiratában a *Polgárosodás*ban.[2]

Az *Ország*on is túlmegy azonban a *Bihar*: „Az eddigi 'Magyar Sajtó' — írja — megyénkben igen elterjedt lap lévén, kötelességünk közönségünket figyelmeztetni, miszerint míg egyrészről a Vajda úr által szerkesztendő lap egészen más lesz, mint az eddigi 'M. S.' volt — másrészről a közönség, mely az érdekelt lapnak eddig követett irányával rokonszenvet érez, annak folytatását újévtől kezdve 'Hon' cím alatt megjelenendő lapban feltalálandja; mely már a nyert engedély alapján Jókai Mór szerkesztése alatt a 'M. S.' mostani munkatársainak közreműködésével megjelenend."[3]

VAJDA politikai és irodalmi ellenfelei mindent elkövetnek, annak minél markánsabb motiválására, hogy az új szerkesztővel a *Magyar Sajtó*nál valami más, az eddigitől merőben eltérő kezdődik. S hogy ez az új ne legyen mentes némi rosszíztől, a gyanú kellemetlen zöngéjétől, ennek érdekében is, ki-ki vérmérséklete és ízlése szerint fáradozik.

1. 1862. okt. 29. Újdonságok.
2. *Vajda János összes művei* 6. *k. Politikai röpiratok.* Sajtó alá rend.: MIKLÓSSY János. Bp., 1970., 147. ill. 494. l., a továbbiakban: VKrK 6. k.
3. 1862. nov. 23., Újdonságok és vegyes.

Fokozott jelentőséget tulajdonít a *Magyar Sajtó* korábbi szerkesztősége is annak, hogy olvasói szívébe és agyába vésse: ahhoz, ami újévtől a lapnál kezdődik, neki semmi köze. I. I. [Ivánka Imre] vezércikket szentel e problémának.[4] A volt Határozati Párt ismertebb vezetői, Tisza Kálmán[5], Podmaniczky Frigyes[6] és mások pedig külön-külön a szerkesztőséghez írt leveleikben jelentik be, hogy nem a *Magyar Sajtót*, hanem a Jókai vezetése alatt induló *A Hont* kívánják támogatni az új esztendőben.

„Összes szerkesztőségünk megválik e lap hasábjaitól" — hirdeti 1862. dec. 31-én a *Magyar Sajtó* „volt" szerkesztősége által aláírt *Végszó a 'Magyar Sajtó' t. közönségéhez* c. közlemény.

*

A bértollnokság rágalma nem a *Magyar Sajtó*val kapcsolatosan jelentkezik először Vajdával szemben. Ilyen mende-mondák már 1862-ben megjelent röpiratai idején is keringtek róla. Az *Egri Posta* r. e. jegyű munkatársa leírni sem átallotta, hogy Arisztidesz alias Vajda bizonyára „sok szép bankót" kapott munkáiért.[7]

Vajda szerint: „Irodalmunk, közéletünk története nem mutat föl oly sötét lapot, mint amelyre azon eljárás lenne följegyezve, melyet lapirodalmunk az 1863-ki 'M. S.' irányában, megindulása előtt elkövetett. Neves írók, közéleti tekintélyek odáig sülyedtek, mikép a nyilvános vita terét számításból mellőzve, hogy ezáltal is terjesszék a gyanút, a 'M. S.' szerkesztője ellen magán-úton a legalaptalanabb vádakat terjesszék. Éspedig legtöbben öntudatosan, vagyis szentül tudva, hogy az egészből egy szó sem igaz! . . . A gyanúsítás mérge már a heves agitatio magaslatára lépett, és egyes összejövetelekben hirdetve lőn, hogy hazaárulás lőn a 'M. Sajtó'-ra előfizetni!"[8] (Hasonlókról számol be Tátálnéven megírt *Rágalmak*[9] című cikkében is.)

A Vajda és lapja ellen időről-időre kirohanást rendező Kempelen Győző ugyan mindezt fantazmagóriának minősíti: „a 'M. S.' mostani szerkesztőjét a subventio gyanújával senki sem illette (. . .) föltesszük a kormányról, hogyha béres tollakat fogad azokat ügyesebb kézben keresi."[10]

Ám a szerkesztőn kívül a főmunkatárs, Zilahy Károly is tiltakozni kényszerül a lap irányát ért gyanúsítások ellen. „Becses lapja 175-dik számában — írja a *Korunk* szerkesztőjéhez — 'Politikai hírlapirodalmunk' cím alatt egy kimutatás foglaltatik, melyben a jövő évi politikai lapok, mint látszik programmjaik mértéke szerint, két oldalra vannak osztva és a Vajda János által szerkesztendő 'Magyar Sajtó' azon oldalra van állítva, ahová az 'Idők Tanúja', a 'P[esti]. Hírnök', 'Független' és 'Vezér'.

Erre nézve engedje meg ön ezennel kijelentenem, miszerint (. . .) a jövő évi 'M. Sajtó'-nak magam is belmunkatársául ígérkeztem, anélkül, hogy (. . .)

4. *Búcsúszavaim a „Magyar Sajtó"-ban.* = *Magyar Sajtó*. 1862. dec. 24., 25.
5. *Magyar Sajtó*. 1862. dec. 2.
6. *Magyar Sajtó*. 1862. dec. 7.
7. 1862. nov. 16., Lapirodalmi szemle. V.
8. *Lapunk s a lapirodalom.* = *Magyar Sajtó*. 1863. jan. 27.
9. Uo. 1863. jan. 4.
10. *Jajveszékelések és cirógatások.* = *Bihar*, 1863. febr. 1.

elveimről csak egy szót is le kellett volna alkudnom. Az elvek maradtak, legfölebb a viszonyok változtak. Módomban volt továbbá Vajda János barátom, az 1861. 'Csatár' szerkesztője részéről személyesen hasonló felől értesülni (...) én a jövő évi 'Sajtó' és a többi szabadelvű politikai lapok — pl. a 'Hon' vagy a 'Korunk' közt semmi elvi különbséget nem találtam és Vajda irányát úgy fogtam föl, hogy ő nagy politikai kérdések időszerűtlen feszegetése helyett inkább társadalmi és belső közéleti ügyek tárgyalását tűzte feladatává."[11]

Nem változik a helyzet a lap megindulása után sem. A 10. számban arról panaszkodik ZILAHY, hogy különböző, kézzel írt névtelen levelek érkeznek a szerkesztőséghez, amelyek őt szabad véleménye kimondásától többé-kevésbé burkolt fenyegetésekkel igyekszenek elijeszteni. A kiadó, HECKENAST Gusztáv is kénytelen újólag rámutatni: „A múlt évben terjedt gyanúsító hírek az új számok megjelenésével cáfolva vannak".[12]

ZILAHYnak idézett nyilatkozatában feltétlenül igaza van. Eszmei alapjukat tekintve nincs lényeges különbség *A Hon*, a *Pesti Napló* és a *Magyar Sajtó* között. Az előbbiek csakúgy, mint Vajda lapja az „európai szabadelvűség", a liberalizmus talaján állnak. Közjogi-politikai tekintetben sincs köztük ellentét. Céljuknak valamennyien az osztrák—magyar megegyezést tekintik. „A remélhetőleg foganatba veendő kiegyezés alapjául" azok is, miként a *Magyar Sajtó* „az 1848-ki kormány alapot" óhajtják.[13]

A liberális nemesség lapjai sem „feszegetik" az „időszerűtlen nagy politikai kérdések"-et. Azok magatartását KEMÉNY Zsigmond kijelentése jellemzi: „Nem volna értelme annak, ha most suttogva és en miniature ismételnők azt, amit taval [az 1861-es országgyűlés idején] fennszóval, nem hatás nélkül, de eredménytelenül hirdettünk."[14]

Az ellentétek magvát éppen itt kell keresnünk! A *Magyar Sajtó* új szerkesztője — DEZSÉNYI Béla szavaival élve — „akkor támadja hátba a passzív ellenállás politikáját, amikor az a siker küszöbén áll."[15] A passzív rezisztencia álláspontjának követői legalábbis így érzik. VAJDA a sikertelen 1861-es országgyűlést követő provizóriummal reánk köszöntő „halálveszélyes apathiát" mindennél veszélyesebbnek tartja. „A nagyvilágtóli légmentes elzárkózottságunk — írja — merev visszatartózkodásunk tagadhatatlan, és ha sokáig húzódnék, kárhozatos összeütközésbe hozna bennünket az immár sarkunkba ért egyetemes haladás égető kérdéseivel, melyek további elmellőzésének mindenekelőtt a haladó, liberális Európa rokonszenvének elvesztése, végeredménye pedig nemzetiségünk idegen művelődésbeni felolvadása lenne."[16]

Ezért utasítja el 1862-es röpirataiban és a *Magyar Sajtó*ban a passzív rezisztencia országos érvényre emelt középnemesi álláspontját és cselekvő politikát ajánl. Vajda — az illúziók talajára tévedve — úgy véli: *egy, az 1848-ban kivívottnál korlátozottabb önkormányzat is elegendő arra, hogy a „halálveszélyes apathiába" sülyedt nemzeti szellemnek új lendületet adjon* s megteremtse azokat a kedvező

11. *Nyílt levél a „Korunk" szerkesztőjéhez.* = *Korunk.* 1862. dec. 31.
12. *Magyar Sajtó.* 1863. jan. 8., Különféle.
13. *Előfizetési felhívás.* = *Magyar Sajtó* 1862. dec. 13.
14. *Pesti Napló.* 1862. márc. 19.
15. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 147. l.
16. Előfizetési Felhívás.

feltételeket, amelyek által a magyarság — vezérré válván a birodalom népei nagy versenyében — legjobb tudása szerint rendezze be életét.[17]

Ám a „passzív rezisztencia hátbatámadása" csak egyik okát képezte a VAJDA röpiratai és lapja ellen fölgerjedt indulatoknak. A másik, az előzőekkel vetekedő ok kútfeje az, a röpirataiból és cikkeiből mindegyre kitetsző meggyőződés volt, amely *a birtokos nemességet a nemzeti polgárosodás megteremtésére immár végérvénnyel képtelennek tartja.* A forradalom bukását követő önkényuralmi terror „isten békéjét" teremti meg átmenetileg a nemzet osztályai között. Az irodalomban — az 1848 előtti állapotokkal szöges ellentétben — mind nagyobb teret nyer a nemzeti problematika a társadalmi rovására.

Az ötvenes évek elején létrejött nemzeti egységfronton azonban jelentékeny repedések támadnak az évtized végére, s méginkább az 1861-es országgyűlés után. A SZILÁGYI Virgil, BÖSZÖRMÉNYI László vezette képviselőcsoport kiválása és szembefordulása az országgyűlésen a Határozati Párt vezérkarával, továbbá a képviselőház álláspontjával — SZABAD György szerint — „az eddig a középbirtokos nemesség uszályába szorult társadalmi rétegek politikai önállósodási törekvését" fejezi ki „valamelyest".[18]

Más oldalról kiindulva, ennek jegyében fogantak VAJDA röpiratai és lapkísérletei is. De: nem érkezett még el e törekvések ideje. Szűk volt, alig eszmélt az a bázis, amelyre támaszkodhattak volna. Politikai, irodalmi ellenfeleik pedig tudni sem akartak róluk, fellépésüket, működésüket minden módon akadályozták. Gyér visszhangjukat a közvélemény körében elsősorban ez indokolja.

VAJDA törekvéseivel kapcsolatosan GYULAI Pálnak lehet igaza: „Ez a lap [a Magyar Sajtó] nem támogatta se a Deák pártot, se [a] határozati pártot, hanem valami különös állást foglalt el, amit a magyar közvélemény nem tudott megérteni (. . .)."[19]

Közvéleményünk nemcsak 1863-ban, de a kiegyezés után is, hosszú időn át közjogi sablonokban gondolkodik. VAJDA álláspontját, amelynek homlokterében ebben az időszakban nem a közjogi kérdések állnak, értetlenség és gyanakvás fogadja.

Meg nem értés veszi körül a szerkesztőt lapja eszmei alapja és célkitűzései meghatározásakor is. „Nincs előttem a programm, — írja GYULAI Pálnak SÁMI László — de úgy emlékszem liberalizmusról, radicalismusról, democratiáról úgy beszél mintha előtte a magyar előtt ezek a fogalmak ismeretlenek voltak volna, és körül belül oda megy ki programmja, hogy a magyar nemzet számára ü felfedezi nyugot Európát civilisatiójával."[20]

Pedig a programban nem erről van szó! VAJDA érzékeny füllel veszi észre: „a hosszú szellemi pangás alatt, a sajátlagos hazai és tágasabb európai felfogás két tüze közötti szorult helyzetben a nézetnyilvánulás kettős — alulfelüli terrorismusa által előidézett egyoldalúság szellemölő, nyomasztó kriptacsöndében, — míg a dolgok odakünn egyre változnak, azalatt, hogy eszmekörünk idebenn egyre a régi marad — oda jutottunk máris, hogy észrevétlenül politikai irányelatok elne-

17. Vö. a fentiekkel VKrK 6. k. 372. l.; itt mutatunk rá elképzelései illúziós voltára is.
18. *Magyarország története.* Bp. 1964. 2. k. 60—61. l.
19. *Tetemrehívás. Gyulai Pál Vajda Jánosról.* = *Budapesti Napló.* 1897. jan. 29.
20. SÁMI László—GYULAI Pálhoz. Kolozsvár. 1862. dec. 18., *Gyulai Pál levelezése* 1843—1867. Sajtó alá rend.: SOMOGYI Sándor. Bp. 1961. 483—484. l.

vezésében teljes ellentétességek fejlődtek ki, s e rögző fogalomzűrben még mindig liberálisnak, radikálisnak, democraticusnak nevezik magukat oly tömbök és közlönyök, melyek rég megszüntek azok lenni, sőt épen azok ellenkezőjévé váltak."[21]

Kevesen látták meg és tárták fel ebben az időben ilyen elszánt nyíltsággal az európai és a hazai fejlődés között 1849 után támadt diszharmóniát.

Politikai és irodalmi ellenfelei — ebben VAJDÁnak igaza lehet — tudatosan, *taktikából* terjesztik rágalmaikat. A politikai közvéleményünket irányító tényezők egy része a Habsburg-hatalommal szemben létesült nemzeti ellenállás egységét féltette VAJDA passzív rezisztencia-ellenes megnyilatkozásaitól, amelynek éle egyszersmind az országos méretű mozgalom vezető osztálya, a középbirtokos nemesség ellen irányult. GYULAI több mint három évtized múltán nyíltan ki is jelenti: VAJDA röpirataival és a *Magyar Sajtó* című lapjával „helytelenül választotta meg az időpontot és elismerés, jótékony hatás helyett csak gyanúsítást és népszerűtlenséget szerzett magának."[22]

Természetesen ezekben a Vajda-ellenes akciókban szerepet játszott a birtokos nemesi vezetést elvetett, „szegényebb középrend" szószólójának és a szerveződő irodalmi ellenzék vezérének visszaszorítása, népszerűtlenné tétele is. Magasabb szempontokra ügyelő taktikai megfontolások keveredtek kenyéririgységgel, értetlenséggel, a tények nem ismeretével. A Habsburg-hatalom minden lehetőséget felhasználó hódító törekvéseivel szemben állig begombolkozott nemzeti közvélemény eleve gyanakvással szemlélt minden, a megszokottól elütő próbálkozást. Az elnyomó hatalom fáradhatatlannak bizonyult meg-megújuló, s mindig más irányból jelentkező beolvasztási kísérleteiben. Nem meglepő hát, ha olykor a legnemesebb szándékot szívük mélyén hordó törekvések is a bizalmatlanság áldozataivá lettek.

*

Lapja megindulásakor VAJDA — a hírek szerint — beteg. „Súlyos betegségéről" a *Magyar Sajtó* Különféle rovata ad számot. „Üdülő állapotban van már" — tudósít később ZILAHY — „s reméli, hogy rövid idő múlva lapjában írói működését megkezdheti.[23] Egy hét múltán azonban ismét csak arról kapunk hírt: a szerkesztő még nem épült fel, s nem tud részt venni lapja irányításában.[24] Aztán hosszú ideig nem hallunk felőle, míg végre névvel jegyzett cikkel jelentkezik.[25]

A két fenti közleménnyel ellentétben: VAJDA indulásától fogva szerepel írásaival a lapban. TÁTRAI álnéven az első számban vezércikket ír.[26] Ezt, a soron következő számokban, újabb három vezércikk követi, azonos álnéven.[27] A legtöbb áruló nyomot azonban *A rend satyrája fővárosunkban*[28] című névtelen tárcája hagy maga után. A mérleg jegyű cikkíró pontosan megjelöli, hol, melyik belvárosi

21. *Előfizetési felhívás.* = *Magyar Sajtó.* 1862. dec. 13.
22. i. h. *Budapesti Napló.* 1897. jan. 29.
23. *Magyar Sajtó.* 1863. jan. 4., Különféle.
24. *Magyar Sajtó.* 1863. jan. 11., Különféle.
25. *Lapunk s a lapirodalom.* 1863. jan. 25., jan. 27.
26. *Visszatekintés.* = *Magyar Sajtó.* 1863. jan. 1.
27. *Belső élet.* Uo. jan. 3., *Rágalmak.* 1863. jan. 4., *Eszménykép.* 1863. jan. 10.
28. *Magyar Sajtó.* 1863. jan. 13.

utcákban lakott az elmúlt év során, a felsorolt lakcímek megegyeznek a *Nővilág* szerkesztőjének, VAJDÁnak a lap 1862-es számaiban közölt „szerkesztői szállásai-" val.

Mivel bizonyíthatjuk, hogy a TÁTRAI álnevű publicista VAJDA? Első névvel jegyzett írása után Tátrai többé nem szerepel a lapban. A Tátrai-írások és az 1862-es Vajda-röpiratok feltűnő tematikai azonosságot mutatnak, egyívású probléma-felvetésük is. Olvasásuk közben akaratlanul is a *Polgárosodás*ban írt sorok csengenek fülünkbe: „a 'gutta cavat lapidem' elvénél fogva is — célszerűbb lesz állandósított röpiratban, apróbb adagokban, talán egy hetilapban adnom tovább nézeteimet."[29]

Mi hát az igazság VAJDA „betegségével" kapcsolatban? — kérdezheti ezek után az olvasó. Nos, erre ma már nehéz egyértelműen válaszolni. Tematikájuknál fogva elképzelhető, hogy ezek az írások már korábban, a *Magyar Sajtó* indulása előtt a szerkesztő tarsolyában voltak, hiszen — az *Alföld* szavaival élve — „egészen általánosságban szólnak."[30]

Ám VAJDA konspirálásra mindig kész természetét ismerve, az sem lehetetlen, hogy a lap indulásának első heteiben taktikából vonult „illegalitásba". Úgy vélte: személye kikapcsolásával talán reálisabban mérhető fel a *Magyar Sajtó* működésének hatása. Politikai és irodalmi ellenfelei is inkább a lap által képviselt elvekkel, mint a mögöttük meghúzódó író személyével bíbelődnek majd. Ilyen elképzelések a későbbiek során sem voltak idegenek tőle. 1865-ben Bécsből kelt levelében írja HECKENAST Gusztávnak: „Én azt hiszem, hogy egy s más nagyobb és felelősségem alatt szerkesztett lapnak, hatalmas fő- vagy segédmunkatársa lehetnék. Nevemmel nem lépnék elő, sőt, ha ön jónak látná, első hónapban teljesen titok maradhatna közreműködésem. A szerkesztőségben nem jelenhetvén meg, csupán cikkeket adnék önnek át."[31]

Az álnév mögül természetesen hatásosabban vághatott vissza ellenfeleinek is, és kötetlenebbül szólalhatott fel lapja helyesnek vélt iránya mellett, mint névvel jegyzett, vagy névtelenül írt cikkeiben.

*

A közvélemény mindenesetre úgy tudja, hogy a *Magyar Sajtó főszerkesztője beteg*. Így nyugtázza az irodalomtörténet is. S mindez fontos szerepet játszik annak bizonyításában, hogy VAJDA tulajdonképpen csak névleges főszerkesztője a lapnak, a valóságos vezér: ZILAHY Károly. Ez az elgondolás főként a ZILAHY művével foglalkozó tanulmányokban jut kifejezésre. KOVÁCS Ferenc Zilahy-életrajzában[32] még mindössze ez áll: „A munkatársak közt a főszerepet kétségtelenül Zilahy vitte, aki kedvenc rovatát, a 'Különfélé'-ket vezette most is *** jel alatt. Legönálóbb hírlapírói szereplését is itt, e félévi működésében találjuk, amelynél érdemes megemlítenünk, hogy az első (január) és az utolsó (június) hónapban a szerkesztő betegsége miatt reá hárult a lap vezetése is. Tehát ő adja meg a lap programját és ő búcsúzik el június végével a szerkesztőség nevében a közönségtől. A programot az 1. sz. tárcájában 'Szabad sajtó' c. alatt találjuk."

29. VKrK 6. k. 173. l.
30. Körültekintés. (1863. jan. 2.)
31. Ismertetését l. VKrK 6. k. 454. l.
32. KOVÁCS Ferenc: *Zilahy Károly pályája*. Zilah. 1901. 55. l.

„Maga a szerkesztő [Vajda] — egészíti ki lábjegyzetben az előbbieket — csak a 20. és 21. számban fejti ki álláspontját 'Lapunk s a lapirodalom' c. alatt. Mindkettő megegyezik egymással [ti. VAJDA és ZILAHY álláspontja] a lényeget illetőleg és egyformán magukon viselik az elszigeteltség bélyegét, mely őket az irodalomnak legtöbb körétől elválasztotta s így mintegy egymásra utalta. Nem csodálkozhatunk azért, ha most újra találkoznak egymással."

A szentenciát Bajza József mondja ki elsőként: „Névleges szerkesztő itt is [a Nővilágnál], mint a Magyar Sajtónál Vajda János volt, de, amint az utóbbit Zilahy vezette, úgy a Nővilágot Bajza."[33]

Ezzel egybevág ELŐD Géza vélekedése is. Ő ZILAHYT „a hatvanas évek irodalmi ellenzékének" „vezérévé" teszi meg, a *Magyar Sajtó*nál betöltött szerepéről pedig így ír: „1863-ban (. . .) a még alig nagykorú fiatalember az ország egyik legelterjedtebb, legjelentősebb lapjának élére kerül, s bár a szerkesztői felelősséget VAJDA viselte, a gyakorlatban a *Magyar Sajtó* irányítása ZILAHY kezében volt, s az utolsó hetekben az újság nagy részét is ő maga írta."[34]

„Hogy a valóságos főszerkesztő csakugyan Zilahy volt — fűzi a fentiekhez lábjegyzetben — bizonyítja az, hogy ő adott programot a lapnak (*Szabad sajtó*, 1863. jan. 1.), ő is búcsúzott a szerkesztőség nevében (A tisztelt közönséghez. 1863. jún. 30.)."

BAJZA Józsefnek az 1863-as *Nővilág*gal kapcsolatban igaza van. A politikai és irodalmi küzdelmekben mind nagyobb részt vállaló VAJDA hetilapjának tényleges szerkesztését BAJZA Jenőnek engedte át. *A Magyar Sajtót illetően azonban másként áll a helyzet!* Átnézve a lap VAJDA szerkesztésében megjelent számait, nem nehéz eldönteni, hogy kié volt a vezető szerep. Természetesen nehezítette a helyzetet, hogy a *Magyar Sajtó*ban VAJDÁnak mindössze egyetlen névvel jegyzett írása jelent meg *(Lapunk s a lapirodalom)*.[35] BAJZA József megállapításait tehát a tények nem ismerete, ELŐDéit — ezeken túl — az 1930-as évek „Zilahy-reneszánszának" túlzásai sugallták. KOMLÓS Aladár tanulmánya illúzióktól megtisztítva tárta elénkbe ZILAHY Károly irodalmi jelentőségét.[36] Ideje, hogy ugyanígy lássuk a *Magyar Sajtó*nál betöltött szerepét is.

A *Magyar Sajtó*nak nem ZILAHY adott programot, mint azt KOVÁCS Ferenc és ELŐD Géza állítják, hanem VAJDA, programszámba menő *Előfizetési felhívásában*. Ezt a fonalat nagyon is tudatosan viszik tovább a TÁTRAI álnéven írt cikkek és a szerkesztő egyéb névvel jegyzett vagy névtelen írásai.

A kettőjük szerepe közötti különbséget műfaj- és témaválasztásuk is pontosan kifejezi. ZILAHY kedvenc műfajánál, a hírlap-glosszánál marad elsősorban. Napi, főként irodalmi és kulturális eseményekkel foglalkozó jegyzetei megtöltik a Különféle-rovatot. Nagyobb lélegzetű munkái is többségükben irodalmi és kulturális tárgyúak; útleírások, kritikák, polemikus cikkek. Egyetlen egyszer rándul át ezektől idegen mezőkre.[37] VAJDA ellenben szinte kizárólag csak vezércikkeket ír. Írásaiban igyekszik minden lényeges kérdésben állást foglalni és az egész magyar élet átfogó vizsgálatát adni (más lapra tartozik, milyen eredménnyel).

33. *Bajza József*: *Bajza Jenő*. = Irodalomtörténeti Közlemények 1909. 34. l.
34. *Zilahy Károly a hatvanas évek irodalmi ellenzékének vezére*. Pécs 1935. 124. l.
35. *Magyar Sajtó*. 1863. jan. 25., jan. 27.
36. *Irodalmi mozgalmak a XIX. század második felében*. [Bp. 1956], 35—42. l.
37. *Az árvaügy mint égető kérdés hazánkban*. = *Magyar Sajtó*. 1863. márc. 5., márc. 7.

Zilahy tehát nem vezére, de a szerkesztő mellett legszámottevőbb munkatársa volt a Magyar Sajtónak. Az újságírás mesterségében tiszteletreméltó tapasztalatokkal rendelkező fiatal publicista, VAJDA jobbkezeként tevékenykedett a lap szerkesztésében. A *Magyar Sajtó* irányát azonban elkedvetlenedéséig és visszavonulásáig a szerkesztő szabta meg. Cikkei a lap legfontosabb megnyilatkozásait jelentették. („A ‚Magyar Sajtó' jelen félévi folyamában — írja Zilahy Károly — mint már a jan. 1-i számnál kijelentém — magam is csak az irodalmi rovatot kezeltem".)[38]

Mindezt a sajtóberkekben jártas kortársak is így tudták. A barát és pályatárs DÖMÖTÖR János írja Zilahy-életrajzában: „Újévre a Vajda János ‚Magyar Sajtó'-jához szerződött, kinek politikai nézeteit ugyan nem osztotta, de irodalmi véleményére nézve sokban egyezvén vele, vállalkozott az irodalmi rovat kezelésére. Egy fél éven át fontos és roppant tevékeny munkatársa volt a lapnak, s az utolsó hónapban szerkesztője lett."[39] VAJDA távozását, ZILAHY ideiglenes szerkesztőségét 1863. jún. 3-án (126. sz.) adja hírül a *Magyar Sajtó*.

*

VAJDA tehát korántsem volt olyan passzív szerkesztő, mint azt a fent idézett tanulmányok impresszionálják. A gyanúsítások, rágalmazások ellenére is az igazában bízó ember makacsságával végzi a lapszervezés, szerkesztés ügyes-bajos dolgait, a munkatársi gárda toborzását, a vezércikkek, szerkesztői üzenetek és megjegyzések írását.

A *Nővilág* 1863. jan. 1-i száma névszerint is felsorolja a *Magyar Sajtó* munkatársait (Pesti hírek). A főmunkatárs ZILAHY Károlyon kívül SZOKOLY Viktor a *Bolond Miska* szerkesztője, SZATHMÁRY Károly, a *Magyarország* volt főszerkesztője, KONDOR Lajos, a szláv ügyek és irodalmak ismerője és a költői ambíciójú, dési református lelkész, Petőfi barátja, MEDGYES Lajos, az erdélyi tudósító szerepel a „dolgozótársak" között.

A szerkesztőséghez tartozik még a „költő-jogász" KORMOS Béla, aki ZILAHY társaságában tagja annak a háromtagú egyetemi hallgatókból álló bizottságnak, amely 1859-ben sikertelenül kéri társai nevében ALBRECHT főherceg helytartótól a magyar nyelv főiskolai tannyelvvé történő visszaállítását. A *Magyar Sajtó* külpolitikai szemléit és jogi vonatkozású tanulmányait névvel vagy *i. ö.* jegy alatt többnyire SZILÁGYI Dezső, a dualista kor későbbi, nagytekintélyű igazságügyminisztere írja. A szerkesztőtől tudjuk, hogy lapjának munkatársa volt a radikális érzelmeiről ismert SZINI Károly is,[40] akit tartós, tartalmas barátság és elvrokonság fűzött VAJDÁhoz. A Különféle rovat szerkesztésében NAGY Miklós, a *Vasárnapi Újság* eljövendő szerkesztője segédkezett ZILAHYnak.[41] Bécsi tudósítónak pedig egyik régi barátját, a kancellárián szolgálatot teljesítő KELEMEN Mórt kérte fel VAJDA.[42]

Valószínűleg KELEMEN tollából származnak a lap § [paragrafus] jelű bécsi levelei és cikkei.

38. *Felhívás a Nemzeti Színház érdekében.* = *Magyar Sajtó.* 1863. jún. 24.
39. *Zilahy Károly Munkái. 2. k.* Pest 1866. XVI. l.
40. *Nyílt tér.* = *Bécsi Híradó.* 1865. máj. 11.
41. *Tintarajzok.* = *Egri Posta.* 1863. máj. 14.
42. VAJDA János levele KELEMEN Mórhoz. 1862. dec. 12. OSZK Kézirattár.

Szokoly Viktor és Szathmáry Károly tényleges közreműködésének nincs nyoma a *Magyar Sajtó* hasábjain. Feltételezhető, hogy ők csak a *Nővilág* felsorolásában szerepelnek. Vajda és Zilahy mellett a *Magyar Sajtó* legaktívabb munkatársai Szilágyi Dezső, Kondor Lajos, Nagy Miklós, az Sz. n. jegyű Szini Károly és Kelemen Mór.

Ha a lap hangadó munkatársai életkorát szemügyre vesszük, azt kell tapasztalnunk: többségükben reményteljes fiatalok (Zilahy és Kormos Béla 25, Szilágyi Dezső és Nagy Miklós 23, az „idősebbek" Vajda 36, Szini Károly 34, Kelemen Mór 33 éves), akiknek pályája a Bach-korszak idején indult s ez szabta meg szemléletüket is.

Mindez nem a véletlen műve. Okunk van feltételezni, hogy Vajda tudatosan válogatta így össze szerkesztőségének tagjait. „Az ifjúságé a jelen — írja az *Irányeszmék* c. cikksorozatban — mi több? — a jövő (. . .) Öregeink nem látszanak érteni a kort; ők nem a jelen, még kevésbé a jövő érdekeit tartják szem előtt. (. . .) Tisztelet a múltnak, kegyelet az ő szent erekelyéinek — a múzeumban (. . .) korunk a fölfedezések, a találmányok kora; a meglevő, bármily remek ma, holnap semmitérővé lesz a jobb, újabbal szemben. Csak mi akarunk pusztán és egyedül régi alapon boldogulni — minden új nélkül? (. . .) és ha már haladni kell, ne a gyors lábú ifjúság menjen-e legelől a csatárláncban?"[43]

Vajda jó érzékkel tapint rá, hogy a hatvanas évekkel új szakasz kezdődik nemcsak hazánk, de Európa történetében is. Ennek próbál elébe lépni röpirataival, friss erőkből és részben új eszmei alapokon szervezett lapjával.

* * *

A *Magyar Sajtó* a legtágabb értelemben vett sajtószabadság alapján kezdi meg működését. Mindez szorosan egybevág szerkesztője elképzeléseivel: „A legtágasabb türelmet és legnagyobb vélemény szabadságot pártolom."[44]

„Fő törekvésünk lévén — írja egyik szerkesztői megjegyzésében — a vélemény szabadság oly szűk határainak kiszélesítése; mint oly közlöny, mely épen a fentebbi célból nem egyes párt, de az egyetemes közönség részvétébe kívánja életgyökereit lebocsátani: szívesen adunk tért minden oly önálló, független nézetnek, mely ha netán mellékes dolgokban a mienktől eltérne is", szerzője saját tekintélyével helytáll értük a közönség előtt.

„Elvünk, hogy a hallgatásnak épen ma nincs ideje, sőt a főszükség épen az, hogy minél több, minél többféle nézet nyilvánulhasson, hogy belőle a valódi, a legjobb kiválasztható legyen." „Biztos reményünk s hitünk, miszerint ez elveink nyomán hazánk értelmiségének még több kitűnő tagja szabad véleményének nyilvánítási teréül választandja s ezáltal annak érdekét az elfogulatlan közönség előtt nagyban emelendi [ti. a Magyar Sajtóét]".[45]

A szerkesztő által hirdetett elvnek megfelelően, a szoros értelemben vett munkatársi gárdán kívül cikkei jelentek meg a *Magyar Sajtó*ban az 1849-ben békepárti Zichy Antalnak, Széchenyi naplói és hírlapi munkái kiadójának, aki jóllehet a Felirati Párt álláspontját vallotta magáénak az 1861-es országgyűlés idején, most mégis a passzív rezisztencia ellen és a mielőbbi osztrák—magyar megegyezés érdekében szállt síkra. Írt a lapban Kemény Gábor, a jövendő föld-

43. *Magyar Sajtó*. 1863. febr. 5.; vö. még *Visszatekintés*. Uo. 1863. jan. 1.
44. *Polgárosodás*. VKrK 6. k. 149. l.
45. *Szerkesztői jegyzet B. Kemény Gábor: Válasz J. M. úrnak c. cikkéhez.* = *Magyar Sajtó*, 1863. jan. 21.

mívelés-ipari- és kereskedelem-ügyi miniszter és ZICHY Jenő az Országos Ipar-egyesület későbbi elnöke. LÓNYAY Gábor, az Országos Gazdasági Egyesület egyik alapító tagja, DEÁK Farkas és RÓMER Fóris. A Fekete tenger mellől küldött tudósításokat OROSZHEGYI Józsa orvosdoktor, az 1848—49-es szabadságharc legendáshírű gerilla-vezére. A *Párizsi levelek* az emigráns HORN Ede (H.) tollából származnak.

VAJDÁval a későbbiek során is azonos elveket valló ÁLDOR Imre főként drámaelméleti cikkeket ír a *Magyar Sajtó*ba, többnyire CASSIUS álnév alatt. Oroszból, TURGEGYEVTŐL és ZSUKOVSZKIJTÓL fordít CSERÉNYI alias ZILAHY Imre, ZILAHY Károly öccse.

Két irányban voltak csupán a szerkesztőnek megkötései. A cselekvő politika szószólóinak biztosított lapjában előszeretettel teret. Nem közölt azonban cikkeket az 1847-es alapon álló konzervatívoktól, akiknek elképzeléseit minden tekintetben elvetendőnek tartja.

A fentiekből következően — főként az első időkben — a lap arculata meglehetősen tarka. Nem alaptalan hát a *Pesti Napló* megjegyzése: „A ‚M. S.' csinos lap (. . .) de irányát se ésszel, se így, se amúgy ki nem vehetni (. . .) Egy kis irányt tisztelt ‚Magyar Sajtó', ha mindjárt azt a furcsát is amit a programm ígért (. . .).”[46]

A VAJDA szerkesztette *Magyar Sajtó* színvonala, ha nem is vetekszik a *Pesti Napló*éval, de az indulást követő hónapokban a jól szerkesztett, igénnyel összeállított lapjaink közé tartozik. „A szerkesztőség fő igyekezete volt — tekint vissza „harmadfél hónapos” pályájára— hogy a fennforgó közkérdések közől egy se suhanjon végig a nyilvánosság láthatárán, hogy olvasói felőle adat és commentár tekintetében egyaránt tájékozva ne legyenek. A külföldi nevezetes események részletes, hű és gyors közlésében egy társunk által sem engedtük magunkat túlhaladni (. . .) az irodalom és művészet érdekeire egy lap sem volt több figyelemmel nálunknál. Napi rovataink kútfőül szolgálnak és közkedvességben részesülnek.”[47]

A *Magyar Sajtó* — bár nagy figyelmet szentel az irodalom, művészet kérdéseinek — korántsem olyan „irodalomcentrikus”, amilyennek ELŐD Géza disszertációja látja.[48] Egymást követő számai sokszínűségről, helyes szerkesztői arányérzékről tanúskodnak. A szerkesztő vezércikkeiben céltudatosan törekszik a tematikai változatosságra, nemzeti kérdéseink minél több oldalról való vizsgálatára, s erre buzdítja munkatársait is: „a jelen rendkívüli viszonyok közt irodalmunk [ti. hírlapirodalmunk] rendkívüli feladata(. . .) a nemzeti önkormányzat legalább némi részben pótlása.”[49] Elég egy pillantást vetnünk VAJDA *Magyar Sajtó*ban megjelent cikkeire, hogy meggyőződhessünk arról: a „fennforgó közkérdéseink közől”, amennyire sajtóviszonyaink engedik, mindegyikhez igyekezett hozzászólni.

Az *Irányeszmék* című, tizennégy közleményből álló cikksorozat a magyar élet szinte valamennyi fontosabb problémáját vizsgálódásai górcsöve alá helyezi. Címében juttatja kifejezésre mondanivalóját az *Irodalmi viszonyok*.[50] A hazai

46. *Pesti Napló*. 1863. jan. 10. Különfélék.
47. *Magyar Sajtó*. 1863. márc. 18. Különféle.
48. I. m. 23. l.
49. *Vidéki levelezések*. = *Magyar Sajtó*. 1863. ápr. 5.
50. 1863. márc. 22.; márc. 31.

sajtó nem irányítja, hanem szolgálja a közvéleményt — melegíti fel a röpiratokban is elmondott panaszt a *Lapunk s a lapirodalom.*[51] A polgári Magyarország képe villan elénkbe a jövőből, a TÁTRAI álnév alatt írt *Eszménykép*-ben.[52]

„Ha vér által nem, verejték által kell boldogulnunk" — fejtegeti az *Anyagi érdekek*[53] című cikk. Fejlesszük „rendkívüli fokra" az ipart, tudományt, gazdálkodást, takarékosságot. Történjék csere „a zöld asztalt és a kereskedelmi pultot elfoglaló magyar és német, aristocraticus és polgári elem közt." Üljön „a zöld asztalnak egy tizedrésze a pulthoz is, a pultnak fele a zöld asztalhoz."

„A nemzetiségi tényezőnek előtérbe állítása — figyelmeztet *A nemzetiség eszméje, mint politikai tényező*[54] című írásában — (...) a mi kezünkben oly kétélű fegyver, mely rosszul, ügyetlenül használva önmagunkat sebezhet meg (...) amennyiben csak élesbíti a velünk lakó fajok hason érzületét, féltékenységét".

Egy másik vezércikkében, a *Magasabb szempontok*ban,[55] a forradalmat megelőző időszakot veti egybe a jelennel. Az 1848 előtt ható eszmékből — „szabadelvűség, radikálreform, népiség" —, ma már csak — állapítja meg — a nemzetiség él keblünkben. „De csak egyedül. Nincsenek ott a nagy ellensúlyozó eszmék: az egyenlőség, testvériség!"

Újságjaink többségénél „laptöltő"-ként szerepel a „vidéki levelezések" rovat. Pletykákról, bálokról, vadászatokról szállít híreket. VAJDA nem győzi hangsúlyozni jelentőségét, emlékezve még nyilván arra, hogy KOSSUTH *Pesti Hírlap*ja többek között kitűnően szerkesztett vidéki levelezések-rovatával vált a reformeszmék nagyhatású terjesztőjévé.[56]

VAJDA *Magyar Sajtó*ba írt cikkei egy részén megérződik a két, 1862-ben írt röpirat, az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* időbeli közelsége. A vizsgált kérdések korántsem kerültek nyugvópontra és fortyognak még az ott támadt indulatok. Új érvek születnek egy-egy, a röpiratokban napvilágot látott elképzelés helyességének bizonyítása mellett. Más oldalról kiindulva, más szempontból tárgyalva nyernek új megvilágítást a régi problémák. KÁKAI Aranyos [KECSKEMÉTHY Aurél] rosszmájú élclapja, a *Handabanda* nem is megy el szó nélkül emellett: „A Magyar Sajtó új szerkesztője, Vajda János úr egy hónapi készülődés után végre megszólalt (...) Szózatának értelme egyébiránt nagyon összevág ama híres nagyidai elődjének fenyegető dictiojával: 'Hej ne lőttem volna csak ki puskaporomat az önbírálatban, polgárosodásban, programmban s több efféle öngyilkosságban!"[57]

Pedig nincs igaza a *Handabandá*nak. VAJDA *Magyar Sajtó*ban megjelent cikkeiben csak annyi a tautológia, amennyit minden rendszeres hírlapírói tevékenységet kifejtő publicista írásaiban megtalálhatunk.

VAJDA megnyilatkozásai mellett, ZILAHY Károly GYULAIval és a *Koszorú* körével polemizáló tanulmányai, jegyzetei[58] avatják a *Magyar Sajtót* a szerveződő

51. 1863. jan. 25., jan. 27.
52. *Magyar Sajtó.* 1863. jan. 10.
53. *Magyar Sajtó.* 1863. ápr. 2.
54. *Magyar Sajtó.* 1863. máj. 8.
55. *Magyar Sajtó.* 1863. febr. 20.
56. *Vidéki levelezések.* = *Magyar Sajtó.* 1863. ápr. 7.
57. *Handabanda.* 1863. jan. 7.
58. *Hivatlan bíró, fogadatlan prókátor.* 1863. márc. 17., márc. 19., márc. 21., márc. 24. stb.

irodalmi ellenzék orgánumává. Ám a harcok éppen csak fellángolnak, a *Magyar Sajtó* megszűntével ismét lap nélkül marad az ellenzék.

Elsősorban az indulását követő időkben volt igényesen összeállított újság a *Magyar Sajtó*. Állandó rovatai, a ZILAHYtól szerkesztett és nagyobb részt általa is írt *Különfélék* mellett, a *Bécsi levél*, a *Bel- és Külföldi szemle*. Az utóbbiak sokszor érdekes és magvas kommentárok kíséretében tudósítanak az itthon és külföldön történtekről. Főként a külpolitikai szemlék tartalmasak, SZILÁGYI Dezső és SZINI Károly jóvoltából.

Nagy figyelemmel kíséri a lap az év legkiemelkedőbb külpolitikai eseményét, a *lengyel felkelést*. Nem elégszik meg a külpolitikai szemle nyújtotta lehetőséggel. 1863. jan. 30-tól külön rovatot nyit „*Lengyel* (vagy *Lengyelországi) mozgalmak*" címen az északi határainkon túli politikai és katonai akciók tanulmányozására. Gondosan beszámol nemzetiségeink hazai megmozdulásairól és annak külföldi, mindenekelőtt szomszéd országokban támadt visszhangjáról. MEDGYES Lajos erdélyi levelei, KONDOR Lajos szláv-, B—e. román lapszemléi a magyar érdek fokozott szem előtt tartásával, de a viszonyokhoz képest tárgyilagosan tárgyalják, ezeket, a politikai szempontból meglehetősen „kényes kérdéseket.

A *Magyar Sajtó* fogadtatásának irodalmát vizsgálva, érdekes megfigyelést tehetünk. Az egykorú sajtó szinte kizárólag a leendő orgánum elkövetkezendő irányával kapcsolatos híresztelésekkel, illetve az első megjelent számok bírálatával foglalkozik. A ténylegesen működő lap kortársi visszhangja viszonylag szerény.

Ennek okát kutatva, több tényezőre kell rámutatnunk. Az *Előfizetési felhívás*, a kiadó és főmunkatárs nyilatkozata, mindenekelőtt pedig a lap első számai: mindenkit meggyőzhettek arról, hogy a *Magyar Sajtó* „független minden irányban, és a szó legtágasabb értelmében". Támaszát „nem egy párt, hanem az egyetemes nemzet rokonszenvében" keresi. Ezek után VAJDA iránya legádázabb politikai és irodalmi ellenfelei sem állhattak elő többé a bértollnokság vádjával. A helyzet tisztázásában még a kormánypárti lapok is a *Magyar Sajtó* segítségére siettek „A conservativ lapok — írja a *Handabanda* — egyenkint és in solidum (...) ünnepélyesen protestálnak" az ellen, hogy „az ellenzéki lapok a ‚Magyar Sajtót' a conservativ lapok sorába helyezték."[59]

Ez aztán részben meg is pecsételi a *Magyar Sajtó* sorsát. Nem a kormány érdekeit képviseli. A hazai közéletben szerepet játszó ismert politikai csoportosulások egyikének sem szócsöve. Egy kis csoport, komolyabb bázis nélküli, nem számottevő vállalkozása csupán. Nem érdemes tehát a szót vesztegetni reá — vélekedhettek a kormánypárti és ellenzéki lapok. A Vajda-féle *Magyar Sajtó* aligha képes akár politikai, akár irodalmi tekintetben komolyabb hatást kelteni.

A konzervatív *Pesti Hírnök* ezt a meggyőződését le is írja: „Szerencsére e programm [a Magyar Sajtóé] a gyakorlati életben nem nagy befolyást fog gyakorolni."[60] Ezért csappant meg hát a sajtó érdeklődése a *Magyar Sajtó* iránt. És ha teljességében nem is áll az amit VAJDA ádáz ellenfele, KEMPELEN Győző írt: „A ‚Magyar Sajtó'-nak míg Jókai szerkesztette, 2,000-nél jóval több volt az előfizetője; Vajda János úr szerkesztése alatt tán 300-ra olvadt le".[61] Kétségtelen, hogy az előfizetők gyérülése bírta rá végül is HECKENAST Gusztávot, a kiadót arra, hogy kivegye VAJDA kezéből a lap szerkesztését.

59. 1863. jan. 31.
60. 1863. jan. 2. Lapszemle.
61. *Rossz kezdet sikány vége.* = *Bihar.* 1863. jún. 21.

„Kik lehettek Vajda és Zilahy Magyar Sajtójának olvasói? — kérdi Vargha Kálmán — konkrét adatok hiányában nem könnyű válaszolni, de valószínűleg egy nagyon kisszámú köznemesi és polgári származású, haladó szellemű értelmiségi réteg érezte elsősorban magáénak a bátor és színvonalas lap kezdeményezést."[62]

1863. máj. 21-én hír jelenik meg a *Független*ben: „Jövő július elején a ‚Magyar Sajtó' szerkesztését Szilágyi Dezső, a ‚Nővilág'-ét pedig Dalmady Győző veszi át. Ha ugyan a szállongó hír igazat beszél."[63] Később pedig arról olvashatunk: „A ‚Magyar Sajtó' új szerkesztőjeül fölterjesztett Szilágyi Dezső felsőbb helyen nem erősíttetett meg, nem lévén teljes korú. Most Pákh Albert van fölterjesztve, mint halljuk, azonban csak egy időre veszi át a lapot, amely július 1-jétől kisebb alakban jelenik meg."[64] Az *Egri Posta* viszont arról tudósít: „Octóbertől — a Nővilág szerint — Zilahy Károly lesz a M. S. szerkesztője."[65]

Hogy Zilahy aspirált a *Magyar Sajtó* szerkesztői posztjára, azt egy Kelemen Mórhoz írt, ebből az időből kelt leveléből tudjuk.[66] Végül azonban nem Zilahy, hanem Pákh Albert lett a lap főszerkesztője. A *Magyar Sajtó* 1863. jún. 3-án hozza nyilvánosságra Vajda leköszönését a szerkesztőségről, és Zilahy ideiglenes szerkesztői megbízatását.

Zilahy búcsúzik el a szerkesztőség nevében a lap olvasóitól is.[67]

A munkatársak — írja — Vajda „nézeteit tán sokban nem osztották ugyan, de meggyőződésének tisztaságát ismerve, ez általa szerkesztett közlönyt nézeteik nyilvánítására használni nem tartózkodtak." Ha a lap beltartalmában — vélekedik — egyszer-másszor kevesebb összhang uralkodott „ez mutatja az általa [Vajda által] elfoglalt álláspont függetlenségét (. . .) amennyiben a rendelkezésünkre álló szerény eszközök mellett telt, elvek szerint, meggyőződésből, következetesen igyekeztünk hatni; iránytűnk az igazság, célunk a közjónak előmozdítása volt, nézeteinkhez folyvást, teljes lélekből ragaszkodunk (. . .)".

1863. július 1-től tehát ismét új világ kezdődik a *Magyar Sajtó*nál. A szerkesztői székbe került Pákh Albert siet kijeleteni: „az eddigi szerkesztőségnek a lap iránt minden viszonya megszűnik."[68]

A *Magyar Sajtó* nézeteit osztó olvasók csekély száma mellett, a provizórium nyomása következtében mind sanyarúbbá váló kulturális- és sajtóviszonyok is szerepet játszottak Vajda lapjának bukásában. Még a kor egyik legnépszerűbb lapja, a *Vasárnapi Újság* is csak panaszkodni tud, ha erről az időszakról van szó: „Tagadni nem lehet, hogy az összes magyar hírlapirodalomra nézve egyike volt ez a legsoványabb éveknek (. . .)"[69]

S ebben a kérdésben nincs véleménykülönbség a kormánypárt és ellenzék között. „Napjainkban — siránkozik a félhivatalos *Független* — a politikai lapok kezelése megbírhatatlan feladattá kezd válni. Oly nehéz lőn az írás, mint a pénzkereset. Kísérletekben vesztegetjük az erőt és időt, keressük hiában a jövedelmezés forrásait, de azok egyenkint apadnak ki."[70]

62. *Zilahy Károly Válogatott művei.* [Bp.] 1961, 33. l.
63. 115. sz. Vegyes Hírek.
64. 1863. máj. 24.
65. 1863. jún. 24., Hírkürt.
66. Zilahy Károly levele Kelemen Mórhoz. 1863. jún. 1. OSZK Kézirattár.
67. *A tisztelt közönséghez.* 1863. jún. 27.
68. *Szerkesztői változás.* = *Magyar Sajtó.* 1863. júl. 1.
69. *Előfizetési felhívása. Nővilág.* 1863. jún. 16. Hirdetések.
70. Pest, május 21-én. 1863. máj. 22.

Ha a kor legnépszerűbb lapja, a *Vasárnapi Újság* és a kormány zsoldját húzó *Független* is megélhetési gondokkal küzd, csoda-e, hogy a kevesek újszerű vállalkozását megtestesítő *Magyar Sajtó* fél évnél tovább nem tudott fennálni? Az idők egyre zordabbá válásáról VAJDA lapja is többször említést tesz.[71]

Március végétől, fennállása harmadik hónapjától kezdve, a *Magyar Sajtó* tartalmilag is mind sivárabbá lesz. Pusztán híranyagot nyújtó orgánummá válik lassan mint a legtöbb, a kormány beolvasztási kísérleteivel egyet nem értő magyar lap ebben az időben.

Nem érkezett még el az idő a *Magyar Sajtó* törekvései számára és kedvezőtlenek voltak a sajtóviszonyok is. Ráadásul a lap sem tudta kellő eréllyel és mindenkor szabatos formulázásban kifejezésre juttatni célkitűzéseit. Az elutasítás megfogalmazása erőteljesebb színeket kapott, mint a soronkövetkezők felvázolása. Jelentősége torzó voltában sem lebecsülendő. Első orgánuma volt az ötvenes-hatvanas évek fordulóján fellépő irodalmi ellenzéknek. Hangot próbált adni — ha nem is a legszerencsésebb formában — a liberális nemességtől mindinkább elforduló polgári értelmiség elképzeléseinek.

Gegen die „tödlich-gefährliche Apathie" (Der Zeitschriftversuch von János Vajda aus dem Jahre 1863)

J. MIKLÓSSY

Am ersten Januar 1863 übernimmt der hervorragende Dichter János VAJDA das Redigieren der *Magyar Sajtó* (Ungarische Presse), die eine der angesehensten Tageblätter zur Zeit des Absolutismus war. VAJDA's staatsrechtlicher-politischer Standpunkt unterschied sich wesentlich von der Vorstellung des früheren Redakteur Mór JÓKAI, der der Beschlusspartei angehörte. VAJDA verkündet zu dieser Zeit, dass — sogar zum Preise von vorübergehenden Kompromissen — wir uns mit Österreich einigen müssten, denn die im Anfang gegen die Habsburg-Herrschaft so erfolgsreich organisierte „passive Resistenz" verschloss um die Wende der 1860-er Jahre gleichzeitig auch den Weg der Verbürgerlichung und der westeuropäischen Kultur zur Mehrheit der adeligen Gutsbesitzern.

Der Vorschlag von VAJDA lautet: bis wir uns unter den gegenwärtigen absolutistischen Verhältnissen nicht mit staatsrechtlichen politischen fragen befassen können, sollen wir unsere besten Kräfte zur Lösung von gesellschaftlichen-ökonomischen-künstlerischen Problemen sammeln. Sein Vorschlag wurde von der heimatlichen politischen Öffentlichkeit, die sich vor den kolonisatorischen Versuchen der Habsburg-Macht bis zum Kinn zugeknöpft hatte, mit Widerwillen empangen. In VAJDA sehen sie den bezahlten Schreiber der Macht und organisieren einen Landesweiten Boykott gegen sein Blatt. Auch das literarische-künslerische Programm von *Magyar Sajtó* — das eine Opposition gegen die Vorstellungen des das literarische Leben leitenden Kreises von KEMÉNY und GYULAI zustandebrigen versucht — wird mit Unverständlichkeit empfangen. Die bürgerlicher nüancierten literarischen-ästhetischen Ansichten waren nicht konsequent druchgedacht und auch die Basis, der Vajda's ihre Gedanken zugedacht haben, war eng. Ihr Torso gebliebener Versuch ist doch ein gesprächiges Beispiel dessen, wie jene die führende Rolle des Adels verwerfenden Intellektuellen den Plebeier-Weg der Verbürgerlichung zu verwirklichen suchten und wie unsere Literatur in den 1860-er Jahren für die moderneren künstlerischen Bestrebungen eine Tür zu öffnen versuchte.

71. *Lapunkra vonatkozólag*. 1863. ápr. 19.

A Válasz sorsának alakulása 1934 után

BATA IMRE

Bár monográfia foglalkozik a folyóirat történetével,[1] mégsem fölösleges históriai adatait újra számba venni. A megalakulás és az első esztendő történetét elmondtam a hatvanas évek elején.[2] Akkor elsősorban az foglalkoztatott, miként indul vidéken egyetemes igényű irodalmi folyóirat, s mint feneklik meg a vállalkozás hamarosan. Nem is gondoltam, hogy valaha még folytathatom a lap történetét. Miután személyes sorsom alakulása lehetővé tette, elébem került NÉMETH Imre hagyatéka.[3] E hagyaték sarkall folytatni a históriát, s immár változott tekintetből. Másutt már publikáltam az adatok egy részét.[4] E közleménybe foglaltakra csak szükségből térek itt vissza.

Annyi föltétlenül nyilvánvaló, hogy a *Válasz* csak 1935-ben lett nemzedéki folyóirattá. Eredetileg debreceni vállalkozás volt. Igaz, hogy NÉMETH László részvétele a lap megalapításában ezt a debreceni jelleget kérdőjelezni látszik, de jobban meggondolva, jelenléte nem vonja kétségbe a lap vidéki szerepét és jellegét. Nem teszi ezt kétségessé a harmadik szerkesztő, FÜLEP Lajos jelenléte sem. FÜLEP ez idő tájt belső emigráns. Zengővárkonyi paposkodása révén még hangsúlyozottabb lehet a debreceni *Válasz* vidéki jellege. NÉMETH László pedig éppen 1933-ra marad teljesen magára. Az *Ember és szerep*pel és a *Tanú*val nemcsak az idősebb nemzedék, de generációs társai haragját is magára vonja. Aki szellemi organizátor akart lenni, nemzedéke íróinak hivatott kritikusa, a *Tanút* már azért is csinálja, hogy legyen fórum, ahol magát szabadon megvalósíthatja. A *Napkelet*ben szerepelni tovább — félreérthető volna; a *Protestáns Szemle* szűknek és kicsinyesnek bizonyul az ő tevékenysége számára; a *Nyugat*tal pedig — az *Ember és szerep* után — nemigen lehet tartós kapcsolata. A *Magyar Szemle* — és a reformnemzedék — neki kinőtt ruhának sem jó. Lapalapító kísérleteivel pedig sorra megbukik.

Amit az irodalomból kiolvas, már hogy nemzedék született, az irodalmi életben nem akar csoportos vállalkozássá szerveződni. Más is ambicionálja a szervező szerepet, s nem akad, aki azonosítani tudná magát azzal az elképzeléssel, amely NÉMETH László kritikai írásaiból kitetszik. Vannak, akik erős szálakkal

1. K. NAGY Magda: *A Válasz*. Budapest, 1963. 380. l.
2. BATA Imre: *A Válasz indulása*. = *Ivelő Pályák*. Budapest, 1964. 97 = 147. l.
3. NÉMETH Imre Hagyatéka. — OSZK, Kézirattár.
4. Lásd: *Kritika*, 1972. augusztusi szám.

kapcsolódnak a *Nyugat*hoz. Mások viszont éppen ellenkezőleg, még inkább ellenkeznek a *Nyugat*tal, mint NÉMETH László. Az sem használ szervező törekvéseinek, hogy egyike azoknak, akikkel a Gömbös-politika kulturális képviselete keresi a kapcsolatot. Még kevésbé rokonszenves a nemzedéktársak egy része előtt, hogy elvállalja a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának vezetését. Kétségtelen e vállalás önzetlen tisztasága. Az is kitűnik utóbb, hogy rádiós fizetéséből jelentősen támogatja a *Válasz*t. Mint közöltem,[5] 1934-ben 800 pengőt juttatott a lapnak. Az is bizonyított[6], hogy NÉMETH László nélkül megbukik a debreceni vállalkozás. Eredményes volt rádiós szervező munkája is. Mindez mégiscsak népszerűtlenségét fokozta nemzedéktársai között.

FÜLEP Lajos már az első szám után kivált a lapszerkesztő hármasból. Őt az kötötte az induló *Válasz*hoz, hogy NÉMETH László is a szerkesztők közt van, akinek *Tanú*ját zengővárkonyi magányában, zengővárkonyi távolságból másképp ítélte meg, mint a *tanú* nemzedéktársai, s az továbbá, hogy a lap magáévá tette a parasztság sorsát, s programjába vette a földkérdést. De látván, mégiscsak irodalmi vállalkozás az új folyóirat, úgy vélte, kinőtt már ő a lapalapítás ifjonti korából. Maga ítéli így visszavonulását — később. Akkor gyakorlati kérdéseken dőlt el határozata, a visszavonulás. GÁL István említi az egyiket. Erős hangsúlyt akart adni a földreform kérdésének. Mikor azonban NÉMETH László utasítására a nyomda nonpareille-jel szedi programos írását, programtagadást lát benne, s megneheztel.[7] De volt különbözése más ügyben is. NÉMETH László lelkére vette, amiért az induló lap első számára nem az ő verseit, hanem ILLYÉS versciklusát szavazta meg, minthogy őt kérte meg a másik két szerkesztő döntőbírónak a kérdésben.[8] Arra is gondolnunk kell azonban, hogy Zengővárkony és Debrecen között a fizikainál is nagyobb volt a távolság, ha ismerjük GULYÁS irtózását az utazástól, FÜLEP elfoglaltságából is eredő helyhezkötöttségét. Kettejük közt a kapocs — NÉMETH László — maga is elfoglalt ember volt, hiszen a *Tanút* nemcsak szerkeszteni, írni is kellett, s a rádió sem volt kicsiny teher. Ráadásul pedig Kecs-

5. Uo.
6. Lásd: BATA Imre: *A Válasz indulása.* = I. h.
7. Vö.: GÁL István: *Fülep Lajos levelei Babitshoz.* = *Jelenkor.* 1972. 730. l.
8. Az induló *Válasz* első számában a lírát ILLYÉS versciklusa képviselte: *A Dunánál, Esztergomban.* A program szerint a *Válasz* nem poétikai folyóirat lesz, de mindig jeleznie kell, hol tart a költészet. Kevés verset akar majd közölni, de a legjobb lírát kívánja reprezentálni. E vonzó elképzelés inspirálta GULYÁST is; de még NÉMETH László is megkínálta a lapot verssel, aki ekkor tájt a lírával is kísérletezett. ILLYÉS is küldött az induló lapnak egy ciklust. Ilyen helyzetben NÉMETH is, GULYÁS is elfogultnak ítélte magát, FÜLEPet kérték döntőbírónak. FÜLEP ILLYÉS ciklusa mellett szavazott. Azért-e, mert így akarta ILLYÉST a laphoz kötni, esetleg, hogy a szerkesztőtársakat ne fordítsa egymás ellen, vagy mert valóban ILLYÉS ciklusát tartotta volt a legkülönbnek, nem tudhatni. Az azonban tény, hogy — milyen megindító! — NÉMETH László egy GULYÁShoz írott levelében fölpanaszolja FÜLEP választását. GULYÁS Pál *Tékozló* című ciklusa is így maradt le a *Válasz* nyitó számából. Arra nézve, vajon neheztelt-e ő, nincsen bizonyíték. És ezen kívül is akadt ütközési lehetősége FÜLEPnek. A műtörténész érzékeny a lap küllemére, nyomdai kiállítására is. Az első szám megjelente után kifogásolja a lap borítóját, a cím grafikus megoldását, a szedéstükröt. Mindez hozzájárult, hogy a zengővárkonyi magános visszavonult a szerkesztéstől.

keméten nyomták a lapot[9], szerkeszteni oda kellett utazni, s ezt csak NÉMETH László tehette, minthogy neki úgyis volt ott dolga.

NÉMETH László magára marad a szerkesztéssel. Magára a lap anyagi gondjaival is. A *Válasz*nak nincsen közönsége, s nem áll a háta mögött anyagi fedezettel senki. A lap mindig anyagi nehézséggel küzd, míg él, s ennek a magyarázata, hogy nem tudott közönségére találni, de nem bírt anyagi fedezetet se szerezni magának, amit nem is akart. Illetve éppen, amikor elszakadóban van Debrecenből, mintha most anyagi biztonságát is keresni látszanék.

Egyelőre azonban még a munkatársakkal is hadilábon áll. Vannak, akiknek szemében NÉMETH László a szálka. Támogatják a *Válasz*t, ha NÉMETH László kiválik a szerkesztésből. Ez azonban erkölcsi képtelenség, hiszen ő a lap anyagi támogatója. GULYÁS Pál pedig ezt nem engedné, ha tehetné is. Hiszen NÉMETH Lászlóval bensőséges barátságban van. A vidéki magános poéta avval szerezte meg a fővárosi író barátságát, hogy gondos figyelemmel követte munkásságát, s azt értette is. A magára maradott NÉMETH Lászlónak ez igen jólesett, s odaadó viszontbarátsággal köszönte e ritka figyelmet. GULYÁS pedig nem is igen látott bele a pesti irodalmi élet villongásaiba, a villongásokról se, okairól se volt pontos tudomása, csak azt érzékelte, a lap és az ő szerkesztői helyzete egyre bizonytalanabb. Ha rajta múlik, csöndes halállal ér véget a vállalkozás.

NÉMETH László menti meg a lapot azzal, hogy új felelős szerkesztőt keres. Így kerül a lap élére NÉMETH Imre. S így kerül el a *Válasz* végleg Debrecenből.

NÉMETH Imrét ILLYÉS javallja. K. NAGY Magda NÉMETH László GULYÁShoz írott egyik leveléből olvassa ki a szerkesztőváltás értelmét. Eszerint a változtatás kényszermegoldás, s NÉMETH Imre személye azért alkalmas, mert neki nincsenek irodalmi szempontjai, s lehetősége van a lapot fényesen terjeszteni. Csakhogy ez a levél vigasztalásul íródott, a háttérbe szorult szerkesztőtárs kapja, aki fájdalmas tehetetlenséggel nézi, mint csúszik ki a *Válasz* a kezéből. A barát írja a barátnak — nyugtatásképpen is. S bár az említett szempontok is előkerülhettek, az ideiglenességen és a gyakorlati érdekeken túl is voltak fontosabbak, mikről e levél nem beszél.

9. A *Válasz*t az Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomdavállalat nyomtatta eleitől fogva mindvégig. Ez nyomtatta a felszabadulás utáni *Válasz*t is. A nyomda igazgatója 1934-ben már TÓTH László (1895—1964), újságíró, nyomdász, sakk-szakíró, aki támogatta a haladó irodalmat, jelesül a népi írókat. A vezetése alatt álló nyomdában készült a *Tanu*, ORTUTAY Gyula *Magyarságtudománya*, a népi írók számos könyve. TÓTH László 1919-ben a városi direktórium tagja volt Kecskeméten. Ezért kényszerült abbahagyni az újságírást, így lett nyomdai tisztviselő, majd a nyomda vezetője. Munkáját hivatásnak tekintette, a vele együttműködők is igen becsülték. A *Válasz* szerkesztésébe olykor bele is szólt. Legalábbis, mikor NÉMETH Imre volt a felelős szerkesztő. Egy NÉMETH Imréhez írott levélből tűnik ki ez: „Új kézirat eddig csak Kerényitől [KERÉNYI Károlytól. B. I.] jött. Legyen szabad az ő kéziratával kapcsolatban szerényen megjegyezni, hogy szerintem sok minden számban hozni görög vonatkozású cikkeket. Most is valamelyik antik költőről ír. Ez a dolog egyik része; a másik az, hogy Kerényi minden cikkéből óhajt igen elegáns kivitelű külön lenyomatot. A decemberi tanulmányáról már kapott is és a számlájára azt válaszolta, hogy a külön lenyomatot a tiszteletdíjaiból vonjuk le. 22—24 P-s külön lenyomatok költségét minden hónapban fedezi-e a honorárium. Mindezt Neked csak tájékoztatásul írtam addig is, amíg személyesen beszélhetünk erről. Az Általad jelzett kéziratokat várom és nagyon kérlek, hass oda, hogy legyen egy-két rövidebb közlemény is, hogy a lap végén alkalmazhassuk a bírálat fő címét, ami aztán lehetővé tenné, hogy a kisebb dolgozatokat ne kezdjük külön oldalon." TÓTH László levele NÉMETH Imréhez. Kecskemét, 1935. jan. 29. OSZK, Kézirattár, NÉMETH I. Hagyaték.

Gömbös Gyulával a középosztály egyre jobbfelé sodródó része kerül kormányra. Gömbös személyisége, politikai elképzelései ennek a középosztálynak a reprezentációja. E fölfelé szolgai és sznob, lefelé pedig értetlen és érdektelen réteg Bethlen bukása révén került hatalmi helyzetbe. A politikai jelenlét lehetősége az ellenforradalmi kurzus idején adódott számára. A szociális programot demagógiára, a nemzeti érdek képviseletét pedig nacionalizmusra váltja e politikai csoportosulás kezdettől; hatalomra jutását sem a maga erejének, hanem osztályhelyzetének s az adott történelmi szituációnak köszönheti. Kicsiny csoport ez a kurzus idején, kisebb része naivan és idealistán, de mégis komolyan veszi a szociális demagógiát is, a vesztett háborúból következő patrióta érzületet is.

Két szomszédvár a *MOVE* és a *Szózat* szerkesztősége a húszas évek elején. Amabban Gömbös az úr, emebben Bajcsy-Zsilinszky a főszerkesztő. Így aztán a *Szózat* nem is az lesz, amilyennek a MOVE tagsága várná. Ezért Zsilinszky a felelős.

Berkes Imre lett a *Szózat* gyakorlati szerkesztője. Régi, liberális újságíró, miként ugyanilyen a politikai rovatvezető, Somogyi Gyula is. A színházi és az irodalmi rovatot Schöpflin Aladár csinálta, a zenei rovatot pedig az a Papp Viktor szerkesztette, akinek „valceréhöz" Ady írott versszöveget. A közgazdasági rovat élén is régi szakember állott. S bár nyilvánvaló, e derék emberek „éltek, ahogy tudtak" alapon szolgáltak, de a lehetőséget számukra Zsilinszky biztosította. E körbe tartozott az ifjú Németh Imre is.

Hamarosan válságba került a *Szózat*, s nyilvánvaló, miért. S az is igaz, hogy míg Gömbös mégis a jövő sikeres emberének bizonyult, Zsilinszky egyre viszszább szorult a politikai porondon. A történethez tartozik viszont az is, hogy Németh Imre mindig közel maradt Zsilinszkyhez, noha a Bartha Miklós Társasági tényked ése közben tartotta a kapcsolatot közvetve Gömbössel is. Kozma Miklós volt a közvetítő. Ő lett a Gömbös kormány egyik fontos kulturális politikusa is. A harmincas évek elején a rádió elnöke volt.

Kozma Miklós az irodalom fiatal és parasztság iránt érdeklődő körével kereste a kapcsolatot. A kormány szociális és nemzeti föladatokkal kacérkodó programja ebben az írói körben támogatókat és hiteles fogalmazókat vélt találni. Kozmának személyes érdeklődése is mutatkozott az irodalom, s az irodalomnak éppen e képviselete iránt. Amikor Németh László Illyés javaslatára Németh Imrét szemelte ki a *Válasz* új szerkesztőjének, abban szerepe volt az előzetes tájékozódásnak is, a reménynek, hogy reformprogramját az új kormányzat komolyan gondolja, s e reformmunkában juthat szerep az irodalomnak is.

Németh Imre úgy emlékezik, hogy őt Illyéssel a közös munka hozta össze. Más és más úton járva találkoztak az egyke-probléma kapcsán. Illyés „Pusztulás" című írása a *Nyugat*ban, Németh Imre ankétszervezései, előadásai, írása hasonló konklúziókra látszik jutni. Illyést Fülep Lajos igazította a tragikus kérdéshez, s a megoldási javaslatot is ő sugalmazta. Az egyke-probléma mögött a földkérdés megoldatlansága nehézkedik. Így látja ezt Németh Imre is, s ebben Zsilinszky sugallatát kell látnunk. De Zsilinszky is jár Kodolányival Zengővárkonyban; felfogására a szuggesztív Fülep Lajos van hatással.

Ily előzmények után hajlik a szóra Németh Imre, mikor Németh László Illyéssel együtt fölajánlja neki a *Válasz* szerkesztését. S nemcsak a szerkesztését, a felelős kiadói tisztet is, amely rögtön terhe is lesz az új felelős szerkesztőnek.

Terhe mindjárt 1934 végén, hiszen ekkor már ki kell rántani a lapot megrekedt anyagi helyzetéből.

Németh Imre azonban csak úgy vállalja a szerkesztést, ha Németh László és Illyés továbbra is a lap szellemi irányítói maradnak. De ezt akarták — nyilván — Németh Lászlóék is. Eközben megcsillanhatott előttük a lap anyagi emelkedésének a reménye is. Az új szerkesztő a Magyar Országos Tudósító (MOT) vezetője. E minőségében minden tekintetben hatékonynak, befolyásosnak ígérkezik. Hamarosan meg is szerzi a miniszterelnöki lapengedélyt. Ami anyagi szempontból lényeges. A *Válasz* első évfolyama ilyen engedély híján jelent meg. A sajtótörvények lehetővé tették időszakos megjelenésű kiadványok létét, csak periodikumhoz — az évi tizenkétszeri megjelenéshez — kellett a miniszterelnökséghez lapengedélyért folyamodni. Az időszakos megjelenés viszont lehetetlenné tette a postai terjesztést, amely célszerűbb is, olcsóbb is volt, mint a lapot magánküldeményként terjeszteni.

Majd előfizetők toborzásába kezd. Most tűnik ki azonban, hogy a *Válasz*nak nemigen növelhető az olvasótábora. Az a közönség, amelyiknek támogatására számíthatna, akikért porgramja szerint létezik, nem is érdeklődik, anyagilag sem bírja az előfizetést. Akiknek körében pedig Németh Imre „fényesen terjeszthetné" a *Válasz*t, vagy egyáltalán nem érdeklődnek irodalmi kérdések iránt, ha pedig igen, akkor legfönnebb az *Új Idők*et olvassák. A magyar középosztálynak — egy egészen szűk rétegének kivételével — nem kell ilyen, irodalmi tekintetben igényes, programja szerint pedig radikális orgánum.

A székesfőváros polgármesteréhez írja az alábbi levelet az új szerkesztő:

Méltóságos Polgármester Úr!

Alulírott, mint a Válasz című havi folyóirat felelős szerkesztője és kiadója azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Méltóságodhoz, hogy lapomra a székesfőváros részéről száz példányban előfizetni kegyeskedjék.

Tiszteletteljes kérésemet azzal indokolom, hogy a Válasz című szépirodalmi, kritikai és nemzetpolitikai folyóirat gárdájába tömörült az a fiatalabb magyar író- és tudósgeneráció, amely egy egészségesebb emberi és magyarabb öntudat kialakítását tűzte ki célul maga elé. Ez a fiatal írógeneráció, amely a maga lapjának megalapításához semmiféle olyan rendkívüli támogatást nem kér és nem fogad el, amilyent hasonló lapvállalkozások alakulásakor keresni szoktak[10], csupán előfizetési díjakból kívánja fenntartani azt az orgánumot, amely a magyar nép legsúlyosabb problémáira keres a legemelkedettebb szempontokból választ.

Amint Méltóságod a Válasz eddig megjelent mellékelt példányaiból megállapíthatja, az évi 10,— pengős előfizetési díjért tizenkét jelentős kötetet adunk előfizetőinknek[11] olyan

10. A *Válasz* anyagi helyzete mindig bizonytalan volt. Az alapítók is, Sárközi is kitartanak mellette, hogy a lap nem kötelezi el magát semmiféle anyagi csoportosulásnak. A debreceni *Válasz* még számít a Városok Kulturális Szövetségére. Németh Imre is a főváros polgármesteréhez fordul támogatásért. Arra azonban senki nem gondol, hogy gazdasági csoport, az állam, vagy akár mecénás álljon a lap mellé. A *Válasz* nem akarja a tőkéhez kötni magát, ugyanakkor kénytelen belátni, hogy a középosztályra kellene támaszkodnia. Ebben a lap szellemének antikapitalizmusa jut kifejezésre. De mégis romantikus ez az antikapitalizmus, mert a program sose megy túl a radikális polgári fölfogáson. Anyagi támogatás, közönség híján viszont mindig kérdéses marad a *Válasz* egzisztenciája. Ugyanakkor mégis azoktól reménylheti létét, akiknek pénzük van. Írónia rejlik a tényben, hogy a lapot Molnár Ferenc is támogatta akaratlanul, amennyiben lányának, Sárköziné, Molnár Mártának segítséget nyújtott. Mindez azonban nem kisebbíti az áldozatosak — Németh László és Sárközi György — működését.
11. Ami még csak az új évfolyamra vonatkozhatik, mivel az 1934-es elsőnek mindössze öt száma jelent meg.

kiállításban, ami a legkényesebb igényeket is kielégíti. Az előfizetési díj szerény összege tehát valóban nem áll arányban a lap által nyújtott szolgáltatással.

Megismétlem tehát tisztelettel teljes kérésemet és kérem a Méltóságos Polgármester Úr jóindulatú intézkedését az előfizetés elrendelése iránt.

Maradok Méltóságos Úrnak mindenkor szolgálatkész, tisztelő híve:

Budapest, 1935. február 27.

Németh Imre
a Válasz felelős szerkesztője
és kiadója

Mi haszna lesz e levélnek, s más szervezői törekvésnek, nem tudhatni. Azt azonban tudjuk, hogy amikor Németh Imre megválik a lapszerkesztéstől, a Kecskeméti Nyomda Rt. — Tóth László — igen hivatalos hangon kéri számon Németh Imrén a lap tartozását. 1935. szeptember 26-án kelt a levél, mely szerint: „Mai szóbeli tárgyalásunk alapján hozzájárulunk ahhoz, hogy a *Válasz* Nagyságod által átvállalt számlája P 730,89 1935 október hótól kezdődően havi P 100,— azaz Egyszáz pengős részletekben egyenlíttessék ki."[12]

Igaz, Németh Imre lapterjesztői munkássága nem is bontakozhatik ki azon fél esztendőnyi időben, míg a Válasz felelős szerkesztője. Annyi azonban biztos, hogy a lap nehéz anyagi helyzetét rendezi, s vállára veszi a terhét. Személyes sorsa azonban úgy fordul, hogy a lap szerkesztésétől meg kell válnia. Talán bele is fáradt, hiszen nem volt a laphoz úgy köze, mint alapítóinak, vagy a lapot támogató íróknak. Az anyagi nehézségek is riasztják. A döntő ok azonban, hogy szülőföldjén föllép képviselőnek a többségi párt, a NEP (Nemzeti Egység Pártja) égisze alatt, s megválasztják. Ellenfele Csekonics Iván grófra 3949-en, reá pedig 5635-en szavaznak. Fölényes győzelme pályájának teljesülését ígéri, a MOT szerkesztése egzisztenciájának alapja; ilyen elfoglaltság mellett nem tudja vállalni, hogy havonként egyszer három-négy napot Kecskeméten töltsön, a lapot megszerkesztendő.

Kinek adná át a lapot? — előbb maga ítél felőle. Ortutayra ruházná át teljesen, akivel jó kapcsolatot tart, aki amúgyis szoros viszonyban van a *Válasz* írói körével is, a kecskeméti nyomdával is. Ott nyomják a *Magyarságtudomány*t, Ortutay folyóiratát. 1935. május 18. keltezéssel írott levelében Németh Imre azt közli a Franklin Könyvesbolttal — a *Válasz* bizományosával —, „hogy a VÁLASZ felelős szerkesztői és kiadói tisztét Ortutay Gyula barátomnak adom át."[13] Úgy cselekszik, ahogy saját lappal teheti. Amint azonban szándékát közli Illyéssel, hamarosan új döntés születik.

Ama néhány hónap alatt is, míg a lap dolgát Németh Imre eligazítani próbálta, romlott a helyzet a *Válasz* írói körében. Illyés Sárköziről írott nekrológja így eleveníti föl a pillanatot, mikor a *Válasz* körül csoportosuló írók arra eszmélnek, el kell határozni lapjuk sorsát:

„Emlékszem az éjszakába nyúló tanácskozásra, amelyet most visszanézve a mozgalom első nagy fordulójának kell látnunk. A sokfelől összegyűlt, de össze nem állt, mert változatlanul sokfelé húzó tábor a válság mélyére jutott. Ha a Válasz a mozgalom harci kocsijának nevezett, ezt a szekeret már kerekeire szedtük s úgy látszott nem lesz, aki mégegyszer összerakja, nem akad többé, aki vállalni meri a szerkesztő idegnyűvő posztját. Már indulóban voltunk, kezünkben — a búcsúzó kézfogás helyett is — a leakasztott kalap. Utolsó kísérletül

12. Tóth László levele Németh Imréhez. OSZK, Kézirattár, Németh I. Hagyaték.
13. Németh Imre levele a Franklinhoz. Uo.

neki dobtuk oda (Sárközinek, — B. I.) a szekérroncsot. Összerakta, ezzel jártuk meg a következő, a legnehezebb és legeredményesebb útszakaszt."

Május 23-án kelt NÉMETH Imre levele, másolata a hagyatékban[14], amely így szól:

Kedves Gyulám!

Megnéztem a dolgokat, amik az átírással és engedélyezéssel stb. kapcsolatos eljáráshoz szükségesek. Sajnos ezt csak személyesen lehet majd megcsinálni a városháza sajtóosztályán. Éppen azért arra kérlek Benneteket, hogy kedden délelőtt 11 és 12 között, vagy 1 óra tájban keressetek fel, hogy megbeszélhessük a dolgokat. Nekem reggel okvetlenül el kell utaznom és éppen azért arra kérlek Benneteket Gyurkával együtt, várjatok türelemmel, a jövő héten annál nagyobb gőzzel állok rendelkezéstekre.

Szeretettel ölel:
(a másolatról az aláírás hiányzik)

Úgy látszik azonban, hogy a lap átírására nem került sor. Megmaradt NÉMETH Imre felelős kiadónak, s a lapengedély is a nevén. Milyen meggondolás indokolja e döntést, ILLYÉS bizonyosan emlékeznék rá. Feltehetően nem akarták bonyolítani dolgukat az átírással; NÉMETH Imre pedig vállalja a lapot továbbra is, s nem is árt, ha éppen az ő nevén van a lapengedély, az övén, aki meg tudta azt szerezni, s nyilván meg is tudja tartani.

SÁRKÖZI személye viszont egyben tudja tartani a széthúzókat. Ellene nincs kifogása azoknak sem, akik mostanra a lap programjának politikus jegyeit alakítják,[15] azoknak sem, akik irodalmi lapnak tekintik a *Választ*[16]; de SÁRKÖZI személye még NÉMETH Lászlót is odaköti a laphoz, holott neki van a legnagyobb konflikusa a *Válasz* törzsgárdájával.[17] Most lesz a lap igazán a nemzedéké, azé, amelyiknek NÉMETH László már a harmincas évek elején orgánumot akart szer-

14. NÉMETH Imre levele ILLYÉS Gyulához. Uo.
15. A debreceni *Válasz* politikai arculatát GULYÁS Pál és NÉMETH László határozta meg. S NÉMETH László befolyása e tekintetben is dominálóbb lett. Amikor a lap NÉMETH Imre kezébe került, ILLYÉS befolyása is mutakozott. Sőt. A csoport, amelyikre a *Válasz* számíthatott, azzal a föltétellel vállalkozott a lapot támogatni, ha NÉMETH László befolyása nem érvényesül. A népi írók egységének elvi alapját ILLYÉS kezdi megformulázni, mint azt LACZKÓ Miklós helyesen látja. Amikor SÁRKÖZI veszi át a lapot, az egység gyakorlati feltételei is adottak már, és szükségképpen azok diktálják a *Válasz* politikáját, akik amúgyis akcióban vannak. FÉJA szerepe egyre növekvőben; 1937-ben pedig — a Márciusi Front ügyében — övé a diktáló hang is.
16. SÁRKÖZI, amint engedi a lap politikai, földreformos, szociológiai ihletésű arculatát kibontakozni, a Márciusi Frontot támogatja, a lap szépirodalmi anyagát az irodalom lehető legszélesebb alapján állva állítja össze. SÁRKÖZI irodalmi tekintetben a Nyugat irodalompolitikai elveit követi.
17. NÉMETH László kapcsolata a legproblematikusabb a *Válasz*-szal, fájdalmasan viseli, hogy a nemzedék ki akarja őt szorítani (?) a maga fönntartotta lapból. Már NÉMETH Imre a felelős szerkesztő, mikor — az 1935-ös januári számban — SZABÓ Lőrinc a *Nyugat* szempontjaival összhangban bírálja önéletírását, az *Ember és szerepet*. (SZABÓ Lőrinc: *Németh László és szerepe*. = *Válasz*. 1935. 60—63. l.) Később csak jobban elmérged a lap írói és NÉMETH László között a viszony. 1937 októberében az íróperek ellen deklarációt fogalmaz a *Választ* támogató írói csoport, amelyet aztán MATOLCSY Mátyás olvas fel a parlamentben, november 3-án. Amikor SÁRKÖZI kéri NÉMETH Lászlót, írná alá a deklarációt ő is, a megkereső levélre válaszolva előbb panaszkodik, aztán ahhoz a feltételhez köti aláírását, hogy BARTÓK és MÓRICZ is szerepeljen az aláírók között. Panaszkodása közben jegyzi meg azt is, hogy már a nevét is csak SÁRKÖZI személye miatt engedte a lapra.

vezni. Most bontakozik ki a *Válasz* földosztó karaktere is. A földkérdést napirenden tartja a lap, s mellette a szociográfiát. Itt — a *Válasz* műhelyében — vetődik föl az ország szociográfiai felmérésének eszméje is.[18] S ebből a mozgalomból bontakozik ki a Márciusi Front, amelynek programját a lap kezdettől propagálja.[19] Emellett azonban a szépirodalmi alkotások Veres Pétertől Szentkuty Miklósig, Weöres Sándortól Mátyás Ferencig ívelő szélességben jelennek meg a *Válasz*ban.

1935. május végén kerül a *Válasz* Sárközi szerkesztői kezébe. Az áprilisi — negyedik — számot még Németh Imre jegyzi felelős szerkesztőként. A következő számot már Sárközi György szerkeszti. Összevont lesz a következő — nyári — szám is, s csak szeptembertől jelenik meg a lap havonként. Az 5—6. összevont szám oka — nyilván — a szerkesztőváltás. Németh Imre a továbbiakban is megmarad a lap mellett, s ezt így tudja a közvélemény is. Erre utal a Zsilinszky-vel támadt affér 1937-ben.

1937-ben, a lap második számában megjelent Féja készülő könyvének, a *Viharsarok*nak egy részlete. „Áchim L. András, a parasztkirály".[20] E tanulmány igen érzékenyen érintette Zsilinszkyt, s nehezményezte, hogy éppen a *Válasz*ban érte őt a bántás. Az előző esztendő őszén ugyanis éppen a *Válasz* írói ajándékozták meg születésnapján egy szép töltőtollal. Az ajándékozás aktusa azt fejezte ki, a parasztságért küzdő írók keresték a kapcsolatot, közösséget vállaltak a parasztságért küzdő politikussal. Zsilinszky most Németh Imre által adja tudtára a társaságnak sérelmét, s Németh Imrét kéri arra is, hogy a védelmében fölszólamló Gyöngyösi János írását adja közre a *Válasz*. Az írás nem jelent meg, Sárközi nem akart vitát nyitni e bonyolult kérdésben. Nem is lett volna érthető, hogy a földosztó folyóiratban éppen Áchim legyen vita tárgya. Másrészt azonban Illyés, Tamási és Zilahy, de Németh László sem akarta, hogy Zsilinszkyvel szakításra kerüljön a sor. A Németh Imre által visszaküldött ajándékot mégis visszafogadja Zsilinszky, s elégtételnek veszi, hogy a *Válasz* tényleges szellemi vezetői fölkeresik, s elítélik Féja tanulmányának inkriminált részét. Németh László betegségére hivatkozva nem ment el az engesztelő küldöttséggel Zsilinszkyhez. Végül Illyés, Tamási és Zilahy keresték föl őt. Németh Imre emlékezete szerint ez ügy váltotta volna ki azt az elhatározást, hogy 1937 májusától tizenöt tagú szerkesztőbizottság döntsön a kényesebb cikkek megjelenése dolgában. Mégis inkább arról van szó, hogy ekkorra — s ez nem kis mértékben éppen Sárközi működésének a haszna — a lapot támogató írócsoport egységének föltételei megértek. A Zsilinszky-ügy is erre utal. Az affért kibírta a készülődő egység. Kibírta, mert ekkor már volt elképzelés, mely az ellentéteket, a súlyosabbakat is, háttérbe tudta szorítani. S ez az elképzelés a Márciusi Front bontakozó ügye volt.

18. Sárközi kezdeményezte a *Magyarország felfedezése* című sorozatot 1936-ban. Először a *Viharsarok* jelent meg, aztán Erdei *Futóhomok*ja, Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság*a. Tíz kötet megjelenését tervezték, de a sorozat ellen kibontakozó ügyészségi hadjárat megszakasztotta a sorozatot. A *Puszták népe, A tardi helyzet, A legnagyobb magyar falu* már a sorozaton kívül jelent meg. — Lásd Varga Rózsa: *Keressétek, ami összeköt* című kitűnő könyvének V/2. jegyzetét. I. m. 209. l.
19. A Márciusi Frontról a *Válasz*ban először 1937 áprilisában olvashatni: *Márciusi ifjúság.* Azután: Féja Géza: *Márciusi front.* = *Válasz.* 1937. 329—345. l.; *A Márciusi Front kiáltványa.* = *Válasz.* 1937. 697—700. l. (A közlemény aláírói: Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Veres Péter.) — *Mit kíván a magyar nép. (A Márciusi Front programja)* = *Válasz.* 1938. 121—127. l. (A Márciusi Front — aláírással.)
20. *Válasz.* 1937. 61—69. l.

A legérzékenyebb és sértett NÉMETH László viszont adta a nevét a *Válasz*ra SÁRKÖZI személye okán.

Mégis meg kellett szűnnie a *Válasz*nak 1938-ban. NÉMETH Imre akkor is mellette van a lapnak. Nevén a lapengedély, neve a lapon, de közben más szál is — erősebb — a *Válasz* íróihoz köti őt. 1938-ban lemond képviselőségéről. Lemond, mert szembekerül a kormányzó párttal, s minthogy annak égisze alatt választották meg kőszegi képviselőnek, mandátumát is visszaadja. Pártjával való összeütközése egyrészt abból fakad, hogy az íróperek kapcsán szembekerül a kormány álláspontjával[21], s ez az ellentét a választójogi javaslat tárgyalása során még jobban elmélyült.

Midőn a *Válasz* megszűnik, SÁRKÖZI levelet ír NÉMETH Imrének is, mint írt GULYÁS Pálnak, az alapító szerkesztőnek[22]. Az előbbihez írottat itt adom:

„Kedves Imre,

egyrészt anyagi és erkölcsi okok, másrészt a különböző sajtórendészeti intézkedések következtében az az írói csoport, amely a *Válasz*t aktív módon támogatta és csinálta, arra az elhatározásra jutott, hogy leghelyesebb a *Válasz*t megszüntetni. Miután ez a szándékunk véglegessé vált, értesítelek róla és mindnyájunk nevében nagyon kérlek, mint a *Válasz* forma szerinti felelős kiadóját, hogy a lapengedély megújítását ne kérd. Azt hiszem ezt a magam részéről is kérhetem Tőled, hiszen három éven keresztül a *Válasz*t nemcsak szerkesztői munkámmal, hanem anyagilag is én tartottam fenn. Köszönöm neked mindazt, amivel a múltban a lapot támogattad, és barátsággal köszönt

Sárközi György"

Hasonló tartalmú a GULYÁS Pálhoz írott levél is. Mik az anyagi, mik az erkölcsi okok éppen akkor, midőn a Márciusi Front már esztendeje egzisztál, az utolsó számban megjelent szerkesztői búcsú világítja meg.[23]

„El kell hallgatnunk anyagi eszközeink fogyatékos volta és szellemi szabadságunk egyre fokozódó korlátozása miatt." Majd a következő bekezdésben az anyagi gyengeség okáról így beszél SÁRKÖZI: „A magyar középosztály, amely a silány nyilas-lapocskák egész tömegét tartja el, csak egy válogatott kis csapatával állt a népi demokrácia magas színvonalon tartott folyóirata mellé, a parasztság elitjéhez csak egy-egy megnyíló résen tudtunk eljutni, a szegényparasztság csak úgy olvashatta lapunkat, ha ingyen küldtük s az ipari munkásságnak sem tellett a maga lapjain túl másra. Olvasói nem tudták fenntartani a Választ, munkatársainak áldozatkészsége sem, „támogatók" után pedig nem szívesen jártunk volna."[24]

21. A *Magyarország felfedezése* című sorozat első darabjai körül kialakuló vádaskodó légkörben a Parlament is foglalkozott az íróperekkel. MATOLCSY interpellációja mellett volt NÉMETH Imre is, aki különben tanúként is résztvett a pörökben, s természetesen a vádlottak tanújaként; a hagyatékban talált bírósági idézések erre a bizonyítékok.
22. A GULYÁS Pál levelét közli K. NAGY Magda: *A Válvasz* című monográfiájában, s közlöm én is *A Válasz indulása* című tanulmányomban. K. NAGY Magda az én, akkor még kéziratban levő közlésem alapján.
23. *Búcsú az olvasótól.* = *Válasz.* 309—310. l.
24. TÓTH László írja NÉMETH Imréhez: „Tájékoztatásul megemlítem még, hogy az idei évfolyam P 2300-ba került (az 1934-es évfolyamról van szó. — BI.), jövőre pedig havonta 3 és fél—4 ívet adtok, akkor az összes költség nem lesz több 4000 pengőnél, s miután a postaköltség elenyésző lesz, az ideiekhez képest, már 500 előfizető mellett rentábilis lehet a lap, vagy négy íven felül adhat." (TÓTH L. levele NÉMETH Imréhez, Kecskemét, 1935. január 3. — OSZK, Kézirattár, Németh I. Hagyaték.) — A lapnak nem lesz 500 előfizetője!

Erkölcsi okok is a lap megszüntetése mellett érveltek.

„. . . felolvasóestjeinket, megnyilvánulásainkat a legtöbb esetben nem engedélyezték, a lap munkatársait és cikkeit a Darányi kormány fokozott figyelemmel vonta igazságügyi eljárás alá. Hogy a jelenlegi kormányzat alatt az üldözés heve alábbhagyna-e, vagy pedig az új sajtótörvény életbelépése után lapengedélyünket sem újítanák meg, nem tudhatjuk. Úgy látjuk azonban, nincs itt az ideje annak, hogy egy szabad és eszméihez hű írói csapat fedezetlenül és fegyvertelenül szálljon szembe a minden eszközzel rendelkező politikai hatalommal."

A *Válasz* tehát arra a pontra ért, amikor politikai arculata már erőteljesebb, mint az adott viszonyok engednék azt egy irodalmi folyóiratnak.

„A tollat nem tesszük le, makacsul szorítjuk kezünkben, s folytatjuk munkánkat ott, ahol lehet. Minden igyekvésünk az lesz, hogy mögöttünk és mellettünk a középosztály kiválogatódott legjobbjaival mostmár azokkal, akikért küzdöttünk, a magyar paraszt- és munkástömegekkel kerüljünk szoros, testvéri kapcsolatba. Velük akarjuk megvívni e sűrített és sürgető percekben küzdelmünket

1. a radikális, gyorsütemű földreformért;
2. a jövedelemelosztás kiáltó igazságtalanságainak megszüntetéséért;
3. nemzeti függetlenségünk megvédelmezéséért."

Mindez leíródik a *Válasz* utolsó számában, 1938-ban, emberválasztó időben. Ez az esztendő látja a „sajtótörvényt", az első „zsidótörvényt", az első bécsi döntést, Bartók ekkor hagyja el az országot; a hitlerizmus hatalma tetőpontja felé közeledik.

A *Válasz* beolvad a *Kelet Népé*be. „A Válasz ez év júliusától kezdve a Kelet Népe című folyóirattal egyesül, melyet Féja Géza és Szabó Pál szerkesztenek, s melyhez munkatársaink nagyrésze csatlakozik. A Válasz előfizetői tehát ezentúl a megújhodott Kelet Népét kapják, — megkapják mutatványul már a júniusi számot is."

Rövid élete ezzel a *Válasz*nak egyelőre befejeződik. Hivatását mégis betöltötte. Akármily nehezen, mégis megszervezte az írói csoportot, együtt tartott rövid időre olyan írókat, akiket eddig egyetlen kísérlet se tudott akcióra szervezni. A Márciusi Frontot, az Új Szellemi Fronthoz képest összehasonlíthatatlanul jelentősebb politikai akciót támogatta, megnyilatkozásainak helyt adott. A Márciusi Front a kommunisták népfront programjára visszhangzott, s egyértelműen antifasiszta vállalkozás volt. Sárközi György a szerkesztői gyakorlattal, Illyés ideológiai formulázással[25] járult hozzá a vállalkozás sikeréhez. A lap megszüntetése kényszerűségében is erkölcsi tett volt. Tiltakozás az önkény ellen. A *Válasz* 1937—38-as törekvéseihez foghatót a felszabadulásig még csak egyet láthatunk, az 1942-ben induló, Illyés szerkesztette *Magyar Csillag*ot.

Öt évfolyamot ért meg a *Válasz*, de akármily nehéz öt évet élt, most se halt meg végképp. Tetszhalálából a felszabadulás után Sárköziné és Illyés támasztja életre.[26] Új folyama a régit és a *Magyar Csillag*ot visszhangozza, míg végképp meg nem szűnik. Most sem különb anyagi helyzetben, sok emberi probléma

25. Illyés szerepe az akcióegység alkításában szinte a legnagyobb. Vö. Laczkó Miklós: *Vázlat az Új Szellemi Front történetéről. I. rész.* = *Új Irás.* 1972. 8. sz. 87—100. l.
26. A felszabadulás utáni *Válasz* a Nemzeti Parasztpárt égisze alatt működik 1946—1949 között.

közepette, mint a harmincas években, de minden nehézség és gyarlóság ellenére kilenc évfolyama éppen olyan tündöklő értéke irodalomtörténetünknek, mint íróinak zöme, mint áldozatos szerkesztőinek emléke. GULYÁS Pál, NÉMETH László, FÜLEP Lajos, a mártír SÁRKÖZI György[27] és ILLYÉS Gyula, aki mindig rangrejtve, de nem kicsiny elánnal állott a lap mellett, s NÉMETH Imre, akinek ez a legtöbbet érő tette, s a többiek, akik legtöbbször fizetség hiján dolgoztak a lapban, megérdemlik a külön tisztelgést a *Válaszért.*

Das Schicksal der Zeitschrift Válasz ab 1934.

I. BATA

Dieser Aufsatz ist der zweite Abschnitt der Geschichte der Zeitschrift *Válasz (Antwort)* vor dem zweitem Weltkrieg. Den ersten Abschnitt hat der Verfasser schon im Jahre 1963—64 veröffentlicht. Das war die Chronik der Gründung und des ersten Jahrganges. Im Jahre 1934 in Debrecen entstand die Zeitschrift, um das geistige Wesen der ungarischen Provinz zu repräsentieren und auch um deren Niveau zu heben. Sie wurde von dem in Debrecen lebenden grossen Dichter Pál GULYÁS, von László NÉMETH, der ein Repräsentant der jungen Schriftstellergeneration der dreissiger Jahren war, und von Lajos FÜLEP, dem eine Generation älteren und zur Zeit in innerer Emigration lebenden Denker und Kunsthistoriker redigiert. Die Zeitschrift konnte aber in Debrecen keinen festen Fuss fassen und daran sind zum Teil materielle Gründe verantwortlich, zum Teil aber die Krise des die Zeitschrift unterstützenden jungen Schriftstellerkreises. Schon am Ende des Jahres 1934 geriet die Zeitschrift in die Hauptstadt und erhält einen neuen Schriftleiter.

Imre NÉMETH gehört nicht zu der zeitschriftgründenden und diese unterstützenden Schriftstellergeneration. Doch fühlt er sich in der gleichen Beurteilung der schweren gesellschaftlichen Fragen des Jahrzehntes und besonders in der gleichen Deutung des demographischen Problems von ihnen angezogen. Mit dem demographischen Problem befasst sich Gyula ILLYÉS und auch Imre NÉMETH. Die Lösung dieser verhängnisvollen Bevölkerungsfrage sehen beide in der Verwirklichung des Bodenreformes. Imre NÉMETH wird von ILLYÉS an die Spitze der Zeitschrift *Válasz* gerufen. Auf die Bitte von ILLYÉS übernimmt Németh die Zeitschrift. Er versucht die materiellen Verhälthnisse der *Válasz* zu ordnen. Aber nach kaum einem halben Jahr muss er vom Redigieren abdanken. Seine Vaterstadt — Kőszeg — wählt ihn zum Abgeordneten und seine sich so vermehrte Arbeit lässt ihm keine Zeit für die Schriftleitung der Zeitschrift *Válasz*. Bis zu dieser Zeit hat aber die Schriftstellergeneration auch ihre Krise besiegt und findet in der Person von György SÁRKÖZI ihren entsprechenden Literat als Schriftleiter. Bis 1938, bis zum Aufhören der Zeitschrift bleibt SÁRKÖZI der Schriftleiter. Unter seiner Schriftleitung bildet sich das Gepräge der *Válasz* aus. Es wird eine zur Bodenverteilung dringende Zeitschrift, unterstützt die progressive und antifaschistische März-Front und öffnet weit ihre Pforten vor der jungen ungarischen Literatur. Die im Jahre 1938 eingestellte Zeitschrift wird von Márta SÁRKÖZI, der Witwe des als Märtyrer gestorbenen Dichters und Radekteurs und von Gyula ILLYÉS wiederbelebt, aber im Jahre 1949 hört die Zeitschrift endgültig auf.

27. Mint hajdan SÁRKÖZI György, most az özvegy áldozatos a *Válaszért.* SÁRKÖZINÉ, MOLNÁR Márta, MOLNÁR Ferenc első házasságából való gyermeke; édesanyja VÉSZI Margit volt, ADY Margitájának mintája. SÁRKÖZINÉ a családi irodalmi hagyománynak ez ADYval súlyos hagyományát követte, midőn férjének azzal állított emléket, hogy ILLYÉssel együtt folytatta az 1938-ban megakadt *Választ.* Az 1946-ban megjelent *Válasz* így hatodik évfolyamába lépett.

Három költő emberközelből

KOZOCSA SÁNDOR

1

Babits

Alig lehettem néhány hónapja a Széchényi Könyvtár „önkéntes", fizetés nélküli gyakornoka, amikor egyik idősebb kollégámat, RÉDEY Tivadart megkértem, vezessen be BABITS Mihályhoz, mert tudtam, milyen nehéz bejutni a Reviczky utcai remetéhez.

Egy hétköznap késő délutánján ballagtam fel az ódon ház második emeletén levő lakásba. Csengetésemre maga a költő nyitott ajtót, s az előszobán és a lakás közepén levő ebédlőn keresztül vezetett a jobb oldali, legbelső helyiségbe, az elég szűk dolgozószobába. Az ajtóval szemben levő kb. öt méter hosszú falrészt a mennyezetig tele könyvespolcok takarták, a hazai és a világirodalom remekei, lexikonok és szótárak társaságában. A szobaajtó bal oldalán, az ablak mellett, hűséges kutyaként, fejedelmi rendetlenségben terpeszkedett — a nippekkel és egyéb csecsebecsékkel telerakott — íróasztal. Az ajtótól jobbra bordó bársony garnitúra. Miután a költő a villanyt felkattintotta, a széles sezlonon foglaltunk helyet, mégpedig úgy, hogy a jobbjára ültetett.

Kissé lassan indult meg a beszélgetés. Elmondtam vele kapcsolatos első élményemet: 1921-ben, DANTE halálának hat évszázados fordulóján a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében, az éppen RÉDEY Tivadar által rendezett kiállításon, mint maturandus diák, először láttam meg SCHÖPFLIN Aladár, SZABÓ Lőrinc és TÖRÖK Sophie társaságában. Mosolyogva hallgatta, hogyan sodródtam a közelükbe, és lestem a kiállítással kapcsolatos minden szavukat, mint kinyilatkoztatást. Emlékeztettem, hogy az egyik tárló előtt, amelyikbe KAPOSI József művét, a *Dante Magyarországon*t helyezték, a következő megjegyzést tette: „a legnagyobb magyar dantista", míg SCHÖPFLIN egy másik tárlóban Dante-cikkének kéziratát mutogatta, azt mondván, hogy idegen íróról csak DANTÉről írt, nem teljesen így volt, mert SIENKIEWICZről és a provençal MISTRALról is cikkezett. Egyébként a húszéves SZABÓ Lőrinc majdnem olyan szerényen húzott a Babits—Schöpflin-sleppben, mint — még láthatatlanabbul — jómagam . . .

Később szorongva elővettem a *Bácskai Élet* nemrég megjelent számát, és igen félénken kértem, olvassa el *Elégiá*mat.

— Csinos! — csak ennyit mondott rá, de láttam rajta, nem sokra értékeli.

Már éppen felkelőben voltunk, amikor BABITS átszólt — a középső szobában tevő-vevő — feleségéhez:

— Jöjjön csak, hadd mutassam be a doktor úrnak! — mire én zavarba jöttem, hiszen — a szokástól eltérően — a nőt mutatja be nekem. Megjelent TÖRÖK

Sophie, seszínű haja, krétafehér arca, furcsa lénye a különc hatását keltette bennem. Kezet csókoltam, míg Babits zavaromat látva, mulatott kölcsönös félszegségünkön, amit úgy akart elütni, hogy íróasztalának egyik fiókjából exlibris-lapocskát szedett elő.

— Emlékül! — és átnyújtotta.

Nemsokára a folyosón találtam magam, még utánam szólt:

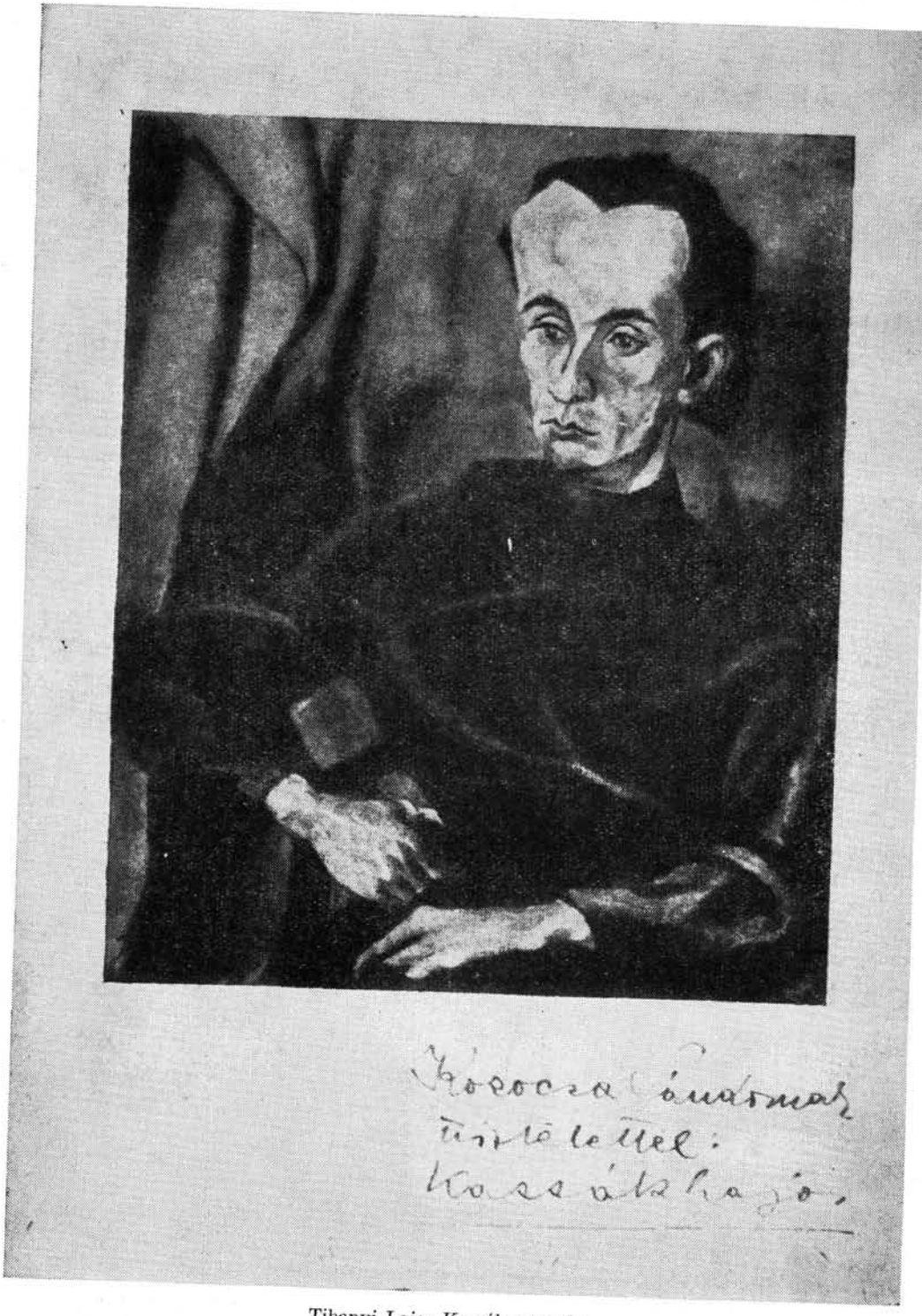
— Üdvözlöm Rédey urat!

2

Kassák

*A Tett*nek és a *Ma*nak már gyermekfővel olvasója lettem, mint általában azok a serdülő ifjak, akik szellemi érettségük előtt a szokatlant, az extrát, egyszóval a „más"-t keresik. Ezekben az éveimben, szülővárosomban néhány munkásifjúval való gyakoribb kapcsolataim korszakában, alig 15 éves fejjel írtam első kísérleteim egyikét a „tudományos szocializmus"-ról. Tíz évvel később a véletlen Drezdában ismét összehozott velük, amikor is csodálkozva emlegették, hogy „te akkor miket nem láttál és írtál meg!" Érdekesnek tartom azt is feljegyezni, hogy Adyt valamivel később értettem és élveztem, mint az aktivistákat.

1937-ben Kőhalmi Béla engem is felszólított, hogy *Az új Könyvek Könyvé*ben nyilatkozzam olvasmány-élményeimről, ekkor és ezen az igen magas színnalú szellemi anketen jelentettem ki: „élvezni tudtam a magyar líra gazdag orkeszterének minden szép és értékes versét Apáti Ferenc *Feddőénekétől* Kassák Lajos *Mesterembereké*ig". Még ugyanebben az évben a *Katolikus Szemlé*ben az *Akik eltévedtek* c. regénnyel kapcsolatban megjegyeztem: „a magyar szocialista szépirodalomnak Kassák Lajos a legkiemelkedőbb egyénisége. Változatos irodalmi múltra tekinthet vissza. Ő honosította meg a világháború alatt nálunk az ‚aktivista' irodalmat ... Szocialista szemléletű alkotásaiban ... biztos kézzel rajzolja a magyar ipari munkásság életét és mai helyzetét. Különösen *A telep*ben és a *Munkanélküliek*ben találó ez a korrajza. Önéletrajzában, az *Egy ember*

Tihanyi Lajos Kassák-portréja

*életé*ben sok rokonszenves vonást őrzött meg magáról, s főleg bámulatos őszinteségét csodáljuk . . . A fiatalság, különösen az állástalan diplomások problémájára is — többnyire a párbeszédek során — rámutat, amikor nála szokatlan nosztalgiával állapítja meg jövőjükről: ‚holnapután arra sem lesz módjuk, hogy egy keresztben álló szalmaszálat félretegyenek az útból. Holnapután jön a magárahagyatottság és a céltalanság. Hogy lehetne annak jövője, akinek jelenje sincsen?' . . . KASSÁK a munkásromantikát kreálja: minden nemes és szép, ami ebből az osztályból kerül ki . . ." A tárgyilagos hangú kritika eredményeként néhány hónap múlva betoppant KASSÁK következő könyve, az *Ajándék az asszonynak*, a címlap előtti Tihanyi-portré alá írt ajánlással kísérve: „*Kozocsa Sándornak tisztelettel Kassák Lajos*".

A következő évben ugyancsak a *Katolikus Szemlé*ben az *Anyám címére* könyvet ismertettem: „18 levelet gyűjtött össze KASSÁK, a munkás költő, melyeket képzelt anyjához, Mutterkához írt. Mutterka Moszkvában él . . . neki küldözgeti leveleit a mát foglalkoztató társadalmi, irodalmi és egyéb szociális kérdésekről . . ."

Ettől kezdve megindult KASSÁK könyveinek egyre melegebb hangú ajánlásával ékes tiszteletpéldány-sorozata, különösen attól az időtől kezdve, amikor az *Irodalomtörténet* folyóirat szerkesztését átvettem.

1942: a *Hídépítők*ben — „*Kozocsa Sándornak tiszteletem jeléül Kassák Lajos*"; és még ugyanabban az évben az alábbi sorok kíséretében egy névjegykártyán küldte a *Vallomás tizenöt művészről* c., saját kiadásában megjelent könyvét: „*Igen tisztelt Uram, átadom az említett könyvet és örülnék, ha megnyerné tetszését. Nagyon hálás lennék érte, ha azt a lapszámot, amelyben esetleg kritika jelenik meg — címemre elküldeni szíveskedne. Igaz tisztelettel Kassák Lajos*".

1945: az *Összegyűjtött Verse*iben „*Kozocsa Sándor szerkesztő úrnak tisztelettel Kassák Lajos*".

1948: a *Mögötte áll az angyal*ban „*Kozocsa Sándornak tisztelettel Kassák Lajos*".

KASSÁK Lajossal személyesen mindössze három alkalommal találkoztam: egyszer 1945 előtt az *Új Idők* szerkesztőségében, majd újra közvetlenül a felszabadulás után, amikor a Nádor utcában (arra már nem emlékszem, hogy melyik szerkesztőségben vagy ehhez hasonló irodában) kerestem fel, tanácsot kérni tőle, hogy Kassák-gyűjteményem egyetlen, akkor még hiányzó darabját, az *Álláspont*ot hol szerezhetném meg. Eléggé hűvösen fogadott, de megvallotta, hogy a keresett füzet még a saját könyvtárában sincs meg.

1965-ben a lőveni egyetem meghívására beszámoltam az utolsó húsz esztendő lírai terméséről: előadásomban róla a következőképpen emlékeztem meg: „Kassák költészete formailag nem változott lényegesen . . . A költőt állandó lelki kételyek kínozzák: ‚nagy titka az útnak, barátom, hol az eleje, hol a vége' *(Gáspár Endre emlékének)*. Hangja átforrósodik, ha kortársairól vall. Amikor *Honegger zenéjét hallgatom* c. versében felszárnyal fantáziájában Jeanne d'Arc szűzi arca, látomását így énekli meg:

ó tündöklő csillag
fehér liliomszál
burgundiai testvéreid áldozata lettél
a szentséges máglyán
ezerszer meggyalázva
ezerszer megdicsőülten".

Kevéssel azután, hogy külföldi utamról hazatértem, a Párizsban megjelenő *Magyar Műhely* szépirodalmi és kritikai folyóirat szerkesztősége KASSÁK műveinek bibliográfiáját kérte tőlem. Amikor a könyvészettel elkészültem, a kéziratot megmutattam neki; semmi hiányt nem talált benne, és az úgy is jelent meg. Kassák ekkor már közvetlenül fogadott: dolgozószobájában ültünk le. Feketekávé mellett próbáltam vallatni életéről és munkásságáról, valamint a kettőt egybehangoló művészi hitvallásáról. Ezen a másfélórás beszélgetésen sok izgalmas, kisebb-nagyobb műhelytitkot árult el alkotó tevékenységéről, arról, hogyan szokott dolgozni: ekkor említette, hogy főleg a kora reggeli „órák"-ban jön az ihlet „perce", de szólt nemrég megjelent Cendrars-fordításainak *(Húsvét New Yorkban)* keletkezéséről, valamint költői és képzőművészeti ihletének egymást támogató érdekességeiről is. Ennek a közvetlen hangulatban fogant találkozásnak emlékéül kaptam tőle *A tölgyfa leveleit* a következő ajánlással: *„Kozocsa Sándornak irodalmam barátjának jó emlékezéssel Kassák Lajos 1965 VI/8"*, ez a legutóbbi — talán — a legkedvesebb.

3

Oláh Gábor

Személyesen nem ismertem, soha sem hozott vele össze sorsom. Csupán távolról tiszteltem és szerettem elnyomott, magányban élő költészetét. Egyébként mindig erős hajlamom volt arra, hogy az általam elnyomottnak érzett költők és írók műveit fokozottabb érdeklődéssel és odaadással tanulmányozzam. Így volt ebben a korszakban kedvelt költőm: JUHÁSZ Gyula, HARSÁNYI Kálmán és OLÁH Gábor. Jellemzően vetette papírra — ADYval kapcsolatban — egyik kortársam, hogy az „elnyomottat, a hivatalos irodalom megvetettjét láttam benne, s csak természetes, hogy hasonló sorsúakat olvastam eleinte a régebbi magyar irodalomból is" (TOLNAI Gábor).

Amikor OLÁH Gábor *Válogatott verse*inek első teljesebb gyűjteménye 1928-ban a debreceni Csokonai-Könyvtárban megjelent, a Petőfi Társaság lapjában, a *Magyar Világ*ban írtam a könyvről, de szorosabb kapcsolatba csak a harmincas évek elején kerültem vele: a Fővárosi Népművelési Bizottság rendezésében, az akkori „új" magyar irodalomról vállaltam előadássorozatot, amire alábbi, okt. 25-én kelt levele céloz. Természetesen OLÁH Gáborról is beszélni akartam, ezért levélben kerestem meg és kértem tőle anyagot, főleg pedig azt, hogy *Panoráma* című, éppen akkor egyik inkriminált verse miatt az ügyészség által lefoglalt, s ezáltal a botrányok középpontjába került könyvéből küldjön példányt. Levelemben utaltam néhány évvel előbbi kritikámra, melyet válaszában azonnal elkért, és ezzel megindult levelezésünk, amiből csak az alábbi három maradt meg:

Mélyen tisztelt Uram,

két könyvemet: a *Költők és Írók*-at és a *Panorámát* a mai napon elküldöm címére. — Nagyon köszönöm, hogy írói munkásságom érdekli s már régebben is foglalkozott velem. Sajna, a *Magyar Világ* említett (1929-i) 5. számát nem láttam, s így az Ön cikke ismeretlen előttem. — Én ezt nehezen tudnám ma már megkeríteni; nem volna meg Önnek? Elolvasnám és visszaküldeném. Természetesen ezt csak abban az esetben gondolnám, ha Önnek semmi fáradozást, utánajárást nem jelentene.

Mély tisztelettel vagyok kész híve:

Debrecen, 1933. október 16. *Oláh Gábor*

Mélyen tisztelt Uram!

Köszönettel küldöm vissza a *Magyar Világ*-nak azt a számát, amelyben szíves volt foglalkozni verseimmel.

Kritikája nagyon szép, mert nagyon igaz. Ilyen kis helyen alig lehetne többet mondani. Nagyon kíváncsi vagyok előadására — kár, hogy rádión nem lehet hallgatni. De biztosan meg fog jelenni valahol: úgy-e, akkor lesz szíves azt is eljuttatni hozzám? — A *Panoráma* kötetem azért is érdekes, mert benne megvan eddigi verskölteszetemnek mind a három rétege.

Nagyon jól esik az ilyen komoly velem való foglalkozás. Sajnos, a magyar kritika eddig nem nagyon érdeklődött irántam. Németh László és Ön az, aki összefoglaló képet nyújtott eddig rólam. (Nem számítva pár debreceni jóakaróm munkáját.)

Kérem, tartson meg ezután is megtisztelő jóindulatában.

Debrecen, 1933. okt. 25.

Igaz tisztelettel:
Oláh Gábor

Mélyen tisztelt Uram!

Amit csak tudtam, összeszedtem a régibb könyveim közül és a mai postával elküldöm az Ön nevére. Tessék egészséggel használni.

A *Költők és Irók*-ról nem írtak az Irodt. Közl.-ben; ha szíves lesz ismertetni: nagyon hálásan köszönöm. Úgyszintén a Napkeletbe szándékolt kritikát is.

Előadássorozatának a rólam szóló részét tisztelettel kérem majd, ha elkészül. Ezután megkülönböztetett érdeklődéssel figyelem és követem az Ön munkásságát, mert az az egy cikke is, amit rólam írt, olyan komoly kritikusnak, esztétikusnak tünteti föl, hogy kár volna egyszerűen átlépni rajta. Sokfélét írtam: azért is érdemes velük foglalkozni, hogy az ember meglássa és kimutassa bennük az egységet. Bízom az Ön kitűnő szemében, érzékében és ítélőerejében, boldogan vetem alá magam boncoló késének.

Írása (kézírása) fiatal emberre mutat; gondolkozása pedig érett főre. Ha a kettőt összeteszem: 35 életév jön ki. Lehet, tévedtem.

Debrecen, 1933. október 28.

Igaz tisztelője:
Oláh Gábor

A küldött tiszteletpéldányok: *Isten kémje* (Debrecen 1929), *Költők és Írók* (Debrecen 1932), *Panoráma* (Debrecen 1933): mindhárom a következő ajánlással: „*Dr. Kozocsa Sándor úrnak tisztelettel* 1933 *Oláh Gábor*".

Az elsőhöz fűzött *Néhány szó*ban jellemző vallomása: „sokan szeretnének már eltemetni negyedszázados dicstelenségem koporsójába, mert nem az lett belőlem, amit ők gondoltak, vagy akartak ... De vannak olyanok is, akik félnek tőlem, mert úgy sejtik: még mindig tartok valamit ütőkártyának ... Azok a költők, akikkel együtt indultam 1900 elején: nem igen hederítenek rám, pedig egyiknek-másiknak Keresztelő Jánosa voltam ... Adyban volt kíváncsiság, szerette tudni: mit csinál ez, mit akar az? Az élők: ma már elszigetelődött hatalmak (éppúgy, mint én!) Babits mindenkitől fél, hogy megelőzi. Versenyköltő ... Kosztolányinál egy kis póz mindig elkél ... s papíron tervezi meg halhatatlansága óriás érctornyát ... A kis Juhász Gyulát mindig szerettem: van benne valami kedvesen gyermekes ... Tóth Árpád kibukott a sorból, pedig még élnie kellett volna, mert nem írta meg élete főművét: a magyar Anyégint ... Harsányi Kálmán is elhullott a kínok mezején, de halála után is gyönyörűen zúg tuba mirabilis-e".

A *Költők és Irók*nak Goethetől szabadon fordított találó mottója szerint:

„A kommentálás szép dolog,
Én attól sohse fázom:
Mit ki nem magyarázhatok,
Azt belemagyarázom".

Ugyanennek a könyvnek 177. lapján, a *Babits Mihály 25 éve* c. tanulmányának irónnal általa aláhúzott egyik mondata így hangzik: „VÖRÖSMARTY óta nem volt olyan művésze a magyar nyelvnek és formának, mint ő".

Valami a *Panoráma* történetéhez: a tőle kapott példányban a 145—148. lapig terjedő levél kivágva és a csonk-részre OLÁH Gábor irónnal rájegyezte: „Az ügyészség vágatott ki két levelet". A kifogásolt — „egy kétes hírű primadonnáról szóló" — vers — *A visszaperdült bumeráng* — előbb a *Debrecen* napilapban jelent meg 1933. július 3-án.

Érdemesnek tartok valamit idézni NÉMETH Lászlónak a levélben említett „összefoglaló képé"-ből:

„Eleven szellem, akit egy elpusztíthatatlan gyermekség sodor. Apostoljelölt, aki osztálya igazát dörgöli a kor hatalmasainak az orra alá. Pillangó lélek. Pillangó, noha Debrecenbe gubózott báb maradt. Hogy miért? Kínálkoznának külső okok, emlegethetnők a magyar fátumot, amely véghetetlen lepel voltában annyi belső sebet eltakar" *(Protestáns Szemle.* 1927. 631. l.).

Levelében emlegetett előadásom szövegéből mégcsak mondatok sem maradtak fenn: esszenciája *Kis magyar irodalomtörténet*em kéziratban maradt huszadik századi részének szövegébe olvadt.

A *Magyar Múzsa* folyóirat 1943 májusi számában foglaltam össze vele kapcsolatos mondanivalóimat: „OLÁH Gábor par excellence lírai tehetség. Ez a lírai adottság életének változatos vonalán is nyomot hagyott. A debreceni bérkocsis és a kenyérsütő asszony gyermeke sohasem érezte magát kényelmesen az ún. társaságban. Csak íróbarátai és hősi szerelmei vonzották . . . Többször megfordult külföldön, különösen Párizsban érezte jól magát, ahol ADYt is meglátogatta. Mint poéta 1902-ben abban a debreceni baráti körben tűnt fel, amely *Bokréta* címmel költeményfüzért adott ki, s melynek . . . éppen OLÁH Gábor volt a lelkesítő szelleme . . . VAJDA János negatív érzékisége OLÁH Gábor lírájában őrjöngéssé csúcsosodik, mely gyötrelmek között asszonyokat varázsol ablaka és szeme elé, azonban csalódva kesergi, hogy a ‚rózsatestű isten' csak ‚álomfátyol' volt, s valóság nélkül oszlik el a ‚kísértő csoport' . . . OLÁH Gábor nemzete irodalmának egyik legnagyobb adakozója. Eredeti és fordított műveinek egész légiója van. Még halála után is adott nemzetének. A napokban jelent meg Triesztben az ő fordításában D'ANNUNZIO monumentális verskoszorúja, az *Alkyone*". (Ez a tanulmányom egyébként teljes terjedelmében még ugyanabban az évben Milanóban olasz nyelven is megjelent a *Rasegna Danubiana*ban.)

A költő halála után, egyik sokat levelező közös professzor barátunk, PAP Károly ajándékozott meg *Jávorka király* c. kéziratban maradt verses mesedrámájának 1921-ben keletkezett eredeti fogalmazványával, amely mű az OLÁH Gábor-vers fejlődése szempontjából jelentős; a játékból idézek:

„Aranyhajú ifjú, nézz reám:
Én vagyok Páris, a Szerelem,
Tőlem tanul csókot a leány;
Reszket a fiú, ha ölelem.
Napsugárral áttört sátorom
Szajna parton vár —
Ha karommal nyakad átfonom:
Nem sírsz vissza már!
Jer velem, jer velem, jer velem!
Én vagyok Páris, a Szerelem!
Ha csókom ajkadra csókolom:
Nem vágyol te vissza, angyalom!"

Trois poètes vus de près

S. KOZOCSA

Je n'étais le gagiste de la Bibliothéque Nationale Széchényi qu'il y a trois mois au moment où un de mes collégues m'a mis en rapport avec le poète que j'aimais beaucoup à l'époque: avec Mihály BABITS. Je suis allé le voir dans son appartement un après-midi de la semaine, il m'a conduit dans son bureau. La conversation commenca un peu difficilement. Je racontai ma première expérience que je l'aie vu de prés: c'était dans la salle d'honneur du Musée, à l'exposition organisée en l'honneur de DANTE. Ensuite je lui montrai ma poésie *Elégia* (Elégie). Plus tard il m'a mis en contact avec sa femme, Sophie TÖRÖK, plus exactement il me l'a présentée.

Mes rapports littéraires avec Lajos KASSÁK me semblent plus intéressants. Ses poésies m'intéressaient dès mon enfance. Un jour j'ai recensé un de ses livres, après quoi il m'a fait la surprise d'un exemplaire de son livre *Ajándék az asszonynak* (Cadeau pour la femme) qu'il m'a dédié sous son portrait par Lajos TIHANYI. Nos rapports duraient dès ce moment jusqu'à sa mort. J'ai reçu une série de spécimens où le ton de la dédicace devenait de plus en plus chaleureux. J'ai publié une bibliographie sur KASSÁK, dans la revue *Magyar Műhely*, à Paris, qui lui a fait plaisir; il m'a envoyé *A tölgyfa levelei* (Les feuilles du chêne) „avec mes meilleurs souvenirs pou l'ami de ma littérature".

Je n'ai pas connu personnellement Gábor OLÁH, mais je l'estimais beaucoup, parce que j'aimais sa poésie solitaire et opprimée. Je ne me suis mis en rapport avec lui qu'au début des années de trente. Je me suis chargé d'une conférence sur la nouvelle littérature hongroise d'alors. Je lui ai écrit une lettre où je demandais des matériaux. C'est à partir de ce moment que notre correspondance commença, il ne m'en reste que trois lettres. Je lui ai envoyé mon article de 1928 ce qui devait inspirer sa sympathie, parce qu'il m'a répondu le 25 octobre 1933: „ce n'est que László NÉMETH et vous qui donnent sur moi un tableau de synthése".

Magyarország az I. világháború előtti negyedszázad angol nyelvű kiadványaiban

JESZENSZKY GÉZA

„Mindig sokat lehet tanulni azoktól a külföldi megfigyelőktől, akik idegenként lépve közénk egy olyan gyermek friss szemével és kíváncsiságával írták le benyomásaikat népünk életéről, mint aki Meseországba látogat. Itt elsősorban a külföldi kritikára kell figyelnünk. . . . Még igazságtalan szavak esetében is értékelnünk kell azt az ösztönző erőt és kihívást, amit egy ilyen leírás bennünk kivált."[1] A századelejei Nagy-Britannia egyik nagy hatású kortársi elemzője ennyire fontosnak tekintette a külföldi megfigyelők véleményét. Vajon osztotta-e MASTERMAN nézetét a korabeli magyar társadalom, vagy akár a letűnt világra történelmi távlat birtokában visszatekintő utókor?

A következőkben a Magyarországról az 1890-es évektől a világháború kitöréséig angol nyelven megjelent munkák alapján azt próbálom felidézni, milyen lehetett akkoriban „hírünk a nagyvilágban", mire lett volna érdemes figyelni, és mi ezeknek az írásoknak a történelmi jelentősége.[2] Egy nyelvében elszigetelt kisebb nép esetében a világnyelveken közzétett publikációk hatása megsokszorozódik és a pillanatnyi véleményeken túlmenően befolyásolják a politikai-közéleti cselekvést is, amint ez az első világháborúban és utána is megmutatkozott. A vizsgált korszakban Magyarország aktuális politikai viszonyairól, történelméről, irodalmáról, látnivalóiról, gazdasági fejlődéséről angolul megjelenő számos kortársi értékelés és reflexió hatósugara már messze túllépte az angol nyelvterületet, hatásuk pedig bizonyos tekintetben még ma is meghatározó szerepű, különösen a történetírásban. Miközben APPONYI Sándor gyűjtötte és katalógusba foglalta a múlt hungarica-termését, a magyar vonatkozású irodalom olyan művekkel gyarapodott, amelyek kihatásukban fontosabbnak tekinthetők az Apponyi-

1. F. G. MASTERMAN: *The condition of England.* London, 1909, Methuen. 10. l.
2. A tárgyalt korszak külföldi véleményeivel Magyarországon eddig csak utalásszerűen foglalkoztak, de szisztematikus feldolgozásukra még kísérlet sem történt. Az egész Osztrák—Magyar Monarchia megítélésével egy igen vázlatos tanulmányban foglalkozik Jacques DROZ: *Österreich—Ungarn im Spiegel der öffentlichen Meinung Europas. In: Probleme der Franzisko-Josephinischen Zeit 1848—1916.* Hrsg. Friedrich Engel-Janosi und Helmut Rumple. München, 1967, Oldenbourg. 95—109. l. Az első világháború idején Nagy-Britanniában összecsapó nézetekkel részletesen, előzményeikkel pedig röviden foglalkozik Harry HANAK: *Great Britain and Austria—Hungary during the First World War: a study in the formation of public opinion.* London, 1962, Oxford University Press.

kollekció darabjainál. A korabeli más nyelvű — elsősorban francia[3] — munkák mellett jórészt néhány angol írásmű hatására változott meg külföldi hírünk: míg a XIX. század második felében a magyarság a szabadság és a liberalizmus középeurópai megtestesítőjeként élt Nyugat-Európa (ott is elsősorban Anglia) köztudatában, a világháború előestéjén már mind többen emlegették a magyarországi társadalom feudális jellegét, mind többen fedezték föl a demokrácia hiányát, a nemzetiségi és szociális elnyomást, és bírálták a rövidlátó sovinizmust. Tekintve, hogy e vádak nem voltak alaptalanok, tanulságos végigkövetni keletkezésüket, és általában megvizsgálni, hogyan tükröződtek a korabeli magyarországi viszonyok a kortársi idegen nyelvű irodalomban. E vizsgálat — véleményünk szerint — a tágabb értelemben vett hungarica-kutatások közé tartozik és azok tartalmi szféráját alkotja. Műfajilag talán tartalmi központú könyvtörténetnek is nevezhetnénk.

A Magyarországgal foglalkozó külföldi publikációk tudomásul vételének, regisztrálásának egyik alapvető eszköze a bibliográfiai nyilvántartás. Kurrens formában ez a múltban nem valósult meg, de a világháború előtti évtizedekre nézve utólag több jó összeállítás is született, így ma Gragger Róbert,[4] Teleki Pál,[5] Horváth Jenő, újabban pedig az angol Bridge[6] révén meglehetősen teljes képpel rendelkezünk a Magyarországról idegen nyelveken, illetve a Monarchia utolsó száz évéről az Egyesült Királyságban megjelent művekről. E munkák bibliográfiai feltárása és beszerzése előkészítője a legfontosabb mozzanatnak, a tartalmi „birtokbavételnek". Ez alatt értem a megjelent írások minél szélesebb körű ismeretét, értékelését, a bennük rejlő forrásanyag és tanulságok kiaknázását — amit Masterman is annyira hangsúlyozott.

A kívülálló friss látásmódja mellett az is jellemző, hogy miket tekintettek ezek a megfigyelők a legérdekesebb, legfontosabb vonásoknak. A tárgyalt időszak Magyarországánál a külföldieket érdeklő kulcskérdések a következők: a soknemzetiségű Osztrák—Magyar Monarchia elhelyezkedése Európa politikai erőviszonyainak rendszerében, az osztrák—magyar közjogi viszony, az angliaira emlékeztető magyar alkotmányos, politikai és parlamenti fejlődés, a nemzetiségek élete és helyzete, az 1867 utáni európai méretekben is rendkívüli gazdasági és szellemi fellendülés.

Ha nem csupán véleményekre, de a véleményeket kialakító tényezőkre is

3. Droz tanulmányában a franciaországi képre helyezi a hangsúlyt, de magyar vonatkozásban alig nyújt valamit. Lelkes István: *A magyar—francia barátság aranykora. 1879—1889.* Bp. 1932. műve úttörő vállalkozás, de megelőzi az itt tárgyalt kritikus korszakot. A századforduló nagyobb hatású francia szerzői (Ernest Denis, Louis Léger, Louis Eisenmann, B. Auerbach, André Chéradame stb.) a magyarokat a németek szövetségesének tekintették és velük szemben — összhangban a francia—orosz szövetséggel — a szlávokat, valamint a „latin rokon" románokat részesítették előnyben. E kor bőséges magyar vonatkozású francia irodalmát Tóth András gyűjtötte össze, akinek önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.
4. *Bibliographia Hungariae. Verzeichnis der 1861—1921 erschienen Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache.* Zgest: Berlin, Universität, Ungarisches Insitut. Band 1—4. Berlin—Leipzig, 1922—1929.
5. Paul Teleki: *The evolution of Hungary and its place in European history.* New York, 1923. Bibl.: 245—312. l.
6. F. R. Bridge: *The Habsburg Monarchy 1804—1918. Books and pamphlets published in the United Kingdom between* 1818 *and* 1967. *A critical bibliography.* London, 1968, School of Slavonic and East European Studies, University of London.

kíváncsiak vagyunk, akkor még az egyetlen országra koncentráló vizsgálatnak is ki kell terjednie a külföldi kiadványokra. Britannia esetében így elsősorban az Egyesült Államokban, esetleg más országokban angolul megjelent munkákra, de számításba kell venni a nagyobb figyelmet felkeltett francia és német írásokat is.

Az Atlanti-óceán két partja közötti intenzív könyvforgalom következtében a nagyobb kiadók termékei már ekkor is szinte a két angol nyelvű ország közös kultúrkincsének számítottak és eljutottak a Brit Birodalom szinte minden részébe, míg a széles körben olvasott angol időszaki folyóiratok révén a jelentősebb külföldi művek álláspontja is hatott az egész angolul olvasó közvéleményre.

A Magyarországon kiadott csekély számú angol nyelvű munka is bizonyíthatóan eleven hatóerőnek, hivatkozási forrásnak minősült, a hivatalos statisztikai és egyéb leíró-ismertető munkák mellett elsősorban az útikönyvek, de kisebb mértékben még a vitairatok, pamfletek is. A Magyarországon nyomott, külföldre szánt kiadványokon túlmenően egyes hazai szerzők Nagy-Britanniában, néha az Egyesült Államokban is jelentettek meg könyveket. E magyarországi eredetű írások általában a „hivatalos" véleményeket propagálták, így arra nézve szolgálnak értékes forrásul, hogy a magyar uralkodó osztályok mit akartak a külfölddel elhitetni, és erre milyen formákat választottak.

Az első világháború alatt és utána elterjedt az a vélemény, hogy a magyar kormányzat és a közös külügyminisztérium hibájából a háború előtti Magyarország terra incognita volt a külföld számára, ezért voltak forgalomban a legképtelenebb téveszmék az országról és a magyar népről, ez tette lehetővé a magyarság részére annyira kedvezőtlen trianoni szerződést. Felrótták a háború előtti kormányok bűnéül, hogy elhanyagolták a külföldön tért nyerő magyarellenes propagandával szembeni küzdelmet.[7] Látni fogjuk azonban, hogy sem a közvetlen propaganda, sem a külföldiek megnyerésén keresztül végzett népszerűsítés sem hiányzik a világháború előtti évek könyvterméséből, bár az igaz, hogy e tevékenység mind intenzitásában, mind hatékonyságában elmaradt a szerb és a román kormányzat és a magyarországi nem-magyar nemzetiségek hasonló erőfeszítéseitől, ráadásul pedig főként az egyre sovinisztább 48-as ellenzék (az 1905—1909-es koalíció) gondolkodásmódját tükrözte; ez pedig nem növelte hitelét.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő munkákon keresztül időbelileg kísérlem meg áttekinteni a Magyarország-kép alakulását, változását. Arra azonban nem vállalkozik ez a rövid dolgozat, hogy pótolja a szóban forgó munkák kritikus, tartalmi feltárását, a bennük rejlő forrásanyag politikai-történeti elemzését, keletkezési körülményeik és fogadtatásuk tisztázását — mindezt egy készülő részletes monográfia kívánja elvégezni. Itt csupán egy forráscsoport bemutatása a cél, annak az illusztrálása, hogy mi a Magyarországról szóló idegen nyelvű művek nyilvántartásának, beszerzésének és feldolgozásának egyik fontos funkciója, mi a jelentősége a nemzeti önismeret szempontjából.

E feladatokból következik az is, hogy nem törekedtem a bibliográfiai teljességre, vagyis a tárgyalt időszakban angolul megjelent valamennyi magyar vonatkozású könyv felsorolására. Viszont néhány csak bibliográfiai adatként

7. Révay Mór József: *Jókai és a magyar ügy a külföldön*. Bp. 1925. (Felolvasás a Külügyi Társaságban) 2. l.
Vö. Balogh József: *A nemzeti önismeret eszközei*. = *Magyar Csillag*. 1943. nov. II. 616—620. l. és a lapban 1943. őszén—1944. tavaszán megjelent hozzászólások.

ismert, de fel nem lelt munkától eltekintve valamennyi olyan írásra kitértem, amely témájánál, szerzőjénél, olvasottságánál fogva érdekes lehet a magyarságkép számára. Kivételt képez a pillanatnyi közvélemény-formálásban a könyveket meghaladó jelentőségű forrás, a sajtó: néhány utalástól eltekintve ennek vizsgálata semmiképp sem fért volna bele e dolgozat és a hozzá kapcsolódó kutatás kereteibe

*

Az 1890-es évek Nagy-Britanniájában a magyarságról, „a kelet angoljáról"[8] alkotott képet még az apáknak a szabadságharcról és Kossuthról kialakított véleménye határozta meg, s az iskolázott rétegekben ez még párosult a két ország alkotmányfejlődése hasonlóságát valló nézetekkel. „Anglián kívül nincs még egy ország, amely az alkotmányos fejlődés terén ilyen megszakítatlan folytonossággal rendelkezik. Anglia mellett csak itt érvényesült az a kormányzati forma, amelyben a monarchikus, az arisztokratikus és a demokratikus elemek egyensúlya — minden ingadozás ellenére — véglegesen sosem borult fel" — írja a Tauchnitz-kiadásban is megjelent művében Sidney Whitman.[9] Pedig a szerző nem volt egyfajta romantikus idealizáló, hiszen észrevette a magyar nemzeti érzés kialakuló túlzásait is, „az országuknak túlzott fontosságot tulajdonító nemzeti beképzeltséget".[10] Egészében véve azonban nagy elismeréssel adózik az 1867 utáni 25 év fejlődésének, meg van elégedve a kialakult parlamentarizmussal, a választási rendszerrel, s hazai tapasztalatai fényében még a parlamenti „váltógazdaság" hiányát is előnynek tekinti. Ez az elismerő szemlélet jellemezte mind az *Encyclopaedia Britannica* kurrens (9.) kiadását, ahol a „Hungary" cikk szerzője a British Museum magyar szakértője, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, E. D. Butler volt, mind pedig a *Chamber's Encyclopaedia* 1890-es kiadását.[11] A Londonban élő magyar Felbermann Lajos két kiadást is megért népszerűsítő-országismertető munkája[12] viszont furcsa keveréke a talán őszinte, de nevetségesen naív nemzeti büszkeségnek (pl. a Kárpátok szebb az Alpoknál, az Alföld más országok síkságainál), a hamisításig menő sovinizmusnak (a magyar paraszt művelt és bátor, míg a nemzetiségiek tudatlanok és gyávák) és a torz dinasztikus hűségnek („Őfelsége kétségkívül megakadályozta volna Magyarország sokezer bátor fia vérének kiontását [t. i. 1848—49-ben], ha lett volna erre alkalma", de környezete eltitkolta előle a valódi tényeket).

Az Egyesült Államokban a szabadságharc mellett „Lincoln magyar hősei", a polgárháborúban részt vett magyar önkéntesek is hozzájárultak a magyarság iránti rokonszenv kialakításához.[13] A Kossuth halála kapcsán megjelent könyvek

8. Sidney Whitman: *The realm of the Habsburgs*. London, 1893, Heineman. 287 l. Az idézet a lipcsei Tauchnitz-kiadás 54. lapról.
9. Uo. A 62. l.-on a *Magna Carta* és az *Aranybulla* közötti párhuzamot részletezi.
10. Uo. 55. l.
11. *Hungary. Chamber's Encyclopaedia*. London, 1890. Vol. 5., 5—9. l.
12. Louis Felbermann: *Hungary and its people*. London, [1892], Griffith, Farran. 2nd ed. with suppl. London, [1893]. — Az 1900-as párizsi világkiállítás magyar részlegéről írott ismertetésében (*Hungary at the Paris Exhibition*. London, [1900]) a szerző hirdeti, hogy készül műve 3. kiadása is, de ennek nincs nyoma.
13. Eugene Pivány: *Hungarians in the American Civil War*. Cleveland, 1913. 61 l. — Edmund Vasváry: *Lincoln's Hungarian heroes. The participation of Hungarians in the American Civil War* 1861—65. Washington, 1939, The Hungarian Reformed Federation of America.

is ezt a tradíciót folytatták.[14] Viszont 1896-os, sokat idézett kézikönyvében a Harvard egyetem jogász professzora, L. LOWELL[15], bár fontosnak találja a *Magna Carta* és az *Aranybulla* összehasonlító vizsgálatának szükségességét, a magyar politikai viszonyok ismertetésénél prominens helyet biztosít a nemzetiségi kérdésnek, a beolvasztást célzó törekvéseknek és intézkedéseknek. LOWELL másodkézből származó(főként osztrák munkákon alapuló) ismeretei azonban nem voltak eléggé alaposak ahhoz, hogy ne kövessen el néhány feltűnő tévedést és hogy észrevehetően megváltoztassa a közhangulatot.

A millenium kapcsán a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, JEKELFALUSSY József szerkesztésében angolul is megjelent egy terjedelmes tanulmánykötet az ország korabeli állapotáról, részletes képet adva a földrajzról, történelemről, szellemi életről, kereskedelemről, iparról stb.[16] Nem csodálkozhatunk, hogy a kötet az eredményeket, a kedvező vonásokat hangsúlyozza, hangneme azonban egészében véve tárgyilagosnak mondható. A nemzetiségek kérdésében elfoglalt álláspontja egyben jellemzője a külföld felé egészen a világháborúig folytatott érvelésmódnak: a nemzetiségek létét és arányát nemhogy leplezni próbálná, de az ország külön színfoltjának tekinti, ami egyúttal bizonyítja a múltban követett méltányos politikát, ugyanakkor hangsúlyozza a magyar elem történeti érdemeit, műveltségi fölényét és a többi nemzetiségét jóval meghaladó növekedési arányát — ezzel a külföldi olvasó előtt az asszimilációs célokat mintegy beismerve. A politikai propaganda-célok jóval szembeötlőbbek, az érvelés pedig helyenként egyenesen nevetséges a Singer és Wolfner cég kiadásában 1896-ban megjelent magyarországi útikönyvben.[17] A kiadvány hangsúlyozza, hogy Magyarország nem része Ausztriának, hanem külön állam, tehát a két ország viszonya nem hasonlítható a Nagy-Britannia és Írország közötti kapcsolathoz. A nemzetiségek fennmaradását a liberális magyar állam gondoskodásának tulajdonítja, de politikailag és kulturálisan nem tartja őket versenyképesnek a magyar elemmel. Elégedetlenségüket cáfolva a magyar államvezetés jámbor óhajait adja a nemzetiségek szájába: „Ők maguk is csak megvetéssel tekintenek arra a szélsőséges irányzatra, amely számukra külön államot szeretne teremteni az államban. Az idegen nemzetiségűek józanabb és nagyobb csoportja magyarnak tekinti magát, függetlenül az eltérő nyelvtől, és a közös haza iránti szeretetüket azzal demonstrálják, hogy szívesen taníttatják gyermekeiket magyarul . . . Ők tudják a legjobban, hogy egyénileg teljes egyenjogúságot élveznek, és helytelen törekvés volna részükről külön politikai pártokat alakítani." Sok nemzetiségi családban a gyermekek már magyarul válaszolnak a szülőknek és a legközelebbi nemzetiségi statisztikában ez már meg is fog mutatkozni.[18]

Ezeket a mosolyognivalóan naív illúziókat a sajtó mellett az iskolák is táplálták, és így Magyarországon igen sokan el is hitték — de a külföld megnyugta-

14. *In memoriam Louis Kossuth. At Memorial Hall in the City of St. Louis.* St. Louis, 1894. — Wilhelm LOEW: *Louis Kossuth.* New York, 1894. — John Basset MOORE: *Kossuth.* New York, 1895.
15. A. Lawrence LOWELL: *Governments and parties in Continental Europe.* Vol. 1—2. London—Bombay, 1896, Longmans. 377, 455 l.
16. Joseph de JEKELFALUSSY: *The Millenium of Hungary and its people.* Ed. by — —. Bp. 1897. 672 l.
17. *Hungary. Budapest.* Bp. 1896, Hungaria. VIII, 352 l. (Singer-Wolfner's handbooks for travellers).
18. Uo. 11—12. l.

tására vagy megnyerésére nem volt éppen a legszerencsésebb módszer. A könyv második, 1903-as kiadásában, melyet GYŐRY Ilona írónő angol férje, Charles GINEVER dolgozott át,[19] a fent idézett rész már sokban módosult, bár a változás inkább csak a szavakat érintette, nem pedig a szemléletet: „Nem-magyar polgártársaink nagyobbik része ‚nem-magyar ajkú magyar (Hungarian) állampolgár'-nak nevezi magát. Nem vonhatják kétségbe a magyar (Hungarian) nép nemzeti jellegét, amelynek földjét a magyar népfaj hódította meg és őrizte ezer éven át. Ez a nép a többi nép legjobbjait mindig magába olvasztotta, politikai szellemének és katonai tulajdonságainak jegyeit rányomta a Magyar Államra, a közös történelmi tradíciók zászlóvivője, a szellemi haladás támogatója és a gazdasági tevékenység hajtóereje volt. A többi népfaj többsége viszont bevándorlók leszármazottja, akiket a hagyományos magyar vendégszeretet fogadott. Ilyen körülmények között a mai Magyarország számos, sajátos vonásait megőrző nemzetiségével egy élő etnográfiai múzeumnak is tekinthető."[20]

Nemcsak azért idéztük ilyen hosszan az útikönyv szavait, mert jellemzőek a korabeli eltorzult gondolkodásra, de feltehető szélesebb olvasottságuk miatt is. Habár szinte lehetetlen egy könyv hatását egzakt módon mérni, mégis valószínű, hogy egy alapos, tudományos igényű munkánál, de még a terjengősebb publicisztikánál is több olvasója, illetve használója akadt Singerék könyvének az angol utazgatók és „karosszékben utazók" körében. A hagyományos Baedeker-útikönyv angol nyelvű kiadása természetesen nem állt a magyar állameszme szolgálatába, de a régi nagyosztrák, birodalmi szemléletről, amit még az 1900-as kiadás is megőrzött címében,[21] 1905-re áttért a közjogi viszonyt pontosabban tükröző formára.[22]

A századforduló idején Magyarországon megerősödő függetlenségi, illetve radikalizálódó közjogi törekvések[23] egyelőre még nem váltottak ki különösebb reakciót Angliában. A korábbi érzelmek jellemzik Robert BROWNING egy távoli rokona, a 23 éves Ellen BROWNING két kiadást is megért utazási beszámolóját[24] „erről a rendkívül érdekes országról". Habár nem kíván versenyezni FELBERMAN úr „hazafias kompilációjával" és nem hallgatja el egy-két kellemetlen tapasztalatát, egészében véve igen kedvező képet fest a magyarokról, „ahol a legtöbb ember származásától függetlenül gentleman." Ezidőtájt még a rokonszenv erősödésének is vannak jelei: egymás után jelentek meg angolul JÓKAI regényei (némelyik 5—6 kiadásban is),[25] a Londonban élő REICH Emil megírta az angol

19. *Hungary. Budapest.* 2nd ed. Rev. by Charles GINEVER. Bp. 1903. 246 l.
20. Uo. 20. l.
21. Karl BAEDEKER: *Austria, including Hungary, Transylvania, Dalmatia and Bosnia. Handbook for travellers.* 9. rev. and augm. ed. Leipsic—London—New York, 1900. XVI, 479 l.
22. Az újabb kiadásban Magyarország előlépett, Erdély pedig beolvadt az anyaországba. Karl BAEDEKER: *Austria—Hungary, including Dalmatia and Bosnia.* 10. ed. rev. and augm. Leipzig, 1905. XVIII, 468 l.
23. A kiéleződő belpolitikai harcok legalaposabb feldolgozása DOLMÁNYOS István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből. (1901—1904.) Bp. 1963.
24. H. Ellen BROWNING: *A girl's wanderings in Hungary.* London etc. 1896, Longmans. XII. 332 l. 2nd ed. 1897. XVI, 332 l.
25. RÉVAY Mór János: *Jókai a külföld irodalmában.* = *Magyar Bibliográfiai Szemle.* 1925. 1—2. sz.

közönség számára a magyar irodalom történetét,[26] az emigrációban neves orvossá lett DUKA Tivadar GÖRGEY ügyét védte angolul,[27] a hivatalos körök pedig jóleső érzéssel nyugtázták a magyar kormánynak a búr háborúban tanúsított angolbarát megnyilatkozásait.[28] Amerikában is élt még a Kossuth-kultusz,[29] s ennek érdekes hajtása J. S. ABBOTT 1854-ben írt Ausztria-történetének 1902-ben megjelent 4. kiadása a W. C. LAY által a századfordulóig megírt kiegészítéssel.[30] Ellentétben a Magyarországgal foglalkozó többi munkával, LAY nemcsak „48" ismertetésében áll KOSSUTH pártján, de „67"-et is következetesen KOSSUTH szellemében ítéli el. A Monarchiát puskaporral teli hordónak tekinti, ami egy szikrától is felrobbanhat. A jövőre nézve a Németország és Oroszország részéről történő felosztást tartja a legvalószínűbbnek.

1903-ban jelent meg Londonban és New Yorkban F. H. E. PALMER munkája az ausztriai és magyarországi mindennapi életről.[31] Tekintve, hogy a következő években számos munka hivatkozott rá, hogy a szerző irodalmi tájékozódását helyszíni utazással is elmélyítette, s a politikai és társadalmi viszonyokat hosszasan tárgyalja, érdemes a benne kifejtett nézeteket részletesebben is ismertetni. A munkában a fő hangsúlyt a soknemzetiségű jelleg kapja, s bár helyenként ezt el is túlozza (pl. az egyes városok belső életében is domináns szerepet tulajdonít a külön negyedekben elkülönülő nemzetiségek ellentéteinek, ami pedig Magyarországon ekkor már gyors ütemben eltűnő vonás volt), mégis igazat kell adnunk alapvető megállapításának: a nemzetiségek önálló patriotizmusa „sokkal erősebb érzelem, mint a Birodalom egészéhez kapcsolódó hazafiság."[32] A Monarchia két feléről megállapítja, hogy szinte teljesen önálló két államot alkotnak", de a magyar rész kohézióját tartja erősebbnek, mert itt szerinte kevésbé érvényesül a külső elemek zavaró befolyása, vonzereje. Az egyes népeket sorra véve a magyar vidéki élet leírásában inkább a pár évtizeddel korábbi nemesi birtokosi életformára ismerünk rá, bár a szerző hangsúlyozza, hogy a mai táblabírák (értve alatta az egész gentry-t) különböznek a „Jókai regényeiben leírt törvényt nem ismerő osztálytól". A többi nemzetiség esetében a népszokások mellett a politikai irányzatokra is kitér. A szláv népek közötti ellentétek következtében a pánszlávizmust csak az értelmiségiek szentimentális irányzatának tekinti, és általában döntőnek

26. Emil REICH: *Hungarian literature. An historical and critical survey.* London, 1898, Jarrold and Son. 272 l. Amerikai kiadása Boston, 1898.
27. Theodore DUKA: *Kossuth and Görgei.* Recollections of a stormy period. An historical essay. Based on the Hungarian work of Peter Busbach Egy viharos emberöltő. Hertford, 1898. 98 l.
28. LANSDOWNE külügyminiszter külön levélben köszönte meg a Monarchia nagykövetének SZÉLL Kálmán angolpárti parlamenti beszédét. Public Record Office (London), Foreign Office (továbbiakban PRO FO) 800/117. Lansdowne to Count Deym. Private, 1901. XII. 17.
29. Elizabeth WORMLEY LATIMER KOSSUTHOT „a XIX. század talán legfényesebb üstökösé"-nek nevezi. (*Italy in the nineteenth century and the making of Austria—Hungary and Germany.* 2nd. ed. Chicago, 1897.) —Hasonló szellemben ír Wm. Roscoe THAYER: *Throne makers.* Boston, 1899, Houghton and Mifflin. 79—114. l. és a születése 100. évfordulóját ünneplő kötet: *Louis Kossuth. As he was known to his contemporaries.* Pittsburgh, 1902.
30. John Stevens ABBOT: *Austria.* Its rise and present power. 4th ed. with a supplementary chapter of recent events by Wilfred C. Lay. New York, 1902. Collier and Son. 586 l.
31. Francis H. E. PALMER: *Austro—Hungarian life in town and country.* London, 1903, Newnes. X, 250 l. illetve New York, 1903. VI, 301 l.
32. Uo. (londoni kiadás) 3. l.

tartja a nemzeti (szerb—horvát, szász—román—magyar) ellenszenvet: „Az osztrák—magyar élet egyik legkülönösebb vonása, hogy a Dualista Monarchiában nincs egyetlen nép sem, amelyre a többi ne tekintene haraggal, félelemmel, ellenszenvvel vagy megvetéssel."[33] A magyar városi életről szólva említi a kontinensen egyedülálló angolbarátságot, de ez nem teszi vakká az élesedő társadalmi ellentétekkel szemben, és megváltoztatandónak tartja a munkásság nehéz sorsát. A politikai életben az alapot, a dualizmust jónak tekinti, a magyarokban bástyát lát a porosz terjeszkedéssel szemben, de „a mindkét parlamentben gyakran előforduló szégyenteljes jelenetek végül az egész Monarchiában le fogják járatni a parlamenti kormányzatot, ha nem vezetnek be hatásosabb fegyelmi rendszabályokat."[34] A néhány év múlva kibontakozó tömegmozgalom fényében érdekes, hogy PALMER a magyarországi választójogot eléggé demokratikusnak tekinti: „Csak igen alacsony cenzus érvényesül mind a városi, mind a vidéki kerületekben. A magyar választók még azt a kétséges előnyt is élvezik, hogy húsz éves korukban elnyerik a választójogot, szemben az ausztriai 24 éves korhatárral."[35] Részletesen ír a szellemi életről is, a magyar nyelv fejlődéséről, találóan állítva azt szembe a román nyelvújítással: „A románok jelenleg épp annyira igyekeznek nyelvükben meghonosítani a latin szavakat, mint amennyire a magyarok e szavakat kiűzik a sajátjukból."[36] Végkövetkeztetése eléggé pesszimista: „A nemzeti élet majd minden tényezője — a politika, a vallás, a nyelv, az irodalom, vagy a faji érzés — kifejezetten bomlasztó tényezőt képvisel, míg szinte egyedül a jelenlegi császár iránti személyes lojalitás és az Oroszország és Németország általi elnyeletés veszélye jelenti az egyesítő köteléket." Ez azonban nem elegendő alap Európa békéjének egy ennyire fontos tényezőjénél, mert nem lehet tudni, milyenek lesznek FERENC JÓZSEF utódai.[37] Az uralkodó összetartó szerepének nem is egészen indokolatlan hangsúlyozása egyébként megtalálható a legtöbb ekkortájt megjelenő munkában.[38]

PALMERral ellentétben a szabadságharc nagy jelentőségét és KOSSUTH tisztelteét a Monarchia optimista megítélésével párosította Európa XIX. századi fejlődését megrajzoló könyvében REICH Emil.[39] Munkája londoni szabadegyetemi előadásaiból nőtt ki, és abban a tudatban prezentálta, hogy „Nagy-Britanniában egy magyar mindig számíthat a rokonszenvre."[40]

Rendkívüli felületessége ellenére meg kell említeni az amerikai F. Berkeley SMITH útleírását,[41] amely a Magyarországban és fővárosában a barbár keletet látó divatos nyugat-európai nézetekkel kíván szembeszállni, és Budapest fejlettségét, gazdag szórakozási lehetőségeit, különleges látványosságait hangsúlyozza.

Az 1903—1904-es évek az osztrák—magyar viszony kiéleződését hozták a hadsereg kérdésében, az 1905. januári választásokon pedig a házszabálymódosítás

33. Uo. 97. l.
34. Uo. 186. l.
35. Uo. 187. l.
36. Uo. 242. l.
37. Uo. 247. l.
38. Ezt a véleményt fejezi ki munkája címével az amerikai Marguerite C. Cunliffe OWEN: *A keystone of Empire, Francis Joseph of Austria.* London—New York, 1904. V, 321 l.
39. Emil REICH: *Foundations of modern Europe.* London, 1904. VIII, 262 l.
40. Uo. VII. l.
41. F. Berkeley SMITH: *Budapest, the city of the Magyars.* New York, 1903, Pott. XII, 292 l. ill. London, Fisher Unwin.

kérdésében vereséget szenvedett a kiegyezés változatlan fenntartását képviselő szabadelvű párt. A Monarchiával mint egésszel rokonszenvező, illetve azt politikai szempontból szükséges tényezőnek tekintő britek véleménye a bekövetkező alkotmányos válság kérdésében megoszlott: az elhúzódó krízist szinte kivétel nélkül igen károsnak tartották a dualista állam nemzetközi tekintélye és jövője szempontjából, de a hagyományosan magyarbarát személyek általában hajlottak a koalíció, elsősorban a Függetlenségi Párt érveinek és céljainak bizonyos mértékű méltánylására. Sokat számított azonban, hogy a befolyásos és a brit külügyminisztériumban is nagy tekintéllyel bíró *Times* Bécsben székelő tudósítója, Wickham STEED rendszeresen rámutatott a koalíció programjának és magatartásának számos vitatható, támadható pontjára,[42] bár egyelőre tartózkodott a koalícióval való nyílt szembefordulástól, és inkább a mielőbbi hivatalbalépésre bíztatta KOSSUTHékat. A *Times* kritikája kényelmetlenül érintette az „alkotmányos harcát" vívó koalíciót, mert annak függetlenségi szárnya előszeretettel tekintette magát 48 és KOSSUTH örökösének, s remélte a szabadságharc alatt és utána kapott erkölcsi támogatás angliai újjáéledését. Ennek elősegítésére APPONYI, KOSSUTH F., MAILÁTH József, ESTERHÁZY Móric és mások leveleket írtak az angol lapoknak, cikkeket helyeztek el az angol folyóiratokban, és angol nyelvű pamfletekben is kifejtették álláspontjukat. A várt rokonszenv alapját „a két ős-alkotmány", a *Magna Carta* és az *Aranybulla* hasonlóságában, valamint a két ország alkotmányfejlődése közötti párhuzamban vélték fellelni. Maga az ötlet nem volt új, a XIX. században, főként a szabadságharc után mindkét részről gyakran hivatkoztak a hasonlóságra, 1904-ben pedig tudományos igényű jogtörténeti munka is jelent meg angolul a két neves oklevél viszonyáról HANTOS Elemér tollából.[43] Ebben idealizálva írja le a két dokumentumot („a két ősi, történelmi alkotmány első fejezetei" — VIII. l.), rámutat hasonló és eltérő vonásaikra, sőt még a két ország XIX. századi történetében is lát némi párhuzamot. HANTOS elemzése az akkoriban még Nagy-Britanniában is általánosan elfogadott — azóta kétségbe vont — nézeten alapult, mely szerint az angol parlamentarizmus és polgári szabadság gyökereit a *Magna Cartá*ban lehet megtalálni. A koalíció politikusai komolyan remélték, hogy e történeti érvek is hozzá fognak járulni a dinasztiával szemben folytatott küzdelmükben Britanniától remélt politikai támogatás megszerzéséhez.

Érdekes módon a másik oldalon az írek látták helyzetüket hasonlónak Magyarország és Ausztria viszonyához. Arthur GRIFFITH, az ír mozgalom egyik jelentékeny vezetője könyvet is írt Magyarország politikai emancipációjának lefolyásáról[44] és Írország célját az osztrák—magyar viszonyhoz hasonló rendezés kivívásában jelölte meg.

A függetlenségi szellemű magyar propaganda egyik első terméke az akkoriban

42. Ez a dolgozat nem foglalkozik a brit sajtóvéleményekkel. A *Times*, illetve STEED és a magyarországi 1904—06-os politikai válság kérdéséről l. készülő tanulmányomat. STEED és a Foreign Office kapcsolatára l. F. R. BRIDGE: *Great Britain and Austria—Hungary* 1906—1914: *a diplomatic history*. London, 1972, Weidenfeld and Nicolson. 31—32. l.
43. Elemér HANTOS: *The Magna Carta of the English and of the Hungarian Constitution*. London, 1904, Kegan Paul, 209 l. — A köztudatba is annyira átment a hasonlóság gondolata, hogy KORNAI István verset is írt *A két ős-alkotmány*ról. = *Nemzeti küzdelem*. Bp. 1910. 122—123. l.
44. Arthur GRIFFITH: *The resurrection of Hungary: a parallel for Ireland*. Dublin, 1918.

ismét ellenzéki APPONYI Albert 1904-ben St. Louisban az osztrák—magyar közjogi viszonyról tartott előadásának Londonban történő megjelentetése volt.[45] A királlyal megegyezni nem tudó, így kormányalakítást nem vállaló koalíciós pártok programját és az eredménytelen tárgyalások koalíciós nézőpontú előadását a budapesti angol tanszék előadója, Arthur YOLLAND tárta pamfletjében[46] az angol közvélemény elé.

1903 decemberétől kéthetente gazdagon illusztrált angol nyelvű lap jelent meg GOLONYA Jenő szerkesztésében *Hungary* címmel. Ez természetesen pártfölötti jellegű volt, de határozottan a „nemzeti" irányzattal rokonszenvezett, és sok írást közölt a koalíciós vezérek vagy híveik tollából. Volt emellett hasznos tájékoztató funkciója is, ismertette az ország természeti szépségeit, szellemi életét és gazdasági eredményeit — természetesen az uralkodó osztály szempontjaival azonosulva. Látszólag ugyancsak a pártpolitikától független tájékoztatás volt a célja DARÁNYI Ignác volt — és leendő — földművelésügyi miniszternek a magyar mezőgazdaság helyzetéről készített beszámolójának angol kiadásával,[47] bár a munkában erősen az agrárius szemlélet dominált. A fordító GYÖRGY Endre bevezetőjében arról próbálta meggyőzni a *laissez faire* angol híveit, hogy a szabad intézményeit 1222-ig visszavezető Magyarországon a mezőgazdaságban valóban szükség van az állami beavatkozásra.

A függetlenségi szellemmel rokonszenvező, de a koalíciós sovinizmustól és torzításoktól távol álló RIEDL Frigyes az Akadémia támogatásával kifejezetten az angol közönség számára írta meg a magyar irodalom történetét.[48] E munka időtálló voltát jelzi, hogy 1970-ben újból kiadásra került.

Az 1906 áprilisában titkos paktummal kormányra kerülő koalíció megnövekedett lehetőségei birtokában további erőfeszítéseket tett, hogy a brit közvéleményt Ausztriával és FERENC JÓZSEFfel szemben maga mögé állítsa. Ennek érdekében hívta meg magyarországi látogatásra a Nagy-Britanniában 1905-ben kormányra került liberális párt egyik csoportját, az Eighty Clubot a Függetlenségi és 48-as Pártkör. A klub 28 tagjából (köztük 12 parlamenti képviselőből) és kísérőikből álló küldöttség 1906 szeptemberében érkezett Magyarországra. Nagy reverenciával fogadták őket, körbeutaztatták velük az országot, közös tanácskozást rendeztek a munkaügyi törvényhozásról, a banketteken pedig mindkét oldalról gyönyörű szónoklatok hangzottak el a két alkotmány hasonlóságáról és a kölcsönös rokonszenvről. Maga a látogatás nem bírt különösebb politikai jelentőséggel, hiszen az Eighty Club nem volt az angol kormánypárt hivatalos képviselője, és mind a *Times*, mind a Foreign Office rosszalással tekintett az egész

45. Albert APPONYI: *The juridical nature of the relations between Austria and Hungary.* London, 1904, Boyle-Watchurst. 24 l. 2nd ed. Bp. 1907, St. Stephens Print 33. l.
46. Arthur YOLLAND: *The Hungarian Diet of* 1905. Comp. by — —. Bp. 1905, Franklin. 32 l. — YOLLAND elsősorban az irodalommal foglalkozott és mindkét irányban értékes közvetítői tevékenységet töltött be, angolul PETŐFIről, magyarul SHELLEYről, DICKENSről stb. közölt tanulmányokat. Mint szótárszerkesztő és számos sportág hazai meghonosítója ugyancsak jelentős ápolója és ösztönzője volt az angol—magyar kulturális kapcsolatoknak.
47. Ignatius DARÁNYI: *The state and agriculture in Hungary.* Report of the Minister of Agriculture — — on his agricultural administration during the years 1896—1903. Transl. by Andrew György. London, 1905, Macmillan. XXII, 264 l.
48. Frederick RIEDL: *A history of Hungarian literature.* Intr. by C. Hagberg Wright, transl. by C. A. and I. Ginever. London, 1906, Heinemann. VII, 293 l.

ügyre,[49] de a tapasztaltakról beszámoló könyv[50] már kifejezetten a látogatókkal és a vendéglátókkal szembeni brit kritika ellen és a meghívók népszerűsítése érdekében született meg.

Ha a koalíció egyeseket meg is tudott nyerni, de magát a tradicionális magyarbarát irányzatot nehéz dilemma elé állította. Az uralkodóval szembeforduló, a Monarchia egységét és erejét veszélyeztető Magyarország jóval kevesebb angol barátra számíthatott, mint a dualizmust változatlanul fenntartó és annak kereteivel megelégedő Magyarország — ez az európai hatalmi erőviszonyok tradicionális angol felfogásából következett. Ezért húzódoztak a válság idején még a régi magyarbarátok is attól, hogy bármelyik oldal mellett elkötelezzék magukat, és bár az 1906-os rendezés általános megkönnyebbülést keltett, a magyar politikai bölcsességbe vetett bizalom 1905 után megrendült.

A magyar magatartást 1904-ig igenlő, de a válság kérdésében bizonytalan álláspont jelentkezik a COLQUHOUN házaspár részletes Monarchia-ismertető könyvében,[51] ami a következő években gyakori forrásmunkája volt a Magyarországgal vagy a Monarchiával ismerkedőknek, míg a problematikus kérdések teljes negligálása jellemezte a dinasztia iránt szuperlojális, ugyanakkor naívan soviniszta FELBERMANN Lajos által FERENC JÓZSEF királlyá koronázásának 40. évfordulójára kiadott albumot.[52] Ebben az angol uralkodóház magyar rokonságát jelképező Duke of TECKtől kezdve DUKA Tivadarig írók, művészek, közéleti személyiségek, politikusok levelekben és fényképekkel tisztelegnek és hódolnak Magyarország, illetve uralkodója előtt. E kiadvány ellenére a Habsburgok európai hivatását axiómaként valló angol politika már nem tekintette a magyar országrészt a birodalom erős oszlopának, sőt a támaszt egyre többen a számbeli majoritást alkotó és általában homogén érzelműnek és tudatúnak tartott szlávságban vélték felfedezni. Erre sarkallta őket a brit politikát Németország részéről fenyegető veszély mind általánosabb realizálása is, mivel Magyarország BISMARCK és ANDRÁSSY óta a német szövetség hívének és fő támaszának tűnt, míg a szlávokban a németellenesség garanciáját látták, akiknek a Monarchián belüli politikai súlyának növekedése ezért kívánatos. Áttételesen ezek a megfontolások, nem pedig a magyar nemzetiségi politika eredményezte, hogy a koalíciós korszak

49. STEED londoni főnökének írt levelében panaszkodott az angolok „méltatlan" magatartására és rendkívül magasnak tartotta a magyar kormány által a látogatásra fordított összeget. Steed to Chirol, 1906. X. 17. Archives of The Times, Printing House Square Papers (London) (továbbiakban PHS Papers). Ezúton is köszönetemet fejezem ki RHEES-MOGG úrnak, a *Times* főszerkesztőjének és Gordon PHILLIPS úrnak, a *Times* levéltárosának, amiért használhattam H. W. STEED iratait. — A külügyminisztérium nehezteléséré l. GOSCHEN bécsi nagykövet levelét HARDINGE állandó külügyminiszterhelyetteshez: Goschen to Hardinge, 1906. X. 8. PRO FO 800/40 Grey Papers; továbbá a brit miniszterelnök levelét GREY különgyminiszterhez: Campbell-Bannerman to Grey, 1906. X. 14., copy, PRO FO 800/40 Grey Papers. Vö. BRIDGE i. m. 26.l., aki további levéltári hivatkozások alapján ismerteti a látogatás visszhangját.

50. *Hungary, its peoples, places and politics. The visit of the Eighty Club in* 1906. London, 1907, Fisher Unwin. 421, 9 l., (A növendéknapló szerint csak 1950-ben került az OSZK-ba!)

51. Archibald Ross and Ethel COLQUHOUN: *The whirlpool of Europe. Austria—Hungary and the Habsburgs*. London, 1907, XVI, 349 l. — MARCZALI Henrik külön cikkben foglalkozott e munkával. = *Budapesti Szemle*. 373. sz. 1908. jan. 1—17. l.

52. *British tribute to Hungary and its King on the occassion of the* 40*th anniversary of the coronation of Francis Joseph I as Apostolic King of Hungary*. Ed. and publ. by Louis FELBERMAN. London, 1907, 36 l.

fordulópontnak tekinthető Magyarország britanniai megítélésében, s ettől kezdve a kritikai hangok egyre erősebbekké válnak. YOLLAND 1907-es füzetében[53] már e kritikákkal szemben próbálja megvédeni a függetlenségi álláspontot, meglehetősen szerencsétlenül megválasztott érvekkel, elsősorban a tekintélyes hetilap, a *Spectator* hasábjain a magyarországi viszonyokat élesen bíráló SCOTUS VIATOR diszkreditálására törekszik.

SCOTUS VIATOR már 1908 végén nyilvánosan felfedte kilétét, miután a magyar sajtóban a legkülönbözőbb képtelen feltevések jelentek meg személyével kapcsolatban, de a két világháború között keletkező magyar politikai irodalomba és némileg a közgondolkodásba is fiatalkori írói nevén került be, mint kétes egzisztenciáját álnév mögé rejtő megvásárolt agitátor. Pedig a skót származására romantikus lelkesedéssel büszke Robert William SETON-WATSON 1905 novemberében még mint a magyar liberális tradíciók híve és a koalíció ügyének szenvedélyes szószólója érkezett Bécsbe, de 1906 tavaszán tett magyarországi utazásai és a koalíciós politikusokkal való találkozásai fokozódó mértékben szembefordították korábbi nézeteivel, a nemzetiségi vezetők pedig sikerrel győzték meg ügyük helyességéről.[54] Vallásos, moralista liberalizmusa őszintén átérzett szenvedélyességgel párosult és ez a hangnem fölöttébb alkalmas volt a brit közönség megnyerésére. A magyar belpolitikának, nemzetiségi politikának korábban is voltak — főként német és francia — bírálói, de joggal állapítja meg PÉTER László: „Egyetlen kritikus sem érte el annak a hatásnak a töredékét sem, amit az ő munkái gyakoroltak Nyugat-Európa közvéleményére ... Ez [a befolyás] visszahatott a magyarországi helyzetre, bátorította a nemzetiségek vezetőit, míg a magyar hivatalos köröket még erőteljesebb intézkedésekre késztette. Ezért 1907 vízválasztót jelent mind a magyarokról külföldön kialakított kép megváltoztatásában, mind az országon belül kialakuló növekvő feszültség terén."[55]

STEED és SETON-WATSON tevékenységét hasonlóan ítéli meg Közép-Európa kiemelkedő brit szakértője, C. A. MACARTNEY is: 1908 után „megváltozott a Monarchia nemzeti problémáival kapcsolatban a brit közvélemény magatartása ... Steed és Seton-Watson csak egyének voltak, ekkoriban nem is beszélhetünk a Monarchiával kapcsolatban általánosan elfogadott brit véleményről. Továbbra is jelentek meg meglehetősen barátságos nézetek, de e két ember ítélete már ekkor is kivételesen sokat számított, később pedig — mint látni fogjuk — olyan

53. A. B. YOLLAND: *The constitutional struggle of the Magyars.* An answer to Scotus Viator and Co. London, 1907, Polsue. 15 l.
54. *Tributes to R. W. Seton-Watson: a Symposium.* = *The Slavonic and East European Review.* 75. sz. 1952. jún., 331—364. l. — Visszaemlékezésében STEED túlzottan dramatizálja SETON-WATSON fordulatát és az időpontot is tévesen jelöli meg. Uo. 331—332. l. Nála minden bizonnyal hitelesebbnek fogadható el SETON-WATSON fiának beszámolója: Hugh SETON-WATSON: *R. W. Seton-Watson and the Roumanians.* = *Revue Roumain d'Histoire* 1971. 25—41. l. — Vö. A. J. MAY: *R. W. Seton-Watson and British Anti-Hapsburg sentiment.* = *The American Slavonic and East European Review.* 1961. febr. 40—54. l. és uő.: *The passing of the Habsburg Monarchy.* 1914—1918. Vol. 1—2. Philadelphia, 1968. University of Pennsylvania Press. 236—238. l.
55. László PÉTER: *R. W. Seton-Watson's 'Racial Problems in Hungary' — its genesis and significance.* Kézirat. Ezúton is köszönetet mondok DR. PÉTER Lászlónak, a londoni egyetem Szláv- és Kelet-Európai Intézete tanárának számos tanácsáért és segítségéért, valamint gyűjteményei rendelkezésemre bocsátásáért.

helyzetbe kerültek, hogy nézeteiknek jóval nagyobb hatása volt, mint a többi megfigyelőnek együttvéve."[56]

A „vándorló skót" első könyve[57] tulajdonképpen a *Spectator*ban megjelent néhány cikkének összegezése és a Monarchia külpolitikai helyzetét vizsgálja. A német és orosz terjeszkedés és befolyás leküzdése érdekében tartja szükségesnek a nemzetiségek helyzetének megváltoztatását, a magyarországi belső viszonyok megreformálását, a Monarchia föderalizálását. A magyarok gazdasági és politikai önállósodási törekvéseit igen károsaknak tartja, „ez az, ami a jövőt illetőleg oly sok aggodalommal tölti el Magyarország barátait."[58]

Az egész tárgyalt korszakban az 1908-as esztendő produkálta a legtöbb magyar vonatkozású angol nyelvű könyvet. Ekkor jelent meg a legerőteljesebb, legalaposabban dokumentált vádirat a magyar nemzetiségi politika ellen, de a koalíció is számos munkát segített megjelenéshez. A *Spectator*-cikkek folytatásaként SETON-WATSON pamflettel fordult a brit közvéleményhez, hogy felhívja a figyelmet a magyarországi nemzetiségi kérdésre.[59] Némileg eltérő formában ezt németül és franciául is megjelentette,[60] ami jelzi, hogy SETON-WATSON célja az egész európai közvélemény meggyőzése volt. Ismerteti az utóbbi évek nemzetiségi pereit, a választásokon tapasztalható visszásságokat, a csernovai sortüzet, végül összefoglalja a szlovákok követeléseit. (Ezidőtájt az ő ügyüket karolta fel a legnagyobb intenzitással, jórészt a szlovák vezetőkkel — HODZA, HLINKA, HURBAN-VAJANSKY stb. — fenntartott személyes kapcsolatai hatása alatt.) A koalíciós pártok részéről GR. MAILÁTH József ellen-pamflettel válaszolt.[61] A füzet a szerzőnek különféle angol újságokban megjelent néhány polemizáló levelét is tartalmazza. SCOTUS VIATORT meglehetősen személyeskedő hangnemben támadja, de ténybeli ellenérvet keveset tudott felhozni, s azok sem voltak mind helytállóak. A közjogi vitákhoz is hozzászól a szokásos aprólékos jogi érvekkel, amelyeket egyébként STEED lapjában már meglehetősen sikeresen cáfolt meg. MAILÁTHnál alaposabban fejtette ki ugyanezt AJTAY József rövid könyve,[62] melynek célja a közjogi viszony, a katonai (nyelv) kérdés és a gazdasági kiegyezéssel kapcsolatos ellentétek megvilágítása, illetve a koalíciós álláspont igazolása. Az alkotmányos vita okát egyrészt Magyarország növekvő gazdasági és politikai súlyában, másrészt a kiegyezés eltérő osztrák és magyar értelmezésében látja. A nemzetiségi kérdésben a magyarok növekvő számarányától és a nemzetiségek számszerű csökkenésétől (amire egyébként a tízévenkénti népszámlálási adatok alapján nem számíthatott) azt várja, hogy a magyarság aránya hamarosan elérheti az össz-

56. C. A. MACARTNEY: *The Habsburg Empire.* 1790—1918. London, 1968, Weidenfeld and Nicolson. 784. l.
57. SCOTUS VIATOR: *The future of Austria—Hungary and the attitude of the Great Powers.* London, 1907. Constable. VII, 77 l.
58. Uo. 68. l.
59. SCOTUS VIATOR: *Political persecution in Hungary. An appeal to British public opinion.* London, 1908, Constable. 24 l.
60. R. W. SETON-WATSON: *La persecution politique en Hongrie. Appel a l'opinion publique.* Paris, 1908, Cornély. 48 l. — Uő. *Politische Verfolgungen in Ungarn.* Wien—Leipzig, 1908. 23 l.
61. Joseph MAILÁTH: *A vindication of Hungary. A reply to Scotus Viator and other writers.* London, 1908, Polsue. 38 l.
62. [AJTAY József]: *The Hungarian question. From a historical, economic and ethnographical point of view.* Transl. by Ilona Ginever and C. Arthur Ginever. London, 1908, Kegan-Trench-Trübner. 95 l.

lakosság 75%-át és ez vitathatatlanná teszi majd az állam magyar jellegét. Miután Ausztriában a német elem aránya csökken, így a jövőben a Monarchia súlypontja, a Közép-Duna vidékének vezetője csak „a földrajzilag és jogilag Magyarországhoz tartozó" Bosznia-Hercegovinával és Dalmáciával megerősödő Magyarország lehet — hangzik a nemcsak imperialista szándékról, de naivitásról is árulkodó következtetés. Ez a nézet azonban nem állt egyedül. A választójog körül ekkoriban zajló huzavona szempontjából érdekes AJTAY érve: híve az általános választójognak, mert az írni-olvasni tudáshoz kötve ezzel növekedni fog a magyar elem befolyása, amely pillanatnyilag a 413 választókerületből csak 230-ban alkotja a választók többségét.

Az időközben magyar állampolgárságot felvett és professzorrá kinevezett YOLLAND továbbra is kivette részét a magyar politika védelméből. Az 1908. évi londoni magyar kiállítás kapcsán rövid könyv ismertette a magyar nevelésügyet (iskolák, egyetemek, múzeumok, könyvtárak stb.),[63] ezt YOLLAND fordította angolra, de lehet, hogy megírásában is részt vett. A bírálatok kapcsán hivatkozik a nemzetiségi és vegyes iskolák nagy számára, a magyar nyelv tanulásának önkéntes voltára és hasznosságára.[64]

A koalíciós korszak sikeres (1912-ig öt kiadást megért) vállalkozása volt a Központi Statisztikai Hivatal elnökének, VARGHA Gyulának rövid ismertetője Magyarország politikai, földrajzi, gazdasági, egészségügyi, hadügyi stb. viszonyairól.[65] A nemzetiségi kérdés kiéleződését és ennek az európai közvéleményben kiváltott visszhangját az „agitátorok" tevékenységének tudja be, akik kihasználták a horvátokkal megromló viszonyt és az uralkodóval támadt konfliktust. Bár hangsúlyozza a magyarok és nemmagyarok múltbeli harmonikus együttélését, célként az önkéntes és teljes asszimilációt jelöli meg, mint ami „az egész emberiségnek felbecsülhetetlen szolgálatot fog tenni". A magyar kultúra fölényét emlegetve kijelenti, hogy a nemzetiségi kultúráért folytatott munka „merő energiapocsékolás". Elismeri, hogy a sajtó egy része soviniszta, de megnyugtatásul hozzáteszi, hogy a való életben nincs sovinizmus. Munkájának ezt a részét „a nagy brit nemzet együttérzésére" való apellálással zárja. A munka többi része az itt idézettnél jobb, mégis csodálkoznunk kell, hogy az akkori Magyarország ilyen propagandával, önmaga ellen szállítva az érveket, remélt sikert aratni a liberálisan gondolkodó (vagy legalább önmagának ebben tetszelgő) brit közvéleménynél.

Ha sok olvasója nem is lehetett, mégis több eséllyel próbálkozhatott a magyar ügy népszerűsítésével az ifjabb ANDRÁSSY Gyula, aki *A magyar állam megmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. háromkötetes munkájának 1619-ig terjedő részét angolul is megjelentette.[66] Ez a munka szinte az angol és

63. *Education in Hungary.* Bp. 1908, Hornyánszky. 260 l. (Publications of the Royal Hungarian Min. of Religion and Public Instruction.) YOLLAND szerzősége mellett egyetlen adat szól, a SZENTKIRÁLYI József által összeállított YOLLAND bibliográfia. = *Angol Filológiai tanulmányok. II.* 1937. 9—17. l.
64. Uo. 202. é. k. l.
65. Julius de VARGHA: *Hungary. A sketch of the country, its people and its conditions.* Transl. by A. Yolland. Bp. 1908, Athenaeum. 80 l. 2nd ed. 1908., 3rd ed. 1910., 4th ed. 1911., 5th ed. 1912.
66. Julius ANDRÁSSY: *The development of Hungarian constitutional liberty.* Transl. by C.A. and Ilona Ginever. London, 1908, Kegan Paul, Trench Trübner and Co. 464 l. — A munka sajtó alá rendezésében ANGYAL Dávid is részt vett. ANGYAL Dávid: *Emlékezések.* London, 1971, Szepsi Csombor Kör. 146. l.

magyar alkotmányfejlődés párhuzamos története, annyira a kettő összehasonlítása és hasonlósága képezi a fő vonalat. Témáját tekintve némi konkurrenciát is jelenthetett, ugyanakkor ANDRÁSSY céljainak komoly támasza volt C. M. KNATCHBULL-HUGESSEN, aki két kötetben ismertette „a magyar nemzet politikai fejlődését".[67] A szerző kiindulópontja megegyezik a magyarok állandó — és nem is alaptalan — vesszőparipájával, hogy t. i. a külföld nem ismeri őket, német és osztrák munkák alapján zenélő, cigányos népnek hiszi, akiknek Ausztria — állandó nyugtalanságuk lecsillapítására — Home Rule-t, belső önkormányzatot adományozott. KNATCHBULL-HUGESSEN ezzel szemben hivatkozik a brit alkotmánnyal egyidős, vagy inkább valamivel még idősebb magyar alkotmányra, arra a páratlan teljesítményre, hogy a magyarok az idegen népek tengerében megőrizték szokásaikat és nyelvüket, védték a kereszténységet, nagy szolgálatot tettek és tesznek a hatalmi egyensúlynak, főként a cárizmussal szemben. A II. kötet 1848-cal kezdődik, majd részletesen tárgyalja az aktuális kérdéseket, köztük a nemzetiségek helyzetét. Védi a hivatalos magyar politikát, hivatkozik a nemzetiségek nagy részének bevándorolt voltára, arra, hogy a lakosság szinte mindenhol kevert, és nincsenek nagyobb, összefüggő nemzetiséglakta területek. Vannak furcsább érvei is: a románok szegények ahhoz, hogy fedezzék esetleges autonómiájuk költségeit, az 1868: XLIV. tc. túl sok teret biztosított a nemzetiségeknek stb. A magyar politika bírálóiról szólva külön megemlíti, hogy BJÖRNSON és TOLSZTOJ a búr kérdésben Anglia ellen emelte fel szavát, így eleve nem szabad törődni egy angolbarát nemzettel szembeni kritikájukkal. A föderalizmust el tudja képzelni Ausztria esetében, de Magyarországon nem járható út, mert a pángermán és pánszláv törekvésekkel szemben szükség van a magyar bástyára.

KNATCHBULL-HUGESSEN könyvéről írt kedvező bírálatában a *National Review* szemrehányást tett a magyaroknak, hogy elhanyagolták a külföld tájékoztatását, de ez semmiképpen sem vonatkozhatott a koalícióra. 1908-ban jelent meg APPONYI „rövid vázlata" is a magyar alkotmány kialakulásáról,[68] lényegében véve az ezidőtájt kialakuló, TIMON Ákos által képviselt szentkorona-tan napi politikai vetülete, kiegészítve a kiegyezés „továbbfejlesztésének" kurrens jogi (hozzátehetjük: megalapozatlan) érveivel. Az Eighty Clubbal 1906-ban már ittjárt W. B. FORSTER BOVILL újabb látogatásából született meg egy meglehetősen bő lére eresztett, főként politikai kommentárokból álló útleírás.[69] Javasolja a nemzetiségek nagylelkű kezelését, bár erősen elítéli azok 1848/49-es és jelenlegi magatartását. Idővel elérhetőnek tartja a magyarok függetlenségi törekvéseinek teljesülését, és azt reméli, hogy a szlávokkal együtt fognak szembeszállni Németország veszélyes terveivel. A magyar belpolitikát tárgyalva hosszan dicséri APPONYIt és KOSSUTH Ferencet, bár a legnagyobb benyomást ellenfelük, TISZA István tette rá kitűnő külpolitikai és angol belpolitikai tájékozottságánál fogva.

Érdekes és szinte egyedülálló színfoltja a korszak Magyarország-képének R. P. MAHAFFY munkája.[70] Címe félrevezető, mert korántsem FERENC JÓZSEF

67. C. M. KNATCHBULL-HUGESSEN: *The political evolution of the Hungarian Nation.* Vol. 1—2. London, 1908, The National Review. 354, 363 l.
68. Albert APPONYI: *A brief sketch of the Hungarian Constitution and the relations between Austria and Hungary.* Bp. 1908, St. Stephens Press 75 l.
69. W. B. FORSTER BOVILL: *Hungary and the Hungarians.* London, 1908, Methuen. 374 l.
70. R. MAHAFFY: *The Emperor Francis Joseph.* His life and times. An essay in politics. London, 1908, Duckworth XII, 252 l.

életrajzát nyújtja, hanem az uralkodó nevével összeforrott korszak politikai történetét. Az eddig tárgyalt munkák javarésze — de jórészt a későbbiek is — vagy enyhébb-erősebb hangnemben, de bírálták az egész magyar politikát, pártoktól függetlenül, vagy magyarbarátságuk egyenlő volt a függetlenségi álláspont valamilyen mértékű támogatásával. MAHAFFY viszont ortodox 67-esnek tekinthető, aki a 90-es években Magyarországon és Bécsben megismert számos magyar politikust, „akiktől megtanultam, amit könyvekből nehéz lenne megtanulni". Érdemes idézni összefoglaló véleményét. „A következő oldalakon az olvasó a magyarokról és igényeikről egészében véve kedvező képet fog találni, legalább is ami a múltat illeti, ha a jelenről nem is. Nincs kétségem, hogy a magyar álláspont, amelyért 1849-ben oly nemesen harcoltak és amit 1867 oly fényesen igazolt, helyes volt, bár tudom, hogy vannak olyanok, akik másképpen gondolkodnak és sajnálják, hogy az 1867-es kiegyezés egyáltalán létrejött. Újabban a magyarok olyan igényekkel álltak elő, amelyeket nem lehet kielégíteni anélkül, hogy a Monarchia katonai erejét súlyosan ne veszélyeztetnék. Ráadásul állandó vád ellenük, hogy szükségtelenül erőltetik Magyarországon nyelvük használatát." Megnyugtatja a magyarokat, hogy ha most lemondanak a hadsereget megosztó politikájukról, az utókor ezért nem fog rájuk neheztelni. Tudja, hogy Magyarországon sokan ennek pontosan az ellenkezőjét hirdetik. „De ne feledjék, hogy a múltban a kompromisszum már hasznosnak bizonyult számukra. Ha elődeik ragaszkodtak volna a maximális engedményekhez, Magyarország ma nem lenne az, ami."[71]

Érdemes megjegyezni, hogy kezdetben STEED és SETON-WATSON is hasonló nézeteket vallott, s csak később, részben a magyarországi soviniszta, 67-ellenes közhangulat hatására álltak a nemzetiségek oldalára. Erről a metamorfózisról maga SETON-WATSON számol be az itt tárgyalt irodalom talán legtöbbet idézett, legnagyobb hatású termékében, az 1908 végén megjelent *Faji problémák Magyarországon* c. könyv[72] előszavában. (Ekkoriban európaszerte használták a „faj" szót nemzetiség, nép, etnikum értelemben.) Személyes tapasztalatai és kapcsolatai hatására az előszóban már saját nevét használó „Scotus" e munkájában teljesen szakít korábbi magyar illúzióival, de kritikája ekkor még elsősorban a magyar uralkodó osztályok és politikai rendszerük ellen irányul, művét „a Hungar nemzetnek" ajánlja s még messze van attól, hogy a nem-magyar nemzetiségek saját sovinizmusának és imperializmusának támogatója legyen. (A világháború alatti magatartásáról már joggal mondható ez, de helytelen lenne későbbi magatartását korábbi munkáira is visszavetíteni.) A bevezetőben válaszol magyar, osztrák, német és angol kritikusainak, elmondja a magyar politikából való kiábrándulásának történetét, kifejti céljait. „Célom nem annyira a magyarországi rezsim [t. i. a koalíció] leleplezése (melynek reakciós és oligarchikus jellege ma már jól ismert külföldön), hanem inkább azoknak a honfitársaimnak a meggyőzése, akik hajlamosak Britanniát a magyar klikk iránti szimpátia mellett kötelezni el, s ezzel elősegíteni a Habsburg-monarchia romlását és egy európai tűzvész kirobbanását. Be szándékozom bizonyítani, hogy a magyar szabadság csak legenda, legfeljebb a magyarokra vonatkozik, de még ők is csak akkor részesülnek belőle, ha nem

71. Uo. VII—VIII. l.
72. SCOTUS VIATOR: *Racial problems in Hungary*. London, 1908, Constable. 540 l. — Cseh kiadása: *Národnastni otázka v Uhrach*. Brno, 1913. XX, 542 l.

teszik magukévá a szocializmus vagy a munkásság ügyét. Amit a magyar uralkodó osztályok képviselnek, az anathémát jelent a mi országunk felvilágosodott politikusai számára, legyenek azok konzervatívok, liberálisak, munkáspártiak vagy nacionalisták. A magyarok tagadják magyarosítási szándékaikat, de ez olyan érv (ha egyáltalában érvnek lehet nevezni), amivel csak a tájékozatlan külföldieket lehet becsapni. Egy éven át sikerült ezt velem megtenniük, de ma már elvesztette hatását, és szeretném, ha nem lehetne megismételni azokkal a honfitársaimmal, akik abban a megtiszteltetésben részesítenek, hogy elolvassák könyvemet."[73] Ezután SETON-WATSON röviden áttekinti az ország történetét, főként a Felvidékre és azon belül a szlovákokra koncentrálva, majd részletesen tárgyalja a dualista korszak nemzetiségi politikájának intézményes és egyedi visszásságait. A szlovákokhoz és általában a nemzetiségekhez fűződő erős érzelmi kötődése ugyan több túlzás és tévedés forrásává is válik, fogalmazásmódjának helyenkénti élessége sem segíthette elő, hogy esetleges magyar olvasói vele könnyen egyetértsenek, de az alapvető kérdésekben túlságosan is igaza volt. Éppen EÖTVÖS definíciójára hivatkozva mutat rá, hogy a nemzetiségek önálló nemzeti vonásait már nem lehet tagadni és nem tartható fenn az egységes magyar politikai nemzet fikciója. Joggal cáfolja azt a gyakori magyar állítást is, hogy a nemzetiségi mozgalmakat csupán néhány hivatásos agitátor tartja életben és nincs szélesebb társadalmi alapjuk. Bemutatja, hogy az elmúlt évtizedekben a magyarság inkább tért veszített a nemzetiségekkel szemben, vagyis nyilvánvaló a magyarosítási „félintézkedések" kudarca, s sikerre legfeljebb a brutális erőszaknak lenne esélye, míg a jelenlegi módszerek csak az ellenérzés, a gyűlölet növelésére alkalmasak. Ismeri az asszimiláltaknak sokszor mindenki máson túltevő sovinizmusát is. A megoldási lehetőségeket mérlegelve meggyőzően cáfolja a teljes asszimilálás lehetőségét, a szeparatizmust viszont egyrészt néhány fantaszta jámbor óhajára redukálja, másrészt megállapítja, hogy csak a Monarchia felbomlása és egy európai háború tehetné reális elképzeléssé, ő viszont mindkét eseménytől irtózik. A szeparatizmusról azt is megjegyzi, hogy Magyarország kizárólag az Ausztriával fönnálló kapcsolatnak köszönheti, ha e veszélytől nem kell tartania. A különböző föderatív elképzelések közül a szociáldemekrata Karl RENNER korporatív megoldását, vagyis a nemzetiséget a közigazgatási hatalomtól elválasztó, a nemzeti hovatartozás kérdését (hozzátehetnénk: KOSSUTHhoz hasonlóan) a vallásfelekezetekhez hasonló szintre redukáló államformát tartja a legjobbnak, és határozottan előnyben részesíti a területi autonómiák gondolatával szemben, ismerve a vegyes nemzetiségű területek nagy számát. A reformok előfeltételének tartja a választójog kiterjesztését, a megyerendszer megreformálását, az igazságügyi és iskolaügyi rendszer megváltoztatását, valamint a „magyarországi" (Hungarian) és „magyar" (Magyar) kifejezés közti világos különbségtételt. Hangsúlyozza, hogy mindez nem veszélyeztetné Magyarország területi integritását és a magyarság *primus inter pares* helyzetét. A koalíciótól nem várja ezeket a lépéseket, de bízik benne, hogy az általános választójog nyomán létrejövő új parlament fogékony lesz az új gondolatokra. Végezetül foglalkozik még a délszláv kérdéssel, ennek megoldását kész az egyenjogúságon és szabadságon nyugvó Monarchia keretei között látni. A függelékben közli a nemzetiségi kérdés legfontosabb dokumentumait (köztük az 1868-as nemzetiségi törvény fordítását), számos nem-

73. *Racial problems* ... XIX—XX. l.

zetiségi vonatkozású statisztikát és a nemzetiségi perek és egyéb sérelmek adatait. Meg kell említeni 15 oldalas bibliográfiáját is, amely nemcsak a szerző alapos tájékozottsága mellett szól, de azt is jelzi, hogy ismerte a vonatkozó magyar irodalmat is.[74]

Nincs itt terünk a könyv akkori és hosszabb távon talán még jelentősebb hatásával foglalkozni, csak utalunk arra, hogy kedvező kritikát közölt róla a *Times*, a *Morning Post*, a *Westminster Gazette*, a *Pall Mall Gazette*, az *Edinburgh Review* és a *Nation*, elfogadva tényeit és érvelését — ezzel jórészt meghatározva az olvasóközönség reakcióit is. Annál nagyobb volt a felhördülés Magyarországon, s csak kevesen osztották a *Huszadik Század* tárgyilagos véleményét. Jászi Oszkár elsősorban komoly tudományos apparátusát, elmélyültségét dícsérte és Eötvösnek a kérdésről írt munkái mellé sorolta, nem szociológiai és filozófikus mélysége, hanem történelmi és ténybeli tudása alapján. A munka hibáira is rámutatott, de erkölcsi kötelességének tekintette, hogy kiálljon Seton-Watson mellett, akit a magyar sajtó írói becsületében rágalmazott meg.[75]

Az 1908-as esztendő már csak azért is alkalmas volt a Magyarországgal kapcsolatos közhangulat új útra terelésére, mert erősen megromlott Nagy-Britannia és Ausztria—Magyarország viszonya, a így kritikus hangok iránt eleve fogékonyabbá vált az angol közönség. 1878-ban ugyan Disraeli felkínálta Andrássynak Bosznia-Hercegovina annexióját, de e lépést most egész Anglia (a király, a külügyminisztérium és a közvélemény) nagy felháborodással fogadta. A megromló külpolitikai viszony ellenére 1909-ben még nem beszélhetünk Magyarország, sőt az egész Monarchia megítélésének megváltozásáról, de tovább folytatódott az 1907-ben megindult átértékelő folyamat. Voltak persze ellenakciók is, mint például az 1906-ban az Eighty Club küldöttségével Magyarországon járt Percy Alden parlamenti képviselő szerkesztésében és előszavával a magyarországi koalíciós kormány több tagja és egyéb prominens személyiségek tollából *A mai Magyarország* címen megjelent kötet.[76] A bevezetés kiindulópontja annak immár hagyományos hangoztatása, hogy Magyarország nem része Ausztriának, hanem lényegében véve független állam. A magyar politika kritikusait azzal vádolja, hogy a fejlett Nyugat mércéjével ítélkeznek és megfeledkeznek a századokon át tartó háborúkról, melyek következtében Magyarországon csak 1867-ben indult meg a belső fejlődés, de rövid idő alatt „igen nagy számú intézkedést hoztak az ország gazdasági és társadalmi haladása és a dolgozó osztályok helyzetének javítása érdekében . . . Kétségtelen, hogy még sok a teendő és további

74. Jancsó Benedek pontosan ezt vonja kétségbe: „. . . már csak azért sem lehet kifogástalanul tudományos módszerekkel írott könyv, mert nem ismervén sem a magyar, sem a magyarországi nemzetiségek nyelvét, a magyarság és a nemzetiségek között folyó pör aktáit forrásszerűen fel sem használhatta . . . Nem érintkezvén a magyar közélet embereivel, a másik fél meghallgatásának, az audiatur et altera parsnak elvét sem alkalmazhatta és így műve tendenciózus és egyoldalú." Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Bp. 1920, Hornyánszky. 329—330. l. — Jancsó vádjai nem feleltek meg a tényeknek, legalábbis ami a magyar közéleti emberekkel való kapcsolatokat illeti, mégis a Jancsó-által is képviselt meggyőződés uralta a magyar publicisztikát és történetírást mind a háború előtt, mind 1918 után.

75. Jászi Oszkár: *Scotus-Viator Magyarországról.* = *Huszadik Század*. 1909. 7—8. sz. 60—72. l.

76. *Hungary of to-day*. By members of the Hungarian Government, etc. Ed. by Percy Alden. London, 1909, Eveleigh Nash. XII, 415 l.

sürgős törvényhozási intézkedésekre van szükség, de az az állítás, mely szerint Magyarország annyira el van maradva a nyugati nemzetektől, hogy szinte barbár viszonyok között él — mert egyes kritikák alapján az ember szinte ezt gondolná — ezt a politika előítéletmentes tanulmányozója teljesen tarthatatlannak fogja találni." Egyes területeken, például az elhagyott gyermekek ellátása terén egyenesen megelőzi a Nyugatot, kitűnő üdülőhelyeket teremtett, ráadásul az egész országban nagy az angolbarátság[77]. A kötet némi változtatással közli VARGHA Gyula előző évben külön kiadványban is megjelent statisztikai összefoglalóját és az Apponyi-féle alkotmánytörténetet. A többi szerző GÜNTHER A., WEKERLE, KOSSUTH F., GYÖRGY Endre, P. ALDEN, BEÖTHY Zsolt, KÁLDY Gyula és GOSZTONYI Mihály. Az utóbbi írásának címe egyben jelzi a koalíciós remények irányát: „Horvátország, Szlavónia és Dalmácia politikai helyzete a magyar királyságban".

Geoffrey DRAGE a munkáskérdés tanulmányozására kiküldött királyi bizottság részére már írt egy jelentést 1899-ben Ausztria—Magyarországról. 1908-as utazása és a korábbi évek irodalmának alapos (dokumentált) kiaknázása alapján vaskos kötetben ismertette „nem annyira a tudósok" mint inkább a brit kereskedők és közéleti férfiak számára a Monarchia gazdasági és politikai viszonyait,[78] 1909. január 1-én zárva le a kutatást. A vitatott kérdésekben mindenkor szembeállítja az egyes szerzők ellentétes véleményét, érveit és adatait, de erősen állást foglal a magyarországi hírhedt „cselédtörvény"-nyel szemben, a nemzetiségi kérdésben pedig a kritikusoknak ad igazat. A múlt század nagy magyar államférfiainak nézeteire és cselekedeteire hivatkozik a jelen politikájával szemben, amivel nemcsak a nemzetiségeknek a határokon kívüli rokonait teszik a Monarchia ellenségeivé, de ez „elidegeníti Magyarországnak az angolul beszélő országokban található nagy számú jóakaróját is" és kiszolgáltatja a magyarokat a pángermán szövetségnek.[79] Konklúziója pesszimista, mert a megoldást jelentő föderalista tervekkel a magyarok késznek mutatkoznak fegyverrel is szembeszállni, s nem is csak a koalíció, de még TISZA is.[80]

A szó szoros értelmében is üde színfoltot jelent e polémiák között a STOKES házaspár saját képeivel illusztrált kötete.[81] A két rokonszenves festő nem a politikai viszonyok, hanem az eredeti paraszti életforma és viselet iránt érdeklődött, eldugott falvakat keresett föl, ott élt a parasztok között, a látottakról pedig szöveges és képes formában számolt be. Politikai kérdésekben az elmúlt év szerzőihez utasítják az érdeklődőt, egyidejűleg ajánlva ANDRÁSSY, KNATCHBULL-HUGESSEN, SCOTUS VIATOR és G. DRAGE könyvét, de röviden saját benyomásaikat is összefoglalják: „Befejezésül ki szeretném jelenteni, hogy úgy éltünk a nemzetiségek között, mint kevés más idegen, de mi magunk nem hallottunk tőlük olyan panaszokat, hogy a magyarok rosszul bánnának velük. Amerre megfordultunk, az iskolai oktatás saját nyelvükön folyt, és ha magyarul is tanultak, ez nem jelent terhet, hiszen nyilvánvalóan előnyös, ha egy ország valamennyi lakosa ért egy közös nyelvet, az pedig természetes, hogy a választás a domináló és legnépesebb faj nyelvére essen. Az állam élénk gondoskodást mutat egy sereg rendkívül fontos

77. Uo. VI—VII. l.
78. Geoffrey DRAGE: *Austria—Hungary*. London, 1909, Murray. XIX, 846 l.
79. Uo. 568. l.
80. Uo. 592—595. l.
81. Adrian STOKES: *Hungary*. Painted by Marianne Stokes. London, 1909, Black. XIX, 320 l.

kérdésben, mint a mezőgazdaság, az erdészet, a bányászat, az ipar, sőt a művészet stb. — és az egész ország lüktet az élettől és az energiától."[82]

Kétségtelen, hogy van bizonyos naivitás is, vagy inkább a felszínnel megelégedő tájékozódás a művészházaspár kommentárjában, de mégis jelzi, hogy a magyar uralkodó osztály és a nemzetiségi burzsoázia konfliktusa ekkor még nem mérgezte meg a nép szélesebb rétegeinek gondolkodását.

Más hangnemben és nyomatékos állításai ellenére jóval kevesebb meggyőző erővel szól a nemzetiségi kérdésről VERIDICUS, azaz nagy valószínűséggel AJTAY József angolul, magyarul, németül és szlovákul megjelent pamfletje.[83] Szavai legfeljebb az 1868-as nemzetiségi törvény alkotóinak szándékait födik, de nem a valódi helyzetet, amikor kijelenti: „nincs Európában állam, mely nemzetiségeinek többet adott volna vagy akarna adni. Az iskolákban, az önkormányzatban, a bíróságnál nyelvüket szabadon használhatják, és soha joghátrány nem éri őket azért, mert nem magyar anyanyelvűek. A hivatalok elnyerésénél a nemzetiségi vidékeken valósággal elsőbbség illeti meg őket, mert a törvényes gyakorlat úgy hozza magával, hogy a nemzetiségi vidékeken csak oly hivatalnokokat alkalmaznak, ki a nép nyelvét bírja. Politikailag és gazdaságilag épp oly szabadon szervezkedhetnek, mint a magyarok." A magát igazmondónak nevező szerző jobban összhangban van álnevével, amikor arról beszél, hogy a nemzetiségi feszültségből rendkívül magas hasznot húznak a nemzetiségi pénzszervezetek. Példának említi az aradi Viktória bankot, amely 600 000 K alaptőke után egyedül 1904-ben 120 770 K tiszta jövedelemre tett szert. E bankok és takarékpénztárak valóban monopolizálták saját nemzetiségük pénzügyeinek vitelét, sokszor kiuzsorázva a nemzetiségi parasztságot, miközben annak érdekvédelmét hirdették fennhangon. Ennek lehetősége — következésképpen megvalósítása is — azonban az adott társadalmi-gazdasági rendszerből fakadt, és elősegítője volt a sok jogos sérelem is. Így nehezen fogadható el VERIDICUS nézete, mely szerint téved, aki „a magyarországi nemzetiségi kérdés motívumaiban ideális és jogos alapot keres."[84]

A következő években észrevehetően csökkent a magyar tárgyú irodalom, ezt részben az előző évek bő termése okozta, részben az annexiós válság utáni javuló viszony vette le a napirendről a Monarchia belső problémáit, részben pedig a koalíciós kormányzat bukásával megszűnni látszott a szeparatizmus és a szélsőséges sovinizmus veszélye. Az annexió óta az angol közönség érdeklődése is inkább Délkelet-Európára, vagy a korabeli angol terminológiával élve a Közép-Keletre terjedt át: a török és a balkáni államok viszonyára, valamint a délszláv kérdésre, tehát a Magyarországot csak közvetve érintő témákra. A könyvtermés csökkenéséhez az is hozzájárult, hogy a Habsburg-monarchia lassan megszűnt egzotikus, ismeretlen területnek számítani, míg a balkáni utazások még mindig izgalmas, könyvet érdemlő vállalkozásnak minősültek.

82. Uo. 314. l.

83. [AJTAY József] VERIDICUS: *Nationalism in Hungary from the business point of view.* London, [1909], Polsue. 30 l. — *A magyarországi nemzetiségi kérdés mint üzlet,* Bp. 1909. 36 l. — *Die nationale Frage in Ungarn als Geschäft.* — *Národnostná otázka v Uhorsku jako — kseft.* Bp. 1909. Europa. — GULYÁS Pál álnévlexikona és életrajzi lexikona legifj. ÁBRÁNYI Kornélt tünteti fel a röpirat szerzőjeként, az OSZK katalógusa viszont AJTAYT, az írás tartalma és stílusa szintén ezt támasztja alá. GULYÁS csak a magyar kiadást ismerte.

84. Uo., az angol kiadásban 5., a magyarban 7. l.

1910-ben jelent meg angolul MARCZALI Henriknek, a neves történésznek a XVIII. századi Magyarországról írott munkája a később tekintélyes pályát befutó H. W. V. TEMPERLEY történeti bevezetőjével.[85] A következő esztendő egy rövid országismertető könyvet hozott, szintén magyar szerzőtől (H. TORNAI DE KÖVÉR),[86] ez csak homályosan célzott a vitatott kérdésekről vallott álláspontjára: „Nincs Európának még egy országa, amelyről annyi igazságtalanságot írtak volna le, mint Magyarországról." Ugyancsak a brit rokonszenv erősítését volt hivatva szolgálni a VÁLLYI Nóra és STUART M. Dorothy válogatásában és fordításában megjelent magyar versgyűjtemény,[87] e művészileg nem túl sikeres vállalkozás, továbbá a londoni Magyar Egyesület titkára, FELBERMANN Lajos könyve az angol királyi család oldalágának, a TECK hercegeknek a magyar származásáról.[88] Az angolok dinasztikus érzelmeit a magyar ügy szolgálatába állítani igyekvő munka több lelkes hipotézis segítségével a RHÉDEY család révén ABA Sámuellel, ezáltal pedig az Árpád-házzal hozza kapcsolatba az angol uralkodóház őseit.

Az 1910-es magyarországi választásokat SETON-WATSON Ausztriából figyelte, de ismerőseit megbízta a nemzetiségi sérelmek pontos feljegyzésével és összegyűjtésével, ő maga pedig a választás napján beutazott a morva határhoz közel eső Szakolcára. Választási értesüléseit és tapasztalatait egy rövid könyvben tette közzé,[89] s ezt a következő évben németül is megjelentette. Célja most is a külföldi közönség figyelmének ráirányítása volt a magyarországi helyzetre. Dokumentumként idézte a budapesti parlamentben a választásokkal kapcsolatban elhangzott felszólalásokat, a sajtó választási híreit és számos egyéb, a különféle visszaélésekről és törvénytelenségekről szóló beszámolót.

1908-ban SETON-WATSON még jelentősebb belső változásokat remélt az általános választójog bevezetésétől, de ennek elodázása után Magyarország belülről kiinduló megreformálására nem látott esélyt, a magyar sajtó többségének éles és sértő támadásai pedig érzelmileg is egyre jobban a magyarok ellen hangolták. Különösen azok a gyanúsítások háborították fel, amelyek pénzért történő megvásárlását emlegették. Ennél távolabb valóban semmi sem állhatott volna SETON-WATSON személyétől, de nem is lett volna rá szüksége, hiszen apja Indiából elgendő vagyont hozott haza ahhoz, hogy fia anyagi függetlenségben éljen.[90] Dalmáciai utazásai és a szerb-horvát koalíció vezetőivel létrejött kapcsolatai időközben a délszláv kérdésre és annak trialista megoldási terveire terelték figyelmét.[91] A délszlávok és „Ausztria" magyarellenes szövetségétől a dualizmus

85. Henry MARCZALI: *Hungary in the eighteenth century.* Intr. by H. W. V. Temperley. Cambridge, 1910. 377 l.
86. H. TORNAI DE KÖVÉR: *Hungary.* London, 1911, Black. 95 l. (Peeps at many lands).
87. *Magyar poems.* Selected and translated by Vállyi Nóra — Stuart M. Dorothy. London, 1911, Marlborough. 108 l. — VÁLLYI Nóra korábban már publikált egy rövid történeti vázlatot: *A sketch of Hungarian history.* Bp. 1908. Pallas. 84 l.
88. Louis FELBERMAN: *The House of Teck.* (The Royal House of Árpád and Aba and the House of Rhédey.) A romance of a thousand years. London, 1911, Long. XXXI, 316 l.
89. R. W. SETON-WATSON: *Corruption and reform in Hungary.* A study of electoral practice. London, 1911, Constable. XVI, 197 l. A következő évben kibővített formában németül is megjelent: *Ungarische Wahlen.* Leipzig, 1912, Dietrich. XII, 244 l.
90. Erről tanúskodik fia, Hugh SETON-WATSON idézett tanulmánya is (*Revue Roumain d'histoire.* 1971).
91. R. W. SETON-WATSON: *The Southern Slav question and the Habsburg Monarchy.* London, 1911, Constable. XII, 463 l. Bővített német kiadása: *Die südslavische Frage.* Berlin—Leipzig, 1913, Meyer—Jessen. XIII, 651 l.

megbuktatását és annak a centralizmus és föderalizmus kompromisszumával történő fölváltását remélte elérni, FERENC FERDINÁND közreműködésével.[92] Ekkor még szilárdan hitt a Monarchia közép-európai missziójában és éppen ennek fenntartása érdekében akarta megtörni a magyarok politikai hegemóniáját. Nézetei egyre nagyobb visszhangra találtak nemcsak a morális érvek iránt mindig fogékony brit közvéleményben, de a külügyminisztériumban is, ahol ekkor már a budapesti főkonzul véleményével szemben az ő felfogását részesítették előnyben.[93]

A korabeli Magyarországon általános volt a meggyőződés, hogy a XX. századi Nagy-Britannia is értékelni fogja a magyar kérdésben vallott hivatalos magyar véleményeket alátámasztó történeti érveket (így a nemzetiségek későbbi betelepedését, a „hódítás jogát"), hogy méltányolni fogja a magyarság által a „művelt Európának" tett múltbeli szolgálatokat (a barbár támadások visszaverését), valamint a szabadságért folytatott hosszú harcot. Ezt hangsúlyozták az alkotmányfejlődés ismertetésekor, ennek jegyében idézték fel angolul is RÁKÓCZI emlékét,[94] különösen pedig a szabadságharcra hivatkoztak gyakran. Pedig a Lordok Házának vétóját ekkoriban eltörlő és az előző évtizedek jelentős társadalmi változásait a politikában és közgondolkodásban is mind jobban tudomásul vevő Edward-korabeli Anglia egyre kevésbé mutatott érdeklődést a hagyományos magyar érvek iránt. Magának a szabadságharcnak a nimbusza is csökkent, s bár MARCZALI az aradi vértanú LEININGEN-WESTERBURG naplójának angol kiadásával (YOLLAND fordításában)[95] a régi érzelmeket élesztgette, 1848 és különösen KOSSUTH megítélése egyre kedvezőtlenebb lett,[96] miközben JELAČIĆRÓL, „Ausztria megmentőjé"-ről lelkes, dicsérő életrajz jelent meg.[97] APPONYI viszont 1911-es amerikai előadókörútján még mindig az Ausztriához fűződő közjogi viszonyt és a szokásos függetlenségi érveket boncolgatta.[98]

92. *The Southern Slav question* . . . VI. l. SETON-WATSON később is megőrizte FERENC FERDINÁND iránti illúzióit: „egy haladó gondolat megtestesítője volt a mai Európában . . .", de STEED másként ítélte meg a trónörökös, persze szokása szerint elgaloppirozva magát: „Meglehetősen közel volt a *fobia furiosa*-hoz. Eltűnése annyira jól jött a dinasztiának, hogy hajlamos vagyok arra gondolni, valaki megtaszította a Gondviselés könyökét." Idézi MAY: *The passing* . . . 27—28. l.
93. Míg 1907-ben az első bíráló Spectator-cikkek után a hivatalos magyar álláspontot védő budapesti brit főkonzul, F. S. CLARKE jelentése (PRO FO 371/196, Clarke to Goschen, 1907. XII. 16.) még nem váltott ki felettesei részéről ellenvéleményt, amikor 1910-ben utóda, Esme HOWARD főkonzul „részrehajló író"-nak nevezte SETON-WATSONT, jelentésére Eyre CROWE, a nagy tekintélyű osztályvezető ráírta: „Seton-Watson úr elismert szaktekintély a mai Magyarország kérdésében és jó hírnévnek örvendő szerző." PRO FO 371/827, Howard to Cartwright, 1910. VI. 20. Idézi BRIDGE: i. m., 37. l.
94. Ladislas HENGELMÜLLER: *Hungary's fight for national existence or the history of the great uprising led by Francis Rákóczi II.* London, 1913. XX, 342 l. — A munka németül is megjelent.
95. Henry MARCZALI: *The letters and journal of Count Leiningen-Westerburg, General in the Hungarian Army.* Ed. by — —. Transl. by A. Yolland. London, 1911, Duckworth. 330 l.
96. Ennek jellegzetes kifejtését adja A. J. P. TAYLOR: *The Habsburg Monarchy.* 1809—1918. London, 1948, Hamish Hamilton. 58. l.
97. H. HARTLEY: *The man who saved Austria. The life and times of Baron Jellacic.* London, 1912, Mills-Boon. XII, 372 l.
98. Albert APPONYI: *Lectures on the peace problem and on the constitutional growth of Hungary delivered in the United States and Canada.* Bp. 1911, St. Stephens. 67 l. — APPONYI útja nagy mozgást váltott ki az amerikai szlovákok körében, akik röpiratban támadták meg politikáját: *Count Albert Apponyi, the so-called Angle of Peace and what he stands for in Hungary.* Cleveland, 1911, Slovak National Committee.

Szót kell még ejteni a háború előtti évek talán leglelkesebb magyarbarátjáról, a jónevű geológus William Shrubsoleról, aki magyarországi utazásai során őszinte rajongója lett az ország tájainak és népének. Különösebb meditálás nélkül állt minden olyan ügy mellé, amit Magyarország érdekébe vágónak tekintett, akár az angol térképek magyar földrajzi neveinek írásáról volt szó, akár a magyar himnusz felvételéről a brit haditengerészet hivatalos himnusz-listájára.[99] Állandó levelezője volt az angol sajtónak, minden Magyarországgal szemben méltatlan, kedvezőtlen, ellenséges vagy téves megnyilatkozásra reagált, így a nála már hivatásánál fogva is jóval nagyobb tényanyaggal rendelkező Seton-Watsonnal is több esetben felvette a harcot az újságok hasábjain. Két rövid önálló publikációja jelent meg Magyarországról,[100] ezekben igyekszik megmagyarázni az Ausztria és Magyarország közötti jogi és egyéb különbségeket (különös tekintettel a földrajzi könyvekben uralkodó téves nézetekre) és felsorolja Magyarország „progresszív" vonásait: jól van megszervezve a javító-nevelés és az elhagyott gyermekek állami gondozása, az állam támogatja a termelői és elosztói szövetkezeteket, a mezőgazdasági munkások (azaz a cselédek) lakásépítkezését, kötelező munkásbiztosítás van, olcsó a vasúti fuvardíjszabás, védik a hasznos madarakat, az utak mentén állami erőből gyümölcsfákat telepítenek stb. A nemzetiségi kérdés ügyében hivatkozik a brassómegyei Zeiden (Feketehalom) és a mosonmegyei Levél község szász, illetve német lakóira, akik a legteljesebb nyelvi és vallási szabadságban és gazdasági jólétben élnek. „Ezek között az emberek közt hiába keressük a bizonyítékokat arra az üldözésre, ami ‚Scotus Viator' és néhány más író szerint a magyarországi nem-magyarok osztályrésze."[101] Shrubsolenak is tudnia kellett azonban, hogy nem a politikailag és kulturálisan legkedvezőbb helyzetben levő német nemzetiség viszonyai jellemezték a magyarországi nemzetiségek sorsát.

A koalíció idején rendkívül megromlott horvát—magyar viszony újabb válságperiódusáról szólt Seton-Watson legközelebbi írása.[102] A horvát autonómia felfüggesztése kapcsán szenvedélyes szavakkal bélyegezte meg a magyar politikát: „Ugyanaz a Magyarország, amely hét évvel ezelőtt telekürtölte Európát szenvedélyes segélykéréseivel, amikor Ausztria állítólag megkísérelte, hogy abszolutizmust vezessen be Magyarországon, a horvát testvérországban nem habozott a legszigorúbb és legelnyomóbb abszolutista rezsimet vezetni be. Úgy látszik, hogy a magyarok — török rokonaik példáját követve — elszánták magukat: eljátsszák Európa szimpátiáját az országot velük együtt lakó egyéb népfajokkal szemben tanúsított bánásmódjukkal."[103]

Egészen más volt a Seton-Watsonnal legtöbbször együtt emlegetett másik hangadó kritikus, Wickham Steed egyénisége — sőt 1914 előtt nézeteik is távol voltak az azonosságtól. A félszeg, szerény, de rendkívül öntudatos skót tudóssal ellentétben a bécsi (hivatalosan „ausztria-magyarországi") tudósító nagyvilági modorú, uralkodókkal társalgó, öntelt, mindenkinél és mindenről többet tudó

99. Shrubsole beadványa a külügyminisztériumhoz. PRO FO 371/196.
100. W. H. Shrubsole: *Notes on Hungarian affairs.* London, 1912. 8 l. — Uő.: *Unknown Hungary.* 2nd ed. (London), 1912. 8 l. (From the Journal of the Liverpool Geographical Society).
101. Shrubsole *Notes* . . . 3—8. l.
102. R. W. Seton-Watson: *Absolutism in Croatia.* London, 1912, Constable. 71 l. — Uő.: *Absolutismus in Kroatien.* Wien—Leipzig, 1909, Stern. 32 l.
103. Uo. (angol kiadás) 52. l.

nem-hivatásos diplomata volt, tele eredeti, bár nem mindig megalapozott elképzelésekkel. SETON-WATSON morális indítékainak helyét nála a brit világbirodalom érdekei foglalták el. 1909 után sokan őt tekintették a fő bajkeverőnek, akinek sugalmazásai megakadályozzák a Monarchia és Nagy-Britannia közeledését. Miután a Ballhausplatz több ízben is sikertelenül próbálkozott elérni visszahívását, 1913-ban ez végre bekövetkezett, hogy az öröm rövidesen ürömmé változzon: STEED lett a *Times* külpolitikai szerkesztője. Bécsből való eltávozása után jelent meg a Monarchiáról írott könyve, a téma legsikeresebb feldolgozása, amely 1918-ban már a 4. kiadást érte meg.[104] STEED pozíciójára és kvalifikációira gondolva e siker nem meglepő. Míg honfitársai (és a legtöbb külföldi megfigyelő) ismereteiket csak másodkézből, könyvekből szerezték, amiket a rövid utazási impressziók csak kiegészítettek, STEED mögött tíz Bécsben leélt esztendő állott, a Monarchia majdnem valamennyi jelentős emberének személyes ismerete, sűrű véleménycserék a külföldi látogatókkal (köztük VII. EDWARDdal), végül az a nem lebecsülendő szerep, amit a *Times* tekintélyével támogatott újságíró Bécs politikai és társadalmi életében betöltött.

STEEDnek nem kellett megszabadulnia azoktól a magyarbarát illúzióktól, amelyek SETON-WATSONt első látogatásakor még eltöltötték, bár az első magyarországi benyomások STEED esetében kedvezőek voltak, hozzá is fogott a magyar nyelv megtanulásához, hogy azután ezt feladja azzal, hogy a bécsi lapok alapján tökéletesen nyomon követhetők a magyarországi események.[105] STEED minden kérdést brit birodalmi nézőpontból vizsgált, ami a Monarchia esetében annak állandó mérlegelését jelentette, mennyiben játszhat Ausztria-Magyarország önálló szerepet Németország mellett, sőt Németország ellenében. Erre csak egy belülről erős országot tartott képesnek, ezért amíg a dualizmus betölteni látszott hivatását, az összmonarchia erejének és tekintélyének fenntartását, addig nem volt kifogása a magyar nemzetiségi politikával szemben sem, s csak a Függetlenségi Pártot szemlélte nagyfokú bizalmatlansággal. (Ennek magyarázatául azt is tudni kell, hogy APPONYI Albertet ismerte csak közelebbről, akiről igen rossz véleménye volt, s a függetlenségiekhez való csatlakozása után ezt a véleményt APPONYI pártjára is vonatkoztatta.) Csupán a nemzetiségi problémák kiéleződése után, és amikor a német-osztrákok és a magyarok Németország melletti kitartását megváltoztathatatlannak tekintette, csak ekkor fordult STEED a szlávok és a föderalizmus gondolata felé, egyelőre még a Monarchia megmentésének reményében, új irányt remélve így adni a birodalom külpolitikájának. A háború kitörése után ő lett a soknemzetiségű állam megsemmisítésének egyik legbefolyásosabb és legszenvedélyesebb angol híve.[106]

1913-as könyve nem ismerteti szisztematikusan a Monarchiát, csupán alapos elemző kommentárokkal szolgál a közös intézményekről (az uralkodó, a hadsereg

104. H. W. STEED: *The Habsburg Monarchy*. London, 1913, Constable. XXXII, 304 l. 2nd ed. 1914, 3rd ed. 1914, 4th ed. 1918. — Érdemes megjegyezni, hogy az OSZK-ban található két példány közül az egyiket teljesen, a másikat részben fölvágatlanul találtam, ami mutatja a magyar közönség tájékozódásának gyenge pontjait.

105. W. Steed levele Moberly Bell lapigazgatóhoz, 1903. márc. 23., ill. 1903. dec. 10. PHS Papers, Steed Papers.

106. Ez a folyamat nyomon követhető részben a *Times*ban megjelent tudósításaiban, részben pedig visszaemlékezéseiben. H. W. STEED: *Through thirty years*. 1892—1922. *A personal narrative*. London—New York, 1924 2nd ed. 1925. — Vö. Peter SCHUSTER: *Henry Wickham Steed und die Habsburgermonarchie*. Wien—Köln—Graz, 1970, Böhlau.

és a hivatali apparátus), néhány népcsoportról, továbbá az aktuális külpolitikai problémákról. Külön a magyarokról nem beszél, de erősen bírálja a magyar sovinizmust és annak közjogi megnyilvánulásait, a szeparatista tendenciákat (a birodalom hivatalos nevétől kezdve a hadsereggel kapcsolatos követeléseken át a bosznia-dalmáciai magyar igényekig), valamint a szerbeket, horvátokat és románokat Monarchia-ellenessé tevő magyar nemzetiségi politikát.[107] Általában az egyes népeket azonosítja politikai vezetőikkel és ilyen alapon jósol rossz jövőt a magyarságnak: „a magyarok jelenlegi nemzedékét annyira átjárta a sovinizmus, hogy képtelenek reális európai helyzetük felmérésére. . . . a jövő számukra még tartogathat olyan súlyos megpróbáltatásokat, mint amelyeket változatos történelmük során már eddig is tapasztalhattak."[108] A Monarchia megújulását STEED a dualista formula felszámolásától várja, és az 1912—13-as magyar parlamenti eseményeket látva a brit külügyminisztérium is egyre jobban osztotta a volt tudósító nézeteit.[109]

Ekkor már a *Times* alvállalatát képező Encyclopaedia Britannica 1910—11-es (11.) kiadásában is STEED interpretálásában ismerkedhettek meg az érdeklődők a Habsburg-monarchia történetével. A volt tudósító hírét — és hitelét — eközben csak növelte, hogy Ausztriában egy FERENC JÓZSEFet sértőnek ítélt kitételéért könyvét betiltották, igaz csak hat hónappal megjelenése után, amikor már minden érdeklődő elolvasta.[110]

SETON-WATSON és STEED hatásával aligha konkurrálhatott a budapesti Brit-Magyar Társaság 1913. áprilisától YOLLAND szerkesztésében megjelent folyóiratának néhány száma,[111] vagy a háború előtti utolsó országismertető könyv.[112] Ez utóbbi három szerzőjének álláspontja nem volt minden kérdésben azonos, mert míg a bevezető megállapítja a nemzetiségek gyors magyarosodását „a nem teljesen fair" intézkedések hatására, a magyarországi alkotmány, történelem és politika ismertetése a hagyományos magyar „nemzeti" szemlélet egyes vonásait mutatja, miközben egyidejűleg említi dicsérőleg TISZA Istvánt és JÁSZI Oszkárt. Az uralkodóházat, különösen pedig FERENC FERDINÁNDot a könyv jóval több bírálattal illeti, mint a magyar nemzetiségi politikát. Érdekes az a megjegyzése, hogy a magyarokat mennyire bántják az őketérő nyugati vádak: „érdekes volnamegtudni, milyen összeget költ évente a magyar kormány arra, hogy mind komoly, mind efemer kiadványokban az egész kérdést [t. i. a nemzetiségit] a külföldi szomszédok, különösen pedig Nagy-Britannia számára megfelelő módon megvilágítsa."[113]

Az utolsó említésre érdemes munkát FERENC JÓZSEFről írta F. GRIBBLE,[114] a magyarok későbbi éleshangú kritikusa. Bevezetőjében dicséri STEED munkáját, mint a Monarchia „valószínűleg legjobb" ismertetését, és igen fontosnak tartja a dinasztia szerepét, mint ami összetartja e vegyes, kevert lakosságú birodalmat.

107. STEED: *The Habsburg Monarchy*. 286—287. l.
108. Uo. 284. l.
109. BRIDGE: i. m. 34. l.
100. SCHUSTER: i. m. 159—160. l. STEED: *Through thirty years* . . . I. köt. 371—372. l.
111. *The Hungarian Spectator. Journal of the British—American Literary Society in Hungary*. Ed. by A. YOLLAND. Bp. 1913—1914.
112. L. KELLNER—Paula ARNOLD—Arthur DELISLE: *Austria of the Austrians and Hungary of the Hungarians*. London, 1914, Pitman. 304 l. (Countries and Peoples series.)
113. Uo. 189. l.
114. Francis GRIBBLE: *The life of the Emperor Francis Joseph*. London, 1914, Eveleigh Nash. XX, 362 l. — Németül 1921-ben jelent meg Berlinben.

Az összetartó érzelmek gyengítése miatt kárhoztatja a magyarokkal szembeni 1849-es terrort.

*

Az itt tárgyalt írások hatása természetszerűleg kettős: befolyásolták a politikusok és a közvélemény nézeteit saját nyelvterületükön, elsősorban Nagy-Britanniában, másrészt lehetőséget nyújtottak a hazai közvéleménynek, főként a politikusoknak, szociológusoknak, publicistáknak az európai vélemények ismeretének figyelembevételével történő önvizsgálatra. Az utóbbira azonban csak igen kis mértékben került sor, így fontosabb a külföldi közvéleményformáló hatás felmérése. Nagy-Britannia esetében 1914-ben még nem beszélhetünk sem a kritikus, sem az apologetikus irányzat győzelméről, de szemben a húsz évvel korábban szinte általános rokonszenvvel, egyes befolyásos politikai és értelmiségi körökben igen rossz vélemény alakult ki a századelő Magyarországáról. Ennek három összetevőjét különböztethetjük meg: a magyarországi politika antiliberális vonásai, a brit külpolitikai érdekek diktálta szlávbarát orientáció, s végül az angliai társadalmi-politikai gondolkodás baloldali (liberális-labourista) irányú változásai.

A Magyarországról alkotott kép fokozatos megváltozását rendkívül meggyorsította a kitörő világháború, a kibontakozó hivatalosan szervezett propaganda és a politikai emigránsok (Masaryk, Supilo és társaik) tevékenysége. E folyamat és a háborús közhangulat ismeretében nem csodálkozhatunk, hogy az egykori budapesti brit főkonzul, majd pétervári nagykövet, végül állandó külügyminiszterhelyettes Arthur Nicolson fia, Harold Nicolson, milyen érzelmekkel kezdte el munkáját 1919-ben, mint a magyar határok megállapítására kiküldött bizottságok brit tagja: Németországgal ellentétben Magyarország iránti „érzelmeim kevésbé voltak tárgyilagosak. Bevallom, hogy akkor is — akárcsak most — heves ellenszenvet éreztem e turáni törzzsel szemben. Török rokonaikhoz hasonlóan rengeteget pusztítottak és semmit sem teremtettek. Budapest egy minden eredetiséget nélkülöző hamis város. A magyarok évszázadokon át elnyomták az alávetett nemzetiségeket, de most ütött a felszabadulás és megtorlás órája."[115]

Nicolson elfogult véleményét csak a gyökeresen megváltozott megítélés végpontjaként idéztük. A bíráló irányzatnak azonban ez nem volt szükségszerű végállomása, sőt az 1914 előtti kritikák nagy többségére nem az elfogultság, hanem inkább a sok jogos megállapítás a jellemző, és már puszta jelentkezésükkel el kellett volna gondolkodtatniuk a kortársakat. A magyar sajtó által irányított közvélemény azonban csak „cseh agitátort", „pánszláv ügynököt" látott Seton-Watsonban és a többi kritikusban, annak ellenére, hogy bíráló szavaik sok ponton találkoztak a magyarországi liberalizmus, radikalizmus és szociáldemokrácia számos képviselőjének megállapításaival, ahogy erre Gál István már 1944-ben rámutatott: „A magyar önvizsgálat nagy klasszikusai szinte szóról-szóra azonos hangnemben nyilatkoztak a magyar sorskérdésekről, mint az angol publicisztika radikális elméi. A különös csak az, hogy a magyar visszhang elsősorban az uralkodó rétegeknek kedvező, bírálatmentes angol magyarszakértők iránt viseltetett megértéssel. A belső magyar fejlődés szempontjából pedig csak haszonnal járt volna a szlávbarát, magyarbíráló, szociális, „baloldali" angol

115. Harold Nicolson: *Peacemaking, 1919* London, 1933, Constable. 34. l.

történészek, jogászok és publicisták műveit behatóbban megvizsgálni és a tanulságokat levonni."[116]

Kétségtelen, hogy voltak ennek az időszaknak a Magyarországról idegen nyelveken megjelent írásai között kizárólag ellenséges indíttatású, a sovinizmusra sovinizmussal felelő, sok tekintetben megtévesztő szándékú művek is: megvásárolt francia publicisták, pángermán szerzők röpiratai és a szomszédos nemzeti államok félhivatalos propagandakiadványai, de az angol nyelvterületen még a kritikus szellemű írások sem tartoztak (1914-ig, a háború kitöréséig) ebbe a kategóriába. Ezért lett volna szükség már akkor is a különböző külföldi vélemények megismerésére, szelektálására és a tanulságok levonására, más szóval a hungarica-irodalom tartalmi oldalának feltárására.

The Image of Hungary in the English-Language Publications of the Pre-War Years, 1890—1914

G. JESZENSZKY

The essay aims at presenting a case-study of the importance of registering, acquiring and content-analysing of the foreign-language publications dealing with or referring to Hungary. Reviewing the works published in English in the quarter of a century previous to World War I the author starts by presenting the conventional 19th century image of liberal Hungary, which drew its inspiration from the memories of 1848/49, when "they fought nobly" for liberty against absolutist reaction. Another aspect of this favourable view was the supposed similarity of the constitutional development of England and Hungary, going back to *Magna Carta* and the *Golden Bull* of 1222 respectively. In tracing the attitudes of several authors including S. Whitman, L. Lowell, F. H. E. Palmer, the Colquhouns, C. M. Knatchbull-Hugessen, W. Forster Bovill, R. Mahaffy and P. Alden to Hungary the author — in agreement with C. A. Macartney and L. Péter — concludes that the turning point in the British evaluation occured around 1907, or more broadly in the years marked by the existence of the coalition of the former opposition parties in Hungary (1904—1909). This change was brought about partly by the Hungarians themselves, by their unwillingness to accept the multinational character of Hungary and their insistence on the fiction of a politically unitary Hungarian Nation forming the Hungarian State, though the British observers discovered the illiberal policy of the Hungarian ruling classes only when the changes of the international scene (the formation of two clear-cut power groups, Austria—Hungary being allied to Britain's great adversary) demanded new approaches to the Dual Monarchy. The main credit (or responsibility) for exposing the policies of Hungary goes to Wickham Steed, the Vienna correspondent of *The Times* and the historian R. W. Seton-Watson, shared to a lesser extent by several other authors, especially by those writing during World War I. At the same time the socio-political changes in pre-war Britain also greatly contributed to the gradual change in British attitudes to Hungary.

In addition to the short description and analysis of the British and some American works appearing in the years covered the author deals with those Hungarian works as well which were published at that time in English (either in Hungary or abroad) as he believes they, too, had their share in influencing the British reactions, scmetimes winning a few friends but more often deterring the readers by their vociferous chauvinism.

Most of the critical remarks of the British authors — unlike the works appearing at that time on Hungary in other languages, where the existence of conscious or unconscious bias cannot be denied — were not too far from the views of contemporary Hungarian radicalism, but the Hungarian public, led by a chauvinistic press, accepted only the favourable views and discarded the critics as negligible factors or bought agitators.

116. Gál István: *Magyarország, Anglia és Amerika.* Bp, 1945, Officina. 132—133. l.

Emigráns magyar lapok Dél-Amerikában a második világháború éveiben

MARKOVITS GYÖRGYI

„. . . Torkában dobogó szívvel nyúl az ember keze az újság után. Háborús és politikai híreit az éhező mohóságával veszi magához; bénaságra ítélt tettvágya szellemét már rég az európai síkra helyezte át. Ott éli magát és várja türelmetlen, őrölt idegekkel a rombolás végét, Hitler bukását, az európai, és vele a magyar föld felszabadulását." — ebben a tömör mondatban foglalta össze az egyik emigráns lap a korabeli sajtó lényegét.[1]

1941. október 19-én indult Buenos Airesben az *Új Világ* című kitűnő hetilap, amely két esztendőn át tájékoztatta a Dél-Amerikában élő magyarokat mindazon kérdésről, ami ezekben a világ számára oly nehéz években a középpontban állt; két esztendőn át küzdött a fasizmus ellen, az országhatárokon átnyúló összefogás érdekében harcra buzdított aktuális politikai cikkekkel, történelmi-elméleti írásokkal, élő és halott nagy magyar írók elbeszéléseivel és verseivel, JÓZSEF Attilával — a jövőért.

Az első évfolyam első számának *Történelmi idők* című vezércikke programadó írás. „Történelmi idők súlyos felelősségérzete — amelyet úgy önmagunkkal, mint hazánkkal és az egész emberiséggel szemben érzünk — hívta életre ezt az újságot, hogy e súlyos napokban, amikor a civilizáció és a legsötétebb barbarizmus élet-halál harcot vív Európa vértől öntözött földjén, az itt élő demokratikus magyarság ezreinek harcos szócsöve, bátorítója, a bestiális nácizmus elleni gyűlölet összefogója, a Hitler és Mussolini hordáival szembenálló szövetséges hadseregek támogatásával szervezője, s az új, független, szabad Magyarországért megindult mozgalom szíve-lelke és irányítója legyen . . . A szabad magyarok harcos törekvését a Londonban most megalakult központi függetlenségi szervezet irányítja, amelyet gróf Károlyi Mihály vezet, akinek személye teljes garanciát nyújt arra úgy a szövetségeseknek, mint minden magyarnak, vallásra és osztályra való tekintet nélkül, hogy az új, szabad Magyarország vezetése a legjobb kezekbe kerül . . ." Ugyancsak az első szám első oldalán találjuk a spanyol nyelvű, hasonló tartalmú írást *Salutacion* címmel.

A lap két éven át jelent meg, előbb KOLLÁR Béla, majd Szász Béla szerkesztésében. Az általunk ismert utolsó szám dátuma 1943. október 2.

A lap, címével összhangban — az új világ propagátora és harcosa volt,

1. BÁNÁTI Nándor: *Az újságolvasás útja, a hatodik oldaltól az elsőig.* = *Magyar Lapok.* 1944. szept. 16.

olyan orgánum, amely hasábjain a világ ügyét teljes szélességében és mélységében átfogta.

Fő célkitűzése — az antifasiszta nemzetközi összefogás szolgálatában — a mozgalom szervezése volt. Minden száma közölt felhívásokat, nyílt leveleket, kiáltványokat, üzeneteket, mozgalmi híreket. Programja összhangban állt a hazai népfrontmozgalom, s a későbbi Magyar Front, valamint az egész magyar baloldali emigráció céljaival és akcióival. A háború éveiben született *Új Világ* azonnal megtalálta a közös hangot szellemi őse és rokona, a több évtizede élő és ható *Kanadai Magyar Munkás* és a new-yorki *Magyar Jövő* című kommunista lapokkal. Hasonlóképpen a szintén a háború idején, Mexikóban alapított *Szabad Magyarország* című folyóirattal, amelyet Tamás Aladár szerkesztett (aki 1939-ben, a párizsi emigrációban az *Üzenet*, s még előbb itthon, a 100% c. lap szerkesztője).

Az *Új Világ* egy esztendős munkáját a testvérlapok meleghangú táviratokban üdvözölték.

A new-yorki *Magyar Jövő* és a *Kanadai Magyar Munkás* üdvözlő táviratai így szólnak:

Évfordulójuk alkalmából fogadják testvéri üdvözleteinket. Folytassák munkájukat az amerikai nemzetek szolidaritásáért. Gyűjtsék maguk köré a magyarokat a szabad demokratikus Magyar Köztársaság megvalósítása érdekében a világszabadság ügyéért.

Magyar Jövő

Legmelegebb testvéri üdvözleteinket küldjük Önöknek évfordulójukra és szerencsekívánatainkat további demokratikus harcukhoz. Üdvözlünk továbbá minden délamerikai szabad magyart, aki az áruló Horthy-kormányzattal és a hitlerizmussal egyaránt szembefordul. Így tovább!

Kanadai Magyar Munkás
Toronto, Kanada[2]

A lap közölte a legfontosabb mozgalmi dokumentumokat, így többek között a világ munkásságának nyolc pontját, és a Demokratikus Magyarok Amerikai Szövetségének a kiáltványát.

A világtörténelem legszörnyűbb háborús összecsapásának napjaiban Moszkvában kezet nyújtottak egymásnak és sorsközösséget fogadtak az angol és szovjet szakszervezetek vezetői. Az angol szervezett munkásság küldöttsége három napon át (október 13—15.) tanácskozott az orosz szakszervezeti tanács küldötteivel és a tárgyalások eredménye az a nyolc pont, amely nemcsak az angol és orosz munkásságot, de az egész világ szervezett munkásságát is kötelezi:[3]

A világ munkásságának nyolc pontja

1. Akcióegység a háborúban a hitlerizmus ellen;
2. Az angol és szovjet kormányok legteljesebb támogatása;
3. A legnagyobb erőfeszítéssel elérni a háborús termelés maximumát;
4. Az elérhető legnagyobb mértékben fegyveres segítséget nyújtani Oroszországnak;
5. A közös harcban felhasználni minden propagandaeszközt,
6. Az angol és szovjet szakszervezetek legteljesebb kölcsönös támogatása;
7. A két ország munkásmozgalmának vezetői között állandó és szoros személyes kapcsolat fenntartása;
8. A legteljesebb segítése azon megszállott országok népeinek, amelyek az elnyomás ellen, országuk függetlenségéért és a demokratikus jogokért küzdenek.

2. *Új Világ*. 1942. október 31.
3. *Új Világ*. 1941. november 1.

A Demokratikus Magyarok Amerikai Szövetsége *Kiáltvány*t intézett Amerika Szabad Magyarjaihoz *A nácizmus ellen: A Szabad Magyarországért* címmel.

A *Kiáltvány*t a szövetség nevében a következők írták alá: Czakó Ambró, Fényes László, Moholy-Nagy László, Halasi Béla, Halász Miklós, Jászi Oszkár, Kéri Pál, Lengyel Emil, Lugosi Béla, Rácz Samu, Rony H. Hugó, Schultz Ignác, Gellért Hugó, Varga János, Vámbéry Rusztem, Terebessy János és Vince Sándor.[4]

Három esztendőn át közölte a lap a hadihelyzet legfontosabb eseményeit. A harmadik évfolyam első száma 1943. január 2-i *1943* című vezércikkében megállapítja, hogy

„Az egyesült nemzetek győzelmük biztos, nyugodt tudatában néznek az új esztendő eseményei elé. A szövetségesek a front minden szakaszán, támadásban, s a nácik »verhetetlen» seregei menekülésszerű visszavonulásban vannak . . .

Nehéz küzdelem vár még a szabadságharcosokra, de nem vitás, hogy az új esztendő az elkerülhetetlen vereség árnyékát veti a nácifasiszta hóhérokra és szűkölve menekülni próbáló zsoldosaira. A szabad magyaroknak is résen kell lenniök, hogy a reakció ügynökei soraik közé ne lopakodhassanak, hogy a külföldi magyarság szerves egységben, lelkes harckészséggel sorakozva fel Károlyi Mihály zászlaja alatt, készen álljon a — talán még ebben az évben bekövetkező — nagy döntésre".

A náci-fasizmus elleni harci felhívást, amelyet a lap január 16-i száma közölt, az Argentinai Szabad Magyar Mozgalom vezetősége nevében Soós István titkár és báró Pongrácz Ferenc elnök írták alá. Ugyanez a szám közli, hogy otthon létrejött a Nemzeti Front, és ismerteti az abban egyesült pártok kiáltványát is.

Április 10-én az első oldalon Károlyi Mihály cikke áll: *Mindenkinek választania kell, hogy hova csatlakozik.* Április 17-én a lap nagy cikkben számol be a budapesti *Népszava* 1943-as karácsonyi számáról, melyben többek között Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szekfü Gyula, Illyés Gyula, s a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert írásai tesznek hitet a fasizmus elleni egységfront mellett *(A magyarországi intellektuelek a nemzeti egységfrontért).*

A július 17-i számban rövid hír olvasható Szent-Györgyi Albert állásfoglalásáról „a mostanában divatossá vált, üres, múló jelszavak" (a nemzeti szocializmus zavaros szólamai) ellen.

Az *Új Világ* legutolsó számainak egyike, az október 2-i szám *Üzenet Magyarország népéhez* című felhívásában Argentina, Bolívia, Chile és Uruguay magyarjai biztosítják szolidaritásukról az itthoniakat, s szólítanak a fegyverek megfordítására.

Jól tükrözi a lap irányát az 1943. március 13. szám, amely negyvennyolc szellemét idézi. A vezető cikk a szabadságharcra tekint vissza; a továbbiakban a következőket olvashatjuk: *Részletekben adják el Magyarországot, Az angol munkások üzenete Magyarország népéhez, Március tizenötödike a magyar nép világszemléletében* (írta dr. Neuschlosz S. Marcel egyetemi tanár, a Dél-Amerikai Szabad Magyar Bizottság elnöke), Móra Ferenc: *Táncsics Mihály Szegeden,* Petőfi Sándor 1848, Illyés *Petőfi*-jéből részlet *E sajtót a nép nevében lefoglaljuk . . .* címmel; *Herzen Kossuthról.* A március 20-i szám pedig a márciusi ünnepségekről számol be.

4. A *Kiáltvány* teljes szövege: *Új Világ.* 1941. november 15.

Ami a publicisztikai írásokat illeti, azok vérbeli újságírók — Lippay Zoltán, Bebrits Lajos, Varga Jenő, Gábor Andor — friss, lendületes, jó írásai (Gábor Andor cikkei: *A vörös hadsereg 25 éves* 1943. febr. 27.; *Halott magyar katonák zsebében . . . Hitler szavai — Hitler ellen*, szatírikus írás a bárgyú náci röplapokról 1943. június 19.). Az Amerikába menekült Kéri Pál szerepel egy-egy cikkel; a londoni emigrációból Körmendi Ferenc küldött a lapnak kitűnő náciellenes írást *A másik Magyarország* címmel 1941. november 8-án. Ugyancsak Londonból küldte *A külföldi magyar írók sorsa* című cikkét Havas Endre (1943. március 27.), amelyben beszámol az életben maradt magyaroknak munkatáborokban és koncentrációs táborokban való sínylődéséről, s hírt ad egyesek tragikus sorsáról; Rónai Zoltán a *Népszava* volt munkatársa, Bíró Mihály, a *Kalapácsos ember* híres rajzolója és Lakatos László író öngyilkosságáról.

Károlyi Mihály sűrűn szerepel a lapban, nemcsak a felhívások, kiáltványok aláírójaként, de cikkek szerzőjeként is. A szerkesztő Kollár Béla tollából cikksorozat olvasható a lapban. Az egyik legtevékenyebb munkatárs Vér Andor volt, majdnem minden számban található egy-egy szatírikus írása. Mindegyik maró iróniával telt, legyen az levél, vers, vagy politikai cikk. A magyar sajtótörténet szempontjából itt talált legérdekesebb írását hadd közöljük:

Levél egy barátomhoz.

Kedves barátom! . . . Vajon mit csinálsz most, vajon mi van veled? Te sohasem alkudtál meg, hajlíthatatlanul mentél mindig azon az úton, amelyet a lelkiismereted kijelölt s ez az út ma, jól tudom — könnyen torkollhat a koncentrációs táborba, sőt a halálba is. Vajon élsz-e még — cikázik fel bennem a kérdés, mert tudom, milyen életveszélyes ma igét hirdetni s milyen kockázatot rejt magában a meggondolatlanul, vagy tudatosan kimondott szó, amely sisteregve hull bele a magyar lelkek kényszerű némaságába. Én hiszem, hogy élsz s talán még a tollat sem ütötték ki a kezedből. Talán a *föld alatt* dolgozol, katakombákban buzdító kitartásra és ellenállásra a népet, de talán fent vagy, fent a napvilágon, ülsz a szerkesztőségben egy íróasztal mellett és írsz, mert ez a hivatásod, rovod a sorokat s minden szellemi erődet arra összpontosítod, hogy tulajdonképpeni mondanivalódat a sorok közé sződd.

A hivatásod épp olyan keserves, mint magasztos. Sajnállak érte, de irigyellek is. Én itt élek Argentinában, hozzád képest elképzelhetetlen bőségben és szabadságban, de néha szinte fizikailag fáj ez az én jó sorsom s néha bizony szökevénynek érzem magamat, aki megfutamodott a magyar balsors elől. Megteszem a magamét bátran ebben a világszabadságharcban, de mennyivel felelőtlenebb az én bátorságom, mint a tied. Én nekirúgtathatok Kállay-Quislingnek s Hitler talpát alázatosan nyaló, a magyar népet kegyetlenül halálba küldő gangjének, nem lesz belőle semmi bajom, nem veszik a fejemet, még csak börtönbe se zárhatnak. A te, a ti bátorságotok azonban telve van felelősséggel magatok, családotok és a magyar nép iránt. A ti bátorságotok óvatos bátorság kell legyen: úgy kell ütnötök, hogy éppen az ne vegye észre, aki ellen az ütés irányul, mint ahogy a megcsalt férj szarvait is mindenki látja, csak ő maga nem. Nektek legalább száz jelentéktelen és szürke sort kell leírnotok, amíg elbújtathattok köztük egyet, de olyant, amely lelkeket perzsel, szenvedélyeket gyújt és kivezető utat mutat a sötétségből . . .

Tudom, milyen irtózatos nehéz lehet Magyarországon becsületes újságírást művelni ma, amikor minden leírt szóra száz gestapós szem szegeződik s amikor a cenzorok siserehadának lidércnyomása alatt még az agytekervényekben bújkáló szabad gondolat is annyiszor elvetélődik, mielőtt testet öltene . . . Valamikor minden szó, amely szembeszegült a végzettel, hiábavalónak bizonyult. De most, amikor a végzet betelt, újra megnőtt a szónak, az igének az ereje: sújtó kaszává élesedhet, ökölként csaphat le a „barátság" mezében grasszáló népnyomorgató gestapólegényekre, bombákká sűrűsödhet s ítéletté válhat a kínpadra vont magyar nép ajkán, kemény ítéletté, mely elsöpri hazánkból a nácikat és mindazokat, akik a nácik készséges zsoldosaivá szegődtek.

Ez a szó, ez a kínban foganó, feszültséggel teli, oldó, ható és robbantó ige a tied édes barátom s hiszem, hogy mondod, írod és terjeszted is ezt a veszélyes de szabadító igét. A farkasok dalát dalolod s nem az ostort csattogtató urak lábainál oz dörgölődző kutyákét. Üzött

csikasz vagy, akire ezer veszedelem leselkedik, de legalább gondolatban szabad vagy s ha egyet-egyet üvöltsz, végigremeg szavadtól a hóba és hallgatásba merült magyar puszta . . ."[5]

A lap hangjának változatosságát fokozzák a Mikes Kelemen-i-stílus hangulatát idéző *Máli néni levele hazulról* (a szerkesztő álneve) címmel közölt aktuális témájú írások — hű kortükrök, egy tragikus kor humoros hangvételű beszámolói.

Máli néni levele hazulról

E héten nem futott be szerkesztőségünkbe. Helyette a következő távirat érkezett tőle:

Azonnal kueldjel egy kilo kenyeret

Máli néni

(*Új Világ* 1941. december 20.)

Máli néni levele hazulról

Kelt levellem Zalaegerszegen, ezer 900 negyven 1-ben, pénteken.

Szeretett kedves onoka Öcsém! Kedves leveledet megkaptam, amelynek igen megörültem. Én hálá Istennek jól vagyok, amit viszont kívánok. Tudatlak szeretett kedves onoka Öcsém, hogy ne ijedjél meg, ha valami rosszat hallanál Felőlem, mert nem igaz semi, nincs semi Bajom. Én mai napig sohasem nyaraltam, pedig már betöltötem a 68-cadik évemet, igy hát elhatároztam, hogy ezen a télen végre ell utazok Nyaralni és igy most itt vagyok Zalaegerszegen. Iten mostan igen sokan vagyunk együtt, sok sok ezer nyaralók, s igy nagyon jó társaságba vagyok, amit aból is el képzelhetsz, hogy egy csomó katholikus papok, meg rengeteg katonatisztekel vagyok együtt.

Szeretet kedves onoka Öcsém! Most pedig ved tudomásul és irasd ki az otani ujságba is, hogy az a távirat, amit a multkor küldtem néked, — amibe azt irtam hogy azonal küldjél egy kilo kenyeret — az csak tréfa volt, mivel iten rengeteg sok a kenyér, meg a mindenféle finom eledel és csak vicceltem akor is, amikor a fürészporról irtam néked, mert egy szó se igaz az egészből, csupán csak annyi, hogy itt a népek igen boldogok, mert sokat keresnek és mindenük meg van, amit a szemök szájuk kiván. De arra kérlek szeretet kedves onoka Öcsém, el ne felejcsed ezt kiiratni ottani ujságba, mivelhogy ez én nekem életbevágóan fontos. És küldgyél is egy ilyen ujságot nékem, hogy legyen nálam is.

Magamról csak annyit irhatok, hogy jól vagyok. Amikor megérkeztem ide, akor egy kicsit gyengélkettem, ugy hogy feküdni keletett, de mivel itt sok doktor is nyaral köztünk, egy ketőre rendbe hoztak, úgy, hogy már a hátam is alig sajog, ha ráfekszem, s ha puhára ülök, az ülepem se fáj annyira s'mivel sokat borogattam, a talpam is majdnem lelohadt már.

Most egyebet nem irok, zárom levelemet. Szeretettel csókol a Te nagy Nénéd,

Jaj igaz, Háj Hitler!

Máli néni.

(*Új Világ* 1942. január 3.)

A szerkesztők kitűnő érzéke érvényesült az Új Világ szépirodalmi részében is. A külföldi szerzők közül néhányat említünk: Ilja Ehrenburg, Makszim Gorkij, Tyihonov, Egon Erwin Kisch. Boyer Richard tollából *Egy rokonszenves náci* címmel frappáns elbeszélést közölt az 1943. május 8.-i szám. Ami pedig a magyar szerzőket illeti, a magyar irodalom színe-java vonul fel a lap hasábjain, felsorolni mindnyájukat itt aligha lehetne. Karinthy, Kosztolányi, Heltai Jenő, Ignotus, Emőd Tamás, Móricz Zsigmond, Szép Ernő, Zsolt Béla, Tersánszky Józsi Jenő, egy vagy több elbeszéléssel szerepelnek. A másik vonulat, a kommunista írók közül Gereblyés László, Illés Béla, Gyomai Imre, Forbáth Imre, Nagy Lajos, Komját Aladár és mások nevével találkozunk. A munkásmozgalmi irodalomból ismert Hegyi Ilona *Boldog vagyok* című elbeszélése (1943. január 16.), Karikás Frigyestől *Az erőskezű ember* (1943. jún. 12.), Gelléri Andor Endre két elbeszélése, *Libacomb* (1943. márc. 6.) és a *Kisgerezdek* (1941. december 20.)

5. *Új Világ*. 1943. március 6.

került be az *Új Világ*ba — ez utóbbiak egyetlen posztumusz Gelléri-kötetben sem szerepelnek. A mártírhalált halt Körmendi Zoltán *Nyelvtanország* című allegorikus elbeszélése található a lapban (1942. január 3.) — az igék lázadásáról.

A költészeti anyag is rendkívül gazdag, Mottóként nyugodtan írhatták volna azt, hogy lobogónk: Petőfi, Ady, József Attila. Számos Petőfi és Ady-verset, kuruc verseket, több József Attila verset közölnek (például *Anyám, Kirakják a fát)*, azon kívül a költő *Öngyilkosság* című prózai írását).

Az „aktuális" versek között néhány kiemelkedő alkotás található, így például Forbáth Imre *Panasz és remény* című költeménye (*Új Világ* 1942. december 19. — London, 1942; Pozsony 1958. *Mikor a néma beszélni kezd* című válogatott verskötetben) Zsolt Béla *Takarodó* című versében tömör, zárt költői sorokban érzékelteti a magyar író sorsát az embertelen világban; Zilahy Lajos *Leláncolt ódájában* az író lázadásra szólítja a megalázott magyar parasztot. Faludy György *Magyar paraszt balladája* ugyanezt sugallja, hasonlóképpen az általa fordított *Német zsoldosdal* is, Vér Andor szatirikus versekben örökíti meg a háborút *(Szeptember végén* Petőfi után szabadon; *A semleges)*. Az *Új Világ* közölte ugyancsak Vér Andor fordításában Bertolt Brecht *És mit kapott a katona felesége* című versét — amely tudomásunk szerint ennek első magyar fordítása.

A lapban gyakran találunk írásokat a kulturális élet minden területéről. Beszámol Sosztakovics *Hetedik szimfóniájának* bemutatásáról (átvéve a *Szabad Magyarság*ból), továbbá színházi előadásokról, így Boross Elemér itthon betiltott *Forgószél* című háborúellenes darabjáról. Igen jók könyvkritikái is. Egy példa a sok közül: Körmendi Ferenc Londonban 1942-ben megjelent antifasiszta regénye, a *Júniusi hétköznap* ismertetése.

Az *Új Világ* egészében emberközeli, közvetlen, őszinte és humánus szemléletet sugároz.

Utolsó számainak egyike, az 1943. augusztus 28-i közölte Thomas Mann Alexej Tolsztojhoz intézett levelét: „... Oroszország ebben a háborúban nemcsak saját magáért harcol, de egyidőben minden emberért és szabadságukért ..."[6]

Thomas Mann az Észak-Amerikában élő világhírű német író a következő sorokat intézte Alexej Tolsztojhoz:

Kedves Alexej Tolsztoj!

Váratlanul ér a lehetőség, amelyet a „Russian War Relief" new-yorki fiókja nyújt nekünk Amerikában, hogy Oroszországba üdvözleteket küldjünk s én örömmel ragadom meg az alkalmat. A címzettet magam választhatom — meglepheti, hogy Önnek írok? A nagy irodalmi alkotó nevét viseli, akit én Goethével az egész szellemi világban a legjobban szeretek és tisztelek s akivel szemben mint író is, a leginkább lekötelezettnek érzem magam. Ön is orosz író, az orosz elbeszélőhagyomány minden méltóságával megáldva. Néhány napja gondoltam éppen erőteljes, finom tehetségére, amikor „Ivan Sudaryev történetei" című háborús elbeszélését olvastam a moszkvai „Internationale Literatur"-ban.

Ezért írok Önnek és önben üdvözlöm az egész orosz népet, amelynek cselekedetei, két esztendő óta tartó szenvedése előtt mély hódolattal, csodálattal hajtok fejet. Oly országból üdvözlöm, amelynek viszonylagos biztonsága, a hadszíntértől való távolsága, arra a gondolatra, hogy mit kell Oroszországnak elviselni, s mit vállal mindnyájunkért, a mélyebben érző civileket fájdalmas zavarral tölti el. Oly könnyű mondani: „Oroszország nem értünk küzd és szenved, nem tesz szívességet s a nyugati demokráciákkal nincs más közössége, csak a közös ellenség, Oroszország csak sajátmagáért vérzik és győz, Oroszországanyuskáért, hogy saját földjét megszabadítsa az ellenségtől, amely véletlenül a mi ellenségünk is." Véletlenül? Nem

[6] Thomas Mann levele Alexej Tolsztojhoz. (*Új Világ*. 1943. 35. sz. 7. p.)

véletlenül! Mert ez az ellenség az emberiség ellensége, tagadja a szellemit, az istenit az emberben, tagadja az ember veleszületett törekvését a magasabb, jobb, igazabb és igazságosabb iránt. Végleges tény az, hogy Oroszország ebben a háborúban nemcsak saját magáért harcol, de egyidőben minden emberért és szabadságukért, — bármennyire más is a szabadság szocialista felfogása, mint a nyugati demokráciáké.

Természetesen tudom — mindnyájan tisztában vagyunk azzal —, hogy a demokráciában vannak, akik a Szovjetunió és a nyugat politikai és gazdasági életformájának különbözőségei mellett, kis jelentőséget tulajdonítanak a hasonlóságoknak. Vannak személyek és csoportok, amelyek félnek Oroszországtól, mert gyűlölik ama fejlődést, melyre mi minden reményünket építjük: a szocializmus és demokrácia kapcsolatára, a szabadság és igazság új egyensúlyának megalkotására, amely a népek nemzeti és nemzetközi létét határozza meg s az egyén és a közösség értékeit megbecsüli . . .

Lehet, hogy ezek nem tudatosan kívánják a náci-Németország győzelmét — erre még ők sem képesek. És mégis ők azok, akiknek hallgatólagos rokonszenvére és titkos segítségére a hitlerek és goebbelsek számítanak . . .

Ne értsen félre! Nem az amerikai népről s legfőbb vezetőiről szólok, de kifejezetten személyekről és csoportokról, a fasizmus protektorairól, akiknek mindenütt van befolyásuk; s valóban a fasizmusnak mindenütt a világon vannak ilyen protektorai. Legyen meggyőződve arról és legyenek meggyőződve honfitársai is, hogy mind az amerikai, mind az angol népben mélységes rokonszenv él Oroszország és hősies harca iránt, hogy különösen az amerikai értelmiség fáradhatatlanul hangsúlyozza Oroszország és Amerika jóviszonyának szükségességét és a két nép együttműködésének folytatását követeli. Talán azt válaszolja, hogy időnkben az események általános alakulására az értelmiség befolyása erősen csökkent. Lehet, de megmarad a nép, megmarad az angolszász demokrácia, amelynek erejében bízhatunk annyira, hogy meg legyünk győződve: utolsósorban a nagy döntések a népek, és nem félelemmel és gyűlölettel telített érdekcsoportok akarata szellemében történnek.

Engedje meg kedves Alexej Tolsztoj, hogy a szeretet és csodálat szavaival zárjam a nagy, szent, mélyen orosz kultúra iránt, amelynek életemért, műveltségemért oly sokkal tartozom! Szerencsét kívánok Önnek, Alexis Tolsztoj, ahhoz a tisztességhez, hogy ebben a hagyományban él s ahhoz az előjoghoz, hogy e hagyományt a szociális megújhodás légkörében bizalommal a jövő iránt, szolgálhatja.

Az *Új Világ* 1943 októberében szűnt meg, s ugyanez év december 1-én indult útjára szellemi rokona, utóda, a *Magyar Lapok — Paginas Hungaras*, Ehrenfeld Béla szerkesztésében.

Az első szám címoldalán Károlyi Mihály portréja látható, s mellette *A los lectores* című bevezető cikk, spanyolul. Magyar fordítása a második oldalon található, *Az olvasóhoz* címmel. „Új magyar lap köszönt be az Argentinában és a többi dél-amerikai országokban élő magyar családok otthonába . . . A *Magyar Lapok* a külországokban élő többmillió magyar történelmi hivatásának kíván egyik szerény kifejezője lenni . . .”

E hivatás a két utolsó háborús évben: a náci fasizmus lényegének feltárása, nemzetközi akciók szervezése a háború ellen, a békéért.

Az első számban — mint az *Új Világ*ban is — Károlyi Mihály cikke ad programot *A nép nem küld sürgönyöket* . . . címmel. „A háborút még nem nyertük meg, de a fasizmus eszméi már vereséget szenvedtek . . . A köznép Magyarországon és mindenütt a világon, békét és társadalmi biztonságot akar . . . A nép cselekszik, sztrájkol, szabotázst űz. A nép — nem küld sürgönyöket” — így zárul a cikk.

A *Magyar Lapok* több mint egy esztendőn át —1943 decemberétől 1945. január 13-ig — közölte a háborús híreket, az ellenállási mozgalom eseményeit, így a Károlyi vezette nemzetközi összefogás egy-egy sikeres megnyilvánulásáról is számot adott. Az első szám egyik alapvető cikke *A Dél-Amerikai Szabad Magyar Tanács jelentősége és feladatai*, ezt követik a hasonló tárgyú írások, amelyek közül az egyik legjelentősebb: *Károlyi Mihály üzeni*: *Alkossanak az oroszországi magyar*

hadifoglyok felszabadító sereget (1944. február 1.), *Az amerikai magyar munkásság kiáltványa Magyarország ipari és földmunkásságához!* — amelyet az Országos Magyar—Amerikai Szakszervezeti Tanács fogadott el 1943. december 5-én New Yorkban — a hitlerizmussal való szakításra hívja fel a magyar dolgozókat (1944. február 15-i szám). A lap április 15-én közli a chilei szabad magyar mozgalom határozatát a felállítandó Magyar Felszabadító Hadsereg javára indított gyűjtésről, s beszámol arról, hogy a fegyveres harcra már sok önkéntes jelentkezett.

A *Magyar Lapok* 1945. január 6-i számának vezető cikke: *Megkezdődik a népi Magyarország új évezrede* — Az Angliai Magyar Tanács és Károlyi Mihály a debreceni ideiglenes kormány mellett. — A Dél-Amerikai Szabad Magyar Tanács táviratban üdvözölte a magyar nemzeti egység első kormányát.

A lap — hasonlóan az *Új Világ*hoz — közli a magyar irodalom egy-egy kitűnő darabját, PETŐFI és ADY verseket, ILLYÉS Gyula, MÓRA Ferenc, MÓRICZ Zsigmond, MÁRAI Sándor, KOSZTOLÁNYI Dezső, HELTAI Jenő, SÁNDOR Kálmán, SZÉP Ernő egy-egy elbeszélését. Az emigráns írók tollából is több kitűnő szépirodalmi, illetve publicisztikai írást közölt. GÁBOR Andor például a *Hét csillagból . . .* című aktuális verssel szerepel. HAVAS Endre — KÁROLYI Mihály titkára — *Harcolni kell* című versét küldte Londonból. A vers a hazájából száműzetésbe kényszerült kommunista író lelkiállapotát érzékelteti (Nem szólsz semmit, de tudom újra lázadsz; | nem lelkesedsz, de csendben tervezel | és örülsz: titokban márciusra várhatsz | és ki tudja tán még magyar is leszel | . . . Harcolni kell, harcolni mindenáron, | harcolni kell — valaki ránkrivall — | és csüggni kell az édes szabadságon. (*Magyar Lapok* 1944. június 3.). Jelentős a Bújdosó Magyar aláírással megjelent *Károlyi lobogója* című vers (1944. október 21.), és a *Martin Fierro* című argentin eposz magyar szövege SZABÓ László és VÉR Andor fordításában, amelyből a lap részleteket közölt (1944. aug. 12.).

HAJNAL Jenő tollából a tizennyolcas forradalmi napokról olvashatunk *Emlékezés egy novemberi estre* címmel; BOROSS Elemértől (*Forgószél* című darabját nagy sikerrel mutatták be Buenos Airesben) a *Napoleon halála* című írást találjuk, LESZNAI Anna REINITZ Béla haláláról emlékezik meg.

GELLÉRI Andor Endrének a *Két mázsa* és a *A tárgyalás* (ez utóbbi nem szerepel az író posztumusz köteteiben) című elbeszélését közölték.

Színes, eredeti a lap publicisztikai része is; kitűnő riportok és politikai cikkek váltják egymást. Ilyenek például SZALÁRDI János, HEFFER Nándor, BÁNÁTI Nándor, BIHARI, SZÁSZ Béla, SZOKOLY Endre, SOMOGYI Zoltán írásai. (SZÁSZ Béla: *Hain Péter, a „magyar Himmler"*; HEFFER Nándor: *Gyula, Gyoma, Szeghalom . . . — a Népszava szüntelen üldözéséről* —; SZOKOLY Endre: *„Őrségváltás" előtt. Még egy kép a gerinces magyar középosztály életéből*; BÁNÁTI Nándor: *Magyar náciházaspárt követtem az utcán).*

Külön kell említenünk egy igen fontos elméleti cikket: *Vajon melyik orvos sajnálná a gyilkos bacilust és nem a vergődő beteget? — Vértes Marcell levele —.* A lap 1944. június 10-i számában jelent meg a következő magyarázattal: „MAJOR Henrik, az Észak-Amerikában élő világhírű festőművész és rajzoló *Tavasz elébe* címmel cikkert írt a New York-i *Az Ember*ben. MAJOR Henrik cikkére egy másik világhírű magyar festőművész és rajzoló, VÉRTES Marcell ugyancsak az *Az Ember*ben válaszol." A válaszlevelet közölte a *Magyar Lapok*. Mondanivalójának lényege, hogy a náciszellemet, „a gyilkos bacilust" nem szabad, nem lehet sajnálni, azt csak irtani lehet és kell. A művész sem lehet pártatlan: DELACROIX legszebb

Magyar Lapok

II. Año. — Número 19
1o. de Julio de 1944

PAGINAS HUNGARAS
Buenos Aires, Victoria 710, 2. piso — U. T. 46 - 2753

II. évfolyam. 19. szám
1944. július 1. szombat

La Unidad Húngara

Los iniciadores de los movimientos Hungría Libre, han fijado como tarea primordial desde que desplegaron su bandera, la unificación de los húngaros residentes en el extranjero, para que así, aliándo a las grandes masas húngaras en la lucha contra el nazifascismo y sus siervos, participen en la liberación de Hungría y para que el pueblo húngaro pueda hacer valer su derecho de autodeterminación. Las personas o agrupaciones políticas que participan con sinceridad y buena voluntad, renunciaron voluntariamente a sus principios de clase o partido, para poder en marcha todas las fuerzas disponibles hacia la realización del máximo fin, la lucha por la extirpación del nazifascismo. A pesar de no haberse realizado aún una completa unidad, la ocupación de Hungría por los nazis y la traición del régimen horthysta, ha abierto los ojos a muchos húngaros que hasta ahora permanecieron indiferentes. El Consejo de Hungría Libre constituído en Londres bajo la presidencia de Miguel Károlyi, ha ejemplar actividad desarrollada por los húngaros en Norteamérica, nos alienta a esperar encontrar en la hora final, un solo y compacto grupo de húngaros en el extranjero. Los húngaros libres reciben en sus filas gustosamente a cualquiera, a aquellos que se enfrentan con los nazifascistas devastadores de nuestro país y contra el traidor régimen horthysta, a los que con hechos son consecuentes con las conclusiones morales de sus posiciones. Los húngaros libres no revuelven el pasado de algunas personas, sino que están luchando por el futuro, y por el futuro de toda una nación.

A magyar egység

A szabad magyar mozgalmak keletkezésükről, szándékukról első pillanatától, világszerte a külföldi magyarok egységesítését tűzték ki feladatukul, hogy a külföldi magyarok tömegeit is felvonultatva harcoljanak a nácifasizmus és bérenceil ellen és így járuljanak hozzá Magyarország felszabadításához, abhoz hogy a magyar nép érvényesíthesse önrendelkezési jogát. A mozgalmakban összinte jószándékkal résztvevő személyek, vagy politikai csoportok önként mondották le párt, vagy osztályszempontjaik érvényesítéséről, hogy minden erőt a közös nagy cél a nácifasizmus elpusztításáért folyó küzdelem szolgálatába állítsanak. Bár még ma sem alakult ki a teljes egység, de Magyarország náci megszállása, a horthyrendszer árulása eddig példátlan mértékben egyre szélesebb rétegeket nyitotta ki. A Károlyi Mihály elnökletével megalakult londoni Szabad Magyar Tanács az északamerikai magyarság példát adó megmozdulása azzal biztat, hogy a tizenkettedik óra egy táborban találja a külföld magyarjait. A szabad magyarok szívesen fogadnak soraikba mindenkit, aki a beszéket letipró nácifasiaták és az áruló horthyrendszerrel szemben állást foglal a tettekkel is.

A bombázott Budapest

Északamerikai repülők ismét támadást intéztek Budapest ellen

Északamerikai nehéz bombázók, kedd éjszaka — miként Rómából jelentik — utat törtek maguknak az ellenséges vadászgéprajok védelmén és Budapest környékét bombázták.

A német jelentések megerősítik, hogy Budapestet repülő erődök támadták meg és hogy a Duna vonalán a Középmagyarország felett komoly légi ütközetek folytak le.

A "Pesti Hirlap" egy bombázás után így számol be a pesti helyzetképről: "A bombázás sujtotta vidékeken végigmenve látjuk a feldöntött villamosokat, a járdára esett kocsikat. A tört ablaküvegek és szétrombolt tetők rengeteg sok helyen befedik az utcákat s a magasból lelógnak a villamos- és telefonvezetékek. Katonák és rendőrök végzik a járművek irányításának nehéz feladatát. Nem egy esetben az utca közepén robbant a bombo, olyan mély krátert vájva, hogy elegendő lenne egy kisebb fajta ház befogadására. A közlekedés a gyalogjárókra szoritkozik, mert ezeken a helyeken villamos, vagy helyiérdekü vasut nem közlekedhet. A külvárosokban egyes házakat valósággal elsodort a robbanás ereje. Ugy eltünték, hogy helyükön csak egy halom törmelék maradt."

Az "Uj Magyarság" ugyancsak ezt irja: "Sok helyen nem tudnak elindulni a villamoskocsik, mert bomba szakitotta el az áramvezetéket és nincs huzal az uj vezetések felszerelésére. Magyar és német katonák, tüzoltóság, vöröskereszt és más segélyszervek sietnek a feltalálatok színhelyére: a házromokhoz és a lángbatorult házak romjaira. A főváros déli részében az egyik ház pincéjéig furódott át a bomba s bár magát az óvóhelyet is surolta, az ott menekülőket megvennit emberének csodálatosképen semmi baja sem történt. Egy másik helyen tűzbomba az egyik házat teljesen elpusztította s a szomszédos házaknak pontosan a felét szakitotta szét a sulyos bombatalálat."

A budapesti rádió a következőket mondja: "A legutóbbi légi riadók során ucsai járőrökön s a vállalatokról lesiállt utasok olyan összevisszaságban rohantak meg a házak óvóhelyeit, hogy nem egy esetben életveszélyes tolongás támadt. Hang ulyosunk kell, hogy más a kapualjakban sem szabad tartózkodni légi riadó esetén. A hatóságok mindenekre a veszélyek már a multban is felhivták a lakosság figyelmét, de a legutolsó légi riadók bebizonyitották, hogy a lakosság nem szivelte meg a figyelmeztetéseket."

Az ellenállás mozgalma a légi riadókat agitációra használja fel. A náci "Magyarság" erről igy ad számot:

"A törvényhatósági bizottságban ma kijelentette Bocsáry Károly, hogy a "kommunisták példátlanul viselkednek a légitámadások alatt. A légvédelmi óvóhelyeken fegyverrel tartják a lakosságot és minden módon zavarják a rendet."

Keresztes-Fischer él és virul

A nemzetközi sajtóban oly hirek voltak forgalomban, hogy Horthy egy régi munkatársát, **Keresztes Fischer Perere** volt belügyminisztert a nácik kivégezték. Minden jel arra mutatott, hogy ezt a hirt is a külföldi horthysták repitették világgá, hogy a nagybányai vitézt és környezetét Hitler áldozatnikként tüntessék fel.

A berlini rádió egy hire arról számolt be, hogy **Sztójay Döme, Keresztes Fischer és Bornemissza Géza** arról tanácskoztak a magyar vezérkar egy tagjával, hogy **miként lehetne legjobban megszervezni a magyar hadseregnek a frontra való szállitását.**

Keresztes-Fischert tehát nem kivégezték fel a nácik, sőt a volt belügyminiszter az, aki végóhidra szállitja a magyar katonákat.

Vértes Marcell világhirü müvéna rajza a "Mentsük meg Magyarországot"-mozgalom nagygyülésének emelvényén jelképezte a nácipathányok allepte szerencsétlen Magyarországot

A "Horthy-napló" és Magyarország megszállása

Magyarország megszállása után a horthyrendszer külföldi ügynökei és volt diplomáciai képviselői azt igyekeztek bizonygatni, hogy az "ősz, öreg kormányzó" — miként a helyi horthysta lap irta — ismét a "kényszer" hatása alatt állott a valójában ellenezte, hogy a német csapatok bevonuljanak Magyarországra. A helyi horthysta sajtótermék náci börtönőrök mélyen kerülte a "kormányzó Urat", Hitler "erőszakjak" szegény áldozatát. E központilag irányitott horthysta propagandával szemben Londonban szükségesnek látták, hogy összeállitsák "Horthy naplóját", amely pontosan feltünteti, hogy a kritikus napokban Magyarország kormányzója hol tartózkodott.

Valamennyi adatra vonatkozóan illetékes helyen kijelentették, hogy azok a londoni rádió hirszolgálat (B. B. C.) vertfikált kiredeti szárazmaznak és minden egyes időpont tekintetében a tudósitók rendelkezésére bocsájtották a hivatalos forrás eredeti hirét is.

A nevezetes Horthy-napló igy hangzik:

1944 március 17. (péntek). Horthy kiséretével Berchtesgadenbe érkezik.

1944 március 18. (szombat). Horthy különvonata visszaindul Budapestre.

1944 március 19. (vasárnap). A korareggeli órákban Horthy megérkezik Budapestre. Ugyanebben az időpontban érkeztek meg a magyar fővárosba az első német motoros csapatok. Horthy aznap délutánra a Várba koronatanácsot hivott össze, melyen a Kállay-kormány valamennyi tagja, a miniszterelnökkel az élen jelen volt.

1944 március 20. (hétfő). A kormányzó többizben fogadta Sztójayt és von Veesemayert, Hitler kiküldöttét.

1944 március 21. Ugyanugy, mint előző napon, Horthy fogadja számos magyar politikus látogatását.

1944 március 22. (szerda). Hosszu tárgyalások után kiadják a Sztójay-kormány kinevezéséről szóló közleményt. A Budapesti Közlöny külön kiadása közli a Kállay-kormány felmentéséről s az uj kormány kinevezéséről szóló kormányzói kéziratokat, továbbá a kormányzó elismerő levelét a távozó miniszterelnökhöz és a többi miniszterhez. Este 7 órakor a kormányzói palota szertartásterében a szokott ünnepélyes külsőségek között az uj miniszterek letették az esküt.

1944 március 23. (csütörtök). A

A Délamerikai Szabad Magyar Tanács távirata a Szovjetunió kormányához

Amikor a felszabaditó szovjethadsereg átlépte Magyarország határát, hogy megsemmisitve a nácifasisztákat, kiüzze öket az ország területéröl, a Délamerikai Szabad Magyar Tanács Montevideoból a következö táviratot küldte a Szovjetunió kormányának:

A délamerikai szabad magyarok sohasem fogják elfelejteni vörös hadsereg és a szovjetnép segitségét hazánk felszabaditásában.

A Délamerikai Szabad Magyar Tanács.

A délamerikai Szabad Magyarok érzelmeit kifejezö táviratról az uruguayi sajtó és a nemzetközi hirügynökségek is megemlékeztek.

képe a *Liberté*, a negyvennyolcas forradalom dicsőítése; GOYA az inkvizíció ellen harcolt művészetével, COURBET-t a rémuralom száműzte, PICASSO a *Guernicával* a francoista banditákat szégyeníti meg. „Öld a nácit a ceruzával. Az is öl, ha jól meghegyezed. Hegyezd a plajbászod, Major, gyürkőzz neki, meglásd, remekül fog ízleni a reggelid, ha a saját gyilkos rajzaid fogod látni a reggeli újságban . . . Manapság furcsán forognak a dolgok. Lehet, hogy egy szép napon a falhoz állít valami rehabilitált vagy új Pétain, a rajzaimért, talán az írókat is a megírandó propaganda írásaikért, téged meg future náci-ellenes skicceidért. Látod nem tagadom, hogy kockázat van a dologban. Dehát nem lehet ilyen decisive időkben csak a a légypapírra ragadt legyeket sajnálni".

VÉRTES 1919-es emigrációjától kezdve hegyezte a ceruzáját, olyan rajzokat alkotott, amelyek az egész világon terjedve gyilkolták a hazai fehérterrort, majd a náci fasizmust, a háborút, az embertelenség minden fajtáját. A *Magyar Lapok* 1944. július 1-i számában jelent meg VÉRTES Marcell rajza, amely „Mentsük meg Magyarországot"-mozgalom New York-i nagygyűlésének emelvényén jelképezte a nácipatkányok ellepte szerencsétlen Magyarországot.

A *Magyar Lapok*ban több álnévvel találkozik az olvasó: Figyelő, Krónikás, Tahi, Zéta. Jó lenne tudni vajon ki, illetve kik rejtőzhettek az álnevek mögött? (Zéta: *Mennyit ér egy ember*? 1944. május 20-án írt arról, hogy Bertold BRECHT, Ilja EHRENBURG és mások művészetüket a fasizmus elleni harc szolgálatába állították.)

A két buenos-airesi magyar lap — távol a hazától, de szellemében közel a hazai ellenállási mozgalomhoz — több mint három esztendőn keresztül derekasan helytállt a fasizmus elleni nemzetközi méretű küzdelemben.

Journaux hongrois parus en Amérique du Sud pendant la deuxième guerre mondiale

GY. MARKOVITS

Cet article présente deux journaux intéressants jusqu'alors inconnus: *Új Világ* (Monde Nouveau) qui est paru au mois d'octobre 1941 et *Magyar Lapok* (Journaux Hongrois) qui lui succède au mois de décembre 1943.

Les deux journaux excellents furent fondés par des intellectuels progressistes hongrois émigrés à Buenos Aires. Dès le début de la guerre jusqu'au mois de janvier 1945 ils renseignèrent les Hongrois vivant loin de leur patrie sur la Hongrie contre-révolutionnaire, sur les principaux problèmes de cette époque tragique. Ils appellèrent à l'activité internationale contre le fascisme par des articles politiques, par des écrits théorico-historiques, par des poèmes, par des nouvelles des écrivains hongrois et étrangers, éprls de paix, ils cherchèrent à préparer un monde nouveau, un monde démocratique.

Dans ces deux périodiques qui se cachaient jusqu'à présent dans la cave du Musée Nationale, les intellectuels d'avant-garde se donnèrent rendez-vous. Ces journaux furent supprimés à l'époque, et les exemplaires qui arrivèrent quand-même dans le pays furent confisqués.

Nous citons le nom de quelques auteurs hongrois: Mihály KÁROLYI, Ambró CZAKÓ, László FÉNYES, Andor GÁBOR, Rusztem VÁMBÉRY, Andor VÉR. On peut lire ici les poèmes d'Attila JÓZSEF, des écrits de Frigyes KARIKÁS, Frigyes KARINTHY, Dezső KOSZTOLÁNYI, Zsigmond MÓRICZ, Lajos NAGY; les nouvelles „féériques" inconnues en Hongrie d'Endre Andor GELLÉRI. Les rédacteurs suivirent les meilleures traditions de la poésie hongroise; relevons les poèmes de PETŐFI et d'ADY, la poésie de l'époque du prince Rákóczi.

Parmi les auteurs étrangers nous ne citons que le nom de B. BRECHT, d'I. EHRENBOURG, de TIHONOV, d'A. TOLSTOI.

L'un des numéros derniers de *Új Világ* (le 28 août 1943) publia la lettre de Thomas MANN à A. TOLSTOI, dans laquelle l'écrivain allemand constata: „Dans cette guerre la Russie lutte non seulement pour sa propre liberté, mais aussi pour la liberté du monde entier et de l'humanité."

La déclaration d'Albert SZENT-GYÖRGYI contre le fascisme y parut en 1943. Dans une sa lettre ouverte le célèbre peintre hongrois, Marcell VÉRTES invite les lecteurs à lutter contre le „microbe meurtrier" contre l'épidémie nazie: „. . . l'artiste ne peut pas être impartial non plus . . . la „Liberté" de Delacroix est l'éloge de la révolution de 1848; Goya lutte par son art contre l'inquisition; c'est la terreur qui exilait Courbet; Picasso méprise les bandits francoistes par sa Guernica . . ."

Les deux journaux réalisèrent le programme de la littérature engagée à un niveau artistique très élevé à une époque qui voulait tuer tout humanisme.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Jóború Magda
Készült: 600 példányban, 38,85 A/5 ív terjedelemben
73.861 Egyetemi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 85,— Ft